

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
14
12 N
16

STEPHANI BALUZII
MISCELLANEORUM
LIBER SECUNDUS,

Hoc est,

COLLECTIO VETERUM monumentorum quæ hactenus latuerant in variis codicibus ac bibliothecis.

PARISIIS

Excudebat FRANCISCUS MUGUET Regis & illustrissimi Archiepiscopi Parisiensis Typographus.

MDCLXXIX.

CUM PRIVILEGIO REGIS.

STEPHANI BALVZII TVTELENSIS PRÆFATIO AD LECTOREM.

DAMVS tibi, lector, secundum Miscellaneorum nostrorum librum, in quo primum jure meritòque locum obtinet liber Lactantij de mortibus persecutorum, nunc primùm editus ex vetustissimo codice MS. bibliothecæ Colbertinæ; de cujus libri præstantia, dignitate, & utilitate non opus est plura dicere in præsentiarum, cùm abundè huic argumento satisfactum sit in Notis ad illum nostris. Sequitur postea fragmentum de extremo judicio, quod invenimus in codice 1095. ejusdem bibliothecæ subjunctum libro septimo institutionum & ante librum de ira Dei. Ex quo nos collegimus illud etiam esse Lactantij.

Huic libro adjunximus vetusta quorundam martyrum acta, ævi præsertim Diocletianei; quorum nonnulla nunc primùm edun-

tur ex antiquis libris ejusdem bibliothecæ; reliqua, quæ antehac vulgata fuerant, sic emendantur ut verè dici possint nunc primùm edita. Secuti autem in hoc sumus clarissimorum ac doctissimorum virorum judicium, qui nobis auctoritate sua, qua plurimùm apud nos valent, persuaserunt ut hæc martyrum acta conjungeremus cum libro Lactantij. Erunt, ut putamus, ista omnia acceptissima studiosis historiæ ecclesiasticæ, in quorum præcipuè gratiam suscepimus hunc laborem.

In collectione veterum epistolarum quam heic damus, is ordo servatus est ut antiquiores præcederent, recentiores subsequerentur. In initio ponitur epistola Gregorij IV. Papæ de dignitate & privilegiis monasterij Floriacensis, quam nobis exhibuerunt schedæ doctissimi viri Iacobi Sirmondi; in qua illud observandum est, primum locum inter Abbates Gallicanos tribui Floriacensi ob reverentiam corporis sancti Benedicti. Si constaret de veritate & antiquitate privilegij quod Zacharias Papa concessisse dicitur monasterio Casinensi, fas foret existimare Gregorium pressisse vestigia decessoris sui Zachariæ, qui decrevisse legitur *ut supradictus locus dignitate, vigore, ac honorificentia præcellat omnia monasteria quæ constituta vel constituenda sunt in toto orbe terrarum, Abbasque ejusdem loci celsior & celebrior existat*

omnibus Abbatibus eandem regulam tenentibus, illicque lex monastici ordinis caput teneat ac principatum ubi ejusdem legis descriptor Benedictus pater sanctissimus eandem describens promulgavit regulam, ibique Abbates & monachi honorem ac reverentiam deferant, & ibi usque ad diem judicij quærant rectorem ubi monachorum universalis magister & doctor Benedictus pater almificus corporaliter unà cum sorore sua quiescens, gloriosæ resurrectionis diem expectat. Verùm privilegium illud suspectum visum est illustrissimo Cardinali Baronio, tum quia Indictio non congruit cum anno Pontificatus Zachariæ quo privilegium illud concessum dicitur, tum quia stylus discrepat ab aliis ejusdem Pontificis literis. Adde quòd nulla istiusmodi prærogativæ mentio extat in eorum Pontificum epistolis qui postea confirmarunt privilegia monasterij Casinensis, usque ad tempora Alexandri secundi. Eandem Zachariæ epistolam confirmavit & suæ inseruit Gregorius Papa IX. ut videre est apud Odoricum Raynaldum. Ad Floriacense privilegium quod attinet, confirmatum reperitur à sequentibus Pontificibus, ut videre est in Bibliotheca Floriacensi pag. 240. 242. Eo porrò exemplo, ut ad annum MCCXLIII. scribit Matthæus Parisius, concessum est postea Abbati sancti Albani Cantuariensis ut *sicut beatus Albanus protomartyr est Angliæ, ita & ejus Abbas primus*

sit omnium Abbatum Angliæ ordine & dignitate.

Ingens olim, & quæ magnis utrinque animis agitata est, controversia fuit inter monachos sancti Albini Andegavensis & Vindocinenses occasione Ecclesiæ sancti Clementis Credonensis, quam utrique ad suum monasterium pertinere debere contendebant. Qua de re pluribus egit laudatus suprà Sirmondus in Notis ad epistolas Goffridi Abbatis Vindocinensis. Nos quum anno MDCLXI. ad monasterium sancti Albini accessissemus in comitatu magni illius & nunquam sine laude nominandi Archiepiscopi Parisiensis Petri de Marca, veteresque membranas ejusdem monasterij excuteremus, nonnullas reperimus quas Sirmondus non viderat, ut opinor, & quæ plurima continent scitu non indigna. In illis porrò observandum in primis est quod pag. 170. dicitur Andegavensem Comitem interminando addidisse *quia si Amatus de hoc placito se ita intromitteret ut aliquo modo Vindocinenses monachi sancti Clementis Ecclesiam amitterent, procul dubio nec suus Episcopus nec suus monachus esset.* Hinc enim colligi potest celeberrimum illum Amatum Oleronensem primùm in Novempopulania Episcopum, dein Burdegalensem, qui per tot annos fuit apostolicæ sedis Legatus in Aquitania, qui tot Concilia celebrasse reperitur,

monachum fuiſſe. Quod etiam ex eo confirmari poſſe videtur quòd in literis Gebuini Lugdunenſis Archiepiſcopi ad Rodulfum Archiepiſcopum Turonenſem & ad Euſebium Epiſcopum Andegavenſem idem Amatus, qui & Epiſcopus & apoſtolicæ ſedis Legatus erat, vocatur ſemper *Domnus Amatus*. Sanè Petrus Diaconus in libro de viris illuſtribus Caſinenſibus cap. xx. memorat Amatum Epiſcopum & Caſinenſem monachum, quem tempore Gregorij VII. vixiſſe perhibet; ſed Eccleſiæ nomen, cui ille præfuit, non indicat. Verùm cùm Amatus Oleronenſis Epiſcopus legatione ſedis apoſtolicæ ornatus fuerit ab eodem Gregorio, & miſſum ab urbe Roma in Aquitaniam fuiſſe oſtendi poſſit ex litteris de legatione ejus, conjectura non levi certè neque contemnenda ducor ad ſuſpicandum illum non eſſe diverſum ab eo qui fuit monachus Caſinenſis.

Habuerunt paulò pòſt Vindocinenſes alteram controverſiam cum Canonicis B.Mariæ de Boſco, quibus auferre nitebantur Eccleſiam ſancti Nicolai Credonenſis. Pervicax illud Vindocinenſium ſtudium movit Vlgerium Andegavenſem Epiſcopum ut graviſſimam & elegantiſſimam relationem pro Canonicis illis mitteret ad Innocentium II. Romanum Pontificem; quam quum inveniſſemus inter ſchedas clariſſimi viri

Claudij Menardi Andegavenſis, dignam arbitrati ſumus quæ in manus eruditorum veniret. Addidimus autem vetera Eccleſiæ B. Mariæ monumenta quorum mentio eſt in relatione Vlgerij, quæ reperta ſunt in chartulario ejuſdem Eccleſiæ.

Supervacaneum eſſet plura dicere de variis epiſtolis ac chronicis quæ in hoc ſecundo Miſcellaneorum noſtrorum libro continentur, cùm quivis per ſe ſatis intelligere poſſit quid utilitatis hinc capi poſſit. His utere, lector, & librum tertium propediem expecta. Vale.

ELENCHVS

eorum quæ in hoc volumine continentur.

STEPHANI

STEPHANI BALVZII MISCELLANEORVM LIBER SECVNDVS.

LVCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII

Liber ad Donatum Confessorem de mortibus persecutorum.

VDIVIT Dominus orationes tuas, Donate cariſſime, quas in conſpectu ejus per omnes horas tota die fundis, ceterorumque fratrum noſtrorum qui glorioſa confeſſione ſempiternam ſibi coronam pro fidei ſuæ meritis quæſierunt. Ecce addetur his omnibus adverſarius; & reſtituta per orbem tranquillitate, profligata nuper Eccleſia rurſum exſurgit, & majore gloria templum Dei, quod ab impijs fuerat everſum, miſericordia Domini fabricatur. Excitavit enim Deus principes qui tyrannorum nefaria & cruenta imperia reſciderunt, humano generi providerunt, ut jam quaſi diſcuſſo tranſacti temporis

nubilo mentes omnium pax jocunda & serena lætificet. Nunc post tantæ tempestatis violentos turbines placidus aër & optata lux refulsit. Nunc placatus servorum suorum Deus jacentes & afflictos cælesti auxilio sublevavit. Nunc mœrentium lacrymas, extincta impiorum conspiratione, detersit. Qui adversati erant Deo jacent; qui templum sanctum everterant, ruina majori ceciderunt; qui justos excarnificaverant, cælestibus plagis & cruciatibus meritis nocentes animas profuderunt. Distulerat enim pœnas eorum Deus ut ederet in eos magna & mirabilia exempla, quibus & posteri discerent & Deum esse unum & eundem mortem digna ultione superbis & impiis ac persecutoribus inrogare. De quo exitu...... testificari placuit, ut omnes qui procul moti fuerunt, vel qui p.......... turi sunt, scirent quatenus virtutem ac majestatem suam in ...... dis delendisque nominis sui hostibus Deus summus ostenderet........ est, si à principio ex quo est Ecclesia constituta qui fuerint auctores... ...... & quibus pœnis in eos cælestis judicis severitas vindicaverit exponam.

II. Extremis temporibus Tiberii Cæsaris, ut scriptum legimus, Dominus noster Iesus Christus à Iudæis cruciatus est post diem decimum Kalendarum Aprilis, duobus Geminis Consulibus, cum resurrexisset die tertio, congregavit discipulos quos metus comprehensionis ejus in fugam verterat, & diebus quadraginta cum his commoratus, aperuit corda eorum, & scripturas interpretatus est, quæ usque ad id tempus obscuræ atque involutæ fuerunt. Ordinavitque eos & instruxit ad prædicationem dogmatis ac doctrinæ suæ, disponens testamenti novi solemnem disciplinam. Quo officio repleto, circumvolvit eum procella nubis, & subtractum oculis hominum rapuit in cælum. Et inde

discipuli, qui tunc erant undecim, assumptis in locum Iudæ proditoris Matthia & Paulo, dispersi sunt per omnem terram ad evangelium prædicandum, sicut illis magister Dominus imperaverat, & per annos xxv. usque ad principium Neroniani imperii per omnes provincias & civitates Ecclesiæ fundamenta miserunt. Cùmque jam Nero imperaret, Petrus Romam advenit, & editis quibusdam miraculis quæ virtute ipsius Dei data sibi ab eo potestate faciebat, convertit multos ad justitiam, Deoque templum fidele ac stabile collocavit. Qua re ad Neronem delata, cùm animadverteret non modò Romæ sed ubique cotidie magnam multitudinem deficere à cultu idolorum, & ad religionem novam damnata vetustate transire, ut erat execrabilis ac nocens tyrannus, prosilivit ad excidendum cæleste templum delendamque justitiam, & primus omnium persecutus Dei servos, Petrum cruci adfixit, & Paulum interfecit. Nec tamen abiit impune. Respexit enim Deus vexationem populi sui. Dejectus itaque fastigio imperij, ac devolutus à summo tyrannus impotens, nusquam repentè comparuit, ut ne sepulturæ quidem locus in terra tam malæ bestiæ appareret. Vnde illum quidam deliri credunt esse translatum ac vivum reservatum, Sibylla dicente matricidam profugum à finibus esse venturum, ut quia primus persecutus est, idem etiam novissimus persequatur & antichristi præcedat adventum.. nefas est credere, sicut duos Prophetas vivos esse translatos in ultima.... initium Christi sanctum ac sempiternum, cùm descendere cœperit........... pronuntiant, eodem modo etiam Neronem venturum putant...... cursor diaboli ac prævius sit venientis ad vastationem terræ & humani generis eversionem.

III. Poſt hunc, interjectis aliquot annis, alter non minor tyrannus ortus eſt; qui cùm exerceret inviſam dominationem, ſubjectorum tamen cervicibus incubavit quàm diutiſſimè, tutuſque regnavit, donec impias manus adversùs Dominum tenderet. Poſtquam verò ad perſequendum juſtum populum inſtinctu dæmonum incitatus eſt, tunc traditus in manus inimicorum luit pœnas. Nec ſatis ad ultionem fuit quòd eſt interfectus domi. Etiam memoria nominis ejus eraſa eſt. Nam cùm multa mirabilia opera fabricaſſet, cùm capitolium aliaque nobilia monumenta feciſſet, ſenatus ita nomen ejus perſecutus eſt ut neque imaginum neque titulorum ejus relinqueret ulla veſtigia, graviſſimis decretis etiam mortuo notam inureret ad ignominiam ſempiternam. Reſciſſis igitur actis tyranni, non modò in ſtatum priſtinum Eccleſia reſtituta eſt, ſed etiam multò clariùs ac floridiùs enituit; ſecutiſque temporibus, quibus multi ac boni principes Romani imperii clavum regimenque tenuerunt, nullos inimicorum impetus paſſa, manus ſuas in orientem occidentemque porrexit, ut jam nullus eſſet terrarum angulus tam remotus quò non religio Dei penetraſſet, nulla denique natio tam feris moribus vivens ut non ſuſcepto Dei cultu ad juſtitiæ opera miteſceret. Sed enim poſtea longa pax rupta eſt.

IV. Extitit enim poſt annos plurimos execrabile animal Decius, qui vexaret Eccleſiam. Quis enim juſtitiam niſi malus perſequatur? Et quaſi hujus rei gratia provectus eſſet ad illud principale faſtigium, furere protinus contra Deum cœpit ut protinus caderet. Nam profectus adversùm Carpos, qui tum Daciam Mœſiámque occupaverant, ſtatimque circumventus à barbaris, & cum magna exercitus parte deletus, nec ſepultura quidem potuit hono-

tari; sed exutus ac nudus, ut hostem Dei oportebat, pabulum feris ac volucribus jacuit.

V. Non multò pòst Valerianus quoque non dissimili furore correptus, impias manus in Deum intentavit, & multum, quamvis brevi tempore, justi sanguinis fudit. At illum Deus novo ac singulari pœnæ genere adfecit, ut esset posteris documentum adversarios Dei sæpe dignam scelere suo recipere mercedem. Hic captus à Persis, non modò imperium, quo fuerat insolenter usus, sed etiam libertatem, quam ceteris ademerat, perdidit, vixitque in servitute turpissimè. Nam Rex Persarum Sapores, qui eum ceperat, si quando libuerit aut vehiculum ascendere aut equum, inclinare sibi Romanum jubebat ac terga præbere, & imposito pede super dorsum ejus, illud esse verum dicebat, exprobrans ei cum risu, non quod in tabulis aut parietibus Romani pingerent. Ita ille dignissimè triumphatus, aliquandiu vixit ut diù barbaris Romanum nomen ludibrio ac derisui esset. Etiam hoc ei accessit ad pœnam, quòd cùm filium haberet Imperatorem, captivitatis suæ tamen ac servitutis extremæ non invenit ultorem, nec omnino repetitus est. Postea verò quàm pudendam vitam in illo dedecore finivit, direpta est ei cutis, & exuta visceribus pellis, infecta rubro colore, ut in templo barbarorum deorum ad memoriam clarissimi triumphi poneretur, legatisque nostris semper esset ostentui, ne nimiùm Romani viribus suis fiderent, cùm exuvias capti Principis apud deos suos cernerent. Cùm igitur tales pœnas de sacrilegis Deus exegerit, nonne mirabile est ausum esse quemquam postea non modò facere sed etiam cogitare adversùs majestatem singularis Dei regentis & continentis universa?

VI. Aurelianus, qui esset natura væsanus & præceps, quamvis captivitatem Valeriani memi-

nisset, tamen oblitus sceleris ejus & pœnæ, iram Dei crudelibus factis lacessivit. Verùm illi ne perficere quidem quæ cogitaverat licuit, sed protinus inter initia sui furoris extinctus est. Nondum ad provincias ulteriores cruenta ejus scripta pervenerant, & jam Cœnofrurio, qui locus est Thraciæ, cruentus ipse humi jacebat, falsa quadam suspicione ab amicis suis interemptus. Talibus & tot exemplis coërceri posteriores tyrannos oportebat. At hi non modò territi non sunt, sed audaciùs etiam contra Deum confidentiùsque fecerunt.

VII. Diocletianus, qui scelerum inventor & malorum machinator fuit, cùm disperderet omnia, nec à Deo quidem manus potuit abstinere. Hic orbem terræ simul & avaritia & timiditate subvertit. Tres enim participes regni sui fecit, in quatuor partes orbe diviso, & multiplicatis exercitibus, cùm singuli eorum longè majorem numerum militum habere contenderent quàm priores Principes habuerant cùm soli rem publicam gererent. Adeo major esse cœperat numerus accipientium quàm dantium, ut enormitate indictionum consumptis viribus colonorum, desererentur agri & culturæ verterentur in silvam. Et ut omnia terrore complerentur, provinciæ quoque in frusta concisæ, multi præsides & plura officia singulis regionibus ac penè jam civitatibus incubare, item rationales multi & magistri & vicarij Præfectorum, quibus omnibus civiles actus admodum rari, sed condemnationes tantùm & proscriptiones frequentes, exactiones rerum innumerabilium, non dicam crebræ, sed perpetuæ, & in exactionibus injuriæ nón ferendæ. Hæc quoque tolerari possunt quæ ad exhibendos milites spectant. Idem insatiabili avaritia thesauros nunquam minui volebat, sed semper extraordinarias opes ac largitiones

congerebat, ut ea quæ recondebat integra atque inviolata servaret. Idem cùm variis iniquitatibus immensam faceret caritatem, legem pretiis rerum venalium statuere conatus est. Tunc ob exigua & vilia multus sanguis effusus, nec venale quicquam metu apparebat, & caritas multò deteriùs exarsit, donec lex necessitate ipsa post multorum exitium solveretur. Huc accedebat infinita quædam cupiditas ædificandi, non minor provinciarum exactio in exhibendis operariis & artificibus & plaustris omnibus quæcunque sint fabricandis operibus necessaria. Hic basilicæ, hic circus, hic moneta, hic armorum fabrica; hic uxori domus, hic filiæ. Repentè magna pars civitatis exceditur. Migrabant omnes cum conjugibus ac liberis, quasi urbe ab hostibus capta. Et cùm perfecta hæc fuerant cum interitu provinciarum, Non rectè facta sunt, aiebat, alio modo fiant. Rursus dirui ac mutari necesse erat, iterum fortasse casura. Ita semper dementabat, Nicomediam studens urbi Romæ coæquare. Iam illud prætereo, quàm multi perierint possessionum aut opum gratia. Hoc enim usitatum & ferè licitum consuetudine malorum. Sed in hoc illud fuit præcipuum, quòd ubicunque cultiorem agrum viderat aut ornatius ædificium, jam parata domino calumnia & pœna capitalis, quasi non posset rapere aliena sine sanguine.

VIII. Quid frater ejus Maximianus, qui est dictus Herculius, non dissimilis ab eo? Nec enim possent in amicitia tam fideli cohærere nisi esset in utroque mens una, eadem cogitatio, par voluntas, æqua sententia. Hoc solùm differebant, quòd avaritia minori altero fuit plus, majori verò minùs, sed plus timiditatis, plus verò animi, non ad bene faciendum, sed ad malè. Nam cùm ipsam imperij sedem teneret Italiam, subjacerentque opulentissi-

mæ provinciæ vel Africa vel Hiſpania, non erat in cuſtodiendis opibus tam diligens, quarum illi copia ſuppetebat. Et cùm opus eſſet, non deerant locupletiſſimi ſenatores qui ſubornatis indiciis affectaſſe imperium dicerentur, ita ut effoderentur aſſiduè lumina ſenatus. Cruentiſſimus fiſcus malè partis opibus affluebat. Iam libido in homine peſtifero, non modò ad corrumpendos mores, quod eſt odioſum ac deteſtabile, verùm etiam ad violandas primorum filias. Nam quacunque iter fecerat, avulſæ à conſpectu parentum virgines, ſtatim præſto. His rebus beatum ſe judicabat; his conſtare felicitatem imperij ſui putabat, ſi libidini & cupiditati malæ nihil denegaret.

Conſtantium prætereo, quoniam diſſimilis cetetorum fuit, dignuſque qui ſolus orbem teneret.

IX. Alter verò Maximianus, quem ſibi generum Diocletianus aſciverat, non his duobus tantùm quos tempora noſtra ſenſerunt, ſed omnibus qui fuerunt malis pejor. Inerat huic beſtiæ naturalis barbaries, efferitas à Romano ſanguine aliena. Non mirum, cùm mater ejus Tranſdanuviana infeſtantibus Carpis in Daciam novam transjecto amne confugerat. Erat etiam corpus moribus congruens, ſtatu celſus, caro ingens & in horrendam magnitudinem diffuſa & inflata. Denique & verbis & actibus & aſpectu terrori omnibus ac formidini fuit. Socer quoque eum metuebat acerrimè. Cujus timoris hæc fuit cauſa. Narſeus Rex Perſarum concitatus domeſticis exemplis avi ſui Saporis, ad occupandum orientem cum magnis copiis inhiabat. Tunc Diocletianus, ut erat in omni tumultu meticuloſus animique disjectus, ſimul & exemplum Valeriani timens, non auſus eſt obviam tendere, ſed hunc per Armeniam miſit, ipſe in oriente ſubſiſtens & aucupans exitus rerum. Ille inſidiis ſuis barbaros, quibus mos eſt cum omnibus ſuis

ad bellum pergere, multitudine impeditos & sarcinis occupatos non difficiliter oppressit; fugatoque Narseo Rege, reversus cum præda & manubiis ingentibus, sibi attulit superbiam, Diocletiano timorem. In tantos namque fastus post hanc victoriam elevatus est ut jam detractaret Cæsaris nomen. Quod cùm in litteris ad se datis audisset, truci vultu ac voce terribili exclamabat: Quousque Cæsar? Exinde insolentissimè agere cœpit, ut ex Marte se procreatum & videri & dici vellet, tamquam alterum Romulum; maluitque Romulam matrem stupro infamare, ut ipse diis oriundus videretur. Sed differo de factis ejus dicere, ne confundam tempora. Postea enim quàm nomen Imperatoris accepit, exuto socero, tum demum furere cœpit & contemnere omnia. Diocles enim ante imperium vocabatur. Cùm rem publicam talibus consiliis & talibus sociis everteret, cùm pro sceleribus suis nihil non mereretur, tamdiu tamen summa felicitate regnavit quandiu manus suas justorum sanguine non inquinaret. Quam verò causam persequendi habuerit, exponam.

X. Cùm ageret in partibus orientis, ut erat pro timore scrutator rerum futurarum, immolabat pecudes, & in jecoribus eorum ventura quærebat. Tum quidam ministrorum scientes Dominum, cùm adsisterent immolanti, imposuerunt frontibus suis immortale signum. Quo facto, fugatis dæmonibus, sacra turbata sunt. Trepidabant aruspices, nec solitas in extis notas videbant; & quasi non litassent, sæpius immolabant. Verùm identidem mactatæ hostiæ nihil ostendebant, donec magister ille aruspicum Tagis, seu suspicione, seu visu, ait idcirco non respondere sacra quòd rebus divinis profani homines interessent. Tunc ira furens sacrificare non eos tantùm qui sacris ministrabant, sed universos qui erant in palatio jussit, & in eos, si detractassent, verbe-

ribus animadverti; datisque ad Præpositos litteris, etiam milites cogi ad nefanda sacrificia præcepit, ut qui non paruissent, militia solverentur. Hactenus furor ejus & ira processit, nec ampliùs quicquam contra legem aut religionem Dei fecit. Deinde interjecto aliquanto tempore in Bithyniam venit hyematum; eodemque tum Maximianus quoque Cæsar inflammatus scelere advenit, ut ad persequendos Christianos instigaret senem vanum, qui jam principium fecerat. Cujus furoris hanc causam fuisse cognovi.

XI. Erat mater ejus deorum montium cultrix, mulier admodum superstitiosa. Quæ cùm esset dapibus sacrificabat penè cotidie, ac vicariis suis epulis exhibebat. Christiani abstinebant; & illa cum gentibus epulante, jejuniis hi & orationibus insistebant. Hinc concepit odium adversùs eos, ac filium suum non minùs superstitiosum querelis muliebribus ad tollendos homines incitavit. Ergo habito inter se per totam hyemem consilio, cùm nemo admitteretur, & omnes de summo statu rei publicæ tractari arbitrarentur, diù senex furori ejus repugnavit, ostendens quàm perniciosum esset inquietari orbem terræ, fundi sanguinem multorum. illos libenter mori solere. satis esse si palatinos tantùm ac milites ab ea religione prohiberet. Nec tamen deflectere potuit præcipitis hominis insaniam. Placuit ergo amicorum sententiam experiri. Nam erat hujus malitiæ. Cùm bonum quid facere decrevisset, sine consilio faciebat, ut ipse laudaretur. Cùm autem malum, quoniam id reprehendendum sciebat, in consilium multos advocabat, ut aliorum culpæ ascriberetur quicquid ipse deliquerat. Admissi ergo judices pauci & pauci militares, ut dignitate antecedebant, interrogabantur. Quidam proprio adversùs Christianos odio inimicos deorum & hostes religionum publica-

rum tollendos esse censuerunt, & qualiter sentiebant, intellecta hominis voluntate, vel timentes vel gratificari volentes in eandem sententiam congruerunt. Nec sic quidem flexus est Imperator ut accommodaret assensum, sed deos potissimùm consulere statuit, misitque aruspicem ad Apollinem Milesium. Respondit ille ut divinæ religionis inimicus. Traductus est itaque à proposito. Et quoniam nec amicis nec Cæsari nec Apollini poterat reluctari, hanc moderationem tenere conatus est ut eamrem sine sanguine transigi juberet, cùm Cæsar vivos cremari vellet qui sacrificio repugnassent.

XII. Inquiritur peragendæ rei dies aptus, & felix, ac potissimùm Terminalia deliguntur, quæ sunt ad septimum Kalendas Martias, ut quasi terminus imponeretur huic religioni. Ille dies primus leti primusque malorum causa fuit quæ & ipsis & orbi terrarum acciderunt. Qui dies cùm illuxisset, agentibus consulatum senibus ambobus octavum & septimum, repentè adhuc dubia luce ad Ecclesiam profectus cum ducibus & tribunis & rationalibus venit; & revulsis foribus, simulacrum Dei quæritur. Scripturæ repertæ incenduntur, datur omnibus præda. Rapitur, trepidatur, discurritur. Ipsi verò in speculis (in alto enim constituta Ecclesia ex palatio videbatur) diù inter se concertabant utrum ignem potiùs supponi oporteret. Vicit sententia Diocletianus, cavens ne magno incendio facto pars aliqua civitatis arderet. Nam multæ ac magnæ domus ab omni parte cingebant. Veniebant igitur prætoriani acie structa cum securibus & aliis ferramentis; & immissi undique, tamen illud editissimum paucis horis solo adæquarunt.

Virg. 4. Æneid.

XIII. Postridie propositum est edictum quo cavebatur ut religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate, tormentis subjecti essent ex

quocunque ordine aut gradu venirent, adversùs eos omnes actio caleret, ipsi non de injuria, non de adulterio, non de rebus ablatis agere possent, libertatem denique ac vocem non haberent. Quod edictum quidam, etsi non rectè, magno tamen animo diripuit & conscidit, cùm irridens diceret victorias Gothorum & Sarmatarum præpositas. Statimque productus, non modò extortus, sed etiam legitimè coctus, cum admirabili patientia postremò exustus est.

XIV. Sed Cæsar non contentus est edicti legibus. Aliter Diocletianum aggredi parat. Nam ut illum ad propositum crudelissimæ persecutionis impelleret, occultis ministris palatio subjecit incendium. Et cùm pars quædam conflagrasset, Christiani arguebantur velut hostes publici, & cum ingenti invidia simul cum palatio Christianorum nomen ardebat. illos consilio cum eunuchis habito de extinguendis Principibus cogitasse, duos Imperatores domi suæ penè vivos esse combustos. Diocletianus verò, qui semper se volebat videri astutum & intelligentem, nihil potuit suspicari; sed ira inflammatus, excarnificari omnes suos protinùs præcepit. Sedebat ipse, atque innocentes igne torrebat. Item judices universi, omnes denique qui erant in palatio magistri, data potestate torquebant. Erant certantes quis prior aliquid inveniret. Nihil usquam reperiebatur; quippe cùm familiam Cæsaris nemo torqueret. Aderat ipse & instabat, nec patiebatur iram inconsiderati senis deflagrare. Sed quindecim diebus interjectis, aliud rursum incendium molitus est. Sed celeriùs animadversum, nec tamen auctor apparuit. Tunc Cæsar medio hyemis profectione parata prorupit, eodem die contestans fugere se ne vivus arderet.

XV. Furebat ergo Imperator jam non in domesticos tantùm, sed in omnes, & primam omnium filiam Valeriam conjugemque Priscam sacrificio

pollui coëgit. Potentissimi quondam eunuchi necati, per quos palatium & ipse antè constabat. Comprehensi Presbyteri ac ministri, & sine ulla probatione ad confessionem damnati, cum omnibus suis deducebantur. Omnis sexus & ætatis homines ad exustionem rapti. Nec singuli, quoniam tanta erat multitudo, & gregatim circumdato igni ambiebantur domestici, alligatis ad collum molaribus mari mergebantur. Nec minùs in ceterum populum persecutio violenter incubuit. Nam judices per omnia templa dispersi, universos ad sacrificia cogebant. Pleni carceres erant. Tormentorum genera inaudita excogitabantur; & ne cui temerè jus diceretur, aræ in secretariis ac pro tribunali positæ, ut litigatores priùs sacrificarent, atque ita causas suas dicerent. sic ergo ad judices tamquam ad deos adiretur. Et jam litteræ ad Maximianum atque Constantium commeaverant ut eadem facerent. Eorum sententia in tantis rebus expectata non erat. Et quidem senex Maximianus libens paruit per Italiam, homo non adeo clemens. Nam Constantius, ne dissentire à majorum præceptis videretur, conventicula, id est parietes, qui restitui poterant, dirui passus est, verum autem Dei templum, quod est in hominibus, incolume servavit.

XVI. Vexabatur ergo universa terra, & præter Gallias, ab oriente usque ad occasum trés acerbissimæ bestiæ sæviebant. Non mihi si linguæ centum, oraque centum, ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas, omnia pœnarum percurrere nomina possem quæ judices per provincias justis atque innocentibus intulerunt. Verùm quid opus est illa narrare, præcipuè tibi, Donate carissime, qui præter ceteros tempestatem turbidæ persecutionis expertus es? Nam cùm incidisses in Flaccinum Præfectum, non pusillum homicidam,

Virgil. 6. Æneid.

deinde in Hieroclem ex Vicario Præsidem, qui auctor & consiliarius ad faciendam persecutionem fuit, postremò in Priscillianum successorem ejus, documentum omnibus invictæ fortitudinis præbuisti. Novies enim tormentis cruciatibusque variis subjectus, novies adversarium gloriosa confessione vicisti. Novem præliis zabulum cum satellitibus suis debellasti, novem victorijs seculum cum suis terroribus triumphasti. Quàm jocundum illud spectaculum Deo fuit cùm victorem te cerneret, non candidos equos, aut immanes elephantos, sed ipsos potissimùm triumphatores currui tuo subjugantem? Hic est verus triumphus cùm dominatores dominantur. Victi enim tua virtute ac subjugati sunt, quandoquidem nefanda jussione contempta, omnes apparatus ac terriculas tyrannicæ potestatis fide stabili & robore animi profligasti. Nihil adversùs te verbera, nihil ungulæ, nihil ignis, nihil ferrum, nihil varia tormentorum genera valuerunt. Adimere tibi fidem ac devotionem nulla vis potuit. Hoc est esse discipulum Dei, hoc est militem Christi, quem nullus hostis expugnet, nullus lupus de castris cælestibus rapiat, nullus laqueus inducat, nullus dolor vincat, nullus cruciatus affligat. Denique post illas novem gloriosissimas pugnas, quibus à te zabulus victus est, non est ausus ulteriùs congredi tecum, quem tot prœliis expertus est non posse superari. Et cùm tibi parata esset victrix corona, desijt ampliùs provocare, ne jam sumeres. quam licet non acceperis in præsenti, tamen integra tibi pro virtutibus tuis & meritis in regno Dei reservatur. Sed redeamus ad ordinem rerum.

XVII. Hoc igitur scelere perpetrato Diocletianus, cùm jam felicitas ab eo recessisset, perrexit statim Romam, ut illic vicennalium diem celebra-

ret, qui erat futurus ad duodecimum Kalendas Decembres. Quibus solemnibus celebratis, cùm libertatem populi Romani ferre non poterat, impatiens & æger animi prorupit ex urbe impendentibus Kalendis Ianuarijs, quibus illi nonus consulatus deferebatur. Tredecim dies tolerare non potuit ut Romæ potiùs quàm Ravennæ procederet Consul. Sed profectus hyeme, sæviente frigore, atque imbribus verberatus, morbum levem ac perpetuum traxit; vexatúsque per omne iter, lectica plurimùm vehebatur. Sic æstate transacta, per circuitum ripæ Istrigæ Nicomediam venit, morbo jam gravi insurgente. Quodcunque se premi videret, prolatus est tamen ut circum quem fecerat dedicaret anno post vicennalia repleto. Deinde ita langore oppressus ut per omnes deos pro vita ejus rogaretur, donec Idibus Decembribus luctus repentè in palatio, mœstitia & lacrymæ, judicum trepidatio, & silentium. Tota civitate jam non modò mortuum sed etiam sepultum dicebant, cùm repentè manè postridie pervagari fama quòd viveret, domesticorum ac judicum vultus alacritate mutari. Non defuerunt qui suspicarentur celari mortem ejus donec Cæsar veniret, ne quid fortè à militibus novaretur. Quæ suspicio tantum valuit ut nemo crederet eum vivere nisi Kalendis Martijs prodisset, vix agnoscendus, quippe qui anno ferè toto ægritudine tabuisset. Et ille Idibus Decembribus morte sopitus animam receperat, nec tamen totam. Demens enim factus est, ita ut certis horis insaniret, certis resipisceret.

XVIII. Nec multis pòst diebus Cæsar advenit, non ut patri gratularetur, sed ut eum cogeret imperio cedere. Iam conflixerat nuper Maximiano sene, eumque terruerat injecto armorum civilium metu. Aggressus est ergo Diocletianum, primùm molliter

& amicè, jam senem esse dicens, jam minùs validum & administrandæ rei publicæ inhabilem, debere illum requiescere post labores. Simul & exemplum Nervæ proferebat, qui imperium Trajano tradidisset. Ille verò aiebat ei indecens esse si post tantam sublimis fastigij claritatem in humilis vitæ tenebras decidisset, & minùs tutum, quòd in tam longo imperio multorum sibi odia quæsisset. Nerva verò uno anno imperante, cùm pondus & curam tantarum rerum vel ætate vel insolentia ferre non quiret, abjecisse gubernaculum rei publicæ, atque ad privatam vitam redisse, in qua consenuerat. Verùm si nomen Imperatoris cuperet adipisci, impedimento nihil esse quo minùs omnes Augusti nuncuparentur. At ille, qui orbem totum jam ipse inhiaverat, cùm inde sibi aut nihil præter nomen aut multum videbat accedere, respondit debere ipsius dispositionem in perpetuum conservari, ut duo sint in re publica majores, qui summam rerum teneant; item duo minores, qui sint adjumento. inter duos facilè posse concordiam servari, inter quatuor pares nullo modo. Si ipse cedere noluisset, se sibi consulturum, ne ampliùs minor & extremus esset. Iam fluxisse annos quindecim in Illyricum vel ad ripam Danuvij relegatus cum gentibus barbaris luctaret, cùm alij intra laxiores & quietiores terras delicatè imperarent. His auditis senex languidus, qui jam Maximiani senis litteras acceperat scribentis quæcunque locutus fuisset, & didicerat augeri ab eo exercitum, lacrymabundus, Fiat, inquit, si hoc placet. Supererat ut communi consilio omnium Cæsares legerentur. Quid opus est consilio, cùm sit necesse illis duobus placere quicquid nos fecerimus. Ita planè. Nam illorum filios nuncupari necesse est. Erat autem Maximiano [filius] Maxentius, hujus ipsius Maximiani gener, homo perniciosæ ac malæ mentis, adeo superbus & contumax ut neque patrem
neque

neque socerum solitus sit adorare. Et idcirco utrique invisus fuit. Constantio quoque filius erat Constantinus, sanctissimus adolescens, & illo fastigio dignissimus, qui insigni & decoro habitu corporis, & industria militari, & probis moribus, & comitate singulari, à militibus amaretur, à privatis & optaretur. Eratque tunc præsens, jampridem à Diocletiano factus Tribunus ordinis primi. Quid ergo fiet? Ille, inquit, dignus non est. Qui enim me privatus contempsit, quid faciet cùm imperium acceperit? Hic verò & amabilis est & ita imperaturus ut patre suo melior & clementior judicetur. Ita fiet ut ego non possim facere quæ velim. Eos igitur oportet nuncupari qui sint in mea potestate, qui timeant, qui nihil faciant nisi meo jussu. Quos ergo faciemus? Severum, inquit. Illumne saltatorem, temulentum, ebriosum, cui nox pro die & dies pro nocte? Dignus, inquit, quoniam militibus fideliter præbuit; & eum misi ad Maximianum, ut ab eo induatur. Esto. Alterum quem dabis? Hunc, inquit, ostendens Daiam adulescentem quendam semibarbarum, quem recens jusserat Maximinum vocari de suo nomine. Iam & ipsi Diocletianus nomen ex parte mutaverat hominis causa, quia Maximianus fidem summa religione præstabat. Quis est hic quem mihi offers? Meus, inquit, affinis. At ille gemebundus, Non, inquit, eos homines mihi das quibus tutela rei publicæ committi possit. Probavi eos, inquit. Tu videris, qui regimen imperij suscepturus es. Ego satis laboravi & providi quemadmodum me imperante res publica staret incolumis. Si quid accesserit adversi, mea culpa non erit.

XIX. Cùm hæc essent constituta, proceditur Kalendis Maiis. Constantinum omnes intuebantur. Nulla erat dubitatio. Milites qui aderant, & priores militum electi & acciti ex legionibus, in hunc

unum intenti gaudebant, optabant, & vota faciebant. Erat locus altus extra civitatem ad milia ferè tria, in cujus summo Maximianus ipse purpuram sumpserat; & ibi columna fuerat erecta cum Iovis signo. Eò pergitur. Concio militum convocatur. Inquit senex cum lacrymis, alloquitur milites se invalidum esse, requiem post labores petere, imperium validioribus tradere, alios Cæsares subrogare. Summa omnium expectatiò quid afferret. Tunc repentè pronuntiat Severum & Maximinum Cæsares. Obstupesiunt omnes in tribunali. Constantinus astabat sursum. sciscitari inter se num Constantini immutatum nomen esset, cùm in conspectu omnium Maximianus manum retrorsum extendens protraxit à tergo Daiam, Constantino repulso, & exuto vestem privatam, constituit in medium. Mirari omnes qui esset, unde esset. Nemo tamen reclamare ausus est, cunctis insperatæ novitate rei turbatis. Huic purpuram Diocletianus injecit suam, qua se exuit, & Diocles iterum factus est. Tum descenditur; & rheda per civitatem veteranus Rex foras exportatur, in patriamque dimittitur. Daia verò sublatus nuper à pecoribus & silvis, statim scutarius, continuò Protector, mox Tribunus, postridie Cæsar, accepit orientem calcandum & conterendum, quippe qui neque militiam neque rem publicam sciret, jam non pecorum sed militum pastor.

XX. Maximianus, postquam senibus expulsis quod voluit & fecit, se jam solum totius orbis dominum esse ferebat. Nam Constantium, quamvis priorem nominari esset necesse, contemnebat, quòd & natura mitis esset & valitudine corporis impeditus. Hunc sperabat brevi obiturum; & si non obisset, vel invitum exuere facile videbatur. Quid enim faceret si à tribus cogeretur imperium deponere? Habebat ipse Licinium veteris contubernij amicum & à

prima militia familiarem, cujus consiliis ad omnia regenda utebatur. Sed eum Cæsarem facere noluit, ne filium nominaret, ut postea in Constantij locum nuncuparet Augustum atque fratrem, tunc verò ipse principatum teneret, ac pro arbitrio suo debacchatus in orbem terræ vicennalia celebraret, ac substituto Cæsare filio suo, qui tunc erat novennis, & ipse deponeret, ita cùm imperij summam tenerent Licinius ac Severus, & secundum Cæsarum nomen Maximinus & Candidianus, inexpugnabili muro circumseptus securam & tranquillam degeret senectutem. Hoc consilia ei ostendebant. Sed Deus, quem sibi fecit infestum, cuncta illius cogitata dissolvit.

XXI. Adeptus igitur maximam potestatem, ad vexandum orbem quem sibi patefecerat animum intendit. Nam post devictos Persas, quorum hic ritus, hic mos est ut Regibus suis in servitium se addicant, & Reges populo suo tamquam familia utantur, hunc morem nefarius homo in Romanam terram voluit inducere, quem ex illo tempore victoriæ sine pudore laudabat. Et quia id apertè jubere non poterat, sic agebat ut & ipse libertatem hominibus auferret. In primis honores ademit. Torquebantur ab eo non modò decuriones, sed primores etiam civitatum egregij ac perfectissimi viri. Et quidem in causis levibus atque civilibus, si morte digni viderentur, cruces stabant. Sin minùs, compedes parati. Matresfamilias ingenuæ ac nobiles in gynecæum rapiebantur. Si quis esset verberandus, defixi in stabulo pali quatuor stabant, ad quos nullus unquam servus distendi solebat. Quid lusorium vel delitias ejus referam? Habebat ursos ferociæ ac magnitudinis suæ simillimos, quos toto imperij sui tempore elegerat. Quotiens delectari libuerat, horum aliquem adferri nominatim jubebat. His homines non planè comedendi sed obsorbendi objectabantur:

quorum artus cùm dissiparentur, ridebat suavissimè; nec unquam sine humano cruore cænabat. Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit, & exilij primo adversùs Christianos permiserat, datis legibus ut post tormenta damnati lentis ignibus urerentur. Qui cùm deligati fuissent, subdebatur primò pedibus lenis flamma tamdiu donec callum solorum contractum igni ab ossibus revelleretur. Deinde incensæ faces & extinctæ admovebantur singulis membris, ita ut locus nullus in corpore relinqueretur intactus. Et inter hæc suffundebatur facies aqua frigida, & os humore abluebatur, ne arescentibus siccitate faucibus citò spiritus redderetur. quod postremò accidebat. tunc per multum diem decocta omni cute, vis ignis ad intima viscera penetrasset. Hinc rogo facto cremabantur. Corpora jam cremata, lecta ossa & in pulverem comminuta jactabantur in flumine ac mare.

XXII. Quæ igitur in Christianis excruciandis didicerat, consuetudine ipsa in omnes exercebat. Nulla pœna penes eum levis, non insulæ, non carceres, non metalla, sed ignis, crux, feræ, in illo erant cotidiana & facilia. Domestici & administratores lancea emendabantur. In causa capitis animadversio gladii admodum paucis quasi beneficij [loco] deferebatur, qui ob merita vetera impetraverant bonam mortem. Iam illa his levia fuerant. Eloquentia extincta, causidici sublati, jureconsulti aut relegati aut necati. Litteræ autem inter malas artes habitæ; & qui eas noverant, pro inimicis hostibusque protriti & execrati. Licentia rerum omnium, solutis legibus, adsumpta & judicibus data. Iudices militares humanitatis litterarum rudes, sine adsessoribus in provincias immissi.

XXIII. At verò illud publicæ calamitatis &

communis luctus omnium fuit, census in provincias & civitates semel missus, censitoribus ubique diffusis & omnia exagitantibus, hostilis tumultus & captivitatis horrendæ species erant. Agri glebatim metiebantur, vites & arbores numerabantur, animalia omnis generis scribebantur, hominum capita notabantur, in civitatibus urbanæ ac rusticæ plebes adunatæ, foras omnia gregibus familiarum referta, unusquisque cum liberis cum servis aderant, tormenta ac verbera personabant, filij adversùs parentes suspendebantur, fidelissimi quique servi contra dominos vexabantur, uxores adversùs maritos. Si omnia defecerant, ipsi contra se torquebantur; & cùm dolor vicerat, adscribebantur quæ non habebantur. Nulla ætatis, valitudinis excusatio. Ægri & debiles deferebantur, æstimabantur ætates singulorum; parvulis adiciebantur anni, senibus detrahebantur. Luctu & mœstitia plena omnia. Quæ veteres adversùs victos jure belli fecerant, & ille adversùs Romanos Romanisque subjectos facere ausus est, quia parentes ejus censui subjugati fuerant quem Trajanus Dacis assiduè rebellantibus pœnæ gratia victor imposuit. Post hoc pecuniæ pro capitibus pendebantur, & merces pro vita dabatur. Non tamen hisdem censitoribus fides habebatur; sed alij super alios mittebantur, tamquam plura inventuri. Et duplicabatur semper illis non invenientibus, sed ut libuit addentibus, ne frustra missi viderentur. Interea minuebantur animalia, & mortales obibant, & nihil minùs solvebantur tributa pro mortuis, ut nec vivere jam nec mori saltim gratis liceret. Mendici supererant soli, à quibus nihil exigi posset, quos ab omni genere injurietatis miseria & infelicitas fecerat. Atquin homo impius misertus est illis ut non egerent. Congregari omnes jussit, & exportatos

naviculis in mare mergi. Adeo hominem misericordem, qui providerit ne quis illo imperante miser esset. Ita dum cavit ne quis simulatione mendicitatis censum subterfugiat, multitudinem virorum miserorum contra omne jus humanitatis occidit.

XXIV. Iam propinquavit illi judicium Dei, secutumque tempus est quo res ejus dilabi ac fluere cœperunt. Nondum animum intenderat ad evertendum pellendumve Constantium, dum est occupatus his rebus quas superiùs exposui, & expectabat obitum ejus. sed tam celeriter non putabat obiturum. Qui cùm graviter laboraret, miserat litteras ut filium suum Constantinum remitteret sibi videndum, quem jamdudum [frustra repetierat.] Ille verò nihil minùs volebat. Nam & in insidijs sœpe juvenem adpetiverat, quia palam nihil audebat, ne contra se arma civilia &, quod maximè verebatur, odia militum concitaret. Sub obtentu exercitij ac lusus feris illum objecerat. Sed frustra, quoniam Dei manus hominem protegebat, qui illum de manibus ejus liberavit in ipso cardine. Namque sæpius, cùm jam diù necare non posset, dedit illi sigillum inclinante jam die, præcepitque ut postridie manè acceptis mandatis proficisceretur, vel ipse illum occasione aliqua retentaturus, vel præmissurus litteras ut à Severo teneretur. Quæ cùm ille prospiceret, quiescente jam Imperatore post cœnam properavit exire; sublatisque per mansiones multas omnibus equis publicis, evolavit. Postridie Imperator, cùm consultò ad medium diem usque dormisset, vocari eum jubet. Dicitur ei post cœnam statim profectus. Indignari ac fremere cœpit. Poscebat equos publiquos, ut eum retrahi faceret. Nudatus ei cursus publicus nuntiatur. Vix lacrymas tenebat. At ille incredibili celeritate usus,

pervenit ad patrem jam deficientem, qui ei militibus commendato imperium per manus tradidit; atque ita in lecto suo requiem vitæ, sicut optabat, accepit. Suscepto imperio Constantinus Augustus nihil egit priùs quàm Christianos cultui ac Deo suo reddere. Hæc fuit prima ejus sanctio sanctæ religionis restituta.

XXV. Paucis pòst diebus laureata imago ejus adlata est ad malam bestiam. Deliberavit diù an susciperet. In eo penè res fuit ut illam & ipsum qui attulerat exureret, nisi eum amici ab illo furore flexissent, admonentes eum periculi, quòd universi milites, quibus invitis ignoti Cæsares erant facti, suscepturi Constantinum fuissent, atque ad eum concursuri alacritate summa, si venisset armatus. Suscepit itaque imaginem admodum invitus, atque ipsi purpuram misit, ut ultrò ascivisse illum in societatem videretur. Iam turbatæ rationes ejus fuerant, nec poterat alterum extra numerum nuncupare, ut voluerat. Sed illud excogitavit, ut Severum, qui erat ætate maturior, Augustum nuncuparet, Constantinum verò non Imperatorem, sicut erat factus, sed Cæsarem cum Maximino appellari juberet, ut eum de secundo loco reiceret in quartum.

XXVI. Compositæ ei res quodam modo jam videbantur, cùm subitò illi alius terror adlatus est, generum ipsius Maxentium Romæ factum Imperatorem. Cujus motus hæc fuit causa. Cùm statuisset censibus institutis orbem terræ devorare, ad hanc usque prosiluit insaniam ut ab hac captivitate ne populum quidem Romanum fieri vellet immunem. Ordinabantur jam censitores qui Romam missi describerent plebem. Eodem ferè tempore castra quoque prætoria sustulerat. Itaque milites pauci qui Romæ in castris relicti erant, opportu-

nitatem nancti, occisis quibusdam judicibus, non invito populo, qui erat concitatus, Maxentium purpuram induerant. Quo nuntio allato, aliquantum rei novitate turbatus est, nec tamen nimiùm territus. Et oderat hominem, & tres Cæsares facere non poterat. Satis visum est semel fecisse quod noluit. Severum arcessit, hortatur ad recipiendum imperium, mittit eum cum exercitu Maximiani ad expugnandum Maxentium, & mittit Romam, in qua milites illi summis delitijs sæpissime excepti non modò salvam esse illam urbem sed ibi vivere optarent. Maxentius tanti facinoris sibi conscius, licèt jure hereditatis paternos milites traducere ad se posset, cogitans tamen fieri posse ut Maximianus socer idipsum metuens Severum in Illyrico relinqueret, atque ipse cum suo exercitu ad se oppugnandum veniret, quærebat quatenus se à periculo impendente muniret. Patri suo post depositum imperium in Campania moranti purpuram mittit, & bis Augustum nominat. Ille verò & rerum novarum cupidus, & qui deposuerat invitus, libenter arripuit. Severus interim vadit, & ad muros urbis armatus accedit. Statim milites sublatis signis abeunt, & se contra quem venerant tradunt. Quid restabat deserto nisi fuga? Sed occurrebat jam resumpto imperio Maximianus, cujus adventu Ravennam confugit, ibique se cum paucis militibus inclusit. Qui cùm videret futurum ut Maximiano traderetur, dedit sese ipse, vestemque & purpuram eidem à quo acceperat reddidit. Quo facto, nihil aliud impetravit nisi bonam mortem. Nam venis ei incisis, leniter mori coactus est. ab hoc capite suos persequi.

XXVII. Herculius verò cùm Maximiani nosset insaniam, cogitare cœpit illum audita nece Severi, inflammatum ira, cum exercitu esse venturum,

& fortaſſe adjuncto Maximiano ac duplicatis copijs, quibus reſiſti nullo modo poſſet, urbe munita & rebus ceptis inimicis diligenter inſtruens, proficiſcitur in Galliam, ut Conſtantinum partibus ſuis conciliaret ſuæ minoris filiæ nuptiis. Ille interea coacto exercitu invadit Italiam, ad urbem accedit, ſenatum extincturus, populum trucidaturus. Verùm clauſa & munita omnia offendit. Nulla erat ſpes irrumpendi, oppugnatio difficilis, ad circumſedenda mœnia non ſatis copiarum; quippe qui nunquam viderat Romam, æſtimaretque illam non multò eſſe majorem quàm quas noverat civitates. Tunc quædam legiones deteſtantes ſcelus quòd ſocer generum oppugnaret, & quòd Romani milites Romam, tranſlatis ſignis imperium reliquerunt. Et jam ceteri milites nutabant, cùm ille fracta ſuperbia dimiſſiſque animis, Severi exitum metuens, ad pedes militum provolutus orabat ne hoſti traderetur, donec promiſſis ingentibus felix animus quorum & retro ſigna convertit ac fugam trepidus capeſſivit; in qua opprimi facillimè potuit, ſi cum paucis quiſpiam ſequeretur. Quod cùm timeret, dedit militibus poteſtatem ut diſperſi quàm latiſſimè diriperent omnia vel corrumperent; ut ſi quis inſequi voluiſſet, utenſilia non haberet. Vaſtata eſt igitur ea pars Italiæ quò peſtiferum illud agmen inceſſit, expilata omnia, mulieres corruptæ, virgines violatæ, extorti parentes & mariti ut filias, ut conjuges, ut opes ſuas proderent. Abactæ tamquam de barbaris prædæ pecorum ac jumentorum. Hoc modo ſe ad ſedes ſuas recepit, cùm Romanus quondam Imperator, nunc populator Italiæ, hoſtiliter univerſa vexaſſet. Olim quidem ille, ut nomen Imperatoris acceperat, hoſtem ſe Romani nominis erat profeſſus; cujus titulum immutari volebat, ut non Romanum imperium, ſed Daciſcum cognominaretur.

XXVIII. Post hujus fugam, cùm se Maximianus alter è Gallia recepisset, habebat imperium commune cum filio. Sed juveni magis parebatur quàm seni, quippe cùm prior & major filij potestas, qui etiam patri reddiderat imperium. Ferebat iniquo animo senex quòd non posset liberè facere quod vellet, & filio suo puerili æmulatione invidebat. Cogitabat ergo expellere adolescentem, ut sibi sua vindicaret. Quod facile videbatur, quia milites erant qui Severum reliquerant. Advocavit populum ac milites, quasi concionem de præsentibus reipublicæ malis habiturus. De quibus cùm multa dixisset, convertit ad filium manus, & illum esse dicens auctorem malorum, illum principem calamitatum quas res publica sustineret, diripuit ab humeris ejus purpuram. Exsutus ille, præcipitem se de tribunali dedit, & à militibus exceptus est. Quorum ira & clamore perturbatus est senex impius, & ab urbe Roma tamquam superbus alter exactus est.

XXIX. Rediens rursus in Gallias, ubi aliquantulum moratus est; profectus ad hostem filij sui Maximianum, quasi ut de componendo reipublicæ statu cum eo disputaret, re autem vera ut illum per occasionem reconciliationis occideret ac regnum ejus teneret, exclusus à suo, quocunque venisset. Aderat ibi Diocles à genero nuper accitus, ut quod antè non fecerat, præsente illo imperium Licinio daret, substituto in Severi loco. Itaque fit utroque præsente. Sic uno tempore sex fuerunt. Quare impeditis consilijs senex Maximianus tertiam quoque fugam moliebatur, redit in Galliam plenus malæ contagionis ac sceleris, ut Constantinum Imperatorem generum suum, generi filium, dolo malo circumveniret; & ut posset fallere, deponit regiam vestem. Francorum gens in armis erat.

Persuadet nihil suspicanti ne omnem secum exercitum duceret, paucis militibus posse barbaros debellari, ut & ipse haberet exercitum quem occuparet, & ille opprimi posset ob militum paucitatem. Credit adolescens, ut perito ac seni, paret ut socero, proficiscitur relicta militum parte majore. Ille paucis diebus expectatis, cùm jam Constantinum æstimaret intrasse fines barbarorum, repentè purpuram sumit, thesauros invadit, donat ut solet largè, fingit de Constantino quæ in ipsum protinus reciderunt. Imperatori properè quæ gesta sunt nuntiantur. Admirabili celeritate cum exercitu revolat. Opprimitur homo ex improviso, nondum satis instructus; milites ad Imperatorem suum redeunt. Occupaverat Massiliam, & portas obseraverat. Accedit propiùs Imperator, & in muro adstantem alloquitur, non asperè, nec hostiliter; sed rogat quid sibi voluisset, quid ei defuisset, cur faceret quod ipsum præcipuè non deceret. Ille verò ingerebat maledicta de muris. Tum subitò à tergo ejus portæ reserantur, milites recipiuntur. Adtrahitur ad Imperatorem rebellis Imperator, pater impius, socer perfidus. Audit scelera quæ fecit, detrahitur ei vestis, & increpito vita donatur.

XXX. Sic amisso Imperatoris ac soceri honore, humilitatis impatiens, alias rursus insidias machinatus est. Quia semel abiit impune, vocat filiam Faustam, eamque nunc precibus nunc blandimentis sollicitat ad proditionem mariti, alium digniorem virum pollicetur, petit cubiculum patens relinqui & negligentiùs custodiri sinat. Pollicetur illa facturam, & refert protinus ad maritum. Componitur scena qua manifestò facinus teneretur. Supponitur quidam vilis eunuchus, qui pro Imperatore moriatur. Surgit ille nocte intempesta, videt omnia insidiis opportuna. Rari excubitores erant, & ij qui-

dem longiùs; quibus tamen dicit vidiſſe ſomnium quod filio ſuo narrare vellet. Ingreditur armatus, & ſpadone obtruncato, proſiliit gloriabundus, ac profitetur quod admiſerit. Repentè ſe ex altera parte Conſtantinus oſtendit cum globo armatorum. Profertur è cubiculo cadaver occiſi, hæret mani-

Virgil. 6. Æneid.

feſtarius homicida, & mutus ſtupet quaſi dura ſilex aut ſtet Marpeſia cautis, impietatis ac ſceleris increpatur. Poſtremò datur ei poteſtas liberæ mortis,

Idem lib. 12.

ac nodum informis leti trabe nectit ab alta. Ita ille Romani nominis maximus Imperator, qui per longum temporis intervallum cum ingenti gloria viginti annorum vota celebravit, eliſo & fracto ſuperbiſſimo gutture, vitam deteſtabilem turpi & ignominioſa morte finivit.

XXXI. Ab hoc Deus, religionis ac populi ſui vindex, oculos ad Maximianum alterum tranſtulit, nefandæ perſecutionis auctorem, ut in eo etiam vim majeſtatis oſtenderet. Iam de agendis & ipſe vicennalibus cogitabat, . . . qui jamdudum provincias afflixerat auri argentique indictionibus factis, quæ promiſerat redderet, etiam in nomine vicennalium ſecurem alteram afflixit. Qua vexatione generis humani exactio celebrata ſit, maximè rei annonariæ, quis enarrare dignè poteſt? Officiorum omnium milites, vel potiùs carnifices, ſingulis adhærebant, cui priùs ſatisfieret incertum, veniam non habentibus nullas abſtinendi multiplicis cruciatus, niſi exhiberetur ſtatim quod non erat. multis cuſtodiis circumſepto nulla reſpirandi facultas, nullo tempore anni vel exigua requies, frequens ſuper hiſdem hominibus vel ipſis judicibus vel militibus judicum pugna, nulla area ſine exactore, nulla vindemia ſine cuſtode, nihil ad victum laborantibus relictum. Quæ quàm tolerabilia ſint, eripi à labore hominum cibos labore quæſtos, tamen tolerabile aliquo modo

vel ſpe futurorum. Quid veſtis omnis gereris, quid aurum, quid argentum? Nonne hæc neceſſe eſt ex venditis fructibus comparari? Vnde igitur hoc, ô dementiſſime tyranne, præſtabo, cùm omnes fructus auferas, univerſa naſcentia violenter eripias? Quis ergo non bonis ſuis everſus eſt ut opes quæ ſub imperio ejus fuerunt conraderentur ad votum quod non erat celebraturus?

XXXII. Nuncupato igitur Licinio Imperatore, Maximinus iratus, nec Cæſarem ſe nec tertio loco nominari volebat. Mittit ergo ad eum ſæpe legatos, orat ſibi pareat, diſpoſitionem ſuam ſervet, cedat ætati, & honorem deferat canis. At ille tollit audaciùs cornua, & præſcriptione temporis pugnat ſe priorem eſſe debere qui prior ſumpſerit purpuram, preces ejus & mandata contempſit. Dolet beſtia & mugit quòd eum ideo ignobilem feciſſet Cæſarem ut ſibi obſequens eſſet, is tamen tanti beneficij ſui oblitus, voluntati ac precibus ſuis impiè repugnaret. Victus contumacia, tollit Cæſarum nomen, & ſe Liciniumque Auguſtos appellat, Maxentium & Conſtantinum filios Auguſtorum. Maximinus poſtmodum ſcribit quaſi nuntians in campo Martio proximè celebrato Auguſtum ſe ab exercitu nuncupatum. Recepit ille mœſtus ac dolens, & univerſos quatuor Imperatores jubet numerari.

XXXIII. Iam decimus & octavus annus agebatur cùm percuſſit eum Deus inſanabili plaga. Naſcitur ei ulcus malum in inferiori parte genitalium, ſerpitque latiùs. Medici ſecant, curant. Sed inductam jam cicatricem ſcindit vulnus, & rupta vena, fluit ſanguis uſque ad periculum mortis. Vix tamen cruor ſiſtitur. Nova ex integro cura. Tamen perducitur ad cicatricem. Rurſus levi corporis m..... vulneratus, plus ſanguinis quàm antè decurrit. Albeſcit ipſe, atque abſumptis viribus tenuatur; &

tunc quidem rivus cruoris inhibetur. Incipit vulnus non sentire medicinam, proxima quæque cancer invadit, & quanto magis circum secatur, latiùs sævit; quanto curatur, increscit. Cessere magistri Phyllides, Cirona, Metonius, Melamphius. Vndique Medici nobiles trahuntur. Nihil humanæ manus promovent. Confugitur ad idola. Apollo & Asclepius orantur, remedium flagitatur. Dat Apollo curam. Malum multò pejus augetur. Iam non longè pernicies aberat, & inferiora omnia corripuerat. Computrescunt forinsecus viscera, & in tabem sedes tota dilabitur. Non desinunt tamen infelices Medici, vel sine spe vincendi mali, fovere, curare. Repercussis medullis, malum recidit introrsus, & interna comprehendit, vermes intus creantur. Odoritatē non modò per palatium, sed totam civitatem pervadit. Nec mirùm, cum jam confusi essent exitus stercoris & urinæ. Comestus à vermibus, & in putredinem corpus cum intolerandis doloribus solvitur. Clamores simul horrendos ad sidera tollit, quales mugitus fingit saucius taurus. Apponebantur ad sedem fluentem cocta & calida animalia, ut vermiculos eliceret calor. Queis resolutis, inæstimabile scatebat examen; & tamen multò majorem copiam tabescendorum viscerum pernicies secunda generaverat. Iam diverso malo partes corporis amiserant speciem. Superior usque ad vulnus aruerat, & miserabili macie cutis lurida longè inter ossa consederat. Inferior, sine ulla pedum forma, in utrium modum inflata discreverat. Et hæc facta sunt per annum perpetem, cùm tandem malis domitus Deum coactus est confiteri, novi doloris urgentis per intervalla exclamat se restituturum Dei templum, satisque pro scelere facturum. Et jam deficiens edictum misit hujusmodi.

Virgil. 2. Æneid.

XXXIV. *Inter cetera quæ pro republica semper*

commodis atque utilitate disponimus, nos quidem voluerаmus antehac juxta leges veteres & publicam disciplinam Romanorum cuncta corrigere atque id providere ut etiam Christiani, qui parentum suorum reliquerant sectam, ad bonas mentes redirent. Siquidem quadam ratione tanta eosdem Christianos voluntas invasisset & tanta stultitia occupasset ut non illa veterum instituta sequerentur quæ forsitan primi parentes eorundem constituerant, sed pro arbitrio suo atque ut hisdem erat libitum, ita sibimet leges facerent quas observarent, & per diversa varios populos congregarent. Denique cùm ejusmodi nostra jussio extitisset ut ad veterum se instituta conferrent, multi periculo subjugati, multi etiam deturbati sunt; atque cùm plurimi in proposito perseverarent, ac videremus nec dijs eosdem cultum ac religionem debitam exhibere, nec Christianorum Deum observare, contemplationem mitissimæ nostræ clementiæ intuentes & consuetudinem sempiternam qua solemus cunctis hominibus veniam indulgere, promptissimam in his quoque indulgentiam nostram credidimus porrigendam, ut denuo sint Christiani & conventicula sua componant, ita ut ne quid contra disciplinam agant. Alia autem epistola judicibus significaturi sumus quid debeant observare. Vnde juxta hanc indulgentiam nostram debebunt Deum suum orare pro salute nostra & rei publicæ ac sua, ut undiqueversum res publica perstet incolumis, & securi vivere in sedibus suis possint.

XXXV. Hoc edictum proponitur Nicodemiæ pridie Kalendas Maias, ipso octies & Maximino iterum Consulibus. Tunc apertis carceribus, Donate carissime, cum ceteris confessoribus è custodia liberatus es, cùm tibi carcer sex annis pro domicilio fuerit. Nec tamen ille hoc facto veniam sceleris accepit à Deo; sed post dies paucos, commendatis

Licinio conjuge sua & filio atque in manu traditis, cùm jam totius corporis membra defluerent, horrenda tabe consumptus est. Idque cognitum Nicomediæ mensis ejusdem, cùm futura essent vicennalia Kalendis Martiis impendentibus.

XXXVI. Quo nuntio Maximinus audito, dispositis ab oriente cursibus pervolavit ut provincias occuparet, ac Licinio morante, omnia sibi usque ad fretum Chalcedonium vindicaret. Ingressusque Bithyniam, quò sibi ad præsens favorem conciliaret, cum magna omnium lætitia sustollit censum. Discordia inter ambos Imperatores, ac penè bellum. Diversas ripas armati tenebant. Sed conditionibus certis pax & amicitia componitur, & in ipso freto fœdus fit, ac dexteræ copulantur. Redit ille securus, & fit qualis in Syria & in Ægypto fuit. In primis indulgentiam Christianis communi tutelo datam tollit, subornatis legationibus civitatum quæ peterent ne intra civitates suas Christianis conventicula extruere liceret, ut quasi coactus & impulsus facere videretur quod erat sponte facturus. Quibus annuens, novo more sacerdotes maximos per singulas civitates singulos ex primoribus fecit, qui & sacrificia per omnes deos suos cotidie facerent, & veterum sacerdotum ministerio subnixi darent operam [ut] Christiani neque fabricarent neque publicè aut privatim colerent, sed comprehensos suo jure ad sacrificia cogerent vel judicibus offerrent. Parumque hoc fuit, nisi etiam provinciis ex altiore dignitatis gradu singulos quasi Pontifices superponeret, & eos utrosque candidis chlamydibus ornatos jussit incedere. Facere autem parabat quæ in orientis partibus fecerat. Nam cùm clementiam specie tenus profiteretur, occidi servos Dei vetuit, debilitari jussit. Itaque confessoribus effodiebantur oculi, amputabantur manus, pedes detruncabantur, nares vel auriculæ desecabantur.

XXXVII.

XXXVII. Hæc ille moliens, Constantini litteris deterretur. Dissimulavit ergo. Et tamen si quis inciderat, mari occultè mergebatur. Consuetudinem quoque suam non intermisit ut in palatio per singulos dies sacrificaretur. Et hoc primus invenerat ut animalia omnia quibus vescebatur, non à coquis, sed à sacerdotibus ad aras immolarentur, nihilque prorsùs mensæ apponeretur nisi aut delibatum aut sacrificatum aut perfusum mero; ut quisquis ad cœnam vocatus esset, inquinatus inde atque impurus exiret. In ceteris quoque magistri sui similis. Nam si quid reliqui vel Diocles vel Maximianus reliquerunt, hic abrasit, sine ullo pudore auferens omnia. Itaque horrea privatorum claudebantur, apothecæ obsignabantur, debita in futuros annos exigebantur. Hinc fames agris [non] ferentibus, hinc caritas inaudita. Armentorum ac pecorum greges ex agris rapiebantur ad sacrificia cotidiana, quibus eos adeo corruperat ut aspernarentur annonam, & effundebant passim sine delectu, sine modo, cùm lites universos, quorum numerus ingens erat, pretiosis vestibus & aureis nummis expungerent, gregariis & tyronibus argentum daret, barbaros omni genere largitionis honoraret. Nam quòd viventium bona vel auferebat, vel dono suis dabat, [prout] quisque petierat aliena, nescio an agendas illi fuisse gratias putem quòd more clementium latronum incruenta spolia detrahebat.

XXXVIII. Illud verò capitale & supra omnes qui fuerunt corrumpendi cupiditas, quid dicam nescio, nisi cœca & effrenata, & tamen his verbis exprimere pro indignatione sua non potest. Vincit officium linguæ sceleris magnitudo. Eunuchi, lenones, scrutabantur omnia. Vbicunque liberalior facies erat, secedendum patribus ac maritis fuit. Detrahebantur nobilibus feminis vestes, itemque virginibus,

& per ſingulos artus inſpiciebantur, ne qua pars corporis regio cubili eſſet indigna. Si qua detractaverat, in aqua necabatur, tamquam majeſtatis crimen eſſet. Sub illo adultero aliqui conſtupratis uxoribus, quas ob caſtitatem ac fidem cariſſimas habebant, cùm dolorem ferre non poſſent, ſe ipſos etiam necaverunt. Sub hoc miniſtro pudicitiæ integritas nulla, niſi ubi barbaram libidinem deformitas inſignis arcebat. Poſtremò hunc jam induxerat morem ut nemo uxorem ſine permiſſu ejus duceret, ut ipſe in omnibus nuptiis prægustator eſſet. Ingenuas virgines imminutas ſervis ſuis donabat uxores. Sed & Comites ejus ſub tali Principe imitabatur .... ſuorum cubilia impune violabant. Quis enim vindicaret? Mediocrium verò filias ut cuique libuerat rapiebat. Primariæ, quæ rapi non poterant, in beneficiis petebantur; nec recuſari licebat, ſubſcribente Imperatore, quin aut pereundum eſſet, aut habendus gener aliquis barbarus. Nam ferè nullus ſtipator in latere ei niſi ex gente eorum qui à Gothis tempore vicennalium terris ſuis pulſi, Maximiano ſe tradiderunt, malo generis humani, ut illi barbaram ſervitutem fugientes, in Romanos dominarentur. His ſatellitibus & protectoribus cinctus orientem ludibrio habuit.

XXXIX. Denique cùm libidinibus ſuis hanc legem dediſſet ut fas putaret quicquid concupiſſet, ne ab Auguſta quidem, quam nuper appellaverat matrem, potuit temperare. Venerat poſt obitum Maximiani ad eum Valeria, cùm ſe putaret in partibus ejus tutiùs moraturam, eo maximè quòd habebat uxorem. Sed animal nefarium protinus inardeſcit. Adhuc in atris veſtibus erat mulier, nondum luctus tempore impleto. Legatis præmiſſis in matrimonio poſtulat, ejecturus uxorem ſi impetraſſet. Reſpondit illa liberè quæ ſola poterat; primò non

posse de nuptiis in illo ferali habitu agere, tepidis adhuc cineribus mariti sui patris ejus; deinde illum impiè facere quòd sibi fidam conjugem repudiet, idem utique facturus & sibi; postremò, nefas esse illius nominis ac loci feminam sine more, sine exemplo, maritum alterum experiri. Nuntiatur homini quid esset ausa. Libido in iram furoremque convertitur. Statim mulierem proscribit, bona ejus rapit, aufert comites, spadones in tormentis necat, ipsam cum matre in exilium relegat, nec in locum certum, sed huc atque illuc præcipitem cum ludibrio exturbat, & amicas ejus afficto adulterio damnat.

XL. Erat clarissima femina cui ex filiis juvenibus jam nepotes erant. Hanc Valeria tamquam matrem alteram diligebat, cujus consilio negatam sibi suspicabatur. Dat negotium Præsidi Eratineo ut eam cum dedecore interficiat. Huic aliæ duæ adjunguntur æquè nobiles, quarum altera vestalem famulam virginem Romæ reliquerat, furtivè tunc Valeriæ familiaris. Altera virum habuit senatorem, non nimis Augustæ proxima. Sed utraque ob eximiam pulchritudinem corporis ac pudicitiam necabatur. Rapiuntur subitò mulieres, non ad judicium, sed ad latrocinium. Nec enim quisquam accusator extabat. Invenitur quidam Iudæus ob alia facinora reus, qui spe impunitatis inductus adversùs insontes mentiatur. Iudex æquus & diligens extra civitatem cum præsidio, ne lapidibus obruatur, protulit. Agebatur hæc tragœdia Nicææ. Inrogantur tormenta Iudæo, dum quæ jussus..........
...... loqueretur, pugnis à tortoribus coërcentur. Innocentes duci jubentur. Fletus & comploratio, non illius tantùm mariti, qui aderat bene meritæ uxori, sed omnium quos res indigna & inaudita contraxerat. Ac ne impetu populi de carnificum

manibus raperentur, promoti militari modo instructibile mens effagitari prosequuntur. Ita mediæ inter cuneos armatorum ad supplicium deductæ. Iacuissent insepultæ, domesticis in fugam versis, nisi eas furtiva amicorum misericordia sepelisset. Nec adultero impunitas promissa persolvitur; sed patibulo adfixus, aperuit omne mysterium, & sub extremo spiritu inquit omnibus qui videbant, innocentes occisas esse testatur.

XLI. Augusta verò in desertas quasdam Syriæ solitudines relegata, patrem suum Diocletianum per occultos gnarum calamitatis suæ fecit. Mittit ille legatos, & rogat ut ad se filiam remittat. Nihil proficit. Iterum ac sæpius obsecrat. Non remittitur. Postremò cognatum suum quendam militarem ac potentem virum legat, qui eum beneficiorum suorum admonitum deprecetur. Is quoque imperfecta legatione irritas preces renuntiat.

XLII. Eodemque tempore senis Maximiani statuæ Constantini jussu revellebantur, & imagines cum quo pictus esset detrahebantur. Et quia senes ambo simul plerunque picti erant, & imagines simul deponebantur amborum. Itaque cùm videret vivus quod nulli unquam Imperatorum acciderat, duplici ægritudine adfectus, moriendum sibi esse decrevit. Iactabat se huc atque illuc, æstuante anima per dolorem, nec somnum nec cibum capiens. Suspiria & gemitus, crebræ lacrymæ, jugis volutatio corporis, nunc in lecto, nunc humi. Ita viginti annorum felicissimus Imperator, ad humilem vitam dejectus adeo & proculcatus injuriis, atque in odium vitæ dejectus, postremò fame atque angore confectus est.

XLIII. Vnus jam supererat de adversarijs Dei, cujus nunc exitum ruinamque subnectam. Cùm haberet æmulationem adversùs Licinium, quia præ-

latus ei à Maximiano fuerat, licèt nuper cum eo amicitiam confirmasset, tamen ut audivit Constantini sororem Licinio esse desponsam, existimavit affinitatem illam duorum Imperatorum contra se copulari. Et ipse legatos ad urbem misit occultè, societatem Maxentij atque amicitiam postulans. Scribit etiam familiariter. Recipiuntur legati benignè, fit amicitia, utriusque imagines simul locantur. Maxentius tamquam divinum auxilium libenter amplectitur. Iam enim bellum Constantino indixerat, quasi necem patris sui vindicaturus. Vnde suspicio inciderat senem illum intestabilem finxisse discordiam cum filio ut ad alios succidendos viam sibi faceret, quibus omnibus sublatis, sibi ac filio totius orbis imperium vindicaret. Sed id falsum fuit. Nam id propositi habebat, ut & filio & ceteris extinctis, se ac Diocletianum restitueret in regnum.

XLIV. Iam mota inter eos fuerant arma civilia. Et quamvis se Maxentius Romæ contineret, quòd responsum acceperat periturum esse si extra portas urbis exisset, tamen bellum per idoneos duces gerebatur. Plus virium Maxentio erat, quòd & patris sui exercitum receperat à Severo, & suum proprium de Mauris atque Italis nuper extraxerat. Dimicatum, & Maxentiani milites prævalebant, donec postea confirmato animo Constantinus, & ad utrumque paratus, copias omnes ad urbem propiùs admovit, & è regione pontis Mulvij consedir. Imminebat dies quo Maxentius imperium cœperat, qui est ad sextum Kalendas Novembris, & quinquennālia terminabantur. Commonitus est in quiete Constantinus ut cæleste signum Dei notaret in scutis, atque ita prælium committeret. Fecit ut jussus est, & transversa X littera summo capite circumflexo Christo in scutis notat. Quo signo armatus exercitus capit ferrum. Procedit hostis obviam sine Imperatore, pontemque

transgreditur. Acies pari fronte concurrit. Summa vi utrinque pugnatur. Neque his fuga nota, neque illis. Fit in urbe seditio, & dux increpitatur velut desertor salutis publicæ. Cùmque repentè populus Circenses enim natali suo & debita voce subclamat Constantinum vinci non posse. Qua voce consternatus proripit se, ac vocatis quibusdam senatoribus, libros Sibyllinos inspici jubet, in quibus repertum est illo die hostem Romanorum esse periturum. Quo responso in spem victoriæ inductus procedit, in aciem venit. Pons à tergo ejus scinditur. Eo viso pugna crudescit, & manus Dei supererat aciei. Maxentianus proterretur; ipse in fugam versus properat ad pontem, qui interruptus erat, ac multitudine fugientium pressus in Tyberim deturbatur. Confecto tandem acerbissimo bello, cum magna senatus populique Romani lætitia susceptus Imperator Constantinus Maximini perfidiam cognoscit, litteras deprehendit, statuas & imagines invenit. Senatus Constantino virtutis gratia primi nominis titulum decrevit, quem sibi Maximinus vindicabat: ad quem victoria liberatæ urbis cùm fuisset adlata, non aliter accepit quàm si ipse victus esset. Cognito deinde Senatus decreto sic exarsit dolore ut inimicitias apertè profiteretur, convicia jocis mixta adversùs Imperatorem maximum diceret.

XLV. Constantinus rebus in urbe compositis, hyeme proxima Mediolanum contendit. Eodem Licinius advenit, ut acciperet uxorem. Maximinus ubi eos intellexit nuptiarum solemnibus occupatos, exercitum movit è Syria hyeme quàm cùm maximè sæviente, & mansionibus geminatis in Bithyniam concurrit debilitato agmine. Nam maximis imbribus & nivibus & luto & frigore & labore jumenta omnis generis amissa sunt, quorum miserabilis per viam strages speciem jam futuri belli & similem cla-

dem militibus nuntiabat. Nec ipse intra fines suos moratus est; sed transjecto protinus freto, ad Byzantij portas accessit armatus. Erant ibi milites præsidiarij, ad hujusmodi casus à Licinio conlocati. Hos primùm muneribus & promissis illicere tentavit, postea vi & oppugnatione terrere. nec tamen quicquam vis aut promissa valuerunt. Iam consumpti erant dies undecim, per quos fuit spatium nuntios litterasque mittendi ad Imperatorem, cùm milites non fide sed paucitate diffisi seipsos dediderunt. Hinc promovit Heracleam; & illic eadem ratione detentus, aliquot dierum tempus amisit. Et jam Licinius festinato itinere cum paucis Adrianopolim venerat, cùm ille accepta in deditione Perintho, aliquanto moratus, processit ad mansionem milia decem & octo. Nec enim poterat ulteriùs, Licinio jam secunda mansione tenente. destante militibus totidemque collectis ex proximo quantis potuit militibus pergebat obviam Maximino, magis ut eum moraretur quàm proposito dimicandi aut spe victoriæ. Quippe cùm ille septuaginta milium armatorum exercitum duceret, ipse vix triginta milium numerum collegisset. Sparsi enim milites per diversas regiones fuerant, & adunari omnes angustiæ temporis non sinebant.

XLVI. Propinquantibus ergo exercitibus, jam futurum propediem prælium videbatur. Tum Maximinus ejusmodi votum Iovi vovit, ut si victoriam cepisset, Christianorum nomen extingueret funditusque deleret. Tunc proxima nocte Licinio quiescenti adsistit angelus Dei monens ut ocyus surgeret atque oraret Deum summum cum omni exercitu suo, illius fore victoriam si fecisset. Post has voces cùm surgere sibi visus esset, & cum ipso qui monebat adstaret, tunc docebat eum quomodo & quibus verbis esset orandum. Discusso deinde somno, no-

tarium jussit asciri, & sicut audierat, hæc verba dictavit. *Summe Deus, te rogamus. Sancte Deus, te rogamus. Omnem justitiam tibi commendamus, salutem nostram tibi commendamus, imperium nostrum tibi commendamus. Per te vivimus, per te victores & felices existimus. Summe sancte Deus, preces nostras exaudi. Brachia nostra ad te tendimus. Exaudi sancte summe Deus.* Scribuntur hæc in libellis pluribus, & per Præpositos Tribunosque mittuntur, ut suos quisque milites doceat. Crevit animus universis victoriam sibi credentibus de cælo nuntiatam. Statuit Imperator prælium diei Kalendarum Maiarum, quæ octavum annum nuncupationis ejus implebant; ut suo potissimùm natali vinceretur, sicut ille victus est Romæ. Maximinus voluit præire maturiùs; pridie manè aciem composuit, ut natalem suum postridie victor celebraret. Nuntiatur in castra movisse Maximinum. Capiunt milites arma, obviamque procedunt. Campus intererat sterilis ac nudus, quem vocant serenum. Erat jam utraque acies in conspectu. Liciniani scuta deponunt, galeas resolvunt, ad cælum manus tendunt, præeuntibus Præpositis, & post Imperatorem precem dicunt. Audit acies peritura precantium murmur. Illi oratione ter dicta, virtute jam pleni, reponunt capitibus galeas, scuta tollunt. Procedunt Imperatores ad colloquium. Ferri non potuit Maximinus ad pacem. Contemnebat enim Licinium, ac desertum iri à militibus existimabat, quòd ille esset in largiendo tenax, ipse autem profusus; eoque proposito moverat bellum, ut exercitu Licinij sine certamine accepto, ad Constantinum duplicatis viribus statim pergeret.

XLVII. Ergo propiùs acceditur, tubæ canunt, signa procedunt. Liciniani impetu facto adversarios invadunt. Illi verò perterriti, nec gladios expedire

nec tela jacere quiverunt. Maximinus aciem circumire, ac milites Licinianos nunc precibus sollicitare, nunc donis. Nullo loco auditur. Fit impetus in eum, & ad suos refugit. Cædebatur acies ejus impune, & tantus numerus legionum, tanta vis militum à paucis metebatur. Nemo nominis, nemo virtutis, nemo veterum præmiorum memor; quasi ad devotam mortem non ad prælium venissent, sic eos Deus summus jugulandos subjecit inimicis. Iam strata erat ingens multitudo. Videt Maximinus aliter rem geri quàm putabat. Projecit purpuram, & sumpta veste servili fugit, ac fretum trajecit. ac in exercitu pars dimidia prostrata est, pars autem vel dedita vel in fugam versa est. Ademerat enim pudorem deserendi desertor Imperator. At ille Kalendis Maijs, id est, una nocte atque una die, Nicomediam alia nocte pervenit, cùm locus prœlij abesset milia centum sexaginta; raptisque filiis & uxore & paucis ex palatio comitibus, petivit orientem. Sed in Cappadocia collectis ex fuga & ab oriente militibus substitit. Ita vestem resumpsit.

XLVIII. Licinius verò, accepta exercitus parte ac distributa, trajecit exercitum in Bithyniam paucis post pugnam diebus; & Nicomediam ingressus, gratiam Deo, cujus auxilio vicerat, retulit, ac die Iduum Iuniarum Constantino atque ipso ter Consulibus de restituenda Ecclesia hujusmodi litteras ad Præsidem datas proponi jussit.

Cùm feliciter tam ego Constantinus Augustus quàm etiam ego Licinius Augustus apud Mediolanum convenissemus, atque universa quæ ad commoda & securitatem publicam pertinerent in tractatu haberemus, hæc inter cetera quæ videbamus pluribus hominibus profutura, vel in primis ordinanda esse credidimus quibus divinitatis reverentia continebatur, ut daremus & Christianis & omnibus liberam potesta-

tem ſequendi religionem quam quiſque voluiſſet, quod quidem divinitas in ſede cæleſti nobis atque omnibus qui ſub poteſtate noſtra ſunt conſtituti placatum ac propitium poſſit exiſtere. Itaque hoc conſilio ſalubri ac rectiſſima ratione ineundum eſſe credidimus ut nulli omnino facultatem abnegandam putaremus qui vel obſervationi Chriſtianorum vel ei religioni mentem ſuam dederet quam ipſe ſibi aptiſſimam eſſe ſentiret, ut poſſit nobis ſumma divinitas, cujus religioni liberis mentibus obſequimur, in omnibus ſolitum favorem ſuum benevolentiamque præſtare. Quare ſcire dicationem tuam convenit placuiſſe nobis ut amotis omnibus omnino conditionibus quæ priùs ſcriptis ad officium tuum datis ſuper Chriſtianorum nomine videbantur, nunc cavere ac ſimpliciter unuſquiſque eorum qui eandem obſervandæ religioni Chriſtianorum gerunt voluntatem, citra ullam inquietudinem ac moleſtiam ſui idipſum obſervare contendant. Quæ ſollicitudini tuæ pleniſſimè ſignificanda eſſe credidimus, quò ſcires nos liberam atque abſolutam colendæ religionis ſuæ facultatem hiſdem Chriſtianis dediſſe. Quod cùm hiſdem à nobis indultum eſſe pervideas, intelligit dicatio tua etiam alijs religionis ſuæ vel obſervantiæ poteſtatem ſimiliter apertam & liberam pro quiete temporis noſtri eſſe conceſſam, ut in colenda quod quiſque diligeret habeat liberam facultatem, quas...... honori neque cuiquam religioni aut aliquid à nobis. Atque hoc inſuper in perſona Chriſtianorum ſtatuendum eſſe cenſuimus, quòd ſi eadem loca ad quæ antea convenire conſueverant, de quibus etiam datis ad officium tuum litteris certa antehac forma fuerat comprehenſa, priore tempore aliquid vel à fiſco noſtro vel ab alio quocunque videntur eſſe mercati, eadem Chriſtianis ſine pecunia & ſine ulla pretij petitione, poſtpoſita omni fruſtratione atque ambiguitate, reſtituant. Qui etiam dono fuerunt conſecuti, eadem ſi-

militer hisdem Christianis quantocyus reddant, etiam vel hi qui emerunt, vel qui dono erunt consecuti, si putaverint de nostra benevolentia aliquid, Vicarium postulent, quò & ipsis per nostram clementiam consulatur. Quæ omnia corpori Christianorum protinus per intercessionem tuam ac sine mora tradi oportebit. Et quoniam ijdem Christiani non in ea loca tantùm ad quæ convenire consueverunt, sed alia etiam habuisse noscuntur ad jus corporis eorum, id est Ecclesiarum, non hominum singulorum, pertinentia, ea omnia lege quæ superiùs comprehendimus citra ullam prorsùs ambiguitatem vel controversiam hisdem Christianis id est corpori & conventiculis eorum reddi jubebis, supradicta scilicet ratione servata, ut ij qui eadem sine pretio, sicut diximus, restituerint, indemnitatem de nostra benevolentia sperent. In quibus omnibus supradicto corpori Christianorum intercessionem tuam efficacissimam exhibere debebis, ut præceptum nostrum quantocyus compleatur, quò etiam in hoc per clementiam nostram quieti publicæ consulatur. Hactenus fiet ut sicut superiùs comprehensum est, divinus juxta nos favor, quem in tantis sumus rebus experti, per omne tempus prosperè successibus nostris cum beatitudine publica perseveret. Vt autem hujus sanctionis benivolentiæ nostræ forma ad omnium possit pervenire notitiam, prolata programmate tuo hæc scripta & ubique proponere & ad omnium scientiam te perferre conveniet, ut hujus benivolentiæ nostræ sanctio latere non possit.

His litteris propositis, etiam verbo hortatus est ut conventicula in statum pristinum redderentur. Sic ab eversa Ecclesia usque ad restitutam fuerunt anni decem, menses plus minùs quatuor.

XLIX. Sequenti autem Licinio cum exercitu tyrannum, profugus concessit, & rursus Tauri montis angustias petit, munimentis ibidem ac turribus fabricatis iter obstruere conatus est, & inde

dextrorſum perrumpentibus omnia victoribus, Tarſum poſtremò confugit. Ibi cùm jam terra marique perterreretur, nec ullum ſperaret refugium, angore animi ac metu confugit ad mortem quaſi ad remedium malorum quæ Deus in caput ejus ingeſſit. Sed priùs cibo ſe inferſit ac vino ingurgitavit, ut ſolent hi qui hoc ultimò ſe facere arbitrantur. Et ſic hauſit venenum. Cujus vis, referto ſtomacho repercuſſa, valere non potuit in præſens, ſed in langorem malum verſa peſtilentiæ ſimilem, ut diutiùs protracto ſpiritu cruciamenta ſentiret. Iam ſævire in eum cœperat virus; cujus vis cùm præcordia ejus ureret, inſuſtentabili dolore uſque ad rabiem mentis elatus eſt, adeo ut per dies quatuor inſania percitus hauſtam manibus terram velut eſuriens devoraret. Deinde poſt multos graveſque cruciatus, cùm caput ſuum parietibus infligeret, exilierunt oculi ejus de caveis. Tunc demum, amiſſo viſu, Deum videre cœpit candidatis miniſtris de ſe judicantem. Exclamabat ergo ſicut ij qui torqueri ſolent, & non ſe ſed alios feciſſe dicebat. Deinde quaſi tormentis adactus fatebatur, Chriſtum ſubinde deprecans & plorans ut ſuimet miſereretur. Sic inter gemitus, quos tamquam cremaretur edebat, nocentem ſpiritum deteſtabili genere mortis efflavit.

L. Hoc modo Deus univerſos perſecutores nominis ſui debellavit, ut eorum nec ſtirps nec radix ulla remaneret. Nam Licinius ſumma rerum potitus, in primis Valerium, quem Maximinus iratus nec poſt fugam quidem, cùm ſibi videret eſſe pereundum, fuerat auſus occidere, idem Candidianum, quem Valeria ex concubina genitum ob ſterilitatem adoptaverat, necari juſſit. Mulier tamen ut eum vixiſſe cognovit, mutato habitu comitatui ejus ſe miſcuit, ut fortunam Candidiani ſpecularetur. Quia Nicomediæ ſe obtulerat, & in honore haberi vide-

batur, nihil tale metuens occisus est. Et illa, exitu ejus audito, protinus fugit. Idem Severi filium Severianum, jam ætate robustum, qui fugientem Maximinum fuerat ex acie secutus, tamquam post obitum ejus de sumenda purpura cogitasset, capitali sententiæ subjectum interemit. Qui omnes Licinium jampridem quasi malum metuentes, cum Maximino esse maluerant, præ Valeria, quæ volens Licinio in omnes Maximiani hereditates jure suo cedere, idem Maximino negaverat. Ipsius quoque Maximini filium suum maximum agentem in annis octo, & filiam septennem, quæ desponsa fuerat Candidiano, extinxit. Sed priùs mater eorum in orientem præcipitata est. Ibi sæpe illa castas feminas mergi jusserat. Sic omnes impij vero & justo judicio Dei eadem quæ fecerant receperunt.

LI. Valeria quoque per varias provincias quindecim mensibus plebeio cultu pervagata, postremò apud Thessalonicam cognita, comprehensa cum matre pœnas dedit. Ductæ igitur mulieres cum ingenti spectaculo & miseratione tanti casus ad supplicium; & amputatis capitibus, corpora earum in mare abjecta sunt. Ita illis pudicitia & conditio exitio fuit.

LII. Quæ omnia secundùm fidem scientium loquor, ita ut gesta sunt mandanda litteris credidi, ne aut memoria tantarum rerum interiret, aut si quis historiam scribere voluisset, non corrumperet veritatem, vel peccata illorum adversùm Deum vel judicium Dei adversùs illos reticendo. Cujus æternæ pietati gratias agere debemus, qui tandem respexit in terram, quòd gregem suum partim vastatum à lupis rapacibus, partim verò dispersum, reficere ac recolligere dignatus est & bestias malas extirpare, quæ divini gregis pascua protriverant, cubilia dissipaverant. Vbi sunt modò magnifica illa & clara per gentes Ioviorum & Herculiorum cognomina, quæ

primùm à Dioclete ac Maximiano insolenter assumpta, ac postmodum ad successores eorum translata, viguerunt? Nempe delevit ea Dominus & erasit de terra. Celebremus igitur triumphum Dei cum exultatione, victoriam Domini cum laudibus frequentemus, diurnis nocturnisque precibus celebremus, ut pacem post annos decem plebi suæ datam confirmet in seculum. Tu præcipuè, Donate carissime, qui à Deo mereris audiri, Dominum deprecare ut misericordiam suam servet etiam famulis suis propitius ac mitis, ut omnes insidias atque impetus diaboli à populo suo arceat, ut florescentes Ecclesiæ perpetuæ quietè custodiat.

Ejusdem Lactantij fragmentum de extremo judicio.

NVllus vel negat vel dubitat per Iesum Christum tale quale sacris litteris pronuntiatur novissimum futurum judicium, nisi qui eisdem litteris nescio qua incredibili animositate seu cœcitate non credit, quæ jam veritatem suam orbi demonstravere terrarum. In illo itaque judicio vel circa id judicium has res didicimus esse venturas, Heliam Thesbitem fide Iudæorum Antichristum persecuturum, Christum judicaturum, mortuorum resurrectionem, bonorum malorumque direptionem, mundi conflagrationem, ejus denique renovationem. Quæ omnia quidem ventura esse credendum est. Sed quibus modis & quo ordine veniant, magis tunc docebit rerum experientia quàm nunc ad perfectum hominum intelligentia valet consequi. Existimo tamen eo quo à me commemorata sunt ordine esse ventura.

Vide in Epitome. c. 7. 8.

PASSIO
SANCTI SAVINI
Episcopi & martyris.

MAximiano Augusto quintodecimo Kalendas Mai in circo maximo misso sexto Venetos vincente, pars major populi clamabant dicentes: Christiani tollantur, & voluptas constat. Dictum est duodecies. Per caput Augusti, Christiani non sint. Spectantes verò Hermogenianum Præfectum urbis, item clamaverunt decies: Sic Augustus vincas, voces nostras à Præfecto exquire. Tunc Hermogenianus Præfectus urbis intimavit voces paganorum. Eodem tempore Augustus Maximianus jussit ut in capitolio omnes convenirent, & conventus est factus in capitolium decimo Kalendas Mai. Innumerabilis verò multitudo populi advenit. Hoc itaque adloquitur Augustus populum dicens: Viri cœtus & religiosi temporum nostrorum, dignum nobis videtur ut intimatione vestra religio temporum nostrorum augeatur. Tamen, patres conscripti, concedam facultatem ut ubicunque inventi fuerint Christiani, teneantur à Præfecto nostro urbis, vel ab officio ejus, & sacrificent diis. Et statim discesserunt omnes una voce dicentes: Auguste tu vincas, & cum diis floreas. Anno Christi 303.

II. Quo audito, venit quidam ad Præfectum urbis Hermogenianum, dicens ei: Est quidam Episcopus qui cotidie conventicula cum Christianis facit, & libros exponit, seducens populum. Cùmque hæc audisset Hermogenianus Præfectus urbis, continuò renuntiavit hæc Augusto Maximiano,

dicens ei : Est quidam Episcopus qui removet populum ne sacrificent diis nostris. Tunc Maximianus Augustus gaudio repletus * atque auctoritate jussit dirigi ad quendam Venustianum Augustalem Tusciæ dicens : Suggestionem patris nostri Hermogeniani Præfecti urbis apud nos claruisse cognosce, quia justa petitio occultari non debet, ut seculum nostrum nostraque promulgatio non lædatur. Ideoque commonemus ut ubicunque Christiani nomen auditum fuerit, superstitionem colentes, aut sacrificare cogantur diis, aut certè pœnis intereant, facultatibusque nudati, eædem fisco cum tributis adplicandæ socientur. Vale Pater. Data pridie Kalendas Mai.

* f. hanc auctoritatem

III. Eodem tempore Venustianus Augustalis Tusciæ cœpit curiosè quærere si alicubi occultum Christianum inveniret. Et devulgatus est ei Savinus Episcopus, vir eloquentissimus, & delimato sermone clarus, in omnibus divinis instructionibus gratia Domini Iesu Christi repletus. Mittens ergo milites, tenuit eum in civitate Asisinati, & in eodem loco custodiæ mancipavit cum duobus Diaconibus, id est, Marcello & Exsuperantio, & multis Clericis cum eis. Alia autem die venit * Sisinnium. Postera verò die jussit sibi Venustianus vir clarissimus tribunal parari in medio foro. & ita factum est. Tunc oblatus est ei Savinus Episcopus cum duobus Diaconibus suis. Quem ita aggreditur Venustianus, dicens ei : Designa nobis nomen tuum. Dicit ei Episcopus : Peccator Savinus vocor, gratia Domini nostri Iesu Christi repletus. Dicit Venustianus vir clarissimus Augustalis Tusciæ ad sanctum Savinum Episcopum : Servus es, aut liber? Dicito mihi. Savinus Episcopus dixit : Servus sum Christi, liberatus à diaboli servitute. Venustianus vir clarissimus Augustalis Tusciæ dixit : Quo

* Assisium.

Quo honore fungeris? Savinus Episcopus dixit: Nos peccatores non meriti officio fungimur nomine episcopatus. Venustianus vir clarissimus Augustalis Tusciæ dixit: Hi duo quo honore funguntur? Savinus Episcopus dixit: Diaconi mei sunt. Venustianus vir clarissimus dixit contra Savinum Episcopum: Quæ tibi auctoritas præstat munimen ut doctrinas occultè facias & doceas populum ut derelinquat deos & sequatur hominem mortuum? Savinus Episcopus dixit: Tamen est in cognitione tua quia mortuus est Dominus noster Iesus Christus? Venustianus vir clarissimus dixit: Et verè occisus est & sepultus. Savinus Episcopus dixit: Quia tertia die resurrexit non scis? quod tamen integrè cognoscere debes. Venustianus vir clarissimus dixit: Elige tibi de duobus unum, aut sacrifica diis & vive, aut certè tormentis quibus dignus es necaberis; & resurge sicut dominus tuus Christus. Respondens verò Savinus Episcopus dixit: Et ego hoc desidero, necari & mori, ut resurgam sicut Dominus meus Iesus Christus.

IV. Venustianus vir clarissimus dixit: Consule tibi, & pollicere te diis sacrificare, & vive. Savinus Episcopus dixit: Si cognosceres veritatem, non blasphemiam proferres ex ore tuo, sed humiliares te Deo patri omnipotenti & Christo Iesu filio ejus & Spiritui sancto, qui mortem captivavit & vitam donavit, qui pedibus mare ambulavit, & qui ei imperavit, & cessavit ab ira sua, qui credentes in se resuscitabit in die magno & terribili adventus sui. Dicito mihi si justum est ut derelinquam creatorem cœli & terræ, & adorem ligna & lapides & æramenta, aurum vel argentum, simulachra muta & surda, quæ nec sibi auxiliantur nec aliis, sed potiùs eos qui illis credunt in perditionem mittunt. Simulachra dæmonia sunt vana & surda, muta & sine sensu.

V. Venuſtianus vir clariſſimus dixit: Ergo non ſunt dij gubernatores rei publicæ? Sanctus Savinus Epiſcopus dixit: Non ſunt dij, ſed dæmones, qui deſtruunt rem publicam veſtram. Sed ut ſcias quia nihil eſt boni colere dæmonia, deferatur huc deus tuus. Tunc Venuſtianus vir clariſſimus deum ſuum, quem habebat in cubiculum ſuum ubicunque manſiſſet, juſſit adduci in medio, quia erat miræ facturæ ex lapide coralite Iovis, & veſtimenta ejus deaurata erant. Qui cùm adductus fuiſſet cum lampadibus & vociferationibus in manibus, Venuſtianus vir clariſſimus dixit: Ecce propitiator noſtri. Tunc ſubridens ſanctus Savinus Epiſcopus dixit. O vana inſtantia, ut dimittatur Deus creator omnium, & colatur lapis ſordidiſſimus! Venuſtianus vir clariſſimus dixit: Ergo non ſunt dij? Sanctus Savinus dixit: Non. Sed ut ſcias quia non ſunt dij, dimitte me facere quod volo, & modò vides. Venuſtianus vir clariſſimus dixit: Si præſumis, fac quod vis. Tunc beatus Savinus accepto Iove in manibus ſuis, oratione facta, continuò eliſit eum in pavimento, & confregit deum Iovem.

VI. Hoc videns Venuſtianus vir clariſſimus tutudit cum furore frontem ſuam dicens: Sacrilegum Savinum, qui pertinacia ſua confregit deum Iovem noſtrum, omnibus præſentibus truncari præcipio. Eadem verò hora præciſæ ſunt manus ejus ambæ. Et cùm hoc factum fuiſſet, cœperunt Marcellus & Exuperantius diutiſſimè timere & trepidare Diaconi ſancti Savini. Eadem verò hora beatus Savinus Epiſcopus manibus præciſis confortare cœpit Diaconos ſuos Exuperantium & Marcellum, dicens eis: Filij cariſſimi & fratres mei, nolite timere minas diaboli, ſed confidite in Domino Ieſu Chriſto, qui fidelibus ſuis dat coronam & vitam æternam. Exuperantius autem & Marcellus accepta fiducia cœperunt clamare

una voce pariter dicentes: Pereant dij dæmoniorum, & lætetur cor quærentium Dominum.

VII. Tunc Venustianus vir clarissimus eadem hora collegit fragmenta dei sui Iovis in linteaminibus, & collocavit in capsa argentea, & misit in domum suam; & iracundia plenus jussit in conspectu suo Marcellum & Exuperantium in equuleo suspendi, præsente sancto Savino Episcopo, dicens eis: Sacrificate diis, aut certè pœnis interibitis. Respondens autem sanctus Savinus dixit ad Diaconos suos: Filij, constantes estote animo & corde, & nolite timere terrorem inimici. Respondit Marcellus & dixit: Nos semel nos ipsos obtulimus sacrificium Deo. Aliud quid respondere non habemus nisi ut peccatis nostris ignoscat Deus, quia in his quæ patimur jam, diabolo locum non damus, nec obedimus ei, quia fallax est, & non dabit vitam, sed mortem. Venustianus vir clarissimus dixit: Macerate eos fustibus in conspectu Savini, qui manibus pollutis confregit deum nostrum Iovem. Et cùm diù cæderentur, clamabant vocibus magnis dicentes: Gloria tibi Domine Iesu bone, quia meruimus introire in requiem tuam. Et cùm diù clamarent ambo pariter, dicit ad eos Venustianus vir clarissimus Augustalis Tusciæ: Iam deponite mentes sacrilegas, & adorate deos, ut non pereatis. Illi autem clamantes dixerunt: Nos in nomine Domini nostri Iesu Christi renovati sumus. Venustianus vir clarissimus Augustalis Tusciæ dixit: Modò vos ego renovabo. Et jussit ut unguibus raderentur latera eorum * ponerent, subitò ambo expiraverunt. quorum corpora præcepit jactari in fluvium. Savinum verò Episcopum truncatum in carcerem mancipavit. Audiens verò quidam piscator & Presbyter collegerunt corpora sanctorum martyrum Exuperantij & Marcelli, & sepelierunt eos juxta viam sub die pridie Kalendarum Iuniarum.

VIII. Post dies verò sex audiens hæc quædam matrona nomine Serena de civitate Spoletana, quæ erat vidua annis triginta uno, Christianissima & timens Deum, orationibus, jejuniis, & eleemosynis vacans, hæc veniebat nocte ad sanctum Savinum, & curam ei faciens, pedes ejus amplexabatur, & osculabat eos. Hæc colligens manus ejus beati Savini Episcopi in domum suam, collocavit eas in dolio vitreo, & cum aromatibus condivit; quas die noctuque tangens, in oculos suos ponebat.

IX. Ipso autem tempore duxit ad sanctum Savinum Episcopum Serena cœcum nepotem suum, quem unicè diligebat, in quo medici omnem artem medicinæ exercuerant, & non poterant eum curare. Præsentatoque sancto Savino Episcopo, dixit ad eum Serena: Domine meus, per Christum te conjuro, in quem tu credis, & ego in ejus virtutem credo, ut ponas ulnas tuas super hunc famulum tuum, & ores Deum cœli & terræ creatorem omnium, & credo quia illuminabitur. Tunc Savinus Episcopus posuit truncos suos super oculos cœci, & cœpit cum lacrymis dicere: Domine Deus omnium creator & misericors, fac voluntatem tuam bonam sperantibus in te. Et genu flexo cum fletu hoc dicebat: Domine Deus, propitius esto mihi peccatori te invocanti, qui lumen es verum, illumina sperantes in te, quia nos non sumus digni, qui relicti sumus in peccatis nostris. In te sperant servi tui. Illumina tenebras nostras, quia tu es lumen veritatis & vitæ. Et tu dixisti Domine, Quæcunque petieritis in nomine meo accipietis. Per Dominum nostrum Iesum Christum & Spiritum sanctum, qui tecum vivit & regnat in secula seculorum. Et cùm respondissent Amen, posuit sanctus Savinus truncos suos super oculos cœci dicens: Aperiat tibi oculos qui aperuit mare & induxit Israël per medium ejus. Ipse intro-

ducat lumen in oculos tuos, ut cognoſcant omnes gentes quia ipſe eſt creator omnium viſibilium & inviſibilium, quia ipſe eſt qui nato cœco oculos aperuit. Tunc aperti ſunt oculi Priſciani nepotis Serenæ. Et viderunt omnes qui erant in cuſtodia mirabilia Dei quæ per ſanctum Savinum Epiſcopum Dominus Ieſus Chriſtus fecit, & miſerunt ſe ad pedes ſancti Savini, & rogantes dicebant ſancto Epiſcopo ut baptizaret eos. & baptizati ſunt eodem die numero undecim. Hoc autem factum non potuit occultari, quia cœcus illuminatus fuiſſet per ſanctum Savinum Epiſcopum.

X. Poſt dies verò triginta & tres indoluerunt oculi Venuſtiano viro clariſſimo Præſidi Tuſciæ, & præ nimio dolore nec cibum nec ſomnum potuit percipere, ita ut nullus medicorum ejus dolorem mitigare non potuiſſet. Eodem tempore Venuſtiano viro clariſſimo Præſidi Tuſciæ nuntiatum eſt quòd ſanctus Savinus Epiſcopus illuminaſſet cœcum; & miſit uxorem ſuam & duos filios, & cum grandi gloria rogavit ſanctum Savinum Epiſcopum. At ubi dictum eſt ſancto Savino in carcere dixit: Gloria tibi Domine, quia me dignatus es vocare inter ſervos tuos. Et perrexit ad domum Venuſtiani viri clariſſimi. Tunc levaverunt eum in manibus, & projecerunt eum ante pedes ſancti Savini Epiſcopi. Quem ut vidit ſanctus Savinus Epiſcopus, lacrymabiliter dixit voce clara: Illuminet te Chriſtus, qui cœcum natum illuminavit. Reſpondit Venuſtianus cum uxore & filiis cum fletu, & dicebant: Peccavimus in mundo iſto. Reſpondit ſanctus Savinus Epiſcopus, & dixit: Si credis ex toto corde tuo, & pœnitentiam agis, omnia miniſtrabuntur credenti. Deferantur huc fragmenta ſimulachri. Et ſtatim ut imperavit ſanctus Savinus, adducta ſunt ante conſpectum ejus. Quæ cùm vidiſſet, omnia juſſit comminui & proici in fluvio.

XI. Vrgebatur autem Venuſtianus doloribus. Dicit ei ſanctus Savinus? Credis ex toto corde tuo? Reſpondit Venuſtianus & dixit: Ego credo; ſed peccatum meum, quod in te exercui, ipſum mihi cruciatum oſtendis. Reſpondit ſanctus Savinus & dixit ei: Mea delicta hoc mihi fecerunt. Tu verò innocens monſtraberis. Et hoc te commoneo ut pœniteaſis & credas in Dominum Ieſum Chriſtum, & baptiſmum percipias, & ſalvus eris, & vitam æternam conſequeris. Venuſtianus vir clariſſimus dixit: Baptiza me in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, ut percipiam promiſſa tua. Tunc ſanctus Savinus Epiſcopus genibus poſitis oravit; & manibus abſciſis catechizavit eum cum uxore & filiis, & accepta aqua, baptizavit eos dicens: Credis in Deum patrem omnipotentem? Reſpondit Venuſtianus: Credo. Et in Chriſto Ieſu filio ejus? Reſpondit: Credo. Et in Spiritu ſancto? Reſpondit Venuſtianus: Credo. Et in eum qui paſſus eſt & reſurrexit? Reſpondit Venuſtianus: Credo. Et in eum qui aſcendit in cælos, & iterum venturus eſt judicare vivos & mortuos & ſeculum per ignem? Dixit: Credo. Et in adventu ipſius, & regnum ejus in remiſſionem peccatorum, & carnis reſurrectionem? Venuſtianus reſpondit: Credo in Chriſtum Dei filium, qui me illuminet.

XII. Eadem verò hora levatus à pelve, aperti ſunt oculi Venuſtiani, ita ut nullum dolorem poſt baptiſmum pateretur. Tenens verò pedes ſancti Savini, lacrymis rigavit dicens: Ora Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum ut dimittat mihi quod in te exercui. Reſpondit ſanctus Savinus, dixitque ei: Ego, fili, propter infelicitatem peccatorum meorum omnia hæc pertuli. Tu enim nihil in me peccaſti. Et habitaverunt ſimul.

XIII. Hoc autem nuntiatum eſt Maximiano

Augusto, quia Venustianus baptizatus est. Et iratus misit Tribunum suum & scriptionem simul; & damnari præcepit Savinum, & ipsum Venustianum capite truncari jussit. Veniens autem Lucius Tribunus, sine auditione ipsum Venustianum Augustalem Tusciæ cum uxore & filiis capite truncavit in civitate Asisinati. quorum corpora absconsa sunt à Christianis. quorum quidem corpora nusquam potuerunt inveniri.

XIV. Eodem verò tempore tenuit sanctum Savinum Episcopum, & adduxit eum in civitatem Spoletanam, & sine auditione tamdiu præcepit cædi quousque deficeret. Qui cùm diù cæderetur, emisit spiritum. Cujus corpus collegit quædam matrona nomine Serena, quæ manus ejus antea collegerat, & junxit eas cum corpore, & sepelivit eum miliario à civitate Spoletana plus minùs secundo, sub die septimo Idus Decembris. In quo loco exuberant beneficia Domini & Salvatoris nostri Iesu Christi. Cœci illuminantur, infirmi sanantur, dæmones effugantur, ad laudem & honorem Domini nostri Iesu Christi, qui semper fidelibus suis dat palmam victoriæ, cui est imperium, honor, & regnum in secula seculorum. Amen.

INCIPIUNT CONFESSIONES & actus martyrum Saturnini Presbyteri, Felicis, Dativi, Ampelij, ceterorumque infrà scriptorum, qui propter collectas & scripturas dominicas sub Anulino tunc Proconsule Africæ die pridie Idus Februarij Carthagine Dominum confessi diversis locis temporibusque discretis beatissimum sanguinem profuderunt.

QUi religionis sanctissimæ fide exultat & gloriatur in Christo, quique dominica veritate gaudet, errore damnato, ut Ecclesiam catholicam teneat, sanctamque communionem à prophana discernat, acta martyrum legat, quæ necessario in archivo memoriæ conscripta sunt, ne seculis transeuntibus obsolesceret gloria martyrum & damnatio traditorum. Aggredior itaque cælestes pugnas novaque certamina gesta per fortissimos milites Christi, bellatores invictos, martyres gloriosos, aggredior inquam ex actis publicis scribere, non tam ingenio præditus quàm civili quo illis sum amore conjunctus, consultu quidem hoc faciens, duplici scilicet modo, ut & imitatoribus eorum ad martyrium animos præparemus, & quos vivere in perpetuum atque cum Domino Christo regnare confidimus, etiam confessionis ipsorum pugnas atque victorias, cùm in litteris digerimus, æternæ memoriæ conferamus. Sed non invenio, fratres dilectissimi, quibus utar exordiis, quove principio laudis aggrediar sanctissimorum martyrum felicissimam confessionem. Magnis enim rebus magnisque virtutibus rapior; & quicquid est quod in ipsis aspicio, hoc totum divinum atque cæ-

leste admiror, in devotione fidem, in vita sanctitatem, in confessione constantiam, in passione victoriam. Quæ res quanto solæ in suis virtutibus fulgent, tanto sunt omnes in singulis martyribus clariores. Placet igitur in principio causam ipsius belli tractare totiusque mundi discrimen necessariò breviter omni celeritate discurrere; ut agnita veritate, & præmia martyrum & pœnas quis noverit traditorum.

II. Temporibus namque Diocletiani & Maximiani bellum diabolus Christianis indixit isto modo ut sacrosancta Domini testamenta scripturasque divinas ad exurendum peteret, basilicas dominicas subverteret, & ritus sacros cœtusque sanctissimos celebrari Domino prohiberet. Sed non tulit exercitus Domini Dei immane præceptum, sacrilegamque jussionem perhorruit; & mox fidei arma corripuit, descendit in prælium, non tam contra homines quàm contra diabolum pugnaturus. Et quamvis tradendo gentilibus scripturas dominicas atque testamenta divina prophanis ignibus comburenda, à fidei cardine cecidere nonnulli, conservando tamen eas, & pro ipsis libenter suum sanguinem effundendo, fortiter fecere quamplurimi, quique pleni Deo, devicto atque prostrato diabolo, victricem palmam in passione gestantes, sententiam in traditores atque in eorum consortes, qua illos ab Ecclesiæ communione rejecerant, cuncti martyres proprio sanguine consignabant. Fas enim non fuerat ut in Ecclesia Dei simul essent martyres & traditores. Advolabant igitur undiqueversum ad certaminis campum immensa agmina confessorum; & ubi quisque hostem repererat, castra illic dominica collocabat. Namque in civitate Alutinensi in domo Occani Felicis, cùm bellica caneret tuba, dominica signa gloriosi martyres erexerunt; ibique celebrantes ex more dominica sacramenta, à coloniæ magistratibus atque ab ipso statio-

nario milite apprehenduntur, Saturninus Presbyter cum filiis quatuor, id est, Saturnino juniore & Felice lectoribus, Maria sanctimoniali, Hilarione infante, itemque Dativus, qui & senator, Felix, alius Felix, Emeritus, Ampelius, Rogatianus, Quintus, Maximianus, Thelica, Rogatianus, Rogatus, Ianuarius, Cassianus, Victorianus, Vincentius, Cæcilianus, Restituta, Prima, Eva, Rogatianus, Guinalius, Rogatus, Pomponia, Secunda, Iannaria, Saturnina, Martinus, Elautus, Felix, Margareta major, Honorata, Regiola, Victorianus, Pelusius, Faustus, Dacianus, Matrona, Cæcilia, Victoria, Herectina, secunda Matrona, Ianuaria.

III. Qui apprehensi producebantur alacres ad forum. Adhuc in primum certaminis campum prior Dativus ibat, quem sancti parentes candidum senatorem cælesti curiæ genuerunt. Ibat etiam Presbyter Saturninus numerosa vallatus propagine liberorum; cujus partus partem sibi sociam martyrio destinavit, partem sui nominis pignus Ecclesiæ relinquebat. Hos agmen dominicum sequebatur, in quo fulgebat cælestium splendor armorum, scutum fidei, lorica justitiæ, salvationis galea, & gladius bifrons sermo Dei: quorum præsidio fulti, spem victoriæ fratribus promittebant. Sed jam ad supradictæ civitatis pervenerunt forum. Ibi primùm congressi, confessionis palmam magistratus elogio sustulerunt. In isto namque foro jam pro scripturis dominicis dimicaverat cælum, cùm Fundanus civitatis quondam Episcopus scripturas dominicas traderet exurendas: quas cùm magistratus sacrilegus igni apponeret, subitò imber sereno cælo diffunditur, ignis scripturis sanctis admotus extinguitur, grandines adhibentur, omnisque ipsa regio pro scripturis dominicis, elementis furentibus, devastabatur. De hac igitur civitate martyres Christi exoptata prima vincula susceperunt; directi-

que ad Carthaginem, alacres ac læti per totum iter hymnos Domino canticaque psallebant. Qui cùm ad officium Anulini tunc Proconsulis pervenirent, starentque in acie constanter ac fortiter, sævientis impetus diaboli dominica constantia retundebant. Sed cùm non contra omnes simul milites Christi diabolica rabies prævaleret, singulos in certamina postulavit. Quorum certaminum pugnas non tam meis exequar quàm martyrum dictis; ut & sævientis hostis audacia in tormentis atque in ipsa sacrilega invectione noscatur, & Christi Domini præpotentis virtus in tolerantia martyrum atque in ipsa confessione laudetur.

IV. Cùm igitur ab officio Proconsuli offerrentur, suggereretúrque quòd à magistratibus Alutinensium transmissi essent Christiani qui contra interdictum Imperatorum & Cæsarum collectam dominicam celebrassent, primùm Proconsul Dativum interrogat cujus esset conditionis & utrum collectam fecisset: qui cùm se Christianum & in collecta fuisse profiteretur, auctor ab ipso collectionis sanctissimæ postulatur; statimque jubetur officium eundem in equuleum sublevare extensumque ungulis præparare. Sed cùm carnifices jussa crudelia atroci velocitate complerent, starentque sævientes in dictis, & denudatis ad vulnera martyris lateribus, erectis ungulis imminerent, subitò sese per medium Thelica fortissimus martyr tormentis subjecit & clamavit, Quia Christiani sumus nos, Nos, inquit, collegimus. Statimque Proconsulis furor exarsit, & ingemiscens, spiritali gladio graviter vulneratus, martyrem Christi gravissimis ictibus tutulit, in equuleum suspensum extendit, ungulis perstridentibus laniavit. At contrà gloriosissimus Thelica martyr media de ipsa carnificum rabie hujusmodi preces Domino cum gratiarum actione effundebat: Deo gratias. In nomine

tuo, Chriſte Dei filius, libera ſervos tuos. Talia precanti Proconſul, Quis eſt, inquit, auctor tecum congregationis veſtræ? Qui crudeliùs ſævienti carnifici clara voce reſpondit: Saturninus Preſbyter & omnes. O martyrem primatum omnibus dantem. Non enim Preſbyterum fratribus prætulit, ſed Preſbytero fratres confeſſionis conſortio copulavit. Quærente igitur Proconſule Saturninum, oſtendit, non quòd illum prodiderit, quem ſecum adversùs diabolum pariter dimicare cernebat, ſed ut illi panderet integrè ſe celebraſſe collectam, quando cum ipſis etiam Preſbyter fuerat. Manabat igitur cum voce ſanguis Dominum deprecantis, & præceptorum evangelij memor, inimicis ſuis veniam martyr in ipſa corporis ſui laniamenta poſcebat. Inter ipſos namque vulnerum graviſſimos cruciatus, tortores pariter & Proconſulem his vocibus exprobrabat. Injuſtè facitis, infelices, contra Deum facitis. Deus altiſſime, noli illis conſentire ad hæc peccata. Peccatis, infelices; adversùs Deum facitis. Cuſtodimus præcepta Dei altiſſimi. Injuſtè agitis, infelices; innocentes laniatis. Non ſumus homicidæ, non fraudem fecimus. Deus, miſerere. Gratias tibi ago. Pro nomine tuo, Domine, da ſufferentiam. Libera ſervos tuos de captivitate hujus ſeculi. Gratias tibi ago, nec ſufficio tibi gratias agere. Et cùm ictibus ungularum concuſſa fortiùs latera ſulcarentur, profluenſque ſanguinis unda violentis tractibus emanaret, Proconſulem ſibi dicentem audivit: Incipies ſentire quæ vos pati oporteat. Et adjecit: Ad gloriam. Gratias ago Deo regnorum. Apparet regnum æternum, regnum incorruptum. Domine Ieſu Chriſte, Chriſtiani ſumus, tibi ſervimus; tu es ſpes noſtra, tu es ſpes Chriſtianorum. Deus ſanctiſſime, Deus altiſſime, Deus omnipotens, tibi laudes pro nomine tuo agimus. Cui talia oranti cùm à diabolo per judicem di-

ceretur, Custodire te oportuit jussionem Imperatorum & Cæsarum, Defatigato jam corpore, forti atque constanti sermone victor animo proclamavit: Non curo nisi legem Dei, quam didici. Ipsam custodio, pro ipsa moriar, in ipsa consumor, præter quam non est aliud. Talibus itaque dictis gloriosissimi martyris in suis tormentis magis ipse Anulinus torquebatur: cujus tandem rabies ferocitate saginata, postea reclusum in carcere, passione condignum martyrem destinavit.

V. Post hunc Dativus à Domino in certamine erigitur, qui Thelicæ ad fortissimum prælium de proximo conjunctus est: qui cùm pendendo in equuleo extensus, se voce sæpius repetita Christianum esse & collectam fecisse fortiter proclamaret, emersit sanctissimæ Victoriæ martyris frater, vir sanè togatus, sed à religionis Christianæ sanctissimo cultu ipsis temporibus alienus; qui suspensum in equuleo martyrem prophanis vocibus hactenus arguebat: Hic est, ait, Domine, qui per absentiam patris nostri, nobis hic studentibus, sororem nostram Victoriam seducens, hinc de splendidissima Carthaginis civitate unà cum Secunda & Restituta ad Alutinensem coloniam secum usque perduxit, quique nunquam domum nostram ingressus est nisi tunc quando quibusdam persuasionibus puellares animos illiciebat. Sed non tulit Victoria clarissima martyr Domini collegam & commartyrem suum falsò appeti senatorem; statimque Christiana libertate prorumpens, Nullius, inquit, persuasione profecta sum, nec cum ipso ad Alutinensem coloniam veni. Hoc possum per cives probare. Omnia mea sponte atque voluntate perfeci. Nam & in collecta fui, & dominicum cum fratribus celebravi, quia Christiana sum. Tunc impudens advocatus maledicta exaggerabat in martyrem. Et contrà martyr gloriosus de equuleo cuncta vera responsione solvebat.

VI. Inter hæc Anulinus ardescens, premi ungulas in martyrem jubet. Statim carnifices nuda præparataque ictibus latera cruentis vulneribus invenerunt. Advolabant truces in manus jussis velocibus, secretaque pectoris, diruptis cutibus visceribusque divulsis, nefandis aspectibus prophanorum adnixa crudelitate pandebant. Inter hæc martyris mens immobilis; & licèt membra rumpantur, divellantur viscera, latera dissipentur, animus tamen martyris integer inconcussusque perdurat. Denique dignitatis suæ memor Dativus, qui & senator, tali voce preces Domino sub carnifice rabiente fundebat: O Christe Domine, non confundar. His dictis, beatissimus martyr quod à Domino popoſcerat, tam facilè meruit quàm breviter postulavit. Denique mox Proconsul mente concussa, lingua volente parcere prosilivit. Cessavere carnifices. Fas enim non erat martyrem Christi in commartyris suæ Victoriæ causa torqueri. Namque cùm contra eum etiam Pompeianus suspicionis indignæ sævus accusator accederet, calumniosamque conjungeret actionem, despectus à martyre est & percussus. Quid agis hoc in loco, diabole? Quid contra martyres Christi adhuc usque conaris? A senatore Domini ac martyre & potestas simul & forensis rabies superata est. Sed clarissimus martyr etiam pro Christo tortus, cùm interrogatus utrum in collecta fuisset, profiteretur constanter & diceret cùm collecta fuisset se supervenisse & dominicum cum fratribus congrua religionis devotione celebrasse auctoremque ejusdem collectionis sanctissimæ unum fuisse, in sese rursus Proconsulem acriùs excitavit; cujus recrudescente sævitia, geminata martyris dignitas iteratò ungulis sulcantibus exaratur. At martyr ad vulnerum cruciatus sævissimos pristinam suam repetens orationem, Rogo, ait, Christe, non confundar. Quid feci? Saturninus est Presbyter noster.

VII. Hujus cùm latera, duri trucisque carnificis magistra crudelitate monstrante, aduncis ungulis raderentur, Saturninus Presbyter ad prælium postulatur: qui cælestis regni contemplatione considerans parva admodum ac levia suos commartyres sustinere, congredi etiam ipse taliter cœpit. Nam dicente Proconsule, Tu contra jussionem Imperatorum & Cæsarum fecisti, ut hos omnes colligeres, respondit Presbyter Saturninus, Domini spiritu suggerente securus: Dominicum celebravimus. Proconsul ait: Quare? Respondit: Quia non potest intermitti dominicum. Qui mox ut hæc dixit, contra Dativum statim jubet aptari. Spectabat interea Dativus laniamenta corporis sui potiùs quàm dolebat; & cujus ad Dominum mens animusque pendebat, nihil dolorem corporis æstimabat; sed tantùm Dominum precabatur dicens: Subveni rogo Christe, habe pietatem, serva animam meam, custodi spiritum meum, non confundar. Rogo Christe, da sufferentiam. Cui cùm à Proconsule diceretur, Ex hac splendidissima civitate magis debueras alios ad bonam mentem vocare, & non contra præcepta Imperatorum & Cæsarum facere, fortiùs atque constantiùs acclamabat: Christianus sum. Qua voce diabolus superatus, Parce, inquit. Simulque illum in carcerem tradens, passioni condignæ martyrem reservavit.

VIII. At verò Presbyter Saturninus recenti martyrum sanguine delibutus, cùm penderet in equuleo, admonebatur in eorum fide persistere in quorum cruore perstabat. Hic cùm interrogaretur utrum auctor ipse esset & omnes ipse adunasset, & diceret, Etiam, ego præsens in collecta fui, Emeritus lector ad certamen exiliens, congrediente Presbytero, Ego sum auctor, inquit, in cujus domo collecta facta fuit. At Præconsul, qui jam totiens victus

fuerat, impetus Emeriti perhorrebat; & tamen in Presbyterum versus, Quare contra præceptum, inquit, faciebas, Saturnine? Cui Saturninus, Intermitti dominicum non poteſt, ait. Lex ſic jubet. Tunc Proconſul: Non tamen debuiſti prohibita contemnere, ſed obſervare potiùs, & non rem facere contra præceptum Imperatorum. Et meditata jamdiu in martyribus voce, terrorem ſuæ iræ commovit; cui non pigro paretur obſequio. Nam carnifices in ſenile corpus Presbyteri ruunt, & graſſante rabie, rupta nervorum connexione, diſcerpunt. Ingemiſcenda ſupplicia & novi generis in ſacerdotem Dei exquiſita tormenta videres, quaſi in pabulo vulnerum famis rabie ſævire carnifices, apertiſque viſceribus, ad horrorem videntium inter ruborem ſanguinis, oſſa nudata pallere, & nec inter moras torquentium, excluſam animam corpus ſupplicio pendente deſerere. At tali voce Dominum Presbyter precabatur: Rogo te Chriſte, exaudi. Gratias tibi ago Deus. jube me decollari. Rogo Chriſte, miſerere. Fili Dei ſubveni. Cui Proconſul: Quare contra præceptum facis? Et Presbyter, Lex ſic jubet, lex ſic docet, inquit. O admiranda ſatis ac prædicanda Presbyteri doctoris divina reſponſio. Legem ſanctiſſimam etiam in tormentis Presbyter prædicat, pro qua libenter ſupplicia ſuſtinebat. Legis denique voce deterritus Anulinus, Parcam, inquit; eumque in cuſtodiam carceris redigens, exoptato ſupplicio deſtinavit.

IX. At verò Emerito applicito, in tua, inquit Proconſul, domo collectæ factæ ſunt contra præcepta Imperatorum? Cui Emeritus ſancto ſpiritu inundatus, In domo mea, inquit, egimus dominicum. At ille, Quare permittebas, ait, illos ingredi? Reſpondit: Quoniam fratres mei ſunt, & non poteram illos prohibere. Sed prohibere, inquit, illos

illos debuisti. At ille, Non potui, ait, quoniam sine dominico non possumus. Statim etiam ipse in equuleo jubetur extendi, extensusque vexari. Qui cùm validos ictus innovato carnifice pateretur, Rogo, ait, Christe subveni. Contra præceptum Dei facitis, ô infelices. Et interloquenti Proconsuli, Non oportuerat te eos suscipere, respondit : Non potueram quin susciperem fratres meos. At Proconsul sacrilegus, Sed prior, inquit, erat jussio Imperatorum & Cæsarum. Contrà religiosissimus martyr, Deus, inquit, major est quàm Imperatores. Rogo Christe, tibi laudes. Christe Domine, da sufferentiam. Cui talia precanti hæc Proconsul injecit: Habes ergo scripturam aliquam in domo tua? Et respondit : Habeo, sed in corde meo. Et Proconsul, In domo, inquit, tua habes, an non? Emeritus martyr ait: In corde meo illas habeo. Rogo Christe, tibi laudes. Libera me, Christe, in nomine tuo. Breviter patior, libenter patior. Christe, non confundar. O martyrem Apostoli memorem, qui legem Domini conscriptam habuit, non atramento, sed spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. O martyrem legis sacræ idoneum diligentemque custodem, qui traditorum facinus perhorrescens, scripturas dominicas, ne perderet, inter secreta sui pectoris collocavit. Quo cognito, Proconsul, Parce, inquit. Ejusque confessionem in memoriam unà cum ceterorum confessionibus redigens, Pro vestris meritis omnes, inquit, secundùm confessionem vestram pœnas meritas persolvetis.

X. Sed jam ferina rabies ore cruento tormentis martyrum saginata languebat. Sed cùm Felix nomine & passione processisset in prælium, aciesque Domini omnis incorrupta invictaque perstaret, tyrannus mente prostratus, voce demissus, anima &

corpore diſſolutus, Spero vos, inquit, hanc partem potiùs eligere, qua poſſitis vivere, ut juſſiones conſervetis. Contra quæ confeſſores Domini, invicti martyres Chriſti, tamquam ex uno ore dixerunt: Chriſtiani ſumus, non poſſumus niſi Domini legem ſanctam uſque ad effuſionem ſanguinis cuſtodire. Qua voce percuſſus inimicus Felici dicebat: Non quæro utrum Chriſtianus ſis, ſed an collectam feceris, vel ſcripturas aliquas habeas. O ſtulta judicis & ridenda interrogatio. Chriſtianus, inquit, utrum ſis tace. Et addidit: Si in collecta fuiſti? Reſpondit: Quaſi Chriſtianus ſine dominico poſſit, aut dominicum ſine Chriſtiano celebrari. An neſcis, Satanas, in dominico Chriſtianum & in Chriſtiano dominicum conſtitutum, ut nec alterum ſine altero valeat eſſe? Cùm nomen audieris, frequentiam Domini diſce; & cùm collectam audieris, nomen agnoſce. Denique cognoſceris à martyre & rideris, tali reſponſione confunderis. Collectam, inquit, glorioſiſſimè celebravimus, ad ſcripturas dominicas legendas in dominicum convenimus ſemper. Qua confeſſione confuſus graviter Anulinus, fuſtibus cæſum exanimem, cœleſti concilio martyrem properantem ad ſiderea tribunalia, expleta paſſione, conſociat.

XI. Sed Felicem ſequitur alius Felix nomine pariter & confeſſione atque ipſa paſſione conſimilis. Pari etenim virtute congreſſus, etiam ipſe fuſtium læſione quaſſatus, animam in tormenta carceris ponens, ſuperioris Felicis eſt martyrio copulatus. Poſt hos ſuſcepit certamen Ampelius cuſtos legis, ſcripturarum divinarum fideliſſimus conſervator. Hic quærente Proconſule an in collecta fuiſſet, hilaris atque ſecurus alacri voce reſpondit: Cum fratribus, inquit, feci collectam, dominicum celebravi; & ſcripturas dominicas habeo mecum, ſed in corde

meo conſcriptas. Chriſte, tibi laudes refero. Exaudi Chriſte. Qui cùm hæc dixiſſet, cervicibus contuſis, quaſi jam in tabernaculum dominicum lætus cum fratribus relegatur. Hunc ſequitur Rogatianus : qui confeſſus Domini nomen, ſupradictis fratribus jungebatur illæſus. Quintus verò applicitus, egregiè nomen Domini magnificèque confeſſus, cæſus fuſtibus in carcerem truditur, condigno martyrio reſervatus. Hunc ſequebatur & Maximianus, in confeſſione par, in congreſſione conſimilis, in victoriæ triumphis æqualis. Poſt quem junior Felix ſpem ſalutemque Chriſtianorum dominicum eſſe proclamans, cùm ſimiliter etiam ipſe fuſtibus cæderetur, Ego, inquit, devotâ mente celebravi dominicum, collectam cum fratribus fèci, quia Chriſtianus ſum. Qua confeſſione ſupradictis fratribus meruit etiam ipſe ſociari.

XII. At junior Saturninus, martyris Saturnini Preſbyteri progenies, in certamen optatum feſtinus acceſſit, approperans patris virtutibus glorioſiſſimis adæquari. Cui cùm Proconſul furibundus diabolo ſuggerente dixiſſet, Et tu, Saturnine, interfuiſti, reſpondit Saturninus : Chriſtianus ſum. Non à te quæro hoc, ait, ſed utrum egeris dominicum. Cui Saturninus reſpondit : Egi dominicum, quia ſalvator eſt Chriſtus. Quo nomine ſalvatoris audito, Anulinus exarſit, & in filium patrium inſtaurat equuleum. Extenſoque Saturnino, Quid, inquit, Saturnine profiteris? Vides ubi poſitus ſis. Habes aliquas ſcripturas? Reſpondit : Chriſtianus ſum. Proconſul verò ait : Ego quæro an conveneris, & an ſcripturas habeas. Reſpondit : Chriſtianus ſum. Aliud non eſt nomen quod poſt Chriſtum oporteat nos ſanctum obſervare. Qua confeſſione diabolus inflammatus, Quoniam permanes, inquit, in obſtinatione tua, etiam te oportet tormentis affici.

Dic an aliquas scripturas habeas. Et ad officium dixit: Vexa illum. Ibant in adolescentis latera paternis vulneribus lassati tortores, & adhuc humectantem in ungulis patrium sanguinem cognato filij cruori miscebant. Videres per hiantium vulnerum sulcos de lateribus antea genitoris sanguinem fluere, & cruorem filij paterno permixtum ungulis rorantibus emanare. At juvenis gemini sanguinis admixtione recreatus, medelam potiùs quàm tormenta sentiebat, & recepta in tormentis fortitudine, fortissimis vocibus exclamabat: Scripturas dominicas habeo, sed in corde meo. Rogo Christe, da sufferentiam. Spes est vitæ. Anulinus inquit: Quare contra præceptum faciebas? Respondit: Quia Christianus sum. Quo audito, Parce, inquit. Et statim cessante tormento, in patrium consortium relegatur.

XIII. Interea mergebat in noctem horis labentibus dies, & consumptis cum sole tormentis, defecit atra tortorum rabies, & cum sui judicis crudelitate languebat. Sed legiones dominicæ, in quibus Christus, perpetuum lumen, armorum cœlestium corusco splendore fulgebat, fortiùs atque constantiùs in certamina prosilibant. Cùm verò adversarius Domini tot martyrum præliis gloriosissimis victus, tantisque ac talibus congressionibus superatus, desertus à die, comprehensus à nocte, deficiente jam carnificum rabie, profligaturus cum singulis congredi alteriùs non valeret, totius exercitus Domini animos percontatur, devotasque sanctorum mentes tali interrogatione propulsat. Vidistis, inquit, eos qui perseveraverunt, quid sustinuerunt, vel quid in sua confessione perstantes adhuc habeant sustinere. Et ideo qui vult ex vobis ad indulgentiam pervenire, ut salvus esse possit, profiteatur. Ad hæc confessores Domini, gloriosi martyres Christi, læti ac triumphantes simul, non ex Proconsulis dictis,

ſed ex victoria paſſionis Spiritu ſancto ferventes, fortiùs clariúſque tanquam ex uno ore dixerunt: Chriſtiani ſumus. Qua voce proſtratus eſt diabolus; & concuſſus Anulinus confuſuſque, omnes ſanctos in carcerem trudens, illos martyrio deſtinavit.

XIV. Et ne devotiſſimus feminarum ſexus florentiſſimuſque ſacrarum virginum chorus certaminis tanti gloria privaretur, omnes feminæ, Chriſto Domino auxiliante, in Victoria congreſſæ ſunt & coronatæ. Etenim Victoria ſanctiſſima feminarum, flos virginum, decus & dignitas confeſſorum, honeſta natalibus, religione ſanctiſſima, moribus temperata, in qua naturæ bonum candida pudicitia relucebat, reſpondebatque pulchritudini corporis fides pulchrior mentis & integritas ſanctitatis, ad ſecundam palmam reſtitutam ſe in Domini martyrio lætabatur. Huic namque ab infantia jam clara pudicitiæ ſigna fulgebant, & rudibus adhuc annis, apparebat rigor caſtiſſimus mentis & quædam dignitas futuræ paſſionis. Denique poſtquam plena virginitas ultimum ætatis tempus explevit, cùm puella nolens & reluctans in nuptias à parentibus cogeretur, invitamque tradere ſponſo prædo ſuggereret, clam ſe per præceps puella dimittit, auriſque famulantibus ſupportata, incolumis gremio terræ ſuſcipitur. Neque fuerat poſtmodum pro Chriſto Domino paſſura, ſi pro ſola tunc pudicitia moreretur. Liberata igitur nuptialibus tædis, illuſoque ſimul cum parentibus ſponſo, media penè de ipſa nuptiarum frequentia proſiliens, ad ædem pudicitiæ portumque pudoris Eccleſiam intacta virgo confugit, ibique conſecrati Deo dicatique capitis in perpetuam virginitatem ſacratiſſimum crinem inconcuſſo pudore ſervavit. Hæc ergo ad martyrium properans, florentem pudicitiæ palmam triumphali dextera præferebat. Namque interroganti Proconſuli quid profiteretur, clara voce

respondit : Christiana sum. Et cùm à Fortunatiano fratre togato ejusque defensore vanis argumentationibus mente capta esse diceretur, Victoria respondit: Mens mea est, inquit, nunquam mutata sum. Ad hæc Proconsul, Vis, inquit, ire cum Fortunatiano fratre tuo? Respondit: Nolo, quia Christiana sum; & illi sunt fratres mei qui Dei præcepta custodiunt. O puellam divinæ legis auctoritate fundatam. O virginem gloriosam æterno Regi meritò consecratam. O beatissimam martyrem evangelica professione clarissimam, quæ dominica voce respondit: Hi sunt fratres mei qui Dei præcepta custodiunt. Quibus auditis, Anulinus deposita judicis auctoritate, ad persuasionem puellæ descendit. Consule tibi, inquit. Vides enim fratrem tuum providere cupientem saluti tuæ. Cui martyr Christi: Mens mea est, inquit; nunquam mutata sum. Nam & in collecta fui, & dominicum cum fratribus celebravi, quia Christiana sum. Mox cùm hæc Anulinus audisset, furiis agitatus exarsit, & puellam sacratissimam martyrem Christi in carcerem unà cum ceteris relegans, passioni omnes reservavit.

XV. Sed Hilarianus adhuc supererat, unus de natis Presbyteri martyris Saturnini, qui ætatem suam parvulam ingenti devotione vincebat. Hic patris fratrumque triumphis approperans jungi, diras tyranni minas non tam exhorruit quàm in nihilum duxit. Huic cùm diceretur, Patrem tuum aut fratres tuos secutus es? subitò brevi de corpore vox juvenilis auditur, & angustum pueri pectus ad confessionem Domini totum aperitur in voce respondentis: Christianus sum, & mea sponte atque voluntate cum patre meo & cum fratribus meis feci collectam. Audiebas patris Saturnini martyris vocem per dulcis filij meatus exire & confitentem Christum Dominum linguam de fratris exemplo secuturam. Sed Procon-

ſul ſtultus, non intelligens contra ſe non homines ſed Deum in martyribus dimicare, nec quia in puerilibus annis ingentes animos ſentiebat, putabat puerum tormentis infantiæ poſſe terreri. Denique amputabo, inquit, & comam tibi & naſum & auriculas, & ſic te dimitto. Ad hæc Hilarianus puer, patris fratrumque virtutibus glorioſus, qui jam didicerat à majoribus ſuis tormenta contemnere, clara voce reſpondit: Quicquid facere volueris, fac, quia Chriſtianus ſum. Mox in carcerem recipi etiam ipſe jubetur; ingentique cum gaudio vox Hilariani auditur dicentis: Deo gratias. Hic certaminis magni pugna perficitur, hic diabolus ſuperatur & vincitur, hic martyres Chriſti de paſſionis futuræ gloria æterna congratulatione lætantur.

XVI. Verùm quoniam nos, ut ſuprà diximus, ſchiſmatis tempus admonuit confeſſionibus tantis ac talibus martyrum decreta conjungere conſtitutioneſque ſanctiſſimas amicorum Dei geſtis ſuperioribus catenare, neceſſariò breviter cuncta quæ martyres in carcere ex auctoritate legis divinæ ſanxerunt, ſervandaque poſteris reliquerunt, diſcurram, nec lapſorum ſuperbiam atque audaciam traditorum in hac ipſa mea feſtinatione prætercam. Coëgit enim me tranſcendere nihil geſtorum fides, amor legis, Eccleſiæ ſtatus, ſalus publica, vita communis. His enim de rebus Eccleſia catholica quæ ſit poterit recognoſci, ſi labes peſtifera traditorum nefandis actibus ſuis ſententiaque martyrum, omnibus ſeculis declaretur. Poſtquam igitur ſupradictos martyres Chriſti exoptatus carcer recepit, confeſſores qui priores illic detruſi fuerant, victricibus palmis triumphales dexteras venientibus adjungebant. Veniebant præterea ad eundem locum & ex diverſis provinciæ partibus alij quoque quamplurimi confeſſores; inter quos erant Epiſcopi, Preſbyteri, Diaconi, ceteri-

que Clerici, qui legem Domini asserentes, collectam dominicumque constanter & fortiter celebrabant, quique scripturas dominicas divinaque testamenta de flamma atque de incendio conservantes, seipsos diris ignibus cruciatibusque diversis, Machabæico more, pro divinis legibus obtulerunt.

XVII. Ea igitur tempestate, cùm horridus carcer crassæque tenebræ intra se clausos retinerent testes fidelissimos Dei, & ingentia catenarum pondera devota membra vincirent, cùm debilitaret fames, fatigaret sitis, frigus quateret, turba comprimeret, latera ipsa recenti ungularum laceratione disrupta fervērent, inter catenas & ferrum instrumentaque tormentorum ex auctoritate legis divinæ, quod sibimet posterisque martyribus conservarent, celebrantes Concilium, cælestia decreta condebant. Verè enim vivus ille spiritus sanctus confessorum mentes æternis aspirando & divinis colloquiis exercebat. Sed post crudelem tempestatem ac persecutionis horribiles minas, quibus Christianam religionem tyrannica rabies infestaverat, quò iterum purior ac serenior Christiani nominis pax æterna lucesceret, nec defuit traditorum omnium callidissima fraus conspiratioque pestiferorum naufragorum diabolica arte composita, quæ sub pretextu religionis religionem impugnaret, fidem everteret, legem divinaque jura turbaret; maximè cùm etiam Mensurius Carthaginensis quondam Episcopus recenti scripturarum traditione pollutus, sceleris sui amentiam pejore cœpisset ferocia publicare: quippe qui combustorum veniam librorum à martyribus poscere atque implorare debuerat, ut delicta sua majoribus flagitiis cumularet, eo animo sæviebat in martyres quo divinas tradiderat leges. Etenim hic tyranno sævior, carnifice crudelior, idoneum sceleris sui ministrum Diaconum suum elegit Cæcilianum; idemque lora

& flagra cum armatis ante fores carceris ponit, ut ab ingressu atque aditu cuntos qui victum potumque in carcerem martyribus afferebant, gravi affectos injuria propulsaret. Et cædebantur à Cæciliano passim qui ad alendos martyres veniebant, sitientibus intus in vinculis confessoribus pocula frangebantur ante carceris limina, cibi passim lacerandi canibus spargebantur, jacebant ante carceris fores martyrum patres matresque sanctissimæ, & ab extremo conspectu liberorum excussi, graves nocte dieque vigilias ad ostium carceris exercebant. Erat fletus horribilis & acerba omnium qui aderant lamentatio, prohibere pios martyrum complexus, & divelli à pietatis officio Christianos, Cæciliano sæviente tyranno & crudeli carnifice.

XVIII. Interea martyres Christi non carceris squalor, non viscerum dolor, non denique ulla rerum penuria commovebat; sed meritis jam Domino & confessione vicini direxerunt in posteros salutem, quæ communem Christiani nominis progeniem ab omni recidiva communione traditorum secerneret, tali sub comminatione : *Si quis traditoribus communicaverit, nobiscum partem in regnis cælestibus non habebit.* Et hanc sententiam suam sancti spiritus auctoritate conscriptam tali comparatione firmabant. *Scriptum est*, inquiunt, *in Apocalypsi, Quicunque adjecerit ad librum istum apicem unum aut litteram unam, adiciat illi Deus innumerabiles plagas; & quicunque deleverit, deleat partem ejus Dominus de libro vitæ. Si ergo additus apex unus, aut littera una dempta de libro sancto radicitus amputat, & sacrilegum facit, & subvertit auctorem, necesse est omnes eos qui testamenta divina legesque venerandas omnipotentis Dei & Domini nostri Iesu Christi prophanis ignibus tradiderunt exurendas, æternis gehennæ ardoribus atque inextinguibili igne*

torqueri. Et ideo, ut suprà diximus, si quis traditoribus communicaverit, nobiscum partem in regnis cælestibus non habebit. Hæc communicantes singuli ad passionis gloriam festinabant, supremaque testatione unusquisque martyrum cruore proprio consignabat. Exinde Ecclesia sancta sequitur martyres, & detestatur execratæ perfidiæ traditores.

XIX. Igitur cum hæc ita sint, quisnam est divini juris peritia pollens, fide præditus, devotione præclarus, religione sanctus, qui judicis Dei memor veritatem ab errore discernat, à fide perfidiam disjungat, simulationemque fictam à certa & integra sanctitate recludat, separet à stante lapsum, ab integro vulneratum, à justo reum, ab innocente damnatum, à custode legis proditorem, à confessore Christi nominis negatorem, à martyre Domini persecutorem, & unum atque idem esse existimet & Ecclesiam martyrum & conventicula traditorum? Nemo scilicet, quoniam hæc inter se ita repugnant contrariaque sibi sunt ut lux tenebris, vita morti, sanctus angelus diabolo, Christus Antichristo, Paulo Apostolo dicente: *Quasi filiis dico, dilatamini & vos, & nolite conjungi cum infidelibus. Quæ est enim participatio justitiæ ad iniquitatem, aut quæ communicatio luminis ad tenebras, quæ particula est fideli cum infideli, quæ est autem conventio templi Dei cum simulachris? Vos autem templum Dei vivi estis. Dicit enim: Quia inhabitabo in eis & inambulabo, & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus. Propter quod discedite de medio eorum & separamini, dicit Deus omnipotens, & immundum ne tetigeritis, & ego recipiam vos, & ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens.* Quamobrem fugienda bonis & vitanda est semper religiosis conspiratio traditorum, hypocritarum domus, Pharisæorumque sen-

2. Cor. 6.

tentia. Vtinam adoptiones filiorum filiarumque Dei in sancta Ecclesia spiritaliter nati dignè succedant, & non alienis facinoribus immersi, pro luce tenebras & pro vita mortem, interitum sibi pro salute acquirant. Talis est enim Ecclesia Domini, quæ una semper singularisque contra sese & in partes duas dividi non potest, sed post teterrimam persecutionis noctem turbinesque pestiferos tyrannorum, ad deceptionem innocentium prædámque populorum diabolus versutia callidissimæ fraudis adinvenit; ut quos aperta persecutionis clade transvorare non valuit, nec in sacrilego seculo idolorum servitio mancipandos delictorum nexibus in perpetuam perniciem potuit retinere, eos pollutis traditionibus jungens sibi, sub prætextu sanctissimæ religionis extinguat. Denique illi falsi sacrorum ritus fictaque mysteria non tam in salutem quàm in perniciem miserorum celebrantur, cùm erigit altare sacrilegus, celebrat sacramenta prophanus, baptizat reus, curat vulneratus, veneratur martyres persecutor, legit evangelia traditor, hereditatem cœli promittit divinorum testamentorum exustor, quos Dominus increpat & objurgat in evangelio dicens: *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui circuitis mare & aridam facere unum proselytum, & cùm factus fuerit, facitis eum filium gehennæ dupliciter plus quàm estis vos.* Et Propheta polluta eorum sacrificia respuens ait: *Sacrificia eorum tamquam pannus illotus. Omnis qui tetigerit illum, inquinabitur.* Sed & per Aggæum clarissimum Prophetarum, *Interroga*, inquit Dominus, *sacerdotes legem. Si acceperit homo carnem sanctam in summo vestimenti sui, & tetigerit summitas vestimenti ejus aliquam partem panis, vini, aut olei, si sanctificabitur? & dixerunt sacerdotes: Non. Et dixit Aggæus: Si tetigerit inquinatus in anima horum aliquid, si inquinabitur? Et dixerunt sacerdotes:*

Matth. 25.

Ose. 9.

Agg. 2.

Inquinabitur. Et dixit Aggæus: Sic & populus hic, & gens hæc coram me, dicit Dominus, & omnis quicunque acceſſerit illic, inquinabitur.

XX. Fugienda eſt ergo & execranda pollutorum omnium congregatio vitioſa, & appetenda omnibus beatiſſimorum martyrum ſucceſſio glorioſa, quæ eſt Eccleſia ſancta, una & vera catholica, ex qua martyres profecti ſunt, & à quibus divina teſtamenta ſervata ſunt. Hæc etenim ſola perſecutionis infeſtæ impetum fregit, hæc legem Domini uſque ad effuſionem ſanguinis conſervavit: in hac virtutes populi ſancti ſpiritus præſentia frequentantur, baptiſma à Salvatore perficitur, vita perpetua reparatur. Semper enim illis propitius Deus adeſt, Dominus Chriſtus collætatur, & gaudet ſpiritus ſanctus, in confeſſoribus victor, in martyribus triumphator. Poſtremò cum nec Menſurius nec miniſter ejus Cæcilianus ab hac immani crudelitate ceſſare vellent, Anulino Proconſule aliiſque perſecutoribus interim circa alia negotia occupatis, beati martyres iſti, corporeis alimentis deſtituti, paulatim & per intervalla dierum naturali conditioni, famis atrocitate cogente, ceſſerunt, & ad ſiderea regna cum palma martyrij migraverunt, præſtante Domino noſtro Ieſu, qui cum patre regnat in ſecula ſeculorum. Amen.

INCIPIT PASSIO SANCTI Felicis Episcopi Tubyzacensis, qui propter legem Domini decollatus est XVIII. *Kalendas Februarij.*

IN diebus illis, Diocletiano octies & Maximiano septies Consulibus Augustis, exivit edictum eorundem Cæsarum vel Imperatorum super omnem faciem terræ, & propositum est per colonias & civitates principibus & magistratibus, suo cuique loco, ut libros deificos extorquerent de manibus Episcoporum & Presbyterorum. Tunc programma positum est in civitate Tubyzacense die Nonarum Ianuariarum. Tunc Magnilianus Curator ipsius civitatis jussit ad se perduci Presbyteros, quia Felix Episcopus Carthaginem erat profectus, Ianuarium Presbyterum, Fortunatium & Septiminum lectores jussit ad se perduci. Quibus Magnilianus Curator dixit: Episcopum habetis? Ianuarius Presbyter respondit: Habemus. Magnilianus Curator dixit: Vbi est? Ianuarius Presbyter respondit: Nescio. Magnilianus dixit: Libros deificos habetis? Ianuarius respondit: Habemus. Magnilianus dixit: Date illos igni aduri. Ianuarius Presbyter, Fortunatius & Septiminus lectores dixerunt: Episcopus noster apud se illos habet. Magnilianus Curator dixit: Eritis ergo sub officio donec Anulino Proconsuli rationem reddatis. Postera autem die Felix Episcopus à Carthagine venit Tubyza. Cùmque ejus adventum Magnilianus comperisset, statim eum sibi per officium præsentari constituit. Qui cùm dicto citiùs advenisset, Magnilianus Curator dixit ad eum: Tu es Felix Episcopus hujus civitatis? Felix Episcopus

Anno Christi 304.

dixit: Ego. Magnilianus Curator dixit: Da libros vel membranas qualeſcunque penes te habes. Felix Epiſcopus dixit: Habeo; ſed non trado legem Domini Dei mei, quem ego colo. Magnilianus dixit: Ergo major eſt Deus tuus à diis noſtris? Felix Epiſcopus dixit: Grandis & metuendus eſt Deus noſter, qui fecit cœlum & terram, mare, & omnia quæ in eis ſunt. Nam dij veſtri lapides ſunt, manu hominum facti, de quibus ſcriptum eſt: *Oculos habent & non videbunt, aures habent & non audient, os habent & non loquentur Similes illis fiant qui faciunt ea & omnes qui confidunt in eis.* Magnilianus Curator dixit: Primum eſt quod Imperatores juſſerunt, quia nihil eſt quod loqueris. Quapropter trade libros omnes quos habes, ut poſſint, ſicut conſtitutum eſt, igni aduri. Felix Epiſcopus dixit: Melius eſt ut corpus meum tradam igni quàm ſcripturæ dominicæ per me videantur aduri: quia bonum eſt Deo obedire perpetuo Regi & immortali quàm Imperatori hujus ſeculi iniqua jubenti. Magnilianus dixit: Iam dixi tibi quia primum eſt quod Imperatores juſſerunt quàm ea quæ loqueris. Felix Epiſcopus dixit: Primum eſt præceptum Dei cuſtodire quàm hominibus obedire. Magnilianus Curator dixit; Interim inter hoc triduum recogita tecum; quia ſi in hac propria civitate ea quæ præcepta ſunt implere neglexeris, ad Proconſulem ibis, & ea quæ nunc loqueris, apud ejus acta proſequeris. Poſt diem autem tertium Magnilianus Curator juſſit ſibi ſanctum Felicem Epiſcopum præſentari. Ad quem cùm Felix Epiſcopus fuiſſet adductus, idem Magnilianus dixit: Deliberaſti tecum quidnam melioris conſilij videaris aſſequi? Felix dixit: Sermo meus unus eſt. In quo cœpit, in hoc etiam Deo præſule finiet. Quæ enim primò loquutus ſum, hæc & nunc eadem loquor, & ante Proconſulem aliud penitùs non ſum

Pſal. 113.

dicturus. Magnilianus Curator dixit: Ibis ergo jam nunc ad Proconsulem, & ibi redditurus es in examine rationem. Tunc viros suos his allocutus est verbis: Quoniam Felix Episcopus juxta Imperatorum decreta ea quæ nobis mandare dignati sunt facere nullo modo maturavit, vobis comitantibus Carthaginem perducatur. Felix Episcopus dixit: Deo gratias. Tunc designatus est illi ductor Vincentius nomine Decurio civitatis Tubyzacensis. Profectus est autem Felix Episcopus Carthaginem. Vbi cùm venisset, oblatus est Legato Proconsulis. Cui idem Legatus dixit: Quare scripturas non tradis supervacuas? Felix Episcopus dixit: Habeo quidem, sed non do. Scripturæ quæ à nobis habentur, supervacuæ non sunt, nec tradi à nobis ullo modo possunt. Tunc jussit eum Legatus in ima carceris mitti. Vbi cùm Felix Episcopus fuisset ingressus, Dominum Deum suum deprecatus est dicens: Domine Deus, omnium creator & conditor, Domine Iesu Christe, ne me derelinquas, quia propter te & propter testamentum tuum hæc patior. Miserere mei, & recipe spiritum meum, & derelinque in hoc seculo corpus mortale, ut à te, Domine, sicut promittere dignatus es, tecum merear suscipere immortale. In te enim semper Domine vivens, nunquam adversùs me habebit mors potestatem. Post dies autem sedecim, hora noctis quarta, de carcere productus Felix Episcopus Anulini Proconsulis ilico est præsentatus aspectibus. Cui Anulinus Proconsul dixit: Quod tibi nomen est? Felix Episcopus dixit: Christianus sum. Anulinus Proconsul dixit: Non te de vocabulo quæsivi professionis, sed percunctatus sum quo nomine nuncuperis. Felix Episcopus dixit: Sicut tibi jam dixi, hoc nunc & iterum dico, quia Christianus sum & Episcopus. Tunc iratus Anulinus Proconsul quòd ei nomen suum dicere noluisset,

ait illi: Habes ſcripturas ſupervacuas? Felix Epiſcopus dixit: Habeo ſcripturas; ſed non ſunt, ut aſſeris, ſupervacuæ: quas cognoſce à me nequaquam eſſe tradendas. Tunc Anulinus Proconſul tranſmiſit eum Romæ ad Præfectum prætorij. Cùmque Felix Epiſcopus ibidem adveniſſet, & eidem Præfecto oblatus fuiſſet, juſſit eum in carcere recipi & majoribus vinculis alligari. Poſt dies autem duodecim juſſit eum Præfectus prætorij poſt Imperatores navigare. Tunc Felix Epiſcopus navem conſcendit catenarum duris nexibus colligatus, & fuit in ſubſanio navis quatuor diebus & quatuor noctibus jacens ſub pedibus equorum, panem non comedens, necaquæ quippiam bibens. Iejunus autem venit Nolam. Tunc Cognitor ejuſdem civitatis venientem Felicem Epiſcopum ſibi præſentari conſtituit vinculis gravioribus innodatum. Cui idem Cognitor ſic ait: Felix, quomodo huc veniſti? Felix Epiſcopus dixit: Quomodo Deus voluit. Cognitor dixit: Si in tua propria civitate vel apud Carthaginem ſcripturas deificas tradidiſſes, ad me hùc uſque minimè adveniſſes. Felix Epiſcopus dixit: Habeo quidem ſcripturas divinas; ſed, ſicut diverſis inquirentibus me reſpondiſſe non neſcis, hoc etiam tibi præſens modò certiſſimè manifeſto, quia eas nullo modo trado. Cognitor dixit: Si ſcripturas deificas tradere nolueris, capite plecteris. Felix Epiſcopus dixit: Plus paratus ſum plecti capite quàm libros dominicos ſacrilegio tradere. Tunc memoratus Cognitor juſſit ut ſacra Imperatorum recitarentur. Cùmque à Vincentio ſcriba quæ conſtituta fuerant legerentur, Cognitor dixit: Quoniam iſte homo tantum in eadem confeſſione duravit, ſecundùm præceptum hunc eundem Felicem Epiſcopum gladio animadverti conſtituo. Felix Epiſcopus elevans oculos ad cœlum dixit: Deus, gratias tibi ago, qui per quinquaginta & ſex annos

annos in isto seculo virginitatem meam in me custodire dignatus es. Domine Deus cœli & terræ, Domini nostri Iesu Christi pater, propter te & propter legem tuam & pro timore tuo hoc patior, & cervicem meam flecto ad victimam. Accipe spiritum meum de hoc mortali seculo. Solus enim es Deus vivens atque invictus & permanens gloriosus in sempiterna secula seculorum. Amen. Completa hac oratione, ductus à militibus, ibidem, id est, in Nola, decollatus est die octavo decimo Kalendas Februarij; ibique in Nola corpus ejus positum est, & reliquiæ ejus ad almam Carthaginem per religiosos Dei servos & matris Ecclesiæ filios perlatæ sunt & positæ in via quæ dicitur Scillitanorum. In eodem autem venerabili loco multa mirabilia fiunt, & languores universi curantur in nomine Domini nostri Iesu Christi, cui est cum Deo patre honor & laus & gloria in Spiritu sancto per omnia secula seculorum. Amen.

GESTA PVRGATIONIS Felicis Episcopi Aptungitani, qui ordinavit Cæcilianum Episcopum Carthaginensem, habita Carthagini apud Ælianum Proconsulem Africæ Volusiano & Anniano Conss.

Anno Christi 314.

Desunt plurima.

in municipio Autumnitanorum Gallienus Duumvir dixit: Quoniam præsens es, Cæciliane, audi litteras Domini mei Ælij Paulini viri spectabilis agentis vicariam præfecturam, quid jubere sit dignatus secundùm epistolam ad nos datam, quæ declarare te compellit & scribam quem habuisti tunc

temporis administrationis tuæ & tabularium. Sed quoniam tabularius ejus temporis vita functus est, & omnes actus administrationis tuæ secundùm fidem litterarum ejusdem mei Domini tecum perferre debebis, & ad coloniam Carthaginiensem cum scriba tuo proficisci necesse est. Præsens est Curator, sub cujus præsentiam vos compellimus. Quid ad hoc respondes? Cæcilianus dixit: Mox ad me epistolam Ælij Paulini viri spectabilis agentis vicariam præfecturam pertulistis, statim ad scribam Miccium misi ut veniret & acta ipsius temporis confecta mihi obtulisset, & usque adhuc inquirit, quoniam non modicum tempus est ex quo duumviratum administravi. anni sunt undecim. Itaque cùm invenerit, parebo tanto præcepto. Gallienus Duumvir dixit: Tua interest jussioni parere. Vides enim jussionem esse sacram. Cæcilianus dixit: Devotus sum tanto præcepto. Item cùm paulò pòst scriba Miccius supervenisset, Fuscius Duumvir dixit: Audisti & tu, Micci, quòd & tu unà cùm Cæciliano necessarius es ire ad officium viri spectabilis Vicarij, instructionem ejus temporis ut vobiscum perferatis. Ad hæc quid dicis? Miccius respondit: Magistratus suppleto anno omnes actus suos domum suam tulit. si mei in cera possint inveniri inquiro. Et cùm quæreret, Quintus Sisenna Duumvir dixit: Quod cognovit officium respondit. Apronianus dixit: Si omnes actus suos tulerat magistratus, unde acta quæ tunc emissa erant, vel confecta tanto tempore? Et cùm diceret, Ælianus Proconsul dixit: Et mea interrogatio & singularum personarum responsio actis continetur. Agesilaus dixit: Sunt præterea & aliæ epistolæ huic rei necessariæ. Interest ut legantur. Ælianus Proconsul dixit: Lege Cæciliano audiente, ut agnoscat an ipse dictaverit. Agesilaus recitavit. Volusiano & Anniano Consulibus, XIIII. Kalendas Septem-

bris, in jure apud Aurelium Didymum Sperecium ſacerdotem Iovis optimi maximi Duumvirum ſplendidæ coloniæ Carthaginienſium Maximus dixit: Loquor nomine ſeniorum Chriſtiani populi catholicæ legis. Apud maximos Imperatores cauſa agenda erit contra Cæcilianum & Felicem, qui principatum ejuſdem legis omnia conatur invadere. Contra ipſos documenta criminum ejus conquiruntur. Nam cùm perſecutio eſſet indicta Chriſtianis, id eſt, ut ſacrificarent, aut quaſcunque ſcripturas haberent, incendio traderent, Felix, qui tunc Epiſcopus fuit Autumnos, conſenſum adtulerat ut de manu Galatij ſcripturæ traderentur, ut igni concremari poſſent; & erat tunc temporis magiſtratus Alfius Cæcilianus, quem præſentem videre dignaris. Et quoniam ejus temporis officium incumbebat ut ex juſſione proconſulari omnes ſacrificarent, & ſi quas ſcripturas haberent, offerrent ſecundùm ſacram legem, quæſo ſecundum ſens eſt, & ſenem vides, & non poteſt ad comitatum ſacrum pergere, apud acta deponat utrumne jam de pactione ſecundùm ab eodem habita litteras dederit, & utrum ea quæ in litteris contulerit, vera ſint; ut horum actus & fides in judicio ſacro detegi poſſit. Adſtanti Cæciliano Speretius Duumvir dixit: Audis quæ apud acta ſint depoſita? Alfius Cæcilianus dixit: Zamæ eram proper lineas comparandas cum Saturnino. Et cùm veniremus illò, mittunt ad me in prætorio ipſi Chriſtiani ut dicerent: Sacrum præceptum ad te pervenit? Ego dixi: Non, ſed vidi jam exempla. Et Zama & Furnis dirui baſilicas & uri ſcripturas vidi. Itaque proferte ſi quas ſcripturas habetis, ut juſſioni ſacræ pareatur. Tunc mittunt in domum Epiſcopi Felicis, ut tollerent inde ſcripturas, ut exuri poſſent ſecundùm ſacrum præceptum. Sic Galarius nobiſcum perrexit ad locum ubi orationes celebrare

consueti fuerant. Inde cathedram tulimus & epistolas salutatorias, & ostia omnia combusta sunt secundùm sacrum præceptum. Et cùm ad domum ejusdem Felicis Episcopi mitteremus, renuntiaverunt officiales publici illum absentem esse. Nam cùm posteriori tempore adveniret Ingentius scriba Augentij, cum quo ædilitatem administravi, dictavi epistolam eidem collegæ quam feci ad eundem Episcopum Felicem. Maximus dixit: Præsens est. Eadem epistola ei offeratur, ut eandem recognoscat. Respondit: Ipsa est. Maximus dixit: Quoniam recognovit epistolam suam, hanc lego, & oro plena actis inseratur. Et recitavit. *Cæcilianus parenti Felici salutem. Cùm Ingentius collegam meum Augentium amicum suum conveniret, & inquisisset anno duoviratus mei an aliquæ scripturæ legis vestræ secundùm sacram legem adustæ sint.* quam Galatius unus ex lege vestra publicè epistolas salutatorias de basilica protulerit. Opto te bene valere.* Hoc signum, quod deprecatorium ad me miserant Christiani, & ipse cujus est prætorium. & dixisti: Tolle clavem, & quos inveneris in cathedra libros & super lapide codices, tolle illos. Sanè vide officiales ne tollant oleum & triticum. Et ego dixi tibi: Tu nescis quia ubi scripturæ inveniuntur, ipsa domus diruitur? Et dixisti: Quid ergo faciemus? Et dixi ego vobis: Tollat aliquis de vestris in area ubi orationes facitis, & illic ponantur. Et ego venio cum officiales, & tollo. Et nos illò venimus, & omnia tulimus secundùm sacrum præceptum. Maximus dixit: Quoniam ejus epistolæ lectio apud acta recitata est, quam ipse agnovit se misisse, quæ dixit quæsumus actis hæreant. Speretius Duumvir dixit: Quæ dixisti scripta sunt. Agesilaus dixit: Ad præsente epistolam recognovit; residuam partem, quam nunc legit, falsam esse dicit. Cæcilianus dixit: Domine,

usque ad hoc dictavi usquequo habet : *Opto te, parens carissime, bene valere.* Apronianus dixit: Semper sic falsum per terrorem, per scenam, per inreligiosam mentem actum est ab his qui catholicæ Ecclesiæ consentire noluerunt. Nam Paulino hic administrante vices Præfectorum, subornatus est quidam privatus homo, qui modum cursoris haberet, qui ad catholicæ unitatem veniret, atque eos induceret & terreret. Detecta igitur factio est. Nam componebatur Felici religiosissimo Episcopo per mendacium ut videretur scripturas prodidisse & exussisse. Ingentius quidem, cùm hoc totum, quicquid agebat, obesset sanctitati & religioni Cæciliani, subornatus est ut veniret cum litteris veluti Felicis Episcopi ad Cæcilianum Duumvirum, & ei confingeret à Felice se esse mandatum. Dicat ipsa verba quibus hoc est confictum. Ælianus Proconsul dixit: Dic. Apronianus dixit : Dic, inquit, Cæciliano amico meo quòd codices accepi pretiosos deificos XI. quiaque me nunc convenit ut illos restituam, dic quòd anno magistratus tui eos exusseris, ne reddam illos. Qua de re igitur de Ingentio quærendum est, quatenus hæc machinata sint ac fabricata, & quatenus voluerit circumscribere magistrum ad mendacium, ut Felicem aspergeret infamia, dicat à quo missus sit verùmtamen machinationem istam in conscientiam Felicis, quò Cæciliani pudori & initio derogaret. Est enim quidam qui per Mauritaniam & Numidiam legatus missus sit ex diversa parte. Et adstante Ingentio, Ælianus Proconsul dixit: Cujus præcepto ea suscepisti agenda quæ tibi obiciuntur? Ingentius dixit: Vbi? Ælianus Proconsul dixit : Quoniam fingis te non intelligere quod interrogaris, dicam apertiùs. Quis te ad magistratum Cæcilianum misit? Ingentius dixit: Nemo me misit. Ælianus Proconsul dixit: Quomodo ergo venisti

ad magiſtratum Cæcilianum? Ingentius dixit: Cùm veniſſemus, & ageretur cauſa Mauri ab Vtica Epiſcopi, qui epiſcopatum ſibi redemit, ad urbem aſcendit Autumnitanus Epiſcopus Felix ut tractaret, & dixit: Nemo communicet, quia falſum admiſit. Et dixi illi ego è contrà: Nec tibi, nec illi, qui traditor es. Dolui enim cauſam Mauri hoſpitis mei, quia communicaveram cum illo in peregrè, quia evâſi perſecutionem. Exinde ibi in patria ipſius Felicis, duxi mecum tres ſeniores, ut viderent an verum tradidiſſet, an non. Apronianus dixit: Non ita venit ad Cæcilianum quærere de Cæciliano. Ælianus Proconſul Cæciliano dixit: Quomodo ad te venit Ingentius? Cæcilianus reſpondit: Domi ad me venit. prandebam cum operarijs. venit illuc. ſtetit in janua. Cæcilianus ubi eſt, dixit. Reſpondi: Hic. Ego dico ei: Quid eſt? Omnia rectè? Omnia, dicit. Reſpondi illi: Si non faſtidis prandere, veni, prande. Dicit mihi: Revertor huc. Venit illuc ſolus. Dicere mihi cœpit ecce ſic mihi curare & inquirere an adusta fuerit ſcriptura anno duoviratus mei. Dico illi ego: Moleſtus es mihi, tu homo immiſſus es: laxa hinc te à me. Et ſprevi illum à me. Et venit illò iteratò cum collega meo, cum quo fui Ædilis. Ait mihi collega meus: Felix noſter Epiſcopus miſit hunc hominem ut facias illi litteras quia accepit codices pretioſos, & noluit revocare illos. ſcribas illo quòd anno duoviratus tui combuſti ſunt. Et dixi ego: Hæc eſt fides Chriſtianorum? Ingentius dixit: Domine, veniat & Augentius. Et ego honorificus ſum, & honor meus pereat, & hujus latera habemus. Ælianus Proconſul Ingentio dixit: Revinceris alio titulo. Ælianus Proconſul dixit ad officium: Apta illum. Cùmque aptaretur, Ælianus Proconſul dixit: Suſpendatur. Cùmque ſuſpenderetur, Ælianus Proconſul Cæciliano dixit: Quomodo ad

te Ingentius venit? Respondit: Misit huc me Felix, dixit, noster, ut scribas illo quia est unus perditus, nescio qui, habens penes me codices pretiosissimos, & nolo illos restituere. Itaque fac litteras quia adusti sunt, ne revocem illos. Et ego dixi: Christiani fides hæc est? Et cœpi illum corripere. Et ait collega meus: Scribe illo Felici nostro. Et sic ego epistolam dictavi, quæ paret usquequo dictavi. Ælianus Proconsul dixit: Audi sine metu recitationem epistolæ tuæ. Recognosce quousque dictaveris. Agesilaus recitavit. *Opto te, parens carissime, multos annos bene valere.* Ælianus Proconsul Cæciliano dixit: Hucusque dictasti? Respondit: Hucusque. reliquum falsum est. Agesilaus recitavit. Hoc signo quod de prætorium ad me misisti nisi ego & tu & cujus est prætorium. & dixit: Tolle clavem, & quos invenies in cathedra libros & super lapide codices, tolle illos. Sanè vide officiales ne tollant oleum & triticum. Et ego dixi: Tu nescis quia ubi scripturæ inveniuntur, & ipsa domus diruitur? Et dixisti: Quid ergo faciemus? Et dixi ego vobis: Tollat aliquis de vobis in areis ubi orationes facitis, & illic ponantur. Et ego venio cum officiales, & tollo. Et nos illò venimus, & omnia tulimus secundùm placitum, & adussimus secundùm sacrum præceptum. Maximus dixit: Quoniam ejus epistolæ tenor etiam apud acta recitatus est, quam ipse agnovisse ac misisse dixit, quæsumus hoc actis tuis hæreat. Speretius dixit: Quæ dixistis scripta sunt. Cæcilianus respondit: Cillo est falsum, quousque est epistola mea, quousque dixi: *Bene vale, parens carissime.* Ælianus Proconsul dixit: Quem dicis addidisse ad epistolam? Cæcilianus dixit: Ingentium. Ælianus Proconsul dixit: Professio tua actis hæret. Ælianus Proconsul Ingentio dixit: Torqueris, nè mentiaris. Ingentius dixit: Erravi, huic epistolæ

ego addidi, dolens causa Mauri hospitis mei. Ælianus Proconsul dixit: Constantinus Maximus semper Augustus & Licinius Cæsares ita pietatem Christianis exhibere dignantur ut disciplinam corrumpi nolint, sed potiùs observari religionem istam & coli velint. Noli itaque tibi blandiri quòd mihi dicas Decurionem te esse, ac propterea non possis torqueri. Torqueris, ne mentiaris, quod alienum Christianis esse videtur. Et ideo dic simpliciter, ne torquearis. Ingentius dixit: Iam confessus sum sine tormento. Apronianus dixit: Dignare de eo quærere qua auctoritate, quo dolo, qua insania circuierit Mauritanias omnes, Numidias etiam, qua ratione seditionem commoverit catholicæ Ecclesiæ. Ælianus Proconsul dixit: Ad Numidias fuisti? Respondit: Non, Domine. sit qui probet. Ælianus Proconsul dixit: Nec in Mauritania? Respondit: Negotiari illò fui. Apronianus dixit: Et in hoc mentitur, Domine, (nam ad Mauritaniæ situm nonnisi per Numidias pergitur) quatenus dicit se in Mauritania fuisse, non fuisse in Numidia. Ælianus Proconsul Ingentio dixit: Cujus conditionis es? Ingentius respondit: Decurio sum Ziquensium. Ælianus Proconsul ad officium dixit: Submitte illum. Quo submisso, Ælianus Proconsul Cæciliano dixit: Falsa dicis quæ dixisti. Cæcilianus respondit: Non, Domine. Is qui scripsit epistolam, jube veniat. Amicus ipsius est. Ipse dicet quousque dictavi epistolam. Ælianus Proconsul dixit: Quis est ille quem venire desideras? Cæcilianus dixit: Augentium, cum quo fui Ædilis. Nom possum probare nisi per ipsum Augentium, qui scripsit epistolam, quousque dictavi illi. Ipse dicere potest. Ælianus Proconsul dixit: Constat ergo falsam esse epistolam? Cæcilianus respondit: Constat, Domine, non mentior in sanguine meo. Ælianus Proconsul dixit: Cùm duum-

viratum egeris in patria tua, oportet fidem verbis tuis habere. Apronianus dixit: Nec novum est illis hoc facere. Ceterùm & actis addiderunt quod voluerunt. Iam artificium est illis. Ælianus Proconsul dixit: Ex professione Cæciliani, qui acta falsata esse dicit atque epistolæ plurima addita, manifestum est qua voluntate hæc gesserit Ingentius. Et ideo recipiatur in carcerem. Est enim arctiori interrogationi necessarius. Felicem autem religiosum Episcopum liberum esse ab exustione instrumentorum deificorum manifestum est, cùm nemo in eum aliquid probare potuerit quòd religiosissimas scripturas tradiderit vel exusserit. Omnium enim interrogatio suprascripta manifestata est, nullas scripturas deificas vel inventas, vel corruptas, vel incensas fuisse. Hoc actis continetur, quòd Felix Episcopus religiosus illis temporibus neque præsens fuerit, neque conscientiam accommodaverit, neque tale aliquid fieri jusserit. Agesilaus dixit: De his qui ad potestatem vestram instruendam venerunt quid jubet potestas tua? Ælianus Proconsul dixit: Revertantur ad sedes suas.

Explicit gesta purgationis Felicis Episcopi Autumnitani ordinatoris Caciliani Carthaginis.

CONSTANTINI IMPERATORIS epistola ad Probianum Proconsulem Africæ.

IMperatores Cæsares Flavius Constantinus Maximus & Valerius Licinianus Licinius Probiano Proconsuli Africæ. Ælianus prædecessor tuus, meritò, dum vir perfectissimus *Verus Vicarius Præfectorum tunc per Africam nostram incommoda valetudi- * Verinus

ne teneretur, ejuſdem partibus functus, inter cetera etiam id negotium vel invidiam, quæ de Cæciliano Epiſcopo Eccleſiæ catholicæ videtur eſſe commota, ad examen ſuum atque juſſionem credidit eſſe revocandam. Etenim cùm jam Superium * Centurionem, & Cæcilianum magiſtratum Aptungitanorum, & Saturninum Excuratorem, & Calibium juniorem ejuſdem civitatis Curatorem, atque Solonem ſervum publicum ſupraſcriptæ civitatis præſentes eſſe feciſſet, audientiam præbuit competentem, adeo ut cùm Cæciliano fuiſſet objectum quòd à Felice eidem epiſcopatus videretur eſſe delatus, cui divinarum ſcripturarum proditio atque exuſtio videretur objecta, innocentem de eo Felicem fuiſſe conſtiterit. Denique cùm Maximus Ingentium Decurionem Ziquenſium civitatis epiſtolam Cæciliani Exduumviri falſaſſe contenderet, eundem ipſum Ingentium ſuſpenſum actis, quæ ſuberant, pervidimus, & ideo minimè tortum quòd ſe Decurionem Ziquenſium civitatis aſſeveraverit. Vnde volumus ut eundem ipſum Ingentium ſub idonea proſecutione ad comitatum meum Conſtantini Auguſti mittas, ut illis qui in præſentiarum agunt, atque diuturnis diebus interpellare non deſinunt, audientibus & coram aſſiſtentibus apparere & intimari poſſit fruſtra eos Cæciliano Epiſcopo invidiam comparare atque adversùs eum violenter inſurgere voluiſſe. Ita enim fiet ut omiſſis, ſicut oportet, ejuſmodi contentionibus, populus ſine diſſenſione aliqua religioni propriæ cum debita veneratione deſerviat.

* Saturianum

INCIPIUNT GESTA UBI constat traditorem Silvanum, qui cum ceteris ordinavit Majorinum, cui Donatus successit.

Constantino Maximo Augusto & Constantino juniore nobilissimo Cæsare Conss. Idibus Decembribus, Sexto Thamugadiensi inducto, & applicito Victore Grammatico, adsistente etiam Nundinario Diacono, Zenophilus vir clarissimus Consularis dixit: Quis vocaris? Respondit: Victor. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Cujus conditionis es? Victor dixit: Professor sum Romanarum litterarum, Grammaticus Latinus. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Cujus dignitatis es? Victor dixit: Patre Decurione Constantiniensium, avo milite. in comitatu militaverat. Nam origo nostra de sanguine Mauro descendit. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Memor fidei & honestatis tuæ simpliciter designa quæ causa fuerit dissensionis inter Christianos. Victor dixit: Ego dissensionis originem nescio: unus sum de populo Christianorum. Siquidem cùm essem apud Carthaginem, Secundus Episcopus cùm Carthaginem tandem aliquando venisset, dicuntur invenisse Cæcilianum Episcopum nescio quibus non rectè constitutum. illi contrà alium instituerunt. Inde illic apud Carthaginem cœpta dissensio est; & inde originem scire dissensionis plenè non possum, quoniam semper civitas nostra unam Ecclesiam habet, & si habuit dissensionem, nescimus omnino. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Silvano communicas. Victor respondit: Ipsi. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Cur ergo intermisso eo cujus innocentia purgata est? Et adjecit: Anno Christi 320.

Adſeveratur præterea te aliud certiſſimè ſcire, quòd Silvanus traditor ſit. de eo confitere. Victor reſpondit: Hoc neſcio. Zenophilus V. C. Conſularis Nundinario Diacono dixit: Negat ſe Victor ſcire quòd Silvanus traditor ſit. Nundinarius Diaconus dixit: Scit ipſe num tradidit codices. Victor reſpondit: Fugeram hanc tempeſtatem; &, ſi mentior, peream. Cùm incurſum pateremur repentinæ perſecutionis, fugivimus in montem Bellonæ. Ego ſedebam cum Marte Diacono; & Victor Preſbyter, cùm ab eodem Marte quærerentur omnes codices, negavit ſe habere. Tunc Victor dedit nomina omnium lectorum. Ventum eſt ad domum meam. Cùm abſens eſſem, aſcenſum eſt à magiſtratibus, & ſublati ſunt codices mei. Cùm ego veniſſem, inveni codices ſublatos. Nundinarius Diaconus dixit: Tu ergo reſpondiſti apud acta, quoniam dediſti codices. Quare negantur hæc quæ prodi poſſunt? Zenophilus V. C. Conſularis Victori dixit: Simpliciter confitere, ne ſtrictiùs interrogeris. Nundinarius Diaconus dixit: Legantur acta. Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Legantur. Et dedit Nundinarius, & exceptor recitavit. Diocletiano VIII. & Maximiano VII. Conſulib. XIV. Kalendas Iunias, ex actis Munatij Felicis flaminis perpetui Curatoris coloniæ Cirtenſium. Cùm ventum eſſet ad domum in qua Chriſtiani conveniebant, Felix flamen perpetuus Curator Paulo Epiſcopo dixit: Proferte ſcripturas legis, & ſi quid aliud hìc habetis, ut præcepto & juſſioni parere poſſitis. Paulus Epiſcopus dixit: Scripturas lectores habent, ſed nos quod hìc habemus, damus. Felix flamen perpetuus Curator Paulo Epiſcopo dixit: Oſtende lectores, aut mitte ad illos. Paulus Epiſcopus dixit: Omnes cognoſcitis. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ dixit: Non eos novimus. Paulus Epiſcopus dixit: Novit

eos officium publicum, id est, Edusius & Iunius exceptores. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ dixit: Manente ratione de lectoribus, quos demonstrabit officium, vos quod habetis date. Sedente Paulo Episcopo, Montano, & Victore, Deusatelio, & Memorio Presbyteris, adstante Marte cum Helio & Marte Diacones, Marcuclio, Catullino, Silvano, & Caroso Subdiacones, Ianuario, Meraclo, Fructuoso, Miggine, Saturnino, Victore Samsurico, & ceteris fossoribus, contrascribente Victore Aufidij, in brevi sic: Calices duo aurei, item calices sex argentei, urceola sex argentea, cuccumellum argenteum, lucernas argenteas septem, cereofala duo, candelas breves æneas cum lucernis suis septem, item lucernas æneas undecim cum catenis suis, tunicas muliebres LXXXII. mafortea XXXVIII. tunicas viriles XVI. caligas viriles paria XIII. caligas muliebres paria XLVII. coplas rusticanas XIX. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ Marcuclio, Silvano, & Caroso fossoribus dixit: Proferte hoc quod habetis. Silvanus & Carosus dixerunt: Quod hîc fuit, totum hoc ejecimus. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ Marcuclio, Silvano, & Caroso dixit: Responsio vestra actis hæret. Posteaquam in bibliothecis, inventa sunt ibi armaria inania. Ibi protulit Silvanus capitulatam argenteam & lucernam argenteam, quòd diceret se post orcam eas invenisse. Victor Aufidij Silvano dixit: Mortuus fueras, si non illas invenisses. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ Silvano dixit: Quære diligentiùs, ne quid hîc remanserit. Silvanus dixit: Nihil remansit, totum hoc ejecimus. Et cùm apertum esset triclinium, inventa sunt ibi dolia IV. & orcas sex. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ dixit: Proferte scripturas quas habetis, ut præceptis Imperatorum & jussioni parere

possitis. Catulinus protulit codicem unum pernimium majorem. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ Marcuclio & Silvano dixit: Quare unum tantummodo codicem dedistis? Proferte scripturas quas habetis. Catulinus & Marcuclius dixerunt: Plus non habemus, quia Subdiacones sumus: sed lectores habent codices. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ Marcuclio & Catulino dixit: Demonstrate nobis lectores. Marcuclius & Catulinus dixerunt: Non scimus ubi maneant. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ Catulino & Marcuclio dixit: Si ubi manent non nostis, nomina eorum dicite. Catulinus & Marcuclius dixerunt: Nos non sumus proditores. Ecce sumus, jube nos occidi. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ dixit: Recipiantur. Et cùm ventum esset ad domum Eugenij, Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ dixit Eugenio: Profer scripturas quas habes, ut præcepto parere possis. & protulit codices quatuor. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ Silvano & Caroso dixit: Demonstrate ceteros lectores. Silvanus & Carosus dixerunt: Iam dixit Episcopus quia Edusius & Iunius exceptores omnes noverunt. Ipsi tibi demonstrent ad domus eorum. Edusius & Iunius exceptores dixerunt: Nos eos demonstramus, Domine. Et dum ventum fuisset ad domum Felicis sarsoris, protulit codices quinque. Et cùm ventum esset ad domum Victorini, protulit codices octo. Et cùm ventum fuisset ad domum Projecti, protulit codices V. majores & minores duos. Et cùm ad Grammatici domum ventum fuisset, Felix flamen perpetuus Curator Victori Grammatico dixit: Profer scripturas quas habes, ut præcepto parere possis. Victor Grammaticus obtulit codices 11. & quiniones quatuor. Felix flamen perpetuus Curator Victori dixit: Profer scripturas, plus habes. Victor

Grammaticus dixit: Si plus habuissem, dedissem. Et cùm ventum fuisset ad domum Euticij Cæsariansis, Felix flamen perpetuus Curator Euticio dixit: Profer scripturas quas habes, ut præcepto parere possis. Euticius dixit: Non habeo. Felix flamen perpetuus Curator Euticio dixit: Professio tua actis hæret. Et cùm ventum fuisset ad domum Coddeonis, protulit uxor ejus codices sex. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ dixit: Quære, ne plus habeatis. profer. Mulier respondit: Non habeo. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ Bovi servo publico dixit: Intra, & quære, ne plus habeat. Servus publicus dixit: Quæsivi, & non inveni. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ Victorino, Silvano, & Caroso dixit: Si quid minùs factum fuerit, vos contingit periculum. Quibus lectis, Zenophilus V. C. Consularis Victori dixit: Confitere simpliciter. Victor respondit: Non fui præsens. Nundinarius Diaconus dixit: Legimus epistolas Episcoporum factas à Forte. & legit exemplar libelli traditi Episcopis à Nundinario Diacono. Testis est Christus & angeli ejus quoniam tradiderunt quibus communicastis, id est, Silvanus à Cirta traditor est & fur rerum pauperum. Quod omnes vos Episcopi, Presbyteri, Diacones, Seniores scitis de quadringentis follibus Lucillæ clarissimæ feminæ, pro quo vobis conjurastis ut fieret Majorinus Episcopus: & inde factum est schisma. Nam & Victor fullo vestri præsentia & populi dedit folles viginti ut factus esset Presbyter. quod scit Christus & angeli ejus. Et recitatum est exemplum epistolæ. Purpurius Episcopus Silvano coëpiscopo in Domino salutem. Venit ad me Nundinarius Diaconus filius noster, & petiit has litteras deprecatorias à me ad te, sanctissime, dirigerem, ut si fieri posset, pax inter te & ipsum sit. Hoc enim volo fieri, ut nemo

ſciat quid inter nos agatur. Si volueris, ſcripto tuo [agatur] ut & ego ſolus ibi in re præſenti veniam, & diſſenſionem ipſam de inter vos amputem. Manu ſua enim mihi tradidit libellum rei geſtæ, pro qua cauſa tuo præcepto fuerit lapidatus. Non eſt verum ut pater caſtiget filium contra veritatem, & ſcio quia vera ſunt quæ in libello mihi tradito ſunt conſcripta. Quære remedium quomodo poterit ibi malignitas iſta extingui antequam flamma exſurgat, quæ pòſt demum extingui non poterit ſine ſanguine ſpiritali. Adhibete conclericos & ſeniores plebis eccleſiaſticos viros, & inquirant diligenter quæ ſunt iſtæ diſſenſiones, ut ea quæ fiunt ſecundùm fidei præcepta fiant. Non declinabis ad dextram vel ad ſiniſtram. Libenter autem aurem commodare nolis malis inſtructoribus, qui nolunt pacem. Omnes nos occiditis. *& alia manu.* Vale. Item & exemplum epiſtolæ. Purpurius Epiſcopus Clericis & Senioribus Cirtenſium in Domino æternam ſalutem. Clamat Moyſes ad omnem ſenatum filiorum Iſraël, dixitque illis, quæ Dominus jubeat fieri ſine conſilio ſeniorum nihil agebatur. Itaque & vos, cariſſimi, quos ſcio omnem ſapientiam cœleſtem & ſpiritalem habere, omni veſtra virtute cognoſcite quæ ſit diſſenſio hæc, & perducite ad pacem. Dicit enim Nundinarius Diaconus quòd nihil vos lateat unde hæc diſſenſio eſt inter cariſſimum noſtrum Silvanum & ipſum. Tradidit enim mihi libellum in quo omnia ſunt conſcripta. Dixit enim & vos non latere. Ego ſcio quia auris non eſt. Bonum quærite remedium quomodo extinguatur hæc res ſine periculo animæ veſtræ; ne ſubitò cùm perſonam accipitis, in judicio veniatis. Iuſtum judicium inter partes judicate ſecundùm gravitatem veſtram & juſtitiam. Cavete vobis ne declinetis in dexteram neque in ſiniſtram. Dei res agitur, qui

ſcrutatur

ſcrutatur cogitationes ſingulorum. Elaborate nemo ſciat quæ ſit conjuratio hæc. Veſtra ſunt quæ libello continentur. non eſt bonum. Dicit enim Dominus: *Ex ore tuo condemnaberis, & ex ore tuo juſtificaberis.* Matth. 12. Item alia recitata. Silvano fratri cariſſimo Fortis in Domino æternam ſalutem. Venit ad me filius noſter Nundinarius Diaconus, & retulit ea quæ inter te & illum contigerunt per malivoli interceſſum, qui vult animas juſtorum à via veritatis avertere. Cùm hæc audirem, mente defectus ſum, quòd talis diſſenſio inter vos venit. Dei enim ſacerdos ut ad hoc veniat quod non nobis expediat fiat. Nunc ergo petite eum ut, quod poteſt, cum ipſo pax Domini ſalvatoris Chriſti ſit. Non ad publicum veniamus & à gentibus damnemur. Scriptum eſt enim: *Videte ne dum mordetis, & conſumamini in invicem, ab invicem conſumamini.* Gal. 5. Ergo peto Dominum ut tollatur de medio noſtrum hoc ſcandalum, ut poſſit res Dei cum gratiarum actione celebrari, Domino dicente: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis.* Ioa. 14. Quæ pax poterit eſſe ubi diſſenſio eſt, æmulationes ſunt? Nam cùm ego à milites eſſem aſſ. * ſeparatus & in illo veniſſem, cum injuria tali, Deo commendavi animam meam, & remiſi tibi, quia Deus videt mentes hominum & eorum, ſive à te ad illos perductus ſum, ſed Deus nos liberavit, & tecum ſervimus. Ergo, ſicuti dimiſſum eſt nobis, & vos reconciliamini paci, ut in nomine Chriſti poſſimus cum gaudio pacem celebrare. Nemo ſciat. Fratribus & filiis, clero & ſenioribus; Fortis in Domino æternam ſalutem. Venit ad me filius meus Nundinarius Diaconus veſter, & retulit de ea quæ contra vos ſunt geſta, necnon utique à vobis debuit componi, ne ventum eſſet ut talem inſaniam paſſi, à quibus lapidarentur pro veritate, quod &

vos & nos ſcimus, ſicuti nobis retuliſtis & ſcriptum eſt: *Non eſt ſapiens quiſquam inter vos qui poſſit*
1. Cor. 6. *judicare inter fratres? ſed frater cum fratre judicatur, ſed apud infideles.* ſicuti vos cùm in judicio non intenditis. Sic ad hoc exilitum eſt ut gentibus demus tale exemplum, ut qui per nos Deo credebant, ipſi nobis maledicant, cùm ad publicum pervenimus? Ergo, ne ad hoc veniatur, vos, qui ſpiritales eſtis, facite ut nemo ſciat, ut cum pace Paſcha celebremus, & hortemini eos paci reconciliari, & diſſenſio non ſit, ne cùm ad publicum ventum fuerit, incipiatis & vos periclitari, ſi hoc factum fuerit, & poſtea vobis imputetis. Dabitis quam plurime, tu poſſeſſor Donati Preſbyter, ſinguli Valeri & Victor, qui omnia ſcitis actũ date operam ut pax ſit vobiſcum. Item alia recitata. Fratri Silvano Sabinus in Domino æternam ſalutem. Pervenit ad nos Nundinarius filius tuus, non tantùm ad me, ſed & ad fratrem noſtrum Fortem, fortem & gravem querelam referens. Miror gravitati tuæ, ſic te egiſſe cum filium tuum, quem tu nutriſti & ordinaſti. Si enim ædificium terræ ſtructum ſit, non additur quid cœleſte, quod per manum ſacerdotis ædificatur. Sed non eſt tibi mirandum, ſcriptura dicente: *Perdam*
1. Cor. 1. *ſapientiam ſapientium, & prudentiam prudentium reprobabo.* Et iterum dicit: *Potiùs dilexerunt homi-*
Ioa. 3. *nes tenebras magis quàm lucem*, ſicuti & tu facis. Sufficiat vobis omnia ſcire. ſuper quod & frater noſter Fortis tibi ſcripſit. Nunc petierim de caritate tua, frater benigniſſime, ut ſuppleas dictum Eſaiæ
Iſa. 1. Prophetæ: *Expellite malignitatem de animis veſtris, & venite, diſputemus, dicit Dominus.* Et iterum: *Proicite malum de medio veſtrum.* Sic & tu fac. Subjuga & averte ſeditionẽ, quæ noluerunt eſſe pacem inter te & filium tuum. Sed filius tuus Nundinarius in pace tecum Paſcha celebret, ne res ad

publicum veniat præterea jam omnibus nobis nota. Rogaverim te, frater benignissime, mediocritatis meæ compleas petitionem. Nemo sciat. Item alia recitata. Fratri Forti Sabinus in Domino æternam salutem. Quæ sit caritas juxta omnes collegas, certus sum peculiariter, tamen secundùm Dei voluntatem, qui dixit, *Quosdam diligo super animam meam,* Silvanum te coluisse certus sum. Quare non dubitavi hæc scripta ad te dare, quia scripta tua ad eum facta dari feci propter nomen Nundinarij; & qui impigrè agit, semper res Dei impetu procedit. Ne prætendas excusationem. Occupatio namque nos diebus istis stringit, & incunctanter commovet circa hæc usque ante diem solemnissimum Pâschæ, ut per te fiat pinguissima pax, ut digni coheredes Christi inveniamur, qui dixit: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis.* Et iterum. Peto ut facias. *Et alia manu.* Opto te in Domino bene valere & nostri memorem esse. Vale. Sed rogo te, nemo sciat. Quibus lectis Zenophilus V.C. Consularis dixit: Et actis & literis quæ recitatæ sunt traditorem constat esse Silvanum; & Victori dixit: Simpliciter confitere utrum scias eum aliquid tradidisse. Victor dixit: Tradidit, sed non me præsente. Zenophilus V.C. Consularis dixit: Quid administrabat tunc Silvanus in clero? Victor respondit: Sub Paulo Episcopo orta est persecutio, & Silvanus Subdiaconus fuit. Nundinarius Diaconus respondit: Quando ventum est illic, ait, ut factus esset Episcopus, respondit populus: Alius fiat, exaudi Deus. Zenophilus V.C. Consularis Victori dixit: Dictum est à populo, Silvanus traditor? Victor dixit: Ego ipse luctatus sum Episcopus. Zenophilus V.C. Consularis Victori dixit: Ergo sciebas traditorem? De hoc confitere. Victor respondit: Traditor fuit. Nundinarius Diaconus dixit: Vos seniores clamabatis: Exaudi Deus, civem

Ioa. 14.

noſtrum volumus, ille traditor eſt. Zenophilus V. C. Conſularis Victori dixit: Clamaſti ergo cum populo quòd traditor eſſet Silvanus, & non deberet fieri Epiſcopus? Victor dixit: Clamavi & ego & populus. Nos enim civem noſtrum petebamus integrum virum. Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Qua cauſa putabatis eum non mereri? Victor dixit: Integrum petebamus, & civem noſtrum. Sciebam enim * cauſam Imperatorum ad hoc nos eſſe venturos, dum enim talibus committitur. Item inductis & adplicitis Victore Samſurici & Saturnino foſſoribus, Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Quis vocaris? Reſpondit: Saturninus. Zenophilus V. C. dixit: Cujus conditionis es? Saturninus reſpondit: Foſſor. Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Silvanum ſcis eſſe traditorem? Saturninus dixit: Scio lucernam tradidiſſe argenteam. Zenophilus V. C. Conſularis Saturnino dixit: Quid aliud? Saturninus reſpondit: Aliud neſcio, niſi quia de poſt orcam eam ejecit. Et remoto Saturnino, Zenophilus V. C. Conſularis dixit adſtanti: Et tu, quis vocaris? Reſpondit: Victor Samſurici. Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Cujus conditionis es? Victor dixit: Artifex ſum. Zenophilus V. C. dixit: Tabulam argenteam quis tradidit? Victor reſpondit: Non vidi. quod ſcio, hoc dico. Zenophilus V. C. Conſularis dixit Victori: Licèt jam conſtiterit ex reſponſione eorum qui ſuprà ſunt interrogati, tamen tu confitere utrum Silvanus traditor ſit. Victor dixit: Secundo petato quomodo hoc dimiſit ut duceremur ad Carthaginem, ore ipſius Epiſcopi audivi. Data eſt mihi lucerna argentea, & capitulata argentea, & has tradidi. Zenophilus V. C. Victori Sàmſurici dixit: A quo audiſti? Victor dixit: A Silvano Epiſcopo. Zenophilus V. C. Conſularis Victori dixit: Ab ipſo audiſti quòd tradidiſſet? Victor dixit: Ab ipſo audivi quòd ſuis

* ſ. ante Imperatores

manibus tradidiſſet illas. Zenophilus V.C. dixit: Vbi audiſti? Victor dixit: In baſilica. Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Apud Conſtantinam? Victor dixit: Ibi cœpit alloqui populum dicens: De quo dicunt me traditorem eſſe, de lucerna & capitulata? Zenophilus V. C. Conſularis Nundinario dixit: Quid aliud putas ex his eſſe quærendum? Nundinarius dixit: De cupis fiſci, quis illas tulit. Zenophilus V. C. Conſularis Nundinario dixit: Quas cupas? Nundinarius dixit: In templo Sarapis fuerunt, & tulit illas Purpurius Epiſcopus: acetum quod habuerunt, tulit illum Silvanus Epiſcopus, Dontius Preſbyter, & Lucianus. Zenophilus V.C. Conſularis Nundinario dixit: Sciunt id factum qui adſiſtunt? Nundinarius reſpondit: Sciunt. Diaconus Saturninus dixit: Dicebant majores noſtri quia ſublatæ ſunt. Zenophilus V. C. Conſularis dixit: A quo ſublatæ dicuntur? Saturninus dixit: A Purpurio Epiſcopo, & acetum à Silvano & Dontio & Superio Preſbyteris & Luciano Diacono. Nundinarius dixit: Viginti folles dedit, & factus eſt Preſbyter Victor? Saturninus dixit.* Et cùm diceret, Zenophilus V.C. Conſularis Saturnino dixit: Cui dedit? Saturninus dixit: Silvano Epiſcopo. Zenophilus V. C. Conſularis Saturnino dixit: Ergo, ut fieret Preſbyter, Silvano Epiſcopo viginti folles præmium dedit? Saturninus dixit: Dedit. Zenophilus V. C. Conſularis Saturnino dixit: Ante Silvanum poſitum eſt? Saturninus dixit: Ante cathedram Epiſcoporum. Zenophilus V.C. Conſularis Nundinario dixit: A quo pecunia ſublata eſt? Nundinarius dixit: Ipſi Epiſcopi diviſerunt eam inter ſe. Zenophilus V. C. Conſularis Nundinario dixit: Donatum deſideras exhiberi? Nundinarius dixit: Vtique veniat, de quo clamavit populus biduo poſt * pare: Exaudi Deus, civem noſtrum volumus. Zenophilus V. C. Conſularis

Nundinario dixit: Certè clamavit hoc populus? Respondit: Clamavit. Zenophilus V.C. Consularis Saturnino dixit: Traditorem clamavit Silvanum? Saturninus dixit: Vtique. Nundinarius dixit: Quando factus est Episcopus, non illi communicavimus, quia dicebatur traditor esse. Saturninus dixit: Quod dicit, verum est. Nundinarius dixit: Vidi quia Mutus harenarius tulit eum in collo. Zenophilus V.C. Consularis Saturnino dixit: Sic factum est? Saturninus dixit: Sic. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Vera sunt omnia quæ dicit Nundinarius, quia ab harenariis factus est Episcopus Silvanus? Saturninus dixit: Vera Nundinarius dixit. prostibulæ illic fuerunt. Zenophilus V.C. Consularis Saturnino dixit: Harenarij illum gestaverunt? Saturninus dixit: Ipsi eum tulerunt, & populus. Nam cives in area martyrum fuerunt inclusi. Nundinarius Diaconus dixit: Numquid populus Dei ibi fuit? Saturninus dixit: In casa majore fuit inclusus. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Certa omnia quæ dicit Nundinarius, vera sunt? Saturninus dixit: Vera. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Tu quid dicis? Victor dixit: Vera sunt omnia, Domine. Nundinarius dixit: Purpurius Episcopus tulit centum folles. Zenophilus V.C. Consularis Nundinario dixit: De quadringentis follibus quos putas interrogandos? Nundinarius dixit: Lucianus Diaconus exhibeatur, quia ipse totum scit. Zenophilus V. C. Consularis Nundinario dixit: Iine sciunt? Nundinarius dixit: Non sciunt. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Exhibeatur Lucianus. Nundinarius dixit: Sciunt isti acceptos esse quadringentos folles; sed quia Episcopi eos diviserunt, nesciunt. Zenophilus V.C. Consularis Nundinario & Victori dixit: Scitis acceptos esse folles à Lucilla? Saturninus & Victor dixerunt: Scimus. Zenophilus V. C. Consularis dixit; Pauperes non accepe-

runt? Dixerunt: Nemo nihil accepit. Zenophilus V. C. Consularis Saturnino & Victori dixit: Nihil de fano Sarapis sublatum est? Saturninus & Victor dixerunt: Purpurius tulit cupas, & Silvanus Episcopus & Dontius & Superius Presbyteri & Lucianus Diaconus tulerunt acetum. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Responsione Victoris Grammatici & Victoris Samsurici & Saturnini claruit vera esse omnia quæ suggessit Nundinarius. Submoveantur & exeant. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Quos alios putas interrogandos? Nundinarius dixit: Castum Diaconum, ut dicat si non est traditor. Ipse illum ordinavit. Et inducto & applicito Casto Diacone, Zenophilus V. C. Consularis dixit: Quis vocaris? Respondit: Castus. Zenophilus V. C. Consularis Casto dixit: Cujus conditionis es? Castus dixit: Nullam dignitatem habeo. Zenophilus V. C. Consularis Casto dixit: Licèt nunc per Victorem Grammaticum quàm etiam per Victorem Samsurici & Saturninum venerunt in confessionem quæ Nundinarius obicit, tamen etiam tu confitere utrum traditor sit Silvanus. Castus respondit: Dicebat quòd invenerit lucernam post orcam. Zenophilus V. C. Consularis dixit Casto: Etiam de cupas de fano Sarapis sublatas & aceto confitere. Castus respondit: Purpurius Episcopus tulit cupas. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Acetum quis? Respondit Castus quòd tulerunt inde acetum Silvanus Episcopus, Dontius & Superius Presbyteri. Zenophilus V. C. Consularis Casto dixit: Confitere quot folles dedit Victor ut Presbyter fieret? Castus dixit: Obtulit, Domine, sacellum, & quid habuerit, nescio. Zenophilus V. C. Consularis Casto dixit: Cui datum est sacellum? Castus dixit: Illò tulit eum in casa majore. Zenophilus V. C. Consularis Casto dixit: Populo non est divisa pecunia? Castus respondit: Non

eſt data, nec vidi. Zenophilus V. C. Conſularis Caſto dixit: De folles quos Lucilla dedit, populus minutus nihil accepit? Caſtus dixit: Non vidi accipere neminem. Zenophilus V. C. Conſularis Caſto dixit: Quò ergo pervenerunt? Caſtus dixit: Neſcio. Nundinarius dixit: Vtique vel audiſti vel vidiſti ſi dictum eſt pauperibus: Dat & vobis de re ſua Lucilla. Caſtus dixit: Non vidi aliquem accipere. Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Manifeſta eſt Caſti confeſſio quòd folles quos Lucilla donavit, populo diviſos eſſe neſciret, & ideo amoveatur. Et applicito Creſcentiano Subdiacono, Zenophilus V. C. Conſularis dixit: Quis vocaris? Reſpondit: Creſcentianus. Zenophilus V. C. Conſularis Creſcentiano dixit: Simpliciter ſicut & ceteri confitere utrum ſcias traditorem Silvanum. Creſcentianus dixit: Priores qui fuerunt Clerici, ipſi retulerunt ſingula. Zenophilus vir clariſſimus Conſularis Creſcentiano dixit: Quid retulerunt? Creſcentianus dixit: Referebant quòd traditor eſſet. Zenophilus vir clar. Conſularis Creſcentiano dixit: Dixerunt illum traditorem? Et adjecit: Qui dicebant? Creſcentianus dixit: Qui cum illo converſabantur in plebe, dixerunt quòd aliquando tradidiſſet. Zenophilus V. C. Conſularis Creſcentiano dixit: De Silvano dicebant? Creſcentianus dixit: Vtique. Zenophilus V. C. Conſularis Creſcentiano dixit: Cùm factus fuiſſet Epiſcopus, præſto fuiſti? Creſcentianus dixit: Præſens cum populo fui, incluſus in caſa majore. Nundinarius Diaconus dixit: Campenſes & harenarij fecerunt illum Epiſcopum. Zenophilus V. C. Conſularis Creſcentiano dixit: Mutus harenarius certè eum ſuſtulit? Dixit: Manifeſtè. Zenophilus V. C. Conſularis Creſcentiano dixit: Cupas de fano Sarapis ſcis eſſe ſublatas? Creſcentianus dixit: Plures dicebant quòd Purpurius

Episcopus ipse sustulerit cupas & acetum, quod ad senem nostrum Silvanum pervenisset, & filij Ælionis dicebant. Zenophilus V. C. Consularis Crescentiano dixit: Quid audisti? Crescentianus dixit: Acetum sublatum a sene Silvano & Dontio & Superio Presbyteris & Luciano Diacono. Zenophilus V.C. Consularis Crescentiano dixit: Ex quadringentis follibus quos Lucilla donavit, populus aliquid accepit? Crescentianus dixit: Nihil inde nemo accepit, nescio, nec quis illos erogaverit. Nundinarius dixit: Aniculæ nunquam inde aliquid acceperunt? Crescentianus dixit: Nihil. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Certè quotiens aliquid tale donatur, omnes inde populares publicè accipiunt. Crescentianus dixit: Non audivi vel vidi dedisse illum aliquos. Zenophilus V. C. Consularis Crescentiano dixit: Nihil ergo datum est de quadringentis follibus populo? Crescentianus dixit: Nihil. Vtique pervenisset aliqua partiuncula ad nos. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Quò ergo sublati sunt? Crescentianus dixit: Nescio. Nemo nihil accepit. Nundinarius dixit: Victor quot folles dedit ut fieret Presbyter? Crescentianus dixit: Vidi allatos cophinos cum pecunia. Zenophilus V. C. Consularis Crescentiano dixit: Cui dati sunt cophini? Crescentianus dixit: Episcopo Silvano. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Silvano dati sunt? Crescentianus dixit: Silvano. Zenophilus V. C. Consularis dixit: Populo nihil datum est? Respondit: Nihil. Necesse est ut & nos aliquid acciperemus, si distribuerentur sicut solet. Zenophilus V. C. Consularis Nundinario dixit: Quid aliud de Crescentiano putas esse requirendum? Nundinarius dixit: Ipsud est. Zenophilus V. clar. Consularis dixit: Quoniam de omnibus Crescentianus Subdiaconus simpliciter confessus est, submoveatur. Item

inducto & applicito Ianuario Subdiacono, Zenophilus V. clar. Consularis dixit: Quis vocaris? Respondit...

Cetera desunt.

PASSIO SANCTARUM Seraphiæ & Sabinæ.

Anno Christi 121.

CVm dies itaque metuendus persecutionis innotuisset Christianis, multi etiam per orbem terrarum subirent in nomine Christi martyria, erat virgo sancta Seraphia apud oppidum Vendinensium, civis Antiochena, in domo Sabinæ, quæ fuit uxor Valentini & filia Herodis metallarij cujusdam, qui sub Vespasiano Augusto ter in urbe Romo candidam confessionem dedit Romanis. Cùm igitur eam memorata sancta Seraphia hortaretur, suadens etiam illi ut Iesu Christi notitiam gereret, credens sancta Sabina in Domino Iesu crescebat in fidem & bonam conversationem. Ad quam tunc misit Virillus Præses ut sanctæ Dei virgines apparerent ad tribunal. Primùm quidem illustrissima femina sancta Sabina adhibitis pueris seu puellis restitit illis. Et post paululum dixit ad eam sancta Seraphia. Domina mater, permitte mihi ut eam. Tu tantummodo ora, & fidens esto in Dominum Iesum Christum. Credo enim ego, etsi indigna & peccatrix sum, quòd dignam me faciet Dominus meus Iesus Christus ancillam suam. Dicit ad eam Sabina. Filia & domina mea virgo Seraphia, aut vivere aut mori tecum habeo, non te dimittam. Et cùm ei satis immineret, jussit sibi parari basternam, & perrexit ad prætorium.

II. Cùmque nuntiatum fuisset Præsidi Sabinam

illustrissimam feminam ante fores prætorij stare habentem etiam secum Christianissimam illam Seraphiam, surrexit Præses, & ingressus est in porticum prætorij, honorans & dicens. Quid tibi ipsa derogas, aut quare temetipsam vilem reddis, aut quare non consideras quæ es aut cujus filia? Conjunxisti enim te Christianis, & oblita es natales tuos & memoriam tanti viri cui fuisti juncta & deorum, quorum iram vereor ne incurras. Revertere magis in domum tuam, & dimitte illam nefandam, quæ maleficiis te expulsa demultavit à deorum cultura. Sabina respondit. Illius sanctæ puellæ maleficiis utinam & tu suadearis sicut & ego ab ea justè suasa sum ut ab immundis recederem idolis & verum & certissimum agnoscerem Deum, qui bonos ad æternam vocat vitam, & malos in pœnam relinquit perpetuam. Præses tunc quidem reveritus illam, recepit se in prætorium. Illa autem cum sancta virgine reversa est in domum suam.

III. Præses verò post tertium diem paravit lusorium trans pontem super arcum Albini, ubi solebat fieri themela; & jussit officio ut adduceretur Seraphia, quia rapuisset ad officium. Sancta autem Sabina secuta est eam pedibus, & venit ad lusorium; & cùm vidisset se non posse juvare illam, exclamavit dicens Præsidi. Canis rabide Asiatice, noli contra salutem tuam sanctam Dei virginem & dominam tuam contristari injuriis. Propè est enim immo adest Dominus noster, qui te & Imperatores tuos torquebit sempiternis tormentis, qui tanta mala excogitaverunt servientibus Deo vivo. & recepit se in domum suam cum magno fletu.

IV. Præses verò jussit sisti sanctam Seraphiam, dicens illi. Sacrifica diis immortalibus, quibus sacrificant Domini Imperatores. Seraphia respondit, Timeo & colo omnipotentem Deum, qui fecit

cœlum & terram & quæ sunt in eis. Nam deos quos jubes me adorare, non sunt dij, sed sunt dæmones. Et non licet mihi adorare eos, quia Christiana sum. Præses dixit. Accede igitur, & sacrifica Christo tuo. Seraphia respondit. Ego cotidie illi offero sacrificia, adorans illum & deprecans die ac nocte. Præses dixit. Et ubi est templum Christi tui, vel quod sacrificium illi offers? Seraphia respondit. Vt me ipsam mundam exhibeam per castam conversationem, & ut alios adducam ad illam professionem per ipsius misericordiam. Præses dixit. Hoc est templum Dei & sacrificium Christi tui? Seraphia respondit. Majus nihil est quàm verum Deum cognoscere & piè vivere & illi sevire. Præses dixit. Ergo tu es ipsa templum Dei tui, ut dicis? Seraphia respondit. Si ipso juvante munda permansero, illius sum templum. Sic enim dicit divina scriptura:
1. Cor. 3. *Vos estis templum Dei vivi, & spiritus sanctus habitat in vobis.* Præses dixit. Si ergo violata fueris, desines esse templum Dei tui? Seraphia respondit.
Ibid. Dicit scriptura divina: *Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus.*

V. Præses autem peccatum ignorans jussit duobus juvenibus lascivis Ægyptiis eam tradi, ut ea per integram noctem abuterentur. Quam suscipientes horridi juvenes, perduxerunt eam in locum secretum, ubi erat cubiculum valde obscurissimum. Tunc stans sancta Seraphia in memorato cubiculo orabat dicens: Sancte sancte sancte, te invoco Domine Iesu Christe, qui es verus custos & conservator. Te invoco Domine Iesu Christe, qui es lumen & gaudium sempiternum. Te invoco Domine Iesu Christe, qui sanctos Apostolos tuos in carceris custodia detentos clausis januis visitasti & confortasti. Adesto nunc precor mihi miseræ & peregrinæ ancillæ tuæ Seraphiæ, & libera me à sordida contagione juve-

num istorum. Obscurentur oculi eorum ne videant & non valeant contingere me ancillam tuam confidentem in te, & non contaminent sigillum tuum tua consecratione signatum. Confunde impudentiam eorum, & munda me à coinquinatione carnis, & ad te jube me transire, & adesto Domine Iesu Christe cum ancilla tua Sabina. Corrobora eam in tua magnitudine, ut non inimicus diabolus exultet super eam, quæ multa sustinuit propter nomen sanctum tuum circa me ancillam tuam. Domine Iesu Christe, exaudi me, qui es benedictus & gloriosus & superlaudabilis filius cum patre & spiritu sancto in secula seculorum. Amen.

VI. Et cùm memorati juvenes circa horam primam noctis cœpissent contra propositum virginis Christi accedere, subitò sonus magnus factus est & terræ motus horribilis, ita ut per totum oppidum sentiretur. Iuvenes autem illi tremefacti, ceciderunt examines in terram, membris omnibus dissolutis. Sancta verò Dei ancilla immaculata videns adesse cæleste auxilium, extensis ad cœlum puris manibus pernoctavit deprecans Dominum. Diluculo autem properaverunt missi à profanissimo Præside ut vocarent juvenes, & si præcepta implessent maligni, interrogarentur. Ingressi autem invenerunt sanctam Dei virginem orantem, juvenes verò dejectos in terram velut mortuos, penitùs non habentes potestatem erigendi se. Sed neque loqui poterant, sed tantummodo oculi eorum erant aperti. Concursus autem factus est non modicus.

VII. Præses autem cùm audisset, jussit præparari tribunal & produci sanctam Dei ancillam. Et cùm ducta fuisset, Præses dixit. Quid est, puella? Fecerunt juvenes illi satis desiderio tuo, an delectaris adhuc? Sancta Seraphia respondit. Tu quidem secundùm perversam mentem tuam, quam

pervertit & possedit inimicus diabolus, inridens loqueris. Ego autem juvenes quos dicis, nec sensi, nec fuerunt mecum. Præses dixit. Quid ergo, hac nocte tecum non fuerunt? Seraphia respondit. Mecum fuit cujus sum & ad quem pertineo. Præses dixit. Quis est ille? Seraphia respondit. Custos & conservator meus Dominus Iesus Christus. Præses dixit. Quid tantam multitudinem tricas? Dic mihi quomodo vel quibus maleficiis juvenes enervasti. Seraphia respondit. Nobis Christianis non licet esse maleficos. Nam quos per maleficia vestra interfecistis, noster & omnium Dominus Iesus Christus invocatus vivificat eos. Præses dixit: Si ergo superat Christus tuus omnes maleficas artes, invoca eum propter juvenes illos ut reddatur illis sanitas pristina, & dicant si luserunt tecum per noctem an non. Ego certissimè scio quia ideo quibusdam illos maleficiis dementes fecisti ne te de turpitudine tua detegerent. Seraphia respondit. Deus, cujus ego ancilla sum, omnipotens est, & apud eum nihil impossibile est. Præses dixit. Igitur si apud illum Deum tuum nihil impossibile est, fac ut juvenes illi ad se redeant & loquantur. Seraphia respondit. Vt tu suspicaris, maleficia ego ignoro; sed oratio est mihi ad Deum meum, per quam præstat non mihi tantummodo sed omnibus invocantibus eum ex toto corde. Præses dixit. Quomodo vis fac, tantùm ut loquantur juvenes, & tunc videbimus integritatem tuam. Seraphia respondit. Iam tibi dixi quia maleficia facere nescio, sed adorare & exorare Deum ut annuat. Præses dixit. Perge igitur ad locum ubi sunt juvenes, & precare super eos Deum tuum. Seraphia respondit. Vt non alij fraudentur miraculo, aut malè sentiant sicut & tu, quid opus est ut ego illuc vadam? Iube eos huc perduci in conspectu omnium. Et jussit Præses perduci juvenes.

quos portantes manibus perduxerunt ad tribunal. Et erant quasi nunquam habuissent linguam nec pedes ad ambulandum neque manus ad palpandum. Omnibus enim membris erant omnino resoluti.

VII. Igitur omnibus mirantibus, Præses dixit. Seraphia, precare nunc Christum tuum super istorum sanitatem. Sancta autem Seraphia extendens ad cælum manus dixit. Domine Deus omnipotens, qui fecisti cælum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt, qui per sanctos Apostolos tuos mortuos resuscitasti, leprosos mundasti, dæmones fugasti, mutis linguam donasti, surdis auditum præstitisti, nunc precor exaudi me ancillam tuam confidentem in te, & ne dissimules propter hunc infelicem & incredulum, sed releva juvenes istos in conspectu omnium expectantium te per meam orationem ad confusionem istius stulti, qui insanit adversùm credentes. Accelera Domine, ut cognoscant quia tu es Deus solus, qui facis mirabilia, & non est alius præter te. Et accedens tetigit juvenes illos dicens. In nomine Domini nostri Iesu Christi erigite vos in statu vestro. Qui mox audierunt, & steterunt in pedibus suis, & cœperunt loqui.

VIII. Et cùm hæc vidisset populus & miraretur, Præses dixit. Videtis quia non adimplebat artem maleficij sui nisi eos manibus perpalpasset. Et ait Præses juvenibus. Quid faciendo hæc mulier dementes vos fecit? Et resoluti juvenes dixerunt. Domine Præses, nos secundùm præceptum sublimitatis tuæ mox ut ad illam accessissemus, ingressus est quidam juvenis decoræ miræque magnitudinis, & totus splendebat sicut sol, & stetit inter nos & puellam hanc, & præ claritate illius tremor & caligo & defectio nos comprehendit, & exinde non habuimus sensum usque modò. Cognosce hoc Domine Præses, quia hæc puella malefica est, aut verè Deus ejus magnus est.

Præſes ad puellam dixit. Dic mihi, Seraphia, genus maleficiorum, quibus artibus hæc facis, & mox te dimittam. Seraphia reſpondit. Ego maleficia odi. Sed omnes qui Chriſtiani ſunt, Chriſtum nominantes maleficia ad nihilum redigunt, & non valebunt nocere eis. Præſes dixit. Ecce jam nunc videamus ſi valebit ars tua. Et ſi non ſacrificaveris, caput tuum faciam incidi. Seraphia reſpondit. Fac quod vis, non ſacrifico dæmoniis; nec facio voluntatem patris tui Satanæ, quia Chriſtiana ſum.

IX. Et juſſit ei Præſes apponi duas lampades ardentes. Et cùm applicatæ fuiſſent lampadæ, mox extinctæ ſunt. Et qui lampades tenebant, ceciderunt retrorſum. Sancta autem Seraphia elevans oculos ſuos ad cælum dicebat. Domine Ieſu Chriſte, erubeſcant & conturbentur nimis omnes inimici mei, avertantur retrorſum & confundantur valde velociter. Præſes dixit. Sacrifica diis, ut non moriaris. Seraphia reſpondit. Ideo non ſacrifico dæmoniis veſtris ne moriar morte vera. Præſes dixit. Biothanata & malefica, audi impetiale præceptum, & ſacrifica diis immortalibus, & libera te de cruciatibus & morte. Seraphia reſpondit. Biothanati & malefici vos eſtis, qui negatis Deum vivum & verum, & dæmonia adoratis, cum ipſis pariter morituri. Deo autem immortali ego me ipſam offero ſacrificium, ſi me dignatur ſuſcipere, licèt peccatricem, tamen Chriſtiana ſum. Præſes autem juſſit eam fuſtibus cædi. Et cùm cæderetur, ſubitò terræ motus factus eſt magnus, & quaſi aſtula de fuſtibus unde cædebatur Dei virgo attigit dextrum oculum Præſidis, & poſt triduum amiſit.

Pſal. 6.

X. Tunc repletus furore Præſes dedit ſanctæ Dei puellæ capitalem ſententiam dicens. Quoniam Seraphiam non ſolùm imperialia præcepta contemnentem, verùm etiam tantis deprehenſam maleficiis, gladio

gladio jussi percuti. Et incisum est caput sanctæ virginis Christi Seraphiæ trans arcum Faustini juxta aream Vindiciani ducis ducum. Passa est autem sancta Seraphia III. Nonas Septembris. Illustrissima autem femina Sabina colligens reliquias sanctæ & intactæ virginis Christi Seraphiæ, ex more celebratis venerabilibus exequiis, ut thesaurum sempiternum vel margaritam pretiosam reposuit in monumento suo quod ipsa sibi cum summo studio & ornatu fecerat. Et non cessabat ex eo die facere eleemosynas multas, confidens in nomine Christi Iesu, & permanens in fide quam ei tradiderat sancta virgo Seraphia. Studebat autem cotidie visitare infirmos & in carceribus inclusos, præstans eis omnia quæ necessaria erant abundè.

XI. Veniente igitur Præfecto Helpidio rabidissimo cane, Præses indicavit ei religiosissimam feminam Sabinam & omnia quæ gesta fuerant. Quam cùm exhibuissent, introduxerunt in prætorium. Et videns eam Præfectus interrogavit dicens. Tu es Sabina uxor Valentini illustrissimæ memoriæ & filia Herodis? Sabina respondit. Ego sum. Præfectus dixit. Quare oblita es tui, & sociasti te Christianis, quorum mors est, & non adoras Deos, & non honoras quos adorant Domini & Augusti nostri? Sabina respondit. Ego gratias ago Iesu Christo Domino, qui me peccatricem per sanctam famulam suam Seraphiam de multis sordibus & potestate dæmonum liberare dignatus est ut non ampliùs errarem, sicut vos video errare, adorando dæmones. Præfectus dixit. Vt tu dicis, non solùm nos, sed & Domini & Augusti nostri dæmones adorant, & non Deum? Sabina respondit. Vtinam Deum adoraretis, qui fecit omnia, cujus nutu cuncta reguntur atque gubernantur visibilia & invisibilia, & non stulta aut insensata simulacra dæmonum adoraretis, quia cùm

ipſis pariter in gehenna ignis arſuri eſtis vos & Imperatores veſtri. Præfectus dixit. Per deos omnes juro quòd ſi non ſacrificaveris, non elongabo à te capitalem ſubire ſententiam, ſed mox te faciam gladio vita privari. Sabina reſpondit. Non ſacrifico, diabole inſane, dæmoniis tuis, quia Chriſtiana ſum, & Chriſtum habeo Deum, & ipſius ſum ancilla & cultrix, & illi ſoli me oportet ſacrificare. Tunc diaboli miniſter Præfectus protulit in eàm ſententiam dicens. Sabinam diis inobedientem, Dominos quoque & Auguſtos noſtros blaſphemantem, gladio percuti decrevimus, atque omnes facultates ejus publicis titulis præſignari.

XII. Amputato igitur capite ſanctæ & venerabilis Chriſti martyris Sabinæ, Chriſtiani cum gaudio magno corpus ejus ſuſtulerunt & poſuerunt in monumento ipſius in oppido Vindennenſi ad arcum Fauſtini, ubi ipſa venerabiliter repoſuerat magiſtram fidei ſuæ virginem Chriſti Seraphiam. Paſſa eſt autem Sabina IV. Kalendas Septembris, & coronata eſt unà cum fortiſſima virgine Chriſti Seraphia, qui omnibus in ſe credentibus virtutem dat & præmia ſempiterna.

PASSIO SANCTÆ MARIÆ martyris.

ADrianus & Antoninus Imperatores per omnes populos quos regebant legem miserunt cunctos Christianæ religionis viros ad sacrificium debere compelli, rebellibus verò pœnam mortis intendi. Illo itaque tempore Maria probata ovis Domini martyrium singulare perpessa est. Namque cùm Tertulli principalis esset ancilla, nobilitatem domini mentis benignitate vincens, Christo se probat ingenuam, sicut scriptum est: *Qui in Deo vocatus est servus, libertus est Domino.* Natale itaque filij celebrante Tertullo, cùm impuris idolis vanisque simulacris hostias immolaret, Maria incumbebat jejuniis, & sociam suam, ne proderetur dominæ, occulta simulatione fallebat. Diù tamen, insidiante conserva, latere non potuit. Prodita, vocatur mox à domina, diciturque ei: Quæ est causa jejunij? An occasio ista tristitiæ est quòd natum tibi super Deum perrhorrescit? Maria respondit: Numquid novum aliquid nunc usurpo? Semper mihi sunt hæc observata jejunia. Quomodo tristitiæ illud adscribitur quod consuetudinis causa servatur? Christiana sum, Christiano nascor ex genere, hereditarius mihi iste cultus est Christi. Tunc imperante domina ut cibi aliquid hauriret, Maria sancto spiritu cælestis escæ memor invocato Deo sic clamavit ad dominam: Corpori potes imperare, non animæ. Plus Deus meretur quam filius tuus. Delectet illum turpis cantus & saltatus obscœnus & quicquid ad delitias parvorum diligens fingit cura nutricum. Dei verò non vanus & inanis est cultus, sed plenus felicitatis & gratiæ. Tuenda castitas, amanda sobrietas, esca fu- Anno Christi 140.

gienda est. Ad hæc domina indignatione flammata verbera ei gravia, nisi dicto obtemperaret, pollicetur, & ipsam etiam, si repugnet, pœnam mortis indixit. Illa respondet: Fac quod vis, opto omnia perferre pro Christo.

II. Sed dum altercatio ista verborum est cogentis dominæ & repugnantis ancillæ, pedem a foro referens Tertullus ingreditur; qui ab uxore rebus omnibus exquisitis, inauditam statim flagellari præcepit ancillam, & afflictam diutino verbere in abdita membri parte detrudi, administrato modico & vili cibo, quo non satietur fames, sed deficientis quotidie animæ pars extrema servetur. Sed devota mens Christo frangi hoc dolore non potuit. Quin etiam cotidianis orationibus incumbebat, ut facultas esset majora tolerandi.

III. Emensis verò triginta diebus, Præsidi adnuntiatur Tertullum principalem ipsius civitatis occultare in domo sua Christianæ religionis ancillam. quod Imperatorum præcepta prohibebant. Statim ad tribunal Tertullus adducitur; & primoribus convocatis, adsistente etiam vulgi corona, recitari legem Præses jussit ex codice, cujus hæc forma est. *Maximianus, Adrianus, Antoninus, pii felices, augusti, omnibus nostris jure viventibus salutem. Pervenit ad nos varietas religionis à quibusdam nuper inventum. Nonnulli enim esse perhibentur quibus nec sacrificia cordi sunt nec cultus ille quem colimus, per quos sine dubio, nisi citò pœna formido succurrat, obliteranda est omnis antiqua credulitas & veneratio extinguenda majorum. Damus itaque omnibus populis hanc legem, & singulis judicibus observanda hæc edicta proponimus, ut compellantur ad sacrificium singuli, & rebelles gladio ultore feriantur. Malumus enim paucos interfici quàm omnes errare, nec vagari ut pecora, sed potiùs unius esse sententiæ. Si quis igi-*

tur hujus legis aut cultus occultandum aliquem putaverit cujuslibet ætatis aut sexus, ferro ipse exhalet spiritum legibus repugnantem, facultates verò ejus fisci commodis inferantur. Delator autem tanti criminis ex ærario publico quadringentorum denariorum conlatione gratuletur, ut omnes agnoscant nec peccatum perire nec præmium.

IV. Lecta itaque hac constitutione, ad circumstantes Præses ait: Quid sum ad ista facturus? Numquid repugnare possumus his præceptis? Responderunt principes curiæ dicentes: Humaniùs nos audire digna re. Tunc Præses scribi quæ dicerentur jubet. Surrexit scholasticus Nigagores, ut erat fandi peritus & artifex ad loquendum, omnium persona suscepta publico ore sic loquitur. Lucifer summe, lumen totius civitatis & populi, ut benigniùs nos audias deprecamur. Hic vir multis publicis functionibus & natalium splendore decoratus, magnum curiæ nostræ præstat auxilium. Fuit Augustorum Pontifex, præterea Munerarius civitatis, tum deinde legationibus plurimis pro publica utilitate susceptis tantum sibi gloriæ quantum amoris adscivit. Magis præterea l[illegible]ibus ejus aucta respublica est infinitarum pecun[illegible]æ in diversis fabricis & balneatum calefactione [illegible] p[illegible]rsit. Sunt & alia majora quæ enumerare perlongum est. Nam primum ætatis tempus, in quo [illegible]ita & teneri anni juvenali calore flammantur, religioni divinæ obtemperans vicit ætatem, & mod[illegible]tionis fræno naturæ ipsius jura superavit. At cum ævo gravior, maturioris cœpit esse consilij, sat[illegible] se credens divinis præceptis, aliquid etiam quod populo placeret invenit. Munera itaque [illegible] p[illegible]tis exsolvit, & magnis spectaculis pro[illegible]s [illegible]ibus comparatis, communem totius populi [illegible]it aspectum. Plurima agonum insignia in Cæsarea civitate complevit. Æmulas etiam prælij vo-

luptates gladiatorum inter se dimicantium civibus non negavit. Necessitates proprias in re familiari lucra venientia patriæ semper credidit postponenda. Placuit itaque sacerdotio muneribus civitatis. Tunc, quod est maximum, ætatem suam vicit juvenis, sacerdos edocuit, ostendit non repudiandam in annis gravioribus voluptatem.

V. Præfectus scholastico inquit: Præteritæ actionis ortamenta commemoras, crimen quod intenditur non repellis. Respondit advocatus. Puella hæc, cujus scelere dominus perurguetur, ut dotalia instrumenta demonstrant, ab uxore donata est. Præfectus dixit. Tertulli uxor ingenua est? Respondit advocatus. Ingenua, quin etiam nobilitatis eximiæ. Oritur namque patre Cleonide. Præfectus ait. Comparata est hæc ancilla, an vernaculi educatione suscepta? Tertullus dixit. Nata quidem domi videtur, sed parentes ejus ad nos ex comparatione venerunt. Præfectus Tertullo ait. Socer tuus incolumis est, an jam ab hac luce migravit? Respondit Tertullus. Iam fati munus implevit. Præfectus ait. Istius contumacis ancillæ parentes supersunt? Respondit Tertullus. Defuncti sunt. Præfectus ait. Hujus perditæ religionis erant, an diis vota solvebant? Tertullus respondit. Ejusdem vesaniæ. Nam crucifixum colebant.

VI. Advocatus ait. Quæ non huic puellæ inlata tormenta sunt ut ab hac superstitione discederet? Nec mulceri umquam potuit nec flecti. Nam quanto majora fuere supplicia, tanto pertinacior mens duravit.

VII. Ad hæc Præses diutina deliberatione habita, tandem protulit tractatam diù cogitatamque sententiam, dicens. Tertullus publico ore laudatur, cui honor vel pro meritis vel pro natalibus rependendus est. Editor optimus, senator insignis, imperij pariter devotus & nomini, qui & legibus simul satisfecit & cultibus, cujus imagines per omnem ur-

bem ſœpius etiam ipſe conſpexi, liber abſcedat, nullum calumniatorem metuat, nullum judicem pertimeſcat, dum hæc omnia ſacris auribus intimentur. Sceleſtiſſimam verò hanc puellam offerri mihi in publico jubeo, ſimul ut habeat & culpa ſupplicium & populus exemplum.

VIII. Traditur itaque mox carnificibus devota mens Chriſto ; & quanto ſexu femineo & puellari fragilitate deſpicitur, tanto plus virtute Chriſtianitatis attollitur. Stetit itaque adducta tandem. Et quamvis contra judicem oculos tenderet, animum tamen habebat ad Chriſtum. Clamor undique populi frementis attollitur dicentis. Viva duro cremetur incendio. Illa verò intrepida, quippe quæ Dei ſui noſſet auxilium, cœlum intuens ſic clamavit. Domine Ieſu Chriſte, fili Dei vivi, certa ſ[illegible] h[illegible]minum, ſolus de ſolo genite, cujus dignè nemo poteſt naturam comprehendere aut referre virtutem, non angeli, non archangeli, non ſedes, non poteſtates, non virtutes, non potentiæ, non Cherubin, non Seraphin, omnia enim per te facta ſunt Chriſte, & ſine te factum eſt nihil, qui ſolus patrem noſti, & quem ſolus patér agnoſcit, Domine ſalvator animarum, adeſto mihi, ſemper omnibus adfuiſti. Nec enim alius eſt défenſor. Agnoſcant omnes virtutem tuam, Domine, & advertatur noceri non poſſe quem diligis.

IX. Ad hæc Præſes per integram horam ſtupens, tandem quæ vocaretur inquirit. Maria reſpondit. Cur nomen interrogas, & de lege nihil dicis? Illa debet percontandi eſſe ratio quæ vocatur ad crimen. Nec enim me ream nomen facit eſſe, ſed cultus. Sævituræ itaque interrogationi tuæ antè reſpondeo, Chriſtiana ſum. Præſes ait. Dominus tuus te hic operitur, ut præmium confitenti aut ſupplicium inferat repugnanti. Elige itaque quid ſequaris. Maria reſ-

pondit. Corporis dominus est ille, non animæ. Præses ait. Cur religionem domini, cùm sis ancilla, non sequeris? Maria respondit. Christiana sum, intellectum sapientiæ habeo, & quid sit rationis agnosco. Contemno simulacra sine sensu; honoro illum qui me fecit, non quem ipsa construxi. Præses ait. Ex qua successione hæc ad te vanitas religionis advenit? Maria respondit. A majoribus informata sic credo. Præses ait. Parentes quoque tui hujus fuere sententiæ? Maria respondit. Semper in hac religione manserunt. Præses ait. Ante Deucalionem, ut dicis, hanc credendi insaniam suscepistis. Quinimmo sacrifica, ut & te & dominum tuum exuas a culpa.

X. Maria respondit. Quid enim æqualitatis est inter cælestem dominum & famulam peccatricem? aut [illegible]rimere potest cujus nutu omnes & ipsa reguntur elementa? Quoslibet ergo cruciatus perferam, dulcissimi videntur pro amore Domini Iesu Christi, qui hic auxilium, ibi verò reddet & præmium. Ille nos per Apostolum suum Paulum contra
Rom. 8. omnium insidiantium tela firmavit dicens: *Quis nos separabit a caritate Christi, tribulatio, an angustia, an persecutio, an fames, an spoliatio, an periculum, an gladius?* Hinc est robur illud invictum, hinc inextribilis animus, & mens in ipsa dolorum acerbitate sublimior, quòd & prædicta nobis sunt ista qualia patimur, & majora sunt munera quàm dolores. Cùm ergo nihil sit quod à Christo separare nos debeat, testor enim illum quem diligo me in ejus timore mansuram, & in ea confessione cruciatam terrena relinquere & ad cœlestia festinare. Præses ait. Sacrifica, si effugere tormenta festinas. Maria respondit. Supplicia quæ minaris, nec longi temporis nec gravis doloris sunt. Quæso ergo ne differas quæ moliris. Christum habeo, & ideo nihil timeo.

XI. Tunc jussu Præsidis applicata tormentis, miserationem populi tantam adepta est ut lacrymæ quoque à circumstantibus funderentur. Nec mora, clamore summo venia virgini postulatur. Sed crudelitas judicis adcelerari tormenta mandavit. Et ecce secunda vox populi judicium Præsidis castigantis emergit. Vociferatio namque una penè erat totius coronæ, injustè lacerari virginem crudelitate judicis, non culpa peccantis, agi contra leges omnia, nec æquitatis jura servari. Stupens verò Præses & sono tanti clamoris addictus, quippe præter humanam vocem ipsa etiam putasset tecta corruere, mox Mariam relaxari præcepit. Tunc servari eam sub custodia libera jubet. Maria verò signo Domini se munivit, & levatis ad cœlum oculis post relictum tribunal oravit ad Dominum; viditque aciem angelorum, multitudinem sanctorum, atque filium Dei sedentem ad dexteram patris. Hinc tanta subitò gratulatione perfusa est ut jam se paradisum ingressam putaret. Hi verò qui eam fugientem persequebantur, subitò stupuere virtute. Sed ubi illa se circumdatam à persequentibus vidit, lacrymans clamavit ad Dominum. Deus omnipotens, qui sermonem muto, auditum surdo dedisti, qui es venturus in gloria judicare vivos & mortuos, accipe animam meam. Amen. Quoniam persequuntur me canes multi. Ne permittas tradi ancillam tuam & lacerari manibus impiorum; sed ostendens misericordiam tuam citò, exaudi ancillam tuam, exaudi Domine Rex cælestis.

XII. Quæ dum tali oratione fungitur, & renuntians seculo, quietem mortis exoptat, petram quæ ante oculos ejus jacebat respiciens, dignum memoria spectaculum fecit. Nam saxum illud, quòd aut casus adtulerit, aut divinitas destinarit, Deo jubente patefactum, rimam perfugij qua virgo susci-

peretur ostendit, & ad instar dulcissimæ nutricis vel caræ matris motu quodam anxiam amplexans se præbuit, quasi dulci carum partum utero receptura, & mox susceptа virgine, latera antea aperta conclusit. Hæc cùm carnifices perviderent, omnia loca petræ illius perscrutati sunt, sicubi erepta subitò ex oculis præda latitaret. Ibi adhærentes exuviarum reliquias & adfixa saxo vestium frusta deprehendunt; atque incredibili stupore confusi, confestim Præsidi gesta commemorant. Ille verò partim ira, partim admiratione commotus, jussit Philocomo principali Neocorensium civitatis ut ad prædictum locum festinus accedat, & ad eruendum lapidem numerosam secum multitudinem ducat. Statim præconis voce populus congregatur. Qui ubi primùm ad prædictum locum cum eo cui summa majoris operis fuerit adsignata pervenit, mox inicere manum lapidi tentaverunt. Statim ab oriente fulgor nimij splendoris exortus est. Nec mora, tonitruum & fragor quidam, ut sperarentur cuncta corruere. Statim terra concussa est, & nutantia omnium corruere vestigia.

XIII. Ecce autem duo equites magno fulgore radiantes à cælesti sede venientes transvolatu nimio petunt, quorum sella & fræna & omnis ornatus ad instar lampadarum cælesti igne rutilabant. Hos cùm omnis illa quæ venerat multitudo conspiceret, ita timore causa præsentis virtutis expavit ut fugiente sensu pariter atque anima in æternam mortem oculi clauderentur. Ceteri verò qui evaserant, ad prophana templi simulacra fugientes, cùm ad scelesta ingrederentur altaria, in ipsa perfugij sui sede ceciderunt. Neccorus ad ipsam templi januam spiritum fudit. Vbi verò templum omne completum est, missus è cœlo ignis simul & populum exussit & templum. Periit itaque cum diis suis vanæ credulitatis exercitus; & quanto ibi plurima habuerunt

numina, tanto ad ignis augmentum majora incendio fomenta ſuggeſta ſunt. Imputent itaque peccatis ſuis quòd incenſi ſunt, deorum verò numero quòd diutiùs concremati. Multifariæ itaque mortis tam à percuſſis quàm ab incenſis numerus fuit duo milia ſeptingenti. Pauci verò qui evaſerant, civitatem petentes, magnis per omne iter vocibus conclamabant: Magnus Deus Mariæ, magnus Deus Chriſtianorum, verè hic Deus ſolus & juſtus eſt. Tunc ſtrati Eccleſiæ ſolo, Clericorum genua continentes, & præteritorum rogabant veniam, & præſens auxilium poſtulabant. Et crediderunt in eum timore perterriti milia ferme animæ, atque in noſtra religione manſerunt. Omnis itaque perſecutio poſt paſſionem ſanctæ Mariæ ad hæc miracula conquievit. Amen.

VITA ET PASSIO SANCTI Pontij martyris, auctore Valerio ejus contubernali.

Incipit prologus vitæ ac passionis sancti & beatissimi Pontij martyris.

Anno Christi 257.

QVis potest credere nisi Deo tribuente? Quis potest certamina subire nisi Domino adjuvante? Quis potest coronam accipere nisi Christo præstante? Ideoque ego indignus tanta gratia, qui cum Dei martyre & nutritus sum & studui, societatem verò ejus martyrij non merui percipere, tamen confessione ejus & labore credo mercedem me à Domino accepturum, quia omnia quæ de eo dicturus sum testificor coram Christo & angelis ejus & propriis oculis vidi & meis auribus audivi, & magnam partem cum eo, ut dixi, sustinui. Ideoque & vos quod fideliter auditis fideliter credite, ut fides vestra remunerationem percipiat cum sancto viro in resurrectione justorum. *Explicit prologus.*

Incipit passio beati Pontij martyris, secundo Idus Maij.

I. Fuit quidam senator urbis Romæ nomine Marcus, & uxor ejus nomine Iulia. Cùmque in uno conjugio perdurarent annis plurimis, & sobolem non haberent, nimio affligebantur tœdio, ita ut sine filiis deficere se crederent. Sed post annos viginti duos ex quo conjuncti sunt cùm filium excepissent, cœperunt pariter exultare & lætari. Post menses autem quinque cùm prægnans mater templis idolorum suorum cum viro suo portans dona & munera

circumiret, venit ad templum Iovis quod magnum vocabant. Quod cùm ingrederentur, fortè ſacerdos velato capite infulatus ad aras ſtabat. Qui arreptus à dæmone, apprehendenſque velamen ſimul & infulam, cœpit eam minutatim ſcindere, voceque miſerabili ejulans omne clamoribus templum complere, Hæc mulier, inquiens, eum in utero geſtat qui templum hoc magnum funditus evertet, & deos ejus comminuet. Cùmque iterum atque iterum has repeteret voces, Marcus & Iulia hæc audientes, exſangues fugiunt in propriam domum; arripienſque Iulia ſaxum, aluum ſuum lateraque tundens aiebat: Vtinam non eum conciperem per quem magnum templum & numina ejus erunt evertenda. Melius eſt ut ego ipſa cum hoc deficiam. Cùmque dies pariendi adveniſſet, edidit puerum honeſtum ſine ulla macula; quem credebant tantis ſuppliciis maceratum, exanimem generari. Mater autem pueri Iulia interficere parvulum nitebatur. Cui Marcus pater ejus dixit: Sine, ne interficias eum. Si Iovis voluerit, vindicet ſe de inimico ſuo. Nos autem non iniciamus in eum manus noſtras. Sicque conſervatus eſt parvulus, quem ex genere ſuo Pontium vocaverunt. Vnde accidit ut in templa idolorum nunquam induceretur.

II. Sed cùm ad puerilem veniſſet ætatem, magnis doctoribus imbutus, omnium ferè philoſophorum vel diverſarum artium litteris ita pollebat ut copiam voluminum librorumque, quos bibliothecæ portare non poterant, in ſuo parvo corpuſculo tranſfundens, omnia memoriter retineret. Factum eſt autem cùm quodam die diluculo ſurgens ad ſuum pergeret præceptorem, audivit in vigilia matutina Chriſtianos, quibus præerat ſanctus Papa Pontianus Eccleſiæ Dei ſacerdos, pſallentes & dicentes: *Dominus Deus noſter in cœlo ſurſum eſt, in cœlo & in* Pſal. 113.

terra omnia quæcunque voluit fecit. Simulachra gentium argentum & aurum, opera manuum hominum. Os habent & non loquentur, oculos habent & non videbunt, aures habent & non audient, nares habent & non odorabunt, manus habent & non tractabunt, pedes habent & non ambulabunt, non clamabunt in gutture suo. Neque enim est spiritus in ore ipsorum. Similes illis fiant qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis. Quod cùm audisset venerabilis puer, restitit, imoque trahens à pectore suspirium, & apud semetipsum diutissimè inquirens quæ esset ista modulatio, compunctus Spiritu sancto, erumpensque in lacrymas, cœpit flere. Statimque elevans palmas in cœlum dixit: Deus, cujus laudem isti decantant, ostende mihi notitiam tuam. Et accedens ad ostium, crebris quatiebat illud pulsibus. Cùmque de superioribus eum per fenestram respicerent, dicunt sancto Pontiano Episcopo: Ecce parvulus quidam pulsat januam. Papa autem Pontianus revelante sibi Spiritu sancto ait: Aperite ei, & sinite eum venire ad nos. Talium est enim regnum cœlorum.

III. Venerabilis autem Pontius relinquens pædagogos suos in vico, & assumens secum unum adolescentulum qui cum eo studebat nomine Valerium, ingressus est. Cùmque ascendissent in cœnaculum, & vidissent eos sancta celebrare mysteria, declinaverunt in locum quoadusque dominicum consummassent officium. Tunc venerabilis Pontius accedens ad pedes sancti Pontiani Episcopi, osculabatur eos cum lacrymis dicens: Rogo te, sanctissime pater, ut ostendas mihi carmen quod paulò antè psallentes dicebatis. *Dominus Deus noster in cælo est. Simulachra autem gentium muta & cæca & surda sunt. Non odorant, neque palpant manibus suis.* Et quod nobis pejus est, audivi vos dicentes: *Similes illis fiant om-*

nes qui confidunt in eis. Tunc dicit ei ſanctus Pontianus Epiſcopus. Scio fili quia Deus cor tuum illuminavit, ut eum inquiras. Ergo non tibi videntur omnia figmenta ex metallis facta, ſive aurea ſint vel argentea aut æɾea, ex terra ſumpta? Quis non intelligat lapideas ſtatuas ex rupibus exciſas, & in carrucis impoſitas, & à bobus tractas, & ſic demum in foro eſſe poſitas? Iſta non ſunt dij, ſed è terra orta ſunt, & paulò pòſt in terram revertentur. Deus autem noſter, in quo ſperamus, in cælo eſt, qui non carneis oculis, ſed cordis videtur obtutibus. Nam quod videt quis quid ſperat? Tunc beatus Pontius reſpondens dixit. Domine mi pater, quis neſciat omnia iſta eſſe ſine anima & ſine nutu? Nam per omnes vicos vel plateas, non dicam in foro, in templis, in capitolio, tanta multitudo ineſſe noſcitur ut penitùs numerari non poſſit, & ſic diverſis modis inſtituta ut artificum reperit ſapientia. Quis autem non videat in viis ea poſita ferro & plumbo firmata ne vento ſubverſa conterantur? Nam ſœpe cognovimus ab hominibus ea furata & à prædonibus invaſa. Et quomodo homines à malis cuſtodire poterunt quæ ab hominibus & cuſtodiuntur & furantur?

IV. Audiens hæc ſanctus Pontianus Epiſcopus miratus eſt quòd talis ratio ex puero procederet, & tenens ejus manum, voluit eum ſecum ſedere. Tunc beatiſſimus Pontius dixit. Si cum vaniloquis & inania docentibus ſedere non audemus, quomodo cum homine Dei viam veritatis pro itinere erroris, lucem pro caligine demonſtrante ſedebo? Sanctus Pontianus Epiſcopus dixit. Magiſter noſter & doctor Dominus Ieſus Chriſtus talem doctrinam nobis donavit ut omnes in ipſo unum ſimus & alter alteri quod ſibi deſiderat tribuat. Rurſumque dixit ei. Eſtne tibi pater aut mater? Venerabilis Pontius dixit. Mater mea ferè biennium eſt ex quo mortua eſt;

terra omnia quacunque voluit fecit. Simulachra gentium argentum & aurum, opera manuum hominum. Os habent & non loquentur, oculos habent & non videbunt, aures habent & non audient, nares habent & non odorabunt, manus habent & non tractabunt, pedes habent & non ambulabunt, non clamabunt in gutture suo. Neque enim est spiritus in ore ipsorum. Similes illis fiant qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis. Quod cùm audisset venerabilis puer, restitit, imoque trahens à pectore suspirium, & apud semetipsum diutissimè inquirens quæ esset ista modulatio, compunctus Spiritu sancto, erumpensque in lacrymas, cœpit flere. Statimque elevans palmas in cœlum dixit: Deus, cujus laudem isti decantant, ostende mihi notitiam tuam. Et accedens ad ostium, crebris quatiebat illud pulsibus. Cùmque de superioribus eum per fenestram respicerent, dicunt sancto Pontiano Episcopo: Ecce parvulus quidam pulsat januam. Papa autem Pontianus revelante sibi Spiritu sancto ait: Aperite ei, & sinite eum venire ad nos. Talium est enim regnum cœlorum.

III. Venerabilis autem Pontius relinquens pædagogos suos in vico, & assumens secum unum adolescentulum qui cum eo studebat nomine Valerium, ingressus est. Cùmque ascendissent in cœnaculum, & vidissent eos sancta celebrare mysteria, declinaverunt in locum quoadusque dominicum consummassent officium. Tunc venerabilis Pontius accedens ad pedes sancti Pontiani Episcopi, osculabatur eos cum lacrymis dicens: Rogo te, sanctissime pater, ut ostendas mihi carmen quod paulò antè psallentes dicebatis. *Dominus Deus noster in cælo est. Simulachra autem gentium muta & cæca & surda sunt. Non odorant, neque palpant manibus suis* Et quod nobis pejus est, audivi vos dicentes: *Similes illis fiant om-*

nes qui confidunt in eis. Tunc dicit ei ſanctus Pontianus Epiſcopus. Scio fili quia Deus cor tuum illuminavit, ut eum inquiras. Ergo non tibi videntur omnia figmenta ex metallis facta, ſive aurea ſint vel argentea aut ærea, ex terra ſumpta? Quis non intelligat lapideas ſtatuas ex rupibus exciſas, & in carrucis impoſitas, & à bobus tractas, & ſic demum in foro eſſe poſitas? Iſta non ſunt dij, ſed è terra orta ſunt, & paulò pòſt in terram revertentur. Deus autem noſter, in quo ſperamus, in cælo eſt, qui non carneis oculis, ſed cordis videtur obtutibus. Nam quod videt quis quid ſperat? Tunc beatus Pontius reſpondens dixit. Domine mi pater, quis neſciat omnia iſta eſſe ſine anima & ſine nutu? Nam per omnes vicos vel plateas, non dicam in foro, in templis, in capitolio, tanta multitudo ineſſe noſcitur ut penitùs numerari non poſſit, & ſic diverſis modis inſtituta ut artificum reperit ſapientia. Quis autem non videat in viis ea poſita ferro & plumbo firmata ne vento ſubverſa conterantur? Nam ſæpe cognovimus ab hominibus ea furata & à prædonibus invaſa. Et quomodo homines à malis cuſtodire poterunt quæ ab hominibus & cuſtodiuntur & furantur?

IV. Audiens hæc ſanctus Pontianus Epiſcopus miratus eſt quòd talis ratio ex puero procederet, & tenens ejus manum, voluit eum ſecum ſedere. Tunc beatiſſimus Pontius dixit. Si cum vaniloquis & inania docentibus ſedere non audemus, quomodo cum homine Dei viam veritatis pro itinere erroris, lucem pro caligine demonſtrante ſedebo? Sanctus Pontianus Epiſcopus dixit. Magiſter noſter & doctor Dominus Ieſus Chriſtus talem doctrinam nobis donavit ut omnes in ipſo unum ſimus & alter alteri quod ſibi deſiderat tribuat. Rurſumque dixit ei. Eſtne tibi pater aut mater? Venerabilis Pontius dixit. Mater mea ferè biennium eſt ex quo mortua eſt;

pater verò meus superest senior & grandævus, & me unico gaudet filio. Sanctus Pontianus Episcopus dixit. Christianus est, an gentilis? Beatus Pontius dixit eum pessimum & perversum in cultura dæmonum suorum esse ultra omnes homines. Sanctus Pontianus Episcopus dixit. Deus, qui cordis tui oculos nullo homine cogente illuminavit, potens est & patris tui perversitatem corrigere, ut per te immortalem vitam discat per quem tu in hanc vitam mortalem venisti. Rursumque addidit. Tu autem, fili mi, adquiesce mihi, & crede Christo, & accipe baptismum regenerationis, per quem possis ardorem ignis æterni extinguere.

V. His & aliis quamplurimis verbis exhortans eum per trium horarum spatium, demonstravit ei regnum Domini nostri Iesu Christi. Tunc catechizavit eum & puerum illius, & permisit abire. Illi autem egressi ibant sicut agni pleni pascuis, exultantes & lætantes quòd invenerint salutem animabus suis. Sicque quotidie veniebant ad hominem Dei, audientes ab eo doctrinam salutis. Beatus verò Pontius adhuc catechumenus tanto alacriter divina aggressus est præcepta ut justè in eo impleretur quod ab Apostolo dictum est: *Vbi abundavit iniquitas, superabundavit gratia.* Cùmque hora regrediendi advenirет, valefaciens honorificè sancto Pontiano Episcopo & omnibus sanctis qui ibi aderant, pergebat ad patrem suum.

VI. Cùmque venisset ad patrem suum, dicebat ei pater ejus. Percepisti aliquid à præceptoribus tuis, fili mi? Beatus Pontius ait. Nunquam meliùs audivi à magistris meis quàm hesterna die vel hodie, omnibus diebus quibus in studio fui. Pater autem ejus audiens hæc gaudebat, sperans eum vanam philosophorum audire sectam.

VII. Beatus vero Pontius quærens opportunitatem

tem ut & patrem suum Christo Domino secum credere faceret, die aliqua dixit patri suo. Domine pater, audio a multis hominibus quia dij quos colimus inanes sunt, ita ut nullam in se, ut perhibent, majestatem possideant, sicut & nos ipsi ex parte perspicimus. Et quidem liniamenta membrorum cuncta habent, sed ad nullos usus apta. Nam quandocunque quis voluerit, inducto apud se artifice, prout substantiam habuerit, sibi & deos facit, unus ex auro, alius ex argento vel ære, aut ex quibuslibet metallis. Rogo te, dic mihi si aliquando audisti quòd ij qui in domo nostra sunt virtutem aliquam ex quo facti sunt ostenderint. Marcus pater ejus respondit: Nunquam. Beatus Pontius dixit. Ergo ut quid eos sacrificiis & thure honoratis? Pater autem ejus indignatus contra eum, cum ingenti iracundia, ita ut gladio eum vellet percutere, dixit. Injuriam diis meis facis? Post paululum sedato furore, dixit ad filium suum. Ergo, fili, sine diis & sine sacrificio in omni urbe nos soli erimus? Beatus Pontius dixit patri suo. Multi sunt in hac civitate qui verum sacrificium Deo vero offerunt. Marcus pater ejus dixit. Et ubi eos reperiemus? Beatus Pontius dixit. Præcipe ut eam & adducam tibi virum qui omnia tibi lucidiùs demonstret. Dicit ei pater ejus. Vade fili mi. Tunc beatus Pontius conversus ad Valerium adolescentem, dixit ei. Hæc est mutatio dexteræ excelsi. Statimque perrexit ad sanctum Pontianum Episcopum, & introduxit eum ad patrem suum, qui omnia sacramenta veritatis ei demonstravit. Dei autem misericordia credidit Marcus beati Pontij pater, & simul cum sancto Pontiano Episcopo & filio suo omnia idola manibus suis confringens, baptismi gratiam cum eodem filio vel omni domo sua suscepit.

VIII. Non post multum verò temporis pater beati Pontij defunctus est. Et tunc venerabilis puer

accepta libertate, erat enim annorum viginti, veni ad virum Dei, & narravit ei omnia quæ acta fuerant & de patre suo. Post menses sex apprehensus a militibus beatus Pontius & in curiam perductus est, cu etiam locum patris sui nolenti & repugnanti desig. nant. Hoc autem non sine divina providentia fiebat quia per beatum Pontium non solùm Romana plebs sed & ipsi Principes Christo crediturι erant. Talem verò gratiam Dominus sancto Pontio contulit ut in omni curia vel palatio ab omnibus specialiter dilige. retur.

IX. In ipsis diebus sanctus Papa Pontianus glo. riosa morte migravit ad Dominum. Post quem Antheros præfuit Ecclesiæ mense non ampliùs uno. De inde Fabianus in pontificatum succedens, ita beatum Pontium ut verus pater verum filium diligebat. Sanctus autem Pontius jam perfectus in Domino, om. nes facultates suas accipiens, beato Fabiano Episco. po tradidit, & eas pauperibus distribuit, maxime ac domesticos fidei.

X. Nunc autem qualiter primus omnium Impe. ratores Christianos fecerit, aut quomodo cum dia bolo certaverit victor existens, vel palmam mar. tyrij sumpserit, non tacebo. Temporibus Philipp Imperatoris, qui cum filio Philippo Romanum rege bat imperium, fuit his Philippis amicus beatus Pon tius Christianissimus & omnium divinarum littera. rum doctissimus. Cùmque gratia individua in eis es. set, tertio imperij eorum anno, expleto millesimo an no a conditione Romæ, cùm diis suis sacrificandum pergere vellent, dicunt beato Pontio. Eamus, & repropitiemus nobis deos magnos, qui nos in istiu millesimi anni circulum natalis Romæ perduxerunt Quos beatus Pontius diversis excusationibus decli nare nitebatur. Imperatores verò velut amicum ad sacrificandum cogebant. Beatus autem Pontius cog

noſcens à Domino datam ſibi occaſionem, aiebat. O piiſſimi Imperatores, cùm ſitis a Deo Principes ordinati hominum, cur non ei qui vobis hunc honorem præſtitit cervices flectitis & ipſi ſoli ſacrificium laudis offertis? Philippus Imperator dixit. Propterea & ego magno deo Iovi ſacrificium offerre deſidero, qui mihi hanc tribuit poteſtatem. Beatus autem Pontius ſubridens dixit. Ne erres, Imperator. Eſt Deus in cœlis, qui cuncta unico verbo ſuo conſtituit, & Spiritus ſancti gratia animavit. Philippus Philippi Imperatoris filius una cum patre dixit. Qua animi intentione iſta referas ignoramus. Beatus Pontius dixit. Numquid ab initio Iovis fuit? Imperator dixit. Non, quia Saturnus pater ejus antiquior illo eſt, qui populos Italiæ tranquilla moderatione gubernavit. Beatus Pontius dixit. Et quando Saturnus Cretæ regnabat, antequam a Iove filio de regno pelleretur, numquid Italia populos non habebat? Nonne ſtatim ut expulſus eſt, ſicut litteræ veſtræ declarant, hoſpitio eſt receptus? Rurſumque addidit. Piiſſimi Imperatores, ne ſeducamini in vanis poëtarum figmentis. Vnus eſt Deus in cœlis pater omnium, qui cum filio ſuo & Spiritu ſancto omnia quæ fecit ſua poteſtate continet.

XI. Imperator dixit. Si unus eſt Deus quem in cœlis eſſe aſſeris, cur & filium eum habuiſſe commemoras? Beatiſſimus Pontius dixit. Vnus eſt Deus, quem ſæpe teſtatus ſum, qui fecit cœlum & terram & mare & omnia quæ in eis ſunt. Poſtremò fecit hominem immortalem ad imaginem & ſimilitudinem ſuam, & cuncta quæ in terra & quæ ſuper terram vel deorſum morantur in aquis poteſtati ſubjecit homini. Diabolus autem de cœlo projectus, videns in tanto honore hominem poſitum, invidia ductus, hominem perſuaſit ut ingratus vel inobediens ei qui omnia dederat exiſteret. Quo facto, immortalitate qua

indutus fuerat expoliatus, mortem per inobedientiam cum sua omni prole sibimet ipsi inflixit. Nam & diabolo ut semel hominem elideret parum visum est, sed idola, quæ nunc deos dicitis, ipse adinvenit, ut genus humanum in toto à creatore suo separaret. Sed pius Dominus nolens fabricam imaginis suæ perire, unicum verbum suum, per quem omnia quæ in cœlis & quæ in terra creata sunt, ad terram de cœlestibus thronis mittere dignatus est: qui carnem immaculatam pro nostra salute ex virgine sumens, venit homo ut lapsum hominem reformaret & diabolum cum suis ministris igni perpetuo deputaret. Nam cùm multa mirabilia in terris ostenderet, quæ nunquam talia visa sunt, scilicet ut cæcos à nativitate sua illuminaret, paralyticos, qui per multorum temporum spatia arentibus membris corporali virtute destituti erant, pristinæ restitueret sanitati, leprosis putridissimis comestisque atque fœtentibus carnibus nitorem cutis mirabiliter restauraret, mortuos & quatriduanum præsente omni populo suscitaret, & alia multa mirabilia quorum non est numerus faceret, (Quippe quid non reformaret qui omnia formaverat?) Iudæi verò non credentes, sed potiùs invidentes, tradiderunt eum Pontio Pilato Præsidi, & eum qui pro salute eorum venerat cruci affixerunt, quem Deus suscitavit tertia die à mortuis, & per dies multos post resurrectionem suam cum hominibus conversatus est, mortem verò, quam diabolus hominibus intulit, moriendo occidit, & vita sua resurrectionem nobis donavit; ut quemadmodum ipse post istam mortem resurgens jam non moritur, ita & nos post hanc vitam parvam & miserabilem resurgentes, in æternum cum illo vivamus. Nam ascendens in cœlum, iter vitæ cælestis monstravit. Vnde si quis hanc salutem neglexerit, cum diabolo in æternum damnabitur. Si quis autem crediderit, cum Christo in cœlestibus regnis permanebit.

XII. Cùmque his & aliis multis pro salute eorum disputaret verbis, Dei voluntate Imperatores crediderunt, & eum deprecabantur ut mysterium hujus salutis superveniente die eis pleniùs aperiret, & qualiter ignem perpetuum evadere & immortalitate cum sanctis sine fine perfrui possent. Et quidem ex illa die & deinceps sacrificia idolorum declinantes, spectacula tantùm pro conclusione millesimi anni, quo natalem urbis celebrabant, fieri imperaverunt.

XIII. Tunc beatissimus Pontius ad Episcopum urbis Romæ nomine Fabianum, qui Ecclesiæ Dei præerat, convolavit, & omnia ei ex ordine pandit. Tunc sanctus Papa Fabianus cadens cum eo in orationem dixit. Domine Iesu Christe, gratias ago nomini tuo, qui per famulum tuum Pontium Imperatores populi Romani ad tuam notitiam perducere dignatus es. Alia verò die cùm simul ad Principes venissent, & sacramenta eis divina demonstrassent, baptismi gratiam consequuti sunt. Quæ tunc illi civitati lætitia fuerit, quæve exultatio repentina supervenerit, quis poterit enarrare? In initio autem templum quod magnum vocabant ex jussione Imperatorum arripientes sanctus Fabianus & beatissimus Pontius, ac confringentes omnia ejus sculptilia, simul cum templo funditus subverterunt.

XIV. Ita factum est ut omnis populus ad notitiam Domini nostri Iesu Christi cum alacritate & gaudio concurreret, & baptismatis unda perfusi Domino benedicerent. Nam ubi dæmonum templa destruebantur, ibi ilico Ecclesiæ consurgebant. Ecce quanta contulit Dominus Pontio famulo suo, ut ante omnes homines Principes totius orbis Christo adquireret, & ipse, qui secundùm seculi dignitatem Consul ad suffragia populi expetebatur, humanis spiritaliter consulens, lucem eis veritatis demonstra-

ret. Hoc autem factum est per annos quatuor quibus Philippi Christiani Imperatores Romanum populum continebant.

XV. Dominus autem volens Ecclesiam suam ut aurum purissimum probare, paleas autem & stipulas igne cremare, post Philipporum mortem permisit ut imperium susciperent Gallus & Volusianus filius ejus: qui cùm in cultura dæmonum imperarent annos duos & menses quatuor, succedunt eis truces & Ecclesiæ Dei persecutores Valerianus & Gallienus, qui mox arrepto imperio pestiferis edictis per universum orbem propositis statuerunt ut si quis Christianos apud se retineret, & non eos statim proderet, easdem quæ illis parabantur lueret pœnas. Omnes namque Ecclesiæ filij post quietem tranquillam sævissimis procellis quatiebantur. Cùmque beatus Pontius hoc comperisset, paulisper in urbe sese occuluit. Sed cùm tutissimum locum ad latebras sui perfugij fruendas minimè reperisset, maximè quia eum idolorum sacerdotes, qui sua templa funditus cernebant eversa, insequebantur, tandem urbe
Math. 10. egressus non sine dominico præcepto qui dixit, *Et si vos persequuti fuerint in una civitate, fugite in*
Math. 26. *aliam*, & iterum, *Spiritus quidem promptus, caro autem infirma*, fines Italiæ transiens, urbem sub jugo Alpium procul sitam petiit nomine Cymelam.

XVI. Sed cùm perseveranter impiissimorum tyrannorum præcepta insisterent crudelia, & Christianorum nomen radicitus vellent exterminare, & Satanæ ministros per omnes provincias cum militibus præfecissent, Claudius Præses cum Anabio assessore Galliarum partium principes deputantur. In principio autem itineris sui supradictam civitatem Cymelam ingressi, sacrificium dæmoniis reddiderunt. Et mox in foro tribunal sibi præparantes, jusserunt ut Christicolas, quoscunque reperissent,

ſuis repræſentarent obtutibus. Cùmque beatus Pontius ante tribunal perductus fuiſſet, ſedens Claudius pro tribunali cum Anabio ſub voce horriſona dixit. Adducatur Pontius. Ex officio dictum eſt. Præſto eſt. Tunc Claudius Præſes dixit. Tu es Pontius, qui urbem Romam per neſcio quam ſeductionem conturbaſti, inſuper & piorum Principum mentes abalienaſti? Beatus Pontius reſpondit. Ego neminem turbavi neque ſubverti, ſed ab errore dæmonum ad Deum verum converti. Præſes dixit. Audientes de te Domini mei Principes Valerianus & Gallienus, eò quòd nobili familia ſis ortus, præceperunt ut diis immoles. Sin autem, cum perſonis dedecoris & vilibus diverſis adficiaris pœnis. Beatus Pontius reſpondens dixit. Non immolo, quia Chriſtianus ſum. Præſes dixit. Conſule animæ tuæ, ne & tu pereas, & patrimonium tuum diſſipetur. Pontius beatiſſimus martyr dixit. Conſolator meus Chriſtus eſt. Patrimonium terrenum ſi perdidero pro Chriſto, æternum adquiram, ubi non cenſum terrenum ſed claritatem cum ſanctis angelis merebor. Claudius præſes dixit. Quid mihi per ambages verborum curſitas? Aut ſacrifica diis, aut carnes tuas diverſis pœnis faciam diſſipari. Pontius beatiſſimus martyr dixit. Iam tibi dixi quia Chriſtianus ſum, nunquam ſacrificabo dæmoniis.

XVII. Tunc Præſes juſſit eum vinctum catenis in carcerem trudi quouſque ad Imperatores de eo relationem miſiſſet, dicens. *Dominis piiſſimis atque invictiſſimis triumphatoribus ſemper Auguſtis Valeriano & Gallieno Principibus. Nos ſervi veſtri ingredientes initium Galliarum, invenimus Pontium, qui dudum urbem Romam conturbavit & multa templa deorum ſubvertit, fugientem vel inobedientem preceptis veſtris. Et quia eſt de primis in palatio ſenatoribus, fecimus eum in carcere recludi*

quoadusque vestra deliberatione censeatis quid de illo nos oporteat facere. Tunc Valerianus & Gallienus præceperunt dicentes. *Hoc jubet pietas nostra, ut si sacrificare noluerit, habeatis licentiam qualicunque vultis eum tormento interficere.*

XVIII. Tunc Claudius Præses produci eum jussit è carcere, cui & dixit. Audi Dominorum tuorum salutaria præcepta, in quibus te jusserunt aut diis cerimoniari, aut inter damnatitios diversa pati tormenta. Beatissimus Pontius respondit. Ego dominum non habeo nisi unum Dominum meum Iesum Christum, qui potens est me de his quæ mihi minaris liberare tormentis. Claudius Præses dixit. Miror te virum potentem ad tantam humilitatem temetipsum inclinare ut tuum dominum voces hominem pauperem & sine honore, quem Pilatus Præses nostri ordinis atque officij pro nescio qua accusatione dicitur interemisse, & non potiùs hos dominos vocas qui summum rei publicæ apicem moderabiliter continent? Pontius sanctus dixit. Et ego miror te hominem rationabilem factum ad tantam dementiam devenisse ut non cognoscas eum qui cœli & terræ possessor est pro tua salute pauperem non dedignatum esse, & illum qui in cœlis ab angelis honoratur sine honore audere dicere? Nam quòd à Iudæis accusatus & à Pilato Præside est crucifixus, hoc voluntariè pro nostra salvatione, non ex necessitate, fecit, ut tu ipse perhibes. O si velles huic tali Deo temetipsum humiliare, statim mentem tuam ad cœlos erigeres, & cognosceres te cum diis tuis, quos dæmones esse manifestum est, in profundo tenebrarum jacere. Nam Principes tui, quos rem publicam dicis moderari, non solùm ipsi in perditionem vadent adorantes ligna & lapides, insuper & populum qui eis subjectus est secum attrahent. Vnde cognoscatis quia si in hac perfidia

permanseritis, de isto seculo opprobriosissimè exibitis, & in die judicij cum diis quos dicitis in æterna damnatione eritis.

XIX. Tunc furore repletus Præses, exclamans lictoribus ait. Præparate omnia tormenta, equuleum, ungulam, faculas, cardum, nervum, & si qua sunt alia, ut insipientia ejus manifestetur omnibus. Ministri dixerunt. Parata sunt omnia. Claudius Præses dixit. In equuleo aptatus distendatur, ut omnia tormenta per membra ejus discurrant, & tunc videamus si Deus ejus eruet eum de manu mea. Cùmque equuleo aptaretur, beatus Pontius dixit. Licèt incredulitas tua impossibilem Dominum nostrum dixerit, ego tamen in nomine Domini mei Iesu Christi credo quòd pœnæ tuæ ad nihilum redactæ nullum corpori meo dolorem incutient. Cùmque equuleo tenderetur, & ministri vectibus impositis trochleam retornarent, cum magno sonitu equuleus confractus est, ita ut in pulverem redactus non compareret, & exanimes repentino fragore, qui ibi aderant, redderentur. Sanctus verò Pontius lætus & sine ullo terrore dixit. Vel nunc incredule disce quia Deus noster potens est pios de tentatione eripere, vos autem iniquos in die judicij igni perpetuo deputare.

XX. Claudius autem Præses ultra solitum terrorem indignans conturbabatur. Tunc Anabius assessor dixit Præsidi. Sapientissime virorum, adventantibus nobis adducti sunt duo ursi ex Dalmatiæ montibus miræ magnitudinis. Præcipe ergo parari amphitheatrum, ut ab eis devoratus, non habeat sepulturam. Iussu Præsidis præparatur amphitheatrum, & beatus Pontius in arena deponitur. Statim egressi duo venatores cum taureis & nervicis secundùm consuetudinem, cùm stetissent in media arena & sancto Dei provocassent ursos, illi exeuntes de

caveis singuli utrosque venatores arripuerunt, & ita eos discerpserunt ut penitùs qui fuissent non compareret. Tunc venientes ad sanctum Pontium, non ausi fuerunt propiùs accedere aut pedes martyris osculari propter paganorum cruorem, sed paulò longiùs procumbentes, nihil sancto martyri permissi sunt læsionis inferre. Tunc clamor populi in cœlum tollitur. Gentiles omnes clamabant. Vnus est Deus Christianorum, quem Pontius colit.

XXI. Tunc demùm efferatus Præses superbia, & rabidis vocibus concrepans, clamare cœpit & dicere. Nunc nunc afferte copiam lignorum & omne quod fomiti ignis augmenta præstare potest. Et si nescio quibus incantationibus, ut solet Marsorum ars serpentium mitigare iras, iste usus est, nunc videbo si igni imperare potest. Beatissimus Pontius respondens dixit. Numquid objectum criminis apud me reperisti, ut his me trucides flammis? Sed te trucidet ignis æternus, ignis inextinguibilis. Potens est Deus meus, qui tres pueros de camino ignis eruit illæsos, & me liberare. Aggregata autem multitudine lignorum, jussit sanctum Dei tyrannus vinciri manibus pedibusque catenis, & in media arena statui, multitudinem verò lignorum in circuitu ejus extrui, ignemque supponi. Cùmque factum fuisset, ignis gyrans flammis in sublime arenam atque contorquens, plusquam fastigium clusit amphitheatri, consumptisque omnibus quæ pabulo ignis fuerant præparata, ita sanctus Dei ab omni ardore apparuit illæsus ut nec saltem fimbriam vestimenti ejus læderet.

XXII. Tandemque Præses victus atque confusus dixit. Numquid omnia genera tormentorum superasti, & ideo gloriaris nunc quòd reliqua evadas tormenta? Ecce proximum venerabile Apollinis templum. Accede, & sacrifica. Beatus Pontius di-

xit. Sacrifico ego corpus meum Domino Iesu Christo, quod hactenus à pollutione idolorum immaculatum custodivi. Nam vobis & Principibus vestris cito supervenict ultio divina, quia injustè persequimini servos Christi. Licèt non tibi Dominus permisisset ut maculam corpori meo inferres, tamen applica quæcunque volueris tormenta. Tunc Præses videns constantiam ejus, callidè dixit ad eum. Et quidem nos à te oportuit judicari, sed secundùm clementiam tuam tu à nobis judicaris. Et cùm sis primus senatorum, in spe nescio qua vana confisus, & potestatem & divitias amittis. Pontius sanctus dixit. Potestas hujus seculi vel divitiæ similis est nebulæ matutinæ, quæ in oculis hominum videtur terras montesque vel maria cooperire; quam si ventus perflaverit, statim in momento temporis, quasi quæ non fuerit, penitùs evanescit. Nam gloria & honor quæ concupisco in æternum permanent.

XXIII. Tunc Iudæi qui ad spectaculum amphitheatri convenerant clamare cœperunt & dicere. Occide, occide maleficum. Beatus autem Pontius elevans manus in cœlum dixit. Gratias ago tibi Domine, quia sicut patres eorum de Christo tuo clamabant, Crucifige, crucifige, ita & isti in me eisdem insistunt vocibus. Tunc inflammatus Præses à diabolo exclamavit & dixit. Non mihi soli, sed & Principibus meis multas fecit injurias. Tunc decretum dedit dicens. Ducite eum, & in saxo qui rivulo imminet decollate, corpusque ejus deorsum mittite. Cùmque factum fuisset, sanctus ac venerabilis Pontius martyrium suum Domino consummavit, & cum palma victoriæ anima ejus cœlos petiit.

XXIV. Non multo pòst tempore completus est sermo quem sanctus Pontius prædixerat. Valerianus scilicet Imperator in captivitatem ductus à Sapore Rege Persarum, non gladio, sed ludibrio omnibus

diebus vitæ ſuæ merita pro factis percepit, ita ut quotienſcunque Rex Sapor equum conſcendere vellet, non manibus ejus, ſed incurvato dorſo & in cervice ejus pede poſito, equo membra locaret. Gallienus verò cùm Mediolanum intrare vellet, à militibus ſuis comprehenſus, gladiis eſt confoſſus. Claudius autem Præſes & Anabius aſſeſſor eadem hora qua ſanctus Pontius decollatus eſt, arrepti à dæmonibus ſuffocabantur. Nam Claudius linguam ſibi morſibus minutatim incidit. Anabij verò oculi è ſuis concavis vi doloris evulſi, pellibus tenuiſſimis per ora pendebant. Sicque factum eſt ut in momento temporis uterque expiraret. Ob hoc factus eſt timor magnus Iudæis ac gentibus & omni illi civitati, ac ſepulchrum ſancti Pontij martyris admirabili venerabantur honore.

Vide Lactant. c. 5. de perſec.

XXV. Iuvenis quidam Valerius, qui cum eo fuerat nutritus, timens corpus ejus metu gentilium auferre, per noctem in eo quo jacebat ſepelivit loco. Geſta verò martyris ab exceptoribus pecunia redimens & ſecum tollens, reperta navicula in Libyæ partes cauſa perſecutionis declinavit. Dominus autem ſuſcepit martyrem ſuum in pace, cui eſt honor, gloria, poteſtas, & imperium in ſecula ſeculorum. Amen.

Explicit paſſio beati Pontij martyris.

VITA SANCTI EVSEBII Presbyteri Romani.

EOdem tempore quo Liberius de exilio revocatus fuerat à Constantio Augusto hæretico, in eodem tantùm dogmate ut non rebaptizarent populum, sed una communione contaminarent plebem, Eusebius Presbyter urbis Romæ cœpit declarare Liberium hæreticum & amicum Constantij. Cùmque multi sancta confessione & catholica fide vitarent communionem Liberij per Eusebij Presbyteri doctrinam, occupantur Ecclesiæ à Liberio, eicitur Felix de episcopatu, subrogatur Liberius, tenetur Eusebius Presbyter, & quòd in domo sua, quam ipse construxerat, populum congregaret, & quia confortaret plebem sanctam. Tunc Constantius Imperator aggreditur cum Liberio Eusebium Presbyterum dicens. Tu solus Christianus es in urbe Roma? Eusebius Presbyter respondit: Sic confidimus in Domino, quia fideles nos inveniet Christus, sicut & baptizati sumus & benedictionem quam à beato Iulio suscepimus tenemus. Liberius dixit: Nos cujus fungimur vice? Nonne Iulij anterioris nostri? Eusebius Presbyter dixit: Si perseverasses in fide quam in persecutione primò tenere visus fueras. Liberius dixit: Præsente Augusto tam contumacem me existimas? Eusebius dixit: Res ipsa te docet & declarat. Imperator Constantius dixit: Et quid est inter fidem & fidem? Eusebius Presbyter respondit: Quantum ad nos peccatores, integre tenentes sumus. Quantum ad vos, insania diaboli & invidia superstitionis vestræ, ut Felicem Episcopum, quem vos non tacuistis catholicum & Dominum Iesum Christum invocantem purum

Anno Christi 357.

ſacerdotem ab omnibus declaratum, in damnationis cauſam exilio direxiſtis; qui tamen in prædiolo ſuo orationibus vacat. Et quidem juſſu tuo Chriſtianis occiſionem & necem præcepiſti inferri, maximè Clericis & Preſbyteris & Diaconibus. Tunc iratus Conſtantius ſubrogatu Liberij includit Euſebium Preſbyterum in quodam cubiculo domus ſuæ quod humile erat in latitudine pedibus quatuor, & ibi multis menſibus in oratione conſtanter perſeverans, incluſus tamen, poſt menſes ſeptem dormitionem accepit nonodecimo Kalendas Septembris. Cujus corpus collegerunt Gregorius & Oroſius Preſbyteri parentes ejus, & ſepelierunt in crypta juxta corpus beati Sixti martyris & Epiſcopi via Appia in cimiterio Caliſti; ubi & titulum ejus ſcribentes poſuerunt pro commemoratione ejus: *Euſebio homini Dei.* Eodem tempore auditum eſt à Conſtantio Imperatore eò quòd Gregorius & Oroſius Preſbyteri collegerunt corpus Euſebij Preſbyteri, & in eadem crypta vivum præcepit includi Gregorium. Tunc Oroſius Preſbyter collegit ſemivivum beatum Gregorium noctu occultè propter Conſtantium Auguſtum, & emiſſo ſpiritu, ſepelivit eum juxta corpus ſancti Euſebij Preſbyteri. Qui etiam Oroſius hæc geſta conſcripſit. Ab eodem die intra Eccleſias juſſu Conſtantij Imperatoris quiſquis inventus fuiſſet non ſic confiteri vel participari ſicut Liberius, indiſcuſſus gladio puniretur. Quapropter in plateis & in vicis & in Eccleſiis ſive in balneis gladio trucidabantur, perſequente Conſtantio Chriſtianos unà cum Liberio. Mortuo autem Liberio, levatur Damaſus, qui voce publica damnavit Liberium facta ſynodo cum Epiſcopis viginti & octo & Preſbyteris viginti & quinque; & ceſſavit perſecutio, non tamen multum tempus, donante Domino noſtro Ieſu Chriſto, qui vivit & regnat in ſecula ſeculorum. Amen.

LITANIÆ VETERES
ECCLESIÆ BELLOVACENSIS.

Christus vincit.
Christus regnat. } Ter.
Christus imperat.
Exaudi Christe.
℟. Iohanni summo Pontifici & universali Papæ vita. Ter.
Salvator mundi. Tu illum adjuva.
Sancta Maria. Tu illum adjuva.
Sancte Michaël. Tu illum adjuva.
Sancte Gabrihel. Tu illum adjuva.
Sancte Raphahel. Tu illum adjuva.
Exaudi Christe.
Rotgerio hujus Ecclesiæ Pontifici & omni gregi sibi commisso salus & vita.
Redemptor mundi. Tu illum adjuva.
Sancte Petre. Tu illum adjuva.
Sancte Paule. Tu illum adjuva.
Sancte Andrea. Tu illum adjuva.
Sancte Simon. Tu illum adjuva.
Exaudi Christe.
Rotberto serenissimo & à Deo coronato magno & pacifico Regi vita & victoria.
Salvator mundi. Tu illum adjuva.
Sancte Stephane. Tu illum adjuva.
Sancte Dionysi. Tu illum adjuva.
Sancte Luciane. Tu illum adjuva.
Sancte Iuste. Tu illum adjuva.
Exaudi Christe. Constantiæ Reginæ salus & vita.
Redemptor mundi. Tu illam adjuva.
Sancta Felicitas. Tu illam adjuva.

Sancta Perpetua. Tu illam adjuva.
Sancta Agatha. Tu illam adjuva.
Sancta Agnes. Tu illam adjuva.
Exaudi Christe. Omnibus judicibus & cuncto exercitui Christianorum vita & victoria.
Salvator mundi. Tu illos adjuva.
Sancte Silvester. Tu illos adjuva.
Sancte Gregori. Tu illos adjuva.
Sancte Leo. Tu illos adjuva.
Sancte Ambrosi. Tu illos adjuva.
Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat.
Rex Regum Christus vincit.
Misericordia nostra Christus vincit.
Liberatio & redemptio nostra Christus vincit.
Arma nostra invictissima Christus vincit.
Murus noster inexpugnabilis Christus vincit.
Defensio & exultatio nostra Christus vincit.
Protectio & victoria nostra Christus vincit.
Ipsi soli imperium, gloria, & potestas per immortalia secula seculorum. Amen.
Ipsi honor, laus, & jubilatio per infinita secula seculorum. Amen.
Ipsi soli virtus, fortitudo, & victoria per omnia secula seculorum. Amen.
Christe audi nos. Kyrie eleyson. Christe eleyson. Kyrie eleyson.
Hunc diem læti ducamus. Ter.
Domnum Iohannem Apostolicum Deus conservet. Ter.
Salvator mundi. Tu illum adjuva.
Sancte Iohannes. Tu illum adjuva.
Sancte Iacobe. Tu illum adjuva.
Sancte Philippe. Tu illum adjuva.
Domnum Rotgerium Episcopum Deus conservet. Ter.
Redemptor mundi. Tu illum adjuva.

Sancte

Sancte Martine. Tu illum adjuva.
Sancte Remigi. Tu illum adjuva.
Sancte Medarde. Tu illum adjuva.
Domnum Rotbertum Regem Deus conservet. Ter.
Salvator mundi. Tu illum adjuva.
Sancte Corneli. Tu illum adjuva.
Sancte Laurenti. Tu illum adjuva.
Sancte Vincenti. Tu illum adjuva.
Feliciter.
Feliciter. } Ter.
Feliciter.
Tempora bona habeant.
Tempora bona habeant. } Ter.
Tempora bona habeant.
Multos annos. Amen.
Ite Missa est. Deo gratias.

GREGORII PAPÆ QVARTI

Epistola ad Episcopos & alios Dei fideles per Galliam constitutos, de dignitate & privilegiis monasterij Floriacensis.

GRegorius Episcopus servus servorum Dei omnibus Episcopis atque aliis Dei fidelibus per Galliam constitutis. Quoniam ex apostolica successione sollicitudinem omnibus Ecclesiis debemus impendere, sic cupimus generali consulere necessitati ut etiam quorumcunque singulares causas sine fastidio cognoscamus. Igitur cùm propter multiplices Ecclesiæ Dei curas Gallicanam adeuntes regionem ad gloriosum devenissemus Imperatorem Hludovicum, inter alia suggessit auctoritati nostræ idem serenissimus Augustus, & venerabilis partium vestrarum Abbas ex cœnobio quod nominatur Floriacus in

Anno Christi 834.

Vide Theganum, cap. 42.

pago Aurelianensi, quòd idem monasterium quidam religiosus Abbas Leodebodus nomine monachis extruxerit in honorem Dei & sanctæ genitricis Mariæ necnon beati principis Apostolorum Petri, quòdque revelatione divina per monachos ejusdem loci à Capuana provincia corpus illuc sancti Benedicti fuerit allatum, ibique reverenter humatum, sicut manifestissima constat historia. Nam propter stabilimentum monasticæ religionis piæ memoriæ Imperator Karolus pater ejus per præceptum suæ auctoritatis eidem loco multa contulit, & ab aliis collata testamento firmavit. Vnde postulavit idem amabilis Deo Princeps suprà memoratus præfatus Abbas ad reprimendam quorundam cupiditatem privilegium nostræ auctoritatis eidem monasterio conferri. Quapropter constituimus, cum consilio omnium qui adsunt Episcoporum, quatinus possessiones & res ejusdem monasterij mobiles sive immobiles, quæ nunc datæ sunt, vel in futurum à religiosis dabuntur, sine ulla inquietudine perpetualiter teneant atque possideant. Nullus deinceps Episcopus, Dux, Comes, Vicecomes, Vicarius, Telonearius, Actionarius, vel magna parvaque persona audeat ipsum monasterium vel res ad ipsum pertinentes inquietare, homines sine voluntate Abbatis distringere, vel quicquid fiscus exigere poterat aliquo modo præripere. Addimus etiam, ut quia venerabilis pater Benedictus monachorum legislator & dominus, dux est religionis monasticæ, sit etiam qui eidem cœnobio præfuerit primus inter Abbates Galliæ; nec aliquis de ordine sacerdotali, Archiepiscopus scilicet, Episcopus, aut Clericus, cum inquietare nec sine voluntate ipsius ad idem monasterium venire aut aliquam ordinationem facere vel Missas celebrare præsumat; ut omni tempore quieti & securi absque omni molestia vel controversia

monachi in eodem monasterio Deo deservire possint. Abbas verò qui ordinandus ibi est, cum electione fratrum, propter vitæ meritum & honestatem morum, & non propter turpia lucra seu per pecuniam eligatur, & absque ulla calumnia, à quocunque Episcopo, prout sibi placuerit, benedicatur. De sacerdotibus verò aut Diaconibus ordinandis id observetur quod in regula præcipitur, ne saltem aliquis Episcopus subjectionem ab eis requirat quos ordinavit, nec unquam officio dignos ordinare differat. Denique si contigerit ut Abbas accusetur de criminalibus causis, non unius Episcopi judicio determinetur sententia, sed provincialis Concilij expectetur censura. Aut si fortè maluerit appellare sedem apostolicam, res ad Romani Pontificis differatur audientiam. Et quotiescunque necessitas urget, eum venire Romam modis omnibus liceat. Solvendi & ligandi potestatem in viros & feminas sui ordinis habeat. Si verò Abbas vel monachus de eodem monasterio ad clericatus ordinem promotus fuerit, non illic habeat ulteriùs potestatem removendi aut aliquid faciendi. Quia verò de eodem monasterio monachi exigente culpa communione priventur, ejus dioceseos diversa loca adeunt, & communionem sine aliqua reservatione percipiunt, Presbyteris districtiùs interdicere necesse est ut facere de cetero non præsumant: quia & regularis ordo dissolvitur, & perditionis ex hoc materia ministratur. Quòd si peccatis habitatorum terræ exigentibus anathema ad eos pervenerit, vel privilegium eidem monasterio indulsimus ut fratres ejusdem congregationis peragant divinum officium in omnibus absoluti. Visum quoque nobis est ut hanc licentiam eidem tribuamus, quatinus fratres qui in quibusdam cœnobiis gemunt quòd vivere regulariter nequeant, si voluerint, studio meliorandæ

Regula S. Bened. c. 61.

vitæ, ad ipsum ducem monachorum divertere, permittatur eis tamdiu in ipso cœnobio degere, si contenti fuerint uti monastica consuetudine, quousque in suis monasteriis videatur ordo redire. Permittimus etiam ut si alicujus de ipsis fratribus onerosa conversatio fuerit, ipse potiùs cum suo detrimento discedat quàm alios inquinet. Hæc igitur omnia, quæ hujus præcepti decretique nostri pagina continet, tam eidem Abbati quàm cunctis qui in eo quo est ordine locoque successerint, vel quorum interesse poterit, in perpetuum servanda decernimus. Si quis verò Regum, sacerdotum, judicum, atque secularium personarum hanc constitutionis nostræ paginam agnoscens contra eam venire tentaverit, potestatis honorisque sui dignitate careat, reumque se divino judicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat, & nisi vel illa quæ ab illo sunt malè ablata restituerit, vel digna pœnitentia illicita acta defleverit, à sacratissimo corpore & sanguine Domini Dei redemptoris Iesu Christi alienus sub anathematis interdictione fiat, atque in extremo examine districtæ ultioni subjaceat. Cunctis autem eidem loco justa servantibus sit pax Domini nostri Iesu Christi; quatinus & hic fructum bonæ actionis recipiant, & apud districtum judicem præmia æternæ pacis inveniant. Scriptum per manus Theodori Notarij & Scriniarij sanctæ Romanæ Ecclesiæ, in mense Aprili, & Indictione * VII.

* XII.

PRÆCEPTVM LOTHARII Regis fratris Karoli quod fecit Ecclesiæ sancti Stephani Lugdunensis, & dicit quòd Caduliacum villa, quæ est in mandamento de Vireu, in pago Salmoriacensi est.

IN nomine omnipotentis Dei & Salvatoris nostri Iesu Christi. Lotharius divina præveniente clementia Rex. Expedit regiæ celsitudini ita divinis cultibus operam dare quatenus Ecclesiarum Dei jura ac privilegia pristinis temporibus justè & rationabiliter ordinata sua protectione juxta Domini voluntatem conservet, & si qua cæca cupiditate inordinatè ablata prospexerit, quantocius pro nomine reformet; ut & sanctorum intervenientibus meritis æternæ retributionis præmium acquirat, eos etiam quibus ecclesiastica jura commissa sunt sibi devotiores reddat. Quocirca omnium fidelium sanctæ Ecclesiæ nostrorumque præsentium scilicet ac futurorum noverit utilitas emolumento seu etiam propter devotissimam famulationem Remigij Lugdunensis Ecclesiæ reverentissimi Archiepiscopi restituimus per nostræ auctoritatis præceptum Ecclesiæ sancti Stephani Lugdunensis villas has, Cachiliacum videlicet in comitatu Salmoriacensi, & Liviam in pago Viennensi, quas pridem bonæ memoriæ Karolus gloriosus Rex germanus noster præfatæ Ecclesiæ justa ratione sua regali auctoritate reformaverat, sed nos postmodum pro quadam necessitate illas in beneficium contuleramus. Quod omnino non rectè factum fore cognoscentes, hos nostræ auctoritatis apices fieri censuimus, per quos memoratas villas præfatæ casæ Dei reformamus, quatenus nostris futurisque tem-

Circa annum 865.

poribus absque cujuslibet subtractione in potestate Pontificum ejusdem Ecclesiæ permaneant, ut Deo largiente Præsules ac clerus ejusdem casæ Dei pro anima genitoris nostri ac genitricis seu fratris nostri Karoli gloriosi Regis necnon & nostra Domino attentiùs preces assiduas fundere studeant. Vt autem hæc nostræ restitutionis auctoritas nostris futurisque temporibus inconvulsa permaneat firmitatemque omnem obtineat, manu propria illam roboravimus, & anuli nostri impressione insigniri jussimus.

KAROLI III. IMP.

Præceptum pro Ecclesia Lugdunensi, datum ad deprecationem Liutardi Episcopi Vercellensis & Bernardi Marchionis.

Hæc carta, quæ est de Ecclesia sancti Stephani Lugdunensis, dicit quòd hæ villæ, Colonicas, Fistiliacum, Cadulіacum, quæ sunt in mandamento de Vireu, in pago Salmoriacensi sunt & in episcopatu Gratianopolitano.

Anno Christi 885. IN nomine Domini Dei æterni & Salvatoris nostri Iesu Christi. Karolus divina ordinante providentia Imperator augustus. Si fidelium nostrorum ratis petitionibus aures nostræ pietatis accommodamus & eorum utilitatibus consulimus, imperiali celsitudini operam damus, & ob id eorum animos nostræ fidelitati promptiores exhibemus. Idcirco notum sit omnibus fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ & nostris præsentibus scilicet atque futuris quoniam ad deprecationem dilecti nobis Liutuardi venerabilis Episcopi & Bernardi illustrissimi Marchionis concessimus Ecclesiæ beatissimi protomartyris Stephani Lugdunensis, cui venerabilis Aurelianus Archiepis-

copus præesse dinoscitur, Ecclesias cum villis omnibus ad eas pertinentibus in pago Lugdunensi sitas, pro remedio animæ nostræ, conjugisque, ac prolis, longo jam tempore ab ipsa Ecclesia alienatas, videlicet foris murum ipsius civitatis Ecclesiam sancti Laurentij cum beneficiolo ad illam pertinente, Genoliacum quoque villam cum portu & mercato habentem capellam & mansos inter absos & vestitos triginta tres, cum omnibus ad ipsam pertinentibus, Dagniacum etiam habentem capellam & inter absos & vestitos mansos triginta, cum omnibus quæ ad eum aspiciunt. Contulimus quoque Ecclesiæ sancti Hyrenei ad stipendia Canonicorum ibi deservientium pro æterna remuneratione in Lupertiaco mansos tres, in Vibaco mansum unum, in Monte mansos duos, & in Cabaniaco mansos duos. Volumus quoque ad præfatorum fidelium nostrorum deprecationem præcepta à nostris statuta patruis, piissimis videlicet Imperatoribus Augustis Lothario atque Karolo, eorumque filiis Lothario atque Karolo Regibus, necnon & consobrino nostro Ludovico Rege, nostræ auctoritatis alio præcepto confirmare. quod & fecimus. Et hoc præcepto confirmavimus, in pago, scilicet Lugdunensi Nantuacense monasterium & Saviniacense cum appendiciis suis, & in eodem pago immunitatem villæ urbanæ juxta civitatem, & Ansam villulam in usum fratrum, Acaulamum, Calisscumque, & Cortennacum, & villam Egenam, vicumque Ambariacum, atque Belliniacum, Luperciacum etiam, & Cotiacum, cum appendiciis earum & famulis utriusque sexus. In pago Viennensi villam Turnonem, & Liviam, & Lucennacum, cum integritatibus suis. In pago verò Salmoriacense & Gratianopolitano Colonicas, & Fistiliacum, Cachiliacum quoque villas, cum pertinentiis suis. In comitatu Scutiacense Morgas villam cum immunitate

& appendiciis suis. In pago verò Brionense Pisnacum villam cum omni integritate. In pago verò Augustudunense Canchacum villam cum suis appendiciis. In pago etiam Belnensi Polmarcum villam cum omni integritate sua. Et in comitatu Portuensi Flaviacum & Pocetum villas cum earum appendiciis. In pago etiam Cavillonensi Montanum villam & Vilare atque Servellam cum appendiciis suis. Volumus ergo, ut suprà diximus, quæ ibidem ab antecessoribus nostris jamdictis aut largita sunt aut reddita, seu ab aliis cujuscunque ordinis viris collata sunt, vel deinceps Deo propitio conferentur, sub nostra immunitate firma & stabilia perseverent. Præcipientes ergo jubemus & jubendo præcipimus ut nullus judex publicus vel quislibet ex judiciaria potestate in Ecclesias aut loca vel agros seu reliquas possessiones memoratæ Ecclesiæ, quas moderno tempore infra ditionem imperij nostri legaliter possidet, vel quæ deinceps in jure ipsius voluerit divina pietas augeri, ad causas audiendas, aut freda exigenda, vel mansiones aut paratas faciendas, vel fidejussores tollendos, aut homines ipsius Ecclesiæ extra rationem distringendos; nec ullas redhibitiones aut illicitas occasiones requirendas, ullo unquam tempore ingredi audeat, vel ea quæ suprà memorata sunt penitùs exigere præsumat; sed liceat memorato Archiepiscopo suisque successoribus res supradictæ Ecclesiæ quieto ordine possidere & nobis fideliter deservire, & pro nobis, conjuge, proleque, ac totius imperij nostri stabilitate Domini misericordiam non negligant exorare. Et ut hæc auctoritas nostræ munificentiæ semper in Dei nomine obtineat firmitatem, manu propria subter firmavimus, & anulo nostro insigniri jussimus.

Signum Karoli serenissimi Imperatoris augusti.

Amalgerius notarius ad vicem Leutardi Archicancellarij recognovit.

Data XII. Kalendas Iulij anno Christo propitio v. imperante Domino nostro serenissimo Karolo Imperatore Augusto, in Francia verò anno imperij ejus primo.

Actum Stirpiaco villa in Dei nomine, Indictione tertia.

PRÆCEPTVM LVDOVICI Regis quod fecit Ecclesiæ sancti Stephani Lugdunensis, & dicit quòd Colonicas & Fistiliacum & Caduliacum villas, quæ sunt in mandamento de castro Virevo, in pago Salmoriacensi sunt & in episcopatu Gratianopolitano.

IN nomine sanctæ & individuæ Trinitatis. Ludovicus divina ordinante providentia Rex. Si fidelium nostrorum sanis justisque petitionibus aurem nostræ serenitatis accommodamus, eorumque utilitatibus præstando subvenimus, regiæ dignitatis operam damus, & ob id eorum animos nostræ fidelitati promptiores immo ferventiores exhibemus. Itaque notum sit omnibus fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ ac nostris præsentibus atque futuris quoniam deprecatione & hortatu sive consilio gloriosissimæ genitricis nostræ Hermengardis & pro sincerissimo Aureliani didascali nostri obsequio concessimus Ecclesiæ beatissimi protomartyris Stephani Lugdunensis, cui idem venerabilis Aurelianus Archiepiscopus præesse dinoscitur, Ecclesias villasque cum omnibus ad eas pertinentibus in pago Lugdunensi sitas, ut ipse beatissimus protomartyr pro nobis & pro nostris genitoribus ac avis & proavis intervenire dignetur, videlicet foris murum ipsius civitatis Ecclesiam sancti Anno Christi 892.

Laurentij cum beneficiolo ad ipsam pertinente, cis Arari verò abbatiam sancti Martini quæ Athanacus vocatur cum omnibus sub integritate ad ipsam abbatiam pertinentibus, Genoliacum quoque cum portu & mercato habentem capellam & mansos inter vestitos & absos XXXIII cum omnibus ad se pertinentibus, Dagniacum etiam habentem capellam & inter absos & vestitos mansos triginta cum omnibus quæ ad eam aspiciunt. Contulimus quoque Ecclesiam sancti Hyrenei ad stipendia Canonicorum ibidem servientium pro æterna remuneratione, in Luperciaco mansos tres, in Viliaco mansum unum, in Monte mansos duos, in Cabanniaco mansos duos. Volumus quoque ad gloriosissimæ genitricis nostræ votum præcepta à nostris statuta avis & proavis, piissimis videlicet Imperatoribus Augustis Lothario, Ludovico, atque Karolo, eorumque filiis & nepotibus Regibus, necnon & consobrino nostro Ludovico, regiæ nostræ auctoritatis isto videlicet confirmare. In pago scilicet Lugdunensi Nantoadense monasterium & Saviniacense cum suis omnibus appendiciis, & in eodem pago immunitatem villæ urbanæ juxta civitatem, & Ansam villam in usus fratrum, Acausanium, Caliseum quoque, & Cortennacum, & villam Egenam, vicumque Ambariacum, atque Beliacum, Lupertiacum etiam & Cocciacum, cum earum appendiciis & familiis utriusque sexus. In pago Viennensi villam Turnonem & Liviam & Lucennacum cum integritatibus suis. In pago autem Valentiaco Saciacum villam. In pago autem Salmoriacensi & Gratianopolitano Colonicas, & Fistiliacum, Cadulliacum villas, cum suis pertinentiis. In comitatu Scutiacensi Morgas villam cum immunitate & appendiciis suis. In pago verò Brionensi Pisiniacum villam cum omni integritate. In pago namque Augustudunensi Candiacum villam cum suis appendi-

ciis. In pago etiam Belnensi Polmarcum villam cum integritate sua. Et in comitatu Portuensi Flaviacum & Pocetun villas cum omnibus appendiciis suis. In pago namque Cavilonensi Montaurum villam & Villare atque Scovellam cum suis appendiciis. In pago verò Bassiniacensi Ramsonarias cum suis appendiciis. Volumus ergo, ut suprà diximus, ut quæ ibidem ab antecessoribus nostris jamdictis aut largita sunt aut reddita, seu ab aliis cujuscunque ordinis viris collata sunt, vel deinceps Deo propitio conferentur, sub nostra immunitate firma & stabilia perseverent. Præcipientes ergo jubemus & jubendo præcipimus ut nullus judex publicus vel quislibet ex judiciaria potestate in Ecclesias aut loca vel agros seu reliquas possessiones memoratæ Ecclesiæ, quas moderno tempore infra ditionem regni nostri legaliter possidet, vel quæ deinceps in jure ipsius divina voluerit pietas augeri, ad causas audiendas, aut freda exigenda, vel mansiones aut paratas faciendas, vel fidejussores tollendos, aut homines ipsius Ecclesiæ extra rationem distringendos, nec ullas redhibitiones aut illicitas occasiones requirendas ullo unquam tempore ingredi audeat, vel quæ suprà memorata sunt penitùs exigere præsumat; sed liceat memorato Archiepiscopo suisque successoribus res suprà memoratæ Ecclesiæ quieto ordine possidere & nobis fideliter deservire, & pro nobis ac gloriosissima genitrice & pro totius regni nostri stabilitate non negligant exorare. Vt autem hæc nostræ munificentiæ auctoritas semper in Dei nomine obtineat firmitatem, manu nostra subter firmavimus, & anuli nostri impressione insigniri jussimus.

Signum Ludovici serenissimi Regis.

Vvarimaldus Notarius ad vicem Barnoini recognovit.

Data XV. Kal Aprilis anno dominicæ incarnatio-

nis DCCCXCII. & eodem Christo propitio regnante domno nostro Ludovico anno secundo in Burgundia seu Provincia, Indictione x.

Actum Lugduni civitate in Dei nomine feliciter. Amen.

PRÆCEPTUM LUDOVICI Regis quod facit Ysaac Gratianopolitano Episcopo & successoribus ejus.

Anno Christi 894.

IN nomine sanctæ & individuæ trinitatis. Ludovicus divina ordinante providentia Rex. Dignum est ut regalis sublimitas procerum suorum petitionibus annuat & annuendo adimpleat, quanto eos viderit in suis obsequiis persistere efficaces. Idcirco omnium fidelium sanctæ Dei Ecclesiæ regnique nostri, nostrorum videlicet & futurorum Regum, noverit solertia quia domina genitrix nostra Hirmingardis Regina nostram regalem expetiit clementiam super quodam fideli nostro Ysahac venerabili Episcopo, ut præceptum vel donum quod pius genitor noster Boso Rex fecerat de Ecclesiis sanctæ Mariæ seu sancti Donati confessoris eximij cum suis spiritalibus obsequiis confirmaremus. Est autem ipsa Ecclesia sita in comitatu Viennensi, in vico Iovinziaco. Cujus nos precibus annuentes unà cum Episcopis, Comitibus, seu nonnullis regiminis nostri Principibus, stabilitatis præceptum sancimus ut ipse Ysahac ejusque successores nullo contradicente in prædicta Ecclesia cum omni ejusdem loci clero teneant possideant omnes virtutes quas mater Ecclesia perpetim videtur habere in omnibus ecclesiasticis ordinibus, chrisma videlicet in Domini cœna benedicendo, pœnitentiam peccatoribus dando, eicien-

doque ex Ecclesia & suscipiendo tempore congruo, festivitates celebrando, pauperes ibi & nobiles mortuos sepeliendo. Firmamus etiam prædicto venerabili Isaac Episcopo ut omnes res suæ proprietatis quas ipse in pago Viennensi vel Lugdunensi atque in Provincia seu in quibuscunque locis regni nostri per chartarum instrumenta ei concedimus, quocunque ingenio, hereditate, donatione, concambiatione, & comparatione in supradictis locis acquisitas res habet, vel inantea Deo propitio adquirere potuerit, tam de hereditate propinquorum suorum quàmque de cunctis Christianis, Iudæis & Iudæabus, fiscalinis nostris, seu de omnibus Ecclesiarum regni nostri comitatuum commutationibus, concambiationibus, omnia supradicta per præceptum nostræ auctoritatis illi concedimus seu confirmamus hereditario jure quietè habenda. Decrevimus itaque fieri hoc nostræ auctoritatis præceptum Isaac venerabili Episcopo, per quod omnes res suas illi condonamus modis omnibus regali auctoritate habendas, ita ut deinceps eas absque alicujus contradictione quieto ac pacifico possideat jure, & cuicunque voluerit derelinquat, & omnia superiùs nominata absque aliqua minoratione contradictoris possideat. Et si aliqua invidia, vi, dolo, vel concrematione ignium, chartarum instrumenta ablata fuerint, per nostræ auctoritatis præceptum cum omni integritate ei concedimus ad habendum. Et nemini contradictori suo alteram chartam ostendat, nisi hoc nostræ auctoritatis præceptum. Et sit omnibus modis protectus atque defensatus tam res illius quàm ipse, & nemo potestatis cujusquam persona ullo unquam tempore aliquam illi inferre præsumat molestiam; sed liceat ei cum omnibus suæ proprietatis rebus sub nostræ immunitatis tuitione pacificè easdem res possidere & ordinare. Si verò

aliquæ querimoniæ pro ipsis rebus adversùs eum ortæ fuerint, quæ absque gravi dispendio nequeant diffiniri, jubemus ut usque in nostram suspendantur præsentiam, quatenus ibi finitivam accipiant sententiam. Et quicunque contra hoc nostræ immunitatis præceptum aliquid contradicere vel violare præsumpserit, sciat se sicut & alias res emunctorias compositurum & emendaturum. Et ut hoc nostræ auctoritatis præceptum absque alicujus mutilatione plenissimam obtineat firmitatem perennis temporibus, manu propria subter illud firmavimus, & anuli nostri impressione insigniri præcepimus; & propter quorundam malorum hominum calliditates illud etiam inserere jussimus, ut si aliquis nostri facti refragator in aliquo repertus fuerit, mox pœna quam lex Theodosij præcipit, id est triginta libris auri esse multandum, atque chartario nostro substituendum, & absque ulla minoratione Missis nostris persolvendum. Signum Ludovici. Datum III. Idus Augusti anno incarnationis dominicæ DCCCXCIV. Indictione XII. anno Christo propitio regni Ludovici Regis IV. Actum Nicias castello in Dei nomine feliciter. Amen.

De consuetudine sancti Donati.

BRevis vel computatio de consuetudine quam Episcopi Gratianopolitanæ urbis Ysaac, Alcherius, Isarnus, Vmbertus habuerunt vel tenuerunt seu fecerunt in Ecclesia sancti Donati confessoris, quæ est in comitatu Viennensi sita & in vico Iovinziaco. Hi Pontifices congruo tempore in illa Ecclesia ut voluerunt ordinaverunt Clericos, dederunt pœnitentiam peccatoribus, eiciendo de Ecclesia & recipiendo, benedixerunt ibi chrisma in cœna Domini. Et in parasceven est consuetudo ut ibi

veniant viri religiosi & potentes, & justi & peccatores, audire divinum officium. Et est insuper alia consuetudo in prædicta Ecclesia vel in supradicto loco, ut in suo cimiterio nobiles & potentes, divites & pauperes, sine ulla contradictione sepeliant, & numularios id est monetarios habeant. Has consuetudines, ut diximus, in vico Iovinziaco supradicti Episcopi & Canonici sancti Donati habuerunt & tenuerunt firmiter per donum Regis & per consensum Episcoporum seu laicorum nobilium illius regionis.

FORMOSI PAPÆ

Epistola ad Bernonem Abbatem Gigniacensem de privilegiis ejusdem monasterij.

FOrmosus servus servorum Dei Bernoni religioso ac venerabili Abbati cœnobitarum sito territorio Lugdunensi, quod in honore beati Petri Apostolorum principis constructum esse dinoscitur in loco qui Gigniacus perhibetur, ac in eodem venerabili monasterio in perpetuum. Convenit apostolico moderamini pia religione pollentibus benivola compassione succurrere & poscentium animis alacri devotione impertiri assensum. Ex hoc enim lucri potissimum pretium à conditore omnium Domino promeremur, dum venerabilia loca opportunè ordinata ad meliorem fuerint sine dubio statum perducta. Igitur properans ipse Berno venerabilis Abbas ad beatorum Apostolorum limina, nostramque adiens apostolicam præsentiam, retulisti nobis ipsum memoratum cœnobium à te tuoque consobrino nomine Laifino de propriis rebus vestris duntaxat in honore sancti Petri constructum atque dicatum

Anno Christi 896.

existere, & ut ab omnibus immutilatum servetur, per testamenti pagina, quod nobis servandum contulistis, eidem beato Petro cælestis regni clavigero nobisque per Dei gratiam Vicario obtulistis ad sempiternum vobis remedium conferendum. Ideo suggessistis nostro apostolatui ut apostolici nostri privilegij illud sanctione muniremus. Quapropter quod statuistis devotè admittentes, petitionemque vestram ratam arbitrantes, inclinare precibus vestris per hujus præceptionis seriem prædictum venerabile cœnobium cum cellis, seu casis, terris, vineis, casalibus, fundis, pratis, silvis, unà cum colonis & colonabus, necnon & cellulam quæ vocatur Balma, cum adjacentiis suis, omnia & in omnibus quæ tam à gloriosis Regibus quàm ab aliis Deum timentibus inibi data vel præcepta sunt, vel deinceps Domino adjuvante donanda erunt, hac præsenti tertiadecima Indictione apostolica auctoritate confirmamus, munimus, & in perpetuum sub jure & ditione atque potestate beati Petri Apostoli & nostra confirmatum stabilimus, ita scilicet ut nulli homini qualibet dignitate fulcito licitum sit aut etiam de ipsis donatoribus quamcunque vim aut aliquam oppressionem ibidem inferre aut res donatas vel amodo devotè donandas quoquo modo auferre. potiùs autem firmum & ab omnibus immutilatum custodiatur ad jus & protectione beati Petri Apostolorum principis. Si autem, quod humanum est, Abbas prædicti cœnobij obierit, congregatio ipsius monasterij ex se ipsis secundùm Deum & regulam beati Benedicti, quem idoneum præviderint, concordi voto habeat semper eligendi & secundùm morem in Abbatem sibi præficiendi. De decimis autem questi estis, eò quòd de propriis vestris à vobis persolvi quærantur. Quòd si ita se res habet, hoc ne fiat interdicimus; maximè cùm

scriptum

scriptum sit ne sacerdotes decimas dare cogantur. Quisquis autem, quod non optamus, tam ex ipsis donatoribus quàm ex aliis temerario ausu de donatis rebus vel donandis aliquid auferre præsumpserit, sive quamlibet [calumniam] eidem monasterio ipsiusve monachis ingerere tentaverit, & contra hoc nostrum apostolicum privilegium agere non formidaverit, sciat se anathematis vinculis innodandum &, nisi resipuerit, à regno Dei alienandum, Qui autem verus custos & observator hujus pij nostri statuti extiterit, benedictionem & gratiam à Domino Deo nostro consequi mereatur. Scriptum per manum Sergij Scriniarij sanctæ Romanæ Ecclesiæ, in mense Novembrio, Indictione suprascripta, per manum Stephani Cancellarij sanctæ sedis apostolicæ, imperante Domino piissimo Augusto Arnulfo à Deo coronato. Benevalete.

RODVLFI

REGIS BVRGVNDIÆ

Præceptum pro eodem monasterio Gigniacensi.

IN nomine sanctæ & individuæ Trinitatis. Rodulfus ordinante divino numere serenissimus Rex. Si servorum Dei justis postulationibus serenitatis nostræ aurem accommodaverimus, & quod piè & rationabiliter petunt, benignè & clementer concesserimus, hoc nobis profuturum in præsenti vel in futuro minimè dubitamus. Idcirco notum esse volumus omnium fidelium nostrorum sollertiæ tam præsentium quàmque futurorum qualiter vir venerabilis Berno videlicet reverentissimus Abbas adiit nostram magnitudinem petens nos ut quendam Anno Christi 924.

locum Gigniacum, quem ipse Abbas & sui confratres tenent vel construunt regulariter, rebus proprietatis nostræ ditaremus. quod libenter fecimus. Donamus itaque pro æterna retributione ad jamdictum locum in honore beati Petri Apostoli constructum, vel ipsi Apostolorum principi Romæ subditum, res quas postulavit Abbas prædictus, hoc est, in comitatu Scutindis quandam cellam nomine Balmam, ubi fluvius Salliæ surgit, quam ipsi monachi prælibati ad fundamentum reædificaverunt, in præfato etiam comitato cellulam quampiam in qua sanctus Lauterius confessor preciosus requiescit, in ipso etiam comitato quandam villam nomine Cavanacum & Clemenciacum cum omnibus suis appendiciis quæ ad dictas villas justè & legaliter pertinere videntur, vel ad dictam villam, in rebus vel mancipiis cum omni integritate ad sæpedictum locum Gigniacum donamus & de nostro jure in jus habendum præfati Abbatis Bernoni videlicet vel successorum ejus qui ipsum locum dominaturi sunt sub instituta regula solenni more transferimus, nulli ipsis jamdictis monachis contradicente, sed quietè hoc possideant in perpetuum. Vt autem hujus nostri præcepti auctoritas firmiùs credatur & ab omnibus inviolabiliter semper observetur, & in Dei nomine totius firmitatis obtineat vigorem, manu propria subter eam firmavimus, & anuli nostri signum subtus in ea mandavimus affigi.

Signum Domni Rodulfi piissimi Regis.

Data IV. Idus Decembris anno ab incarnatione Domini nostri Iesu Christi DCCCCIV. Indictione *VIII. * VI. regnante Domno Rodulfo Rege anno XVI.

Actum Novavilla in Dei nomine feliciter. Amen.

CONCORDIA DE ECCLESIA sancti Clementis Credonensis inter monachos sancti Albini Andegavensis & Vindocinenses, facta apud Carnotum anno Christi MLXXII.

NOtum sit omnibus tam futuris quàm præsentibus sanctæ Dei Ecclesiæ fidelibus quòd Orricus sanctæ Trinitatis Ecclesiæ Abba de Vindocino, atque Otbrannus sancti Albini Andegavensis Abba, Carnotum pariter venerunt ante præsentiam Cardinalis Romani, Domini videlicet Geraldi Ostiensis Episcopi, ut ibi justè terminaretur contentio quam inter se diù habuerant de Ecclesia Credonensi sancti Clementis, quam uterque ad suum monasterium jure pertinere conabatur astruere. Quæ dissensio cùm nec ibi finiri potuisset, præfatum Cardinalem pro eadem causa Parisius secuti sunt; ut saltem in Concilio quod ibi determinatum erat, finem consequeretur prædicta contentio. Sed cùm nihilo magis ibi promovissent, Carnotum pariter cum Domno Arraldo ipsius sedis Episcopo redeuntes, ipso mediatore ad hanc concordiam de prædicta causa tandem venerunt ut Otbrannus Abba sancti Albini Andegavensis ducentas libras denariorum Andegavensium terminis constitutis ab Orrico sanctæ Trinitatis Abbate reciperet pro dimittenda calumnia quam habebat in Ecclesia sancti Clementis Credonensi. Factum est autem hoc ex consensu omnium quos secum habebant, tam laicorum, quàm monachorum; eo tamen tenore, ut si infra terminos constitutos pecuniæ persolvendæ Abbatum alteruter decederet, Ecclesia tamen Vindocinensis An. 1072.

ſanctæ Trinitatis prædictam pecuniam perſolveret Eccleſiæ ſancti Albini Andegavenſis ; ea tamen conditionis lege, ut prædictus Abbas Otbrannus hoc ipſum in capitulo ſancti Albini ex aſſenſu fratrum omnium ac totius familiæ ratum faceret. Quod ut firmum & inconvulſum maneret, litterarum memoriæ tradi voluerunt ; & in capitulo Carnotenſis Eccleſiæ, ne quando lis ſopita reviviſceret, unanimiter confirmaverunt.

S. Adraldi Epiſcopi. Signum Otbranni Abbatis. S. Ingelranni Decani &c. S. Orrici Abbatis &c. Anno ab incarnatione Domini MLXXII.

In ipſa ſynodo fecerunt primò monachi ſancti Sergij, vel monachus Adelardus, clamorem de Campiniaco adversùs Abbatem S. Albini.

NARRATIO QVOMODO cùm eadem controverſia poſtea recruduiſſet inter eoſdem monachos, Vrbanus II. Papa novæ inter eos concordiæ auctor fuit.

An. 1094. ECcleſiam ſancti Clementis Credonenſis caſtri cum omnibus appendiciis ſuis eccleſiaſticis poſſedere quietam monachi beati Albini ampliùs quàm triginta annis in pace. Eam Goffridus Martellus Andecavorum Comes, patenti eis ſublatam violentia, monachis dedit Vindocinenſis monaſterij, non tamen ſine calumnia monachorum ſancti Albini. Cùmque pro hac re inter hos illoſque monachos jugis perſeveraret diſcordia, tentatis priùs fruſtra pluribus ſynodorum conciliorumque judiciis, apoſtolica tandem vocatione Vrbani Papæ jubentur præſentari, facturi ad invicem ex ejus decreto canonica jura. Au-

dierat enim jam ſecundò de hac re Papa prædictus monachorum ſancti Albini clamorem; quem ad ejus aures detulerat Milo quidam eorum commonachus, miſſus ad hoc jam ſemel & iterum ab Abbate & ceteris fratribus ejus. Deliberatum itaque eſt ab utriuſque congregationis monachis ut electi ſeniores duo treſve hinc & inde apoſtolicis deſtinarentur conſpectibus: qui ei partis utriuſque cauſas tali patefacerent conditione, ut quicquid ex ea re præſentibus illis apoſtolica firmaret auctoritas, hoc firmum & inviolabile utriuſque monaſterij defenderet poſteritas. Eo tempore Abbas ſancti Albini Girardus vehementi laborans infirmitate, equitare non poterat. Sed & Bernonem Vindocinenſis monaſterij Abbatem anni jam declinantes in ſenium ab omni labore excuſabant. Electi ſunt ergo ad hanc legationem, de monachis beati Albini, Girardus Prior, Stephanus quoque, & Milo, famulique eorum. De Vindocinenſibus quoque electi ſunt Frotmundus Prior, & Ingelbaldus, famulique eorum. Qui profecti pariter, pariter ſe Papæ obtutibus obtulerunt, pariter & cauſas ſuas manifeſtaverunt. Ille diligens in utramque partem, prout oportuit, examinator, poſt multas hujus illiuſque partis retractationes, pacem tandem & concordiam inter utroſque, utrorumque libera voluntate, compoſuit. Et pacis quidem ejus ſive concordiæ pactum Priores ambo, & monachi qui cum eis erant, datis propriis fiduciis in manu Papæ firmaverunt. Sed & idem Papa ad firmitatis cumulum, pactum eorum propriis confirmavit ſigillis & litteris, quarum exemplum hic adnotatum ſequitur.

VRBANUS Epiſcopus ſervus ſervorum Dei dilectis in Chriſto filiis * Girardo Abbati ſancti Albini Andecavenſis & Bernoni Abbati ſanctæ

* *Malè Sirmond.* Goffrido

Trinitatis Vindocinensis salutem & apostolicam benedictionem. Anno dominicæ incarnationis millesimo nonagesimo tertio, pontificatus nostri quinto, Indictione prima, cùm essem in provincia Calabriæ apud monasterium sanctæ Mariæ quod dicitur de Matina, monachi sancti Albini, Girardus Prior, Milo, Stephanus, adversùs monachos sanctæ Trinitatis de Vindocino, Frotmundum Priorem, Ingelbaudum Hostiarium, qui præsentes aderant, conquesti sunt quòd Vindocinenses fratres Ecclesiam sancti Clementis Credonensis, quæ à monachis sancti Albini justè secundùm illorum temporum consuetudinem adquisita ac per tringinta annos quietè & sine interruptione possessa, violenter ablatam injustè detinerent. Qui cùm suis instrumentis & rationibus causam suam defendere niterentur, primo die proclamationis res diù & multùm ventilata, nullo potuit fine terminari. Secunda verò die similiter multùm discussa, ad nullum tamen est finem deducta. Die autem tertia, duodecimo scilicet Kalendas Decembris, residentibus nobis in Anglone civitate Apuliæ, præsidentibus religiosis & venerabilibus tam Episcopis quàm sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalibus sive Diaconibus, astantibus etiam nobilibus Romanis & Comitibus Apuliæ gloriosissimis Boamonte & Guillelmo, re iterum diù & multùm inquisita, tandem inspirante Deo lucidiùs eluxit in quam potiùs partem justitia declinaret. Cùm enim utraque pars suis nobis allegationibus obviarent, & hinc pactionem Abbatum, confirmationem Pontificum Romanæ Ecclesiæ Legatorum, illinc verò legitimum introitum & canonicam triginta annorum possessionem nobis opponerent, nos, qui omnium fidelium causas æqua lance pensare debemus, utriusque utilitati providentes, ipsam litem concordiæ convenientis æquitate decidere maluimus. Omnes

igitur qui nobiscum aderant hanc sententiam collaudantes, consentientibus prædictis utriusque cœnobij fratribus in manus nostras fidem pollicendo firmantibus, concordia & pax inter eos hoc modo posita est, ut scilicet Vindocinenses monachi de his tribus Ecclesiis, aut Ecclesiam Manitilium, vel sancti Saturnini, sive sancti Iohannis super Ligerim, unam quam congregatio tota sanctæ Trinitatis elegerit, cum omnibus quæ ad eandem Ecclesiam tam mobilibus quàm immobilibus interiùs exteriùsque ad præsens pertinent, infra dies triginta postquam domum redierint, monasterio sancti Albini in perpetuum tradant. Fratres itaque sancti Albini omnem litem omnemque calumniam ex causa hac in manus nostras & Vindocinensium fratrum refutaverunt. Vindocinenses verò unam supradictarum Ecclesiarum in manus nostras reddiderunt, & per nos eosdem monachos investierunt. Præsenti igitur auctoritate fraternitatem vestram admonemus & præcipimus ut hoc pactum à nobis intentione pacis & quietis dispositum & statutum omni tempore deinceps ratum & inconvulsum teneatis & observetis. Quæcunque autem pars hanc nostræ decisionis sententiam non susceperit vel transgredi præsumpserit, tam canonum severitati subjaceat quàm legitimæ compositionis pœnam, id est auri centum librarum, sustineat, & à causa penitùs cadat. Data Tarenti VIII. Kalendas Decembris.

Postquàm autem reversi sunt Priores & qui cum eis missi fuerant, recitatæ sunt litteræ istæ tam in Vindocinensi quàm in sancti Albini Capitulo, in præsentia Abbatum & monachorum, concedentibus universis pacem illam & concordiam quam Papæ poscebat sententia. Tradideruntque Vindocinensis monasterij fratres monachis sancti Albini Ec-

clesiam sancti Iohannis quæ est super Ligerim, cum tota ejus agrorum & vinearum possessione, in nomine supradictæ concordiæ. Quæ ut pleniùs firmaretur, missi sunt à monachis suis Frotmundus Prior, Ingelbaldus Hospitalarius, Herbertus de Booleto in Capitulum sancti Albini; ibique in omnium audientia concessa est ex utraque parte pax supradicta. Sed & de monachis S. Albini missi sunt in Vindocinense Capitulum Girardus Prior, Hugo Mansellus, Stephanus quoque, & Archembaldus; ibique Abbas Berno tandem se concedere testatus est concordiam; sic ceteris consentientibus, ut ne unus quidem adversaretur. Ad quod audiendum adhibiti sunt seculares testes. Ex parte sancti Albini, Girardus, Firmatus, Popardus, Samazoellus, famuli monachorum qui missi fuerant. Ex Vindocinensi parte, Anseius carpentarius, Gualterius carpentarius, Vvalterius sutor, Durandus de Andecava, Herbertus Bloius, Odo Modiolus, Rainaldus de Andecava, Guarinus hospitarius, Albertus Boverius, Bernerius secretarius, Rainaldus pistor.

ALIA NARRATIO DE EADEM controversia, & de judicio Amati Archiepiscopi Burdegalensis apostolicæ sedis Legati.

An. 1096. VRbanus Romanus Pontifex missis litteris mandavit Amato Legato suo, Rodulpho Turonensi Archiepiscopo, Goffrido Andecavensi Episcopo, ut litem quæ est inter sancti Albini & sanctæ Trinitatis Vindocinensis monachos de Ecclesia sancti Clementis Credonensis, vice sua justo judicio deciderent. Amatus itaque acceptis litteris supradicto Archiepiscopo & Episcopo mandavit quatinus

ad hanc causam determinandam Sanctonas ire unà cum sancti Albini & sanctæ Trinitatis Vindocinensis monachis non differrent. Quod Comes Andecavensis audiens, suadentibus sanctæ Trinitatis Vindocinensis monachis cum interminatione destructionis totius monasterij sui sancti Albini Abbati Sanctonas ire vetuit, mandans Amato quatinus in terram suam, sicut ipsemet Amatus per supradictos monachos ab eodem Comite quæsierat, Miribellum vel Losdunum fiducialiter veniret, diffiniturus hanc tantam causam ibi unà cum Archiepiscopo Turonensi & Episcopo Andecavensi, sicut Apostolicus mandaverat, qui ob itineris difficultatem Sanctonas ire non poterant, cùm & ipse huic placito interesse cuperet. Amatus autem prætentis occasionibus venire noluit; sed hoc placitum absque prædictorum Pontificum invitatione & consensu Burdegalam transtulit. Abbas itaque sancti Albini, licèt graviter infirmus, ad hoc placitum contra vetitum Comitis Andecavensis pergens, à Pictaviensis Comitis Præposito, Rotberto nomine, apud sanctum Iohannem Angeliacensem captus, & reverti compulsus est; exquisitis antea manicis omnibus pro pecuniæ ablatione, si qua fortasse reperiretur. Qua non inventa, cùm Abbas & monachi suæ captionis & reversionis causam quærerent, Præpositus reddere noluit, interminando addens quia si ulteriùs tentarent procedere, & captionem & detrimentum rerum suarum maximum incurrerent. Adjunxit etiam ut ad Comitem pergerent, & graviùs quàm ipse eos ceperat, circaverat, reverti compulciverat, super se proclamarent. Missis igitur legalis sanctum Maxentium ad Comitem Girardo Priore suo & Helinanno altero monacho, qui de illatis injuriis quererentur, & fiduciam ac conductum Comitis quærerent, ipse Abbas cum ceteris eo die fortè ad

quandam obedientiam ſanctæ Mariæ Dolenſis reverſus eſt, ibi illos, quoaduſque redirent, operiens. Redeuntes itaque legati dixerunt Comitem ſui captionem & univerſa quæ facta fuerant ſupradicto Præpoſito juſſiſſe. Nam cùm apud eum de ſui Abbatis captione & ceteris injuriis quererentur, reſpondit Comes ſe nolle illos per ſuam terram tranſire euntes ad hoc placitum in quo Eccleſiam ſancti Clementis Credonenſis monachis Vindocinenſibus auferre niterentur, cùm & abbatia ſanctæ Trinitatis ſua eſſet, & in ſua terra obedientias multas haberet. Cùmque fiduciæ tranſeundi per terram ſuam, & ducendi ad hoc placitum quoſcunque vellent, quam audientibus Helia Cenomannenſi Comite, Herberto Toarcenſi Comite, Hugone de Liciniaco, illis Pictavis dederat, recordarentur, reſpondit ſe hoc recognoſcere, & idcirco ſi aliquid amiſerant reddere, tranſire autem illos nullo modo ſinere. Interminando addidit etiam quia ſi Amatus de hoc placito ſe ita intromitteret ut aliquo modo Vindocinenſes monachi ſancti Clementis Eccleſiam amitterent, proculdubio nec ſuus Epiſcopus nec ſuus monachus eſſet. Vnde conici poteſt quòd Comes monachorum Vindocinenſium precibus vel pretio Abbatem cum ſuis & capi fecerit & reverti compulerit. Hoc Abbas audiens, ipſe quidem cum ceteris monachis & laicis hujus placiti conſciis & ſuæ rectitudinis teſtibus ad proprium monaſterium reverſus eſt; quatuor autem monachos, qui de prædictis injuriis quererentur, diverſis viis miſit. Qui per diverticula euntes latenter, diffugiendo per vias ſilvoſas, cum maximo labore Burdegalam pervenerunt: ubi cùm de Vindocinenſibus monachis, quorum hortatu Comes eorum Abbatem, ſicut conjecturis veris probatum eſt, capi fecerat, quererentur, nullam prorsùs obtinuere juſtitiam. Nam cùm

se hujus captionis fuisse conscios omnes impudenter negarent, Mauritius sancti Florentij monachus & Cellararius his verbis eorum impudentiam redarguit, dicens. Prior sancti Clementis Credonensis apud sanctum Maxentium, uti tunc Comes aderat, quæsivit à me si sancti Albini Abbas ad placitum suum iret. Cùmque ego respondissem illum jam in itinere esse, dixit se tales habere amicos qui, si possent, illum disturbarent; de qua disturbatione, si contingeret, se magnum gaudium habiturum. Propter quæ verba prædixi Domno Guillelmo Abbati nostro, sicut & contigit, sancti Albini Abbatem proculdubio in hoc itinere disturbandum. Cùmque omnes machinamenta ejus perciperent, & ipse adhuc impudentiùs se ita dixisse negaret, inquisitus ab Amato quid inde dixerit, nescio quid mussitando protulit, se quasi satisfacturum inde promittens, si ipse præciperet. Amatus autem totum impune dimisit. Deinde sancti Albini monachi de sanctæ Trinitatis Vindocinensis monachis conquesti sunt, eò quòd sancti Clementis Credonensis Ecclesiam injustè invasissent & violenter tenerent, quam ipsi ex dono Suhardi vetuli & ejus filiorum Guarini & Suardi concessione per annos multos possederant, officinis, vineis, signis, libris, & aliis ornamentis ornaverant, & usque ad sanctæ Trinitatis Vindocinensis fundationem & Gaufridi Martelli Comitis tempus, qui vi sua & sine ratione aliqua illam sancto Albino abstulit & sanctæ Trinitati donavit, pacificè tenuerant. Ad quæ Vindocinenses monachi nihil contradicentes, responderunt multas querelas inter se & sancti Albini monachos de hac Ecclesia fuisse, sed Otbrannum sancti Albini Abbatem, ducentis denariorum libris ab Orrico sanctæ Trinitatis Abbate acceptis, concordiam inde fecisse. Cùmque hanc concordiam per Giraldi Ostiensis Episcopi

manum factam esse dicerent, restitit Haimarus sancti Albini famulus, qui fuerat Otbranni Abbatis Camerarius, probare paratus quòd Giraldus Ostiensis Episcopus hanc concordiam neque fecerat, neque cùm facta Carnoti fuit aderat. Cùm verò hujus concordiæ cirographum non haberent, quandam aliam cartam legi fecerunt; in qua continebatur quòd secundùm Otbranni Abbatis promissum, totum sancti Albini Capitulum hanc concordiam concesserat. Quod sancti Albini monachi audientes, veris testimoniis falsum esse ostenderunt. Stephanus enim sancti Albini monachus, qui tunc magister scholarum fuerat, dixit se unum fuisse de calumniatoribus, Berardum, Motbertum, Clementem sancti Albini secretarium, Andream rubeum, & alios plures nominans, ipsos etiam Vindocinenses in testimonium hujus calumniæ invocabat, addens quia si aliquis eorum hoc negare tentaret, ipse approbaret. Ad quæ omnia cùm Vindocinenses monachi nihil omnino resisterent, sancti Albini monachi judicium flagitaverunt utrum Abbas, quadam parte Capituli contradicente, possessionem monasterij vendere possit. Amatus itaque secedens cum Episcopis & Abbatibus, & diù hæc omnia revolvens, tandem judicavit concordiam quam Otbrannus & Orricus adeo religiosi Abbates cum quadam parte Capituli sancti Albini, quamvis altera contradicente, fecerant, non posse dissolvi. Cùmque sancti Albini monachi à singulis Episcopis, Agennensi & Nannetensi videlicet, Abbatibus verò sanctæ Mariæ Dolensis & sancti Iohannis Angeliacensis, Clericis autem Petro Decano, Achelmo Archidiacono Burdigalensibus, quos ipse Amatus ad judicium hoc faciendum secum advocaverat, quærerent utrum hoc judicium facerent vel consentirent, nemo eorum vel affirmavit vel negavit, præter sancti Iohannis Angeliacensis Abba-

tem, qui nec facere nec consentire huic judicio coram omnibus professus est. Deinde sancti Albini monachi hoc judicium palam omnibus calumniati sunt injustum esse & falsum, & contra sanctorum canonum decreta prolatum proclamantes; poposceruntque ut vel ipse Amatus data sententia canonica hoc judicium corroboraret, vel ipsi canonicis sententiis id refutando improbarent Ad quæ Amatus & ceteri hujus injusti judicij conscij nullum omnino dedere responsum; pluribus monachis, Clericis, laicis apertè dicentibus hoc injustum videri judicium. Huic placito interfuerunt Simon Agennensis Episcopus, Benedictus Namnetensis Episcopus, Auldebertus Dolensis Abbas, Auscculfus Angeliacensis Abbas, Guillelmus Abbas sancti Florentij, & de monachis ejus, Mauritius, Oliverius, Radulfus, Haimo. De monachis Vindocinensibus, Frotmundus Prior, Radulfus, Daniel, Gaufridus, Adelelmus. De monachis sancti Albini, Girardus Prior, Helinannus, Stephanus, Milo. De famulis eorum, Haimarus Malpetit, David, Lucas, Ingelgerius. De Clericis, Leodegarius Archidiaconus Pictavensis, Radulfus Archidiaconus Namnetensis, Achelmus Archidiaconus Burdegalensis, Vuillelmus Apulus, Guillelmus Salmurensis Archipresbyter, Petrus Decanus Burdegalensis, Petrus de Subisa.

PASCHALIS II. PAPÆ epistola ad Archembaldum Abbatem sancti Albini Andegavensis, qua confirmat judicium Vrbani II. de concordia inita inter monachos sancti Albini & Vindocinenses.

PAschalis Episcopus servus servorum Dei dilecto filio Arcimbaldo Abbati monasterij sancti Albini quod apud Andegavim situm est salutem & apostolicam benedictionem. Ex prædecessoris nostri sanctæ memoriæ Vrbani secundi Papæ litteris intelleximus quòd ante conspectum ejus à monachis sancti Albini adversùs Vindocinenses quæstio facta fuerat super sancti Clementis Ecclesia Credonensi. Tum ex beneplacito ejusdem Pontificis deliberatum fuit ut Vindocinenses fratres pro recompensatione supradictæ Ecclesiæ aliam sancti Albini monachis Ecclesiam traderent. Vnde factum est ut Vindocinenses eisdem monachis Ecclesiam sancti Iohannis super Ligerim darent. quod utriusque congregationis favore consensuque firmatum est. Nostro autem tempore Ioffridus Vindocinensis Abbas super eadem Ecclesia sancti Iohannis Arcimbaldum sancti Albini Abbatem sollicitare studuit. Vnde nos ab eo efflagitati, Arcimbaldum ipsum nostris ad causam litteris evocavimus. Ceterùm post terminum à nobis statutum, cùm ipsi alio sibi tempore secundum vel tertium terminum statuissent, sicut nobis eorum litteris significatum est, Arcimbaldo semper ad profectionem parato, sicut ex ejus legatione percepimus, Vindocinensis Abbas non solùm non venit, sed nec excusationes rationabiles allegavit. Nos igitur simulationes & dissimulationes hujusmodi perpen-

Vide Goffrid. lib. 1. epist. 8.

dentes, juxta postulationem venerabilis fratris nostri Rainaldi Andegavensis Episcopi quieti vestræ in posterum super hoc negotio duximus providendum. Præsentis igitur decreti pagina convenientiam illam quæ per supradicti prædecessoris nostri deliberationem constituta est firmam perpetuò permanere decernimus, omnimodis prohibentes ne super illa sancti Iohannis Ecclesia ulteriùs sancti Albini monasterium Vindocinensis Abbas inquietare præsumat. Quod si præsumpserit, inquietatio ipsa vires nullas obtineat.

Ego Paschalis Catholicæ Ecclesiæ Episcopus subscripsi.

Data Beneventi per manum Iohannis Diaconi Bibliothecarij VIII. Kal. Iunij, Indictione VIII. incarnationis dominicæ anno MCXV.

CHARTA DE CONTROVERSIA & de bello quod fuit inter monasterium sancti Albini Andegavensis & Giraudum de Blancofurno pro terra Croiaci prope Peregrinam.

TEmpore quo Girardus Abbas monasterio sancti Albini præerat, quidam homo, Giraudus de Blancofurno dictus, & Hubertus filius ejus, cum reliqua parentela sua, in quandam terram sancti Albini calumniam miserunt quæ dicitur Croiacus, & est juxta Peregrinam. Hoc idem se fecisse dicebant temporibus aliorum Abbatum. Et cùm Abba Giraudus calumniam eorum sedare nequivisset, habuit placitum cum eis apud Peregrinam; in quo hujusmodi narrationem fecit Giraudus. Matri meæ duæ sorores fuerunt: quarum una, cui nomen erat Amelina, sicut mulier lascivа, cujusdam servi sancti Al-

Circa an. 1.95.

bini, cui nomen erat Otgerius, concubina devenit. Quo facto, parentes ejus cœperunt mortem Otgerio minitari, nisi eam duceret in uxorem; sed cùm minas eorum sperneret, & hoc de anno in annum facere differret, dederunt ei terram supradictam cum Amelina in matrimonium; & ob hoc fecit eam sibi uxorem. Modò verò, quia nullus est de genere Amelinæ aut Otgerij qui terram illam habeat, reclamamus eam; quia de nobis movit, & ad nos reverti debet. Finita itaque ista narratione, venit in medium quædam mulier bonum testimonium habens, quæ istam narrationem ostendit esse falsam, dicens. Terra de qua sermo est, sancti Albini erat antequam Otgerius Amelinam duxisset in uxorem; nec eam Otgerius accepit in matrimonium cum Amelina. Hoc quod dico vidi, & inde testis sum. Sed cùm Giraudus verbis ejus fortiter resisteret, monachi verba mulieris vera esse cognoscentes, ceperunt bellum contra Giraudum & Hubertum. Determinato itaque loco ubi bellum fieret, curia scilicet sancti Petri Burguliensis, convenerunt utrinque, Raherius scilicet cum suis, qui erat dominus Giraudi & Huberti, & Girardus Abbas sancti Albini cum suis. Iuratis igitur ut fieri solet sacramentis, campiones invicem pugnare cœperunt. Et cùm aliquandiu pugna durasset, videntes Giraudus & Hubertus quòd campion suus non bene se haberet, dimiserunt calumniam, & terram, pro qua bellum erat, solidam & quietam monachis clamaverunt. Devenit autem Giraudus ibi frater Abbatis sancti Albini & monachorum. Dedit etiam illi Abbas Burguliensis beneficium monasterij sui, pro amore Girardi Abbatis & ejus monachorum. Custodes belli & testes dimissæ calumniæ sunt isti. Abbas Batoricus, cum monachis & burgensibus suis, Marbodus Archidiaconus, & quidam ejus Clericus nomine Hubertus, Acharias

Acharias filius Vitalis parchaminarij, Haimericus de Berneziaco, Rainaldus Vicarius, Rainaldus Porcellus, Alerius Præpositus de Lavigais; de hominibus sancti Albini, Aldulfus Præpositus, Haimmarus Malspetit, Vualterius Bornus, Rotbertus de Trevin, Arnaldus Brion, Firmatus, & alij plures, quorum nomina longum est hic scribere; de parte Giraudi, Hubertus filius ejus, Odo de Iantret, Hildinus de Reliaco, Adraldus de Balgentiaco, Goscelinus li Canpions.

PRIVILEGIUM URBANI Papæ II. de Ecclesia Gratianopolitana.

VRbanus Episcopus servus servorum Dei carissimo fratri Hugoni Gratianopolitano Episcopo ejusque legitimis successoribus in perpetuum. Potestatem ligandi atque solvendi in cælis & in terra beato Petro ejusque successoribus auctore Deo principaliter traditam illis Ecclesia verbis agnoscit quibus Petrum est Dominus allocutus: *Quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata & in cælis; & quæcunque solveris super terram, erunt soluta & in cælis.* Ipsi quoque & propriæ firmitas & alienæ fidei confirmatio eodem Domino auctore præstatur, cùm ad eum dicitur: *Rogavi pro te ut non deficiat fides tua Petre. Et tu aliquando conversus confirma fratres tuos.* Oportet ergo nos, qui, licèt indigni, Petri residemus in loco, prava corrigere, recta firmare, & in omni Ecclesia ad interni arbitrium judicis sic disponenda disponere ut de vultu ejus judicium nostrum prodeat, & oculi nostri videant æquitatem. Tuis igitur, dilectissime in Christo frater Hugo Gratianopolitane Episcope, justis petitionibus annuen-

tes, tibi tuiſque legitimis ſucceſſoribus Gratianopolitanum epiſcopatum regendum, diſponendum, & jure perpetuo poſſidendum præſentis decreti pagina confirmamus, ſalva in omnibus Romanæ Eccleſiæ auctoritate. Conſtituimus ergo ne ulli omnino hominum qualibet ſubreptionis aſtutia liceat veſtri epiſcopatus poſſeſſiones invadere, minuere, vel auferre, aut epiſcopatus veſtri decimas ſine veſtra conceſſione ſubripere aut ſubreptas tenere, neque veſtri juris Eccleſias per manum laicam obtinere; ſed omnia quæ juſtè hactenus veſtra poſſedit Eccleſia, ſive in futurum Domino adjuvante juſtè atque canonicè poterit adipiſci, in tua tuorumque ſucceſſorum manu integra ſemper & illibata permaneant. Præterea Eccleſiam ſancti Donati in archiepiſcopatu Viennenſi ſitam, quam à tyrannica poteſtate auctoritate epiſcopali adjuvante Domino extorſiſti, tibi tuiſque ſucceſſoribus regendam, diſponendam, ac jure perpetuo poſſidendam hujus auctoritate privilegij confirmamus, conſtituentes ne ulli ſucceſſorum tuorum liceat eandem Eccleſiam alicui perſonæ vel Eccleſiæ gratis pretiove concedere, ſed ſemper incommutabiliter cum omnibus ad ipſam pertinentibus in Gratianopolitani Epiſcopi poteſtate & poſſeſſione permaneat. Quia verò perverſa quorundam præſumptio inolevit ut defunctis Epiſcopis res eccleſiaſticæ pervadantur, auctoritate apoſtolica prohibemus ut cùm vitæ tuæ tuorumve ſucceſſorum terminus contigerit, Eccleſiæ veſtræ res & poſſeſſiones diripere nemo præſumat, ſed cuncta libera & inconcuſſa in Canonicorum poteſtate perſiſtant, illi ex integro conſervanda qui eis canonicè Epiſcopus ordinabitur. Porrò ſanctorum canonum decreta ubique inviolabiliter conſervari cupientes, conſtituimus atque cenſemus ut interdictos à vobis aut excommunicatos in communionem recipere aut mortuos ſepulturæ tradere

nemo præsumat. Vestra sanè, carissime frater, intentio erit gregi commisso curam vigilanter impendere & Romanæ Ecclesiæ decreta inviolabiliter observare; quatenus multiplicato laborum fructu, ad vitam valeatis perpetuam pervenire. Sanè si quis in crastinum Archiepiscopus aut Episcopus, Imperator aut Rex, Princeps aut Dux, Comes aut Vicecomes, aut judex, aut persona quælibet magna vel parva, potens aut impotens, hujus nostri privilegij paginam sciens, contra eam temerè venire tentaverit, secundò tertiòve commonitus si non satisfactione congrua emendaverit, à Christi Ecclesia eum auctoritate potestatis apostolicæ segregamus. Conservantibus autem pax à Deo, misericordia præsentibus ac futuris seculis conservetur. Amen, Amen, Amen. Scriptum per manum Gregorij Scriniarij atque Notarij sacri palatij. Datum Romæ per manum Iohannis sanctæ Romanæ Ecclesiæ Diaconi Cardinalis anno dominicæ incarnationis millesimo XCI. Indictione XIII. pontificatus domni Vrbani Papæ II. anno III. die Kalend. Aprilis.

EPISTOLA VRBANI II. PAPÆ ad Petrum Præpositum & Canonicos Ecclesiæ Ruthenensis.

VRbanus Episcopus servus servorum Dei Petro Præposito & ejus fratribus in Ecclesia Ruthenensi canonicam vitam professis, eorumque successoribus in eadem religione permansuris in perpetuum. Piæ postulatio voluntatis effectu debet prosequente compleri; quatenus & devotionis sinceritas laudabiliter enitescat, & utilitas postulata vires indubitanter assumat. Quia igitur vos, ô filij carissimi, per divinam gratiam aspirati, mores ve- An. 1099.

ſtros ſub regularis vitæ diſciplina coërcere & communiter ſecundùm ſanctorum patrum inſtitutionem omnipotenti Domino deſervire propoſuiſtis, nos votis veſtris paterno congratulamur affectu. Vnde etiam petitioni veſtræ benignitate debita impertimur aſſenſum. Vitæ namque canonicæ ordinem, quem profeſſi eſtis, præſentis privilegij auctoritate firmamus; & ne cui poſt profeſſionem exhibitam proprium quid habere, neve ſine Præpoſiti vel congregationis licentia de clauſtro diſcedere liceat, interdicimus. Quòd ſi diſceſſerit, & commonitus redire contempſerit, tibi tuiſque ſucceſſoribus facultas ſit ejuſmodi ubilibet à ſuis officiis interdicere; interdictum verò nullus Epiſcoporum Abbatumve ſuſcipiat, quandiu ſcilicet illic canonici ordinis tenor Domino præſtante viguerit. Vobis itaque veſtriſque ſucceſſoribus in eadem religione permanſuris ea omnia perpetuò poſſidenda ſancimus quæ in præſentiarum pro communis victus ſuſtentatione poſſidere videmini, Eccleſiam videlicet ſancti Salvatoris de Veirieiras, & Eccleſiam ſancti Petri de Colnac, & Eccleſiam ſancti Geraldi de Salas, univerſas præterea paratas ſive ſymbolas, quas ſynodos vocant, tam Eccleſiarum jam dictarum quàm ex ceteris Eccleſiis quas Ruthenenſis Eccleſiæ Antiſtites, Petrus quondam Berengarij, Poncius Stephani, Raimundus Frotardi, & Ademarus, qui in præſentiarum eidem Ruthenenſi Eccleſiæ præſidet, vobis in ſumptus veſtium conceſſerunt. Præpoſituram quoque dignariam Ruthenenſis parrochiæ, archidiaconiam, oblationes quoque veſtræ matricis Eccleſiæ, quas dono præfati Ademari confratris noſtri & coëpiſcopi poſſidetis, veſtræ communitatis uſibus confirmamus, & quodcunque deinceps vos aut ſucceſſores veſtri conceſſione Pontificum aut liberalitate Principum vel oblatione fidelium juſtè atque

canonicè poteritis adipiſci. Vt autem omnipotenti Deo quietiùs deſervire & canonici ordinis diſciplinam diſtrictiùs obſervare poſſitis, cimiterium vobis apud matrem Eccleſiam, ubi communiter vivitis, juxta præfati fratris noſtri Ademari veſtri Epiſcopi petitionem habere concedimus, in quo fratrum veſtrorum ſive parrochianorum, quibus viventibus myſteria divina miniſtratis, deficientium corpora tumulentur. Si qua ſanè eccleſiaſtica ſecularisſve perſona, hanc noſtræ conſtitutionis paginam ſciens, contra eam temerè venire tentaverit, ſecundò tertiòve commonita ſi non ſatisfactione congrua emendaverit, poteſtatis honoriſque ſui dignitate careat, reamque ſe divino judicio exiſtere de perpetrata iniquitate cognoſcat, & à ſacratiſſimo corpore & ſanguine Dei & Domini redemptoris noſtri Ieſu Chriſti aliena fiat, atque in extremo examine diſtrictæ ultioni ſubjaceat. Cunctis autem eidem loco juſta ſervantibus ſit pax Domini noſtri Ieſu Chriſti; quatinus & hic fructum bonæ actionis percipiant, & apud diſtrictum judicem præmia æternæ pacis inveniant.

Scriptum per manum Petri Notarij regionarij ſacri palatij. Datum Romæ apud ſanctum Petrum per manum Iohannis ſanctæ Romanæ Eccleſiæ Diaconi Cardinalis II. Idus Maij, Indictione VII. incarnationis dominicæ anno MXCIX. pontificatus autem Domini Vrbani Papæ ſecundi duodecimo.

PASCHALIS II. PAPÆ epistola ad Clericos Ecclesiæ Parisiensis, qua eis commendat eorum Episcopum Galonem.

Anno 1105. PAschalis Episcopus servus servorum dilectis filiis Parisiensis Ecclesiæ Clericis salutem & apostolicam benedictionem. Et nobis & vobis gaudendum est, quia post multa quæ vestræ Ecclesiæ contigerunt adversa, Dei vos misericordia respexit. Personam siquidem idoneam & sacris canonibus congruentem ad vestræ Ecclesiæ gubernationem sua vobis benignitate concessit. Ipsum igitur ad vos redeuntem litterarum commendatione prosequimur, rogantes ut eum plena affectione diligatis, plena humilitate veneremini. Confidimus enim eum disciplinæ ecclesiasticæ futurum esse custodem & salutis vestræ sollicitum provisorem. Huic sedulis officiis obedite, & gratiam vobis in eo conciliate cœlestem. Hunc ad recuperenda Ecclesiæ bona, quæ prædecessorum illius tempore tam in personis quàm in prædiis distracta dicuntur, communibus adjuvate præsidiis. Ad quam causam annuente Domino strenuè peragendam nostræ auctoritatis ei vicem concessimus; quatenus si Episcopi, aut quorum parrochiani bona ipsa diripiunt, aut quorum in parrochiis bona eadem habentur, aut nolunt aut desides sunt Ecclesiæ vestræ justitiam facere, ipse vel interdicendi vel excommunicandi eos, nisi satisfecerint, habeat facultatem. Illud sanè quòd apud quosdam Clericorum fieri audivimus, ut videlicet majores præbendarij à minoribus hominia suscipiant, & huic cohibendum præcipimus, & litteris præsentibus ne fiat ulteriùs interdicimus. In hujusmodi siquidem conciliatione & notatur ambitio, & gravius vide-

tur Ecclesiæ scandalum generari. De cœnobio sancti Eligij quid agendum sit, ejus provisioni commisimus. Dicitur enim & loco importunissimo situm, & inhabitantium desidia tam infamiæ quàm ærumnæ vehementer expositum. Datum Laterani VIII. Idus Aprilis.

Vir clarissimus Lucas Dacherius edidit in tomo III. Spicilegij pag. 126. litteras Paschalis II. ad Daimbertum Archiepiscopum Senonensem, quibus ei commendat Episcopum Parisiensem noviter à se consecratum. Putavit ille intelligenda hæc esse de Fulcone. Verùm ex epistolis 144. & 146. Ivonis Episcopi Carnotensis, tum etiam ex ea Paschalis epistola quam nos heic edidimus, in qua agitur de monasterio sancti Eligij, manifestum est & illam Dacherij & nostram explicandas esse de Galone Episcopo Parisiensi.

PASCHALIS II. EPISTOLA de monasterio Semichensi in Hungaria, ad Hugonem Abbatem monasterij sancti Ægidij in Septimania.

PAschalis Episcopus servus servorum Dei dilecto in Christo filio Hugoni Abbati monasterij sancti Ægidij quod in valle Flaviana situm est ejusque successoribus regulariter promovendis in perpetuum. AN. 1106. Religiosis desideriis dignum est facilem præbere consensum, ut fidelis devotio celerem sortiatur effectum. Latislavus siquidem bonæ memoriæ Hungarorum Rex ad honorem Dei & sanctorum Apostolorum Petri & Pauli, in memoriam sancti confessoris Ægidij Semichensem fundavit Ecclesiam, & eam per manum Odilonis felicis memoriæ prædecessoris vestri monasterio beati Ægidij, cui auctore Deo præsides, obtulit; ubi & ejus corpus venerabile requiescit.

Hanc nimirum oblationem pro animarum salute perpetratam nos largiente Deo apostolicæ sedis auctoritate firmamus, cui vestrum Flavianæ vallis cœnobium ab eodem sancto Ægidio in * salarium datum agnoscitur. Igitur supradicti Regis deliberationem præsenti decreto sancimus, ut quicunque Semichensis Abbas fuerit, Abbati monasterij vestri, quod in valle Flaviana à sancto Ægidio constructum diximus, obedientiam profiteatur & perseveranter observet, negotia quæ monasterio acciderint, Regis consilio terminentur, & nullus præter Regem super res Ecclesiæ judicare præsumat. Porrò monasterij Ecclesia cum atrio suo ea semper libertate potiatur ut illic refugientes nullum personarum sive rerum præjudicium patiantur. Decernimus ergo ut nulli omnino hominum liceat idem monasterium temerè perturbare aut ejus possessiones auferre, minuere, vel temerariis vexationibus fatigare, sed omnia quæ ab eodem Latislavo Rege vel aliis fidelibus de jure proprio data sunt, aut in futurum Domino largiente illic dari contigerit, firma semper & integra conserventur, salva canonica reverentia diocesani Episcopi, eorum pro quorum sustentatione & gubernatione concessa sunt usibus omnimodis profutura. Si quis igitur decreti hujus tenore cognito vel Semichensem cellam à vestri monasterij subjectione subtrahere, vel eandem cellam bonis suis temerè privare tentaverit, secundò tertiòve commonitus si non satisfactione congrua præsumptionem illicitam emendare curaverit, à sacratissimo corpore ac sanguine Dei & Domini redemptoris nostri Iesu alienus existat, atque in extremo examine districtæ ultioni subjaceat. Cunctis autem hæc statuta servantibus sit pax Domini nostri Iesu Christi; quatinus & hic fructum bonæ actionis percipiant, & apud districtum judicem præmia æternæ pacis inveniant. Amen, Amen, Amen.

* alodium

Ego Paschalis catholicæ Ecclesiæ Episcopus.
Ego Bruno Signinus Episcopus.
Ego Landulfus Cardinalis Presbyter.

Datum Parmæ per manum Iohannis sanctæ Romanæ Ecclesiæ Diaconi Cardinalis & Bibliothecarij quarto nonas Novembris, Indictione quinta decima, anno dominicæ incarnationis millesimo centesimo sexto, pontificatus autem Domini Paschalis secundi Papæ octavo.

LVDOVICI VI. FRANCORVM Regis præceptum de libertate testandi & bellandi pro servis Ecclesiæ Parisiensis.

LVdovicus Dei gratia Francorum Rex omnibus Christi fidelibus. Cùm juxta sacratissimarum legum instituta regia potestas ex injuncto sibi officio Ecclesiarum defensioni & honori plurimùm vacare debeat, operæ pretium est eos quibus tanta permissa est à Deo potestas, earum tranquillitati & paci attentiori sollicitudinis cura providere & ad laudem Dei omnipotentis, per quem Reges regnant, Ecclesias & earum res quodam honoris privilegio decorare, ut in bonis actibus & regium morem exerceant, & supernæ retributionis præmium indubitanter recipiant. Noverint igitur omnes quia sanctæ Parisiensis Ecclesiæ conventus nostræ serenitatis præsentiam adierit, conquerendo ostendens & ostendendo conquerens quatinus servi præfatæ Ecclesiæ secularibus personis tanto contemptui habebantur quòd in forensibus & civilibus causis vel placitis adversùs liberos homines in testimonium nullatenus recipiebantur, & ecclesiastica mancipia secularibus servis ferè in nullo præferebantur; unde

An. 1109. Similes litteræ pro Ecclesia Carnot. extant in tomo XIII. Spicileg. Dacher. pag. 309.

buerit, & si ea gratis & sine pravitate voluerit exhibere. Alioquin liceat vobis catholicum quem malueritis adire antistitem & ab eo consecrationum sacramenta suscipere; qui apostolicæ sedis fultus auctoritate quæ postulatur indulgeat. Decernimus ergo ut nulli omnino hominum liceat eandem Ecclesiam temerè perturbare, aut ejus possessiones auferre, vel ablatas retinere, minuere, vel temerariis vexationibus fatigare; sed omnia integra conserventur eorum pro quorum sustentatione & gubernatione concessa sunt usibus omnimodis profutura. Ad indicium autem perceptæ à Romana Ecclesia libertatis solidos quinque denariorum Lucensium quot annis Lateranensi palatio persolvetis. Si qua igitur in futurum ecclesiastica quælibet secularisve persona, hanc nostræ combitutionis paginam sciens, contra eam temerè venire tentaverit, secundò tertiove commonita si non satisfactione congrua emendaverit, potestatis honorisque sui dignitate careat, reamque se divino judicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat, & à sacratissimo corpore & sanguine Dei & Domini Redemptoris nostri Iesu Christi aliena fiat, atque in extremo examine districtæ ultioni subjaceat. Cunctis autem eidem loco justa servantibus sit pax Domini nostri Iesu Christi; quatenus & hic fructum bonæ actionis percipiant, & apud districtum judicem præmia æternæ pacis inveniant. Amen.

Ego Paschalis catholicæ Ecclesiæ Episcopus.

Datum Laterani per manum Iohannis sanctæ Romanæ Ecclesiæ Diaconi Cardinalis ac Bibliothecarij quarto nonas Decembris, Indictione octava, incarnationis dominicæ anno millesimo centesimo decimo quarto, pontificatus autem Domini Paschalis secundi Papæ decimo sexto.

CALLISTI II. PAPÆ epiſtola ad Berengarium Abbatem monaſterij Craſſenſis in Septimania.

Anno 1119. CAlixtus Epiſcopus ſeruus ſeruorum Dei dilecto filio Berengario Craſſenſis monaſterij Abbati ſalutem & apoſtolicam benedictionem. Et iuſtitiæ ratio & rationis ordo nos admonet & compellit Eccleſiarum deſtitutioni paterna ſollicitudine prouidere, illarum maximè quæ ſpecialiter ad ſedem videntur apoſtolicam pertinere. Siquidem beati Petri de Valeriis Eccleſia, quæ ſanctæ Romanæ Eccleſiæ iuris eſt, interiùs exteriùſque attrita & tam in ſpiritualibus quam etiam in temporalibus plurimùm diminuta eſt. Eapropter nos eidem loco affectione debita prouidentes, tibi, dilecte in Chriſto fili Berengari Abbas, tuiſque ſucceſſoribus ſub cenſu annuo duorum aureorum regendum diſponendumque committimus cum omnibus ad ipſum pertinentibus & cum omni libertate atque immunitate quam ei Dominus prædeceſſor noſter ſanctæ memoriæ Paſchalis Papa per priuilegij ſui paginam conceſſiſſe dinoſcitur, quandiu videlicet vos apoſtolicæ ſedis communionem & gratiam habueritis & in monaſterio veſtro monaſtici ordinis diſciplina Domino præſtante viguerit. Confidimus enim de omnipotentis Dei miſericordia & religione veſtra quia per induſtriam veſtram locus ille in religionis ſtatum reduci & in temporalibus etiam debeat per Dei gratiam augmentari. Veſtra igitur intereſt & in Romanæ deinceps Eccleſiæ obedientia & ſeruitio deuotiùs & enixiùs permanere & de loci ipſius incremento ita ſollicitudinem gerere ut largiente Deo hac ſemper habeamini

habeamini gratia digniores. Si qua sanè persona temerè, quod absit, nostræ huic commissioni obviare tentaverit, honoris & officij sui periculum patiatur, aut excommunicationis ultione plectatur, nisi præsumptionem suam digna satisfactione correxerit.

Ego Calixtus catholicæ Ecclesiæ Episcopus.

Ego Iohannes Presbyter Cardinalis de Titulo sancti Grisogoni.

Ego Petrus Diaconus Cardinalis sanctorum Cosmæ & Damiani.

Datum apud sanctum Theodardum per manum Grisogoni sanctæ Romanæ Ecclesiæ Diaconi Cardinalis ac Bibliothecarij XIII. Kalendas Augusti, Indictione XII. dominicæ incarnationis anno MCXIX. pontificatus autem Domini Calixti secundi Papæ anno primo.

EIVSDEM EPISTOLA ad illustrem feminam Iussolinam & filios ejus, ejusdem argumenti cum superiore.

CAlixtus Episcopus servus servorum Dei dilectæ filiæ Iussolinæ illustri feminæ & filiis ejus Petro Sicardi & Rainardo de Perignano salutem & apostolicam benedictionem. Gratias omnipotenti Deo & nobilitati vestræ referimus quòd beati Petri de Valeriis Ecclesiam, quæ Romanæ Ecclesiæ juris est, tamquam boni patroni & juvistis hactenus & fovistis. Rogamus autem ut id ipsum deinceps melius per Dei gratiam faciatis. Nos enim destructioni ejusdem loci affectione debita condolentes, eum dilecto filio nostro Berengario Crassensi Abbati & successoribus ejus regendum disponendumque commisimus cum omnibus honoribus & possessionibus suis Anno 1119.

& cum omni libertate & immunitate, ſicut in Domini prædeceſſoris noſtri ſanctæ memoriæ Paſchalis Papæ privilegio continetur. Confidimus enim de omnipotentis Dei miſericordia quia per ejus induſtriam locus idem tam in ſpiritualibus quàm in temporalibus etiam poterit reſtaurari. Iterum ergò dilectionem veſtram rogamus, & vobis in peccatorum veſtrorum remiſſionem injungimus, ut ſecundùm datam divinitus facultatem prædictam Eccleſiam juvare ampliùs & ſuſtentare curetis. Si quis autem adversùs hanc commiſſionem noſtram agere tentaverit, vos eundem locum protectionis veſtræ auxilio defendatis. Omnipotens Dominus beatorum Apoſtolorum Petri & Pauli precibus vos, quæ ei placita ſunt operantes, ab omnibus peccatis abſolvat, & ad vitam perducat æternam. Amen. Datum apud ſanctum Teudardum XIII. Kalendas Auguſti, Indictione XII.

EIVSDEM CALLISTI BVLLA de privilegiis monaſterij ſanctæ Mariæ Ioſaphat in diœceſi Carnotenſi.

Anno 1119. CAlixtus Epiſcopus ſervus ſervorum Dei dilecto filio Girardo Abbati monaſterij ſanctæ Mariæ Ioſaphat juxta Leugas in Carnotenſi videlicet parrochia ſiti, ejuſque ſucceſſoribus regulariter ſubſtituendis in perpetuum. Religioſis deſideriis dignum eſt facilem præbere conſenſum, ut fidelis devotio celerem ſortiatur effectum. Proinde nos, dilecte in Chriſto fili Giralde Abbas, tam tuis quàm venerabilis fratris noſtri Gaufridi Carnotenſis Epiſcopi petitionibus annuentes, beatæ Mariæ monaſterium, cui Deo auctore præſides, in apoſtolicæ

ſedis tutelam excipimus, & contra pravorum hominum nequitiam auctoritatis noſtræ privilegio communimus. Statuimus enim ut quæcunque bona, quaſcunque poſſeſſiones idem cœnobium in præſenti legitimè poſſidet, ſive in futurum largiente Deo juſtè ac canonicè poterit adipiſci, firma tibi tuiſque ſucceſſoribus & illabata permaneant. Eccleſiam ſcilicet ſancti Martini de Operatorio, & Eccleſiam ſancti Arnulfi, cum decimis & terra quam dedit Goſlenus de Leugis. Nulli ergo omnino hominum liceat idem monaſterium temerè perturbare, aut ejus poſſeſſiones auferre, vel ablatas retinere, vel temerariis vexationibus fatigare; ſed omnia integra conſerventur eorum pro quorum ſuſtentatione & gubernatione conceſſa ſunt uſibus omnimodis profutura. Salva nimirum Carnotenſis Epiſcopi canonica reverentia. Si qua igitur in futurum eccleſiaſtica ſecularisve perſona, hanc noſtræ conſtitutionis paginam ſciens, contra eam temerè venire tentaverit, ſecundò tertiòve commonita ſi non ſatisfactione congrua emendaverit, poteſtatis honoriſque ſui dignitate careat, reamque ſe divino judicio exiſtere de perpetrata iniquitate cognoſcat, & à ſacratiſſimo corpore ac ſanguine Dei & Domini Redemptoris noſtri Ieſu Chriſti aliena fiat, atque in extremo examine diſtrictæ ultioni ſubjaceat. Cunctis autem eidem loco juſta ſervantibus ſit pax Domini noſtri Ieſu Chriſti; quatenus & hic fructum bonæ actionis percipiant, & apud diſtrictum judicem præmia æternæ pacis inveniant. Amen.

Ego Calixtus catholicæ Eccleſiæ Epiſcopus.

Datum Remis per manum Griſogoni S. R. E. Diaconi Cardinalis ac Bibliothecarij, Kal. Novembris, Indictione XII. incarnationis dominicæ anno MCXIX. pontificatus autem Domini Calixti II. Papæ anno primo.

EIVSDEM EPISTOLA ad Marbodum Epiſ[illegible]um Redonenſem.

An. 1120. CAlixtus Epiſcopus ſervus ſervorum Dei venerabili fratri Marbodo Redonenſi Epiſcopo ſalutem & apoſtolicam benedictionem. Prudentiæ tuæ gratias agimus, quòd datam ſuper Abbatem ſancti Melanij & monachos pro contumacia ſua excommunicationis ſententiam firmiter hactenus obſervaſti. Rogamus autem & præcipimus ut & deinceps id ipſum facias, donec Canonicis ſecundùm mandatum noſtrum plenariè reveſtitis, Abbas ipſe cum monachis & cum Canonicorum teſtificatione ad nos veniat, & de contemptu noſtro Eccleſiæ judicio ſatisfaciat. Data Viennæ Nonis Februarij.

EIVSDEM CALLISTI PAPÆ epiſtola ad Girbertum Epiſcopum & Canonicos Pariſienſes.

An. 1123. CAlixtus Epiſcopus ſervus ſervorum Dei venerabili fratri Girberto Epiſcopo & Canonicis Pariſienſis Eccleſiæ ſalutem & apoſtolicam benedictionem. Apoſtolicæ adminiſtrationis debito provocamur ſuam Eccleſiis dignitatem & juſtitiam conſervare. Quapropter veſtram matricem beatæ Mariæ Eccleſiam in ſuæ dignitatis ſtatu volumus per Dei gratiam permanere. Pro præſentis ſcripti ſtabilitate ſtatuimus ut omnes & Clerici & Abbates ad ſedem Pariſienſem pertinentes tibi, cariſſime frater Girberte Epiſcope, & ſucceſſoribus tuis debitam obedientiam & reverentiam ſemper exhibeant. Illud

etiam juxta sanctorum canonum censuram decernimus, ut si aliquis Ecclesiæ Parisiensis Canonicus ad episcopatus fuerit honorem promotus, & alterius Ecclesiæ gubernacula beneficiaque susceperit, illius de qua assumptus est privetur Ecclesiæ canonica.

Datum Laterani V. Kalendas Aprilis, Indictione prima.

OLLEGARII ARCHIEPISCOPI Tarraconensis epistola ad Raimundum Episcopum Ausonensem suffraganeum suum, qua ejus consultationi respondet.

OLlegarius Dei gratia Tarraconensis Archiepiscopus venerabili fratri Raimundo Ausonensi Episcopo salutem. De juvene illo super quo me consuluistis ut vobis consulerem, qui puer puerum ludens ludentem impedivit ad casum quòd caput frangeretur, hoc nobis respondendum videtur. Quoniam ille vulneratus postmodum, ut fertis, convaluit, & post dies non multos in langorem recidens, defunctus est, rem quidem dubiam certa determinare sententia minimè possumus. Ambiguum namque videtur utrum ex occasione vulneris, aut ex incuria, aut ex alio aliquo, ut assolet, accidenti recidivus eum langor oppresserit. Verùm quoniam beati Augustini & aliorum doctorum consilia nos edoceant talia incerta in meliorem semper partem interpretari debere, de confidentia Dei, cujus misericordia melior est super vitas, præsumentes, hunc bonæ indolis juvenem laudamus in Ecclesia Dei ad minores gradus posse provehi. Si verò laudabilis vita & honesta morum conversatio cum ætate proficiens ipsum canonico tempore acceptabilem com- Circa an. 1114.

mendaverit, sacros nihilominus gradus mediante Dei gratia sortiri poterit,

Ollegarius Archiepiscopus subscripsi.

Raimundus Dei gratia Ausonensis Episcopus.

Similes puerorum ludentium historias vide apud Gratianum dist. 50. *cap.* 37. Clerico. *in prima collectione Decretalium Innocentij III. composita à Raynerio monacho Pomposiano tit.* 34. *& in tertia collectione cap.* 5. *De homicidio.*

INNOCENTII II. PAPÆ epistola ad Vlgerium Episcopum Andegavensem, de confirmatione possessionum & privilegiorum Ecclesiæ Andegavensis.

Anno 1131. INnocentius Episcopus servus servorum Dei venerabili fratri Vlgerio Andegavensi Episcopo ejusque successoribus canonicè substituendis in perpetuum. In eminenti apostolicæ sedis specula disponente Domino constituti, ex injuncto nobis à Deo apostolatus officio religiosos viros debemus diligere & eorum loca sanctæ Romanæ Ecclesiæ munimine defensare. Æquum etenim ac rationabile est ut quos erga beatum Petrum & nos ipsos in opportunitatibus fideles & devotos esse cognoscimus, eos & à pravorum hominum nequitia tueamur & in suis petitionibus clementer exaudire curemus. Proinde, venerabilis frater Vlgeri Episcope, vir siquidem prudens ac religionis amator, tuis justis postulationibus assensum præbentes, Andegavensem Ecclesiam, cui Deo auctore præesse dinosceris, præsentis scripti patrocinio communimus, statuentes ut quæcunque possessiones quæcunque bona in præsentiarum ad eandem Ecclesiam justè & canonicè pertine-

re noſcuntur, aut in futurum largitione Regum, liberalitate Principum, oblatione fidelium, ſeu aliis juſtis modis auxiliante Domino poterit adipiſci, firma tibi tuiſque ſucceſſoribus & illibata permaneant. in quibus hæc propriis nominibus annotanda ſubjunximus. Eccleſiam videlicet beati Iohannis Baptiſtæ quæ in Andegavis civitatis ſuburbio ſita eſt, quam nimirum illuſtris vir Gaufridus Comes junior tibi reddidit, ut videlicet tam tu quàm ſucceſſores tui jus pleniſſimum dominij & Abbatis ſtatuendi in ea Canonicos, & tam in præbendis quàm in aliis omnibus rebus ad ipſam pertinentibus diſponendi facultatem liberam habeatis. Prohibemus autem ne quis præbendam aut decanatum ipſius Eccleſiæ, uſque dum perſona de medio ſublata fuerit, donet alicui vel promittat. Deteſtabiles verò illas & homicidij reas expectationes & ſucceſſiones damnamus, nec quælibet perſona tale donum vel promiſſum ſuſcipere vel Capitulum concedere audeat. Hoc quoque penitùs admonemus, ne quiſquam laicus jus aliquod in eadem Eccleſia vel in aliqua ipſius Eccleſiæ præbenda præſumat expetere vel aliquid reddituum ejus expetere. Porrò Eccleſias & villas Chureij & Solonæ cum omnibus ſuis appendiciis, quemadmodum à nobili viro Roberto de Buſenciaco tibi & Eccleſiæ tuæ ſunt traditæ ac conceſſæ, apoſtolica auctoritate firmamus. Nulli ergo omnino hominum liceat prædictam Eccleſiam temerè perturbare aut ejus poſſeſſiones auferre, vel ablatas retinere, minuere, aut aliquibus moleſtiis fatigare, ſed omnia integra conſerventur eorum pro quorum gubernatione ac ſuſtentatione conceſſa ſunt uſibus profutura. Si qua igitur in futurum eccleſiaſtica ſecularíſve perſona, hanc noſtræ conſtitutionis paginam ſciens, contra eam temerè venire tentaverit, ſecundò tertiòve commonita ſi non ſatisfactione congrua emendave-

mendaverit, sacros nihilominus gradus mediante Dei gratia sortiri poterit.

Ollegarius Archiepiscopus subscripsi.

Raimundus Dei gratia Ausonensis Episcopus.

Similes puerorum ludentium historias vide apud Gratianum dist. 50. *cap.* 37. Clerico. *in prima collectione Decretalium Innocentij III. composita à Raynerio monacho Pomposiano tit.* 34. *& in tertia collectione cap.* 5. *De homicidio.*

INNOCENTII II. PAPÆ epistola ad Vlgerium Episcopum Andegavensem, de confirmatione possessionum & privilegiorum Ecclesiæ Andegavensis.

Anno 1131. INnocentius Episcopus servus servorum Dei venerabili fratri Vlgerio Andegavensi Episcopo ejusque successoribus canonicè substituendis in perpetuum. In eminenti apostolicæ sedis specula disponente Domino constituti, ex injuncto nobis à Deo apostolatus officio religiosos viros debemus diligere & eorum loca sanctæ Romanæ Ecclesiæ munimine defensare. Æquum etenim ac rationabile est ut quos erga beatum Petrum & nos ipsos in opportunitatibus fideles & devotos esse cognoscimus, eos & à pravorum hominum nequitia tueamur & in suis petitionibus clementer exaudire curemus. Proinde, venerabilis frater Vlgeri Episcope, vir siquidem prudens ac religionis amator, tuis justis postulationibus assensum præbentes, Andegavensem Ecclesiam, cui Deo auctore præesse dinosceris, præsentis scripti patrocinio communimus, statuentes ut quæcunque possessiones quæcunque bona in præsentiarum ad eandem Ecclesiam justè & canonicè pertine-

re noscuntur, aut in futurum largitione Regum, liberalitate Principum, oblatione fidelium, seu aliis justis modis auxiliante Domino poterit adipisci, firma tibi tuisque successoribus & illibata permaneant. in quibus hæc propriis nominibus annotanda subjunximus. Ecclesiam videlicet beati Iohannis Baptistæ quæ in Andegavis civitatis suburbio sita est, quam nimirum illustris vir Gaufridus Comes junior tibi reddidit, ut videlicet tam tu quàm successores tui jus plenissimum dominij & Abbatis statuendi in ea Canonicos, & tam in præbendis quàm in aliis omnibus rebus ad ipsam pertinentibus disponendi facultatem liberam habeatis. Prohibemus autem ne quis præbendam aut decanatum ipsius Ecclesiæ, usque dum persona de medio sublata fuerit, donet alicui vel promittat. Detestabiles verò illas & homicidij reas expectationes & successiones damnamus, nec quælibet persona tale donum vel promissum suscipere vel Capitulum concedere audeat. Hoc quoque penitùs admonemus, ne quisquam laicus jus aliquod in eadem Ecclesia vel in aliqua ipsius Ecclesiæ præbenda præsumat expetere vel aliquid redditruum ejus expetere. Porrò Ecclesias & villas Chureij & Solonæ cum omnibus suis appendiciis, quemadmodum à nobili viro Roberto de Busenciaco tibi & Ecclesiæ tuæ sunt traditæ ac concessæ, apostolica auctoritate firmamus. Nulli ergo omnino hominum liceat prædictam Ecclesiam temerè perturbare aut ejus possessiones auferre, vel ablatas retinere, minuere, aut aliquibus molestiis fatigare, sed omnia integra conserventur eorum pro quorum gubernatione ac sustentatione concessa sunt usibus profutura. Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularisve persona, hanc nostræ constitutionis paginam sciens, contra eam temerè venire tentaverit, secundò tertiòve commonita si non satisfactione congrua emendave-

rit, potestatis honorisque dignitate careat, reamque se divino judicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat, & à sacratissimo corpore & sanguine Dei ac Domini redemptoris Iesu Christi aliena fiat, atque in extremo examine districtæ ultioni subjaceat. Cunctis autem eidem loco justa servantibus sit pax Domini nostri Iesu Christi, quatinus fructum bonæ actionis percipiant, & apud districtum judicem præmia æternæ pacis inveniant.

Ego Innocentius catholicæ Ecclesiæ Episcopus SS. Datum Remis per manum Haymirici sanctæ Romanæ Ecclesiæ Diaconi Cardinalis & Cancellarij I v. Kal. Novembris, Indictione x. incarnationis dominicæ anno MCXXXI. pontificatus verò Domini Innocentij Papæ secundi anno secundo.

VLGERII EPISCOPI ANDEgavensis relatio ad Innocentium II. Papam pro monasterio Rotensi adversùs monachos Vindocinenses.

VNice Pater orbis & Domine. Caritas & pietas non impellunt ut respondeamus pro Iohanne paupere & pro loco suo pauperrimo, quos Vindocinensis Abbas & monachi aptitudine suæ affinitatis & mole facultatum suarum, quas ipsi habent nimias, moliuntur suffocare, Domine mi Papa Innocenti. Cùm pauper iste tandem ad nos defessis alis pervenerit, nullum præmisit, nullum secum adduxit, nullum qui sequeretur ex condicto expectat vel expectavit. Solus est, impotens & pauper est. Solus à multis impetitur; impotens à potentibus, pauper à divitibus circumdatur. Anxiatus est in eo spiritus ejus. Ideo succurrere ei desidero; quia non

est liberi nec Christiani hominis, non subvenire oppresso. Iste quidem servus vester & fidelis pro posse suo, Canonicus est regularis Ecclesiæ sanctæ Mariæ de Bosco, quæ inter sanctas habetur sanctissima, sed inter pauperes cognoscitur esse pauperrima. Hinc, inquam, pauper filius ejus, pro paupere matre statim pugnaturus, orat & supplicat pedibus majestatis vestræ, & nos cum illo & pro illo oramus & supplicamus quatinus aures capitis vestri & cordis dignemini convertere ad responsa suæ defensionis. Neque enim est nobis animus serenitatem & reverentiam vestræ gravitatis otiosis sermonibus detinere. Tullio & Tullianis sit sua rhetorica. Sed puram veritatem; quæ eum liberabit, & ea tantùm quæ sibi ad hoc negotium sint necessaria, simpliciter & succinctè vobis & curiæ vestræ præsenti proposuimus intimare.

II. Nobilis quidam de nostratibus ædificavit duas Ecclesias, unam in abbatiam regularium Canonicorum, qui ex tunc in ea usque modò devotissimè Deo deservierunt; alteram verò in Capellam & in oratorium sibi & suæ propriæ familiæ construxit. Et hanc ipsam inter ædificandum dicitur, & recognoscitur ab adversario, illi regulari Ecclesiæ, de qua antè diximus, contulisse. Hæc autem Capella nihil omnino de reditu juris parrochialis possidebat. Sed permittentibus illis regularibus Canonicis quos jam commemoravimus, ille idem Dominus Capellanos suos, quos feodatos habebat & habuerat jam antea multo tempore, assignavit ei, ut inibi more canonico celebrarent divinum officium in honorem Dei & piissimi Nicolai: quorum possessiones erant in censivis, in agriculturis, in vendis forensibus, in furnis, in molendinis, & in his quæ fuerant excerpta de dominicatura & de mensa ipsius Domini; quæ licenter posset dedisse alicui suorum Militi sive clienti, si placuisset, aut Vide infrà pag. 214.

mimo, aut histrioni, si leviter agere voluisset.

Postmodum verò filius filij illius intelligens illam regularem Ecclesiam plus nimis indigere, quia sita est in terra sterili, in locis palustribus atque silvestribus, unde ipsa Ecclesia de Bosco nominatur, ad perficiendum hoc quod suus antecessor inceperat animum intendit, & ad supplementum inopiæ victus & vestitus pauperum fratrum, Capellam quam sæpe replicamus cum tota capellania jam multotiens nominatæ abbatiæ dedit. Verùm ut hoc suum desiderium recto itinere incederet & debito ordine cederet, quicquid dominationis, quicquid potestatis in eam habuit, totum id penitùs refutavit & posuit in manu Domini mei Rainaldi venerabilis antè Andegavensis Episcopi & modò Remensis Archiepiscopi, affectuosè deposcens quatinus hoc suum depositum illi regulari monasterio quod multotiens revoluimus tam redderet quàm donaret.

III. Sanè Dominus meus ille Episcopus, valde congratulatus antè de tanto incremento illius indigentis Ecclesiæ, sicut suscepit de manu illius nobilis, sic investivit illam pauperem abbatiolam de ista Capella in manibus Albini Abbatis, tradendo ei claves illius Capellæ, tradendo ei cordas signorum ejus, necnon & chartam constitutionis ejusdem, insuper & libros, & si qua sunt alia. Hoc autem concesserunt Capellani servitio ipsius Capellæ attitulati, & se ipsos & suas capellanias; sive mavis dicere præbendas, in manu Abbatis & dispositione ejus reddiderunt. Hoc concessit Archipresbyter loci illius Rainaldus, & noster Decanus Normannus, & nostrum Capitulum, quorum illa Capella censualis erat. Et hoc concessi ego Ulgerius, qui eo tempore indignus administrabam officium archidiaconatus, hac conditione, ut numerus servientium non diminueretur.

Vide infrà pag. 212.

IV. Et ut hoc totum opus perfectissimam consum-

mationem sortiretur, ipsum Abbatem Albinum destinavit idem Dominus meus Episcopus ad Dominum nostrum Papam benedictum Paschalem, orans & supplicans ei ut dexteram dignationis suæ huic eleemosynæ imponeret, & hanc Capellam illi abbatiæ, de qua nobis est sermo, daret & concederet & apostolica auctoritate confirmaret. Qui de more suæ benignitatis tam dignis petitionibus, tam justis precibus inclinatus, rogata concessit, & per apostolica scripta, quæ gratissima nobis in medium attulimus, & vobis, videte videte illa, ostendimus & offerimus, hanc Capellam illi abbatiæ confirmavit, & Albinum & socios ejus satis & super satis lætos, lætissima sit anima ejus, ad propria remisit. Vide infrà pag. 213.

V. Ex illa autem die Abbas sanctæ Mariæ de Bosco tenuit illam Capellam, non ut in suam, sed verè suam, & habuit & obtinuit plenissimum jus in ea Abbatis & domini, cantando in ea privatim & publicè pro velle suo, cantando in festis & in profestis diebus; & obeunte vel abeunte aliquo de Capellanis illius Capellæ, Abbas in loco vacuo & jure suo substituit quem elegit, secularem quem voluit, & regularem quem placuit. Tenuit autem illa abbatia & possedit hanc Capellam, ut de antiqua donatione taceamus, in temporibus Domini nostri Papæ Paschalis, quoad ipse supervixit, & in diebus Domini nostri Papæ Calixti nobilissimi, & in diebus dulcissimi Domini mei Papæ Honorij, & in diebus vestris Innocenti reverendissime.

VI. Vsque ad hoc momentum urbani & periti oratores non detrahebant nobis, eò quòd auditis adversariorum argumentis, statim non in ea involavimus, & ad succidenda ea non festinavimus. Per hanc enim viam rei gestæ narrationis liberiùs & compendiosiùs pedetentim ad illa accedemus, & ea ipsa maximè in quibus adversarij plus confidunt, inuti-

lia & futilia esse ostendemus, & ariete rationis diruemus, aut quasi quid habent vigoris & jurium magis ex nostra parte quàm ex parte adversariorum stare probabimus.

VII. Abbas Vindocinensis intendit in abbatiam sanctæ Mariæ de Bosco & in hanc pauperem filiam ejus hoc modo. Injustè tenetis capellam sancti Nicolai de Credone, & injustè nobis aufertis eam. Iohannis est depulsio. Nec eam vobis auferimus, aut injustè eam tenemus. Nostra enim est ratione juris & longitudine quietæ possessionis. Abbas Vindocinensis ad probationem partis suæ adduxit quòd Rainaldus Remensis Archiepiscopus, qui antè erat Andegavensis Episcopus, & Gilbertus Turonensis Archiepiscopus, adhibitis sibi Ildeberto Cenomanensi Episcopo & aliis sapientibus, adjudicaverunt Ecclesiæ Vindocinensi investituram Capellæ sancti Nicolai, & quòd Papa Calixtus necnon Dominus noster Innocentius & Petrus Leonis in tempore suæ legationis idipsum confirmaverant. Insuper astruit Abbas Vindocinensis quòd Gaufridum suum antecessorem Rainaldus dominus noster Andegavensis Episcopus de illa Capella investierat judicio, & judicij & investituræ testes literas sigillatas ei fecerat, & quòd illa Capella infra parrochiam sancti Clementis, quæ sua est, facta sit.

VIII. Iohannes hic omnia hæc infirmat. Illud quod judicium vel adjudicationem vocatis, si inoffensa majestate Domini mei Remensis Archiepiscopi potest dici, non fuit nec debet dici judicium, sed potiùs præjudicium sive peregrinum judicium; aut justum judicium non fuit, quia non fuit factum apud eum quem debuit, nec per eos quos debuit, nec eo modo quo debuit, nec eo loco, nec eo tempore, neque circa hos circa quos decuit. Apud eum apud quem debuit non fuit factum. Apud Papam duntaxat

debuit judicari, non apud quemcunque alium, de re ista quam magnificandus Paschalis Papa dederat, quam concesserat, quam litteris & sigillo suæ auctoritatis confirmaverat. Per illos per quos debuit non fuit factum : quia in primis per Papam, & post ipsum, per Cardinales suos, & per eos quos admisisset, & non per alios, debuit fieri. Vnde nec per Turonensem Archiepiscopum nec per Cenomannensem Episcopum debuit fieri. Insuper autem adhuc dicunt Turonensem Archiepiscopum adjudicasse monachis illam infamem investituram, immo inversuram. Respondemus causam non advenisse ad ipsum Archiepiscopum, nec delatam fuisse ad ipsum, sed ipsum venisse ad causam hortatu & ducatu Vindocinensis Abbatis, qui de festo sancti Mauricij infecto ipsum Archiepiscopum extraxit, & Andegavi sumptibus à Turoni abduxit, & ut suum causidicum pridie quàm causa tractaretur, & quantocunque tempore antè Andegavi fuit, eum Abbas procuravit, & ab hospitio Abbatis ad causam cum Abbate venit, & à causa ad hospitium Abbatis cum Abbate rediit. Tunc temporis quicquid scivit & potuit ad opus Abbatis Vindocinensis, & fecit & potuit. Et ideo nobis suspectus fuit. Eo modo quo debuit factum non fuit : quia festum sancti Bartholomæi transierat quando Episcopus diem ad agendum, videlicet crastinum ab instante tunc festo, præfixit. Illi autem quos Episcopus vocabat ad causam, causati sunt brevitatem hujus termini & duritiam Credonensis domini, qui eis sæpius sua auferebat, & aliquando Canonicum à se captum nisi redemptum abire non permittebat. Dictum etiam fuit ab illis quòd illa Capella, pro qua ad causam vocabantur, abbatiæ de Bosco erat. Ad causam equidem venirent die constituto ; sed causam non ingrederentur, nisi priùs judicaretur si causæ illæ sufficientes essent ad

impetrandum sibi salvum terminum & commodiorem. In illo termino cùm utraque pars convenisset, & Abbas Vindocinensis quæreret judicium de jamdicta Capella, respondit pars adversa se causam illam non ingredi, nisi priùs sit judicatum si causæ superiùs dictæ sufficientes essent, ne eo die ratione possent cogi ad placitandum, sicut & in positione istius termini ipsi determinaverant. Insuper non fuerunt vocati secundò nec tertiò. Eo loco quo debuit factum non fuit: quia nec ante Papam. Nec in loco jussionis factum fuit: quia illi Clerici qui impetebantur, inducias sex mensium ad agendum de vita sua, scilicet de præbendis suis, de usufructu quarum in servitio Dei vivere debebant, & servitio quarum ordinati erant, obtinere non potuerunt. Circa illos circa quos decuit factum non fuit: quia circa Abbatem & circa Canonicos regulares sanctæ Mariæ de Bosco factum non fuit, quorum tantùm erat & proprietas & possessio sæpissime jam præfatæ Capellæ datæ & confirmatæ per Andegavensem Episcopum, per Archidiaconum, per Archipresbyterum, per Decanum & Capitulum sancti Mauricij, per Capellanos illius Capellæ quæ nobis est in ore, & ad cumulum, per Dominum nostrum Papam magnificum & mirificum Paschalem, cujus auctoritas supergreditur & excedit longè omnes donationes & confirmationes aliorum. Vnde nos confisi de summi judicis misericordia & vestra, similiter de Dei & nostra & horum pauperum justitia, confidenter dicimus, quandoquidem isti regulares Canonici non fuerunt vocati ad causam nec judicati, illud quod hic judicium nominatur, circa hos circa quos decuit factum non fuit, nec istos regulares debere damnari, nec propter hoc à causa præcipitari, etiamsi illi seculares Capellani, cùm ipsi essent Vicarij prædictorum regularium & officiales eorum & .... &

instrumentum, pro culpa sua & pro defectu suo à causa exciderunt. Immo nos affirmare credimus quòd si argumenta adversarij efficacia essent, ad removendos seculares Capellanos valerent, regularibus autem non obessent, sed prodessent, cùm secularium depositio regularium esset admissio, & cùm regularium ipsorum sit, & non alterius personæ, in locum ipsius Capellæ vacuum intrare, & vel sibi retinere, vel alij quem eligent dare.

IX. Ad hoc quod dicunt adversarij, Dominum Angavensem Episcopum investituram fecisse Gaufrido Vindocinensi Abbati de Capella post hoc judicium, respondemus quòd investitura ex tali judicio non est approbanda, & nos desiderare & desiderando orare apostolicam dignitatem & ejus sanctæ curiæ auctoritatem ut judicent utrum investitura apud talem, & per tales, tali modo, tali loco, tali tempore, circa tales, facta & judicata, investitura debeat esse vel dici, vel inversura, cùm à Papa & à curia ejus nulla nisi canonica fuerit sic admittenda nec pro investitura habenda, & cùm illud quod vocant investituram, in logis tantùm & vocalis esset, non realis, neque materialis, & magis præceps & festinata quàm excogitata.

X. Ad hoc autem quod adversarij dicunt, Rainaldum Episcopum Andegavensem investivisse Gaufridum Abbatem Vindocinensem de Capella per clavem ipsius Capellæ, respondemus quòd huic argumento, immo arguto & arguendo mendacio, obviat, & quòd multis Clericis & plurimis laicis patet Albericum sacerdotem in memorata clave extracta de baltheo & sua propria insuper & viginti libris promissis Abbati Vindocinensi redemisse filium suum Paganum monachum ab intolerabili jugo Vindocinensis monasterij, & eum redemptum reddidisse abbatiæ sancti Albini.

XI. Quòd autem dicunt Andegavensem Episcopum fecisse chartam eis in testimonium judicij & investituræ, magis videtur eis officere quàm proficere; quia non fuit composita per eum qui antè erat magister scholarum; cùm in Andegavensi Ecclesia nulla charta de rebus ad Andegavensem pertinentibus soleat recipi, nisi à magistro scholarum dictata & laudata fuerit. Addimus quòd charta illa non continet priores nostræ Ecclesiæ: quibus quæcunque charta caret, non tantùm perdit auctoritatem, sed etiam meretur calumniam.

XII. Contra hoc quòd asserunt Dominum Calixtum Papam & vos & Dominum Petrum Leonis confirmasse tale judicium & talem investituram, non est mirum si ista confirmavistis, qui nullum super hoc ratiocinantem audiebatis. Verùm Romana Ecclesia illius discretionis semper debet esse ut si aliquis ab ea falsitatem inducendo, vel veritatem tacendo, alicujus rei confirmationem injustam obtinuerit, agnita veritate, tali occasione nulli rem suam debet auferre. Dominus Gaufridus Abbas, qui multùm prudens & multùm litteratus & multùm eloquens fuit, satis ostendit quòd in his rationibus non multùm confidebat, nec multùm urgebant, qui Turonis, ubi vos & Abbas & nos vobiscum eramus, de Capella ista nullum clamorem protulit; similiter nec in celeberrimo Remensi Concilio, ubi Archiepiscopus Remensis fuit, cui isti innituntur, & ubi nos vobiscum fuimus, super hoc quòd isti clamant, clamorem sive querelam ad aurem sanctitatis vestræ detulit. Ad ultimum, isti regulares, qui modò possident, parati sunt comprobare Capellam illam jam à triginta annis vel à quadraginta fuisse datam Ecclesiæ sanctæ Mariæ de Bosco, sine reclamatione legitima sibi facta.

Vide infrà pag. 216.

XIII. Nunc autem, Reverendissime Pater, pervolate

partem

partem adversariorum & nostram, & conferte auctores auctoribus, assensores assensoribus, modos modis, loca locis, tempora temporibus, impetitores impetitis, & quod etiam per nos non rogati faceretis, rectè judicantes, sæpissime jam commemoratæ abbatiæ de Bosco hoc suum satis parvum solatium adjudicate. Quod si apud vestram sublimitatem oratio nostræ parvitatis nullius fuerit, commoveant viscera vestra paupertas hujus fratris & Ecclesiæ suæ pauperis humilitas: quia vos estis sustentator pauperum, & pater orphanorum, & advocatus eorum. Vos estis judex judicum terræ. Sententia vestra definit universas. Acceptio personarum non fuit apud Christum, nec debet esse apud vos Vicarium ejus. Vestrum est bene posita confirmare. Amodo sollicitudinem causæ pauperis istius & fratrum suorum in sinum clementiæ vestræ projicio. Amodo curam hujus pauperis Iohannis & aliorum fratrum suorum habeatis. Quia, Domine, tibi derelictus est pauper. Orphanorum, non dicam eris, sed sis adjutor.

Innocentij II. Papæ epistola ad Robertum Abbatem sanctæ Mariæ de Rota in diœcesi Andegavensi.

INnocentius Episcopus servus servorum Dei dilecto filio Roberto Abbati sanctæ Mariæ de Rota ejusque successoribus regulariter substituendis in perpetuum. Religiosis desideriis facilem præbere debemus assensum, ut fidelis devotio celerem sortiatur effectum. Quocirca, dilecte in Domino fili Roberte Abbas, venerabilis fratris nostri Vlgerij Andegavensis Episcopi, religiosi utique, prudentis, ac discreti viri, certisque experimentis in catholica fide probati, postulationibus annuentes, Ecclesiam An. 1136.

beatæ Mariæ de Bosco, cui Deo auctore præesse dinosceris, sub beati Petri & nostra protectione suscipimus, eamque præsentis privilegij pagina communimus. In primis siquidem statuentes ut ordo canonicus, qui secundùm beati Augustini regulam ibidem est Deo propitio institutus, in eodem loco perpetuis temporibus inviolabiliter conservetur. Quæcunque præterea bona, quascunque possessiones eadem Ecclesia in præsentiarum justè & canonicè possidet, quæcunque etiam in futurum concessione Pontificum, largitione Regum vel Principum, oblatione fidelium, seu aliis justis modis largiente Domino poterit adipisci, firma sibi tuisque successoribus & illibata serventur; in quibus hæc propriis nominibus duximus exprimenda. Ecclesiam videlicet sanctæ Mariæ de Liureio, Ecclesiam sanctæ Mariæ de Camazeio cum Capellis suis, scilicet sancti Petri & sancti Leonardi, Ecclesiam sancti Salvatoris, Ecclesiam sancti Germani de Daona, Ecclesiam sancti Petri de Vaus, Ecclesiam sanctæ Mariæ de Abrisel, Ecclesiam sancti Bomiri de Fonte cooperto, Ecclesiam sancti Petri de Bremio, Ecclesiam sanctæ Mariæ de Roalderia, Ecclesiam sancti Germani, Ecclesiam sanctæ Mariæ Villæportus, Ecclesiam sancti Petri de Chanceio, Capellam sanctæ Mariæ de Portu Sononia, Capellam sanctæ Mariæ de Peston, Capellam sancti Iohannis de Longo-Alneto, Capellam sanctæ crucis de Cancellis, Capellam sanctæ Mariæ Magdalenæ Breliengaudi, Capellam sancti Lamberti, Capellam sancti Dionysij de Molendini Blochet. Concedimus etiam vobis dationem trium præbendarum in Ecclesia sancti Nicolai Credonensis tribus honestis Clericis; qui nimirum, post susceptum à vobis beneficium, Andecavensi Episcopo, remota exactionis molestia, præsententur. Defuncto quoque aliquo eorum, quælibet earundem

præbendarum in manu vestra malo studio minimè teneatur, sed absque frustratoria dilatione à vobis honesto Clerico præbeatur. Et quoniam idem locus frequentationi religiosorum virorum incongruus esse cognoscitur, vobis ibidem habitare non liceat; sed potiùs, sicut statutum est, in eodem loco sex Canonici statuantur. Mensura verò olei quæ eidem Ecclesiæ à vobis annualiter præstabatur, ulteriùs non detur. Decernimus ergo ut nulli omnino hominum fas sit vestram Ecclesiam temerè perturbare, aut ejus possessiones auferre, vel ablatas retinere, minuere, seu quibuslibet molestiis fatigare; sed omnia integra conserventur, eorum pro quorum sustentatione concessa sunt usibus profutura. Salva siquidem Andecavensis Episcopi debita justitia & reverentia. Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularisve persona, hujus nostræ constitutionis paginam sciens, contra eam temerè venire tentaverit, secundò tertiòve commonita si non reatum suum congrua satisfactione correxerit, excommunicationi subjaceat. Conservantes autem eidem loco quæ sua sunt, omnipotentis Dei & beatorum Petri & Pauli Apostolorum ejus gratiam consequantur. Amen, Amen, Amen. Benevalete.

Ego Innocentius catholicæ Ecclesiæ Episcopus subscripsi.

Ego Guillelmus Prænestinus Episcopus subscripsi.

Ego Gregorius Diaconus Cardinalis sanctorum Sergij & Bacchi subscripsi.

Ego Vlgerius dictus Andecavensis Episcopus subscripsi.

Ego Guido Cardinalis sancti Adriani subscripsi.

Ego Vasallus Diaconus Cardinalis sancti Eustachij subscripsi.

Ego Grisogonus Diaconus Cardinalis sanctæ Mariæ in Porticu subscripsi.

Ego Litifredus Presbyter Cardinalis Tit. Vestinæ subscripsi.

Ego Lucas Presbyter Cardinalis Tituli sanctorum Iohannis & Pauli subscripsi.

Ego Guido indignus sacerdos.

Ego Gregorius Cardinalis Presbyter Tituli sanctæ Priscæ subscripsi.

Data Pisis per manum Aimerici S. R. E. Diaconi Cardinalis & Cancellarij VIII. Kalendas Februarij, Indictione XIII. incarnationis dominicæ anno MCXXXVI. pontificatus Domni Innocentij Papæ II. anno sexto.

Visum est hoc loco addere chartam de primo dono Ecclesiæ sancti Nicolai de Credone, & bullam Paschalis II. qua eandem monasterio Rotensi confirmat, quòd utriusque scripti mentio suprà pag. 202. fiat in relatione Vlgerij Episcopi Andegavensis. Addidimus etiam chartam qua ejusdem monasterij initia continentur, & eam quæ agit de confirmatione ab Vrbano II. facta in Concilio Turonensi. Hinc enim explicabuntur quæ de primordiis hujus Ecclesiæ & de judicio Turonensi dicuntur pag. 201. & 208.

De primo dono Ecclesiæ sancti Nicolai de Credone.

Ego Albinus Abbas & Conventus sanctæ Mariæ de Rota munimine & testimonio hujus paginæ notum coætaneis nostris & omnibus successuris esse curavimus Hugonem de Credone Capellam sancti Nicolai, quæ est in Credonensi oppido, cum pertinentiis ejus in manu Raginaldi Andecavensis Episcopi ad hoc posuisse ut ipse Rainaldus eam cum ipsis pertinentiis Ecclesiæ nostræ & nobis donaret in perpetuum habendam, & ipsum Rainaldum nobis eam & Ecclesiæ nostræ dedisse. Sanè id concessit Vlgerius, qui tunc erat Archidiaconus, & Rainaldus Archipresbyter. Concesserunt etiam Clerici præfatæ

Ecclesiæ, Albericus, Theobaudus, Rainaldus, Guarinus, Teobaudus, Guillelmus, Calepinus, Petrus. Ipsum firmatum fuit in Capitulo sancti Mauritij Andegavensis, consedentibus & concedentibus quorum nomina subscripta sunt. Normannus Decanus Andecavensis audivit & concessit. Richardus, Normannus Archidiaconus, Grafio, Guibertus, Guillelmus, Obertus, Haimericus, Vlgerius, & alij. Hoc donum & hanc concessionem fecit stabilius & firmius auctoritas Paschalis Papæ, qui litteris & sigillo suo Ecclesiæ de Bosco ei deservientibus fratribus & deservituris cum suis pertinentiis possidendam constituit.

Privilegium de eodem dono sancti Nicolai.

PASchalis Episcopus servus servorum Dei dilectis filiis Albino Abbati & Canonicis sanctæ Mariæ de Bosco salutem & apostolicam benedictionem. Quia vos ad videndum Deum vacare cognovimus, nos juxta petitionem vestram quieti vestræ benignius providemus. Eapropter Capellam illam beati Nicolai quam in castello Credonis per manum Rainaldi Andecavensis Episcopi suscepistis, nos vobis per decreti præsentis paginam confirmamus, quam videlicet idem Rainaldus Episcopus de Hugonis Credonensis potestate receperat. Sicut ergo ab eo vobis concessa & tradita est, ita vobis in perpetuum quietam & integram cum omnibus appendiciis suis manere censemus. salvo nimirum censu annuo solidorum decem, qui matrici Ecclesiæ beati Mauritij persolvendi sunt. Vniversa enim prædia & dona quæ supradicti Hugonis avus Rainaldus eidem Capellæ de suo jure obtulit & scripti assertione contradidit, quæque ab ipsius Rainaldi filio Mauritio collata sunt, quieta vobis & integra in perpetuum manere sanci- An. 1117.

Ego Litifredus Presbyter Cardinalis Tit. Vestinæ subscripsi.

Ego Lucas Presbyter Cardinalis Tituli sanctorum Iohannis & Pauli subscripsi.

Ego Guido indignus sacerdos.

Ego Gregorius Cardinalis Presbyter Tituli sanctæ Priscæ subscripsi.

Data Pisis per manum Aimerici S. R. E. Diaconi Cardinalis & Cancellarij VIII. Kalendas Februarij, Indictione XIII. incarnationis dominicæ anno MCXXXVI. pontificatus Domni Innocentij Papæ II. anno sexto.

Visum est hoc loco addere chartam de primo dono Ecclesiæ sancti Nicolai de Credone, & bullam Paschalis II. qua eandem monasterio Rotensi confirmat, quòd utriusque scripti mentio suprà pag. 202. fiat in relatione Vlgerij Episcopi Andegavensis. Addidimus etiam chartam qua ejusdem monasterij initia continentur, & eam quæ agit de confirmatione ab Vrbano II. facta in Concilio Turonensi. Hinc enim explicabuntur quæ de primordiis hujus Ecclesiæ & de judicio Turonensi dicuntur pag. 201. & 208.

De primo dono Ecclesiæ sancti Nicolai de Credone.

Ego Albinus Abbas & Conventus sanctæ Mariæ de Rota munimine & testimonio hujus paginæ notum coætaneis nostris & omnibus successuris esse curavimus Hugonem de Credone Capellam sancti Nicolai, quæ est in Credonensi oppido, cum pertinentiis ejus in manu Raginaldi Andecavensis Episcopi ad hoc posuisse ut ipse Rainaldus eam cum ipsis pertinentiis Ecclesiæ nostræ & nobis donaret in perpetuum habendam, & ipsum Rainaldum nobis eam & Ecclesiæ nostræ dedisse. Sanè id concessit Vlgerius, qui tunc erat Archidiaconus, & Rainaldus Archipresbyter. Concesserunt etiam Clerici præfatæ

Ecclesiæ, Albericus, Theobaudus, Rainaldus, Guarinus, Teobaudus, Guillelmus, Calepinus, Petrus. Ipsum firmatum fuit in Capitulo sancti Mauritij Andegavensis, consedentibus & concedentibus quorum nomina subscripta sunt. Normannus Decanus Andecavensis audivit & concessit. Richardus, Normannus Archidiaconus, Grafio, Guibertus, Guillelmus, Obertus, Haimericus, Vlgerius, & alij. Hoc donum & hanc concessionem fecit stabilius & firmius auctoritas Paschalis Papæ, qui litteris & sigillo suo Ecclesiæ de Bosco ei deservientibus fratribus & deservituris cum suis pertinentiis possidendam constituit.

Privilegium de eodem dono sancti Nicolai.

PAschalis Episcopus servus servorum Dei dilectis filiis Albino Abbati & Canonicis sanctæ Mariæ de Bosco salutem & apostolicam benedictionem. Quia vos ad videndum Deum vacare cognovimus, nos juxta petitionem vestram quieti vestræ benigniùs providemus. Eapropter Capellam illam beati Nicolai quam in castello Credonis per manum Rainaldi Andecavensis Episcopi suscepistis, nos vobis per decreti præsentis paginam confirmamus, quam videlicet idem Rainaldus Episcopus de Hugonis Credonensis potestate receperat. Sicut ergo ab eo vobis concessa & tradita est, ita vobis in perpetuum quietam & integram cum omnibus appendiciis suis manere censemus. salvo nimirum censu annuo solidorum decem, qui matrici Ecclesiæ beati Mauritij persolvendi sunt. Vniversa enim prædia & dona quæ supradicti Hugonis avus Rainaldus eidem Capellæ de suo jure obtulit & scripti assertione contradidit, quæque ab ipsius Rainaldi filio Mauritio collata sunt, quieta vobis & integra in perpetuum manere sanci- An. 1117.

mus. Data Beneventi II. Non. Aprilis, Indictione decima.

Fundatio Ecclesiæ sanctæ Mariæ de Rota.

DVm divina pietas quotidie nos admonet dicens, *Date eleemosynam, & omnia munda sunt vobis, Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut cùm defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula*, idcirco ego Raginaldus Roberti Burgundi filius pro Dei omnipotentis amore, & pro retributione animæ meæ, ut pius Dominus eripere me dignetur à perpetua morte, pro anima patris ac matris necnon & uxoris meæ, quoddam boscum meum Credonensi castro proximum ad ædificandam ibi Ecclesiam beatæ & gloriosæ virginis Mariæ de jure meo in jus Canonicorum sub beati Augustini regula in eadem Ecclesia degentium perpetuò transfundo ita solidum & à consuetudinibus omnibus exceptum qualiter à Fulcone Andegavensi Comite juniori solidum & quietum illud usque in præsentem diem tenui & teneo; ea siquidem conditione ut nullus alius ordo intra præfatam Ecclesiam aut in præsenti aut in futuro præter Canonicorum canonicè illic habitantium admittatur. Vt autem hoc donum meum inviolabilem obtineat firmitatem, notum facio præsentibus & posteris meis hanc investitionem Andegavis factam esse supradictæ Ecclesiæ & ejusdem loci fratribus in camera & in domni Gaufridi Episcopi præsentia, vidente & concedente Mauricio & Henrico & Roberto filiis meis, Et ut hæc donatio rata & inviolabilis perpetuò subsistat, manu propria subterscripsi. Data Andegavis III. Idus Febroarij, in crastino dedicationis basilicæ beati Nicolai.

In nomine Domini, ego Hugo Lugdunensis Archiepiscopus subscripsi.

Signum Raginaldi Credonensis.

Ego Gaufridus Andegavensis Episcopus rogatus concessi.

Signum Amati. Ego Amatus gratia Dei Burdegalensis Archiepiscopus & sanctæ Romanæ Ecclesiæ Legatus laudo & confirmo.

Signum Ivonis Carnotensis Episcopi.

Signum Hoelli sanctæ Cenomanensis Ecclesiæ Episcopi.

Ego Gualterus gratia Dei Albanensis Ecclesiæ Episcopus subscripsi.

Signum Guarneri Archidiaconi.

Concessit etiam Raginaldus Credonensis & Mauritius filius ejus supradictæ Ecclesiæ & loci fratribus quidquid de fevo suo in quocunque loco ampliùs emerint, seu quicquid eidem Ecclesiæ attribuetur de rebus ad suum dominium pertinentibus, teste Matthæo Suhardi filio & Radulpho de Pochoneria hominibus suis. Datum anno Domini M L X X X X I I I.

Facta igitur hac concessione à Raginaldo Credonensi, firmata est hæc charta in superiori camera Gaufridi Andegavensis Episcopi junioris per impositionem manus Vrbani II. Papæ & per beati Petri auctoritatem pridie Idus Febroarij in primò anno ordinationis Gaufridi junioris Episcopi, in nono ordinationis Vrbani prædicti Papæ, ipso Gaufrido juniori Episcopo vidente & laudante, laudante Episcopo Signensi, Teuthione, Alberto, Rangerio Cardinalibus videntibus & laudantibus. Affuerunt etiam de Clericis Papæ, Emorrandus de Seissuns, Milo sancti Albini monachus. De Clericis Andegavensis Episcopi, Vvillelmus de sancto Laudo, Goffridus Vvidonis filius. De Clericis in præfata Ecclesia sub regula degentibus, Robertus & Quintinus, & duo Hervei, & alij duo.

Signum Aldeberti Primatis Bituricensis.

Ego Vvido gratia Dei Viennensium Archiepiscopus subscripsi.

Ego Geraldus Morinorum Episcopus subscripsi.

Signum Renerij Canonici Malleonensis.

Ego Rangerius Cardinalis subscripsi.

Signum Fulconis Andegavensis Comitis.

His audientibus, Clarembaldo de Rupeforti, & Hieronymo fratre ejus, & Goffrido Fulcredo, & Hugone de Poceio.

Hæc secunda sanctio facta est Turonensi Concilio, Apostolico viro Missam devotissimè celebrante, XII. Kalendas Aprilis, luna existente XXII. anno MXCVI. incarnati verbi, Philippo Rege Francorum imperium tenente.

Signum magistri Mainegaudi.

Signum Guillelmi electi de Claromonte.

Signum Raginaldi Andegavensis junioris Episcopi.

Signum Radulphi Archiepiscopi Turonensis.

ACTA CONCORDIÆ INITÆ inter Canonicos Ruthenenses & Monachos Massilienses super Ecclesia sancti Amantij & sepultura civium Ruthenensium.

Anno 1140. SVper alteratione quæ inter Canonicos Ruthenenses & monachos Massilienses pro Ecclesia sancti Amantij & sepultura civium Ruthenensium jamdiu ventilata fuerat, hujusmodi concordia communi assensu utriusque partis intervenisse dinoscitur. In primis præfati monachi possidentes Ecclesiam beati Amantij, cujus Ecclesiæ possessio confirmata est & jam in præsenti episcopali donatione facta communi assensu Clericorum Ruthenensium, ipsi quidem monachi debent persolvere pro eadem

Ecclesia Canonicis Ruthenensibus in festivitate Apostolorum Petri & Pauli annuum censum viginti solidorum Ruthenensium, salva nimirum in eadem Ecclesia Ruthenensis Episcopi debita reverentia. Pactum est etiam inter Petrum venerabilem Abbatem Massiliensem & Clericos Ruthenenses coram Episcopo ut omnium Ecclesiarum pertinentium ad alodium beati Amantij, quæ acquisitæ fuerunt ab anno incarnationis Domini millesimo centesimo vigesimo, vel deinceps acquiri poterunt, habeant Massilienses medietatem, alteram verò medietatem Canonici Ruthenenses; excepta Ecclesia sancti Austremonij, pro qua prædicti monachi debent dare annuatim Ecclesiæ Ruthenensi duas libras albi incensi donec præfati Clerici Boadonensem Ecclesiam possint acquirere, vel aliam æquivalentem, nisi ea poterit acquiri. Præterea Ruthenensi Episcopo præsente unà cum Hugone Comite concorditer actum est inter prætaxatos monachos & Clericos ut iidem Canonici haberent liberam facultatem sepeliendi circa matrem Ecclesiam Episcopos & Archidiaconos necnon etiam universos quicunque canonico habitu suscepto vitam finirent, ita tamen sub distinctione, ut si aliquis in extremitate vitæ canonicum habitum postularet, ipsi Canonici per proprium nuntium conveniant Capellanum sancti Amantij, vel eo absente quemlibet Clericorum ejusdem Ecclesiæ, quatinus aliquis eorum ad hoc infirmum adiret, ut eo præsente canonicum habitum susciperet. Si verò, legatione audita, aliquis eorum illuc ire differret, haberent iidem Canonici liberam facultatem imponendi canonicum habitum infirmo & eum mortuum sepelire; ita nimirum ut Ecclesia beati Amantij obtineat debitum beneficium, secundùm voluntates infirmorum; omnium quidem qui in infirmitate canonicum habitum susceperint; conversos quoque qui dimissa

proprietate ad eos venirent, necnon etiam mulieres Deo devotas post promissionem castitatis & obedientiæ relicta proprietate, simili modo sepulturæ traderent. Alios autem universos in cimiterio ejusdem beati Amantij sepeliendos esse non dubitatur. Præterea sciendum est quòd his quæ per Massilienses sive per Canonicos Ruthenenses ab apostolica sede impetrata fuerant, quibus huic instrumento derogari posset, favore hujus transactionis ab utraque parte penitùs renuntiatum est.

Ego Bernardus hoc instrumentum scripsi xv. Kal. Madij, incarnationis dominicæ anno millesimo centesimo quadragesimo.

S. Domini Ademarij Episcopi. Ego Petrus Abbas Massiliensis subscripsi. S. Guillelmi Prioris de canonica. Ego Guillelmus Prior sancti Leontij. Ego Guillelmus Archidiaconus. Ego Hugo Archidiaconus subscripsi. Ego Deusdedit Prior sancti Amantij. Ego Vvillelmus Præpositus subscripsi. Ego Guillelmus Prior Amiliavensis subscripsi. Ego Petrus de Montoliu subscripsi. Ego B. de Belcastel subscripsi.

Bulla Lucij II. Papæ confirmantis superiorem transactionem.

Anno 1144. LVcius Episcopus servus servorum Dei dilecto filio Petro Massiliensi Abbati ejusque successoribus regulariter promovendis in perpetuum. Æquum & rationabile esse dinoscitur ut qui ad Ecclesiarum regimen assumpti sumus, eas & à pravorum hominum nequitia tueamur & ipsarum quieti atque utilitati auxiliante Domino salubriter providere curemus. Quamobrem, dilecte in Domino fili Petre Abbas, tuis justis postulationibus clementer annuimus, & Ecclesias quas canonicè possidetis, videlicet Ecclesiam sancti Amantij, quæ in Ruthe-

nensi suburbio sita esse dinoscitur, & Ecclesiam sancti Austremonij de Sales, cum Capellis & omnibus ad ipsas Ecclesias pertinentibus, sub apostolicæ sedis protectione suscipimus, atque tibi tuisque successoribus & per te Massiliensi monasterio præsentis privilegij pagina confirmamus. Præterea conventionem quæ inter te & venerabilem fratrem nostrum bonæ memoriæ Ademarum ejusdem urbis Episcopum & Canonicos utriusque partis voluntate atque convenientia rationabiliter facta est & scripto firmata, auctoritate apostolica roboramus & futuris temporibus ratam & inconvulsam perpetuò manere decernimus. Sed nec alicui liceat in præfatam Ecclesiam sancti Amantij interdicti sententiam promulgare quandiu tu vel successores tui aut fratres tui à sede apostolica evocati de objectis sibi querelis justitiam facere ac recipere coram Romano Pontifice fuerint parati. Statuimus ergo ut nulli omnino hominum liceat te vel successores tuos super iis infestare aut vobis exinde aliquam contrarietatem vel molestiam inferre. Si qua verò ecclesiastica secularisve persona, hanc nostræ constitutionis paginam sciens, contra eam venire tentaverit, secundò tertiòve commonita si non præsumptionem suam congrua satisfactione correxerit, potestatis honorisque sui periculum patiatur, & à sacratissimo corpore & sanguine Dei & Domini redemptoris nostri Iesu Christi aliena fiat, atque in extremo examine districtæ subjaceat ultioni. Conservantes autem hæc omnipotentis Dei & beatorum Petri & Pauli Apostolorum ejus & nostram gratiam consequantur. Amen. Amen. Datum Laterani per manum Baronis Capellani & scriptoris IIII. Kal. April. Indictione VII. incarnationis dominicæ anno millesimo centesimo quadragesimo quarto, pontificatus verò Domini Lucij secundi Papæ primo.

ALPHONSI REGIS PORTVgalliæ epistola ad Lucium II. Papam, qua regnum suum Romanæ Ecclesiæ tributarium constituit.

Proclamatus Rex an. 1139. *Marian. lib.* 10. c. 17.

Vide Innoc. III. lib. 1. epist. 99 441. 448. 447. lib. 14. epist. 59. lib. 15. epist. 24.

LVcio secundo A. Rex Portugalensis. Claves regni cœlorum beato Petro à Domino nostro Iesu Christo concessas esse cognoscens, ipsum patronum & advocatum apud Deum omnipotentem habere disposui; ut & in vita præsenti opem illius & consilium in meis oportunitatibus sentiam, & ad præmia felicitatis æternæ ipsius suffragantibus meritis valeam pervenire. Quocirca ego Adefonsus Dei gratia Portugalensis Rex per manum Domini G. Diaconi Cardinalis apostolicæ sedis Legati Domino & Patri meo Papæ Innocentio hominium feci, & terram quoque meam beato Petro & sanctæ Romanæ Ecclesiæ offero sub annuo censu quatuor unciarum auri, ea videlicet conditione & tenore, ut omnes qui terram meam post decessum meum tenuerint, eundem censum annuatim beato Petro solvant, & ego, tamquam proprius Miles beati Petri & Romani Pontificis, tam in me ipso quàm in terra mea vel in iis etiam quæ ad dignitatem & honorem meæ terræ ac etiam defensionem & solatium apostolicæ sedis habeam, & nullam potestatem alicujus ecclesiastici secularisve dominij, nisi tantùm apostolicæ sedis vel à latere ipsius missi, unquam in terra mea recipiam. Facta oblationis & fortitudinis charta Idus Decembris æra MCLXXX. Ego supradictus Adefonsus Portugalensis Rex hanc cartam fieri jussi, & libenti animo coram idoneis testibus propria manu confirmo. Ego Iohannes Bracharensis Episcopus confir-

mo. Ego B. Colimbriensis Episcopus confirmo. Et ego Petrus Portugalensis Episcopus confirmo.

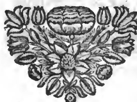
Lucij II. Papæ responsoria.

LVcius Episcopus servus servorum Dei dilecto in Christo filio A. illustri Portugalensi Duci salutem & apostolicam benedictionem. Devotionem tuam, dilecte in Domino fili, maximè congaudemus, quòd temetipsum de illis ovibus recognoscens quas Dominus noster Iesus Christus beati Petri custodiæ commendavit, cùm ad expugnationem paganorum intentus, multisque negotiis secularibus occupatus, Apostolorum limina visitare non posses, per manum dilecti filij nostri G. Diaconi Cardinalis tunc in partibus illis apostolicæ sedis Legati prædecessori nostro felicis recordationis Papæ Innocentio hominium laudabili devotione fecisti, & terram tibi à Deo commissam beato Petro Apostolorum principi obtulisti, atque personam tuam & terram ipsam ipsius patrocinio humiliter commisisti, postmodum verò tam per litteras tuas quàm per venerabilem fratrem nostrum I. Bracharensem Archiepiscopum nobis etiam promisisti ut tam tu quàm hæredes tui de terra ipsa quatuor uncias auri annis singulis Romano Pontifici persolvatis. Nos itaque, qui, licèt indigni, beati Petri loco residere conspicimur, tam te quàm filios tuos & successores vestros intra heredes ipsius Apostolorum principis ipso adjuvante suscipimus, ut in ejus benedictione & protectione tam animarum quàm corporum maneatis, per quam ab hostium visibilium & invisibilium expugnatione defensi, ad cœlestia regna pervenire largiente Domino valeatis. Datum Laterani Kalendis Maij.

EVGENII III. EPISTOLA ad Petrum Regensem & Bertrandum Forojuliensem Episcopos.

An. 1145. EVgenius Episcopus servus servorum Dei venerabilibus fratribus P. Regensi & B. Forojuliensi Episcopis salutem & apostolicam benedictionem. Bariolensis Ecclesia beati Petri juris existit, & ad ejus proprietatem & defensionem specialiter pertinet. Vnde nobis est injuncta necessitas ipsam & alias sibi pertinentes diligere & fovere, & nullam eis injuriam vel molestiam irrogare. Quocirca per apostolica vobis scripta mandamus atque præcipimus quatenus nullas novas exactiones, neque receptiones, vel pastus, vel alia inconsueta in Ecclesiis quas in vestris episcopatibus possidet imponatis, nec ab eorum Presbyteris exigatis; sed eas in ea libertate liberè dimittatis in qua prædecessorum vestrorum Augerij videlicet & Berengarij temporibus extitisse noscuntur. Presbyteros autem sive Clericos vobis subditos, qui excommunicatos in cimiterio scienter sepeliunt, tamdiu à susceptis ordinibus suspendimus donec de tam gravi præsumptione satisfacturi nostro se conspectui repræsentent. Vos autem tamen nostram suspensionem eis annuncietis, & observari firmiter faciatis. Datum Viterbij v.i. Kal. Novembris.

BVLLA ADRIANI IV. PAPÆ qua confirmat ordinationem factam de Ecclesiis sanctæ Genovefæ, salvis jure & rationabilibus consuetudinibus quas Episcopus Parisiensis habebat in eisdem.

ADrianus Episcopus servorum Dei venerabili fratri Theobaldo Parisiensi Episcopo salutem & apostolicam benedictionem. Quòd Ecclesias beatæ Genovefæ prædecessor noster felicis memoriæ Papa Eugenius per regulares Canonicos ordinari præcepit, sicut ex litteris ejus agnovimus, non ad hoc fecit, neque id intellexit, ut tu vel successores tui aliquid de jure tuo, quod in eisdem Ecclesiis habuisse dinosceris, deberes amittere, aut justitiam Ecclesiæ tuæ auferri crederet vel minui, sed ut ipsæ Ecclesiæ potiùs ab honestis & religiosis viris quàm à lascivis & enormiter conversantibus servirentur. Nos igitur quod ipse super hoc statuit auctoritate sedis apostolicæ confirmantes, omnia jura & rationabiles consuetudines quas in prædictis Ecclesiis prædecessores tui hactenus habuisse noscuntur, tibi tuisque successoribus sine ulla diminutione volumus conservari. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostræ confirmationis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare præsumpserit, indignationem omnipotentis Dei & beatorum Petri & Pauli Apostolorum ejus se noverit incursurum. Datum Romæ apud sanctum Petrum XVII. Kalendas Ianuarij. An. 1155.

EIUSDEM ADRIANI epistola ad Berengarium Archiepiscopum Narbonensem, Artaldum Episcopum Helenensem, & Barones per Helenensem episcopatum constitutos, adversùs Gaufredum Comitem Ruscinonensem.

Circa an. 1156.

ADrianus Episcopus servus servorum Dei venerabilibus fratribus Berengario Narbonensi Archiepiscopo & apostolicæ sedis Legato, & Artaldo Helenensi Episcopo, & universis Baronibus per Helenensem episcopatum constitutis, salutem & apostolicam benedictionem. Quæ à prædecessoribus nostris rationabiliter sunt statuta, nullius temeritate volumus perturbari, sed inconvulsa ea mandamus & illæsa ab omnibus observari. Prædecessor autem noster felicis memoriæ Papa Eugenius Comitem Gaufredum & eam quam tenet adulteram excommunicationis vinculo innodavit, pro eo videlicet quòd legitima uxore dimissa, non est veritus adulteram sibi matrimonio copulare. Et quia, ut nobis dicitur, pertinaciter adhuc in sua iniquitate perdurat, eandem sententiam ratam habentes, mandamus eam ab omnibus inviolabiliter observari; statuentes ut eidem Comiti nunquam sit liberum, legitima etiam uxore defuncta, eam sibi matrimonio copulare quam non est dubium manifesto adulterio polluisse. Filios autem quos ex adultera in adulterio procreavit; qui spurij à jure censentur, decernimus perpetuò paterna hereditate carere; nec eis liceat ullo tempore aliquid hereditatis ipsius Comitis jure successionis petere vel habere. Si verò ab eis hoc fuerit aliquando attentatum, excommunicationis vinculo se noverint innodandos.

31. q. 1. c. 3. *Illud verò.*

LITTERÆ

LITTERÆ ERMENGAVDI, Comitis Vrgellensis, quibus abdicat consuetudinem, quam ab antecessoribus suis habebat, capiendi bona mobilia & immobilia Episcoporum Vrgellensium defunctorum.

IN nomine omnipotentis Patris & incarnati Verbi filij ejus & ab utroque procedentis Spiritus sancti. Pateat cunctis præsentibus atque futuris qualiter ego Ermengaudus Dei dispositione Comes Vrgelli pro remedio animæ meæ omniumque parentum meorum dimitto atque evacuo & sine aliquo retentu penitùs persolvo Domino Deo & almæ genitrici ejus Mariæ sedis Vrgelli horribilem illam & malè consuetam rapinam quam post decessum Episcoporum sedis Vrgelli injustè exercere consueverant prædecessores mei in omni honore episcopali; tali scilicet modo, quòd ego nec aliquis Comes post me non habeamus licentiam nec potestatem ex hac horà in antea diripiendi sive invadendi bona Vrgellensium Episcoporum mobilia sive immobilia, quandocunque vel ubicunque prædictæ sedis Pontifices moriantur; sed post obitum eorum salva & libera atque quieta remaneant omnia sua præfatæ Ecclesiæ almæ genitricis Dei Mariæ sedis Vrgelli sine aliqua inquietatione Vrgellensium Comitum vel hominum suorum. Veruntamen quia post decessum Episcoporum episcopalia castra sive villa prædictæ sedis pro securitate & defensione honoris beatæ Mariæ usque ad diem futuræ electionis in manu Vrgellensium Comitum permanere consueverunt, nihil ibi Comes Vrgellensis vel homines sui accipiant nisi ea tantùm quæ ad custodienda prædicta castra bona fide sine Anno 1162.

malo ingenio secundùm providentiam Canonicorum prædictæ sedis sufficienti modo necessaria fuerint. Prædicta autem castra quæ in manu Comitis post obitum Episcoporum custodienda permanere solita sunt, hæc sunt, castrum Savaugiæ, & castrum de Gissona, & castrum de Torrefracta, & villa sedis, & castrum de Montferrer. Ex ipsa verò die qua præfata castra in manu Comitis esse incipient, de redditibus & censibus & explectis quæ de ipsis castris exierint, prænominata castra custodiantur. Dono etiam ad operam beatæ Mariæ centum morabetinos per unumquemque annum de ipsa mea paria de Hispania, quandiu ipsa paria perdurabit. Si interim de ipsis Clericis prædictæ sedis quisquam fortè obierit, res ipsius defuncti securæ semper permaneant sine direptione vel diminutione, quam ei Comes vel homines sui aliquo modo facere non præsumant. Insuper & ob remissionem peccatorum meorum meorumque parentum omnia quæ juris beatæ Mariæ esse noscuntur, eidem matri meæ Vrgellensi Ecclesiæ in perpetuum habenda concedo, laudo, atque confirmo. Si quis contra hanc chartam ad disrumpendum, non valeat vindicare quod requirit, sed in quadruplum Ecclesiæ beatæ Mariæ componat, & postea scriptura præsens firma & stabilis permaneat omni tempore. Acta charta secundo Idus Ianuarij anno dominicæ incarnationis millesimo centesimo sexagesimo secundo.

EPISTOLÆ DVÆ ALEXANDRI III. Papæ pro Guinardo Comite Ruscinonensi.

ALexander Episcopus servus servorum Dei dilecto filio nobili viro G. Comiti de Rossilione salutem & apostolicam benedictionem. Nobiles & illustres personæ quanto se beato Petro & nobis majori devotione subjiciunt, tanto eas Romana Ecclesia arctiori consuevit caritate diligere & in justitiis & honoribus suis propensiùs confovere. Eapropter tuæ devotionis obtentu, & dilecti filij nobilis viri Trencavel avunculi tui precibus inclinati, terram quæ te hereditario jure contingit, nulla tibi quæstione ab adultera vel ejus filio facta, tibi auctoritate apostolica confirmamus & præsentis scripti patrocinio communimus, statuentes ut nulli unquam viro vel feminæ liceat tibi paternam hereditatem contra justitiam auferre vel illicitè perturbare. Si quis autem hoc temerè attentare præsumpserit, indignationem omnipotentis Dei & beatorum Petri & Pauli Apostolorum ejus se noverit incursurum. Datum apud Montempessulanum XIV. Kal. Septembris. Anno 1165.

ALIA.

ALexander Episcopus servus servorum Dei venerabilibus fratribus Pontio Narbonensi & Hug. Tarraconensi Archiepiscopis, Helenensi quoque & Gerundensi Episcopis, salutem & apostolicam benedictionem. Suggestum nobis est & certa quasi relatione monstratum quòd pater nobilis viri G. Comitis de Rossilione, legitima uxore dimissa, sibi

aliam per adulterium copulavit. Vnde tam ipse quàm ejus adultera anathematis meruerunt vinculis innodari; & , sicut credimus , antecessor noster bonæ memoriæ Eugenius Papa prohibuit ne filij qui ex adultera susciperentur, in paternam succederent hereditatem. Ceterùm quoniam secundùm legum statuta filius est quem legitimæ nuptiæ demonstrant, nec filius sed spurius dicitur qui de adulterio nascitur, fraternitati vestræ per apostolica scripta mandamus quatinus ne illi jure successionis vel adultera aliquid de suprascripta hereditate ratione donationis propter nuptias sibi vindicent, districtiùs prohibeatis, & hoc fieri nullatenus permittatis, & si quis eidem G. super hoc injuriam vel molestiam inferre præsumpserit, cùm ad vos inde querela pervenerit, debitam de eo & plenam justitiam faciatis. Datum apud Montempessulanum XIV. Kal. Septembris.

HENRICI ARCHIEPISCOPI Remensis epistola increpatoria ad Cardinales Romanæ Ecclesiæ in causa Drogonis Cancellarij Noviomensis.

Anno 1170. REverendis in Christo Patribus Episcopis & Cardinalibus sanctæ Romanæ Ecclesiæ filiis Henricus Remorum dictus Archiepiscopus salutem & reverentiam. Non sine admiratione multa & animi concussione recenseo quòd apud vos nec gratiam meretur obsequium, nec amor vicissitudinem, nec humilitas adjumentum. Si vos in summo rerum cardine divina miseratio collocavit, non sibi contraria sed voluntati suæ similia quærit à suis professoribus exerceri. Ipse qui dicit, *Ego diligentes me dilige*, à

servo suo dictum recipit: *Tu autem Domine sabaoth omnia cum tranquillitate judicas, & cum magna reverentia disponis nos.* Si vestræ condescendit abjectioni divina dignatio, si dilectionis, tranquillitatis, & reverentiæ munus æterna majestas exhibet hominum servituti, quid homo debet reserare homini, qui non utique servus sed conservus est sub imperio conditoris? Adorari se prohibet angelus ab Apostolo; nec attendit conditionem carnis, sed superiùs dominantis arbitrium; nec honorem suscipiens Apostolus tumescit, nec erubescit angelus hominem revereri, qui genus humanum noverat Domini sui sanguine reparatum. Locum ejus tenetis. Vices agere debetis, & figuram similitudinis imitari. Si vobis, non necessitatis articulo, sed divinæ vocis imperio subservimus, num debemus gratiam promereri? Cultoribus suis refert Deus gratiam pro gratia, & dilectores suos multiplici suffragio consolatur. Nos pro servitio reportamus offensam, pro beneficiis jurgia, dissensiones pro pace, pro dilectione molestiam. Quod fovemus opprimitis, quod adversamur assumitis. Et sic in vacuum cedit nostra devotio, quam vobis constanter tempore necessitatis exhibuimus, non verbo, neque lingua, sed opere & veritate. Dat omnibus affluenter divina bonitas, & nulli improperat. Nec nos obsequia nostra vobis ad improperium replicamus; sed de fructu operum nostrorum volumus justa vicissitudine satiari. Sat est dictum sapientibus. Quicquid enorme est complanat secura correctio. Agite igitur quod debetis. Et si quid sumus in oculis vestris, si quid possumus apud vos, si quid de vobis bene meruimus, sentiat vestræ dilectionis efficaciam dilectus & familiaris noster Drogo Noviomensis Cancellarius, quem Dominus Papa, sicut placuit, non, sicut credimus, ut decuit, duro sententiæ suæ destituere videtur elogio;

cujus molestia nos non immeritò tangit, & angit erubescentia quam sine præjacenti culpa creditur sustinere.

EIVSDEM EPISTOLA AD *Alexandrum III. de eodem argumento.*

REverendo in Christo patri & Domino Alexandro Dei gratia summo Pontifici Henricus Remorum dictus Archiepiscopus salutem & reverentiam. Nullus est homini justior dolor quàm beneficij sui perdere diligentiam; nec debitoris animum gravior potest incursare molestia quàm cùm pro gratiæ merito titulus reportetur offensæ. Miror, & mirari satis non sufficit animus meus, quid occasionis intervenit, quid accedit meriti mei, quid operis intercedit, ut Moysi manus sentiam graves, & affectum patris non qualem merui repræsentet effectus. Quod enim fovere desidero vestra decolorat auctoritas; & quibus de rigore justitiæ adversor, vestra benevolentia sublevat in profectum. Audiunt inimici mei & vestri opus vestrum & rancorem meum; & lætantur quoniam vos fecistis. Non est affectus filialis apud animum patris occultare quod doleat, sed de planta tristitiæ fructum quærere gaudiorum. Duo fecistis opera quæ miror, nec minùs vicem vestram quàm meam doleo in illis. Inutilitatem, ne dicam graviùs, Atrebatensis illius promoveris in publicum. in quo & Ecclesia illa turbatur, confunditur justitiæ rigor, Ecclesiæ prædia dissipantur. Noviomensis Ecclesiæ Cancellarium, virum, ut credo, honestatis & religionis amatorem, & meum familiarem, non citatum, non auditum, non convictum canonicè, nec de propria confessione reum, à gradu suo, sicut accepi, removere intenditis; cui

plurimùm apud vos sancti Pontificis meritum & constitutio debuit suffragari, qui tantum in eo fidei speique reposuit ut ei cum personatu curam animarum sine scrupulo conscientiæ commendaret. In quo stupor apprehendit omnes, & aures tinniunt audientium, cùm tam diversa meritorum reportent stipendia inutilitas auxilium & religio dejectionem. Est aliud præterea quo graviùs uritur & urgetur animus meus, quòd non sereno vultu scripta mea recipitis, nec apud vos finem sortiuntur acceptum. De regularibus autem Clericis cùm teneat communis usus Ecclesiæ ut Archidiaconi vices agant in episcopatibus, vel parrochiales curas obtineant, de prædicto fratre nostro Noviomensi Cancellario non sine gravi cordis scrupulo sustineo quòd eum sic arbitrij vestri sententia debeat prædamnare; maximè cùm preces meas pro eo susceperitis, & commendationem dignam gratia sine gratia remitti non meruerim. Hoc præterea vobis adnuntio, quicquid alij dixerint, quòd in ejus promotione & communis consensus Canonicorum affuit, & nullam audivi sonuisse contradictionem.

Vide Bullam Alexandri III. apud Iacobú le Vasseur in Annalibus Ecclesiæ Noviom. pag. 897.

ALEXANDRI III. PAPÆ epistola ad Henricum Archiepiscopum Remensem, qua superioribus litteris respondet.

An. 1170.

ALexander Episcopus servus servorum Dei venerabili fratri Henrico Remensi Archiepiscopo salutem & apostolicam benedictionem. Cùm significasses nobis quòd nec litteras nec nuntios tuos benigniori oculo respiceremus, nec preces tuas super negotio Attrebatensis Episcopi vellemus admittere, satis mirati sumus qua de causa turbatio ista in animo tuo provenerit, & quibus argumentis gra-

tiam & dilectionem nostram circa te refriguisse conicere potuisti. Non enim ita immemores sumus magnificæ devotionis & utilissimi obsequij quod nobis & Ecclesiæ Romanæ in necessitatis articulo prompto animo impendisti ut non te sicut carissimum fratrem nostrum & firmissimam columnam Ecclesiæ sincerissimo diligamus caritatis affectu, & tam nuntios quàm litteras tuas liberali semper animo videamus, & gratanter pro te velimus efficere quicquid cum Deo & justitia & honestate nostra possimus & pro aliquo fratrum nostrorum essemus facturi; nec recolimus nos unquam tuis precibus obviasse, quas salva forma justitiæ & honestate nostra potuimus exaudire. Immo plerunque præter officij nostri debitum tuæ curavimus fraternitati deferre & satisfacere voluntati. Quapropter hæc in animum tuum non descendant; sed omnem hujusmodi sollicitudinem & anxietatem deponas. Et si quando petitionibus tuis non ad votum annuimus, non voluntati nostræ, sed potiùs meritis negotiorum ascribas. Desiderium namque, sicut diximus, & voluntatem habemus ea quæ cordi sunt tibi gratanti animo exequi & votis tuis, in quibus expedit, benignum semper & promptum favorem præbere. Tu verò, sicut vir discretus & prudens, in omnibus agendis tuis cautè & providè ambules, suffraganeos Ecclesiæ tuæ benignè & mansuetè pertractes, & de Ecclesiis beati Petri propriis, quæ in tua provincia constitutæ sunt, non tamquam de tuis disponas, sed eas in sua libertate relinquas. De cetero super negotio dilectæ in Christo filiæ nostræ nobilis mulieris Constantiæ sororis tuæ uxoris Comitis Tolosanensis venerabilibus fratribus nostris Suessionensi, Ambianensi, & Laudunensi Episcopis consideratione fraternitatis tuæ efficaciter scripsimus prout novimus expedire. Verùm quia, sicut accepimus, in instrumento dotalitij

sui testes conscripti sunt, ipsos auctoritate nostra & tua moneas & inducas ut amore justitiæ testimonium perhibeant veritati. Sicut enim periculosum est iniquum falsumve proferre, ita quoque bonum est veritati testimonium perhibere. Ad hæc, dilectum filium nostrum magistrum Paganum tibi devotum admodum & fidelem providentiæ tuæ propensiùs commendamus, rogantes ut ei benefacias & habeas multipliciter commendatum, quem scis pro suo negotio tanto tempore apud nos moram fecisse. Negotium enim pro quo eum misisti citò satis & compendiosè expedivimus. Datum Beneventi VI. Kal. Septembris.

EIVSDEM ALEXANDRI epistola ad Decanum & Capitulum Ecclesiæ Parisiensis, de residentia Canonicorum forinsecorum.

ALexander Episcopus servus servorum Dei dilectis filiis B. Decano & Capitulo Parisiensi salutem & apostolicam benedictionem. Ea quæ ad incrementum Ecclesiarum & venustatis spectant decorem, juxta officij nostri debitum studiosiùs prosequi volumus, & iis promptam curam & diligentiam adhibere optamus quæ ad vestrum & Ecclesiæ vestræ cognoscimus pertinere profectum. Ex litteris autem quas nobis devotio vestra transmisit evidenter accepimus quòd quia quidam vestrum alienis insistentes negotiis, rarò Ecclesiæ vestræ sui præsentiam exhibebant, & ceteri eandem licentiam absentandi se velint habere, communi consilio illos Canonicorum vestrorum forinsecos ordinastis qui per medietatem anni in Ecclesiæ vestræ servitio assidui non fuerint, An. 1170.

ita tamen quòd circa quatuor marcas argenti de præbenda sua annuatim recipiant, eis exceptis qui in servitio nostro vel Regis Francorum permanserint, & hoc sub anathematis interpositione firmastis. Vnde nos paci, quieti, & utilitati vestræ, sicut diximus, paterna meditatione providere volentes, præscriptam institutionem, sicut à majori & saniori parte Capituli facta est, ratam & firmam habemus, & ne quorumlibet valeat præsumptione mutari, eam auctoritate apostolica confirmamus & præsentis scripti patrocinio communimus; statuentes ut nulli omnino hominum liceat hanc paginam nostræ confirmationis infringere vel ei aliquatenus contraire. Si quis autem hoc attentare præsumpserit, indignationem omnipotentis Dei & beatorum Petri & Pauli Apostolorum ejus se noverit incursurum. Datum Tusculani 11. Idus Decembris.

NICOLAI MONACHI Clarevallensis epistola ad Henricum Comitem Campaniæ.

Circa an. 1170.

SERENISSIMO Principi & carissimo Domino suo Henrico Comiti Trecensi frater Nicolaus vita peccator, habitu monachus, à salute salutem. Philosophus dicit: *Ego tunc humanarum rerum statum arbitror esse felicem cùm aut Philosophos principari aut Principes philosophari contigerit.* Viva sententia, nec modò hominis ore formata, sed Dei. Quid est enim homo sine litteris nisi sepulcrum animæ rationalis viventis & sepultæ? Litteræ viæ sunt ad honestatem, & honestas fructus est litterarum. Et licèt sensus litteras, non litteræ sensum inveniant, ornat tamen & ordinat inventio inventorem, tamquam de

pulcro patre pulcrior filius elucescens. Vetus enim proverbium est, & ore veterum celebrata sententia: Quantum à beluis homines, tantum distant à laicis litterati. Hæ primùm à Deo inventæ & scriptæ digito pro singulari munere datæ sunt & commendatæ mortalibus. Per has præsens est quod præteritum fuit. Hæ quicquid usquam vel unquam gestum est recolligunt in se ipsis. Ad quid tamen eas effero nisi ut te efferam, cui datum est in Philosopho Principem, in Principe Philosophum retinere? Proinde felicia dixerim tempora nostra, quæ tuo principatu principaliter sunt insignita, per quem ditantur Clerici, dotantur Ecclesiæ pariter & ornantur. Non invideant milites, quia & illis morem geris. Non tamen unus sed tamquam unicus inter Principes terræ; largissima manus tua, & cui non sit similis in filiis hominum, de possessionibus suis & pauperibus diffundit & divitibus, ut dives adstringatur fortiùs & pauper meliùs sustentetur. Porrò pecuniam sicut paleam reputas, quæ ferè indifferenter spargitur & universis. Nihil tibi & illi; quæ cùm ad te venerit, non abscondentem invenit, sed fundentem. Plerunque & antequam veniat collata est & collocata, ut se libentiùs emitti judicet quam admitti. Miror tamen quomodo sufficiat & non deficiat dextera tua, nisi quòd scriptum est: Difficile est ut divitem animum possibilitas deserat, & abundantia sequatur hominem mente mendicum. Sic inter litteratorium & equestrem ordinem residens utrumque magnificas, magnificus & munificus ad utrumque. Non est inventus similis tibi in hac dote naturæ, sicut præsentes narrant, narrabunt posteri, & nati natorum & qui nascentur ab illis. Dedit autem tibi ad hoc Dominus intellectum & linguam eruditam, ut tantæ nobilitatis sanguis & eloquio & ingenio præfulgeret. Nec hoc dico quasi adulatorio sermone velim illu-

ſtrare rerum tuarum ſplendorem, ſed ut te incitem & invitem ad opus ſanctum dignum benedictione. Noſti enim nihil eſſe verius verbo veritatis, quæ dicit. Omni petenti te tribue. & : Beatius eſt dare quàm accipere. Noſti etiam quia nihil quærò à te niſi te & gratiam tuam, & quia nec importunus unquam volui eſſe nec ingratus. Et quid? Ab ineunte ætate mea placui magnis & ſummis Principibus hujus mundi. Sed tibi ſingulariter ex dominio naturæ debeo quicquid ſum, & ex officio amicitiæ quicquid poſſum. Dicit autem ſapiens: Principibus placuiſſe viris non ultima laus eſt. Si Principibus, quanto magis illi Principi qui jure primatus omnes in me Principes antecedit? Et quia novi excellentiam tuam ſtudiis liberalibus, præſertim eloquentiæ, omni opere operam dare, mitto ſublimitati tuæ quaſdam epiſtolas quas Dominum Papam & Cancellarium aliosque perſonatos viros intra hoc biennium memini aliquanto ſtudioſiùs dedicaſſe; ut ſcias quia ſi plus haberem, plus mitterem; ſicut de peccatrice muliere virginis filius proteſtatur: Quod habuit & fecit. Non quòd in me vel ex me aliquid ſentiam quod debeat approbari. ſed quia ſic afficior erga nobilitatem tuam ut ineptias meas apud te plus retegere quàm tegere velim. Parce etiam affectui, qui juxta philoſophiam nec Regibus obtemperat, & cui leges imperare non poſſunt. Rex Regum & Dominus dominantium ſic te dominari concedat in dominatione terrena ut non priveris æterna, cùm ſurrexerit Dominus percutere virga oris ſui, & reddet unicuique juxta opera ſua.

EIVSDEM EPISTOLA ad Vuillelmum Archiepiscopum Remensem.

SVo Domino Remensi Archiepiscopo apostolicæ sedis Legato Nicolaus suus quod suus. Confiteor tibi, Pater, quia peccavi in cœlum & coram te. Iam non sum dignus vocari filius tuus, nisi tua dignatio reducat indignum. Indignus est enim qui beneficium non advertit, sed avertit faciem suam à benefactore suo, indignus pariter & ingratus. Ingratitudo ventus urens, siccans misericordiæ fontem, absorbens flumina gratiarum. Talis ego, & talia quæ paravi. Tuille Remensis cujus remigio navis Gallicanæ Ecclesiæ procellosissima loca secura persulcat. Recepisti me infra sacrarium tuæ familiaritatis; quæ ad recipiendum rara est, ad retinendum constantissima. Non facilè se indulget nisi cui se noverit indulgendum. & hoc morosiori deliberatione. Scriptum est enim: Semper est nobilis familiaritas perniciosa, & post longam delib[illegible]tionem & turpis. Dum autem quis receptus fuerit, non est deceptus, factus acceptus illi apud quem in hac parte non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio. Non habet apud te susurro locum; detractor non apparet, sciens quia subitò adspici sit deprehendi. Rex qui amat verba susurri, ait sapiens, omnes ministros habet impios. Nemo tibi ministrat in ministerio isto, cùm præclari & magni viri his diebus credulitatis vitio fascinentur, non attendentes aut non curantes quod scriptum est: Qui citò credit, levis est corde. A tanto & tali tantillus & talis & taliter susceptus sum ut me mihi surriperet in benedictionibus suis. Ego autem quid feci? Multi dies evoluti sunt quòd nec vidi eum nec scripsi ei, cùm & muta caritas repræsentet spe- Circa an. 1170.

ciem non amantis, & conspectus habeat aliquid vivæ voluptatis quam mortui apices nequeunt experiri. Excusabo me de difficultate itineris, de longinquitate regionis, quæ est inter Remensem urbem & Arremarensem Ecclesiam. Sed iter breve est & via plana, & plena in circuitu multitudine amicorum meorum. Dicam quia negotiosus fui; ut quatuor dierum spatio me ipsum mihi ipsi furari non possem. Nimirum homo magnus occupatus est in magnis. Sed quis hoc dixerit? Apud profectò instrumentum formica plaustrum trahens. Adiciam quia licentiam veniendi habere non potui, cùm vadam & veniam, eam & redeam tota die. Hæc dicerem si ita essem sub potestate constitutus ut mei ipsius potestatem habere non possem. Sublatum est omne patrocinium excusandi ad excusandas excusationes in peccatis. Non est nisi ut veniam petam, & accedam ad pedes ejus qui novit parcere subjectis & debellare superbos. Quem humilis agnum, sublimis invenit elephantem, apponet ut complacitior sit adhuc. Non continebit in ira sua misericordias suas. Cùm viderit servum suum, miserebitur ej[illegible]; quoniam multus est ad ignoscendum, cùm ad cognoscendum peccatum meum ultroneum videat & paratum. Hæc, Domine Pater, locutus sum ut sentias, quia etsi tu ita non sentis, ego tamen ita sentio in me ipso. Inter jocunda enim mea, Domine venerabilis, nihil mihi tua dilectione jocundius aut æquè jocundum. Tanto enim de illa lætior sum quanto & certior sum quòd non deesset mihi in oportunitatibus in tribulatione. Sit beneplacitum ante te ut relitteres mihi quando Remis post octavas Paschæ tuam potero reverentiam invenire, & videam mihi desideratam faciem tuam.

ACTA CONCORDIÆ INITÆ inter Auscitanam & Cæsaraugustanam Ecclesias occasione Ecclesiæ Alagonensis.

NOvit Dominus refugium, & in tempore iracundiæ inter .... factus est reconciliator. Notum sit ergo omnibus hominibus quòd Auscitana Ecclesia frequenti & assidua querela Cæsaraugustanam pulsavit Ecclesiam super Ecclesia de Alagon, quam ex donativo A. illustris Regis Aragonensis & confirmatione venerandæ memoriæ Papæ Innocentij & successorum ejus se canonicè debere habere fiducialiter asserebat. E contrario verò Cæsaraugustana Ecclesia constanter asseverabat se prædictam possidere Ecclesiam ex donativo ejusdem venerabilis & victoriosi Regis Aragonensis A. & venerabilis Regis Renimiri & confirmatione sanctissimi Papæ Eugenij & successorum ejus. Demum plurimis hinc inde habitis altercationibus, cùm prædicta controversia debito calculo non posset terminari, arbitrio virorum prudentum sopita est altercatio supradicta. Siquidem G. Auscitanæ sedis venerabilis Archiepiscopus & ejusdem Ecclesiæ conventus pari voto & concordi assensu se supposuerunt arbitrio S. reverendi Oscensis Episcopi & B. venerandi Olorensis Episcopi & magistri Richardi Tarrazonensis Episcopi & G. Cæsaraugustani Archidiaconi & G. Sancij Auscienfis Archidiaconi & B. viri religiosi Generensis monachi. Isti autem viri religiosi prædicti pariter arbitrati sunt, habito utriusque partis assensu, quòd facta permutatione in compensatione Ecclesiæ de Alagon haberet Auscitana Ecclesia à Cæsaraugustana Ecclesiam de Pedrola & Ecclesiam Anno 1181

de Azoec cum omnibus decimis, terminis, & pertinentiis suis in perpetuum possidendis, cum omni jure parrochiali, salvo jure diocesiano, videlicet quarta & cæna, obedientia & correctione Clericorum, cura animarum, & vocatione ad synodum, consecratione Ecclesiarum, & confirmatione chrismandorum, & jure archidiaconali, quæ sibi retinuit in perpetuum Cæsaraugustanus Episcopus. Ordinante verò divina gratia hæc amicabilis compositio unanimiter utrique placuit, & instrumentum præsentis transactionis alphabeto divisum fieri mandavit, & à Metropolitano Tarragonensi & à Domino Papa confirmari rogavit. Ego G. Auscitanus Archiepiscopus voluntate & assensu totius Capituli Auscitani renuntio per me & successores meos universo juri quod Auscitana Ecclesia cujuscunque donativo vel confirmatione habebat vel habere videbatur in Ecclesia de Alagon, & in commutatione secundùm arbitrium prædictum suscipio Ecclesias de Pedrola & Azoec cum omnibus terminis & pertinentiis suis, & hoc transactionis instrumentum signo meo confirmo. Et ego P. Cæsaraugustanus Episcopus voluntate & assensu Cæsaraugustani Capituli propter hanc renuntiationem & pacem inter nostram & vestram Ecclesiam sectandam dono Auscitanæ Ecclesiæ & vobis G. Archiepiscopo & successoribus vestris & in perpetuum habendas trado per me & successores meos Ecclesias de Pedrola & Azoec cum omnibus decimis, terminis, & pertinentiis suis, salvo, ut suprà dictum est, jure diocesiano & archidiaconali, & hoc transactionis instrumentum signo meo confirmo. Factum est hoc anno ab incarnatione Domini MCLXXXII. & æra MCCXX. in mense Novembri, VII. Kal. Decembris, in Iacha, regnante Rege Ildefonso in Aragonia & in Barchinona & in Provincia, & Domino Berengario Archiepiscopo

copo in Tarracona, Episcopo S. in Oscha, Episcopo P. in Cæsaraugusta. Petrus Dei gratia Cæsaraugustanus Episcopus subscripsi. Berengarius Dei gratia Tarraconensis Archiepiscopus. Ego Geraldus Auscitanus Archiepiscopus hoc transactionis instrumentum signo meo confirmo & propria manu corroboro. Ego G. Auscitanus Archidiaconus subscribo, & hoc signum facio. Ego Petrus Prior &c. & hoc signum facio. Ego Stephanus Oscensis Episcopus subscribo, & hoc signum facio. Ego Bernardus Olorensis Episcopus subscribo, & hoc signum facio &c. Ego Raimundus hanc cartam scripsi, & hoc signum facio.

CÆLESTINI III. PAPÆ epistola ad Capitulum Narbonense, qua confirmat translationem Berengarij Episcopi Ilerdensis ad metropolim Narbonensem.

CÆlestinus Episcopus servus servorum Dei dilectis filiis Capitulo Narbonensi salutem & apostolicam benedictionem. Quòd Episcoporum mutationes utilitatis vel necessitatis causa possint auctoritate apostolica licitè fieri tam canonum statuta quàm antiqua sanctorum patrum exempla manifestiùs protestantur. Etenim beatus Petrus, magister noster & princeps, de Antiochia Romam translatus est, ut ibi magis proficeret. Eusebius quoque Alexandriam, Felix Ephesum pro eadem causa fuit hujus almæ sedis auctoritate translatus. Hac itaque ratione considerationis & aliarum plurium mutationum exemplis inducti, nimirum respicientes ad utilitatem Narbonensis Ecclesiæ & necessitatem temporis, quo in vestris partibus hæresum & sectarum

Anno 1191. Vide Innoc. III. lib. 10. epist. 68.

studia diversa guerrarumque conflictus solito amplius invaluisse dicuntur, inspecta etiam idoneitate personæ in quam laudabiliter convenistis, licet ab initio contradictores aliqui obstitissent, de communi tamen fratrum consilio electionem quam de venerabili fratre nostro Berengario Episcopo Ilerdensi fecistis ratam habemus, & auctoritate apostolica confirmantes, ipsum vobis concedimus in pastorem. Mandamus itaque vobis atque præcipimus quatenus deinceps ei debitum honorem & obedientiam tamquam spirituali patri vestro appellatione remota tam hilariter quàm humiliter impendatis, & ita erga eum vos exhibere curetis ut & ipse, sicut pater sollicitus, de regimine vestro debeat commendari, & vos tanquam devotos filios de obedientia eidem exhibita digna laudum prædicatio prosequatur. Credimus siquidem & speramus quòd qui in abbatia & episcopatu se gessit utiliter & honestè, in archiepiscopatu opitulante Domino ea poterit operari quæ & in temporalibus Ecclesiæ vestræ proficient & in spiritualibus correctionem atque meliorationem divina cooperante virtute præstabunt. Datum Romæ apud sanctum Petrum XI. Kalendas Augusti, pontificatus nostri anno primo.

EPISTOLA I. EPISCOPI Lyddensis ad magistrum Michaëlem Decanum Ecclesiæ Parisiensis & electum Patriarcham Hierosolymitanum.

An. 1194. DOmino & amico suo carissimo Dei gratia Hierosolymitanæ sedis electo venerabili Parisiensi Decano magistro Michaëli I. ejusdem permissione Lyddensis Ecclesiæ minister humilis in Spiritu san-

cto recta sapere & de ejus semper consolatione gaudere. Vt verbis utamur beati Hieronymi, stultum est docere quod noverit ille quem doceas. Veruntamen familiare est sapienti tolerare nescientem. Confidentiùs & securiùs vobis scribimus quò sermonem nos habere cum sapiente & discreto minimè ambigimus. Sustinete igitur modicum quid insipientiæ nostræ; sed & supportate nos. Sic enim decet prudentiam vestram doctam & instructam ab illo qui docet hominem scientiam. Bonas, optime Doctor, finivias vestras & studia vestra præcordialiter desiderantes hortamur vos cum Apostolo nē in vacuum gratiam Dei recipiatis. Novit siquidem discretio vestra scientiæ & intelligentiæ lumine divinitus irradiata quoniam secundùm veritatis sententiam cui plus committitur, plus ab eo exigitur, & quoniam servus sciens voluntatem domini & non faciens digna plagis vapulabit multis. & secundùm illud Iacobi: Scienti bonum & non facienti, peccatum est illi. & secundùm beatum Gregorium: Augentur dona, rationes etiam crescunt donorum. & ubi majus est donum scientiæ, ibi majus est periculum culpæ. Quanto igitur obligatiorem vos esse conspicitis in reddenda commissi vobis talenti ratione, quanto judicem districtiorem scitis & austeriorem in ejusdem exactione, tanto cautiùs & circumspectiùs attendere tenemini & videre vocationem qua superna providente clementia & eadem misericorditer disponente concorditer orientalis Ecclesia vos vocavit tamquam luminare majus in pastorem & magistrum suum, cujus doctrinæ radiis sedentes in tenebris & umbra mortis illuminentur, & tamquam exemplar virtutum, quò perversi corrigantur & aversi reformentur. Si enim vocanti vos Domino & dicenti, Amice ascende superiùs ut luceat lux tua coram hominibus & videant opera tua bona, in auditu auris obedire

volueritis, & ei in via virtutis suæ obedire contempseritis, cùm vobis exemplum dederit ut quemadmodum ipse fecit ita & vos faciatis, timendum admodum vobis erit ne cum illis de quibus dicitur, Dejecisti eos dum allevarentur, incipiatis cum rubore novissimum locum tenere, & qui hactenus gemina scientia efficacissimè claruistis, morum elegantia & virtutum eminentia laudabiliter enituistis, instrumenta virtutum vobis à superno largitore collata, si eis ad gloriam & honorem ipsius & terræ sanctæ, quam pro vestra omniumque salute proprio cruore misericorditer consecravit, exaltatione uti neglexeritis, vobis tamquam ingrato subtrahantur, & à peregrè profecto in exactione lucri duro & austero, cùm in plenilunio rationem cum servis positurus redierit, vobis tamquam servo inutili, pigro, & laborem pro ipso subire nolenti dicatur: Auferte ab illo mnam, & date illi qui decem mnas habet. Et tunc erit vobis confusio, dedecus, & ignominia coram simul discumbentibus. Dum igitur, optime Doctor, tempus habetis, bonum ad omnes operari non desistatis, maximè autem ad eos qui vos inspirante Deo, tamquam oves errantes non habentes pascua, tam ardenter & affectuosè, expetunt habere in pastorem & Episcopum animarum suarum: quorum desideriis & petitionibus deesse, quibus auxilium & consilium in hac necessitate subtrahere, illius est offensam incurrere qui cùm in forma Dei esset, propter nos & propter nostram salutem semetipsum exinanivit formam servi accipiens, egenus & pauper effectus adeo ut non haberet ubi caput reclinaret, cùm vulpes foveas haberent & volucres cœli nidos. Videat itaque, vates egregie, discretio vestra quàm periculosum, quàm juri sit contrarium, quàm indecens, quàm indignum, in terra illa paupertatem pro illo vereri sustinere in qua dives in omnibus dominus majestatis

& conditor universitatis, in cujus ditione cuncta sunt posita, pro nobis egere dignatus est & mendicare, in qua venit non ministrari sed ministrare & animam suam redemptionem dare pro multis, in qua causa nostræ reparationis tot indigna pertulit, opprobrium hominum & abjectio plebis factus, & ad ultimum morte turpissima condemnatus. Christo igitur pro nobis in carne passo, pro nobis in cruce clavis confixo, Doctor amandissime, compatiamur: quoniam si compatimur, & conregnabimus. Valete, & nolite omni spiritui credere; sed probate spiritus si ex Deo sunt. Quid autem super his animi geratis, vestrarum occursu litterarum desideramus & instanter petimus edoceri.

Chronicon Alberici ad annum 1194. *Magister Michael Decanus Parisiensis, vir theologus & religiosus, in Patriarcham Hierosolymorum est electus; sed antequam illuc iter arriperet, factus est Senonensis Archiepiscopus.*

LITTERÆ CAPITVLI Remensis ad Abbatem Claravallensem, qui est in Episcopum electus.

BOnorum omnium elargitor, qui fidelium actus in suæ beneplacito voluntatis disponit, actiones & voluntates nostras ita reddidit uniformes quòd post felicis memoriæ Vvillelmi Archiepiscopi Remensis vos in patrem elegimus & pastorem. Vnde gaudet Ecclesia, serenissimus Rex Francorum plurimùm conlætatur, & plebs universa congaudet, quòd Claravallensis Abbas obtinet sedem Remensem, qui virtutum claritudine metropolitanam faciet Eccle- An. 1204.

ſiam refulgere. Veſtram igitur ſanctitatem confidentiùs exoramus quatenus electionem recipere dignemini, nobis terminum aliquem præfigentes in quo pro nobis venire honorabiliter debeamus.

Reſponſiva electi electioni renuntiantis.

Licèt fueritis in eligendo concordes, in electionis tamen ſerie oberraſtis, cùm illum duxiſtis ad ſecularia revocare qui jam poſtpoſito Marthæ miniſterio, appetit cœleſtia contemplari. Ne igitur in vanum ulteriùs laboretis, vobis tenore præſentium innoteſcat quòd electioni penitùs renuntio, nec unquam alicujus honorem ſuſcipiam præſulatus.

Litteræ iterum Capituli ad eundem.

Eccleſia Remenſis fracto archiepiſcopali temone ſine remige naufragatur. Et iccirco vos elegimus in Archipræſulem & paſtorem, quoniam in alio nequimus eſſe concordes. Vnde miramur quòd electioni tam concorditer factæ renuntiare duxiſtis, non adtendentes quòd beatiſſimi Nicolaus & Martinus conſervando regulæ monaſticæ diſciplinam in pontificalibus cathedris reſederunt, in quibus multa caritatis opera exercentes, ſignis & miraculis coruſcarunt, & hodie ipſorum merita noſcuntur in domo Domini relucere. Paternitati veſtræ igitur confidentiùs ſupplicamus ut votis noſtris clementer annuere dignemini & electioni factæ dilatione poſtpoſita conſentire. Alioquin per ſummum Pontificem cogemini ſubire archiepiſcopale onus quod ab ſubiciles & humiles perſuaſiones fidelium ſuſcipere denegatis.

Reſponſiva electi contradicentis.

Cùm nuper inter Claravallenſis ordinis fratres in pace ſolita permanerem, fratrum regimini ex aſ-

sumpto administrationis immo servitutis officio superintendens, insufficientiæ meæ vestris litteris intimastis quòd me in Archiepiscopum elegeratis; cujus electioni renuntiavi penitùs, prout meis litteris potuistis evidentiùs intueri. Sed postmodum ex parte universitatis vestræ fuerunt mihi litteræ apportatæ in quibus continebatur quòd me per summum Pontificem cogeretis. In quo plurimùm fui secundùm vestrum hominem conturbatus; quia non decet ordinem monachalem in archiepiscopali cathedra residere, & maximè cùm juxta nominis interpretationem monachus unus tristis dicatur, & monasterium statio unius. Non esset igitur mutatio dexteræ excelsi, sed fieret ordo retrogradus & ingressibilis ad mundana. Ceterùm qui monachus in urbe, vel qui debet agere solitarius inter plebeias catervas, diceretur quidem à multis: Non dimisit seculum ut transitoria fugeret & caduca, & iterum velut canis immundissimus revertitur ad vomitum, & qui consueverat legumina sumere cum actionibus gratiarum, nunc mella fastidit & cibaria delicata, super palafredum rotans undique phaleratum, inebriando se vino, in quo est luxuria, loco aquæ simplicis quam sumi prædicat regula monachalis. Nec tenet similitudo quam de beatissimis Nicolao & Martino proponitis: quia tunc non habebant castella & arces Ecclesiæ cathedrales, nec incedebant Pontifices loricati. Sed nunc propter superabundantiam temporalium rerum flamma, ferro, cæde possessiones Ecclesiarum Prælati defendunt, quas deberent pauperibus erogare. Quapropter electioni renuntiavi & iteratò renuntio, cupiens sedere ad pedes Domini cum Maria, quicquid Dominus Papa referat; qui licèt ligandi & solvendi habeat potestatem, non tamen debet nec valet sanctum spiritum prohibere.

MANDATA VELLETRENSIBUS, Coranis, & Sarminitanis data ab Hugolino Episcopo Ostiensi pro conservanda pace cum Nimphanis & Sitinis.

Circa annum 1207. DOminus Hugolinus Ostiensis & Velletrensis Episcopus pro facienda & conservanda pace fecit mandata quæ inferiùs continentur Velletrensibus, Coranis, & Sarminitanis ex una parte, Nimphanis, Sitinis, & Iordano procuratori Sanguinei castellani Aquæ putridæ ex altera.

In nomine patris & filii & spiritus sancti. Amen. Ego Hugolinus Ostiensis & Velletrensis Episcopus præcipio vobis Velletrensibus, Coranis, & Sarminitanis ex parte Domini Papæ & mea ex debito præstiti juramenti Domino Papæ & mihi & pœna fid. jussionis promissa ut reddatis veram, puram, & perpetuam pacem Nimphanis, Sitinis, Sanguineo, fratribus & nepotibus suis, & hominibus Aquæ putridæ, & securitatem personis & rebus eorum, ita quòd nullam de cetero guerram, discordiam, vel controversiam faciatis pro omnibus captionibus & captivis, incendiis, discordiis, & rapinis, damnis & offensionibus universis datis vobis vel aliquibus de parte vestra à Nimphanis, Sitinis, Sanguineo & hominibus Aquæ putridæ, vel aliquibus de parte eorum.

Item præcipio vobis Nimphanis & Sitinis & tibi Iordano procuratori Sanguinei castellani Aquæ putridæ ex parte Domini Papæ & mea ex debito præstiti juramenti Domino Papæ & mihi & pœna fidejussionis promissa, ut reddatis veram, puram, plenam, & perpetuam pacem Velletrensibus,

Coranis, & Sarminitanis, & securitatem personis eorum, ita quòd nullam de cetero guerram, discordiam, vel controversiam faciatis pro omnibus captionibus & captivis, incendiis, discordiis, & rapinis, damnis & offensionibus universis datis vobis vel aliquibus de parte vestra à Velletrensibus, Coranis, Sarminitanis, vel aliquibus de parte eorum.

Item præcipio vobis Velletrensibus ex parte Domini Papæ & mea ex debito præstiti juramenti Domino Papæ & mihi & pœna fidejussionis promissa ut servetis de cetero inviolabiliter pacem Nimphanis secundùm formam datam olim à me, quæ in instrumentis publicis continetur factis per manus Oddonis & Alberici judicum Velletrensium & Berardi scriniarij Nimphani, exceptis omnibus capitulis in quibus de mandato meo à Nimphanis est vobis Velletrensibus satisfactum; hoc adjecto, ut si quando necessitate cogente equitaveritis contra eos, tribus diebus antè ipsis denuntiare curetis. Et tunc si equitaveritis, equitabitis sine occisione, mutilatione, & incendio. Et hæc omnia præcipio salva in omnibus Dei omnipotentis reverentia & honore, & salvo mandato Domini Papæ & ejus adjectione & declaratione.

Item præcipio vobis Nimphanis ex parte Domini Papæ & mea ex debito præstiti juramenti Domino Papæ & mihi & pœna fidejussionis promissa ut de cetero servetis inviolabiliter pacem Velletrensibus & secundùm formam datam olim, quæ in instrumentis publicis continetur factis per manus Oddonis & Alberici judicum Velletrensium & Berardi scriniarij Nimphani, exceptis omnibus illis capitulis in quibus de mandato meo à vobis est Velletrensibus satisfactum; hoc adjecto, ut si quando necessitate cogente equitaveritis contra eos,

tribus diebus antè ipsis denuntiare curetis. Et tunc si equitaveritis, equitabitis sine occisione, mutilatione, & incendio. Et hæc omnia præcipio salva in omnibus Dei omnipotentis reverentia & honore, & salvo mandato Domini Papæ & ejus adjectione & declaratione, & salvis omnibus justitijs apostolicæ sedis, & juramento præstito Comiti Iacobo Domini Papæ Marescalco.

Conligationes præterea, societates, & juramenta hinc inde facta cum aliquibus contra formam pacis & præstita juramenta & pro facienda guerra, quia contra Deum sunt, & bonum pacis impediunt, irrita omnino decerno. Et omnes quicunque conligationes, societates, vel juramenta prædicta fecerunt denuntio juramentis talibus non teneri, maximè cùm per apostolicam sedem societates & conligationes hujusmodi sint specialiter interdictæ.

Tenutas verò & possessiones Nimphanis, Sitinis, Coranis, & Sarminitanis, & hominibus Aquæ putridæ, & aliis omnibus præcipio esse salvas. Et si super eis aliquid, quod absit, exortum fuerit quæstionis, ad superioris judicium recurratur, vel si malueritis, per arbitros aut amicabili concordia terminetur.

Et supradicta omnia præcipio sub pœna mille librarum, præter prædictas pœnas; cujus medietas Ecclesiæ Romanæ, alià verò parti quæ contra formam pacis & mandata prædicta offensa fuerit persolvatur. Et salvis omnibus alijs mandatis quæ Dominus Papa vel ego per nos ipsos litteris vel nuntio utrique parti duxerimus facienda.

ALPHONSI REGIS CASTELLÆ epistola ad Philippum Augustum Francorum Regem, qua ab eo petit auxilium adversùs Sarracenos.

SErenissimo Domino Philippo Dei gratia Francorum Regi Alfusus eadem gratia Catillensium Rex, salutem in eo qui dat salutem Regibus. Dubitare mori nemo debet pro Christi nomine, cùm legatur Christum mortem pro populo pertulisse. Semen Chanaan, & non Iuda, violenta progenies, incircumcisus populus & immundus, maculatæ mentis & conscientiæ gentiles regno proximi sunt & confines, vasa mortis in manibus suis continentes, nos & sanctæ fidei professores tam innata malitia quàm assueta perfidia persequuntur. Ab eis non minus quàm mortem expectamus. Proh pudor! & in ministros altaris non desinunt degrassari. Gaudium eorum est & affectus mutilare servos simul & filios crucifixi. Memoramus quòd idolatræ Trinitatis hostes nostrum sanguinem sitientes in nostras animas conjurarunt. Sed nos offerre volentes nosmetipsos sacrificium Deo in odorem suavitatis, in instanti die Maij cum eis qui viam pacis minimè cognoverunt, ante quorum oculos Dei timor non est, sumus proculdubio conflicturi, firmiter confidentes quòd licèt pauci simus, & ipsi multiplicati sint in equis & curribus necnon & numero, de cælo nobis adveniet fortitudo. Cùm igitur murum integritati solitum debeatis & vallum fidei providere, serenitati vestræ preces porriginius cum singultu quatenus de regno vestro vernaculos expeditos & armatos milites ad

Anno 1210. Vide Roderi. Tolet. lib. 8. c. 1. & Marian. lib. 11. c. 23.

nostrum coadjutorium tansmittatis, nihil dubitantes quia si sanguis noster in conflictu Christi respondet sanguini, verè poterimus inter martyres computari.

HONORII III. PAPÆ epistola ad Raimundum Rogerium Comitem Fuxensem.

Anno 1216. HOnorius Episcopus servus servorum Dei dilecto filio nobili viro R. Comiti Fuxensi salutem & apostolicam benedictionem. Cùm olim à dilecto filio nostro Petro Tituli sancti Laurentij in Damaso Presbytero Cardinali tunc apostolicæ sedis Legato absolutionis beneficium accepisti, eidem inter alia juramento præstito promisisti quòd super his pro quibus excommunicatus extiteras apostolicis deberes parere mandatis; & ob hoc castrum Fuxi assignari fecisti eidem, tuis custodiendum expensis. Præterea pro Rogerio Bernardi filio & Rogerio de Comengia nepote tuis, ut mandatis apostolicis obedirent, eidem Cardinali castrum obligasti prædictum. Propter quod idem castrum auctoritate sedis apostolicæ fuit hactenus custoditum. Nuper autem per proprios nuntios ad sedem apostolicam destinatos à nobis instantissimè postulasti ut dictum castrum tibi restitui faceremus. Licèt verò à nonnullis nobis suggestum fuerit quòd tu, postquam castrum recuperaveris sæpedictum, negotium pacis & fidei perturbabis, quia tamen huc usque præfati Cardinalis dispositionibus & apostolicis mandatis humiliter paruisti, nec volumus quòd Ecclesia Romana valeat à quoquam de fide non servata redargui, cùm etiam manus nostra non

ſit abbreviata quò minùs te refrenare poſſimus ſi, quod non credimus, noſtris præſumeres obviare mandatis, venerabili fratri noſtro Magalonenſi Epiſcopo & dilecto filio Priori Fontis frigidi Narbonenſis diocesis damus noſtris litteris in mandatis ut à te, filio, & nepote tuis prædictis recipiant ſufficientem juratoriam & fidejuſſoriam cautionem quòd negotium pacis & fidei non turbetis, immo pacis formam ſervetis in illis partibus inſtitutam, & recipiant etiam ſuper hoc litteras veſtras patentes, in quibus contineatur expreſsè quòd ſi contra facere tentaretis, ſupradictum caſtrum incideret in Eccleſiæ Romanæ commiſſum, Abbati ſancti Tiberij, qui caſtrum prædictum hactenus cuſtodivit, in quindecim milibus ſolidorum Melgorienſium pro expenſarum parte quas in cuſtodia ipſius caſtri feciſſe dinoſcitur faciant à te ſolvi, quibus rite per actis, idem caſtrum, ſublato cujuſlibet donationis, contradictionis, & appellationis obſtaculo, faciant tibi reddi, contradictores per cenſuram eccleſiaſticam compeſcendo. Cùm igitur in prædictis benignitatem ſedis apoſtolicæ ſis expertus, nobilitatem tuam rogamus attentiùs & monemus, præſentium tibi auctoritate ſub debito dudum à te præſtiti juramenti diſtrictè præcipiendo mandantes quatinus negotium pacis & fidei de cetero non impugnes, ſed pacem obſerves in illis partibus inſtitutam, & illud idem per jamdictos filium nepotemque tuos facias pro poſſe tuo firmiter obſervari; ita quòd propter hoc gratiam vinam & noſtram valeas pleniùs promereri. Alioquin tanto ampliùs aggravaremus ſuper te manus noſtras quanto manifeſtiùs cognoſceremus in hac parte per te nobis illuſum. Datum Romæ apud ſanctum Petrum ſexto Idus Decembris, pontificatus noſtri anno primo.

EIUSDEM EPISTOLA ad Amalricum Comitem Tolosanum.

An. 1220. HOnorius Episcopus servus servorum Dei dilecto filio nobili viro Amalrico Comiti Tolosano salutem & apostolicam benedictionem. Iustis petentium desideriis dignum est nos facilem præbere consensum, & vota quæ à rationis tramite non discordant effectu prosequente complere. Sanè in registris bonæ memoriæ Innocentij Papæ prædecessoris nostri perspeximus contineri quòd ipse Biterrensem, Carcassonensem, & Albiensem civitates, ac alias hæreticorum terras quas Dominus tradidit in manibus inclitæ recordationis patris tui ac exercitus Christiani, eidem patri tuo, cui principes ejusdem exercitus cum consilio Legatorum apostolicæ sedis illas regendas commiserant, necdum heredibus ejus in fide catholica & devotione sedis apostolicæ permanentibus confirmavit, principalium dominorum & aliorum, si quibus fortè competit, jure salvo, exceptis hæreticis & fautoribus, credentibus, defensoribus, & receptatoribus eorundem, eodem patre tuo tres denarios per singulas domos ejusdem terræ annualiter Romanæ Ecclesiæ promittente ad indicium quòd terras ipsas in devotione apostolicæ sedis & sancta religione conservare de cetero disponebat, idem prædecessor noster statuit in Concilio generali ut terra quam crucesignati obtinuerunt adversùs hæreticos, credentes, fautores, & receptatores eorum, cum Montealbano atque Tolosa dimitteretur atque concederetur, salvo catholicorum per omnia jure virorum, mulierum, & Ecclesiarum, Comiti memorato, ut ab illis teneret à quibus est de jure tenenda, Nos tuis justis precibus inclinati, terras quás ipsi patri tuo & heredi-

bus ejus dictus prædecessor noster noscitur confirmasse, ad ejus exemplar tibi ac heredibus tuis auctoritate apostolica confirmamus & præsentis scripti patrocinio communimus. Quod verò de aliis concedendis & dimittendis eidem patri tuo ordinavit in Concilio generali, circa te ac heredes tuos habere decernimus robur perpetuæ firmitatis. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostræ confirmationis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare præsumpserit, indignationem omnipotentis Dei & beatorum Petri & Pauli Apostolorum ejus se noverit incursurum. Datum Laterani tertio Nonas Iunij, pontificatus nostri anno quarto.

EIUSDEM EPISTOLA ad Ludovicum VIII. Francorum Regem.

HOnorius Episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio Ludovico illustri Regi Franciæ salutem & apostolicam benedictionem. Ann. 1225
Cùm Reges & Principes Christiani propter Ecclesiam matrem suam, ex qua specialiter nati sunt, & quam à Christo, ut eam temporibus suis foveant, suscepere fovendam, Deo teneantur reddere rationem, grave nimis debes gerere ac indignum quòd intra terminos regni tui, videlicet in partibus Albigensibus, hæretici manifestè ac intrepidè impugnant Ecclesiam, fidem Christianam evacuant, & dilacerant ipsum Christum. Certè Nabuchodonosor Rex decrevit, dicens: *Quicunque locutus fuerit blasphemiam in Deum Sidrach, Misach, & Abdenago, in interitu erunt, & domus eorum in dispersione.* Dan. 3.
Si ergo taliter fuit Rex alienigena, ne de-

beret Deus Israel blasphemari, commotus, tu Regum Christianissime, devotissimorum Principum successor & heres, cum quo devotio Christiana convaluit, evacuari fidem nostram, lacerari Christum, & Ecclesiam dissipari à talibus patieris? Denique si potestates seculi & rectores raptores persequuntur & fures, tu, qui regni solium obtines, terram tuam hæreticis, qui animas pretiosiores cunctis substantiis furantur & rapiunt, non purgabis? Sanè

Deuter. 13. præceptum à Domino legitur: *Si audieris in una ex civitatibus quas Dominus Deus tuus dabit tibi inhabitare illic dicentes, Eamus, & serviamus diis alienis quos non nostis, pones illos in ore gladii & igne civitatem incendes.* Nimirum etsi pro immensis in hoc seculo beneficiis Deo, à quo est omne datum optimum & omne donum perfectum, tenearis in multis, ad hoc tamen illi reputare te debes fortiùs obligatum ut pro ipso in fidei subversores, à quibus blasphematur, animosus insurgas, & pro catholica puritate, quam de partibus illis attendentes dæmoniorum doctrinis ejecisse noscuntur, viriliter te opponas. Porrò non absque dolore cordis & gravi mentis amaritudine recolere possumus quòd cùm ad stirpandum inde pestem hæreticam multis sit personarum & rerum dispendiis laboratum, penè omnia in confusionem antiquam, populi Christiani peccatis exigentibus, sunt reducta, & ille qui felicibus invidet actibus, sic armavit in Antichristi præambulos partes suas ut diffundentibus illis intrepidè ac latiùs pravi dogmatis sui virus, verendum est plurimùm ne ipsorum veneno regnum tuum in fide ac devotione præ aliis radicatum, cui Dominus benedixit, inficiant, & ex hoc contra totam Ecclesiam, tamquam in principalem partem concussam, nova persecutio excitetur. Multò ergo desiderio expectantes ut per te catho-

licorum

licorum Principum successorem impijs eorum conatibus celeriter obvietur, ne illud modicum terræ, quod adhuc tenent Catholici, amittatur, & pestis hujusmodi regnum Franciæ maculet, cui jam apertè suos extendendo laqueos appropinquat, celsitudinem regiam monemus, rogamus, & obsecramus in Domino quatenus zelo, ut decet, fidei & devotionis accensus, oblatis Deo tuæ coronationis primitiis, causam hujusmodi, quæ Christi est, tibi, per quem post Deum posse feliciùs agi æstimatur, assumas, pro certo sciturus quòd super hoc licèt multùm Romana Ecclesia laboraverit, non solùm spirituale, sed temporale auxilium in personis & rebus quod potuit impendendo, nihilominus tamen parati sumus adhuc & laborem assumere & consilium & auxilium impertiri. Cùm autem hoc negotium summæ pietatis se ingerat, & ex eo videatur agi etiam causa tua, quòd pestis ipsa loca jam tibi vicina venenat, citò, carissime fili, Christo & Ecclesiæ potenter & patenter, prout Dominus tibi posse tribuit, in hac parte succurras. Nam potestatem propterea suscepisti ut per te persecutores Ecclesiæ temporaliter, quod ipsa non potest facere, conterantur. Et quidem si, prout confidimus, Christi & fidei orthodoxæ opprobria in te cadunt, ut zelum, sicut potes, habeas tantam injuriam vindicandi, quod quippe Regis honori expedit, ne defectui tuo tantam fidei subversionem contingeret imputari, speramus in eo qui pueri propositum provehit, & consilium dissipat peccatorum, quòd negotium in manu tua prosperabitur, & magnitudo tuæ devotionis & fidei contritis hæreticis clariùs elucescat. Ceterùm cùm, sicut intelleximus, nobilis vir Amalricus Comes Tolosanus quicquid juris habet in terra tibi sit offerre paratus, in dominio tuo illud accipias, à te ac heredibus tuis liberè

deinceps & quietè jure perpetuo possidendum. Ad hoc pro certo noveris quòd Raymundum quondam Tolosanum Comitem & filium ejus cum eorum fautoribus dudum excommunicavimus, nec ad emendationem, licèt benignè admoniti, revertuntur, sed contumaciter in sua malitia perseverant. Venerabiles verò fratres nostros Archiepiscopum Bituricensem, & Lingonensem & Sylvanectensem Episcopos, qui de tuo regno existunt, & tibi favorabiles credimus & devotos, & tui non dubitamus honoris existere zelatores, specialiter propter hoc ad tuam duximus præsentiam destinandos; quibus solita benignitate susceptis, oblatam tibi per eos, quibus in virtute obedientiæ hujusmodi onus injunximus, nostram & Ecclesiæ petitionem tam necessariam affectuosè ac efficaciter studeas exaudire. Datum Laterani XIX. Kalendas Januarij, pontificatus nostri anno octavo.

EPISTOLA CUIUSDAM historica de victorijs Regis Davidis in oriente.

Circa annum 1220.

VErborum abundantiam transmittit affectio. Garrula enim res amor est, & teste Salomone loquelam suggerit amor quam negat ingenium. Cùm igitur desiderij peregrinationis finis & expectationis meæ complementum sit terræ sanctæ deliberatio & paganorum confusio, ea quæ tam à Christianis quàm quæ non solùm à minoribus immo etiam à majoribus Sarracenis & Magistro Templi audivi referre, præsenti pagina vobis significo, & propter multò certiùs quia adversæ partis testimonium manifestæ veritatis est argumentum, &

multa multotiens de alteris Machabæis orientalibus relata sunt, quæ de ipsis recenter inciderunt, vetera prætermittentes, vobis significo. Sanè cùm Rex David nuper totam Persiam sibi subjugaret, de Iorgianis volentibus terram Seraphi defendere, propter treugas ad invicem contractas, & cum ipso confligentibus, multa milia hominum in ore gladij ceciderunt, illisque devictis, quandam eorum civitatem nobilissimam nomine Thelfi sibi occupavit, & omnes inclusos detruncavit. Videntes igitur Ieorgiani quòd potentiæ suæ non valebant resistere, se esse Christianos recognoverunt, & cum eo pacem facientes, ei unanimiter adhæserunt, & cum eo militant in expeditionibus. Prædictus igitur David cùm quandam civitatem nomine Arges appropinquaret, ejusdem civitatis pagani usque ad viginti milia ei obviam exierunt ad confligendum cum eo; quos prædictus David concludens detruncavit, ita quòd non erat aliquis eorum qui civitati prædictæ agenda eorum nuntiaret. Quod videntes quidam mercatores, versùs Mareth civitatem iter arripuerunt cum viginti milibus camelorum omni genere negotiationis oneratis. quos videntes præcursores David prædicti, usque ad Catram civitatem illos insecuti sunt, & eos pro majori parte cum omnibus spoliis ceperunt; & qui de illis evaserunt, apud Aman venientes, prædicta pro certo nuntiaverunt. Prædictus quidem David prædictam civitatem nomine Argis feliciter expugnavit. Aiunt quidam illam civitatem habuisse quadringentas turres, & super unamquamque turrim unus trabuchellus fuit erectus. Et cùm prædictus David de prædicta civitate recederet, præparavit se ad obsidendam civitatem magistram terræ Seraphi nomine Kalat. Pro qua re prædictus Seraphus in stuporem & pusillanimitatem conversus est, verens

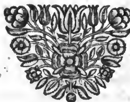
Vide T. VIII. Spicilegij Dacheriani pag. 379.

amittere regnum & gentem & totam terram suam, cuidam fratri suo non solùm commisit, immo etiam illum Dominum & Soldanum super eam constituit, & se de toto regno deposuit. Quamvis igitur de numero exercitus prædicti David inæstimabili & facto ejus secundùm causas inferiores impossibile videatur narrare fabulosum, de Dei tamen gratia, apud quem nihil impossibile, qui prout vult omnia disponit & mutat, posse fieri non erit vanum æstimare. Vniversi pro Christianitate captivi quasi una persona ab intimo cordis vocem eructuant clamantes incessanter: *Educ, Domine, de carcere animam meam. Vsquequo ...... exaltabitur inimicus meus super me. Visita me igitur Deus in salutari tuo, & propter miseriam compeditorum & gemitum pauperum nunc exurgam, dicit Dominus.* Quasi respondeat eis: *Quia ecce dies veniunt, & suscitabo David germen justum, & sapiens erit, & faciet justitiam in terram Israëlem, & quia induratum est cor Pharaonis, non vult dimittere populum meum nisi in manu forti, quæ est David, visitabo in virga iniquitates eorum.* Malos enim malè perdet, & vineam suam locabit alijs agricolis, ut amodo faciat uvas quæ huc usque fecit labruscas. Et non est prætermittendum quòd David dicitur filius Iohannis Regis. quod non caret mysterio. Sicut enim filij quadam virtute innata à patribus generantur, sic & omnis fortitudo virtutis habet meritum. A prima gratia, quæ dicitur præveniens, quasi virtute generata successivè procreatur. Et quamvis omne significans naturaliter debeat præcedere suum significatum, in hoc tamen opere prius & posterius non conveniunt insimul. Prædictus igitur David plurimis conflictibus agitatus, multis offendiculis fatigatus, manus suas à salubri incepto non retrahit, immo dicit: Prosequar & comprehendam inimicos crucis, & non revertar

donec deficiant, quia polluerunt tabernaculum Domini, & effuderunt sanguinem servorum suorum tamquam aquam. Vnde est quòd mea parvitas vestræ circumspectæ discretioni supplicare non sufficit quatinus cum Christi agonytis admilitare vos non fastidiat, rectè considerantes quòd certantium in agone solis comprehendentibus bravium conceditur. Et quia meæ partis .... sum ita quòd omnibus scribere valeam, vos rogo quatinus prædictos rumores Domino R. Capellano de Ra. & magistro G. de sancto Ægidio significetis. Transmitto etiam vobis omnia nomina regionum quas prædictus David cepit & expugnavit. Datum apud Antheradensem civitatem ultima die sabbati ante mediam quadragesimam.

In primis cepit Rex David terram Elietho, & habet duodecim civitates. Et postea cepit terram Barith, & habet octo civitates. & postea terram Segon. Et de terra Sagal usque Casaar sunt quadraginta dietæ. & de Casaar usque Farsana & Methima decem dietæ. & de Causat usque Bothora viginti dietæ. Et hæc est circa dominationem terræ illius. Et præter prænominatas civitates sunt in eadem terra parvæ villæ & castella usque ad ccxx. Et ampliùs cepit & transivit Gion, & cepit regionem Regis in Canado & civitates Thorosan. Et habet civitates magnas Hamo & Bende, Nexio & Marue, & Sarves, & Ayy, & Nicheshalx, Satrastinam, Carbaniebam, Messavar, & Baalx, & Nare, & Bessathan, & Seri, & Demoad, & parvis civitatibus & castris ccxxxii. Et venit ad regionem Semhar, & cepit eam, & Mehedaram, & omnes ejus dominationes. & sunt decem magnæ civitates & ccxx. castella. Et postea venit ad regionem Cauresmashat. Et sunt ejus dominationes in longitudine & latitudine pariter trium mensium. Et to-

tam illam regionem cepit. Et venit ad regionem Regis Teheris. Et hæc est Elkarach magnum. Et sunt magnæ civitates ...... primò Ray, & Heshar, & Raccan, & Theruth, Gon, Cassan, & Nassava, & Spahan, & Hinadam. Sunt ibidem civitates magnæ & parvæ & castra CCCXX. Et venit ad regionem Dadarteaquam. Et habet XLVII. civitates magnas, in primis Mannar & Esno. Et venit ad Guaniam, & cepit eam, & dominationem Enur, Boberithir, & duodecim magnas civitates, & CLXXVII. villas & castra. Rex autem David habet in societate sua servos CLV. milia, qui non sunt de lege sua, Kasser Turchs. Et habet CXXXII. milia militum, qui non sunt de lege sua, qui vocantur Biarach. Et postea cepit totam Persiam, & nuntios suos præmisit Caliphæ apud Baldach, sicut sæpius audivistis. Sed quare Baldach non expugnavit, ignorant omnes rumiferi. Postea cum Georgianis conflictum habens, cepit eorum magistram civitatem nomine Thelphi. sed postea concordati sunt cum eo. Postea superatis XX. mille Sarracenis, & multis spolijs captis, expugnavit Argys civitatem fratris Seraphi; & hinc, ut aiunt, venit obsidere civitatem magnam terræ Seraphi nomine Kalat.

LITTERÆ PHILIPPI IV. cognomento Pulchri Francorum Regis de ducentis libris Turonensibus anno quolibet dandis Matthæo Episcopo Dunkeldensi in Scotia ad sublevandam ejus inopiam.

PHilippus Dei gratia Francorum Rex universis præsentes litteras inspecturis salutem. Notum facimus quòd inopiæ dilecti nostri Matthæi Episcopi Dunkeldensis in Scotia pio compatientes affectu, eidem dedimus & concessimus ducentas libras Turonenses capiendas à dicto Episcopo in thesauro Parisius, videlicet centum libras in festo Ascensionis Domini, & alias centum libras in festo omnium sanctorum immediatè sequenti, & sic deinceps annis singulis quandiu nostræ placuerit voluntati &c. Datum Parisius die Mercurij post festum beatæ Luciæ virginis anno Domini millesimo ducentesimo nonagesimo octavo. Anno 1298.

LITTERÆ BENEDICTI XII. Papæ ad Capitulum Narbonense, de pravis moribus Clericorum Ecclesiæ Narbonensis.

BEnedictus Episcopus servus servorum Dei dilectis filiis Capitulo Ecclesiæ Narbonensis salutem & apostolicam benedictionem. Cùm illos in Ecclesiæ corpore vitiosos audimùs qui alios in viam dirigere mandatorum Domini & revocare ab erroribus tenebantur, anxietate cordis affligimur, attendentes quòd humani generis inimicus eos potiùs cor- An. 1334.

rumpere satagit ex quorum plures corrumpi valeant corruptela. Sanè postquam divina miseratio ad summi pontificatus apicem nos provexit, nonnulla sinistra, quæ de clero vestræ Narbonensis Ecclesiæ nobis olim relata fuerant, sæpius, cùm status inferior nos haberet, nostris extiterunt auribus non sine magna displicentia inculcata; de quibus aliqua, videlicet pauca de multis, providimus serie præsentium explicanda. Nam in Ecclesia ipsa, quæ sicut caput existit aliarum Ecclesiarum provinciæ Narbonensis, sic præ illis exemplari vita & operibus virtuosis cultusque divini decore fulgere deberet, idem cultus, propter quem clerus ibidem principaliter constitutus est, negligitur, beneficiatis & intitulatis ejusdem Ecclesiæ, laxatis rationis & honestatis habenis, per campum licentiæ post suas currentibus indomitas voluntates; & quod est perniciosum & detestandum plurimùm, quamplures ex eis continentiæ jugo, cui se submiserant voluntariè, damnabiliter & inverecundè in majorem suam confusionem abjecto, sicut mulus & equus, quibus non est intellectus, potiùs suas inordinatas voluntates sequentes quàm rationis imperio se regentes, fœtoribus luxuriæ turpiter se involvunt, mulieres suspectas seu focarias concubinas tenendo, in illa quæ mater pudoris ac munditiæ conservatrix debet existere, scilicet Ecclesia sancta Dei, quantum in eis est, constituentes prostibulum & lupanar, ejusque nobilitatem in ignominiam convertentes, non attento quàm crudeliter famam suam negligunt & quàm graviter tam ipsi quàm illi qui hæc sic abominanda tenerentur & deberent corrigere, in conspectu Domini ex his cadunt. Verisimiliter siquidem opinamur quòd ex præmissis & aliis commissis ibidem contra divinum beneplacitum & omissis ille qui Ecclesiam sui pretiosi sanguinis aspersione comparavit meritò provo-

catus, variis persecutionibus & oppressionibus permisit his præteritis temporibus vos vexari, quæ aliis temporibus, quibus talibus non irritabatur offensis, minimè contigerunt. Nec aliud, ex quo Deus non parum offenditur, volumus subticere, quòd bona innumera, quæ pro ejusdem Ecclesiæ Narbonensis fabrica hactenus ex diversis eleemosynis & aliis proventibus provenerunt, non in utilitatem ejusdem fabricæ, nisi duntaxat modica, sed in usus seu potiùs abusus alios damnabiliter sunt consumpta. Cùm autem præmissa & alia multa quæ circa materiam hujusmodi, quæ ad præsens ex causa honestatis sub silentio præterimus, non intendimus ulteriùs, ne culpam aliorum nostram videamur facere per tepiditatem & negligentiam, tolerare, discretionem vestram attentiùs exhortamur in Domino, vobisque nihilominus per apostolica scripta districtiùs injungendo mandamus, quatenus primò quod in vobis prævia diligenti mentis discussione vitiosum vel tenebrosum repereritis, ne in vultu medentis ulcus quod opus ejus reddat contemptibile vel reprehensibile appareat, purgantes, abicientes, & clarificantes omnino circa divinum officium & utilitatem Narbonensis Ecclesiæ, prout ad hæc tenemini & statuta ipsius Ecclesiæ vos astringunt, vacare & intendere omni semotâ negligentia studeatis, & nihilominus per ordinationes & statutâ salubria facta vel auctoritate nostra, prout opportunum extiterit, facienda taliter non solùm verbis, sed effectivis operibus disponatis & ordinetis quòd omnes & singuli beneficiati & intitulati in eadem Ecclesia horis canonicis diurnis pariter & nocturnis Missarumque solemniis intersint continuè residentes & psallentes, & peragentes divina officia, ut tenentur, quòdque illi qui non interfuerint, cessante tamen causa legitima & honesta, in eisdem singulis horis, puncten-

tur & perdant certam partem suorum proventuum, quos per modum distributionum ordinatarum vel ordinandarum essent in horis hujusmodi percepturi, nec ab eadem residentia & divinis obsequiis propter negotia vestra vel alia, nisi causa superesset utilis, honesta, & necessaria, & hoc duntaxat pro diebus paucis aliquibus, prout vobis expedire videbitur, excusentur, abiciant nihilominus à se penitùs concubinas & quasvis mulieres suspectas, honestam de cetero & exemplarem vitam ducentes. Aliàs verò, si fuerint incorrigibiles in hac parte, à corpore cleri ejusdem Ecclesiæ, tamquam infecta membra & putrida, ne corpus ipsum inficiant, abscidantur, appellatione remota, & ab ipsa Ecclesia removeantur omnino, loco illorum aliis viris honestis & idoneis, qui honestè Deo serviant & suum expleant ministerium, subrogatis. Vos etiam & vestrum singulos punctari & distributiones quas tunc percepturi essetis perdere volumus, si forsan in horis canonicis non interfueritis, prout ad id jura & statuta ejusdem Ecclesiæ vos astringunt, nisi à dicta Ecclesia pro negotiis ejusdem necessariis vel utilibus, aut lectionibus audiendis in scholis, vel prædicatione verbi Dei, dum horæ psallentur eædem, contigerit vos abesse. Sanè fabricam Ecclesiæ memoratæ sic dirigere & ordinare curetis quòd ea quæ pro ea debentur, vel jam obvenerunt, ab omnibus & singulis qui ea debent vel perceperunt temporibus præteritis, vel heredibus aut bonorum detentoribus eorundem, auditis diligenter rationibus, & residuis ab eisdem exactis, obvenient in posterum, sublatis curiositatibus inutilibus ad honorem Dei & utilitatem ipsius Ecclesiæ dispensentur; pro certo scituri quòd si præmissa non adimpleveritis quavis cessante dilatione morosa, nosque illa non audiverimus in proximo realiter esse facta, nequaquam ulteriùs dissimulabimus, sed de

alio curabimus opportuno remedio providere. Datum Avenioni tertio Nonas Aprilis, pontificatus nostri anno primo.

ARNALDI CESCOMITIS Archiepiscopi Tarraconensis epistolæ duæ de Sarracenis ab Hispania pellendis, prima ad Benedictum XII. Papam, altera ad Ioannem de Convenis Episcopum Cardinalem Portuensem.

Domino Nostro Summo Pontifici.

SAnctissime Pater & Domine. Iam credo ad vestram audientiam pervenisse qualiter Rex Marrochitanorum, blasphemus Christi, & fidei catholicæ inimicus, capta nuper per eum civitate de Trinici, & Rege ipsius & ejus filiis interfectis, in tantam superbiam est elatus quòd facit paratum hostilem talem & tantum quòd à multo tempore non est auditus similis ad Christianos Hispaniæ hostiliter invadendos; & misit & mittit victualia & arma & alia necessaria ad regnum Granatæ, in quo jam habet loca de Gibaltari & de Algezira, intendens Regem Granatæ adjutorem habere, ut opportuniùs & liberiùs possit invadere Christianos. Propter quod Dominus Rex Castellæ ad resistendum eidem ad civitatem Hispalensem jam dicitur accessisse. Verùm quoniam prædictus Christi blasphemus ad regnum Valentiæ dicitur specialiter aspirare, ut conditio & periculum ipsius regni vestram non lateat sanctitatem, eidem humiliter significo quòd licèt recolendæ memoriæ Dominus Iacobus Rex Aragonum, qui dictum regnum de manibus Sarracenorum eripuit, votum vo-

An. 1337.

Vide Indices Suritæ ad an. 1337. & Marian. lib. 16. c. 2. 6.

verit Domino quòd Sarracenos in eo non permitteret remanere, & Dominus Petrus Tarraconensis Archiepiscopus, qui tunc aderat, de voluntate ipsius Domini Regis excommunicationis sententiam tulerit contra omnes qui loca sua in dicto regno de Sarracenis præsumerent populare, ut nomen Christi laudarent ibidem, abolito penitùs nomine Machometi, ex cœca tamen cupiditate Christianorum credentium majores redditus à Sarracenis quàm à Christianis habere, cùm contrarium tamen Abbas monasterij Populeti Cistercensis ordinis in quodam bono quem ibidem habet, de quo Sarracenos noviter expulit, est expertus, Sarraceni prædicti huc usque sustinentur in ipso regno. Dicuntur esse in dicto regno quadraginta vel quinquaginta millia Sarraceni apti ad arma portanda & experti in exercitio eorundem: propter quos timetur verisimiliter & communis habet opinio ipsum regnum, quod Deus avertat, perditionis periculo subjacere. Dicti namque Sarraceni, ut facti experientia multotiens comprobavit, quandocunque Sarraceni Granatæ, qui vicini existunt, vel alij incipiunt invadere dictum regnum, tamquam hostes publici adhærent eisdem: qui quanto plus in ipso regno sciunt, & ipsius infirma cognoscunt, tanto plus nocent. Nunc etiam, postquam scierunt dictum apparatum fieri, dicuntur sua facere conventicula, in quibus studia sua convertunt quomodo possint prodere dictum regnum. Multa insuper propter eorum damnatam familiaritatem & communicationem per Christianos peccata enormia committuntur ibidem; & per ipsos Sarracenos blasphematur utique nomen Christi, & nomen Machometi laudatur. Audivi namque à bonæ memoriæ Episcopo Valentino hoc publicè prædicante quòd tot vel plures sunt in sua diocesi Mezquitæ Sarracenorum quot Ecclesiæ Christianorum, & tot vel plures nescientes oratio-

nem dominicam & scientes loqui algaraviam seu Sarracenicè quot è contrà. Dignetur igitur supplico super prædictis vestra clementia de remedio congruo providere: quod non videtur posse fieri nisi prædicti Sarraceni de dicto regno expellantur omnino. Et ad hoc Dominus Rex Aragonum daret, ob Dei honorem & ipsius securitatem & commodum, auxilium & favorem. Ad quod faciliùs inducerentur Domini eorundem, si personæ & bona dictorum Sarracenorum, tamquam infidelium & publicorum hostium quando possunt, possent licitè distrahi atque vendi, quorum pretium ad defensionem dicti regni esset non modicùm profuturum. Almam personam &c. Datum Turolij VII. Kal. Augusti anno Domini MCCCXXXVII.

Servus & factura vestra
Arnaldus Archiepiscopus Tarraconæ.

Domino Iohanni Portuensi Episcopo.

Reverendissime Pater & Domine. Timens de magno & propinquo periculo, nisi provideatur de remedio opportuno, supplico Domino Nostro Summo Pontifici sub hac forma. *Sanctissime Pater & Domine &c.* Quapropter paternitati vestræ supplico quatenus dignemini sibi litteras præsentare & circa dictum remedium insistere apud eum. Recommendo gratiæ vestræ me & Ecclesiam Tarraconæ. Datum ut suprà.

Archiepiscopus Tarraconæ.

Eidem.

Reverendissimo Patri Domino Iohanni divina providentia Episcopo Portuensi Archiepiscopus Tarraconæ. Ad vestram credo audientiam pervenisse qualiter Rex Marrochitanus blasphemus Christi parat se ad Hispaniam invadendam. Et jam multi de

gentibus suis transiverunt ad regnum Granatæ & transeunt, ut dicitur, tota die. Et specialiter contra regnum Valentiæ, ut dicitur, comminatur. Quod quidem regnum non est sine magno periculo propter multitudinem Sarracenorum qui sunt populati in eo, qui statim adhærerent aliis Sarracenis, ut experientia comprobavit. Qui Sarraceni ex sola Christianorum avaritia sustinentur, non obstante quòd felicis recordationis Dominus Iacobus Rex Aragonum, qui dictum regnum eripuit de manibus Sarracenorum, promisit & vovit quòd in dicto regno Sarracenos non permitteret remanere, & quòd bonæ memoriæ Petrus tunc Archiepiscopus Tarraconæ de voluntate ipsius Domini Regis tulit excommunicationis sententiam contra illos qui loca sua popularent de Sarracenis, aut quòd per dictos Sarracenos in dicto regno multa nefanda crimina committuntur & blasphematur etiam Christus. In dicto autem regno tot Mesquitæ quot Ecclesiæ esse dicuntur. Quapropter non solùm expediret, sed esset necessarium quòd Dominus Noster summus Pontifex mandaret Domino Regi Aragonum quòd ipsos Sarracenos expelleret de regno prædicto. Super quo ipse voluntariè obediret quantum ad loca sua; sed vellet, quantum ad loca aliorum, habere mandatum. Et verè dicti Sarraceni possunt dici Christianorum hostes, quia cùm possunt nocent; nec deest eis nisi nocendi facultas. Propter quod videtur quibusdam quòd eorum personæ & bona capi & distrahi justè possunt. Et tamquam experti in armis, & scientes conditionem dicti regni, possunt multùm nocere, in tantum quòd multorum est opinio quòd propter dictos Sarracenos perdi debeat dictum regnum. Propterea dominationi vestræ supplico quatenus ob Dei & fidei catholicæ reverentiam dignemini eundem Dominum Nostrum summum Pontificem de prædictis omnibus informa-

re ac insistere apud eum quòd dignetur de opportunò remedio providere. Recommendo gratiæ vestræ me & Ecclesiam Tarraconæ. Datum Turolij VII. Kal. Augusti anno Domini MCCCXXXVII.

BALDVINI DE LVXEMBVRGO *Archiepiscopi Treverensis litteræ de confæderatione facta cum Philippo VI. Francorum Rege.*

BAldevvinus Dei gratia sanctæ Treverensis Ecclesiæ Archiepiscopus, sacri imperij per Galliam Archicancellarius. Cum iis quos divina gratia solio majestatis & status sui magnitudine benignè extollit ligam specialis amicitiæ libenter contrahimus, per quos nobis ac nostræ Ecclesiæ promotiones, utilitates, & commoda provenire speramus. Notum igitur facimus universis quòd nos serenissimo & præclaro Principi Domino Philippo Francorum Regi, cujus salutis & honoris continuum incrementum ex justis & rationabilibus causis nos moventibus ex intimis affectamus, tenore præsentium promittimus bona fide quòd ipsius ex nunc simus & esse debeamus & velimus in perpetuum, quandiu vixerimus, bonus, fidelis, & confœderatus amicus, ita ut omnia & singula ipsius negotia præsentia & futura cum quibuscunque promoveamus & procuremus & eisdem intendamus, quatenus commodè poterimus, apostolicæ sedis & nostro honore salvo, per meliores vias quas possumus invenire seu cogitare ad ejusdem Domini Regis utilitatem & profectum, & quòd damna ejus evitemus & impediamus absque fictione, omni ingenio malo cessante. In cujus rei testimonium sigillum nostrum præsentibus est appensum. Anno 1341.

Datum Treveris die decima ſeptima menſis Septembris anno Domini milleſimo trecenteſimo quadrageſimo primo.

LVDOVICI IV. BAVARI Imperatoris ſubmiſſio facta Clementi VI. anno MCCCXLIV. *die* XVI. *menſis Ianuarij per Humbertum Dalphinum Vienneſem & alios ejuſdem Ludovici Ambaſſiatores.*

Ann. 1344. IN nomine Domini. Amen. Anno à nativitate ejuſdem MCCCXLIIII. Indictione XII. die XVI. menſis Ianuarij, pontificatus ſanctiſſimi Patris & Domini Noſtri Domini Clementis divina providente clementia Papæ ſexti anno ſecundo, in Conſiſtorio publico, in quo fuere præſentes Reverendi Patres Domini miſeratione divina, Petrus Peneſtrinus, Bertrandus Oſtienſis, Gaucelinus Albanenſis, Iohannes Portuenſis, Annibaldus Tuſculanus, Petrus Sabinenſis Epiſcopi, Imbertus Tituli Baſilicæ XII. Apoſtolorum, Talayrandus Tituli ſancti Petri ad vincula, Petrus Tituli ſancti Clementis, Gotius Tituli ſanctæ Priſcæ, Bertrandus Tituli ſancti Marci, Bernardus Tituli ſancti Cyriaci in Thermis, Guillelmus ſanctorum Quatuor coronatorum, Guillelmus Tituli ſancti Stephani in Cœlio monte, Helias Tituli ſancti Vitalis, Guido Tituli ſanctæ Cæciliæ, Stephanus Tituli ſanctorum Iohannis & Pauli, Hugo Tituli ſancti Laurentij in Damaſo, Ademarus Tituli ſanctæ Anaſtaſiæ Preſbyteri, ac Raymundus ſanctæ Mariæ Novæ, Galhardus ſanctæ Luciæ, Iohannes ſancti Angeli, Bertrandus ſancti Euſtachij, & Guillelmus

lelmus sanctæ Mariæ in Cosmedin Diaconi Cardinales, præsentibus etiam venerabilibus Patribus fratre Petro Ierosolymitanensi & fratre Geraldo Antiochensi Patriarchis, ac Dominis Gasberto Narbonensi, Orchelyo Salzeburgensi Archiepiscopis, Iohanne Belvacensi, Petro Claromontensi, Stephano Cassinensi, Guillelmo Forojuliensi, Raymundo Morinensi, Beltramino Bononiensi, Angelo Grossetano, Bernardo Oscensi, Guidone Tutellensi, fratre Petro Grassensi Episcopis, Gaffredo Lausanensi, Nicolao Lemonicensi; Agapito Lunensi Electis, Bernardo Stephani, Raymundo de Valle, Guidone de Calma, & Francisco de Vrsinis Domini Papæ Notarijs, & discretis viris Dominis Guillelmo de Norvvico, Iohanne de Blandiaco, Amanevo de Mota, Bernardo de Novodompno, Petro Alamandi, Bernardo Hugonis de Cardalhaco Auditoribus sacri palatij apostolici, Guillelmo de Posterela, Petro Villaris, fratre Petro Basterij, Hugone de Arpajone, Iacobo de Placentia, Galhardo Nigri Domini Papæ Capellanis, Carlino de Madalbertis de Cremona, Blasio de Senis, Francisco de Lanceo, Henrico de Ast, Francisco de Aquila, Iacobo de Mediolano in Romana Curia Advocatis, ac Guillelmo de Bos, Iohanne de Amelio, Michaële Ricomanni, & Bertrando de Chiannaco Clericis Cameræ dicti Domini nostri Papæ, & Notariis publicis infrascriptis, & alia Prælatorum & personarum ecclesiasticarum & secularium multitudine copiosa, personaliter constituti magnificus & potens vir Dominus Humbertus Dalphinus Viennensis, ac venerabiles viri Domini Marquardus de Randegg Iuris canonici Professor, Electus & Præpositus Bambergensis, Eberhardus de Tuminaroe Præpositus Augustensis Ecclesiarum, & Vlricus de Augusta Protonotarius, Ambassiatores, nuncij, & procu-

ratores magnifici viri Domini Ludovvici de Bavaria, qui se Regem Romanum nominat, facta per dictum Dominum Marquardum quadam propositione verbali, in qua multa mala & excessus, crimina & delicta, quæ commiserat idem Ludovvicus contra sanctam Romanam Ecclesiam tempore sanctæ memoriæ Domini Iohannis Papæ XXII. in persona ipsius Domini Iohannis & contra unitatem & libertatem Ecclesiæ sacrosanctæ, & quasi omnia contenta in quodam procuratorio, de quo infrà fit mentio, verbo narravit, vice & nomine ipsius Domini Ludovvici de Bavaria exhibuerunt & produxerunt quandam litteram, quam dicebant esse procuratorium dicti Ludovvici, scriptam & signatam, ut prima facie videbatur, manu & signo Ottonis Ameldorf de Vinezman Clerici Bambergensis diocesis & Romarij Hormelin Clerici Constantiensis diocesis publicorum auctoritate sedis apostolicæ Notariorum, & sigillatam impendenti quodam sigillo rotundo in cera crocea, in quo in medio sculpta erat quædam imago hominis habentis infulam in capite suo, sedentis inter duas aquilas, habentis sub pedibus ejus duos leones, & tenentis in manu dextra quoddam sceptrum & in manu sinistra quoddam pomum rotundum, in cujus circumferentiæ hæ litteræ legebantur: *Ludovicus quartus Dei gratia Romanorum Imperator semper augustus.* Et à tergo dicti sigilli erat quædam impressio alterius parvi sigilli, in qua erat sculpta quædam aquila, & in circumferentia ipsius eæ litteræ legebantur: *Iustè judicate filij hominum.* Quæ quidem littera de ipsius Domini nostri Papæ mandato ibidem publicè lecta fuit; ipsaque ex integro lecta, supranominati Ambassiatores, nuntij, & procuratores, habentes, ut dixerunt, inter cetera à dicto Domino Ludovico de Bavaria plenam & liberam potestatem & speciale manda-

tum, prout ex forma dicti procuratorij, cujus tenor describetur inferiùs, constare dixerunt, ponendi & submittendi dictum Dominum Ludovvicum de Bavaria, res, statum, velle & nolle, nihil sibi proprij arbitrij retinendo, absolutè & liberaliter in manibus dicti Domini nostri Papæ, ejusque dispositioni & ordinationi ipsius Domini Ludovvici de Bavaria personam, res, statum, velle & nolle, nihil sibi proprij arbitrij retinendo, pro malis & excessibus, delictis, & criminibus contra dictum Dominum Iohannem, Ecclesiam Romanam & etiam universalem commissis, & contra unitatem & libertatem ejusdem Ecclesiæ sacrosanctæ. Et pro emenda & satisfactione omnium præmissorum facienda eidem Ecclesiæ sacrosanctæ, prout habent, ut præfertur, à dicto Domino Ludovvico in mandatis, ex deliberato proposito & spontanea voluntate, licèt per dictum Dominum nostrum Papam, facta priùs aliquali collatione juxta exigentiam agendorum, semel & pluries dicti Ambassiatores, nuntij, & procuratores exhortati fuissent quòd in tanto negotio, priusquàm facerent, viderent & deliberarent quid circa præmissa essent acturi & quòd nollent fictivè aliquid agere & verbis solùm dicere & non realiter, & facto quæ dicebant attendere, quia Deus, cujus vices tenet in terris Ecclesia, irrideri non potest, & quòd non crederent quòd ipse indiscretam remissionem faceret, licèt misericordiam non negaret, plena deliberatione iterum habita inter eos absolutè & liberaliter ipsum Dominum Ludovvicum, scilicet personam, statum, res, & bona ipsius, posuerunt in manibus præfati Domini nostri Papæ, ipsumque & alia supradicta & ejus ordinationi & dispositioni pro omnibus supradictis excessibus & emenda & satisfactione fiendis pro eis & omnibus in littera procuratoria infrascripta contentis totaliter submiserunt.

Et ad prædictorum majoris roboris firmitatem supranominati Ambassiatores, nuntij, & procuratores, & ipsorum quilibet, juraverunt tactis sacrosanctis evangeliis in animam ipsius Domini Ludovvici prædicta omnia & singula posita, ut præfertur, & submissa attendere & complere & effectualiter observare quicquid dictus Dominus Noster super prædictis duxerit ordinandum, & non contra facere vel venire per se vel alium seu alios, directè vel indirectè, publicè vel occultè, aliqua ratione seu causa. Et ibidem dictus Dominus noster Papa, audita dictorum Ambassiatorum, nuntiorum, & procuratorum propositione & submissione, & aliis per ipsos dictis, factis, & juratis, humilique petitione & supplicatione ipsorum tam super expressatis superiùs quàm aliis in dicto procuratorio contentis, multarum animarum periculis, quæ propter dictum Dominum Ludovvicum & perpetrata per eum sunt diversis pœnis & sententiis, involutæ, affectu paterno compatiens, hujusmodi positionem, submissionem personæ ipsius Domini Ludovvici de Bavaria, rerum, status, abdicationem proprij arbitrij ipsius in se misericorditer & gratiosè recipiens, dixit & protestatus fuit quòd licèt quantum ad relaxationem processuum contra ipsum Dominum Ludovvicum factorum, & pœnarum quas propter præmissa incurrerat, intenderet misericorditer agere cum eodem, quantum sibi cum honore Ecclesiæ videretur, indiscretam tamen remissionem facere nullatenus intendebat. De quibus omnibus & singulis dictus Dominus noster mandavit, & ipsi Ambassiatores, nuntij, & procuratores requisiverunt, per nos Notarios infrascriptos & nostrum quemlibet fieri unum, duo, & plura publica instrumenta. Actum &c.

ERRORES SECTÆ HOMINVM intelligentiæ, & proceſſus factus contra fratrem VVillelmum de Hildeniſſem ordinis beatæ Mariæ de monte Carmeli per Petrum de Alliaco Epiſcopum Cameracenſem. anno Chriſti MCCCCXI.

VNiverſis & ſingulis Chriſti fidelibus tam præſentibus quàm futuris præſentium noſtrarum ſerie litterarum inſpecturis Petrus miſeratione divina Cameracenſis Epiſcopus ſalutem in Domino ſempiternam. Notum facimus quòd cùm nuper, quod non ſine cordis turbatione referimus, rumor infeſtus devolutaque fama nobis intimarunt quòd abominabilis quædam ſecta, procurante ſatore malorum operum, in villa noſtra Bruxellenſi diœceſis noſtræ Cameracenſis damnabiliter inſurrexerit; cujus ſectæ deteſtabilis quendam Ægidium Cantorem vulgariter nuncupatum caput extitiſſe fama publica teſtatur, ſpinas in eadem inſerendo, cordaque fidelium à catholicæ fidei tramitibus ſub ſimulata quadam ſanctitatis ſpecie retrahendo, nos, ut vipereos perfidiæ filios, ne gregi fidelium per oves morbidas gravior infligeretur corruptela, & ut præcurrentis famæ pernicies officij noſtri paſtoralis ſentiret aculeos, hujuſmodi ſectam deteſtabilem & ipſius execrandos errores, ne ſpargerentur ulterius, extirpare radicitus tentantes, ut ſuper tanto crimine taciti non videremur, exemplo Dei cunctipotentis, qui Sodomorum mala, quorum clamor uſque ad cælum pervenerat, omnia ſciens priùs nec tradere vel judicare aliquem voluit quàm ipſe ea quæ cum fidelibus teſtibus inveſtigans, quæ audie-

rat opere comprobaret, nos ante veram justamque probationem neminem judicare vel damnare volentes, ac tam gravia sub dissimulatione pertransire nolentes, in primis de sequacibus ejusdem sectæ detestabilis inquirere fecimus veritatem, inter quos te fratrem VVilhelmum de Hildenissem ordinis fratrum beatæ Mariæ de monte Carmeli, nedum hujusmodi sectæ detestabilis, sed quòd alios errores etiam in fide catholica publicaveras tuis in hoc motibus inconsultis, adeo processit in publicum quòd tuæ levitatis errores inconsultos transire non potuimus incorrectos. Igitur te ad præsentiam nostram primitus evocari fecimus, articulosque plures sectæ detestabilis præmissæ, cujus complex & fautor dicebaris, aliosque publicos errores & assertos tibi fecimus judicialiter exhiberi. Quibus articulis ejusdem nephandissimi Ægidij Cantoris per te visis, auditis, & intellectis, hujusmodi conclusiones vel articulos, tamquam à fide catholica devios, erroneos, & hæreticam pravitatem continentes, abjurasti & reprobasti, scriptura propria firmando easdem conclusiones erroneas & velut hæresim sapientes reprobandas & à Christi fidelibus expellendas. Item super aliis, ut dicebatur, conclusionibus pluribus in prædicationibus tuis & privatis collationibus inconsultè publicatis & dogmatizatis, respondisti plures earundem cum juramento negando, alias autem diversis expositionibus tuis palliando & secundùm sensum proprium, ut asserebas, exponendo; prout hæc ex tenore dictorum articulorum, propositionum, vel conclusionum, responsionumque tuarum possint apparere.

Nos igitur attendentes vulgarem infamiam, grave scandalum, suspicionemque vehementem quæ te super præmissis culpabilem auribus nostris asserebat, super eisdem articulis, conclusionibus, & propositioni-

bus, cum suis dependentiis circumstantiisque & connexis, per fideles commissarios nostros ad hoc specialiter juratos, commissos, & deputatos inquiri mandavimus veritatem. Qui secundùm datam à nobis formam procedentes, plures testes utriusque sexus ad probationem impositarum interrogaverunt, examinaverunt, & audierunt, eorumque dicta & depositiones per scribam & fidelem Notarium nobis & curiæ nostræ juratum redigi fecerunt in scriptis, dieque præfixa præmissam informationem reportaverunt publicandam. Qua per nos diligenter inspecta, pluribus ad hoc clericis personis notabilibus utriusque divinæ scilicet & humanæ scientiæ doctoribus & graduatis per nos evocatis, à te si quid in dictos testes contra te productos dicere, proponere, & aliàs informationis præmissæ publicationem fieri velles, inquiri fecimus, offerentes præmissorum testium & informationis copiam in forma juris tibi concedi, ac tuas, si quas haberes, tam contra dictos testes quàm alias peremptorias facti vel juris exceptiones seu defensiones audire, & ad eas proponendas diem & terminum competentem assignare. Tu verò coram nostris ad hoc commissariis asserens te filium Ecclesiæ manere velle fidemque catholicam tenere, nullamque, si qua fortasse lapsu linguæ vel aliàs temeritate tua dixeris, publicaveris, vel prædicaveris, pertinaciam habere velle, sed ea quæ nobis & consilio nostro super his contra te probata, quæ viderentur orthodoxæ fidei contraria & adversa vel aurium piarum offensiva, non tam devotè quàm humiliter revocare & annullare ac eadem abjurare, ubi & quotiens nobis pro fide catholica videretur expedire, te sponte promisisti, ad dicendumque & proponendum in dictos testes seu defensiones aliquas vel exceptiones allegandas sponte renuntiasti, voluistique, terminis juris omnibus

habitis pro observatis, & quantum potuisti eidem ordinique judiciario renuntiando, nostram super probatis ordinationem, diffinitivam sententiam audire volens, ut asserebas, super erroribus hujusmodi, super quibus infamatum te fore censebatur, purgari radicitus ordinationemque nostram humiliter & devotè tenere & firmiter ex intimis adimplere, ut nihil horum vestigij post ordinationem nostram in te notari possit, promisisti; ut ex actis & tenore processus hæc apparere possint. Die igitur contra promotorem officij nostri in hac parte tibi præfixa ad audiendum diffinitivam nostram sententiam & ordinationem, Christi nomine invocato, Deum, cujus causa agitur, præ oculis habentes, visoque tenore processus, & cum peritis utriusque juris divini pariter & humani communicato nobis consilio, præsente ad hæc venerabili viro Domino Priore conventus fratrum Prædicatorum sancti Quintini in Viromandia Noviomensis diocesis hæreticæ pravitatis Inquisitore per sedem apostolicam in eisdem civitate & diocesi Cameracensi sufficienter instituto per nos evocato propter hoc, cui hujusmodi nostrum processum contra te factum sufficienter communicavimus, de ipsiusque Inquisitoris consilio & consensu procedentes, te fratrem VVilhelmum de Hildernissem supradictum, quia nobis constitit atque constat propositiones in divinæ majestatis offensam per sceleratissimum hominem illum Ægidium Cantorem publicatas, assertas, & collationibus privatis cordibus simplicium infixas fuisse & esse erroneas & scandalosas ac fidei catholicæ contrarias & adversas, super quibus suspectum te verisimilibus tenuimus conjecturis, ad easdem in forma juris coram nobis abjurandas easdemque reprobandas, clero convocato sollemniter hodie in nonostra aula episcopali Cameracensi, & postmodum

in villa Bruxellensi, primò in loco publico, scilicet sanctæ Gudulæ Bruxellensis, & ulteriùs in loco Begutarum publicè & intelligibili voce, & ad hoc quòd easdem abjures & reprobes. Quarum propositionum sequitur tenor in hæc verba.

Sequuntur illa super quibus ego frater VVilhelmus fui delatus reverendo patri Domino Cameracensi Episcopo, quæ judicialiter abjuravi & adhuc abjuro, & quæ promisi & juravi reprobare, prout ea nunc publicè reprobo, quia continent doctrinam falsam, erroneam, & hæreticam, bonorum morum corruptivam, scandalosam, & fidei catholicæ subversivam, & cujusdam novæ sectæ perniciosissimæ introductivam.

Et primò imitatores subscriptæ sectæ seu seductionis hæreticæ vocant se mutuò homines intelligentiæ, & habent duo capita à quibus languores diffusi sunt in pluribus membris suis. Unum dictorum capitum vocatur frater VVilhelmus de Hildernissem Carmelita. Aliud est quidam laicus illiteratus, fortè sexagenarius, dictus Ægidius Cantoris, qui se ipsum reputat excellentiorem dicto fratre VVilhelmo, quibusdam suæ seductionis idem confirmantibus, aliis tamen dictum fratrem VVilhelmum præferentibus.

1. Item dictus laicus seductor dixit pluries repetendo pluribus audientibus: Ego sum salvator hominum; & per me videbunt Christum, sicut per Christum patrem.

2. Item dixit quòd diabolus finaliter salvabitur, sed tunc non erit diabolus, & superbissimus lucifer erit humillimus, & quòd finaliter omnes homines salvabuntur.

3. Item diabolus non portavit Dominum Iesum super pinnaculum templi.

4. Item dixit dictus Ægidius quòd ipso quadam vice eunte per viam, Spiritus sanctus inspiravit sibi

hæc verba: Tu es constitutus in statu pueri trium annorum. Non jejunabis, immo comedes lacticinia in quadragesima. Quod idem cum aliis suis sectatoribus & sectatricibus continuat. Nec curant ipsi jejunare quando sine exteriori nota comedere possunt carnes feriis sextis & in quadragesima.

5. Item de statutis, præceptis, & ordinationibus Ecclesiæ non curant, nec de orationibus, dicentes quòd Deus facit quod disposuit facere & quod vult, nec est opus formandi orationes.

6. Item nec curant de confessione; sed solùm ad præcavendum de vexationibus ostendunt se quandoque sacerdoti, aliqua quæ de se sunt venialia confitendo, subtacendo actus luxuriosos criminales & alia mortalia gravia quibus possent de infidelitate notari, prout aliqui ex ipsis retulerunt.

7. Item nullum rigorem pœnitentiæ admittunt, tenentes quòd talibus non indigemus.

8. Item est quædam inter mulieres hujusmodi sectæ quæ non permittit se ab aliquo cognosci. Propter quod ab aliis sectæ prædictæ utriusque sexus multas patitur molestias eam increpantibus quòd non utitur actu carnalis copulæ.

9. Item dictus Ægidius habet modum specialem coëundi, non tamen contra naturam, quali dicit Adam in paradiso fuisse usum. Qualem modum prædictus frater Vuilhelmus non sequitur.

10. Item sibi invicem idioma fabricantes, actum carnalis copulæ vocant delectationem paradisi vel alio nomine aclivitatem. Et sic de tali actu libidinoso, aliis non intelligentibus, benè loquuntur.

11. Item est quædam antiqua, quam dictus laicus vocavit Seraphin, quæ palam dixit quòd licet extra matrimonium coitum exercere sine peccato. Ille enim actus est purè naturalis, sicut comedere & bibere. Attamen ille actus reprobatur, & non isti.

Vnde ſatis ipſa miratur cum aliis de cœcitate hominum communiter hoc ſentientium.

12. Item eſt quædam maritata quæ non facit differentiam inter virum & virum, ſed quemlibet indifferenter admittit ſuis tempore & loco. Et iſtud eſt quaſi commune inter illas.

13. Item dictus frater Vvilhelmus nemini ad plenum credit, nec quæ in ſe ſentit exprimit, niſi illis qui ſine Dei timore & conſcientiæ ſcrupulo actu carnalis copulæ utuntur.

14. Item frater Vvilhelmus omnia facta eorum poſſe ſalvari vel colorari per ſacram ſcripturam, dempto coitu ab Eccleſia damnato. Et ergò conſuevit monere ſibi adhærentes quòd cautè haberent ſe loquendo de actu illicitæ copulæ conjugalis.

15. Item ſupradicta Seraphin, dum aliqui loquebantur quòd frater Vvilhelmus compulſus erat revocare articulos quos prædicavit, reſpondit quòd ipſe non revocavit, ſed dixit, Ita non dixi, ſed ſic dixi, addendo vel ſubtrahendo ſyllabam vel dictionem ſuarum prædicationum, & ſic tranſivit impune. Vnde magis reputabatur dicta ſua confirmare quàm revocare.

16. Item omnes actus ſuos, immo & nefarios, referunt ad divinam voluntatem; dicentes Deum talia velle, non quidem tantùm permiſſiva ejus voluntate, ſed beneplacita & efficaci.

17. Item extra muros Bruxellenſes eſt quædam turris cujuſdam Scabini dicti oppidi, ubi ad celebrandum ſua conventicula conveniunt.

18. Item dicunt tempus veteris legis fuiſſe tempus patris, & tempus novæ legis tempus filij, & pro nunc eſſe tempus Spiritus ſancti, quod dicunt eſſe tempus Heliæ, quo reconciliabuntur ſcripturæ; ut quæ priùs tamquam vera habebantur, jam refutentur, etiam & catholica doctrina, ſicut catholicæ ve-

ritates, quæ consueverant prædicare de paupertate, continentia, obedientia. Quarum veritatum oppositum, ut asserunt, est prædicandum hoc tempore Spiritus sancti.

19. Item quicquid eis inspiratur seu ad intima suggeritur, æstimant quòd sit à Spiritu sancto. Vnde multùm fatua sæpedictus laicus sæpius attentavit. Nam propter quandam sibi factam inspirationem ivit totus nudus quadam vice per longam viam, portans super caput suum scutellam cum carnibus deferendam cuidam pauperi.

20. Item mirantur quòd aliqui signant se signo crucis, petendo: Estis vos adhuc benedicendus?

Item persuaserunt imitatores prædictæ sectæ, & præcipuè mulieres, aliquibus probis viris quòd de cetero nec publicè nec occultè prædicarent castitatem aut virginitatem, nec recommendarent continentiam, asserentes etiam nullam esse virginem, una tantùm dempta, quam dicunt esse sapientiam.

21. Item de purgatorio sunt contrarij Ecclesiæ. Similiter de inferno. Et habent quendam singularem & fictum modum loquendi de illa materia.

Item ad quæstionem quando ab eis quæritur quid responderent si eis imponerentur credulitates supradictorum articulorum, respondent quòd negarent.

Item & quia ex fide dignorum depositionibus testium constitit te plures propositiones & conclusiones erroneas & à fide devias in eadem villa Bruxellensi & diocesi nostra prædicationibus publicis asseruisse collationibusque privatis inconsultè per te factis cordibus fidelium, quantum in te fuit, inseruisse, ad easdem abjurandas & revocandas loco & modis priùs expressis, in formaque & tenore in quadam cedula per nos seu nostros tibi tradenda, nostrorum in hoc Notariorum signis signata, quarum etiam propositionum tenor sequitur in hæc verba.

Sequuntur propositiones falsæ, erroneæ, & hæreticæ, per me fratrem. Vvilhelmum in forma quæ sequitur revocandæ.

PRima propositio, quòd omnes Christiani, Iudæi, pagani, & etiam diaboli salvabuntur, omnesque ad Deum revertentur, & erit unum ovile & unus pastor, & finaliter erit una generalis salvatio. Probavi, quia Christus satisfecit pro omnibus. Item omnes gentes sunt benedictæ in Christo, & benedictio Dei manebit. Ergo finaliter omnes salvabuntur in Christo. Hanc revoco tamquam falsam, erroneam, & hæreticam, quia est contra illud evangelij: *Multi sunt vocati, pauci verò electi.* Item multi decedunt in peccato mortali, & tales non salvantur. Item Iudæis & paganis patet per illud scripturæ sacræ: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu sancto, non intrabit in regnum cælorum.*

Secundam propositionem, quæ sequitur ex præmissis, Aliquando infernus non erit, revoco tamquam falsam & hæreticam, quia est contra illud evangelij: *Ibunt ij in vitam æternam, ij autem in ignem æternum.*

Tertiam, quòd dicunt se habere velle, nihil est, Deus enim totum facit, & omnia sive bona sive mala fiunt voluntate divina, & conveniunt ita esse, revoco tamquam falsam & hæreticam & piarum aurium offensivam.

Quartam, quòd nullus homo purus in via actibus suis meretur aliquid vitæ æternæ, sed Christus solùm, qui in cruce omnia meruit, revoco tamquam malè sonantem & piarum aurium offensivam atque erroneam & hæreticam.

Quintam, quòd illud quod homo agit non cedit sibi ad meritum vel demeritum nec ad salvationem

vel damnationem, sed passio Christi satisfecit pro omnibus, hanc revoco tamquam falsam, periculosam, & scandalosam, atque erroneam & hæreticam.

Sextam, quòd homo exterior non maculat hominem interiorem, revoco tamquam falsam & malè sonantem.

Septimam, quòd homo interior non damnabitur, similiter revoco tamquam falsam & malè sonantem.

Octavam, quòd in ornatu vestium nulla est culpa, revoco tamquam malè sonantem & malè ædificativam: quia licèt in ornatu vestium non sit peccatum, potest tamen ornatus vestium esse causa & occasio peccati.

Nonam, quòd reprehendentes peccatores vel eos judicantes plus peccant quàm reprehensi vel judicati, revoco tamquam falsam & malè sonantem totiusque fraternæ correctionis destructivam.

Decimam, quòd prædicationes & doctrinæ antiquorum sanctorum & doctorum cessabunt, & supervenient novæ, & quòd scriptura clariùs revelabitur quàm hucusque notificata sit, & quòd Spiritus sanctus clariùs illuminabit intellectum humanum quàm huc usque fecerit, etiam in Apostolis, quia non habuerunt nisi corticem, & quòd instabit tempus quo revelanda erit illa lex Spiritus sancti & libertatis spiritualis, & tunc præsens lex cessabit, istam revoco tamquam erroneam, temerariam, & hæreticam.

Vndecimam, quòd Presbyteri audientes confessiones non remittunt peccata, sed Christus, ex eo quòd peccator non potest dimittere peccata, revoco tamquam falsam, erroneam, & piorum aurium offensivam.

Duodecimam, quòd pluries asserui me habuisse revelationem, & in ea me à Deo fuisse amplexatum

& illuminatum, & quòd tunc habui gaudium de securitate æternitatis, & quòd licèt illud gaudium citò transierit, tamen remansit in me securitas de æternitate, & quòd ex tunc clariùs & aliter intellexi sacram scripturam quàm antea, unde & quandoque asserui quòd mallem prædicare secundùm sensum proprium & intellectum meum quàm secundùm scripturam. Ista revoco tamquam periculosè & præsumptuosè asserta & piis auribus malè sonantia. Et est verisimile quòd ista mihi fuerunt aliorum errorum occasio.

Tertiam decimam, quòd Deus est ubique in lapide, membris hominis, & in inferno, sicut in sacramento altaris, & ideo quilibet habet Deum perfectè antequam communicet, revoco tamquam falsam & superstitiosam: quia licèt Deus sit ubique & in qualibet re secundùm ejus essentiam, veruntamen in sacramento altaris specialiori modo, utpote sacramentaliter, existit, quo modò non existit in aliis rebus creatis.

Quartam decimam, quòd nullus potest sacram scripturam perfectè intelligere nisi Spiritus sanctus esset in eo, revoco tamquam falsam & erroneam; quia stat quòd aliqui peccatores meliùs intelligant sacram scripturam quàm multi simplices habentes Spiritum sanctum & gratiam Spiritus sancti.

Quintam decimam, quòd resurrectio ampliùs non esset futura, quia illa erat facta in Christo, ex eo quòd sumus Christi membra, & non surrexit caput sine membris, revoco tamquam erroneam & hæreticam.

Sextam decimam, quòd asserui revelationem habuisse contra Presbyteros & audivisse vocem dicentem, *Ego veni ad mortificandum Presbyteros*, revoco tamquam superstitiosam & scandalosam.

Decimam septimam, quòd si nunquam prædica-

retur, non tamen ob hoc salvarentur pauciores homines, revoco tamquam malè sonantem, falsam, & erroneam, & piarum aurium offensivam.

Decimam octavam, quòd corrupta, si non haberet curam temporalem vel virum, esset ejusdem meriti sicut virgo, revoco tamquam falsam & erroneam & malè sonantem.

Sequitur subsequenter cedula quam ego frater Vvilhelmus propria manu scripsi super articulis mihi impositis, eos abjurando & reprobando.

OMnibus notum sit quòd ego frater Vvilhelmus de Hildernissem delatus fui reverendissimo in Christo patri Domino Dei gratia Cameracensi Episcopo tamquam caput cum Ægidio Cantoris cujusdam sectæ seu seductionis qui se mutuò vocant homines intelligentiæ, ut dicitur. Quod simpliciter falsum est, quia ejus facta & dicta in sermonibus reprobavi postquam deceptiones ejus perfectè percepi. Item eidem sum delatus tamquam consentiens sibi in hoc quòd dixit de se ipso: *Ego sum salvator hominum, & per me videbunt Christum, sicut per Christum patrem.* Hic dico quòd si in isto consentiissem, seductor essem & contrarius doctrinæ catholicæ: quia Augustinus dicit, & omnes catholici doctores affirmant, tantùm Christum fore salvatorem & actorem salutis. Et nunquam aliter docui vel affirmavi. Item eidem delatus sum quòd prædicassem opinionem Ægidij, videlicet quòd diabolus finaliter salvabitur, sed tunc non erit diabolus, & superbissimus lucifer erit humillimus, & quòd finaliter omnes homines salvabuntur. Hic dico quòd ista contrariantur sacræ scripturæ & doctrinæ fidei catholicæ, quia scribitur: *Ibunt ij in vitam æternam, alij autem in ignem æternum.* Si ergo per beatum Augustinum

pœna

pœna malorum posset finiri, sic potest & gloria bonorum finiri. Quod omnino falsum est. Et in evangelio dicitur: *Iam judicatus est diabolus.*

Item quòd consentiissem in hoc quòd diabolus non portavit Christum super pinnaculum templi. Hic concedo quòd hoc audivi ab eo ultra duodecim annos, sed prætendebat corporaliter. Et postquam hoc ab eo audivi, an corporaliter vel spiritualiter ipsum portavit dubitavi, quia determinatum ab Ecclesia non intellexi.

Item delatus est idem Ægidius Cantoris in quadragesima lacticinia comedisse. Quod mihi constat. Sed quòd aliqui sectatores & sectatrices ejus continuassent nec curant jejunare quando sine nota exteriori comedere possunt, hoc in veritate Iesu Christi nunquam ab aliquo alio homine percepi, nec audivi unquam dicere de aliquo qui carnes feriis sextis auderet comedere, quia de statutis & præceptis & ordinationibus Ecclesiæ non curare & dicere quod dictus facit quod disposuit, & ideo non opus formare orationes, sic dicere est facere contra ductum spiritus sancti., quia de ductu spiritus sancti est Ecclesiæ obedire juxta illud: *Subditi estote omni humanæ creaturæ propter Deum.* Sed si tales aliqui sunt, decepti sunt. Item quòd non curant de confessione, sed solùm ad præcavendum vexationes ostendunt se quandoque sacerdoti venialia confitendo, sed mortalia gravia ipsis intulerunt. Quòd hoc falsum est de persona mea sciunt perfectè plures fratres conventus mei. Hoc etiam scio esse falsum de illis qui solent mihi confiteri. Si tamen aliqui tales sunt, ficti duplices sunt & decepti, & spiritus sanctus fugit ab eis juxta illud: *Spiritus effugiet fictum.*

Item imitatores hujus sectæ, prout delati sunt Domino meo, rigorem pœnitentiæ non admittunt, tenentes quòd talibus non indigemus. Hic dico. Si

aliqui tales ſunt, ſpiritui ſancto contrarij ſunt, qui perfectam pœnitentiam in homine perficit.

Item eſt quædam inter mulieres hujuſmodi ſectæ quæ non permittit ſe ab aliquo cognoſci. Propter quod ab aliis prædictæ ſectæ multas patitur moleſtias eam increpantibus quòd non utitur actu carnalis copulæ. Iſtud nunquam pervenit ad aures meas.

Item delatum eſt Domino meo Cameracenſi quòd Ægidius habet modum ſpecialem coëundi, non contra naturam, quali dicit Adam in paradiſo fuiſſe uſum; qualem modum prædictus frater Vvilhelmus non ſequitur. Hic dico quòd verum eſt, in quantum me tangit. Licèt Ægidius per ſuſpicionem ſuam aliquibus contrarium dixit, qui etiam ad innocentiam paradiſi nunquam pervenit. Quod per famam contra dictum Ægidium laborantem credo verum.

Item eidem delatum eſt quòd ſibi invicem idioma fabricant, actum carnalis copulæ vocant delectationem paradiſi vel alio nomine aclivitatem, & ſic de tali actu libidinoſo, aliis non intelligentibus, bene loquuntur. Hic dico quòd in locutionibus & prædicationibus meis non aliis terminis quàm terminis ſacræ ſcripturæ uſus fui. Occultavit enim mihi Ægidius ejus idiomata & eorum ſignificata quantum potuit.

Item eſt quædam antiqua Domino delata, quam dictus Ægidius vocavit Seraphin pluribus audientibus, (Quod credo verum per famam) quæ palam dixit quòd licet extra matrimonium coitum exercere ſine peccato. Ille enim actus eſt purè naturalis, ſicut comedere & bibere. Et tamen illi actus reprobantur, & non iſti. Vnde ſatis iſta cum aliis miratur de cæcitate hominum communiter hoc conſentientium. Hoc ſi ſic dixit, valde malè dixit. Quia licèt dicatur, *Vbi ſpiritus, ibi libertas*, tamen Paulus dicit eandem libertatem non fore dandam in occaſionem

carnis, sed solùm in illis actibus exercendam quos Christus in nobis operatur.

Item delatum est Domino meo Cameracensi quòd est quædam maritata quæ non facit differentiam inter virum, sed quemlibet indifferenter admittit suis tempore & loco, & illud est quasi commune inter illos & illas. Istud non credo totaliter verum. Et si est illa quam æstimo, tunc non est talis, licèt in parte fragilis.

Item delatus fui Domino meo Cameracensi quòd nemini ad plenum credo, nec quæ in me sentio exprimo nisi illis qui sine Dei timore & conscientiæ scrupulo actu carnalis copulæ utuntur. Istud est falsum. Sed hoc potuit ex verbis Ægidij procedere.

Item delatus fui eidem quòd dixissem omnia facta eorum posse salvari seu colorari per sacram scripturam, dempto coitu ab Ecclesia damnato. Et ergo solet movere sibi adhærentes quòd cautè haberent se actu illicitæ copulæ conjugalis. Istud est falsum. Sed confitentibus mihi dixi quòd omnino desisterent & Ægidium cum ejus loquela refutarent.

Item delatum est Domino meo Cameracensi quòd prædicta Seraphin, dum aliqui loquebantur quòd frater Vvilhelmus compulsus erat revocare articulos quos prædicavit, respondit quòd ipse non revocavit sed dixit ita, Non dixi, sed sic, addendo vel subtrahendo, & sic transivit impune. unde magis reputabatur dicta sua confirmare quàm revocare. Hic dico quòd sicut conclusum fuit per reverendissimum Dominum Cameracensem dixi quòd nunquam talia prædicavi, & si talia prædicassem, malè prædicassem.

Item delatum est Domino Cameracensi quòd illi de prædicta secta omnes actus suos omnino nepharios referunt ad divinam voluntatem, dicentes Deum talia velle, non quidem tantùm permissiva ipsius

voluntate, sed beneplacita & efficaci. Hic dico quòd à me aliquis nunquam audivit talia. Scio enim quòd quicquid * Deus voluntate efficaci illius est actor. Sed malorum actuum, ut sunt mali, non est auctor. Et per consequens ad voluntatem efficacem non sunt referibiles; nec est causa privationis, sed positionis.

Item delatum est Domino meo Cameracensi quòd extra muros Bruxellenses est quædam turris cujusdam Scabini prædicti oppidi ubi ad celebrandum sua conventicula conveniunt. Vbi dico quòd infra decem annos vel circiter non interfui talibus conventiculis, licèt infra tres annos cùm accessi sibi Ægidio denunciando turpia quæ de eo in villa dicebantur, dicendo sibi quòd talia nullo modo possent sustineri. Immo si congregationem mulierum ibi scivissem, nullo modo intrassem.

Item delatum est Domino meo prædicto quòd dicunt tempus veteris legis esse patris & tempus novæ legis esse filij, & pro nunc tempus esse spiritus sancti, quod dicunt esse tempus Heliæ, quo removebuntur scripturæ, ita ut quæ priùs tamquam vera habebantur, jam refutentur, etiam & catholica doctrina, sicut & catholicæ veritates quæ consueverunt prædicari de paupertate, continentia, & obedientia; quarum virtutum oppositum, ut asserunt, est prædicandum hoc tempore spiritus sancti. Hic dico quòd talia nunquam audivi nec ab Ægidio nec ab aliis. Nec approbassem si audivissem, cùm implicat contradictionem. Vna enim veritas catholica alteri non contrariatur.

Item delatum est eidem quòd quicquid eis inspiratur seu ad intra suggeritur, æstimant quòd sit à spiritu sancto. Vnde multùm fatua sœpedictus laicus sœpius attentavit. Nam propter quandam factam sibi inspirationem ivit totus nudus quadam vice per

longam viam portans super caput suam scutellam cum carnibus deferendam cuidam pauperi. Hic dico quòd credo hoc fore verum de Ægidio, quia per nullius informationem fatetur se esse deceptum.

Item delatum est Domino Cameracensi quòd mirantur quòd aliquis se signat signo sanctæ crucis, petentes : Estis vos adhuc benedicendus ? Hic dico quòd hoc audivi à solo Ægidio tempore præterito, & non ab alio.

Item delatum est Domino Cameracensi ad quæstionem qua quæritur ab eis quid responderent si eis imponerentur credulitates supradictorum articulorum, responderent quòd negarent. Hic dico quòd qui malè agit, odit lucem, & non venit ad lucem. Et per consequens per talem responsionem ostendunt se esse falsos, si est ita. quod tamen ignoro.

Item persuaserunt imitatores prædictæ sectæ, & præcipuè mulieres, aliquibus probis viris quòd de cetero nec publicè nec occultè prædicarent aut virginitatem nec recommendarent continentiam, asserentes nullam esse virginem, una tantùm dempta, quam dicunt esse sapientiam. Istud non pervenit ad aures meas in veritate.

Item delatum est Domino meo Cameracensi quòd de purgatorio sunt contrarij Ecclesiæ, similiter de inferno, & habent quendam singularem modum & fictum loquendi de illa materia. Hic dico quòd in ista materia nec alium modum nec alium sensum quàm modum & sensum sacræ scripturæ habeo, nec habere volo.

In his omnibus me submitto ad correctionem & directionem reverendissimi patris in Christo Domini Dei gratia Cameracensis Episcopi.

Sententialiter in iis scriptis condemnamus. Verùm super aliis propositionibus tibi impositis, an easdem dogmatizaveras vel ne, veritatem diligentiùs per-

ſcrutari fecimus, denuntiante fama. Et licèt contra te ſuper hoc clamor famaque vehemens, non quidem de malivolis, ſed à providis & honeſtis, invaluerit, non tamen ſuper hiis plenariam probationem attingimus. Idcirco ut ibi purgationem recipias ubi noſceris diffamatus, te ſuper illis propoſitionibus, quarum tenor ſequitur eſt & talis.

Sequuntur propoſitiones falſæ, erroneæ, & hæreticæ, quas ego frater Vvilhelmus judicialiter abjuravi & adhuc abjuro, de quibus impoſita eſt mihi canonica purgatio, quia ſuper iis contra me fuit fama publica & vehemens ſuſpicio.

Prima. Quòd expedit multis peccare propter occaſionem diſpoſitionis ad beneplacitum.

Secunda. Quòd actus coëundi naturaliter & tali intentione poſſet fieri quòd valeret tantum ſicut oratio coram Deo.

Tertia. Quicunque cum cultu operum pœnitentiæ, jejunando, orando, & abſtrahendo quod naturæ delectabile eſt, licèt in hoc ſe mortificet, tamen non indiget illis ad ſuam ſalutem; ſed ille integerrimus & perfectiſſimus eſt qui de hoc non curat, nec in ſua conſcientia ullum remorſum facit.

Quarta. Quòd poſt quandam revelationem, in qua me à Deo complexatum & illuminatum fuiſſe aſſerui, dixi quòd eram totaliter alteratus & ſine labore & ſtudio intelligebam ſacram ſcripturam & clariùs quàm antè, & quòd non poteram decipi, & quòd prædicationes meæ erant ultra humanum intellectum, & ſermonem meum præferebam aliis, dicendo: Quando eram ſicut vos; ſed nunc aliter ſum, & aliter intelligo. Et qui ſermones meos audit, meram veritatem audit. Qui aliorum ſermones audit, ſeducitur: quia alij prædicant mortem; ego verò vitam.

Quinta. Quòd homo ita poteſt uniri Deo in hac vita ut per actus exteriores qualeſcunque non peccaret.

Sexta. Quòd Pilatus, Cayphas, & Cayn non sunt damnati, sed peccatum.

Septima. Quòd aliquas propositiones, quas aliàs revocare debui, nec plenè nec debitè revocavi, & quòd aliquas earum vel eis similes postea prædicavi.

Octava. Quòd quando aliquid erroneum, malè sonans, vel scandalosum prædicavi, si super ab aliquo interrogatus fuerim, statim illud negare consuevi & dicta mea glosari & interpretari.
ad purgationem canonicam cum septima manu tui ordinis infra mensem in manibus commissariorum nostrorum in villa prædicta Bruxellensi peragendum indicimus convictionis eorundem, tibique pœnitentiam trium annorum in castro nostro de Sellis post dictas tuas abjurationem, reprobationem, revocationem, purgationem per te ut suprà fiendas injungimus adimplendam. Alioquin quòd in uno conventuum tui ordinis extra nostram diocesim Cameracensem constitutorum per nos de consilio tui conventus Bruxellensis eligendo pro pœnitentia eadem, sine exeundo eundem conventum & ambitum ipsius, remaneas usque ad nostrum beneplacitum, & quòd de cetero à prædicationibus publicis vel privatis confessionibusque audiendis cesses penitùs & omnino. Hæcque tibi injungimus sub juramento, & ad hoc te atque in expensis legitimis taxatione reservata condemnamus in iis scriptis.

Qua quidem sententia sic per nos, ut præmittitur, lata, præfatus frater Vvilhelmus de Hildernissem eandem ratam habendo, approbando, emologando, & confirmando, statim ipsam devotè & humiliter coram nobis quantum debuit adimplevit, revocationesque & abjurationes sibi injunctas faciendo publicè & expresse atque præstando, promittens etiam & volens ipsam ulteriùs humiliter & devotè ubilibet locorum in eadem designatorum secundùm

ipsius continentiam & tenorem absque fallo seu fictione quibuscunque tenere & adimplere modo & forma suprascriptis & in eadem latiùs expressis. In quorum omnium & singulorum præmissorum testimonium præsentes litteras nostras sententiam & ordinationem suprascriptas in se cum revocatione ejusdem fratris Vvilhelmi & abjuratione continentes per dilectum & fidelem nostrum Notarium infrascriptum in hanc publicam formam fieri & redigi mandavimus, ac unà cum nostri sigilli appensionis signo & subscriptione suis voluimus munimine roborari.

Actum & datum in palatio nostro episcopali Cameracensi sub anno ab incarnatione Domini millesimo quadringentesimo undecimo, Indictione quarta, mensis verò Iunij die duodecima, pontificatus sanctissimi in Christo patris & Domini nostri Domini Iohannis divina providentia Papæ XXIII. anno secundo, præsentibus in iis venerabili & religioso Domino Iacobo Abbate monasterij sancti Autberti Cameracensis, necnon venerabilibus & circumspectis viris Dominis & magistris Rodulpho Presbyteri Archidiacono Hasnoniensi in Ecclesia Cameracensi, Henrico de Darnhen, Arnoldo de Halle, Petro Majoris, Heinrico Panneti, Nicolao Claiquin, Aymerico de Railhac, Petro Symonis, Petro Presbyteri, & Petro de Hailles Cameracensis, Iohanne de Atrio, Petro le Feurbisseur, sanctæ crucis, Nicolao Brassardi, Vvalthero de Opstall, & Iohanne Nicolay sancti Gaugerici Cameracensis Ecclesiarum Canonicis, necnon Dominis Iohanne Blanclion beatæ Mariæ Magdalenæ, Iohanne le Gondale sancti Martini, Iacobo le Solbier sancti Vedasti, & Iohanne Hedrot sancti Nicolai Cameracensis Ecclesiarum Curatorum ungeronum, ac Dominis Francisco de Catnin Canonico dictæ Ecclesiæ sancti Gaugerici, Arnoldo Logier Presbyteris Curato sancti Martini

Cameracensis, Iohanne Majoris & Petro Hardit Notariis publicis, Petroque le May & Nicolao le Vende servitoribus nostris, aliisque quampluribus in multitudine copiosa existentibus ibidem & præsentibus tam clericis quàm laicis testibus ad præmissa omnia & singula vocatis specialiter & rogatis.

Et ego Arnulphus de Poest Clericus Cameracensis diocesis, publicus apostolica & imperiali auctoritatibus venerabilisque curiæ Cameracensis Notarius & Auditor, ac præfati reverendissimi in Christo patris & Domini mei Domini Episcopi Cameracensis in hac causa coram eo scriba juratus, quia præmissis sententiæ prolationi, revocationi, abjurationi, approbationi, emologationi, promissioni, ceterisque omnibus & singulis suprascriptis, dum per prædictum reverendissimum patrem & coram eo in modum agerentur & fierent suprascriptum, unà cum prænominatis testibus præsens vocatus interfui, eaque sic fieri vidi & audivi, idcirco has præsentes litteras super hoc de mandato ipsius reverendissimi patris confectas, in hanc publicam formam redactas, manu mea propria scriptas, unà cum ipsius reverendissimi patris ac Domini Domini Episcopi Cameracensis appensione sigilli, signo meo solito & consueto hic me eadem manu subscribens signavi & roboravi requisitus in testimonium veritatis omnium & singulorum præmissorum.

HISTORIA MONASTERII Figiacensis in diœcesi Cadurcensi. Auctore incognito, sed vetusto.

ABbatiam igitur Fiacensem antiquitus in honore sancti Salvatoris constructam, & ab ipso omnipotente Domino per semetipsum mirabiliter consecratam, à Pippino verò Rege nobiliter perfectam, à Karolo quoque Imperatore thesauris & reliquiis honoratam, à plurimis etiam Abbatibus jam gubernatam, Aigmarus venerabilis vitæ Abbas penè destructam renovavit, & à tertio anno Ludovici Augusti usque ad quintum filij ejus Lotharij, triginta scilicet & duobus annis, regulariter tenuit. Hic primùm Fiacensis Clericus, postmodum à Paschali Papa apud Romam in monachum & Abbatem benedictus, eò quòd in supradicto monasterio nullus remansisset monachus, eundem locum honoribus, thesauris, ac ædificiis plurimis decoravit: inter quæ etiam Crucifixi vultus magnas duas fecit imagines, utrasque opere argentario undique formatas, auro lapidibusque pretiosis adornatas; quarum majorem Fiaco posuit, minorem verò Conchis, ut per hoc cunctis clarescceret locorum istorum quis cui præesse debuisset. Nam & eundem locum quandiu vixit tenuit. Obiit autem temporibus Raimundi Tolosani Comitis & Stephani Episcopi Caturcensis anno ab incarnatione Domini octingentesimo quinquagesimo secundo, Indictione decima quinta; sepultusque est in Fiaco, in cimiterio beatæ Mariæ. Hic verò Raimundus supradictus Comes primus per sacramentum fidelitatem Fiacensi Abbati juravit; & iste Stephanus, tam ipsius quàm omnium proborum ro-

gatu & consilio, post sedem suam primatum cunctarum Caturcensium Ecclesiarum Fiacensi monasterio dedit & secundam sedem esse constituit.

Post hunc Abbatem Girardus cognomento regularis Fiacensem suscepit abbatiam tempore supradicti Regis: qui licèt parum, tamen quandiu vixit, Conchensem Ecclesiam tenuit. Isto verò mortuo & in podio sanctæ Mariæ Fiaco sepulto, Radulfus ejusdem loci monachus curam pastoralem suscepit, & Karoli Regis filij Ludovici decimo septimo anno ministerium suum implens, & ipse Conchas rexit, sepultusque Fiaco quiescit. Hic de honore Fiacensis monasterij tantum distribuisse invenitur ut uni soli, scilicet seniori Calmontensi, sexaginta Ecclesias cum quingentis mansis dederit, eo tantùm tenore ut ex eis nulli alio loco donationem faceret, & cùm necessitas posceret, solo jussu, absque lucro alio temporali, bella Abbatis & suorum prœliaretur.

Huic successit Adalardus, qui in monachatu & abbatia in describendis libris fuit studiosissimus; ideoque in multorum voluminum initio & fine invenitur attitulatus. Hic temporibus Karoli Calvi & fratris ejus Lotharij extitit; & ipse Conchensem locum regens, sepultus Fiaco quiescit.

Hunc secutus est Geraldus, in construendis ædificiis & in ampliando ac vestiendo honore strenuissimus, Karoli stulti Regis temporibus. Hic, inter alia quæ gessit, Hugonem monachum Fiacensem & hortolanum, abstinentia & labore corpus proprium affligentem; quasi in arctiori loco Conchas transmisit, Prioremque esse præcepit. Dum verò quadam die ipse Geraldus Conchas maneret, familia ipsius loci post vim acerrimam contentionem famulos Abbatis cæsos in tantam iram ipsius succendit ut manè clamore audito dixerit se nunquam ampliùs eundem locum visurum. Itaque sociis ab eodem loco

mox ut ascendit aspiciens retrò sequentibus se dixit: Quàm stultus est qui tam spatiosum tamque delectabilem locum habet sicuti est Fiacus, & tam asperrimum atque vallibus concavum quærit sicut est hic locus. Meritò talia debent ei accidere. Cognita verò Prior irati Abbatis discessione, cum aliquibus fratribus eum subsecutus Fiaco reperit, & cum sua satisfactione justitiam suorum ad libitum præmisit. Abbas autem, quia jam præ senectute desipiscebat, non solùm illius satisfactionem, sed & suorum admonitionem audire contempsit; hoc solùm dicens, nunquam se ampliùs Conchas visurum, stultumque esse Fiacum habentem & Conchas requirentem, sine alia ratione & consilio abire permisit.

Hac igitur accepta occasione, qui eatenus Abbatibus Fiacensibus, utpote suis, cunctis scilicet supradictis, & ante irruptionem barbarorum, Anastasio, Iohanni, & Stephano, ac aliis quampluribus subjacuerant, convalescentes viribus, substantiis, & numero, istum Hugonem loco Abbatis, quandiu vixit, tenuerunt, & deinceps à Fiacensibus separati, absque capite legitimo esse cœperunt.

Post hæc verò mortuo jam Geraldo & Fiaco sepulto, Fiacenses more solito Abbatem legitimum elegerunt Domnum Calstonem, ipsius loci monachum probissimum; qui à Benedicto Papa Romæ benedictus, sui monasterij ædificator extitit devotus, & inter cetera librum de cantu optimum secundùm morem Romanum Raimundum Aureliacensem Abbatem Fiaco describere fecit; in cujus initio, in capite versuum & fine quos de cantu isdem scriptor fecit, sic de eo testatur: *Calsto sui nomen solito testatur in actu.* Hic etiam capellam mirifico opere infra murum cœpit ædificare, sicut in columnis ipsius Ecclesiæ continetur, ac usque ad dimidium perfecit. Sed & monasterium Fontense in honore sanctæ Mariæ semper

virginis construxit, facta donatione à Ramnulfo Fiaco nobilissimo ipsius loci domino, & à Benedicto Papa ac Stephano Caturcensi Episcopo .... scripto, monachosque Fiacenses ad servitium Dei faciendum ibidem constituit. Fuit autem tempore minoris Lotherij Regis, mortuusque est ac sepultus Fiaco anno ab incarnatione Domini nongentesimo septuagesimo quarto, Indictione secunda, Epacta vicesima quinta, Concurrente III.

Post istum accepit regimen abbatiæ Adacius temporibus supradicti Regis Lotharij & Ludovici, qui Blandinam accepit uxorem, proprij monasterij & ipse studiosissimus ædificator. Hic construxit membrum Ecclesiæ ante sanctum * Bibianum, sicut testantur versus in superliminare portæ ipsius descripti; mortuusque est ac sepultus, Romam pergens, apud sanctum Ægidium anno ab incarnatione Domini nongentesimo octuagesimo octavo, Indictione prima, Epacta nulla, Concurrente VII.

* S. Bibiani Episcopi Santonensis corpus servatur in Ecclesia Fiacensi.

Huic nimirum successit Geraldus, multorum operum perfector strenuissimus, Hugonis atque Roberti Regum temporibus; mortuusque est anno nono supradicti Roberti Regis, & Fiaco sepultus.

Istum secutus est, tempore prædicti Regis Roberti, Abbas Rogerius: qui cùm multum honorem monasterij dederit Militibus, lignum crucis fecit ex auro & lapidibus; pergensque Hierosolymis, ultra non est reversus. Sub tali igitur spe prædicti loci monachis manentibus, quibusdam dicentibus quòd adhuc reversurus esset Rogerius, aliis verò quia jam esset mortuus, contigit ut Adalgerij, qui ex Salmario Fiacensi abbatiam Conchensem dato magno pretio fuerat adeptus, sub occasione sepeliendi cujusdam probissimi fratris Fiacensis cognomento Rosad Barnardi veniret Fiaco; completoque officio misit manum ad marsupium, & comparavit abbatiæ mi-

nisterium, non tamen de consilio omnium, ideoque in proximo debitum accepit retributionis præmium. Nam dum per abbatiam ambulare vellet, & cum quodam fratre ipsius monasterij Lautardo apud Fiscellam primum hospitium suscepisset, mox ut ingressus est paratum sibi solarium, pede lapso crureque fracto, qui equitando venerat, rediit in vanum. Sic itaque Adalgerius turpi charactere notatus, vix post aliquot menses aliquo modo recuperatus, Conchas reversus, Fiaco non comparuit ulteriùs.

Mox igitur fratres Fiacenses, illo adhuc vivente, Abbatem elegerunt nobilissimum Lautardum, ipsius monasterij monachum nutritum: qui cùm diù abbatiam Fiacensem tempore Ainrici Regis rexisset, novissimè consilio omnium & Conchensem locum more suorum prædecessorum suscepit regendum; & utraque loca tenens per triennium, quorundam, ut fertur, malitia infirmatus, apud Conchas diem clausit ultimum. Et iste ex Fiacensibus Conchensem locum moderno tempore tenuit, ibique sepultus quiescit.

Huic Vvillermus Fiaco successit, qui in expugnandis inimicis diù victoriosus extitit. Hic de simonia accusatus, quæ pestis jam per ultimum Papam Leonem fuerat declarata, & per Gregorium VII. ejus successorem valde insecuta, quamvis invitus abbatiam dimisit, & pastori legitimo introducendo locum vacuum reliquit. Monachi verò Fiacenses Abbatem legitimum Domnum Hugonem Cluniensem eligentes, admonuerunt Conchenses ut abjecto suo simoniaco, more solito subderentur illorum Abbati legitimo. At illi indignati, non solùm non sunt emendati, sed multa facientes, plurima mendacia invenientes, caput in caudam caudamque in caput erigere conantes, in tantum sunt pejorati ut more Iudæ osculo tradi & à proprio monasterio Fiacenses

eici fecerint, & Airardum Fiacensem Abbatem, cui subditi auctoritate apostolica fuerant, contra totius Christianitatis ritum à se projecerint.

CHRONICON FLORIACENSE.

DCXV. Dagobertus junior in Francia regnat.

DCXXVI. Leodebodus Floriacensis monasterij fundator obiit.

DCLXXXVIII. Pipinus major domus efficitur in Francia annis XXVII.

DCCVIII. Drogo Princeps Francorum obiit.

DCCIX. Primùm Pipinus pe[illegible]t in Alamanniam contra Vvilharium Ducem.

DCCXI. Childebertus Rex obiit.

DCCXIV. Pipinus obiit.

DCCXV. Dagobertus Rex obiit.

DCCXVI. Primùm pugnavit Carolus Dux contra Ratbodum ad Coloniam.

DCCXXXI. Beda Presbyter doctor Anglorum obiit.

DCCXLI. Carolus Princeps obiit.

DCCXLII. Carlomannus & Pipinus contra Hunaldum perrexerunt.

DCCL. Pipinus electus est in Regem, & Hildericus tonsoratus.

DCCLXIV. Pipinus Rex obiit. Carolus & Carlomannus regnum suscipiunt.

DCCLXVI. Carlomannus obiit.

DCCLXXVIII. Hludouvicus natus est.

DCCCIV. Alchuinus Abba obiit.

Anno incarnationis dominicæ DCCCVI. II. Non. Iun. luna XIII. signum crucis mirabili modo in luna apparuit feria V. prima aurora incipiente, quasi hoc modo. ✠

Anno incarnationis dominicæ DCCCIX. Indictione II. XVII. Kal. Aug. II. fer. incipiente hora diei V. eclypsin solis apparuit luna XXIX.

DCCCXIV. Carolus Imperator obiit, & Hludouvicus imperium recepit.

DCCCXXIX. Hieremias Archiepiscopus obiit.

DCCCXXXIII. Hludouvicus regnum amisit, & Hotharius illud suscepit. Item Hludouvicus recepit.

DCCCXL. Hludouvicus Imperator obiit, & eclypsin solis facta est IV. feria ante ascensionem Domini, hora diei nona, II. Non. Maij.

DCCCXLI. Bellum apud Fontanetum.

Anno incarnationis Domini DCCCXLIX. anno octavo Caroli Regis, XII. Kal. Martias, extitit terræ motus quasi decima hora noctis.

DCCCLIII. Adalbertus bonæ memoriæ monachus XI. Kal. Ianuarij obiit.

DCCCLIV. Dedicatio monasterij sanctæ Columbæ virginis & sancti Lupi confessoris.

DCCCLXIV. Cometes apparuit circa Kal. Maias per viginti dies.

Anno incarnationis dominicæ DCCCLXVI. regnante Karolo Ludovici filio, duo filij illius moriuntur Hlotharius Abbas & Karolus Rex Aquitaniorum. Avunculus quoque ejus Rhodulfus consiliarius primasque palatij hominem exit, necnon & Rhodulfus Archiepiscopus Aquitaniorum. Et duo principes Aquitanici Landricus & Imino inter se dimicantes semet interimunt. Rhothbertus quoque atque Rannulfus, viri miræ potentiæ, armisque strenui, & inter primos ipsi priores, Northmannorum gladio necantur.

Anno DCCCLXXVII. dominicæ incarnationis Karolus Ludouvici filius II. Non. Octobr. obiit. Et Ludouvicus filius ejus VI. Idus Decembris regnum suscepit.

DCCCLXXVIII.

DCCCLXXVIII. Iohannes Papa in Gallias venit, & apud civitatem Trecas diù moratus est.

Eodem anno, Idibus Octobris, eclypsis lunæ fuit, cùm esset quartadecima. Et eclypsis solis secuta est eodem mense IV. Kal. Novembris, luna vicesima octava, utroque sidere in quindecim diebus deficiente.

DCCCLXXIX. Hludovicus Rex IV. Idus Aprilis obiit.

DCCCLXXX. Hludovicus & Karlomannus apud Ambianas regnum suscipiunt & dividunt mense Martio.

DCCCLXXXII. Hludovicus Karlomanni frater obiit.

DCCCCV. Hoc anno, mediante Maio, V. feria, apparuit stella circa ipsum septentrionem à parte Circij, emittens radium magnum versùs Euro austrum quasi longissimam hastam inter leonem & geminos trans zodiacum; & visa est ita ferè XXIII. diebus.

DCCCCXVII. Memorabile bellum apud Suessones, in quo Rothbertus Rex occubuit, licèt exercitus ejus victoriam adeptus sit. Eodemque anno Rodulfus regno sublimatur.

DCCCCXXXVI. Gloriosus Francorum Rex Rodulfus obiit.

Prima in totam Galliam Vngarorum irruptio.

DCCCCLII. Hoc anno Vgo Dux Burgundionum & Alanus Brittonum obiere.

DCCCCLIV. Ludouvicus Francorum Rex obiit. Et filius ejus Hlotharius in Regem nobiliter Remis elevatus est.

DCCCCLVI. Hoc anno IV. Nonas Septembris luna versa est in sanguinem. Eodem quoque anno, mense Iunio, signum mirabile in cælo apparuit, draco magnus scilicet, & sine capite. Secuta est

V.

ſtatim mors Hugonis magni principis Francorum, Burgundionum, Brittonum, atque Nortmannorum. Eclipſis ſolis factus eſt XI. Kal. Ianuarij, & ſtellæ apparuerunt à prima hora uſque tertiam.

DCCCCLXXIV. Ipſo anno cœnobium ſancti Benedicti Floriacenſe combuſtum eſt. Sed Dei providentia procurante in brevi trium ſpatio annorum in meliorem ſtatum eſt reſtauratum, Domno Abbate Richardo ordinatore. Octavas ſancti crematum eſt Laurentij.

DCCCCLXXIX. Ludovicus à Francis Compendij Rex eſt elevatus.

DCCCCLXXXIV. Lotharius Francorum Rex obiit.

DCCCCLXXXVII. Ludovicus Francorum Rex obiit. Eodem anno Hugo Dux Rex Francorum eſt elevatus Noviomi, * *qui ſecum Rotbertum filium ſuum Regem Aurelianis elevat.*

* Hæc addita ſunt à manu paulò recentiore, ſed antiqua.

Anno ab incarnatione Domini MIII. & qualitas hyemis longior ſolito, pluviarumque inundatio extitit gravior, atque diverſis in regionibus flumina ſuos ultra modum præterierunt terminos. Præ ceteris verò Liger in tantum ſuas præteriit metas ut cuncta circumcirca poſita periculo mortis tremefaceret, valla penetrando, caſas unà cum hominibus eruendo, pontes firmos ſepeſque eradicando, boves cum bubulcis, ovilia cum ovibus & pueris demergendo, ita ut diluvium eſſe crederetur. Quo etiam anno propter Aurelianenſem urbem, in loco qui dicitur Porcaria, multis, ut fertur, eſt viſa civitas fantaſmate conſtructa ab hora diei tertia uſque in nonam horam, pratis aquiſque cum molendinis vallata, militibus neceſſariiſque rebus adplenè referta. Infantem quoque fama vulgante audivimus natum fuiſſe omnium animalium pedes habentem, ſoloque capite unoque pede & manu hominem ſimulantem:

quem parentes dolore & rubore confusi bis terque terra occulentes, dum nequeunt eum perdere, consilio accepto in fluvio demerserunt. cujus casum tantus vocum fragor secutus est ut tota regio ejulasse crederetur.

Eodem quoque anno Girbertus Papa obiit.

Sequenti anno Abbo Abbas martyrio coronatus est.

MXVII. Rotbertus Rex filium suum Hugonem consortem regni facit apud Compendium.

MXXV. Hugo Rex moritur.

MXXVI. Iterum sub Gauzlino Abbate Floriacense cœnobium conflagratum est, sed biennio restauratum cum omnibus officinis & Ecclesia sancti Petri.

MXXIX. Obiit Gauzlinus Abbas.

MLIX. Philippus regni monarchiam suscepit.

MLX. Heinricus Rex Francorum obiit.

CHRONICON CREMONENSE.

MCXI. nono Kal. Iunij, Indictione IV. capta est & destructa civitas Laudes.

MCXVII. tertio die mensis Ianuarij, Indictione X. die Mercurij, in hora vespera, fuit terræ motus maximus, qui antea non erat visus.

MCXVIII. decimo nono Kal. Novembris, Indictione XII. die Iovis captum est castrum Lomelli.

MCXXVII. octavo Kal. Septembris, Indictione V. civitas Cumensis capta fuit.

MLXIV. X. die mensis Madij fuit pugna in campo Montuo.

MCC. Indictione tertia, die XI. etat Augusti, una die Lunæ, fuit captus burgus Pisonij & combustus & ferè omnes habitantes fuerunt & totum suum gaudium; & multi projecerunt se de turri magna,

& quamplures inturim concesserunt peregrè. Et illa nocte veniente die Lunæ veniente valde serenum erat. Et ferè circa medietatem noctis apparuit quòd cœlum aperuisset, & pulcram flammam fecit.

Anno Domini MCCXIII. Indictione prima, una die pase, quæ fuit secunda die intrante mense Iunij, venerunt Cremonenses cum caroçolo supra terram Cremæ, & Mediolanenses venerunt cum suo caroçola & cum bruira, & magnam pugnam fecerunt insimul, & Cremonenses expulserunt Mediolanenses de campo, & tulerunt eis caroçolum & buiram & XXXVI. consanones, & magnam copiam fecerunt de populo Mediolanensium.

MCCXXXIV. die II. intrante Iulio, cùm Mediolanenses ivissent in comitatu Cremonensium, die tertio erant apud Covenoltam sive in loco ubi dicitur prato de bisso. Ibi Cremonenses cum sua societate pugnaverunt cum Mediolanensibus & Bresanis, ita quòd Cremonenses meliorem partem obtinuerunt.

MCCXXXVII. una die Veneris, quarta exeuntis Novembris, aput Curtisnovam Dominus Imperator cum militia Papiensium & Pergamensium & cum aliis suis militibus pugnaverunt cum Mediolanensibus & cum illis de eorum societate. Et Mediolanenses ibi amiserunt caroçolum suum, & innumerabiles fuerunt ibi mortui & capti. Et ipso die captum fuit castrum Curtisnovæ. Et ultima die ipsius mensis captum fuit per Bergamenses castrum Paluscis.

De Majori-monasterio & Abbatibus ejus.

PRimus Abbas Majoris-monasterij post sanctum Martinum fuit Gaubertus, qui constitutus est ab eo, & multi alij post ipsum usque ad adventum Normannorum. Tunc desolata Ecclesia, Canonici

sancti Martini de novo castello miserunt ibi conventum Clericorum. Postea Hugo Capet Rex Francorum dedit illam Ecclesiam Odoni Comiti Turonensi, qui misit Cluniacum, & adduxit inde Guislebertum cum duodecim aliis monachis anno ab incarnatione Domini millesimo. Hunc Guislebertum idem Comes fecit Abbatem ejusdem loci anno millesimo quarto. Quod & sanctus Majolus Abbas Cluniacensis concessit, cùm Majus-monasterium per quatuor annos fuisset cella Cluniaci. Huic Odoni successit alius Odo filius ejus, pater Comitis Tebaldi; qui ambo jacent in capitulo Majoris-monasterij. Secundus Abbas post Guislebertum fuit Sichardus, tertius Gaubertus, quartus Albertus, quintus Bartholomæus, sextus Bernardus, septimus Hilgotus antea Episcopus Suessionensis, octavus Vvillelmus, nonus Odo, decimus Garnerius, undecimus Robertus.

CHRONICON BREVE

Monasterij Canigonensis in diœcesi Helenensi.

ANno Domini millesimo primo, æra MXXXIX. anno VI. Rodberti Regis, Indictione XIV. Guifredus Comes cœpit ædificare monasterium sancti Martini Canigonensis.

Anno Domini MXIV. electus fuit in primum Abbatem Selva monachus sancti Michaëlis Coxanensis.

Eodem anno delate fuerunt reliquiæ sancti Gauderici Confessoris è finibus Tolosæ.

Anno Domini MXXVI. consecrata fuit ejus Ecclesia.

Anno Domini MXXXVI. Guifredus Comes monachus efficitur.

Anno Domini MI. pridie Kalendas Augusti obiit dictus Guifredus.

Selva primus Abbas præfuit annis XXX.
Guillermus Abbas annis V.
Miro annis XV.
Benardus annis VIII.
Petrus Ermengaudi annis VIII.
Petrus Iuniarij annis XXXIII.
Raymundus Valle de Crassa annis XIX.
Berengarius de Crassa annis V.
Raymundus sacrista Rivipullensis annis XI.
Geraldus frater ejus annis IV.
Petrus annis XXXIII.

CHRONICON SAVIGNIACENSE.

ANno Domini MCXII. beatus Vitalis eremita, optimus seminiverbius, in confinio Normanniæ & minoris Britanniæ ædificavit monasterium istud, quod dicitur Savigniacum. Hic beatus vir modernas institutiones in aliquibus Cisterciensibus similes monachis suis imposuit, virtutibus & miraculis claruit. Inter alia multa quendam militem mortuum populo præsente suis sanctis precibus resuscitavit. In dicto monasterio, quod ipse fundaverat, primus Abbas ordinatus, rexit abbatiam annis decem, & anno Domini MCXXII. gloriosè migravit ad Dominum. Huic successit beatus Gaufridus Bajocensis monachus, vir admodum litteratus, & in religione fervens, generis nobilitate pollens, sed vitæ sanctitate excellens. Hic multa monasteria ædificavit, & consuetudines prioribus altiores Savigniacensibus imposuit. Qui abbatiæ Savigniacensi præfuit annis XVI. & anno Domini MCXXXVIII. Domino reddidit spiritum. Cui post

Enavum Anglicum, qui parvo tempore eidem monasterio præfuit, successit venerabilis Serlo de valle Badonis juxta Bajocas, qui fuerat prædicti Gaufridi in seculo discipulus, & monachatum priùs susceperat cum eo in monasterio Cerasiensi, sed relicto illo monasterio, pro majori religione Savigneium expetierat. Hic quia prò velle suo non ei obtemperaverant monasteria sibi subdita, Cisterciensi ordini se dedit, in manus videlicet beati Bernardi tunc temporis Abbatis Clarevallensis. Et in continenti concessus est ei prioratus omnium Abbatum ordinis per Domnum Cisterciensem & quatuor primos Abbates. Dictus verò Serlo Abbas quietem contemplationis desiderans, post conversionem domus Savigniacensis quinque annis tantummodo abbatizavit, & anno Domini MCLIII. cessit & apud Claramvallem remansit. Et tunc creatus est in Abbatem Savigniacensem Ricardus de Corceio ejusdem monasterij Prior, vir prudens & discretus, ac magnæ honestatis; qui per quinque annos abbatizavit, & jura Ecclesiæ Savigniacensis toto suo tempore constanter defendit. Anno verò Domini MCLVIII. Domnus Serlo quondam Abbas Savigniacensis apud Claramvallem diem clausit extremum. Eodem verò anno Abbas Savigniacensis Ricardus cessit, nullam prætendens causam nisi suam insufficientiam, tamquam vir humilis & valde timoratus. Alexander verò monachus Clarevallensis, qui priùs fuerat Abbas Grandissilvæ, dicto Abbati Ricardo successit, quem conventus Savigniacensis de consilio Abbatis Clarevallensis Fastredi elegerat, & tribus annis abbatizavit. Post quem apud Savigniacum creatus in Abbatem Ioslenus, vir sapiens & religiosus, & XVI. annis abbatizavit. Hujus tempore, videlicet anno Domini MCLXXIII. beatus Haino migravit ad Dominum, & nova Ecclesia Savigniacensis incepta

est. Anno verò Domini MCLXXVIII. Abbas Ioslenus post capitulum generale cessit, & apud Savigniacum remansit humilis & quietus & religionis amator. Eodem verò anno quo cessit, miserat conventum ad abbatiam Barberij. Eodem verò anno electus est & promotus in Abbatem vir vitæ venerabilis & litteraturæ eminentis Guillelmus de Tolosa de villa Cadomi oriundus. Et anno Domini MCLXXIX. electus est idem Guillelmus in Abbatem Cisterciensem, ubi diem clausit extremum. Cui successit apud Savigniacum Domnus Simon genere valde nobilis, sed sanctitatis prærogativa nobilior. Quapropter Deo gratus habebatur & penes homines reverendus & laude dignus. Abbas verò Simon domum Savignei rexit per quinque annos, & infirmitatis causa, cæcitatis videlicet oculorum, cessit, & apud Savigniacum remansit, ibique sanctissimam vitam duxit usque ad mortem. Cui successit Abbas Girardus, vir bonus & Deum timens, & per unum tantùm annum abbatizavit. Post Abbatem Girardum creatus est in Abbatem vir religiosus & in temporalibus strenuissimus Guillelmus de Dobra, & per XXI. annum abbatizavit, sicque diem clausit extremum. Cui successit vir bene litteratus, honestus, & religione fervens, Radulfus quondam Archidiaconus Bajocensis, qui per XIV. annos abbatizavit. Huic successit Abbas Rogerus, qui per quinque annos præfuit. Huic verò viam universæ carnis ingresso successit vir devotus, magnæ maturitatis & religionis, Lucas Bajocensis, & per tres annos abbatizavit, & anno Domini MCCXXIX. in die ascensionis Domini cessit. Huic successit & eodem die est electus venerabilis pater Domnus Stephanus de Lixinthonia Abbas de Stanleia, vir doctrina & scientia præditus. Hic multa bona tam in hac domo quàm in tota generatione fecit, fervorem religionis ibidem ampliùs

excitavit, conventum Savigniacensem usque ad quadraginta monachos & eo ampliùs augmentavit, ipsam abbatiam multis ædificiis decoravit. Hic bonus vir, undique circumspectus, corpora sanctorum præsentis monasterij, Spiritu sancto edocente, de capella beatæ Katherinæ, ubi multo tempore quieverant, ad majorem Ecclesiam cum multo honore reportavit. Qua occasione Dominus multa & crebra miracula ostendere dignatus est. Facta est autem hæc sanctorum Savigniacensium reportatio prima die mensis Maij anno gratiæ MCCXLIII. Eidem verò Abbati à capitulo generali, eodem tempore quo dictam rexit abbatiam, concessum est ut ante corpora dictorum sanctorum de oblationibus fidelium continuè ardeat luminare. Insuper & in dicta Ecclesia Savigniacensi duas lampades pro satisfactione cujusdam Militis, qui enormiter dictam læsit Ecclesiam, & tertiam lampadem ante altare in quo cantatur Missa cotidiana de beata virgine Maria, in cujus honore consecratum est dictum altare, de eleemosyna cujusdam Canonici Abrincensis, qui ad hoc specialiter dedit, eidem Abbati concessum est ardere die ac nocte à capitulo generali. Necnon & aliam lampadem eodem tantummodo tempore quo Conventus est ad Matutinas, ante ostium dormitorij, eidem permissum est ardere de eleemosyna cujusdam amici præfatæ abbatiæ sacerdotis. Memoratus autem pater cùm strenuè domum Savigniacensem annis XIV. gubernasset, in solemnitate beati Nicolai hyemalis electus est in Abbatem Clarevallensem. Et eodem anno in Cathedra beati Petri electus est in Abbatem Savigniacensem Domnus Stephanus de Castro Duni Abbas Bellibecci, qui fuerat quondam Decanus Rothomagensis, vir admodum litteratus, & religionis amator strenuissimus.

Anno Domini MCXXII. obiit pater noster Domnus Vitalis Abbas & fundator hujus sacri cœnobij XVI. Kalendas Octobris.

Anno Domini MCXXVIII. Redonis civitas cum suburbanis omnibus penè penitùs conflagravit.

Anno Domini MCXXXIII. eclypsis solis IV. Non. Augusti.

Anno Domini MCXXXV. obiit Henricus Rex Anglorum & Dominus Normannorum. Cui successit Stephanus nepos ejus, qui tunc Comes Moretonij & Boloniæ erat.

Anno Domini MCXXXVIII. obiit Domnus Gaufridus hujus loci Abbas secundus VIII. Idus Iulij.

Anno Domini MCXLI. IV. Nonas Februarij captus est Stephanus Rex à Roberto Comite Glocestriæ, itemque liberatus à burgensibus Londoniæ.

Anno Domini MCXLVII. Lodovicus Rex Francorum pergit Ierusolimam.

Anno Domini MCLI. mense Septembri obiit Gaufredus Dominus Normannorum & Consul Andegavorum.

Anno Domini MCLIII. obiit Eugenius Papa III.

Anno Domini MCLIV. mense Novembri obiit Stephanus. Succedit filius filiæ Henricus nepos Henrici primi.

Anno Domini MCLV. obiit Anastasius Papa.

Anno Domini MCLVIII. obiit apud Claramvallem V. Idus Septembris Domnus Serlo, qui fuerat Abbas Savigneij, vir vita & sermone atque scripturarum scientia conspicuus.

Anno Domini MCLXXI. occisus est sanctus Thomas.

Anno Domini MCLXXII. facta est concordia de morte sancti Thomæ.

Anno Domini MCLXXIII. II. Kal. Maij obiit Domnus Haino de Landachop.

Tres filij Henrici Regis consilio Alienor matris suæ recesserunt ab eo & adhæserunt Regi Galliæ.

Facta est secunda .... Filgeriarum à Rege

Henrico, & Radulphus de Filgeriis & multi nobiles ...... doli capti sunt.

Hoc anno mortuus est Robertus de Vitreio tertius in festo hyemali sancti Martini.

Eodem anno cœperunt ædificare novam Ecclesiam de Savigneio Ioslenus Abbas & monachi.

Anno Domini MCLXXVIII. rigor algoris & nivium arbusta & annosas vites perussit.

Anno Domini MCLXXIX. Philippus Rex Francorum coronatus est vivente & incolumi Rege Lodovico patre suo.

Anno Domini MCLXXXI. V. Kal. Iunij dedicata est basilica sanctæ Katerinæ à Domno Ricardo Abrincensi Episcopo.

Anno Domini MCLXXXIV. IV. Kalendas Maias egressus est conventus de Savigneio ad inhabitandam abbatiam de Bona requie, tempore Domni Simonis Abbatis.

Anno Domini MCLXXXVII. Rex Ierusalem cum cruce dominica captus est, & terra tradita in manus impiorum.

Hoc anno accepit crucem Ricardus Comes Pictavensis.

Obiit Vvillelmus filius Radulphi Filgeriarum VII. Idus Iunij.

Anno Domini MCLXXXVIII. crucesignati sunt Philippus Rex Francorum & Henricus Rex Angliæ cum multitudine maxima virorum.

Anno Domini MCLXXXIX. obiit Henricus Rex Angliæ Octavis Apostolorum Petri & Pauli, & sepultus est apud Fronteval. Cui successit Ricardus filius ejus.

Anno Domini MCXC. perrexerunt Reges Franciæ & Angliæ Philippus & Ricardus Ierosolimam cum maxima multitudine nobilium utriusque regni.

Anno Domini MCXCI. eclypsis solis facta est in vigilia sancti Iohannis Baptistæ.

Obiit Vvillelmus Burellus senior Abrincensis Episcopus.

Anno Domini MCXCIV. obiit Radulphus de Filgeriis apud Savigneium XVII. Kalendas Iulij.

Anno Domini MCXCIX. obiit Ricardus Rex Angliæ Idibus Aprilis. Cui successit Iohannes frater ejus.

Anno Domini MCC. Rex Iohannes duxit in uxorem filiam Comitis de Engolesme.

Conventus Savigneij in Ecclesiam novam in die Assumptionis beatæ Mariæ primò intravit.

Anno Domini MCCI. Rex Iohannes cum Philippo Rege Francorum fœdus pacis iniit; cum Ludovico ejusdem Philippi filio neptem suam parvi Regis Hyberiæ filiam dedit in uxorem, & cum ea dedit ei in maritagio civitatem Ebroicarum cum diocesi sua castraque & villas & terras quas idem Philippus Regi Ricardo jure belli abstulerat. Rupto pacis fœdere, guerra inter eos oritur. Philippus vastat Normanniam, castrum Archarum obsidet, Arturum Ducem Britonum destinat in Pictaviam: qui apud castrum Mirabel aviam suam obsidens, à Iohanne patruo suo Rege Angliæ cum toto exercitu captus est. A Iohanne Barones sui se dolosè, alij apertè, alij clam, substrahunt, & sub juramento Regi Philippo se astringunt. Arturus arctæ custodiæ mancipatur, & modus sui exitus ignoratur. Iohanne moram faciente in Anglia, Philippus Falesiam obsedit, quæ sponte se illius subjugat ditioni. Alij se subdunt, alij reliquerunt inducias; & non impetrato à Iohanne subsidio, Regi Philippo tota Normannia subdita famulatur.

Hæc per plures annos gesta.

Anno Domini MCCX. obiit Vvillelmus Abrincensis Episcopus cognomento Tolomeus. Cui successit Vvillelmus Burellus junior: cujus cùm crevit dignitas, crevit & probitas.

Obiit Andreas dominus Vitreij, filius Roberti junioris, V. Idus Iunij.

Anno Domini MCCXII. facta est commotio puerorum per totam ferè Galliam à Vvindonico castro & deinceps percurrentium & per plurima castra vagantium & dicentium se Deum quærere; nec potuerunt cohiberi donec fame urgente ad propria remearunt.

Commissum est prælium gravissimum inter Christianos & Sarracenos in Hispania. Sed operante Christo à paucis Christianis multi pagani superati sunt. Et quod memoria dignissimum est, in eodem prælio Dominus noster cuidam militi manifestè apparuisse asseritur. Vide suprà pag. 251.

Obiit Gaufridus dominus Filgeriarum filius Vvillelmi & filius Agathæ filiæ Vvillelmi de Humeto XVIII. Kalendas Iulij.

Obiit Vvillelmus de Filgeriis filius Henrici XIII. Kalendas Ianuarij.

Obiit Alanus Comes de Goilou filius Henrici Comitis Kalendis Ianuarij.

Anno MCCXIII. Philippus Rex Francorum potentissimus coactis penè totius regni sui viribus cum ingenti exercitu profectus est in Flandriam, ut inde transfretaret in Angliam. Cùmque idem Philippus classem plurimam in portu qui dicitur Dam coadunasset, Iohannes Rex Angliæ consilio Reginaldi Comitis Boloniensis missis multis armatorum millibus in mioparonibus penè totam classem illam diripuit. Ex quo casu Rex Francorum turbatus, infecto negotio reversus est.

Anno MCCXIV. Iohannes Rex Angliæ cum paucis venit in Pictavia adversùs Regem Franciæ; sed parum proficiens, treugas cepit per quinquennium. Capti sunt à Philippo Rege Francorum tres Comites, Boloniensis, Flandrensis, Salesberiensis.

Magister Robertus de Corcone sedis apostolicæ Legatus venit in Franciam gratia crucesignandi.

Eodem anno Iohannes Rex Angliæ crucesignatus est in capite jejunij, & cum eo Rannulfus Comes Cestriæ, & multi alij.

Anno Domini MCCXV. Innocentius Papa III. celebravit Concilium in Ecclesia Lateranensi quale tum nunquam fuit antea celebratum; in quo convenerunt excellentiores & litteratiores personæ ecclesiasticæ totius Christianitatis, ut orbis in urbe contineri videretur.

Hoc anno Vuillelmus de sancto Bricio Miles, nescio corpore an animo præstantior, obiit Andegavis in translatione sancti Martini; inde delatus Savigneium, cum antecessoribus suis sepultus est.

Comites & Barones penè totius Angliæ insurrexerunt in Iohannem Regem suum.

Anno MCCXVI. obiit Iohannes Rex Angliæ, filius Henrici junioris, XV. Kal. Novembris.

Anno Domini MCCXX. obiit Iuhellus de Meduana VI. Nonas Maij.

Obiit Domina Isabel mater ejus.

In hoc anno fuit dedicatio Ecclesiæ sanctæ Trinitatis sanctæque Mariæ de Savigneio. Facta fuit à quinque Episcopis & à populo innumerabili in devotione sancta, sexto Idus Maij. Illis autem qui infra octavas dedicationis causa peregrinationis venient ad Ecclesiam Savigneij, Episcopi supradicti indulserunt in remissionem peccatorum quadraginta dies de injuncta pœnitentia. Et hoc confirmavit Robertus Rothomagensis Archiepiscopus quantum ad provinciam suam.

Anno Domini MCCXXVI. obiit Amalricus de Creon Senescallus Angliæ.

Anno Domini MCCXXIX. III. Kal. Iunij saisivit Radulphum Filgeriarum Dominum & heredem de terra sua Petrus Comes Britanniæ. Et quia idem Radulphus infra annos erat, ipse primò de novem

milibus librarum Turonensium prædicto Petro Comiti satisfecit ad unguem.

Anno gratiæ MCCXXX. quinto, in vigilia omnium sanctorum, Ludovicus Dei gratia Francorum Rex illustris Radulfum Dominum Filgeriarum cingulo militiæ sullimavit. Eodem anno, die sancti Nicolai, peperit Isabella uxor dicti Radulphi filium nomine Iohannem. Eodem die quo natus est, statim baptizatus est, & migravit ad Dominum.

Anno gratiæ MCCXXX. sexto, in festo sanctorum Simonis & Iudæ Apostolorum, bonæ memoriæ Vvillelmus quondam Abrincensis Episcopus migravit ad Dominum apud Abrincas. In crastino cum multo honore est delatus Savigniacum, & ibidem die tertia est sepultus.

Eodem anno, in crastino octavarum beati Andreæ Apostoli, magister Vvillelmus de sanctæ Mariæ Ecclesia, Abrincensis Ecclesiæ tunc Decanus, divino nutu ad eandem Ecclesiam in Episcopum est electus.

Anno gratiæ MCCXXXVIII. obiit Iohanna uxor Amalrici de Creon IV. Kal. Octobris.

Anno Domini MCCXLI. VII. Kalendas Ianuarij obiit Guetenton de Vitreio Miles, & sepultus in Capella sanctæ Katerinæ.

Eodem anno, XVI. Kalendas Februarij, obiit Nicolaus Avenel Miles Dominus de Chalandreio, & sepultus in claustro sanctæ Katerinæ versùs infirmitorium.

Anno Domini MCCXLII. in die Epiphaniæ, circa auroram diei, obiit Petrus de sancto Severo monachus & confessor Savigniacensis, vir vitæ laudabilis & mirè contemplativus. Hora qua cantabatur versus *Cœli aperti sunt super eum* intravit Ecclesiam.

Eodem anno, Idibus Octobris obiit Philippus de Meauter monachus Savigniacensis, vir valde religiosus & compositus.

Eodem anno, Nonis Novembris, obiit Maria uxor Lupilli Militis & Castellani Domnifrontis.

Anno Domini MCCXLIX. obiit Hugo de Basel-liis Miles XVIII. Kal. Maij, & sepultus juxta matrem suam in claustro ante Capitulum.

Anno gratiæ MCCL. V. Kal Septembris obiit Robertus le Gendre noster benefactor, & requiescit in claustro sanctæ Katherinæ.

Anno Domini MCCLII. XIII. Kal. Martij magister Vvillelmus de sanctæ Mariæ Ecclesia Episcopus Abrincensis migravit à seculo, vir admodum litteratus & timens Deum necnon & religionis amator. Magister Ricardus dictus Laneus Canonicus Abrincensis, qui tunc erat Romæ, canonicè electus est, & à Domino Papa Innocentio consecratus Episcopus Abrincensis.

Eodem anno obiit Theophania filia Vvillelmi le Gendre, quæ jacet juxta fratrem suum in claustro sanctæ Katerinæ. Quæ obiit XVI. Kal. Martij.

Anno Domini MCCLIII. IV. Kal. Februarij Hugues Comes Marchiæ desponsavit Iohannam unicam filiam Radulfi Domini Filgeriarum in dicto castro, præsente venerabili patre Stephano tunc Abbate Savigniacensi, qui officium illius sacramenti solenniter celebravit, & multis aliis nobilibus utriusque sexus.

Anno Domini MCCLVI. die Veneris in feriatis Paschæ receptus fuit illustris Rex Franciæ Ludovicus apud Savigniacum cum honore magno; & ibidem die illo pernoctavit cum magno exercitu, & comedit in refectorio cum Conventu. Et in diebus illis plurima monasteria in Normania visitavit, & pannos plurimos olosericos eisdem obtulit. Necnon & multas eleemosynas in eadem provincia fecit.

Eodem anno, VI. Kal. Martij, obiit Radulphus Dominus Filgeriarum, filius Gaufridi Domini Filgeriarum;

geriarum; & in crastino sepultus est ante Capitulum Savigniacense juxta patrem suum.

Anno gratiæ MCCLVII. in vigilia dominicæ annuntiationis nata est Yolent filia primogenita Hugonis Comitis Marchiæ & Engolismæ de uxore sua Iohanna filia unica Radulphi Domini Filgeriarum.

Eodem anno obiit magister Gaufridus de Maieto Episcopus Sagiensis, & sepultus est in Ecclesia sancti Andreæ de Goferno Cisterciensis ordinis coram majori altari.

Anno Domini MCCLVIII. obiit Matildis Comitissa Boloniæ. Comitatus devenit in manu Regis.

Eodem anno, III. Nonas Januarij, hora matutinali, paries quidam in abbatia sancti Dionysij in Francia cecidit in Ecclesia & duodecim monachos suffocavit.

Eodem anno Dominus Henricus de Lexinthona Lincholiensis Episcopus obiit.

Eodem anno universi fructus terræ, qui fertiles apparebant, perierunt. Nam segetes, vineæ, & arbusta grandine grosso & cornuto sunt percussa. Quæ remanserunt segetes in mediis campis, inundatione pluviarum putruerunt.

Eodem anno obiit magister Guillelmus dictus Rollant Episcopus Cenomanensis apud Ianuam civitatem. Corpus ejus delatum fuit ad abbatiam Campaniensem.

Anno Domini MCCLIX. in crastino nativitatis sancti Iohannis Baptistæ natus est Hugues filius primogenitus prædictorum Hugues Comitis Marchiæ & Iohannæ uxoris suæ. [* *& obiit* MCCCIII. *in mense Novembri.*] *Hæc addita sunt à manu recentiore.*

Eodem anno, II. Nonas Decembris, pax longo antè tempore prolocuta & diutiùs præoptata inter Regem Ludovicum Franciæ & Regem Henricum Angliæ super reclamio Normanniæ & Aquitaniæ

tandem facta est apud Parisius, actore pacis & amatore Domino id agente.

Eodem tempore ..... primogenitus filius Regis Franciæ mortuus est.

Anno Domini MCCLX. fuit annus bissextilis. In mense verò Aprilis fuit apud nos gelu urens & asperum, atque glacies, flante aquilone. Circa medium ejusdem mensis grando & nix terram cooperuerunt contra naturam temporum, cùm in tota hyeme transacta nix visa non fuisset, gelu autem raro.

Anno Domini MCCLXIV. capti sunt à Simone Comite Montisfortis Henricus Rex Angliæ & Houdardus filius suus.

Eodem anno, in vigilia Apostolorum Petri & Pauli, obiit Agatha Domina de Basselliis, & sepulta est in claustro juxta virum suum.

Anno Domini MCCLXXX. sexto, mense Augusto, III. Kal. Septembris, prandente primo Conventu ad cœnam, factus est terræ motus apud Savigniacum absque tonitru, & per totum mundum universaliter, ut credimus. Regnante Philippo Rege Francorum nepote Petri Arragonensis, anno regni sui primo.

Anno Domini MCCC. tertio, prima die Maij, in festo beatorum Apostolorum Philippi & Iacobi, qua die levata fuerunt capita sanctorum Savigniacensium, & reposita circa majus altare, præsente innumerabili multitudine laicorum, Clericorum, & aliorum prælatorum. Quorum sanctorum reverentia & honore fecit luminare magnum frater Guillelmus dictus Corteis, & professus fuit, & habitum sanctæ religionis cum magna devotione suscepit. Qui prædictus Guillelmus à primævæ juventutis suæ exordio fidelis extitit & irreprehensibilis, & etiam pro negotiis domus hujus ingentibus periculis se exposuit, & mare ad partes Angliæ pluries transfretavit. Qui

per duos dies plenariè & septimana successivè pittancias duas nobis fecit, & diebus ceteris emendationes condignas. Quicunque verò hanc subscriptionem legerit & . . . . oret pro eo salvatorem omnium & etiam redemptorem ut in vita ista prædictum G. conservare dignetur & ad vitam perducere sempiternam. Amen.

Anno Domini MCCC. quinto obiit Gaufridus Ecclesiæ Abrincensis Episcopus II. Kal. Februarij.

Eodem anno abbatizavit primò frater Thomas Morch. de Fulcardimonte, & multùm laboravit contra Comitissam pro Conventu ejus domus.

Anno Domini MCCCLXXVIII. obsessum fuit castrum Moretonij & alia castra Regis Navarræ per Francigenas, & patria devastata per guerras.

COLLECTIO LOCORVM quorundam insignium consilio omissorum in libro sexto Rerum Sicanicarum Maurolyci Abbatis, edito Messanæ anno MDLXII.

F*Olio* 190. *linea* 7. *post hæc verba*, ad templum majus elatum est, *adde*: tunica, stola, ac manipulo aureis, calciamentis sericis purpuratis, calceis ex albo serico, bireto ex raso serico albo, corona, sceptro, pomoque, calcaribus quoque aureis, lecticæ aureo texto regiis insignibus quadrifariam picturato contextæ impositum, à Baronibus & Equitibus atratis suffultum. Præibant funus Clerici, monachi, omnesque cruciferi. Canonici donati sunt singuli cerea candela unius rotuli, Presbyteri hujus dimidio, Diacones quadrante, cruces duplo. Deinde in cereorum lumina posito feretro, peractoque funebri officio &c.

Folio 198. *his quæ edita sunt in linea 30. & sequentibus usque ad verbum* ostentarunt *in tertia linea paginæ sequentis ista substitue.* Sed nec omittenda sunt ea quæ per idem tempus accidere Messanæ, sicut non indigna relatu, ita exemplo futura posteris. Io. Colas Rhegitanus superiùs memoratus popularis, factione Philiarum, cum quibus veteres inimicitias exercebat, ac ex nobilibus quorundam, quibus ob affectatos magistratus maximè invisus erat, apud ædem sancti Leonardi peremptus est, idque ad diem 28. Ianuarij anni 1518. Quo etiam die Franciscus, unus ex liberis perempti, Io. Philippum Cultellum insontem ex improviso adortus mactavit, quoniam Cultelli Philias amarent. Antonellus Io. Colæ filiorum maximus cùm molestissimè tulisset patris necem, occasionem quærens qua injuriam ulcisceretur, adhæsit Alfonso Siscaræ Aellensium Comiti, qui capitale odium exercebat contra Muletios; qui sororis dotem ex vadimonio deberi à Liminæ Baronis heredibus afferebant; eratque heres Alfonsus, qui filiam unicam Baronis duxerat. Ob id litigium verbis conviciisque ultro citroque jactatis, fortè accidit ut Comes ad funus quoddam, officij causa, in Carmelitanum templum veniens, à Petro Muletio, qui vicinas ædes habebat, in brachio vulnus acciperet. Affuit casui Thomas Merulla Condiannij Comes, urbis tunc Strategus: qui quoniam utrique parti sanguine conjunctus erat, potiùs litem componere quàm sontem punire satagebat. Nam Thomas duas sorores habuerat, harumque unam duxerat Petrus Porcius prosocer Alfonsi, alteram Matthæus Petri, qui Alfonsum vulneravit, pater. Hæc igitur fuere semina rixæ. Alfonsus genere ac titulo clarus eam injuriam inultam non ferebat, & auxilia in adversarios congregabat. Contrà Muletij amicorum sequela vallati nunquam non in armis erant. Alfonsum

constipabant Portij, Spathafori, Solymæ, Stlitij, Zizij, patritij, ex plebe autem Rhegitani, Casalainæ, aliique obscuriores, eorumque sequaces, complures etiam ex Calabria & Aello acciti. At Muletiis favebant Lanceæ, Balsami, Ioannij, Putei ex nobilibus, ex populo autem Philiæ, Cultelli, & ceteri qui particulares inimicitias ac veteres cum alterius partis familiis exercuerant. Rhegitani tunc plurimùm in plebe poterant. Marianus Ioannis, unus ex patris eorum interfectoribus, auxiliante Siscara Comite cum sociis universis, ab eis Kandarij captus, ac Messanæ securi percussus est. Nec profuit illi antiqua patris Colæ familiaritas cum Merulla Comite, quem tunc urbis Strategum urgebant literæ Pignatelli Proregis, qui ut sustolleret seditionum fomites, modestia posthabita, potentioribus cujusque ordinis enixè favebat. Itaque cùm civitas in duas divisa factiones esset, nunc hi, nunc illi omnis generis telis instructi per urbem incedebant. Sed ut paucis rei exitum exponam, cùm per totam ferme æstatem anni 1518. partes hoc modo in armis constitissent, tandem die Martis, qui fuit Augusti 24. D. Barptolomæo dictus, Muletij, collectis sociis, instructi ante solis ortum progressi, in quadrivio pro foribus templi majoris constitere, ubi super duo fulcra dispositis archibusiis ad ejaculandum paratis, adversarios expectabant. Mox tamen à sacerdotibus moniti ac rogati ut à templi saltem cœmiterio secederent, ad Mogiorum se quadrivium retraxere; ibique prædicto modo morabantur ad Malfitanam viam conversi, ad horam usque prandij frustra præstolantes. Nam Alfonsus Comes, disgregatis fortè sociis, non erat ad egressum paratus. Ita Muletij flexo ad campum usque D. Ioannis Baptistæ itinere domum rediere. Post meridiem Alfonsus, complicibus jam adunatis, bombarda quoque ingenti bobus attracta, sese præ-

lio accingebat. Antonius à Lignamine Messanensis civis & Archiepiscopus cum Thoma Stratego reliquoque urbis magistratu partium furorem precibus, monitis, jurgiisque compescere conabantur; eoque die pro Annunciationis æde stabant, Siscaræ atque Comitum egressum inhibituri. Sed acies armatorum jam ad exitum accincta, patefactis repentè foribus erupit, profligato Præsule ac toto comitatu; processitque per viam telon:orum. Interim Muletij ad eandem prodeuntes, in adversariorum occursum tendentes. Nec cessabat antistes cum Stratego Iuratisque, sed simul ultro citroque per dictam viam procurrentes, partes, ne concurrerent, morabantur, donec Alfonsus cum suis ad publicæ auctionis quadrivium, Muletij verò ad D. Petri portam, in qua throcleæ tormentum exhiberi solet, processere. Inde partes contentæ fuerunt, flexo sursum itinere, ad propria singulæ reverti. Verùm cùm ad exitus transversæ semitæ, quæ per D. Petri cœmiterium extenditur, pariter pervenissent, sclopettorum jaculatu eminus pugnare cœperunt, ubi aliquot ex utraque parte percussi sunt. Inde ad lateritiam præcipuamque urbis viam seorsum conscendentes, cùm ad mutuum rursus aspectum venissent, Siscara cœperat cum suis domum reverti; sed adversariorum temeritate provocatus, conversus est. Tunc multis hinc & inde diffugientibus, factus est sparsim conflictus ab aviario foro ad ædem usque D. Nicolai. Complures sphyngardarum jactu vulnerati sunt. Galeottus Lancea viribus & audacia præditus cum paucis irrupit in adversarios; cùmque obvios profligasset, unum è bobus bombardam trahentibus ingenti vulnere prostravit. Mox ejus bombardæ ictu percussus cecidit juxta ædes Henrici Staitij. Ibi ab adversariis ingeminatis vulneribus peremptus armisque spoliatus fertur. Gelliottus Ioannes procedens ulte-

riùs, hastæ incussu vulneratus, juxta parietes ædis S. Nicolai jugulatus jacuit. Io. Philippus Philias Regitani senis percussor in quadrivio spathasorio à filiis illius traditur occisus. Petrus Muletius per vicorum flexum ad ædem S. Petri elapsus, inde domum sese recepit. Sic mulctatis temerariis, ceterisque dispersis, rixa quievit. Puderet me hic privatorum dissidia inseruisse atque infimi generis homines nominasse, nisi bellum illud intestinum inter cives relatu dignum visum mihi fuisset. Abstinui tamen à referendis inimicitiis particularibus & cædium auctoribus, ne hujusmodi memoria resuscitaret odium inter posteros. Sed omnino, qui scribit historiam, universis placere non potest. Itaque sicut contemptoribus antiquitatum nimius, ita curiosis parcus censebor. Siscara Comes cum sociis tantæ rixæ atque cladis reus parvo negotio veniam obtinuit. Nam connivente Prorege super discordiis privatis, ubi non periclitabatur regia majestas, quingentis solùm aureis mulctatus à judice qui post obitum Merullæ Comitis cum fascibus præfecturæ defuncti locum virgámque receperat, ac dimissus, in Calabriam transfretavit. Ceterorum nonnulli exilio damnati ad Ennensem arcem. Veniam nunc ad sequentia. Anno salutis 1519. Vgo Moncata regiæ classi præfectus &c.

Folio eodem 198. pag. 2. extrema, post hac verba, veterani Comes, *adde.* Hic quosdam proscriptos in cœnobio S. Placidi latitantes seque sclopettis armisque tutantes non sine periculo suo ac cæde suorum expugnatos ibi strangulari jussit. Fuerunt hi de plebe, qui Philiæ ac Cultelli cognominantur, cum tribus obscurioris nominis complicibus, qui non tam contra Præfectum quàm contra Casalainas adversarios, qui Præfectum constipabant, arma sumpserant. Hector Prorex Panormo digressus &c.

Folio 200. *linea* 14. *post illa verba*, fugiens latuit, *adde*. Sed operæ pretium est considerare hominum stultitiam, qui quod antea totæ summorum Pontificum vires, quod magna Regum terra marique gesta bella non potuerant, ipsi sibi facile factu crederent. O puerilem dementiam. Affectabat Imperatoria familia id quod cognomentum stolidissimè assumptum significabat. Quin etiam propria Augustorum nomina utplurimùm elegerant, ut quoniam aliter non poterant, Gnatonico more Principes viderentur. Equidem potuisset tantæ puerilitati dari venia, nisi exteris malo fuisset exemplo. Itaque ex his novem numero, tres fratres Imperatorij &c.

Folio 201. *linea* 6. *post vocem* festinans *adde*. Dum autem Messana pestis incommodo vexatur, ac exhausta civibus mœreret, cessaverant negocia & operum omnimoda exercitia. Panormus opportunitatem nacta nocendi, temporis penuriam atque mercatorum necessitatem causata, postulaverat Proregem ut officina monetaria Cephaludium pro tempore transferretur, donec aurum & argentum, quod mercatores offerebant, cuderetur. Messenij hanc fraudis dolosæ technam speculantes, injustæque petitioni adversantes, sese, Messanæ instructa intra menstruum spatium officina, omnia perfecturum pollicebantur. quòd si differri nollent, metallum Mylas apportandum curarent, ut pretium reciperent. Hic non tacebo laudem meam, quoniam opera patris mei Antonij & fratrum meorum, qui quandoque siclæ regiæ præfuerunt, factum est ut collectis operariis, moneta signari cœperit, & occasione periculi sublata, invidiæ intentum cessaverit. Mense Octobri Pignatellus Drepanum profectus &c.

Folio eodem 201. *pag.* 2. *post hæc verba*, Messeniis præfuit, *adde*. Hic mense Iulio cùm quendam Archiepiscopi filium Roma venientem in ipso portus

ostio, tamquam furem, quatuor aureorum millibus privasset, antistes pecuniam sibi furto ablatam repetebat. Qua negata, populum sacris interdixit, occlusis sacrarum ædium per septem dies foribus. Per idem tempus Pignatellus &c.

Folio 203. linea 22. post hac verba, concessus est, *adde.* Circa Iulij mensis finem Petrus Pharaonius Monopolitanorum Marchio dudum declaratus, Mamertino magistratu procerumque cœtu stipatus Proregem in palatio salutat, & ab eo resalutatus & honoratus, ad ædes reducitur. Hic Messanensis erat patritius, Angeli filius, mercatorum amplo commercio notissimus, vir prudens, literatus, magnæque auctoritatis. Cùmque non modicam frumenti rerumque bello necessariarum summam obsessæ Neapoli contulisset, quæ summa 40. millium aureorum precium excedebat, pro repensione à Vasti Comarcho, quem Cæsar insigni tunc potestate decoraverat, Monopolim accepit. Verùm cùm oppidani jugum detrectarent, ac Petrus ad Regem profectus jura sua repeteret, tandem curiæ decreto statutum est ut Monopolitani quatuor aureorum millia Pharaonio penderent quotannis donec censum redimerent. Eodem Iulio mense aliquot exules proscripti præfecturam simulantes, Agrigentinam arcem admissi occuparunt, ut vinctum quendam absolverent. Eodem mense Carolus Cæsar è Barcinone &c.

Folio eodem 203. pag. 2. linea 25. post illa verba, quæ Metonem se retraxere, *adde.* Eodem mense tres viri Messenij totidem triremibus constructis orientem versus ad prædam intenti navigarunt. Moverant horum animum exempla præteriti temporis. Nam multos præda ditaverat, & in his Io. Antonium Benincasam, qui rostrato navigio ratem preciosissimis rebus onustam Alexandria digressam ceperat unà cum nautis credentibus navigium illud validissimum

ac bellicis instructum machinis Vgonis Moncatæ fuisse, cujus eo tempore fama terrebat orientem. Verùm hoc trium triremium præfectos tam exemplum quàm spes fefellit. Ex eis enim Bernardus Lancea Galiotti filius in Syriacis oris telo confixus occidit. Ex duobus reliquis, cùm Venetam navem in Ægæo mari cepissent, Philippus Maza Eques Rhodius à Venetis captus & obtruncatus. Colas verò Signerius in scypham deductus, sive demersione, sive alio mortis genere interemptus sit, incertum est. Mense autem Septembri Oria ductor Messana discessit cum classe Genuam versus. Nec defuerunt signa tantorum motuum &c.

Folio 204. pag. 2. extrema, pro his verbis, Postridie Carolus urbi appropinquans &c. fidelissimam decebat, *repone*. Postridie Carolus urbi appropinquans, per colonias rurales, quæ via Dromus appellatur, sub tribus arcubus rustica manu constructis ac per intervalla dispositis deductus est. Arcuum primus erat hederaceus, alter ex olea, postremus ex lauro, ut scires etiam hos Concordiæ, Paci, ac Victoriæ arte pastorali dedicatos. Interim præconis voce per urbem Cæsaris adventus nuntiabatur. Exierat Antistes & Archimandrites pontificiis insignibus & infulis ornati, cum Abbatibus & Canonicis mitratis, totoque clero atque monasticis ordinibus. Cùmque Imperator ad fontem sancti spiritus appulisset, machinarum ardentium ad muros S. Crucis domosque figulorum positarum strepitus Principis adventum indicabant. Memini me tunc, qui Clericos inter albatus stabam, tum primùm vidisse Cæsarem equo baio vectum, sericato sago punctis aureis distincto, galero annulatim texto venientem. Affluit ex equestri ordine famulus, qui descendentis equum tenuit. Stabat Antistes Præsulum & Clericorum medius, crucem argenteam tenens. Hanc Cæsar

detecto capite accedens, genua flectens, osculatus est. Inde ad equitandum reverso oblatus est equus quem civitas mittebat. Sex hunc juvenes candido rasilique serico exculti ductabant. Fuit equus albus rotatis notis sparsus, aurata sella, ex auro textis phaleris, freno, fibulis, bullis ac stapedis argenteis instructus, obesus ac vivacissimus, tegmine telæ argenteæ contectus. Hoc equo vectus Carolus sub aurato umbraculo sex auratis hastis suffulto deductus est ingenti populi plausu. Ad ejus stapedas steterunt Merulla Comes tunc Strategus aurea chlamyde & argenteo sago exornatus, atque ex Iuratis unus ex Roccorum familia. Nam quinque reliqui cum Quæstore ex clara Ansaloniorum domo hastas umbraculi sustinebant, pavonaceo villosoque serico omnes induti. Sic ad horam diei nonam Princeps victoriosus, cùm præcessisset Præsul cum suis ordinibus, ad urbem deducebatur. Erat arcus ad jactum lapidis à mœnibus remotus, ornatissimo cultu erectus, novenis utrinque columnis in quadratum dispositis munitus. Columnas rasile sericum purpureum, flavum, aut candidum operiebat, aureæ bases & capitula exornabant. Idem cultus tectum, & eorundem colorum lanea texta pavimentum contexerant. Geminæ alatæ victoriæ arcus vertici superstabant, singulas manibus palmas tenentes, scutumque medium cum aquila bicipite Austriacæ domus & regnorum insignibus distinctum. Extremis cymatiorum terminis insignia vetustissimæ civitatis inter alatos Cupidines conspiciebantur. Per epistylij campum colore porphyretico decorum aureæ atque grandes literæ hanc prosam complectebantur.

IMP. CAE. CAROLO V. AVG. CHRISTIANÆ REIP. SERVATORI S. P. Q. MAMERTINVS. OB. DEVICTAM. AFRICAM. ARCVM. DD.

Huic prosæ superstabant singula disticha à singulis partibus.

Europe Cæsar tibi militat, Africa nuper
Sub juga missa, tremit maxima nunc Asia.
Roma tribus quondam bellis ac pluribus annis
Quos vicit, solo mense domat Carolus.

Ex opposita parte arcus, quæ muros urbis respiciebat, simili dispositione similibusque literis hæc inscriptio atque hæc metra legebantur.

D. CAROLO. V. IMP. MAX. INVICTO. OB. RESTITVTAM. PACEM. IMPERIVMQ. PROPAGATVM. MAMERTINI. ARCVM. P.

Versus autem tales.

Clausa diù Rheno Iovis ales & Alpibus olim,
Nunc victrix Carolo sub duce læta volat.
Quà graderis regnas. gelidos i Cæsar ad axes.
Sentiet imperium barbara terra tuum.

Ingressus est Imperator per portam veterum murorum S. Antonij, quæ, postea magnificata urbe, sublata est. Portam tunc ornabant temporariæ columnæ variegatum lapidem imitantes cum cymatiis, quibus aligeræ famæ superstabat effigies ac tubas insonantis cum subscriptione tali. A SOLIS ORTV AD OCCASVM.

Præcesserat ordinum ecclesiasticorum series. Sequebatur currus quibusdam trophæis distinctus, cujus angulis cardinales virtutes singulæ insignia gestantes propria superstabant. Superiùs geminæ in cultrum positæ versatiles rotæ quatuor singulæ alatos pueros versabant. Earum altera stellis dispositis ursam utramque cum dracone pictam, altera currum in cælesti campo auratum habebat. Adhuc superior his erat cælestis globus auro stellificatus ac versatilis, quem sex alati pueri circumstantes movebant. Globo superstabat puer Imperatorem repræsentans,

armatus purpurea superjecta chlamyde aureis floribus distincta, coronatus, ac victoriam manu gestans. Vectabatur & alius minor currus trophæum Africanæ victoriæ sustinens, cum hac versuum inscriptione, cum pictura olivæ & ensis.

Te duce pax regnat, terras Astræa revisit.
Pone pater patriæ bina trophæa Iovi.

In fronte posteriori cum his versibus.

Roma timens olim Byrsam delevit. At hæc nunc
Cæsaris invicti fert recidiva jugum.

Cum picto jugo circa basem triangulam trophæi hæc inscriptio legebatur.

D. CAROLVS. IMP. EX. AFRICA. DEVICTA. TROPHÆVM. EREXIT.

Qui duo currus ad planitiem majoris templi convectati steterunt.

Interim Imperator, ut suprà dictum est, deductus per campum S. Ioannis Baptistæ, fontemque plenissimis canalibus manantem. Nam in extremis piscinæ lateribus duo marmorea signa, unum Sirenis sive Scyllæ, alterum delphinis Arionem vectantis, aquam ejaculabantur. Fons superior leonibus, suprema cannis scaturiebat. Tum in vertice statua Messanam referens in ambitu fontis insculptum habuit epigramma hoc.

S. P. Q. R. DEVICTO. HIERONE. STATVIT. ME. SICILIÆ. CAPVT. TITVLO NOBILITATIS. EXTOLLI. FVNGI. POTESTATE. ROMANA.

Inde circumflexo itinere ad templum majus venit. Ibi ex arcu maximæ portarum templi alatorum angelorum 24. chorus delapsus trophæum dudum memoratum, quasi cœlo dicandum, sursum rapuit. Imperator autem ostio templi accedens, equo descendens, à Stratego Iuratoque prædicto deductus est ad

gradus usque maximi altaris. Ibi super culcitram ex argentea tela ac pulvinaria ex auro argentoque tessellata flexis genibus Deum opt. max. adoravit. Antistes quoque brevi prece pro eo supplicavit. Inde Carolus equo repetito eodem comitatu ad palatium processit. Sed in lateribus portæ templi duæ statuæ, quarum una Scipionis Africani, Annibalis altera credebatur, positæ fuerant. Scipio his versibus subscriptis loquebatur.

Cedite Romani, cedat mea gloria. Nam dux
Marte potens subitò cuncta superba domat.

Annibal etiam totidem metris inducebatur.

Quod ducis hoc robur, pietas quæ tanta repentè
Dudum regna meis abstulit atque dedit?

Pro foribus palatij temporarius arcus, binis utrinque columnis, basibus, epistyliis, atque cymatiis, totus solidum marmor, quamvis non esset, simulabat. Super fornicem duo alati pueri chartam cum hujusmodi literis legendam explicabant.

D. CAROLO. AVG. VICTORI.

Aliquanto inferiùs in area quadrata sex notarum ordines.

IMP. CÆ. CAROLO. V. INVICTO. D. MAXIMILIANI. NEPOTI. AVG. P. P. OPTIMO. FORTISSIMOQ. PRINCIPI. CVM. IAM. AFRICAM. SVBIVGASSET. TVRCIS. MIRA. CELERITATE. OPPRESSIS. AC. PROFLIGATIS. OB. RESTITVTAM. PACEM. IMPERIVMQ. PROPAGATVM. S. P. Q. MAMERTINVS. ARCVM. TRIVMPHIS. INSIGNEM. DD.

Ex altera verò arcus fronte ad palatium versa, iisdem picturis notisque & ordine inscriptiones hujusmodi.

FVNDATORI. QVIETIS.
D. CAROLO. V. IMP. AVG.
CHRISTIANÆ. REIP. SERVATORI. OB. MEMORIAM. RERVM.
IN. AFRICA. FELICITER. GESTARVM. ARCVM. PVBLICO.
SVMTV. MAMERTINI. P.

Quem arcum Imperator transgressus palatium intravit cum ingenti civium plausu & machinarum strepitu. Ceterorum officialium ac civium tam patritiorum quàm popularium cultum & ornatum referre longum esset. Post adventum Cæsaris Messanæ per tres dies continuatos data est opera lætitiæ. Fulsere nocte faces ac laternæ. Dominica die, quæ fuit Octobris vigesima quarta, Imperator venit ad templum urbis maximum. Cultus erat laneo cappucio, cujus oras aureum filamen ambibat, sago indutus serico villoso pavonacei coloris, bireto serico, calciamentis albis, calceis sericis albis. Sedes fuit ex puniceo serico, cortyna ex purpura & auro contexta, culcitra parietis ex aureo hirsutoque texto. Nec omittam quod in media nave templi, completo Missæ symbolo, peractum sit. Pendebat è tecto simulacrum civitatis, opinor Byzantium fuisse, cujus arci primariæ barbarici tyranni imposita fuerant insignia. Tum aquila biceps ex aureo lacunari delapsa ignem simulatæ urbi intulit, quæ protinus erumpente sulphure magno cum strepitu, fulguribus arte confictis exarsit. Demum barbarico vexillo dejecto, aurea crux erecta successit. Eodem die civitas decem aureorum millia in patinis argenteis tribus exposita donavit Cæsari. Ea tulit Iacobus Compagna Iuris Doctor, oratiuncula Latina, quamquam rudi, recitata. Post prandium Cæsar palatio egressus per brachium portus ad cœnobium Salvatoris & extremam usque turrim equitavit, & per ostium viridarij rediit

in palatium. Die Martis sequente septentrionales urbis ruricolæ munuscula ferentes venere Cæsarem salutaturi. Tulere autem (si rite singula quæ vidi recordor) vitulos viginti, complures cuniculos, gallinas 1500. lignorum & palearum onera multa. Hæc Carolus Cœnobiis & Ecclesiis distribui jussit villarum. Die Iovis equitavit, & per portam Terrænovæ egressus, muros urbis veteres ambibat. Per portam verò gentilium mœnium, quæ nunc sublata fuit, ingressus per superiorem urbis viam, rursum urbem exiens per D. Basilij portam, ad arcem deductus, inferiora præsidij propugnacula peragrabat. Inde ad portam Latinam juxta D. Francisci templum delapsus, perque ipsam egressus, perlustratis muris, regalem portam ingressus, per inferiora urbis, per Carmelitanam portam, cujus arcum sphærulæ coronant, ad littoralem viam exiens, in palatium rediit. Dominico die, qui secutus est, Imperator ad ædem D. Dominici veniens, cortyna inclusus sacris interfuit. Postridie, festo jam die sanctorum omnium, templum maximum repetens, Missam per Archiepiscopum celebratam audivit. Vesperi ex palatio ad ædem S. Heliæ ob memoriam defunctorum sequentis diei processit. Dies Martis cùm illuxisset, in æde prædicta Missam audivit, & per portam Pileriam pedes egressus ad pontem usque Doganæ, sub arcu tetrastylo, cum delphinorum scyphis intermistis picturamento, triremis paratæ puppim conscendit, machinarum strepitu Principis discessum testante. Novemb. 3. transfretavit in Calabriam &c.

Folio 206. linea 22. post illa verba, quæ non procul aberat, ***adde***. Fuit in prædicto templo, in pariete quæ navem à testitudine separabat, effigies quædam D. Mariæ mosiaco ac tessellato opere: quæ ne cum ruina periret, cum parte muri scalpris diligenter abscisa est, atque concathenatis trabibus complexa, in ædem

ædem D. Auguſtini tranſvecta ac ſervata eſt. Eodem menſe Oria ductor circa &c.

Folio 207. linea 7. poſt hac verba, & erant alieni ſceleris rei, *adde.* Adeo nimirum viguit innatum Siculis in Mamertinos odium. Si quid bene gerebatur, ne gratiæ quidem ipſis agebantur. Si quid parum proſperè procedebat, in eos culpa omnis transferebatur. Dum hæc calamitas Siculos turbabat &c.

Ibid. linea 23. poſt hac verba, ſecuri genio indulgebant, *adde.* Itaque præcedenti Decembris nocte, quæ ſequebatur D. Stephani Martyris natalem, Garſias à Toleto Neapolitanæ claſſis præfectus opiparam cœnam paravit Antoniæ Cardonæ Comitis Goliſani filiæ, cujus nuptias affectabat. Locus convivio ſuper undas fuerat paratus. Stabant ſub viridario palatij geminæ triremes (quarum una fuit regia, qua præfectus vectabatur) æquè diſtantes ad intervallum ſatis amplum. Super has impoſitis trabibus conſtructum erat tabulatum totam triremium longitudinem comprehendens, velis ac tentoriis circumſeptum ac coopertum, intus autem aulæis pretioſiſſimis Trojana hiſtoria intertextis undique ornatum, ut palatinam aulam pelago ſuperſtare diceres. Ad tale tabernaculum per pontem ejuſdem latitudinis inter ipſas triremium puppes aſcenſus patebat à littore. Quin etiam littus ad excludendam multitudinem tabularum ſeptis utrinque claudebatur. Cœnatum eſt à tertia noctis hora uſque ad octavam, funalium luminibus multorum accenſis. Recitata ad horam uſque tertiam comœdia, quam Tanzillus poëta Neapolitanus exhibuerat. Fuit hæc quaſi paſtoralis ecloga, amantium continens querimonias, quos à deſtinato interitu nymphæ cujuſdam pulcherrimæ auctoritas in ſpem conceptam reſtituerat. Diſcubuere in eo convivio homines circiter quinquaginta. Præcipui fuere Ferrandus Conzaga Prorex, Heliſabeta ejus uxor,

Suſanna Cardona cum Antonia filia ejuſque ſorore Diana uxore Ducis Vibonenſium, Blaſcus Brachifortius Cameratæ Comes urbiſque Strategus cum uxore, filia, & privigna, generoque Barone Militelli notenſis, Antonius Oria, Andreas Lambardus Conſervator, Baltaſar Saccanus à ſecretis Meſſanæ cum uxore Antonia, Ioanna uxor Nicoloſi Chryſaphij Linguægloſſæ Baronis cum filia, Virginius Vrſinus Comes Anguillariæ, Diomedes quoque Carraffus Calabriæ Prorex, & alij. Epularum lautitiem, copiam, diverſitatem, opulentiam penoris, ac famulantium ordinem omitto. Nihil enim novi narrarem. Omnia regium luxum adæquarunt. Menſibus Februario ac Martio ad turrim doublaſci &c.

Folio eodem extremo, poſt hæc verba, Imperatricis interitum, *ſcribe & adde*. Ejus exequiæ 13. Iunij Meſſanæ peractæ ſunt, ad mediam templi navem tabernaculo ſublimi ſuper tumulum erecto, ſuperque tabernaculum quinis pyramidibus, quarum media maxima ſuſtinebat vertice aliam minorem. Hæc & angulares magnitudine ferme pares ſingulæ quaternas adhuc minores & mediam verticalem impoſitas habebant. Pyramidum gradibus cerei lychni ſuperſtabant accenſi. Quæ ſtructura paulò inferior erat tecto templi, lychnorum numerus excedebat millenarium. Tumulo argentea tela contecto corona imperialis imminebat. Super angulos tabernaculi quatuor ſtatuæ impoſitæ cardinales virtutes cum inſtrumentis ſingulæ propriis repræſentabant, habentes ſingula in manibus diſticha. Funalia quoque accenſa per ambitum templi pendebant diſpoſita centum. In fronte ſtructuræ ad maximam templi portam converſa hæc proſa legebatur.

D. HELISABETÆ
D. CAROLI. V. IMP. CONIVGI.
EMANVELIS. LVSITANORVM.
Regis filiæ, Augustæ, morib. ac forma conspicua, unico clementiæ ac liberalitatis exemplo, tribus superstitibus liberis à partu defunctæ, cujus obitum & cometes & solis deliquium & vatum responsa pranunciarant. Nupsit annum agens XXIII. *Nupta vixit annos* XIV. *Obiit Toleti Kal. Maij, præsente Cæsare,* MDXXXIX.

Conzaga Prorex pyram cum funalibus Messanæ cum mœrore erexit. Cetera verò epitaphia & partium quarumque circumstantias brevitatis causa omittimus. Itaque funalibus accensis, Conzaga Prorex, urbano magistratu, ac Marchione Terrænovæ, Alduino Consultore, ceterisque procerum, atratis vestibus induti equitarunt ad templum. Prorex sedit ad columnam portæ pauperum, ceteri hinc & inde, Iurati patres à fronte. Affuit clerus universus, & monachorum cœtus omnes. Litatum est solenni cantu ad aram chrismatis, constructo ante portam chori pulpito. Missam obtulit Arnaldus Pactensium Episcopus ad id ipsum accersitus. Fuit is dies Iunij decimus septimus. Postridie Conzaga Prorex 12. triremibus delatus &c.

Folio 212. *linea* 24. *post illa verba*, Cariatum fuisse direptum ac populatum, *adde*. Per id tempus Messanæ multiplex dissensio vigebat. Augustinus Conzaga Rheginorum Archiepiscopus pro Innocentio Cibo Cardinali Mamertinorum Pontifice Vicarius cùm alium sibi substituere vellet, à Canonicis oppugnabatur. Inter patritios popularesque Iuratos discordia fuit non spernenda, illis, qui numero præstabant, totum sibi gubernandi jus vendicantibus, his autem contrà nitentibus atque curiæ majoris favorem, postposita reip. cura, mendicantibus. Ad hæc præ-

fecti duo, quorum alter temperandæ, alter cudendæ monetæ regiæ præerat, iactis invicem criminibus, à Præside officiis ambo privati sunt. In tanta urbis discordia Præses & Strategus inter se affines, quia duas sorores & Ioannis Lunæ Comitis filias duxerant, modis omnibus Messenios vexare, multaque contra publicam libertatem conari. Sed Augusti mensis 22. Præses cum toto magnæ curiæ magistratu &c.

Folio eodem extremo, post verbum, conciliata fuit, *adde.* Decembris 18. hora noctis tertia navis quædam Rhacusea incenso fortè nitrato pulvere arsit, accensisque retinaculis à nautis destituta, à littore portæ regalis ad Servatoris cœnobium arrepta, erumpentibus etiam bombardis & ignea vi curvatis, ad usque carinæ robora consumpta est, incendij jubare urbem illustrante. Anno 1545. navis quædam è Chio Messanam veniens preciosis textis onusta, bis fulmine percussa juxta Apuliam, in vadosis locis disjecta periit. Ex viatoribus 250. in quibus complures Liparitani ac Calabri, qui à Turcis libertatem pretio redemerant, quinquaginta duntaxat servati sunt, ceteris naufragio ac fulmine absumptis. Messanæ contentio patrum & plebis adhuc durabat &c.

Folio 213. pag. 2. linea 26. post hæc verba, primatum concesserat, *adde.* Monasterium quoddam Cancellarium nomine, ultra modestiæ terminos facta inquisitione, non sine quorundam nobilium infamia vexabatur. Palam erat id ex invidia fieri, cùm constaret earum virginum antistiam ex Sabiarum familia nobilissima modestam omnique virtute præditam fuisse. Sic bona Proregis intentio æmulationi aditum nocendi præbebat. Declaravit id rerum exitus. Non enim fortuitò accidisse reor ut intra trimestre spacium vicarius, causæ procurator, Ferrandus, ac Ioannes è vita migraverint. Messanæ 2. Martij Osorius Strategus obiit &c.

Folio 214. *pag.* 2. *linea* 11. *post illa verba*, Strategus declaratur, *lege & adde*. Anno 1552. Ianuarij 2. Simeon Castellobono Messanam petens discessit. Quinto mensis Catanam appulit, ac Proregem salutavit. Postridie ego quoque Vegam in ædibus tunc Vincentij Gravinæ commorantem compellavi, qui literis me antea acciverat, ut filius ejus Alvarus, qui ante Africanam expeditionem Thermitanis præerat, opera mea erudiendus uteretur. Octavo mensis Catana discessimus, & decimo Messanam appulimus. Ibi Simeon magno populi totius occursu exceptus &c.

Ibid. linea 32. *post illa verba*, epithalamium cecini, *adde*. Confluxit in palatium mulierum nobilium multitudo, quadrigæ & equi regium atrium complebant. Tum in ipsa regia & per urbem varij ludi & equestria certamina celebrata sunt. Augusti 15. Turcorum classis &c.

Folio 215. *linea* 7. *post illa verba*, Turcis adjungeretur, *adde*. Septembris undecimo, cùm ego unà cum Simeone Stratego degerem in archiepiscopali palatio, in ipsa D. Nicolai æde, ab Augustino Conzaga Archiepiscopo Rhegino, qui tunc post urbis suæ calamitatem in Sepulcri cœnobio morabatur, benedictionis munus accepi. Affuere ceremoniis Philaretus Spathaforus S. Basilij Trajanensis & Hieronymus Zafaranus S. Salvatoris à Placa, ut moris est, Abbates. Octobris 14. Ioannes Vega Prorex Messana discessit, atque in ipso discessu me hortatus est ut opera mathematica, quæ præteritis annis composueram, ederem. Ejusdem mensis 17. Simeon Strategus Messana discessit per Mylensem agrum, Cyminnam proficiscens sponsam visurus. Tunc Petrus Luna Comes in ipso nuptiarum præcinctu litem exorsus est, Cyminnam sibi deberi prætendens: qui Proregis soceri favore fretus, multa olim ab avo dissipata recuperavit. Anno Domini 1553. Aprilis sexto Simeon

Marchio Castellobono discessit, Messanam rediens ad officij tempus implendum &c.

Ibid. linea 21. *post illa verba*, reportatum est, *adde*. Septimo Novembris, Proregis, Strategi, atque Iuratorum urbis consensu pari annuum salarium aureorum centum mihi concessum est, de proventibus vectigalium quotannis solvendum, ut opera mathematica & istoc chronicorum compendium intra biennium absolverem & absoluta exhiberem. Per idem tempus Messanæ fons marmorea juxta templum &c.

Folio eodem 215. *pag*. 2. *linea* 6. *post illa verba*, in orientem redibat, *adde*. Octobris 30. Petrus Luna cum uxore, filia Proregis, & nepte ejusdem, quæ Comiti Assari nupserat, è Thermis Messanam vectus triremibus Siculis, magno cum honore à Prorege & civibus exceptus, in palatium descendit, proceresque & matronas urbis aliquot in occursum habuit. Per id tempus Carolus Imp. &c.

Ibid. linea 12. *post illa verba*, vitam duceret, *adde*. Ioannes Osorius Conservator & Abbas S. Philippi Messanensis agri nactus vetustum Græcèque scriptum privilegium, auctis molendinorum & agrorum censibus, redditum veterem cœnobij decuplaverat. Hic cupiditate nimia ingens odium contraxerat, & in curia Cæsaris pro Vega Prorege intercedebat ut vel præfectura Siciliæ illi prorogaretur, vel successor mitteretur. Simeon Vigintimillius litem contra se injustè moveri, Baro Soloëntis ereptum sibi castellum ad mare, Andreas Alduinus se officio privatum, aliique aliter vexati conquerebantur, atque hoc petebant ut Prorex &c.

Ibid linea 28. *post illa verba*, obviam prodiit, *adde*. Inde ambo in ædem ingressi sunt. Nec cessavit per illud triduum cleri populique concursus admirantium illud rarum fortunæ spectaculum, hominem

ex infimo lacu ad talis excellentiæ culmen assumptum. Postridie, qui fuit dies dominicus &c.

Ibid. linea 32. post illa verba, ad ædes archiepiscopales deductus est, *adde*. Vixit primùm splendidè, prandebat lautè, Episcopos, Abbates, Canonicos, & procerum nonnullos excipiebat munificè. In sacrorum cultu & vestitu mundus, equitabat famulis eleganter indutis constipatus. A magistratu deducebatur & reducebatur. In una tantùm re, judicio meo, reprehendi potuit, quòd patriæ atque consanguineorum benevolentiam quovis thesauro preciosiorem parvo lucro postponebat. Sic quem fortuna exaltaverat, avaritia deorsum retrudebat. De ambitione non loquor, quod est vitium omnibus commune. Sed hic noster non semel exclusit Episcopos & alios primates ultro ad eum officij atque salutandi causa venientes. Maij 30. venit Messanam Federicus &c.

Folio 216. pagina 2. linea 2. post illa verba, vinclis absoluti, *lege & adde*. dimissique sunt. Mense Iunio nostræ triremes in Hadriatico septem piratarum biremes ceperant. Iulij 2. die festo Visitationis virgineæ templi maximi postes occlusæ summo mane apparuerunt; & in porta primaria literæ jussu antistitis affixæ declarabant Iuratos ac populum à sacris excludi, quòd vetuissent promulgari pontificium edictum. Sed Iurati non injuria illud respuerant, in quo pecuniariæ mulctæ publicam libertatem fœdissimè abrogabant. Inde opus fuit intercessu Petri Ducis ad iram Pontificis placandam valuasque templi patefaciendas. Iulij 13. cùm Cardinalis in ædem S. Mariæ à Scalis antistiam virginum declaraturus se contulisset, ejus famuli à satellitibus capti sunt, eò quòd in littore pacis pridie quosdam vulnerassent. Sic Mercurius absque famulatu, paucis comitantibus, via suppriori

ad propria reversus est. Iulij 16. triremes ex oriente revertebantur &c.

Ibid. linea 26. *post vocem*, commendandus, *adde.* sicut ex epistola quadam Siciliensis concilij ad Carolum V. Imp. destinata constare potest, quam nos hic interserendam curavimus, ut rei monumentum ad posteros duret. quæ talis est.

Cùm, Serenissime Cæsar, non solùm maxima pars Italiæ & utraque Germania cum amplissimis Hispaniarum provinciis, sed ultra metas etiam Herculeas, Fortunatæ, Gorgades, & Hesperidum remotissimæ nuperque conquisitæ regiones tuo pareant imperio, jamdudum has exiguas Tyrrheni maris insulas, quasi minutissimos scopulos, longè positus vix intueris, non tamen, si consideres, cur Siciliam nostram vel negligas vel in postremo loco habeas, immo eam maximi faciendam, non ex nobis, sed ex clarissimorum auctorum testimoniis agnosces. Constat enim eam non ab historicis modò, sed à poëtis etiam decantatam, & in cœlo stellificatam. Vnde liquet quanti fuerit apud antiquos pretij. Nam triangulum sive deltatum juxta sydus Arietis Siciliam esse in sydera tralatam Iginius fabulatur. Si fertilitatem quæris, hic fuit Cereris domus, quæ frumenti culturam prima tradidit. Si artes, hic fuit officina Vulcani, hic machinator egregius Archimedes, Euclides geometra præstantissimus ex urbe Gela, Gorgias Leontinus rhetor. Hic Empedocles Agrigentinus philosophus .... *Reliqua interciderunt.*

F I N I S.

STEPHANI BALVZII TVTELENSIS

NOTÆ

AD

LACTANTIUM.

STEPHANI BALVZII TVTELENSIS NOTÆ AD LACTANTIVM.

Nter multos ac varios codices manuſcriptos quos vir literarum ac literatorum amantiſſimus & in omni genere laudis excellentiſſimus IOANNES BAPTISTA COLBERTVS in publicam ſtudiorum utilitatem ex omni Europa, Aſia, Africa comparavit, repertus eſt unus auro contra æſtimandus, in quo continetur Lucij Cæcilij Firmiani Lactantij liber de perſecutione ſive de mortibus perſecutorum, quo hactenus caruerat Eccleſia. Non facit ille quod plerique ſolent; qui ſi veteris cujuſpiam ſcriptoris opus ineditum, quantumvis leve ſit aut tenue, nacti fuerint, diligenter occultant, tamquam in tenebris magis eluceat, ut gloriari poſſint ſe ſolos poſſidere quod omnes habere vellent, caventque ſummopere ne in manus aliorum venire poſſit. Liberalior excelſiorque eſt animus illuſtriſſimi viri quàm ut falſa illa gloria teneri poſſit. Itaque quum intellexiſſet hunc Lactantij librum extare inter antiquos codices manuſcriptos bibliothecæ ſuæ, ſatiſque compertum haberet quantum hinc utilitatis accederet Eccleſiæ ſi vulgaretur, quamquam antea frequenter mandaverat ut ſi quid ineditum reperiretur in eiſdem antiquis codicibus, id totum prælo committeretur, tamen ea occaſione mandatum dedit ſpeciale, & ſolita magnitudine animi ſtatim juſſit ut hic Lactantij liber in clariſſimam lucem ederetur.

Damus igitur illum ex codice 1297. bibliothecæ Colbertinæ, qui octingentorum aut circiter annorum eſſe videtur, integrum quidem, ſed ab imperita manu ſcriptum, adeoque pluribus mendis infectum. Atque ea quidem quo-

rum emendatio facilis & obvia erat, liberè nos emendavimus; sed ea intacta reliquimus in quibus audacia corrigendi non vacabat periculo. Fortassis alij feliciores erunt. Compositus & absolutus est liber eo anno quo post extinctos persecutores dulcissimum & pulcherrimum pacis nomen auditum est in Ecclesia Christi, nostrisque hominibus tranquillitas ac loquendi scribendique libertas restituta.. Quis enim historiam istiusmodi scriberet in medio atrocissimæ persecutionis? Sanè Lactantius libros divinarum institutionum scripsit furente persecutione, in ipsis ejus initiis, ut ex capite secundo & quarto libri quinti colligitur; sed non emisit, impeditus videlicet rei & temporis necessitate, ut ipse loquitur in principio libri de opificio Dei. At quum data esset pax, omnisque metus à pectoribus Christianorum depulsus beneficio Constantini M. Imperatoris, tum verò ecclesiastici scriptores indulgentia benignissimi Principis usi, animum converterunt ad scribendum. quod antea non erant ausi. Itaque tum Lactantius divinarum institutionum libros, in quibus loca quædam sparsim reperiuntur quæ manifestò constat scripta esse post bellum sedatum atque extinctum, recensuit, pleraque addidit, in primis verò ea quæ in initiis librorum & in epilogo dicuntur ad Constantinum, quæ perperam nonnulli judicant notha esse ac supposititia, adeo ut eorum præjudicio fretus Iosephus Isæus, qui postremam Lactantij editionem Romanam emisit, universa deleverit quæ in aliis editionibus ad Constantinum scripta leguntur. Et tamen puto non posse verè dubitari quin ea sint Lactantij, cùm & ejusdem sint styli cum ceteris ejusdem operibus, & phrases quædam quæ illic habentur, eædem sint in variis locis istius historiæ & reliquarum Lactantii lucubrationum. Sed haud dubiè duæ antiquitus fuere divinarum institutionum editiones, una ferme statim post datam Ecclesiæ pacem emissa, quum adhuc Lactantius esset in Bithynia, altera post bellum Cibalense & Mardiense, quum venisset in Gallias propter Crispum Constantini filium. Qui ergo priore editione usi sunt, ea profectò non habuerunt quæ postea de Constantino addita sunt, atque adeo mirum non est ea desiderari in quibusdam exemplaribus. Sed ut redeamus ad librum de mortibus persecutorum, à quo nos abduxit occasio differendi de tempore quo scripti sunt libri divinarum institutionum, certum est eum ab auctore scriptum Nicomediæ in Bithynia, ubi is habitavit per totum illud tempus quo persecutio in oriente grassata est, & absolutum fuisse post confectum bellum apud Campum serenum in Thracia,

post quod integra fuit Ecclesiæ pax, profligato ac paulo pòst extincto Maximino, homine nostræ religionis inimicissimo. Colligitur illud ex pluribus ejusdem historiæ locis, sed præcipuè ex epilogo, in quo auctor verbis apertissimis innuit hæc scripta à se esse post datam pacem plebi Dei, quæ per annos decem partim vastata, partim dispersa fuerat. Adde quòd librum suum nuncupavit illustri regionum illarum confessori Donato, quem etiam compellat in medio operis & in fine. Hæc enim indicant eos tum simul fuisse aut certè non magno locorum intervallo disjunctos. Illud etiam diligenter observandum est, cum illa tantùm edicta, quæ pro Christianis data sunt, in hoc opere descripsisse quæ proposita Nicomediæ sunt, aliorum mentionem non facere: quia nimirum ea tantùm refert quæ ipse proponi vidit, & quorum propterea copiam facilè habere potuit.

De patria Lactantij video varias esse sententias; quarum ea infirmior videtur quæ Firmo Piceni oppido eum ortum contendit, quia Firmianus vocatur. Eam ego præfero quæ Afrum fuisse censet. Nam & in Africa præceptore usus est Arnobio; & Nicomediam accitus à Diocletiano, ut illic literas oratorias doceret, ut ipse scribit, non aliunde venisse videtur quàm ex Africa, cùm apud Hieronymum in libro de viris illustribus legatur ὁδοιπορικὸν suum ab Africa Nicomediam usque versibus hexametris descripsisse. Erat autem Nicomediæ tempore persecutionis quæ sub Diocletiano universam commovit Ecclesiam, etiam quum data pax est. Nam quæ in libro de mortibus persecutorum dicuntur de proposita Nicomediæ constitutione Constantini & Licinij, deque adventu Licinij in eam urbem, ea profectò ab alio scribi non potuerunt quàm ab eo qui quæ scriberet, oculis usurparet. Quum verò postea Constantinus post bellum Cibalense, quod confecit anno Christi CCCXIV. VIII. Idus Octobris, in Thraciam ac Macedoniam profectus esset, tum haud dubiè Lactantius, ei fortean olim cognitus, è Nicomedia ad eum venit, & postea jussu ejus Gallias petiit, ubi Crispum Constantini filium Latinis literis erudivit. Putavit vir doctissimus Petrus Franciscus Chiffletius Crispum à Lactantio institutum fuisse anno Christi CCCXII. eodem nimirum tempore quo primùm Constantinus, ut ille ait, mox mater ejus Helena Christum agnovere, fidei nostræ sacramenta edocti ab Eusebio Episcopo Vesontionensi, & Crispum cum Helena & Lactantio relictum Vesontione à Constantino quum is in Italiam profectus est adversùs Maxentium. Verùm narratio ex qua Chiffletius

hanc historiam contexuit, posterioris ac sequioris seculi scriptum est, & nullam fidem meretur. Præterea certum est Lactantium adhuc in Bithynia fuisse quum bellum parabatur adversùs Maxentium & aliquanto pòst. Venit ergo Lactantius in Galliam (quod etiam placuisse video clarissimo viro Iacobo Gothofredo) anno tantùm CCCXV. quum pace post pugnam Cibalensem atque Mardiensem constituta inter Constantinum & Licinium Magnus Gallias repetiit. Rediisse enim illum ad uxorem suam facilè colligitur ex Zosimo & Epitome Victoris, ubi scriptum est Constantinum Magni filium, *in Arelatensi oppido ante non multos dies editum*, factum fuisse Cæsarem cum Crispo & Liciniano Licinij filio. quod contigisse anno Christi CCCXVII. Kalendis Martiis docent Fasti Idatiani. Nam cùm pugnatum in Pannonia sit anno CCCXIV. exeunte, & ineunte anno CCCXVII. natus in Gallia sit Constantinus Constantini filius, necesse est patrem medio temporis in Gallia fuisse, adeoque illuc rediisse post pacem factam cum Licinio. Qua occasione verisimile est Lactantium, virum omnium suo tempore eruditissimum, ut Eusebius ait, à Constantino adductum fuisse in Gallias, ut Crispum imbueret cognitione historiæ & ceterarum bonarum literarum. Et quidem facilè assentior doctissimis viris Christophoro Brovvero & Ægidio Bucherio, qui tamquam rem certam tradunt Lactantium Treviris senectutem extremam egisse quum erudiendo Crispo daret operam, & hic verisimiliter libros divinarum institutionum ad Constantinum Imperatorem contexuisse. At Chiffletius, honesto & decoro patriæ amore ductus, hunc honorem æqua lance partitur inter Treviros & Vesontionenses, sic Bucherio concedens Crispum Treviris eruditum à Lactantio fuisse ut id tamen factum velit etiam Vesontione. Sed conjectura illa nullum omnino fundamentum habet præter bonam clarissimi & optimi viri voluntatem & inclinationem in suos Vesontionenses. Ceterùm Lactantium alibi quàm in imperio Licinij fuisse quum is religioni Christi manifestò contrarius apparuit, adeoque tum in Gallia fuisse, docet ipse ad Constantinum scribens in initio libri primi divinarum institutionum. *Nam malis*, inquit, *qui adhuc adversùs justos in aliis terrarum partibus sæviunt, quanto seriùs, tanto vehementiùs idem omnipotens mercedem sceleris exsolvet*. Cœpit autem Licinius apertè sævire in Christianos anno CCCXX. ut certis argumentis ostenderunt viri doctissimi. Vnde colligi potest Lactantium adhuc eo tempore in humanis fuisse. Immo ultra hunc annum

eum produxisse ætatem docere ipse videtur in fine libri quarti divinarum institutionum, ubi inter varias hæreticorum sectas numerat etiam Arrianos. Nam cùm illi plenè orbi universo innotuerint post habitam synodum Nicænam, apparet Lactantium superstitem huic synodo fuisse, si vera est lectio. Scio virum clarissimum & eruditissimum Michaelem Thomasium sustulisse ab eo loco nomen Arrianorum in ea quam curavit Lactantianorum operum editione, & habuisse sententiæ suæ suffragatorem Iosephum Isæum. Sed cùm illi destituantur auctoritate veterum exemplarium, & de novem Vaticanis duobusque Vallicellanæ bibliothecæ codicibus, quòd hanc clausulam habeant, fidem faciat illustrissimus Cardinalis Baronius, cùm sciam unum ex Bononiensibus, quem & Thomasius & Latinus Latinius viderunt, tum etiam tres Colbertinos, & veteres editiones, eas nimirum quæ Thomasianam antecesserunt, cùm sciam inquam tot veteres codices & editiones mentionem heic facere Arrianorum, & vix unum aut alterum vetus exemplar proferri in quo eorum nomen non extet, non invitus assentior eidem Baronio Thomasium reprehendenti quòd contra omnium veterum exemplarium & editionum fidem textum Lactantij corruperit, nulla vel levi ratione allata cur id fecisset. Vtcunque se res habeat, cùm constet eum in extrema senectute præceptorem Crispi fuisse, necesse est illum circa ea tempora mortuum quibus Constantinus vicennalia sui imperij celebravit. Acciderítne illius mors Augustæ Trevirorum, an alibi, exploratum non est. Ego huc valde inclino ut cum Bucherio sentiam eum in civitate illa & extinctum & sepultum esse, cùm id extrema illius senectus, quam illum egisse in Gallia docet Hieronymus, facilè persuadeat.

LVCII CÆCILII] In veteri codice ita simpliciter conceptus est titulus istius operis. *Lucij Cecilij. Incipit liber ad Donatum confessorem de mortibus persecutorum.* Quòd autem is sit Lactantius, cujus extant libri septem divinarum institutionum & alia quædam opuscula, tanta ac tam manifesta sunt argumenta ut res extra omnem controversiam posita esse videatur. Nam & stylus omnino Lactantianus est, ut facilè periti rerum istarum æstimatores agnoscent; & versus interdum Virgilianos huic operi interserit auctor, ut solet Lactantius; denique pleraque quæ isthic leguntur, eadem ferè ad verbum in aliis ejusdem libris leguntur, ut suis infrà locis adnotabimus. Adde auctoritatem sancti Hieronymi, qui in catalogo virorum illustrium recensens opera Lactantij, inter ea commemorat li-

brum de persecutione, nimirum hunc nostrum. Neque movere quemquam debet quòd in Lactantij editionibus quæ manibus eruditorum teruntur, non Cæcilius, sed Cœlius appellatur, tamquam hinc colligi posse videatur Lucium Cæcilium libri istius auctorem diversum esse à Lactantio. Nam licèt verum sit eum semper vocari Cœlium in editionibus quæ prænomen ejus habent, ut sunt omnes posteriores, in Romana tamen anni MCCCCLXX. quam curavit Ioannes Andreas Episcopus Aleriensis, vocatur simpliciter Lactantius Firmianus absque ullo prænomine, & in codice 507. bibliothecæ Colbertinæ, in quo continentur vulgatæ Lactantij lucubrationes, disertè in titulo vocatur Lucius Cæcilius Firmianus Lactantius. Immo cùm videam eum appellari tantùm Firmianum Lactantium in codicibus 1095. & 1495. ejusdem bibliothecæ Colbertinæ & in optimo & vetustissimo exemplari MS. academiæ Oxoniensis, facilè adducor ut credam pleraque vetera lucubrationum ejus exemplaria neque Cœlij prænomen habere neque Cæcilij, ac nihilo minùs verum ejus prænomen esse Cæcilium, cùm ita constanter vocetur in titulo istius historiæ & in codice 507. bibliothecæ Colbertinæ, ut monuimus. Cur autem in titulo hujus libri prætermissum sit in veteri codice verum nomen Lactantij, quod est ultimum ex quatuor quæ illi tribuuntur, id (ut in simili causa Sirmondus adnotavit ad Sidonium) librarij oscitantia evenisse credendum est: qui cùm omnia scriptoris istius nomina brevitatis studio adscribere nollet, pro ultimo, quod proprium erat, id potiùs imperitè delegit quod primo loco occurrebat.

AD DONATVM] illustrem horum temporum confessorem, qui novies tormenta pertulit pro nomine Christi, sex annorum spatio tentus in carcere, unde emissus est extremis Galerij Maximiani temporibus, ut legitur infrà cap. XVI. & XXXV. istius operis. Eidem librum de ira Dei nuncupavit Lactantius, scriptum post datam divinitus pacem.

DE MORTIB. PERSEC.] Apud Hieronymum legitur simpliciter Lactantium scripsisse *de persecutione librum unum*. Sed nos retinuimus lectionem veteris exemplaris, quoniam manifestum est consilium institutumque auctoris fuisse ut miserabiles exitus eorum describeret qui persecutionem adversùs Christianos excitaverant. Mortes autem dixit quomodo Cicero libro secundo de finibus: *Præclaræ mortes sunt imperatoriæ*. Item in fine libri primi Tusculanarum quæstionum: *Claræ verò mortes pro patria oppetitæ, non solùm gloriosæ rhetoribus, sed etiam beatæ videri solent.* Taci-

tus lib. XI. annalium : *multasque mortes jussu Messallina patratas*. Et lib. XIV. *Sequuntur virorum illustrium mortes*. Idem lib. III. histor. *varia pereuntium forma & omni imagine mortium*. Item lib. I. *laudatis antiquorum mortibus pares exitus*. Et Statius in libro nono Thebaidos : *Desertasque tulit sine funere mortes*. Et paulò pòst : *Nil opus arma ultrà tentare & perdere mortes*. Sanctus Augustinus epist. LXVIII. *Insuper etiam si quas mortes sibi ultrò ingerunt, nobis volunt esse invidiosas*. Idem lib. I. contra Gaudentium cap. VI. *Hac est innocentia partis Donati, ut hoc faciatis adjunctis mortibus vestris, quod etiam apud Carthaginem in invidiam nostram de basilicis qua vestra fuerunt, sicut potuistis, & cum quibus potuistis, fecisse asseveramini sine mortibus vestris.*

EXCITAVIT DEVS PRINCIPES] Constantinum & Licinium, qui tum quum hæc scribebat Lactantius pacem Ecclesiæ dederant, nondum commota à Licinio persecutione adversùm nostros. CAP. I.

QVI ADVERSATI] In veteri libro legitur *illustrati*. quod nos mutavimus, quia emendatio certa erat.

TEMPLVM SA. EVERTERANT] Ex his quæ infrà cap. XIII. dicet Lactantius & ex libro quinto divinarum institutionum cap. XI. patet heic agi de templo Nicomediæ, quod à Diocletiano & Maximiano eversum fuit.

NOCENTES ANIMAS PROFVDERVNT] Diocletianus nimirum, Maximianus Herculius, Galerius Maximianus, & Maximinus Daza, quorum horrendæ mortes describuntur in hoc libro.

VIRTVTEM AC MAIEST.] Lactantius lib. IV. institut. cap. XXVI. *virtutem majestatemque Dei singularis interpretari*. Et lib. VI. cap. IX. *virtutem ac majestatem Dei singularis enarrat*.

POST DIEM DECIMVM] Hic in primis locus confirmat librum istum verè esse Lactantij. Nam idem ipse libro quarto divinarum institut. cap. X. loquens de Iudæis ait : *Exinde Tetrarchas habuerunt ad Herodem, qui fuit sub imperio Tiberij Cæsaris, cujus anno quinto decimo, id est, duobus Geminis Consulibus, ante diem decimum Kalendarum Aprilium Iudæi Christum cruci affixerunt*. Sic enim legitur in antiquis Lactantij exemplaribus manuscriptis, in editione Romana anni MCCCCLXX. in Veneta anni MDXXI. & apud Paulùm de Middelburgo in Paulina. Xystus tamen Betuleius contendit in melioribus Lactantij editionibus legi *ante diem septimum Kalendarum*, Romanamque illam sugillat quæ *ante decimum* habet. Sed tandem anno MDCI. CAP. II.

Iosephus Isæus veterem lectionem huic loco restituit auctoritate plurimorum veterum exemplarium, quæ nunc confirmatur ex ista quoque Lactantij lucubratione. Vide porrò doctissimi viri Michaëlis Thomasij Notas ad locum illum ex divinarum institutionum libro quarto.

POST DIEM DECIMVM] In libro quarto institutionum legitur *ante diem decimum*. Verùm hæc discrepantia nullam importat repugnantiam. Idem enim valet *post diem* ac *ante diem*, ut monet Paulus in l. *Anniculus*. 132. Dig de verbor. significat. *Anniculus amittitur qui extremo anni die moritur. Et consuetudo loquendi id ita esse declarat, Ante diem decimum Kalendarum, Post diem decimum Kalendarum.* Sed hic locus Pauli non caret difficultate. Nam Marcellus Francolinus in tractatu de tempore horarum canonicarum cap. LXXIII. contendit heic per verba *post diem* non posse intelligi aliquem dierum qui sunt ante Kalendas, sed decimum post Kalendas, id est, nonum mensis diem; idque confirmare nititur pluribus exemplis. Frustra. Nam cùm Lactantius eandem rem duobus in locis referens, in uno quidem dixerit *ante diem decimum*, in alio verò *post diem decimum*, manifestum est horum verborum eundem debere sensum esse. Præterea Romani nunquam à Kalendis denominaverunt dies qui sequuntur post Kalendas, sed eos tantùm qui antecedunt, ut nemini paulò erudito est obscurum.

CONGREGAVIT DISCIPVLOS] Lactantius lib. IV. institut. cap. XX. *Discipulis iterum congregatis, scriptura sancta litteras id est Prophetarum arcana patefecit, quæ antè quàm pateretur perspici nullo modo poterant.* Et cap. XV. *Sicut etiam voces Prophetarum, quæ cùm per annos mille quingentos & eo ampliùs lectæ fuissent à populo Iudæorum, nec tamen intellectæ sunt nisi postquam illas Christus & verbo & operibus interpretatus est.*

ORDINAVIT] Lactantius ibid. cap. XXI. *Ordinata verò discipulis suis evangelica ac nominis sui prædicatione, circumfudit se repentè nubes, eumque in cœlum sustulit.*

PER ANNOS XXV.] Ait Lactantius Apostolos, & in his Matthiam & Paulum, qui post mortem Christi Domini reliquis adjuncti fuerant, evangelium per omnem terram prædicavisse per annos XXV. usque ad principium Neroniani imperij, & Petrum Romam profectum quum Nero illic imperaret. Et hanc quidem fuisse tum communem de Petri ad urbem Romam profectione opinionem, tamenetsi aliter post nonnullos veteres senserit Eusebius, valde probabile est, cùm Lactantius nullam de ea re controver-

siam moveat. Fortassis ergo ex his viginti quinque annis, qui ad prædicationem omnium Apostolorum ex æquo pertinent, orta est opinio de viginti quinque annis quos quidam veteres & innumerabile recentiorum agmen sancto Petro Apostolo tribuunt in sede Romana. Sanè licèt frustra ac supervacaneè à nonnullis negari putem adventum ejus ad urbem Romam, qui clarissimis veterum testimoniis comprobatus est, de tempore tamen multùm ambigo, cùm videam tot tantasque difficultates habere eorum sententiam qui illum Romam venisse volunt Claudio imperante ut coacti sint duplicare profectionem ejus in urbem & duplex item ejus cum Simone mago certamen comminisci, primò quidem temporibus Claudij, dein principatu Neronis. Quæ res quàm absurda sit, cùm id à nullo veterum proditum sit memoriæ literarum, pervident istarum rerum periti. Nam quod à recentiore auctore sine alicujus vetustioris auctoritate profertur, contemnitur, ut monuit illustrissimus Cardinalis Baronius. Itaque si fas esset recedere à vulgari & in animis hominum insita opinione, ei Lactantianam lubenter præferrem; id est, Petrum quidem Romæ prædicasse evangelium facilè concederem, non sub Tiberio Claudio, ut vulgò putant, sed sub Nerone Claudio. Quippe stabilita semel hac verissima, ut puto, sententia, conquiescit statim omnis disputatio absque ullo incommodo auctoritatis Romani Pontificis. Neque enim longa annorum series, quibus Petrus fuerit Episcopus Romæ, primatum illius Ecclesiæ stabilivit, sed persona Petri, qui cathedram suam ibi collocavit, & eam suo sanguine solidavit ac confirmavit.

FVNDAMENTA MISERVNT] id est, posuerunt, ut ipse Lactantius scripsit in loco paulò antè laudato: *Discipuli verò per provincias dispersi, fundamenta Ecclesiæ ubique posuerunt, facientes & ipsi in nomine magistri Dei magna & penè incredibilia miracula.* Agrariæ rei scriptores mittere dicunt pro ponere, ut pluribus ostendit vir clarissimus Nicolaus Rigaltius in glossis.

CONVERTIT MVL. AD IVSTITIAM] id est, ad cultum veri Dei, ut loquitur Lactantius lib. VII. institut. cap. XVII. Idem lib. V. cap. VII. *Reddita quidem terra, sed paucis assignata justitia est, quæ nihil aliud est quàm Dei unici pia & religiosa cultura.* Qua voce passim ad significandam religionem Christi utitur Lactantius in hoc libro & in reliquis lucubrationibus suis. Sulpitius Severus lib. II. sacræ hist. loquens de Romanis ad audiendum Paulum convenientibus: *qui veritate intellecta, virtutibusque Apostolo-*

rum, quas tum crebrò ediderant, permoti, ad cultum Dei sese conferebant.

TEMPLUM FIDELE AC STABILE] Ecclesiam nimirum, *qua est verum templum Dei, quod non in parietibus est, sed in corde ac fide hominum qui credunt in eum ac vocantur fideles*, ut ait Lactantius in libro quarto institutionum cap. XIV. Et in capite sequenti Ecclesiam vocat æternum & immortale Dei templum. quod etiam repetit in capite secundo libri de ira Dei. Hinc infrà de Nerone in hoc ipso libro: *Prosilivit ad excidendum cœleste templum.* Et cap. XV. *Nam Constantius, ne dissentire à majorum præceptis videretur, conventicula, id est, parietes, qui restitui poterant, dirui passus est, verum autem Dei templum, quod est in hominibus, incolume servavit.* Hinc libro quarto institut. cap. X. ait necesse fuisse *Dei filium descendere in terram ut constitueret Deo templum doceretque justitiam.*

PRIMUS OMNIUM PERSECUTUS] Tertullianus in apologetico cap. V. *Consulite commentarios vestros. Illic reperietis primum Neronem in hanc sectam tum maximè Romæ orientem Cæsariano gladio ferocisse. Sed tali dedicatore damnationis nostræ etiam gloriamur.* Petilianus Episcopus Constantiniensis, sive Cirtensis, partis Donatistarum apud Augustinum lib. II. contra literas Petiliani cap. XCII. *Relinquam Neronem, qui primus persecutus est Christianos.* Sulpitius Severus lib. II. de Nerone loquens: *qui, non dicam Regum, sed omnium hominum, & vel immanium bestiarum sordidissimus, dignus extitit qui persecutionem in Christianos primus inciperet.*

NE SEPULT. Q. LOCUS] Contrà Suetonius docet eum funeratum esse impensa ducentorum millium, & reliquias ejus Domitiorum monumento conditas, quod prospiciebatur è campo Martio impositum colle hortorum, & fuisse qui per longum tempus vernis æstivisque floribus tumulum ejus ornarent.

VIVUM RESERVATUM] Ea fuit quorundam veterum persuasio, Neronem non esse mortuum, sed adhuc vivere, & venturum ante seculi finem, & vel ipsum fore Antichristum, vel temporibus iisdem per occidentem sæviturum quibus ille per orientem, ut observavit Casaubonus ad Suetonium. Qua de re vide etiam annales ecclesiasticos illustrissimi Cardinalis Baronij. Sed alia mens Lactantio fuit, qui eos qui ita sentiunt, delirare pronuntiat. Quare falsa prorsùs est conjectura Iosephi Isæi, qui in Notis ad librum septimum divinarum institutionum cap. XVI. suspicatur

Lactantio eam sedisse sententiam ut crediderit Regem illum potentissimum, qui in fine mundi princeps omnium constituetur, futurum Neronem, eoque nomine Lactantium arguit erroris.

SIBYLLA DICENTE] Sic libros Sibyllinos laudare solet Lactantius, tametsi illos sciret non unius esse Sibyllæ, sed plurium. Ita ipse libro primo divinar. institut. cap. VI. *Et sunt singularum singuli libri: qui quia Sibyllæ nomine inscribuntur, unius esse creduntur. Sed & nos confusè Sibyllam dicemus, sicubi testimoniis earum fuerit abutendum.* Duo autem sunt loca in vulgatis Sibyllarum oraculis ad quæ respexisse hoc loco reor Lactantium. Primus habetur in libro quinto.

Ἥξει δ' ἐκ περάτων γαίης μητροκτόνος ἀνὴρ
Φεύγων ἠδὲ νόοι, ὀξὺ στόμα μεριμνίζων,
Ὃς πᾶσαν γαῖαν καθελεῖ, καὶ πάντα κρατήσει.

Quæ sic Latinè versa sunt à Sebastiano Castalione.

Matris & occisor quidam de finibus orbis
Vir fugiens veniet, spirans immane, fremensque,
Omnes qui terras vastabit, & omnia vincet.

Secundus locus ita habet in libro octavo Sibyllinorum oraculorum.

-- ------ ἢν ὁπόταν γ' ἐπανέλθῃ
Ἐκ περάτων γαίης ὁ φυγὰς μητροκτόνος ἐλθὼν,
Ταῦτ' ἅπασι διδοὺς πλουτίζει μέγαν Ἀσίδι θήσει.
---- *ut quando redibit*
Extremo cæsor matris fugitivus ab orbe
Omnibus has donans, Asiam locupletet abundè.

ALTER NON MINOR] id est, Domitianus, calvus Nero dictus à Iuvenale, quem Tertullianus in apologetico cap. V. vocat portionem Neronis de crudelitate, & Eusebius lib. III. hist. eccles. cap. XVII. Neronianæ impietatis & odij adversùs Deum successorem. Tertullianus: *Tentaverat & Domitianus, portio Neronis de crudelitate: sed quia & homo, facilè cœptum repressit, restitutis etiam quos relegaverat.* Ita veteres editiones & vetus codex Colbertinus. Posteriores editores maluerunt *qua*; quàm bene, viderint alij. Ceterùm quod heic à Tertulliano dicitur de restitutis Christianis quos Domitianus relegaverat, non ita intelligendum est ut putavit Franciscus Zephyrus, nimirum Domitianum, quia non omnem exuerat humanitatem, neque dignos exilio aut alia mulcta Christianos videret, repressisse impetum, & quos jam in insulas aliaque passim loca relegarat, eundem ipsum restituisse. Falsum enim istud; CAP. III.

neque Christiani revocati sunt ex insulis ante imperium Nervæ, ut constat ex his quæ paulò pòst referemus ex Dione & Clemente Alexandrino, tum etiam ex Lactantio.

ERASA EST] Macrobius lib. I. Saturnal. cap. XII. *Octobrem verò suo nomine Domitianus invaserat, sed uti infaustum vocabulum ex omni are vel saxo placuit eradi.*

MVL. MIR. OP. FABRICASSET] Suetonius in Domitiano: *Plurima & amplissima opera incendio absumta restituit, in queis & Capitolium, quod rursus arserat, sed omnia sub titulo tantùm suo, ac sine ulla pristini auctoris memoria.*

NEQ. IMAG. N. TITVLOR.] Idipsum scribit Eusebius lib. III. cap. XX. historiæ ecclesiasticæ. Suetonius: *Contrà Senatus adeo lætatus est ut repleta certatim curia non temperaret quin mortuum contumeliosissimo atque acerbissimo acclamationum genere laceraret, scalas etiam inferri, clypeosque & imagines ejus coram detrahi & ibidem solo affigi juberet, novissimè eradendos ubique titulos abolendamque omnem memoriam decerneret.* Vide etiam Xiphilinum in Nerva, & Procopij Cæsariensis historiam arcanam pag. 37. editionis Lugdunensis.

ECCLESIA RESTITVTA] Narrat Dio apud Xiphilinum, Nervam omnes qui impietatis in deos rei fuerant absolvisse, exules in patriam reduxisse, edicto insuper vetuisse ne cui liceret aut impietatis sive Iudaicæ sectæ (sic tum vocabant religionem Christi) quempiam dehinc insimulari. Ea porrò occasione Ioannes Apostolus, qui in Patmon insulam à Domitiano fuerat relegatus, exilio solutus, Ephesum reversus est, ut ex Clemente Alexandrino recitat Eusebius lib. III. cap. XXIII.

BONI PRINCIPES] quamvis pagani. Lactantius in fine libri septimi divinarum institutionum ad Constantinum: *Quoniam unus ex omnibus extitisti qui præcipua virtutis & sanctitatis exempla praberes, quibus antiquorum principum gloriam, quos tamen fama inter bonos numerat, non modò æquares, sed etiam, quod est maximum, præterires. Illi quidem natura fortasse tantùm similes justis fuerunt. Qui enim moderatorem universitatis Deum ignorat, similitudinem justitiæ assequi potest, ipsam verò non potest.* De bonis principibus, qui & libertatem credendi nostris hominibus permiserunt, & eorum ministerio in palatio & in provinciis usi sunt, eosque ad maximas dignitates evexerunt, videndus Eusebius in initio libri octavi hist. eccles.

NVLLVS TERR. ANGVLVS] Lactantius lib. IV.

institut. cap. XXVI. *Nam quoniam is qui patibulo suspenditur, & conspicuus est omnibus & ceteris altior, crux potius electa est, quæ significaret illum tam conspicuum tamque sublimem futurum ut ad eum cognoscendum pariter & colendum cunctæ nationes ex omni orbe concurrerent. Denique nulla gens tam inhumana est, nulla regio tam remota, cui aut passio ejus aut sublimitas majestatis ignota sit.*

NVLLA DENIQVE NATIO] In veteri codice legitur, *nulla denique Dei natio.* Sed nos vocem *Dei*, quæ heic omnino superflua erat, abjecimus. Et nostram emendationem confirmat Lactantij locus mox relatus.

PRINCIPALE FASTIGIVM] Lactantius in epilogo libri septimi ad Constantinum: *Te providentia summæ divinitatis ad fastigium principale provexit.* CAP. IV.

ADVERSVM CARPOS]. Constantinus in oratione ad sanctorum cœtum cap. XXIV. Getas sive Gothos vocat, auctor Chronici Alexandrini Francos, Zosimus libro primo historiarum Scythas. de quibus etiam interpretatur Cuspinianus. Ac sanè Constantinus in eadem oratione scribit Decium perijsse in campis Scythicis. Res ista sic conciliari potest ut quia Carporum Gothorumque eadem origo erat, & quia utrique propter Istrum fluvium sedes habebant, ut Zosimus docet, facilè eorum nomina permutarentur, & alius ad Gothos referret quæ alibi de Carpis & Scythis leguntur. Quod de Francis quoque hominibus, qui ejusdem cum Carpis Gothisque originis erant, intelligi velim.

NEC SEPVLTVRA] Epitome Victoris: *In solo barbarico inter confusas turbas gurgite paludis submersus est, ita ut nec cadaver ejus potuerit inveniri.* Rem multò aliter narrat auctor Chronici Alexandrini, qui scribit Decium ab uno aliquo principum mactatum unà cum filio fuisse in Abyrto. Eusebius in Chronico: *Decius cum filio in Abritto occiditur.* ubi vide Notas Iosephi Scaligeri.

VALERIANVS] Mira sunt quæ de modestia ac mansuetudine reliquisque summis Valeriani virtutibus tradit Trebellius Pollio: quæ confirmantur etiam ab Eusebio, qui lib. VII. hist. eccles. cap. X. illum vel ex eo maximè commendat quòd mansuetissimus ac benignissimus fuerit erga Christianos; additque nullum superiorum principum, ne illos quidem ipsos qui palam Christiani fuisse dicuntur, tanta humanitate ac benevolentia nostros complexum esse. quantam Valerianus præ se ferebat initio principatus sui, totamque eius familiam Christianis hominibus abundasse, ita ut Dei Ecclesia esse videretur. Sed postea immensùm CAP. V.

mutatus ab illo, crudelissimè sæviit in Christianos; ac mox secuta Dei manus, quæ illum graviter afflixit.

INCLINARE SIBI ROMANUM] Acta sancti Pontij martyris cap. XXIV. *Valerianus scilicet Imperator in captivitatem ductus à Sapore Rege Persarum, non gladio sed ludibrio omnibus diebus vitæ suæ merita pro factis percepit, ita ut quotienscunque Rex Sapor equum conscendere vellet, non manibus ejus, sed incurvato dorso, & in cervice ejus pede posito, equo membra locaret.* Non stratoris igitur officium exhibebat Sapori Valerianus, sed planè vicem stapedis aut scalæ illi in equum ascensuro præstabat, ut rectè ex hoc actorum sancti Pontij loco, quorum auctorem facit Eutropium, observavit Salmasius ad Trebellium Pollionem pag. 276.

FILIUM IMPERATOREM] nimirum Gallienum; de quo narrat idem Pollio quòd *comperta patris captivitate gauderet*, tantum abfuit ab ea vindicanda. Addit paulò pòst Trebellius; *Et cùm plerique patris ejus captivitatem mærerent, ille specie decoris, quòd pater ejus virtutis studio deceptus videretur, supra modum lætatus est.*

DIREPTA EST EI CUTIS] id est, Valeriano. Confirmat hanc historiam Constantinus Imperator in oratione ad sanctorum cœtum cap. XXIV. *Tu quoque Valeriane cùm eandem crudelitatem in famulos Dei declarasses, justum Dei judicium omnium oculis subjecisti, captus ab hostibus, & in vinculis circumductus cum chlamyde purpurea & reliquo imperiali cultu, tandem verò à Sapore Persarum Rege, detracta tibi cute, condiri jussus, sempiternum calamitatis tuæ tropæum spectandum præbuisti.* Qui locus lucem accipit ex Lactantio. Vide porrò quæ illic adnotat vir clarissimus Henricus Valesius.

CAP. VI. VÆSANUS ET PRÆCEPS] Flavius Vopiscus: *Aurelianus, quod negari non potest, severus, truculentus, sanguinarius fuit princeps.* Eutropius lib. IX. de eodem: *Vir in bello potens, animi tamen immodici & ad crudelitatem propensioris.*

EXTINCTUS EST] Eleganter idem Constantinus in eodem capite XXIV. *Tu item Aureliane, fax omnium vitiorum, quàm præsenti & perspicua divini numinis vindicta, dum furore percitus Thraciam percurreres, in medio via publica casus, sulcos aggeris publici impio sanguine complevisti.*

COENOFRURIO] inter Heracleam & Byzantium. Flavius Vopiscus in D. Aureliano: *Sed quum iter faceret, apud Cœnophrurium mansionem, quæ est inter Heracliam & Byzantium,*

Byzantium, malitia Notarij sui & manu Mucaporis interemptus est. Vide Eutropium lib. IX.

FALSA SVSPICIONE] Eam historiam multis enarrat idem Vopiscus, quem consule.

AVARITIA] Idem Vopiscus in Numeriano: *Quum Diocletianus apud Tungros in Gallia quadam in caupona moraretur, in minoribus adhuc locis militans, & cum Druyde quadam muliere rationem convictus sui quotidiani faceret, ac illa diceret, Diocletiane, nimium avarus, nimium parcus es, joco non serio Diocletianus respondisse fertur: Tunc ero largus quum Imperator fuero.* CAP. VII.

TRES PARTICIPES REGNI] Maximianum cognomento Herculium anno Christi CCLXXXV. Constantium cognomento Chlorum & Galerium Maximianum cognomento Armentarium anno CCXCIII. *Quatuor sanè principes mundi*, inquit Vopiscus in Carino, *fortes, sapientes, benigni, & admodum liberales, unum in republica sentientes.* Sed hæc scribebantur de vivis principibus; & adulatio suberat, ut patet ex libro Iuliani Imperatoris de Cæsaribus. In Chronico Alexandrino scriptum est Diocletianum communicasse imperium cum Maximiano Herculio anno tertio imperij sui, & Maximianum Iovium & Constantium in consortium imperij adscitos Nicomediæ XII. Kal. Iun. anno nono imperij Diocletiani, id est, anno Christi CCXCII. ut interpretatur Baronius, seu veriùs anno CCXCIII. Sed postea dicturi sumus de initiis Maximiani Herculij & aliorum. Nunc satis erit admonere graviter errare auctorem Chronici Alexandrini quum tradit Maximianum Iovium & Constantium factos fuisse Cæsares XII. Kalendas Iunias, quos ad principale fastigium evectos esse Kalendis Martiis extra omnem est controversiam.

ENORMITATE INDICTIONVM] id est, tributorum. Salvianus libro quinto pag. 105. secundæ editionis nostræ: *Quibus enim aliis rebus Bacaudæ facti sunt nisi iniquitatibus nostris, nisi improbitatibus judicum, nisi eorum proscriptionibus & rapinis qui exactionis publicæ nomen in quæstus proprij emolumenta verterunt, & indictiones tributarias prædas suas esse fecerunt?* Et pag. 107. *Decernuntur his nova munera, decernuntur novæ indictiones.* Item pag. 108. extrema: *Nam sicut in onere novarum indictionum pauperes gravant, ita in novorum remediorum opitulatione sustentant: sicut tributis novis minores maximè deprimuntur, sic remediis novis maximè sublevantur.*

DESERERENTVR AGRI] Idem Salvianus pag.

103. *Iam verò illud quale quàm familiare Romanis, quòd se invicem exactione proscribunt.* Item pag. 104. *Inter hæc vastantur pauperes, viduæ gemunt, orphani proculcantur, in tantum ut multi eorum & non obscuris natalibus editi, & liberaliter instituti, ad hostes fugiant, ne persecutionis publicæ adflictione moriantur.* & reliqua.

RATIONALES] id est, procuratores Principum, quorum cura erat ut in provinciis bona caduca & vacantia fisco vindicarent, quemadmodum ad Ammianum Marcellinum & ad Eusebium observavit vir doctissimus Henricus Valesius. Rectè autem hoc tempore mittebantur rationales, quia multa bona vacabant ob desertionem agrorum.

AD EXHIBENDOS MILITES] id est, ad præstanda stipendia militibus. Nam in jure civili exhibere significat suppeditare alimenta & cetera ad vitam necessaria, ut in l. 1. Dig. *De off. Præf. urbi*, & l. 34. Dig. *De negotiis gestis*. Sic etiam in jure canonico. Extat enim in libro tertio Extravagantium communium, in titulo *De censibus*, constitutio Benedicti XII. in qua verbum *exhibere* sumitur pro *procurare*, ut heic notat glossa, id est, alimenta ministrare. Immo in capite octavo Actorum legitur eodem sensu: *In locis autem illis erant prædia principis insulæ, nomine Publij; qui nos suscipiens, triduo benignè exhibuit.*

LEGEM PRET. RER. VENAL.] Appositè prorsùs ad hunc locum Ammianus Marcellinus lib. XXII. pag. 226. editionis Henrici Valesij, de Iuliano Imperatore agens: *Inter præcipua tamen & seria illud agere superfluum videbatur, quòd nulla probabili ratione suscepta popularitatis amore vilitati studebat venalium rerum, quæ nonnunquam secùs quàm convenit ordinata inopiam gignere solet & famem.* Vilitatem vocabant antiqui quum res parvo pretio constabant, ut pluribus ostendit idem Valesius ad hunc Ammiani locum. Arnobius in libro primo adversùs gentes: *Sæpenumero maximos annonæ fuisse proventus, vilitates, atque abundantias rerum tantas ut commercia stuperent universa, pretiorum auctoritate prostrata.*

LEX NECESSITATE IPSA] *Quoniam leges ea intentione latæ sunt ut proficiant, non ut noceant*, ut ad Avitum Viennensem Episcopum scribit Papa Symmachus. L. Valerius apud T. Livium lib. XXXIV. loquens de abrogatione legis Oppiæ: *Cui non apparet ob inopiam & miseriam civitatis, quia omnium privatorum pecuniæ in usum publicum vertendæ erant, istam legem scriptam, tamdiu mansuram quandiu causa scribendæ legis mansisset?*

MAGNA PARS CIVITATIS] Nicomediæ, ubi habitabat Diocletianus, quam verò studebat urbi Romæ coæquare, ut statim dicet Lactantius. Sic Constantinus M. Constantinopolim Romæ desideravit æquare. Fragmentum de Constantio Chloro & Constantino M. editum ab Henrico Valesio post Ammianum Marcellinum pag. 475. *Constantinus autem ex Byzantio Constantinopolim nuncupavit ob insigne victoria; quam velut patriam cultu decoravit ingenti, & Roma desideravit aquari.* Eutropius lib. x. loquens de Constantino: *Primus urbem nominis sui ad tantum fastigium evehere molitus est ut Roma amulam faceret.*

LICITVM CONSVETVDINE] Comœdia Queroli: *Non facilè intelligo perjurium joculare quid putas. Tamen transeamus quod, ut video, consuetudo jam fecit leve.* S. Ambrosius epist. LXVI. *Numquid ideo licet quia non est prohibitum.*

FRATER EIVS] Ista non sic accipienda sunt quasi Maximianus Herculius fuerit natura frater Diocletiani, sed *frater imperij*, ut eleganter loquitur Severus Imperator ad Albinum scribens apud Iulium Capitolinum, ex more videlicet Regum, qui se fratres solent vocare, uti pluribus ad Annam Comnenam pag. 274. ostendit vir eruditissimus Carolus Dufresnins. Nam planum est ex panegyrico quem Mamertinus Herculio dixit, non natura illum Diocletiani fratrem fuisse, sed electione, ut verbis utamur sancti Ambrosij ex epistola XLIII. *Diversum sanguinem*, inquit Mamertinus, *affectibus miscuistis. Non fortuita in vobis est germanitas, sed electa.* Illud ipsum confirmat etiam Eumenius in panegyrico primo ad Constantinum M. ubi post laudatam Diocletiani constantiam in retinendo vitæ privatæ usu, addit: *Hunc ergo illum qui ab illo fuerat frater adscitus puduit imitari.* Denique Diocletianus erat Dalmata, iste Pannonius. Adde quòd nullus historicus tradit eos natura fratres fuisse. Eodem porrò more Galerius Maximianus, quia Cæsar cum Constantio factus fuerat, ejus frater vocatur à Trebellio Pollione in D. Claudio: *Qua idcirco posui ut sit omnibus clarum Constantium, divini generis virum, sanctissimum Cæsarem, & Augusta ipsum familia esse, & Augustos multos de se daturum, salvis Diocletiano & Maximiano Augustis & ejus fratre Galerio.* Immo qui eodem aut pari magistratu fungebantur in republica, fratres vocabantur, ut patet ex epistola CLX. sancti Augustini. Ceterùm in constituendis Maximiani Herculij initiis variæ ac multùm inter se discrepantes sunt eruditorum virorum sententiæ, quas in libro XI. de doctrina temporum cap. XXXI. enumerat Diony-

CAP. VIII.

sius Petavius. Ipse ea ponit in anno Christi CCLXXXV. quo tribunitiæ potestatis perinde ut imperij secundum annum Diocletianus iniit. Id autem colligit vir doctissimus ex eo quòd incertus auctor panegyrici Maximiano & Constantino dicti affirmet Maximianum vigilias & curas imperatorias viginti annis expertum esse, & vicesimo anno Imperatorem, octavò Consulem fuisse, tum etiam quia Aurelius Victor tradit ei anno minùs potentiam fuisse quàm Diocletiano. Sanè anni imperij Maximiani hanc certam, ut mihi videtur, regulam habent quòd vigesimus annus imperij debet concurrere cum octavo ejusdem consulatu. Cùm ergo certum sit octavum consulatum ejus incidisse in annum Christi CCCIV. & ex Fastis Idatianis sciamus initium imperij ejus fuisse Kalendas Apriles, consequens est illum à Diocletiano factum fuisse Cæsarem Kalendis Aprilibus anni CCLXXXV. cùm Diocletianus jam imperaret à mense Novembri proximè præterito. Nam & Eusebius in Chronico Maximianum dicit in consortium imperij adscitum anno secundo Diocletiani, non quidem in editione Scaligeri, sed in tribus antiquis exemplaribus manuscriptis bibliothecæ Colbertinæ, quorum unum est antiquissimum & optimum, tum etiam in veteri illa editione Veneta, & in ea quam Arnaldus Pontacus Episcopus Vasatensis emisit ad veterum exemplarium fidem castigatam. Quod tamen non ita intelligendum est ut Maximianus dicatur adscitus in consortium imperij quum jam Diocletianus imperasset per annum integrum, sed anno secundo ex quo Diocletianus levatus fuerat, incipiendo à Kalendis Ianuariis, ut tum auspicari solebant annum. Ad quam etiam regulam revocanda sunt verba Aurelij Victoris dicentis Maximiano anno minùs potentiam fuisse quàm Diocletiano, inchoato videlicet, non completo. Nam, ut dixi, certa illa est regula, vigesimum annum imperij Maximiani non posse disjungi ab octavo ejus consulatu. Referenda sunt autem verba panegyrici. *Te rursus vicesimo anno Imperatorem, octavo Consulem, ita amplexu quodam suo Roma voluit detinere ut videretur augurari jam & timere quod factum est.* Quæ verba sic interpretari oportet ut dicamus Maximianum Romæ remansisse post discessum Diocletiani, & illic Consulem processisse Kalendis Ianuariis anni CCCIV. imperij sui XIX. exeunte, vigesimum inchoasse Kalendis Aprilibus quæ in consulatum ejus octavum inciderunt, deinde Roma digressum eo anno quo Consul octavùm erat, excitasse querelas & suspiciones civium Romanorum, quasi jam augurarentur & timerent quod factum est, id est, depositionem

imperij, quæ anno sequenti post consulatum ejus octavum evenit, quum ipse inisset vigesimum primum imperij sui annum. Itaque Diocletianus imperium habuit mensibus tantùm quatuor & duodecim diebus plus quàm Maximianus. Imperavit autem per annos viginti, menses quinque, dies duodecim; Maximianus verò per annos viginti & mensem unum integrum.

IN VTROQVE MENS VNA] id est, Diocletiano & Maximiano, quos notant antiqui pari in societate potentiæ fuisse concordes, & Maximianum Diocletiano in omnibus semper obsecundasse. Mamertinus in panegyrico quem dixit Maximiano: *Vestra hæc concordia facit, invictissimi principes, ut vobis in tanta æqualitate successuum etiam fortuna respondeat. Rempublicam enim una mente regitis, neque vobis tanta locorum diversitas est quò minùs etiam veluti junctis dexteris gubernetis.* Idem in genethliaco: *Intelligimus enim, sacratissimi principes, geminum vobis, quamvis dispares sitis ætatibus, inesse consensum; neque tibi ille cunctatior, sed invicem vosmet imitamini, invicem vestros affectatis annos. Sic vos estis juniores, ambo seniores. Neuter plus suis moribus favet. Vterque se vult esse quod frater est.* Flavius Vopiscus in Carino, loquens de Diocletiano & Maximiano, Galerio Maximiano & Constantio: *Quatuor sanè principes mundi, fortes, sapientes, benigni, & admodum liberales, unum in republica sentientes.* Aliter tamen sensisse video Iulianum Imperatorem, qui in libro de Cæsaribus ait Deos quidem admiratos esse illorum concordiam, sed unum eorum acerbè & intemperanter se gerentem, rerum novarum cupidum, & perfidiæ plenum, neque in omnibus tetrachordo concordem, à Sileno admissum non fuisse in convivium Imperatorum. Quo loco designari Maximianum Herculium satis apparet.

AVARITIA MINORI ALTERO] Hæc sanè corrupta ac depravata sunt. Quippe heic dicere videtur Lactantius Herculium avariorem Diocletiano fuisse, quem tamen paulò pòst scribit non admodum diligentem fuisse in conservandis opibus quas ei Africa & Hispania opulentissimæ provinciæ subministrabant. Et infrà cap. XXIX. de eodem loquens ait: *Thesauros invadit, donat ut solet largè.* Vnde colligi potest quanta fides habenda sit actis sancti Mauritij & sociorum ejus ab Eucherio conscriptis, ubi Herculius describitur *ferus animo, avaritia crudelis.*

LOCVPLETES SENATORES] exemplo videlicet D. Aureliani, de quo hæc scribit Vopiscus in vita ejus. *Dicitur præterea hujus fuisse crudelitatis ut plerisque senatori-*

bus simulatam ingereret factionem conjurationis ac tyrannidis, quo faciliùs eos posset occidere.

EFFODERENTUR LUMINA] Lactantius lib. VII. institut. cap. XXVI. de Roma : *Precandusque nobis & adorandus est Deus cœli, si tamen statuta ejus & placita differri possunt, ne citiùs quàm putemus tyrannus ille abominandus veniat qui tantum facinus moliatur ac lumen illud effodiat cujus interitu mundus ipse lapsurus est.* De eodem senatu Romano agens Mamertinus in genethliaco Maximiani sic scribit : *Ipsa etiam gentium domina Roma, immodico propinquitatis vestræ elata gaudio, lumina senatus sui misit.*

CONSTANTIUM] cognomento Chlorum, Constantini M. patrem, principem optimum & benignissimum, uti jure meritòque vocatur in veteri inscriptione Nicomediensi nondum edita, quam in ea urbe ante hos annos ex veteri lapide in area Moscheæ novæ reperto descripsit vir clarissimus Ioannes Vaillant Antiquarius regius, & mecum humanissimè communicavit. Sic autem habet :

OPTIMO. BENIGNISSIMOQ.
PRINCIPI. FLAVIO. VALERIO
CONSTANTIO. NOB. CÆSARI
GERMANICO. MAX. CONS. COLONIA
NICOMEDIENSIUM. D. N. M. Q. EIUS.

Posita est hæc inscriptio post victoriam quam Constantius reportavit de Germanis sive Alamannis, post quam vocatus est Germanicus, anno Christi CCXCIV. quum ipse & Galerius Maximianus essent Consules. De hac victoria sic loquitur Eutropius lib. IX. *Per idem tempus à Constantio Cæsare in Gallia pugnatum est circa Lingones. Die una adversam & secundam fortunam expertus est. Nam cùm repentè barbaris ingruentibus intra civitatem esset coactus tam præcipiti necessitate ut clausis portis in murum funibus tolleretur, vix quinque horis medijs adventante exercitu, sexaginta ferè millia Alamannorum cæcidit.* Quòd si quis titulum Germanici additum Constantio velit post devictos Francos, potest & ea quoque sententia bona esse.

CAP. IX. MAXIMIANUS] cui prænomen Galerio fuit, cognomen Armentario. Gener fuit Diocletiani, quia Valeriam filiam ejus habuit uxorem, mulierem castissimam & infelicissimam. Sed de ea postea pluribus agemus.

HUIC BESTIÆ] Sic persecutores Christianorum nominare solet Lactantius. Cujus appellationis hanc reddit rationem in libro quinto divinarum institutionum cap. XI. *Nam quis Caucasus, quæ India, quæ Hyrcania tam immanes,*

tam sanguinarias unquam bestias aluit? Quoniam ferarum omnium rabies usque ad ventris satietatem furit, fameque sedata, protinus conquiescit. Illa est vera bestia cujus una jussione funditur ater ubique cruor, crudelis ubique luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago. Nemo hujus tanta belluæ immanitatem potest pro merito describere, quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis sævit, & non tantùm artus hominum dissipat, sed & ossa ipsa comminuit, & in cineres furit, ne quis extet sepulturæ locus Non absurda autem conjectura fuerit si quis hæc quoque dicta suspicetur adversùs Galerium Maximianum, hominem crudelissimum, quem & Lactantius & ceteri vocant auctorem persecutionis adversùm Christianos excitatæ, ut observabimus infrà. Eadem ratione Sulpitius Severus in libro secundo sacræ historiæ Neronem vocat immanium bestiarum sordidissimum, & Victor lib. v. de persecutione Vandalica Hunericum Regem bestiam quoque vocat.

MATER EIUS) Romula. de qua paulò pòst.

DACIAM NOVAM) id est, Daciam Aureliani, nimirum eam Mœsiæ partem in quam Aurelianus populos transtulerat quos ex Dacia Trajani abduxerat. Ea amissa fuerat sub Gallieno, sed ab Aureliano revocata ad Romanam ditionem, ac postea rursum ab eo intermissa, quia desperabat posse retineri, abductique ex ea Romani in media Mœsia collocati sunt, ut in libro nono tradit Eutropius. Flavius Vopiscus in D. Aureliano: *Quum vastatum Illyricum ac Mœsiam deperditam videret, provinciam trans Danubium Daciam à Trajano constitutam sublato exercitu & provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri; abductosque ex ea populos in Mœsiam collocavit, appellavitque suam Daciam, quæ nunc duas Mœsias dividit.* Tum ergo haudubiè Romula mater Galerij, quæ erat Transdanubiana, confugerat in Daciam novam.

TRAIECTO AMNE) id est, Danubio, ubi constitutus erat limes duarum Daciarum illius temporis.

CARO INGENS] Consentanea Lactantio narrat Eusebius lib. VIII. hist. eccles. cap. XVI. & libro primo de vita Constantini cap. LVII. nimirum Galerio Maximiano totam corporis molem ob nimiam alimenti copiam in immensam quandam pinguedinem excrevisse, etiam ante morbum quo perijt.

PER ARMENIAM] majorem, ut docet Sextus Rufus. Duæ itaque fuere Armeniæ, Euphrate fluvio invicem disterminatæ. Minor Cappadociæ juncta erat, major Per-

sarum regno contigua. Itaque quum bellum in Armenia majore parabatur, procul erant exercitus à Nicomedia, adeoque Diocletianus tutus erat adversùs timorem de Persis. Narrat ergo Sextus Rufus Maximianum Cæsarem, quum prima congressione pulsus fuisset à Persis, à Diocletiano vix *impetrasse ut reparato de limitaneis Daciæ exercitu eventum Martis repeteret. In Armenia majore ipse Imperator cum duobus equitibus exploravit hostes, & cum viginti quinque milibus superveniens castris hostilibus, subitò innumera Persarum agmina adgressus ad internicionem cæcidit. Rex Persarum Narseus effugit. Vxor ejus & filiæ captæ sunt, & cum maxima pudicitiæ custodia reservatæ. Pro qua admiratione Persæ non modò armis sed etiam moribus Romanos superiores esse confessi sunt, Mesopotamiam cum Transtigritanis quinque regionibus reddiderunt.* Insignis est hic locus, & qui merebatur à nobis describi.

FVGATO NARSEO] Ista contigisse anno Christi CCXCVII. pluribus probat Henricus Valesius in Notis ad Eusebium pag. 170. quem consule. Quamquam, fatendum enim est, victoriam Galerij de Persis contigisse anno XVII. imperij Diocletiani disertè scriptum est in optimo illo & antiquissimo Chronico Eusebiano bibliothecæ Colbertinæ: in veteri verò editione Veneta revocatur ad annum XIV. Triumphus autem de Narseo victo actus est Romæ tempore vicennalium anno CCCIII. ut ostendemus infrà ad caput XVII.

DETRECTARET CÆSARIS NOMEN] Non fuit ille solus qui imperium habere quàm expectare mallet. Iulianus Cæsar eum secutus est; qui Cæsaris nomine non contentus, Augustum se appellari & voluit & passus est. Quod ubi ad Constantium Imperatorem perlatum est, ille Leonam Quæstorem suum, ut in libro XX. tradit Ammianus Marcellinus, in Gallias cum litteris datis ad Iulianum pergere celeri statuit gradu, cum, si saluti suæ proximorumque consuleret, tumenti flatu deposito, intra Cæsaris se potestatem continere præcipiens. Sed Iulianus restitit, sub nomine celsi se imperij multò officiosiùs pariturum asseverans, ut legitur in Epitome Victoris.

DIOCLES ANTE IMPERIVM] Infrà cap. XIX. *Huic purpuram Diocletianus injecit suam, qua se exuit, & Diocles iterum factus est.* Epitome Victoris: *Diocletianus Dalmata, Anulini senatoris libertinus, matre pariter atque oppido nomine Dioclea, quorum vocabulis, donec imperium sumeret, Diocles appellatus, ubi orbis Romani potentiam cepit,*

Graium nomen in Romanum morem convertit. Vide Valesium in Notis ad Eusebium pag. 165. Emendandus ergo Flavius Vopiscus in loco à nobis suprà relato ex vita Numeriani: ubi legendum, *Diocles, nimiùm avarus*, pro eo quod ibi legitur; *Diocletiane.*

SVMMA FELICITATE REGNAVIT] Vide quæ adnotamus infrà ad caput XVII.

SCRVTATOR RER. FVTVR.] Aurelius Victor: *Namque imminentium scrutator, ubi fato intestinas clades &c.* CAP. X.

QVIDAM MINISTRORVM] Et hic quoque locus apertè ostendit librum istum esse Lactantij. Similia enim omnino ipse habet in libro quarto institutionum cap. XXVII. *Nam cùm dijs suis immolant, si assistat aliquis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant, nec responsa potest consultus reddere vates. Et hac sæpe causa præcipua justitiam persequendi malis Regibus fuit. Cùm enim quidam ministrorum nostrorum sacrificantibus Dominis assisterent, imposito frontibus signo deos illorum fugaverunt, ne possent in visceribus hostiarum futura depingere. Quod cùm intelligerent aruspices, instigantibus ijsdem dæmonibus quibus prosecrant, conquerentes prophanos homines sacris interesse, egerunt principes suos in furorem ut expugnarent Dei templum.* Quo loco, ut illud obiter admoneam, lapsus graviter est Iosephus Isæus putans heic agi de templo Iovis, Apollinis, vel cujusvis alterius dæmonis expurgato, cùm tamen hic locus intelligendus sit de templo Christianorum apud Nicomediam, quod idem Lactantius lib. v. cap. XI. ait eodem tempore eversum esse quo ipse in Bithynia oratorias litteras accitus docebat, id est, in initio persecutionis quam Diocletianus & Maximianus commoverunt adversùs Ecclesiam. Neque certè furore, sed pietate potiùs opus est ad expurgandum templum; ad expugnandum verò templum, quòd Deus, qui in templo Christianorum colebatur, sacra turbasset quibus Imperatores operam dabant, furor animum addidit. Meliùs Thomasius, qui vocem *expugnarent* heic retinuit, aliam rejecit: quoniam *si legeremus* expurgarent, *per Dei templum esset intelligendum Apollinis vel alterius hujusmodi, quod Lactantius non templum Dei sed dæmonis profanum domicilium nominasset.* Sed idem tamen hujus loci sensum assecutus non est. Existimat enim heic per templum intelligi viros illos Christianos qui sacrificiis intererant, qui martyrio affecti sint ob querelas dæmonum & eorum sacerdotum, cùm certum sit heic agi de templo Christi Nicomediensi expugnato & everso. Errandi itaque occasio fuit vox *expurgarent*;

quam quædam editiones habent pro *expugnarent*. Porrò legendum esse *expugnarent*, docent tres vetusti codices bibliothecæ Colbertinæ, item alij duo vetusti codices Bononienses quos & Thomasius & Isæus viderunt, ut testatum fecit Latinus Latinius in ora sui Lactantij, quem mecum pro amicitia nostra communicavit clarissimus & eruditissimus conterraneus meus Antonius Faure Doctor Theologus Parisiensis & Præpositus Ecclesiæ Remensis. Quo etiam modo Petrus Ciaconius legendum esse monuit in margine Lactantij sui, quem mihi utendum dedit idem vir clarissimus. Atque ita sanè habent vetus illa editio Romana, Veneta anni MDXXI. & Basileensis Xysti Betuleij.

IMMORTALE SIGNUM] Lactantius lib. IV. institut. cap. XXVII. *quos signum immortale munierit tamquam inexpugnabilis murus*. Alibi dixit *cæleste signum*.

TAGIS] Puto hæc oratorio more dicta esse, quia Tages Thuscus fuit olim magnus aruspex & magister aruspicum. Arnobius libro secundo adversùs gentes: *Antequam Thages Thuscus oras contingeret luminis, quisquam hominum sciebat aut esse noscendum condiscendumque curabat an fulminum casus aut extorum aliquid significaretur in venis?* ubi vide observationes Gebharti Elmenhorstij. Hinc illud Ammiani Marcellini ex libro XVII. pag. 101. *In Tageticis libris legitur Vejovis fulmine mox tangendos adeo hebetari ut nec tonitrum nec majores aliquos possint audire fragores*. Sic hunc locum emendavit Henricus Valesius, cùm antea legeretur *Tagetis Thusci*. In veteri codice MS. bibliothecæ Colbertinæ scriptum est *Tagetinicis*.

PRÆPOSITI] Nomen id dignitatis militaris, & quidem post Tribunos, qui tamen præerant cohorti perinde ac Tribuni, ut observat Henricus Valesius ad Ammianum Marcellinum. Lactantius cap. XLVI. istius historiæ: *Scribuntur hæc in libellis pluribus, & per Præpositos Tribunosque mittuntur*. Ex eorum numero fuit Dorotheus ille cujus encomium enarrat Eusebius lib. VIII. hist. eccles. cap. I. ut ex actis martyrum Indis & Domnæ collegit idem Valesius.

MILITES COGI] Rectè itaque adnotat Eusebius in eodem capite primo libri octavi orsam primùm persecutionem fuisse ab iis qui militabant. Neque tum illa processit ulteriùs.

BITHYNIAM] In veteri codice legitur *Bethaniam*, manifesto errore. Certum quippe est ea quæ deinceps narrantur, peracta esse apud Nicomediam Bithyniç metropolim.

MATER EIVS] Galerij Maximiani, quam Romulam suprà vocavit. CAP. XI.

DEOR. MONTIVM CVLTRIX] Commodianus lib. I. cap. XXI. *Monteses deos dicitis.* Sic enim legitur in vetustissimo codice MS. sancti Albini Andegavensis ex quo instructiones Commodiani descripsit Iacobus Sirmondus, cùm in utraque editione Rigaltij scriptum sit: *Montes & deos dicitis.* Malè. Nam vel ipse titulus, qui *Montesianis* inscriptus est, admonebat retinendam esse lectionem veteris exemplaris. Difficile est autem interpretari qui fuerint dij montenses. Nam vetus inscriptio Romana, in qua istorum deorum mentio extat, eorum explicationem reddit difficiliorem. Habetur apud Gruterum pag. XXI.

ARAM. IOVI. FVLGERATORIS. EX. PRECEPTO. DEORVM. MONTENSIVM. VAL. CRESCENTIO. PATER. DEORV. OMNIVM. ET. AVR. EXVPERANTIVS. SACERDOS. SILVANI. CVN. FRATRIBVS. ET SORORIBV. DEDICAVERVNT.

Porrò alij fuere Monteses qui commemorantur à Prædestinato lib. I. cap. LXIX. & in constitutione Honorij Aug. edita in Appendice Codicis Theodosiani titulo XII. quos sanctus Augustinus in epistola ad Quodvultdeum vocat Montenses, ut & multi alij quos recenset vir clarissimus Carolus Dufresnius in verbo *Montenses.* Hi fuere Donatistæ, ut satis notum est vel ex libro secundo Optati Milevitani.

IEIVNIIS INSISTEBANT] Sic Maria ancilla Tertulli principalis, ut in actis ejus legitur. *Natale itaque filij celebrante Tertullo, cùm impuris idolis vanisque simulacris hostias immolaret, Maria incumbebat jejuniis.*

INTER SE] id est, inter Diocletianum Aug. & Maximianum Cæsarem. quod sequentia docent.

ILLOS LIBENTER MORI] Sulpitius Severus in libro secundo hist. ecclesf. de hac ipsa persecutione loquens: *Quippe certatim tum gloriosa in certamina ruebatur.* Nihil vulgatius in actis martyrum quàm voces illæ ultroneæ: *Christianus sum, Mori volo,* & cetera hujusmodi. Hinc sancta illa Christianorum invidia erga defunctos, quòd digni non fuissent eorum mortis esse participes, ut Valerij in actis sancti Pontij martyris. Hinc etiam quorundam calidus zelus ac pius, ut ita dixerim, furor sese ultro morti ac tormentis offerentium; adversùs quos exarsit Mensurius Episcopus Carthaginensis, ut testatur sanctus Augustinus in Breviculo Collationum cum Donatistis lib. III. cap.

XIII. ubi docet scriptam à Mensurio fuisse epistolam ad Secundum Episcopum Tigisitanum, in qua legebatur *eos qui se offerrent persecutionibus non comprehensi, & ultro dicerent se habere scripturas quas non traderent, à quibus hoc nemo quæsierat, displicuisse Mensurio, & ab eis honorandis eum prohibuisse Christianos.* Quò etiam spectat canon LX. Eliberitanus. Elegans autem est & cumprimis memorabilis locus Pontij Diaconi in vita sancti Cypriani, ubi loquens de fuga ejus quum ad martyrium quæreretur, ait: *Fuit verò formido illa, sed justa, formido qua Dominum timeret offendere, formido qua præceptis Dei mallet obsequi quàm sic coronari. Dicata enim in omnibus Deo mens, & fides divinis admonitionibus mancipata, credidit se, nisi Domino latebram tunc jubenti paruisset, etiam ipsa passione peccare.* Hinc denique quorundam preces ad martyres orantium ut martyrij consortes esse mererentur; ut Eulampiæ in Menologio Græcorum ad diem decimam Octobris in tomo secundo antiquæ lectionis Henrici Canisij. Sufficiunt enim hæc exempla ex multis ac propè innumeris quæ recitari facilè possent.

ALIOR. CVLPÆ ASSCRIBERET] Eutropius lib. IX. *Diocletianus moratus callidè fuit, sagax præterea, & admodum subtilis ingenio, & qui severitatem suam aliena invidia vellet explere.* Eadem de illo narrat Suidas, ingenio fuisse dicens vario & callido, sed singulari prudentia & acumine vitia naturæ sæpe celavisse, res omnes asperiores in alios conferendo.

PROPRIO ADV. CHRISTIANOS ODIO] Lactantius lib. v. institut cap. XI. de hac ipsa persecutione loquens: *Alij suo proprio adversùs justos odio.*

TOLLENDOS ESSE] Acta passionis sancti Savini Episcopi & martyris: *Pars major populi clamabant dicentes: Christiani tollantur, & voluptas constat.*

TIMENTES] Lactantius ibidem: *Alij præ nimia timiditate plus ausi sunt quàm jubebatur.*

GRATIFICARI VOLENTES] Idem ibidem: *Nonnulli ut placerent, & hoc officio viam sibi ad altiora munirent.*

APOLLINEM MILESIVM] Hanc historiam narrat Eusebius in libro secundo de vita Constantini cap. L. sed non explicat ad cujus Apollinis templum pertineat. Tradit Pausanias in Arcadicis Xerxem Darij filium Milesiis ademisse æneum Apollinem qui in Branchidis fuerat, quem multis pòst annis Seleucus iisdem remisit. Branchidæ porrò locus erat in agro Milesio supra Panormum portum, celebris Apollinis oraculo quem Iones & Æoles olim consulere

solebant, ut ex libro primo Herodoti obſervat Henricus Valeſius ad Ammianum Marcellinum pag. 382. Lactantius lib. VII. inſtitut. cap. XIII. *Polytes quidam conſuluit Apollinem Mileſium.* Macrobius lib. I. Saturnal. cap. XVII. *Meandrius ſcribit Mileſios* ἀπόλλωνι οὐλίῳ *pro ſalute ſua immolare.*

VT DIV. RELIG. INIMICVS] nimirum juſtos viros in terris degentes, id eſt, Chriſtianos, obſtare ſibi quò minùs vera prædiceret, atque idcirco falſa ex tripode oracula reddi, ut docet Euſebius in libro ſecundo de vita Conſtantini. Quæ verba tranſſcripſit & ſua fecit auctor actorum ſancti Georgij martyris apud Surium.

AD SEPT. KAL MART.] Rectè. Hoc enim die ſignantur Terminalia in veteri Kalendario Romano quod editum eſt tempore Conſtantini, & ab Hervvarto & Bucherio factum publici juris. Sanctus Auguſtinus lib. VII. de civitate Dei cap. VII. *Terminalia menſe Februario celebrari dicunt cùm ſit ſacrum purgatorium quod vocant ſebruum.* Dies igitur primus iſtius perſecutionis, quod notandum eſt, fuit VII. Kalendas Martias, ipſo Terminalium die. quod probatur etiam ex capite XLVIII. ut illic obſervabitur. CAP. XII.

AGENTIB. CONS. SEN'B. AMB.] id eſt, Diocletiano & Maximiano Herculio, quos anno Chriſti CCCIII. Conſules VIII. & VII. fuiſſe conſtat. Hæc porrò verba certò indicant tempus iſtius perſecutionis, de quo tanta contentione inter ſe digladiantur viri docti. Nam Onuphrius, Baronius, Petavius, ne ſingulos commemorem, contendunt eam cœpiſſe anno Chriſti trecenteſimo ſecundo, Scaliger, Valeſius, & alij multi, anno ſequenti. quorum opinionem eſſe veram probat hic locus Lactantij. Nam præterea apparet ex capite XVII. iſta contigiſſe paulò antè quàm Diocletianus Romam pergeret. Atqui certum eſt eum Romam profectum eſſe anno decimo nono imperij ſui exeunte, ibique triumphaſſe de Narſeo Rege Perſarum, ut rectè notat Ioſephus Scaliger ad Chronicon Euſebij. Præterea Lactantius infrà cap. XLVIII. hiſtoriam iſtius perſecutionis colligens, cùm dixiſſet edictum Conſtantini & Licinij pro Chriſtianis, quo pax data eſt Eccleſiæ, propoſitum fuiſſe Nicomediæ die Iduum Iuniarum Conſtantino & Licinio ter Conſulibus, ait ab everſa Eccleſia Nicomedienſi uſque ad reſtitutam fuiſſe annos decem, menſes plus minùs quatuor. Atqui ſi à die ſeptimo Kalendas Martias anni CCCIII. (quo diruta eſt Eccleſia Nicomedienſis) uſque ad diem Iduum Iuniarum anni CCCXIII. colligas, invenies ab everſa Eccleſia illa uſque ad reſtitutam fluxiſſe

annos decem, menses tres, dies novendecim. Denique persecutionem cœpisse anno CCCIII. hinc etiam probari potest quòd Eusebius lib. VIII. cap. XVI. ait eam post octavum annum aliquantisper remittere cœpisse. Nam si tempora numeres à festis paschalibus anni CCCIII. usque ad mensem Aprilem anni CCCXI. quo Galerius Maximianus in extremis agens persecutionem quiescere jussit, facilè reperies annos octo integros effluxisse ab initio persecutionis & initium noni fuisse. Itaque remittere cœpit post annum octavum, ut observavit Eusebius. Quare argumenta quæ Petavius in libro XI. de doctrina temporum cap. XXXII. adducit ex Sulpitio Severo ut probet persecutionem cœpisse anno CCCII. infirma esse constat, cùm eo fundamento nitantur quòd ea desierit anno CCCXII. quam certum est nonnisi anno demum sequenti conquievisse.

SIMULACRUM DEI QUÆRITUR] Nimirum ut inter paganos, qui non putabant templa esse posse sine simulacris. Et tamen Plinius lib. II. cap. VII. dixerat: *Effigiem Dei formamque quærere, imbecillitatis humanæ reor.* Simulacris itaque carebant Ecclesiæ Christianorum, ut pluribus observat Desiderius Heraldus ad librum sextum Arnobij. Vide etiam Casaubonum in Notis ad Alexandrum Severum Ælij Lampridij.

SCRIPTURÆ INCENDUNTUR] Narrat ista Eusebius lib. VIII. hist. ecclesi. cap. II. ac plures alij quos supervacaneum esset commemorare. Res enim est notissima. Hinc natum contumeliosum traditoris vocabulum adversùs eos qui metu pœnarum libros divinos tradiderant judicibus imperialibus. Qua de re consulendi in primis Africani scriptores, præcipuè verò Donatista ille qui descripsit acta sanctorum martyrum Saturnini, Dativi, & sociorum. Neque interim omittenda gesta purgationis Cæciliani Episcopi Carthaginensis & Felicis Episcopi Aptungitani.

CAP XIII. POSTRIDIE] id est, sexto Kalendas Martias. Hoc igitur die propositum est Nicomediæ edictum Diocletiani & Maximiani adversùm nostros, cœpta jam persecutione. Verùm Eusebius lib. VIII. cap. II. scribit propositum fuisse mense Martio, appetente die festo dominicæ passionis; & auctor Chronici Alexandrini propositum ait die XXV. Martij, ipso die Paschæ. Ista verò sic conciliari posse mihi videntur ut primò quidem edictum illud propositum fuerit Nicomediæ, velut in civitate regia, VI. Kalendas Martias, deinde missum ad ceteras imperij civitates, mense quidem Martio propositum in eo loco ubi tum Eusebius habitabat,

in Palæstina mense Aprili, Alexandriæ vel alibi ipso die Paschæ.

CARERENT OMNI HONORE] Ista sic expressit Ruffinus apud Eusebium lib. VIII. cap. II. *Si quis inter nostros alicujus honoris prærogativa muniretur, sublata hac maneret infamis.*

LIBERTATEM NON HABERENT] Hæc apertiùs explicantur ab Eusebio lib VIII. cap. II. secundùm interpretationem Ruffini. Reliqui enim interpretes sensum legis non satis feliciter assecuti sunt. Sic ergo habet Ruffinus. *Si quis servorum permansisset Christianus, libertatem consequi non posset.* Primùm enim pœnæ constitutæ sunt adversùs honoratos, tum adversùs plebem, postremò adversùs servos; quibus adempta omnis spes libertatis, si permansissent in professione religionis Christianæ. Vt constet falli virum alioqui eruditissimum Henricum Valesium, qui in Notis ad Eusebium pag. 164. ait hanc Ruffini interpretationem ferri non posse. Longiùs etiam aberravit Nicephorus Callistus, qui lib. VII. cap. III. ita intellexit hunc locum edicti ut putaverit servis libertatem datam esse qui Christianismum abjurarent.

QVOD EDICTVM QVIDAM] Ex silentio Lactantij, qui tum Nicomediæ erat, satis datur intelligi ignotum fuisse nomen istius hominis, quia haud dubiè de plebe erat. Nam si fuisset vir illustris & secularium honorum prærogativa conspicuus, ut eum describit Eusebius, qui ita vel fando audiverat vel ex traditione majorum acceperat, ejus nomen neque ignorasset Lactantius neque tacuisset, & ad Eusebium quoque pervenisset. Intererat quippe rei publicæ Christianæ ut nomen illius viri cunctis Ecclesiis innotesceret qui magnum illud facinus fuerat ausus. Quare suspecta mihi valde sunt quæ in vetustis quibusdam martyrologiis leguntur ad diem septimam mensis Septembris; ubi descriptis Ruffini verbis Eusebium interpretantis, hæc facta dicuntur à quodam beato Ioanne. Nam cùm ex Lactantio & Eusebio certò colligatur virum hunc statim productum, statim morti traditum fuisse, adeoque expirasse exeunte Februario, quomodo fieri potest ut natalis ejus dies incidat in mensem Septembrem, tam procul ab initio persecutionis? Ac sanè licèt illorum martyrologiorum auctoritas apud me vacillet, assentiri tamen non possum clarissimo viro Godefrido Henschenio, qui tomo tertio Februarij pag. 107. contendit hanc historiam intelligi debere de sancto Georgio martyre, quem passum ait Nicomediæ anno Christi CCCIII. die XXIII.

mensis Aprilis, instante dominicæ & salutiferæ passionis solennitate. Præterquàm quòd enim certum est persecutionem cœpisse exeunte Februario, & eum qui edictum diripuit ac conscidit, eodem mense extinctum fuisse, duobus videlicet mensibus ante diem vigesimam tertiam mensis Aprilis, acta illa sancti Georgij, quæ Henschenius edidit, non id dicunt, & tot fabulis ac portentosis narrationibus plena sunt ut planè constet nihil boni sanique ex illis posse colligi. Vna Alexandræ Imperatricis historia, quæ cùm Christiana esset, capite damnata dicitur à Diocletiano, ipso proferente sententiam, historia est quæ omnia poëtarum figmenta superat, cùm certum sit, ut dicemus paulò pòst, nullam aliam Diocletianum toto principatus sui tempore conjugem habuisse quàm Priscam. Præterea cùm ipse Henschenius scribat Pascha incidisse anno CCCIII. in diem XVIII. Aprilis, & dominicam passionem in diem decimam sextam, planum est hanc historiam non posse intelligi de sancto Georgio: qui si passus fuit anno quo Pascha incidit in diem XVIII. Aprilis, ut vult Henschenius, certè passus non est imminente solennitate Paschali, sed post transactos dies festos. Atqui hoc erat validius Henschenij argumentum sumptum ex præfatione libri Eusebiani de martyribus Palæstinæ, ubi scriptum est edicta de destruendis Ecclesiis & comburendis sacris codicibus proposita fuisse in Palæstina mense Aprili, cùm salutaris passionis dies immineret. Quod ut verum esse potest ratione Palæstinæ, falsum est ratione Nicomediæ, ubi certum est edictum fuisse propositum VI. Kalendas Martias, postridie Terminalium.

ETSI NON RECTE] Ruffinus apud Eusebium lib. VIII. cap. V. *calore nimio fidei ignitus*, tamquam reprehenderet imprudentem & intempestivum illius ardorem pro fide Christi.

VICTORIAS GOTHOR. ET SARMAT.] Quia Imperatores se in titulo edicti vocabant Gothicos & Sarmaticos, ut in veteri inscriptione quam refert Cuspinianus in libro de Cæsaribus pag. 135. In titulo autem edicti posita fuerunt non solùm nomina Diocletiani & Maximiani Imperatorum, sed etiam Constantij & Galerij Maximiani Cæsarum; ut facilè colligi potest ex historia passionis sanctorum martyrum Saturnini, Dativi, Felicis, & sociorum, & ex martyrio sanctarum Agapes, Chioniæ, & Irenes.

LEGITIME COCTUS] Modus coquendi Christianos vivos explicatur infrà cap. XXI. Legitimè autem coctum dixit, quia coctus erat secundùm leges quas Augusti

tulerant;

tulerant; sicut lib. v. institut. cap. XI. legitima sacra vocat ea quæ secundùm veterem morem fiebant, quia mos vim legis obtinet. Eadem ratione dixit lib. VI. cap. IX. injurias hostibus legitimè inferri, scilicet postquàm, servato belli jure, bellum per legatos denuntiatum & indictum est. Fallitur enim heic vehementer Iosephus Isæus, qui vocem *legitime* ironicè positam putat hoc loco esse, quia videlicet non intellexit veram ejus significationem.

CUM ADMIRABILI PATIENTIA] Verba sunt Ruffini interpretantis & explicantis Eusebium. *Continuò omni in eum crudelitatis genere desævientes, ne hoc quidem solum efficere quiverunt ut eum mœstum aliquis videret in pœnis, sed læto atque hilari vultu, cùm jam viscera in suppliciis defecissent, spiritus tamen lætabatur in vultu. Ex quo tortores sui graviùs cruciabantur, quòd omnia suppliciorum genera consumebant in eum quem ne tristem quidem ex his reddere poterant.*

SUBIECIT INCENDIUM] Eusebius lib. VIII. cap. VI. agens de hoc incendio, nescire se fatetur quo casu excitatum fuerit. Alij palatium fulmine ictum conflagrasse scribunt, ut Constantinus in oratione ad sanctorum cœtum cap. XXV. CAP. XIV.

OMNES SUOS PROT. PRÆC.] In veteri codice legitur, *omnes suos protinus cepit*. Nos emendavimus.

DATA POTESTATE] Lactantius lib. v. institut. cap. XI. de hac ipsa persecutione agens: *Accepta enim potestate pro suis moribus quisque sæviit Alij præ nimia timiditate plus ausi sunt quàm jubebatur. Alij proprio adversùs justos odio, quidam naturali mentis feritate, nonnulli ut placerent & hoc officio viam sibi ad altiora munirent. Aliqui ad occidendum præcipites extiterunt, sicut unus in Phrygia, qui universum populum cum ipso pariter conventiculo concremavit*

TORQUEBANT] Sic scriptum est in veteri libro; sed supra ultimam lineam, ut ferè fit, appositum est signum quod ostenderet legendum esse *torquebantur*, manifesto sanè errore. Atque hunc esse fontem plurimorum erratorum quæ in vetustis auctoribus occurrunt nos sæpe deprehendimus in codicibus manuscriptis. Librarij enim primò describebant libros, qui deinde tradebantur emendatoribus. Isti verò frequenter bonam lectionem vertebant in malam per speciem emendationis.

ERANT CERTANTES] Lactantius in loco paulò antè laudato: *Itaque in excogitandis pœnarum generibus nihil aliud quàm victoriam excogitant.*

FAMILIAM CÆSARIS] id est, Galerij. Hanc itaque placuit excipere, tamquam abominabile esset ullum scelus adversùs Diocletianum suspicari de familia Cæsaris, & ne auctores incendij, qui ex domo ejus prodierant, detegerentur, si locus inquisitioni datus fuisset.

PROFECTIONE PARATA] Bellum ea tempestate nullum, quod sciam. Sed ita contumaciter & superbè egit homo væsani ac ferocis animi ut hoc agendi modo Diocletianum vehementiùs impelleret ad excidium Christianæ religionis, quem videbat molliter hactenus tanto operi incumbere.

CAP. XV. FILIAM VALERIAM] nuptam Galerio Maximiano Cæsari, quæ miseram vitam traduxit post mortem mariti, & miserabili morte cum matre periit sub imperio Licinij, ut docet Lactantius in fine hujus operis. Ex qua narratione pessumdatur omnino conjectura illustrissimi Cardinalis Baronij, qui ad annum CCXCIV. scribit filiam Diocletiani, quæ conjugio juncta fuit Galerio Maximiano, haud diù post nuptias fuisse superstitem, cùm nulla ejus memoria extet in antiquioribus monumentis, sed nec ex ea proles aliqua legatur esse suscepta Addit deinde patrem, ut filiæ defunctæ memoriam consecraret æternitati, Pannoniæ partem ejus nomine institui atque cognominari voluisse; citatque in eam rem librum XIX. Ammiani Marcellini. Verùm id non dicit Marcellinus, sed tantùm eam Pannoniæ partem ad honorem Valeriæ Diocletiani filiæ & institutam & ita cognominatam. Referam autem ipsa ejus verba. *Valeriam venit partem quondam Pannoniæ, sed ad honorem Valeriæ Diocletiani filiæ & institutam & ita cognominatam.* Porrò nec institutam à Diocletiano nec cognominatam, sed à Galerio Maximiano, docet Aurelius Victor in libro de Cæsaribus: *Provinciam uxoris nomine Valeriam appellavit.* His ita constitutis, tamquam certa essent, addit Baronius Diocletianum, cùm Valeriæ morte resoluta esset affinitas quæ inter eum & Galerium contracta erat, quam in sua cognatione haberet gradu propinquiorem virginem, eam illi fœdere nuptiarum conjungere festinasse, Susannam nimirum filiam Gabinij germani Caij Papæ; qui ambo Diocletiano sanguine conjuncti erant, utpote nati ex fratre ejusdem Diocletiani, ut patet ex actis ejusdem sanctæ Susannæ. Verùm tota hæc historia ruit ruente fundamento super quo posita fuerat, id est, morte Valeriæ, quam diù supervixisse Galerio constat. Adeo autem periculosi sunt magnorum virorum errores ut hic Baronij lapsus plerosque viros doctos

secum traxerit, Odoricum Raynaldum, Ioannem Bollandum, alios.

CONIVGEM PRISCAM] quæ postea, vivo adhuc marito, in exilium cum filia Valeria projecta est à Maximino, & demum jussu Licinij capite plexa, ut docebit Lactantius in fine hujus operis. Sed heic se offert ingens difficultas. Nam in vetustis actis sanctæ Susannæ virginis, quæ martyrium Romæ consummasse scribitur sub imperio Diocletiani, mentio est Serenæ Augustæ uxoris ejusdem Principis, quæ occultè Christiana erat, & sancta dicitur in vetustis martyrologiis, ubi dies natalis ejus consignatus est ad diem XVII. Kalendas Septembres. Gravis sanè difficultas, si de actorum illorum veritate & auctoritate constaret. Sed cùm illa multa eaque magna suppositionis indicia habeant, tum ex hoc sanè capite falsa esse probantur quòd Serenam uxorem Diocletiani fuisse volunt. Quippe ostensurus sum Diocletiano nullam aliam toto principatus sui tempore uxorem fuisse quàm Priscam. Etenim si ea mater Valeriæ fuit, ut sanè fuit, necesse est eam Diocletiano nupsisse antequam is fieret Imperator, id est, ante annum Christi CCLXXXIV. cùm Valeria Galerio Maximiano juncta matrimonio sit anno CCXCIII. ætatis suæ ut minimùm duodecimo. Vixisse autem tum Priscam matrem ejus hinc certò colligitur quòd diù postea superstes fuit & anno tantùm CCCXIII. extincta est post victoriam quam Licinius reportavit de Maximino. Hæc monumenta non senserat illustrissimus annalium ecclesiasticorum conditor Cardinalis Baronius, & tamen suspicabatur futuros qui eam de Serena Augusta historiam in dubium revocarent, quòd nulla penitùs de ea mentio alibi habeatur, neque apud scriptores ethnicos, neque in antiquis inscriptionibus; ac tamquam ei difficillimæ quæstioni finem imposuisset, interrogat litteratulos, si his displiceat nomen Serenæ Augustæ, ut dicant quonam alio nomine Diocletiani conjux Augusta ab antiquioribus dicta inveniatur, & cùm non invenerint, non faciant de nomine controversiam. Satisfactum est igitur cumulatissimè interrogationi ejus. Rejecta itaque supposititia illa Diocletiani uxore; videamus an Eleutheria, quam vir clarissimus Hadrianus Valesius in defensione disceptationis suæ de Basilicis uxorem Diocletiani fuisse collegit ex vita Vigilij Papæ quæ extat in gestis pontificalibus quæ vulgò tribuuntur Anastasio Bibliothecario, verè Diocletiani uxor fuerit. Venerat Vigilius Constantinopolim ex præcepto Iustiniani & Theodoræ; & cùm ad ea cogeretur quæ facere nolebat, ait: Vt

video, non me fecerunt venire ad se Iustinianus & Theodora piissimi Principes; sed hodie scio quòd Diocletianum & Eleutheriam inveni. Ex hoc itaque loco collegit vir ille clarissimus Eleutheriam Diocletiani uxorem fuisse, quòd certum sit illic comparationem institui inter Iustinianum & Diocletianum, & inter Theodoram Iustiniani conjugem & Eleutheriam, propterea Diocletiani uxorem. Verùm ex argumentis quæ adversùs Serenam allata sunt efficitur etiam Eleutheriam, sive Lutheriam, ut est in vetustissimo codice MS. 417. bibliothecæ Colbertinæ, aut Leuterem, quo modo scriptum legitur in codice 733. bibliothecæ regiæ, non fuisse uxorem Diocletiani, cùm certum sit, ut antea dixi, nullam aliam eum uxorem habuisse quàm Priscam toto principatus sui tempore. Erravit ergo Vigilius in historia, aut corruptus in hoc loco est gestorum pontificalium liber. Sanè in codice 736. ejusdem bibliothecæ Colbertinæ ita habetur: *Sed hodie scio quòd Diocletianum & Decium vel Leutherium inveni.* Iam ergo femina illa in virum mutata est. Porrò ex his quæ hactenus dicta sunt de Serena & Eleutheria facilè colligere quivis potest quæ fides adhibenda sit historiæ sancti Georgij martyris, in qua scriptum est Alexandram Imperatricem Diocletiani conjugem, viso quodam insigni miraculo in persona martyris perpetrato, veritatem agnovisse, id est, Christi fidem esse amplexam. Hæc nimirum est Alexandra, Diocletiani conjux, mater conjugis Maximiani; ut refertur in vita ejusdem Georgij, cujus fragmentum in tomo tertio Aprilis pag. 103. edidit Godefridus Henschenius. Eandem defunctam, ab inferis oratione sola ejusdem Georgij revocatam tradit Nicephorus Callistus lib. VII. cap. XV.

EVNVCHI NECATI] & inter hos Petrus, cujus martyrium describit Eusebius lib. VIII. cap. VI. Item Indes, ut produnt acta martyrij ejus.

AD EXVSTIONEM RAPTI] Confirmat ista Eusebius ibidem, scribens imperiali jussu quotquot Nicomediæ erant Dei cultores, acervatim cum suis familiis, alios gladio, alios flammis consumptos periisse.

MARI MERGEBANTVR] Eusebius ibidem: *Alios quoque innumerabiles vinctos & scaphis impositos carnifices in profundum mare projecere.* Idem in libro de martyribus Palæstinæ cap. VI. narrans martyrium Agapij, ait illum appensis ad pedes ejus lapidibus medio mari submersum esse.

HOMO NON ADEO CLEMENS] Herculium Maximianum fuisse hominem asperum, crudelem, ac in-

humanum tradunt vetusti scriptores. Eutropius lib. IX. *Herculius autem propalam ferus, & incivilis ingenij, asperitatem suam etiam vultus horrore significans.* Item lib. X. *Vir ad omnem asperitatem sævitiamque proclivus, infidus, incommodus, civilitatis penitùs expers.* Etiam Diocletianus, qui summum imperium cum eo communicaverat, ejus asperitatem reprehendere solitus erat, ut docet Flavius Vopiscus in D. Aureliano. Vide etiam Iulianum Imperatorem in libro de Cæsaribus.

PARIETES DIRUI PASSUS EST] Contrà Eusebius lib. VIII. cap. XIII. apertè scribit Constantium neque Ecclesiarum ædes (sive conventicula, ut heic dicit Lactantius, itemque Ruffinus in versione hujus loci Eusebiani) subvertisse, nec quicquam adversùs nostros esse molitum.

VERUM DEI TEMPLUM] id est, hominem Christianum. Lactantius lib. V. institut. cap. VIII. *cujus templum est, non lapides, aut lutum, sed homo ipse, qui figuram Dei gestat. quod templum non auro & gemmarum donis corruptibilibus, sed æternis virtutum muneribus ornatur.* Idem lib. VI. cap. XXV. *Non templa illi congestis in altitudinem saxis extruenda sunt; in suo cuique consecrandus est pectore.* Et infrà: *Secum denique habeat Deum semper in corde suo consecratum, quoniam ipse est Dei templum.* Idem lib. II. cap. II. & lib. VI. cap. X. ait hominem esse Dei simulacrum.

PRÆTER GALLIAS] Libellus precum Constantino M. oblatus à Donatistis apud Optatum Milevitanum lib. I. *Rogamus te, ô Constantine optime Imperator, quoniam de genere justo es, cujus pater inter ceteros Imperatores persecutionem non exercuit, & ab hoc facinore immunis est Gallia, petimus ut è Gallia nobis judices dari præcipiat pietas tua,* Galliæ ergo fuerunt immunes ab hac persecutione, quòd illic imperaret Constantius benignissimus Imperator, & qui, ut Eusebius tradit, persecutionis adversùm nos concitatæ expers omnino fuit, & cultores Dei sub ipsius imperio degentes ab omni noxa & injuria immunes servavit, ac neque Ecclesiarum ædificia subvertit, nec novi quicquam adversùs nos statuit. Quin & Eutropius in initio libri decimi dicere videtur Gallicum sanguinem non fuisse fusum in hac persecutione. Loquens enim de Constantio, ita ait: *Hic non modò amabilis, sed etiam venerabilis Gallis fuit, præcipuè quòd Diocletiani suspectam prudentiam & Maximiani sanguinariam temeritatem imperio ejus evaserant.* Sed adversùs hæc reclamant historiæ nonnullarum Galliæ civitatum ac CAP. XVI.

provinciarum, quæ suos martyres hac persecutione ad Deum translatos prædicant, ita ut vix ulla civitas fuerit intra Gallias quæ tum non dicatur maduisse sanguine Christianorum. Ista sic conciliari possunt, initio quidem Gallias à persecutione non fuisse prorsùs immunes, occupato videlicet Constantio contra barbaros; (ut illustrissimus Episcopus Monspeliensis Franciscus Bosquetus ait in libro quarto historiarum Ecclesiæ Gallicanæ cap. 11.) ac pro consuetudine & solito gentilium furore multos Christianos in Galliis cæsos fuisse. Confirmat hæc Eusebius in fine libri de martyribus Palæstinæ. *Nam quæ ulteriùs sita sunt regiones*, inquit, *Italia videlicet tota & Sicilia, Gallia quoque, & quæcunque ad occasum solis porriguntur, Hispania, Mauritania, & Africa, cùm vix duobus primis persecutionis annis integris furorem belli experta essent; divini numinis præsentissimum auxilium & pacem brevi sunt consecuta.*

TRES BESTIÆ] id est, Diocletianus, Maximianus Herculius, & Galerius Maximianus. Perstat itaque Lactantius in sententia, & Constantium Galliis imperantem non ponit in numero persecutorum.

FLACCINUM PRÆFECTUM] Bithyniæ, in qua præsidatum gessit Hierocles antequam præfecturam Ægypti, qua eum ornatum fuisse in annotationibus ad Eusebium pag. 177. docet Henricus Valesius, administraret. Crudelem autem fuisse Flaccinum hinc colligitur quòd eum Lactantius vocat non pusillum homicidam. Eadem tempestate vixit Flavianus Præfectus Ægypti, cujus mentio extat in Menologio Græcorum ad diem octavam Iulij, quod editum est ab Henrico Canisio in tomo secundo lectionis antiquæ.

HIEROCLEM] Hic locus confirmat conjecturam illustrissimi Cardinalis Baronij, qui sequentia Lactantij verba, quæ nos descripturi sumus ex libro quinto divinarum institutionum, existimaverat esse intelligenda de Hierocle. Fuit autem Hierocles Præses Bithyniæ, uti jam dictum est, & multam carnificinam de Christianis exercuit.

AUCTOR ET CONSILIARIUS] Lactantius lib. v. institut. cap. II. *Alius eandem materiam mordatiùs scripsit, qui erat tum è numero judicum, & qui auctor in primis faciendæ persecutionis fuit.*

PRISCILLIANUM] Bithyniæ Præsidem, ut legitur in Menologio Græcorum ad diem XII. mensis Iunij. *Eadem die sancta martyris Antonina. Apud Nicæam Bithyniæ, Diocletiano & Maximiano Imperatoribus, Priscilliano Præside, Antonina in Christiana fidei confessione constanter perseverans,*

demum gladio percussa, martyrio coronata est. Eadem habentur in Martyrologio Romano.

ZABVLVM] id est, diabolum. Sic apud Commodianum lib. II. cap. XVII. *cuncta de zabuli pompa.* & cap. XVIII. *aut tota zabuli pompa.* Et lib. I. cap. XXXV. *Zabolicam legem omnes omnino vitate.* Rursum lib. II. cap. XXXI. *Germine zabolico ut faciatis turbe pronate.* Referimus autem hæc loca juxta fidem veteris codicis. Nam editio diversa est. Nihil vulgatius quàm zabuli vox in antiquis libris. Eadem ratione scribebant *Zaritorum* pro *Diaritorum*, ut in collatione prima Carthaginensi cap. 139. Quod cùm non animadverteret Papirius Massonus, heic pro *Hipponensium Zaritorum*, quæ est vera lectio, scripsit *Hyppensis Zaritorensis.* quam lectionem retinuit etiam Petrus Pithœus in sua editione collationis Carthaginensis. Quare in veteri Notitia Africæ quam Sirmondus edidit, & post eum Chiffletius, pro eo quod illic legitur, *Marianus Hippzaritensis*, scribendum est *Marianus Hipponensium Zaritorum*, id est, Diaritorum, sive Diarrhytorum, ut apud Plinium lib. V. hist. naturalis cap. IV. Sic etiam apud Commodianum Zacones pro Diaconibus.

TRIVMPHASTI] Lactantius lib. IV. institut. cap. XXVI. *Postremò etiam mortem suscipere non recusavit, ut homo illo duce subactam & catenatam mortem cum suis terroribus triumpharet.*

ADVERSARIVM VICISTI] Cyprianus epist. VII. ad Rogatianum & ceteros confessores: *Quantum dolemus ex illis quos tempestas inimica prostravit, tantum lætamur ex vobis, quos diabolus superare non potuit. Hortamur tamen per communem fidem, per pectoris nostri veram circa vos & simplicem caritatem, ut qui adversarium prima hac congressione vicistis, gloriam vestram forti & perseveranti virtute teneatis.*

IOCVNDVM SPECTACVLVM] Cyprianus epist. IX. *O quale illud fuit spectaculum Domino, quàm sublime, quàm magnum, quàm Dei oculis sacramento ac devotione militis ejus acceptum!*

ELEPHANTOS] Nam & elephantos ad currum junxerunt antiqui, ut patet ex Lampridio in vita Antonini Heliogabali & ex aliis locis. Auctor est Flavius Vopiscus in triumpho quem D. Aurelianus egit de Zenobia & Tetrico, elephantos viginti præcessisse. Ioannes Abbas Biclarensis ad annum IX. Iustini Imperatoris adnotat Iustinianum Ducem Romanæ militiæ XXIV. elephantos Constantinopolim direxisse pro triumpho qui de Persis devictis agendus erat. Vide Sirmondum in Notis ad panegyricum Anthemij apud

Sidonium, & Bulengerum in libro de triumphis cap. XXI.

DOMINATORES DOMINANTUR] passiva significatione, ut apud Ciceronem in libro primo officiorum; *O domus antiqua, heu quàm dispare dominare domino!* Virgilius in secundo Æneidos: *multos dominata per annos.*

DESIIT PROVOCARE] Emissus est Donatus è carcere extremis Galerij Maximiani temporibus, ut legitur infrà cap. XXXV.

CAP. XVII. FELICITAS AB EO RECESS.] nimirum à Diocletiano, quem per totos viginti annos imperij fuisse felicem produnt antiqui historiarum scriptores. Neque opus est referre testimonia singulorum Sufficiet unicus auctor panegyrici Maximiano & Constantino dicti in nuptiis Faustæ. Sic ergo ille. *Sed profectò exegit hoc ipsa varietas & natura fortuna, cui nihil mutare licuerat dum vos imperium teneretis, ut illa viginti annorum continua felicitas intervallo aliquo distingueretur.*

PERREXIT ROMAM] Diocletianus, duabus de causis, ut vicennalia celebraret, & triumphum ageret de Narseo Rege Persarum ante aliquot annos victo. Hoc enim anno actus est triumphus, non autem anno decimo octavo imperij, ut putavit Henricus Valesius, qui propterea cum triumpho conjunxit vilitatem annonæ quam Imperatores jussisse docent Fasti Idatiani, tamquam id ab eis post triumphum constitutum esset in gratiam populi Romani. Rectè igitur Scaliger in animadversionibus ad Chronicon Eusebij adnotat triumphum à Diocletiano & Maximiano actum anno vicesimo imperij, aliquot mensibus antequàm purpuram deponerent. Sed postremum illud falsum. Nam retinuerunt adhuc imperium ferè per sesquiannum, ut postea videbimus. Porrò triumphum actum esse tempore vicennalium, quod nobis incumbit probandum, patet ex capite decimo Lactantij: ubi, post narratam victoriam de Persis, ait Diocletianum in orientem profectum, & annum illic egisse qui persecutionem antecessit, deinde hyematum venisse in Bithyniam, ac tum quidem captum consilium destruendarum Ecclesiarum, & mense Februario sequenti cœptam persecutionem. Igitur certum est Diocletianum non fuisse Romæ anno XVIII. imperij sui, quo eum triumphasse contendit Valesius secutus Eusebium, quem propterea reprehendit Iosephus Scaliger. Sanè, quod negari non potest, in vulgatis Chronici Eusebiani editionibus & in plerisque antiquis exemplaribus triumphus ille notatur in anno XVIII. Diocletiani. Verùm in vetustissimo & optimo co-

dice Colbertino, & in aliis antiqnis quos Pontacus vidit, ponitur in anno XIX. sed præpostero ordine, cùm antecedat historiam persecutionis. Quæ fuit occasio errandi clarissimo Valesio. Probabile autem est dilatum tamdiu à Diocletiano triumphum de Persis ut eum conjungeret cum festis vicennalium & ea sic faceret clariora atque celebriora. Nunc referenda sunt Eusebij verba. *Diocletianus & Maximianus Augusti insigni pompa Romæ triumpharunt, antecedentibus currum eorum Narsei conjuge, sororibus, liberis, & omni præda qua Parthos spoliaverant.* Eadem habet Eutropius in fine libri noni, ubi ait Diocletianum & Herculium deposuisse purpuram *post triumphum inclytum quem Romæ ex numerosis gentibus egerant, pompa ferculorum illustri, qua Narsei conjuges sororesque & liberi ante currum ducti sunt.* Sed emendandus heic est Eutropius ubi de conjugibus Narsei ante currum ductis loquitur. Quippe Sextus Rufus in duobus locis & Eusebius in Chronico, qui accepisse videtur ex Eutropio, de una tantùm Narsei uxore loquuntur. Igitur Diocletianus in oriente fuit anno CCCII. eoque exeunte venit Nicomediam; ineunte anno CCCIII. cœpta persecutione, Romam postea profectus est ut triumphum ageret & vicennalia celebraret.

VICENNALIVM DIEM] Hæc agenda erant ineunte anno vigesimo imperij; & non uno solùm die agebantur, sed continuatis diebus, ut patet etiam ex his quæ de Romano martyre narrat Eusebius in libro de martyribus Palæstinæ. Ad ista Diocletiani quod attinet, certum est ea Romæ celebrata fuisse per mensem integrum, cùm Lactantius dicat illum iis solennibus celebratis, impatientem & ægrum animi prorupisse ex urbe, & tredecim dies tolerare non potuisse ut Romæ potiùs quàm Ravennæ procederet Consul. Porrò Diocletianum eo ipso anno vicennalia celebrasse quo cœpta est persecutio adversùs Christianos, vel hic locus evincit. Celebrata autem fuerunt eo anno quo ipse consulatum octavum agebat. Nam prorupit ex urbe paucis diebus ante Kalendas Ianuarias, quibus nonus consulatus illi deferebatur.

XII. KAL. DECEMB.] Quoniam imperium Diocletiani fundus est istius historiæ, res postulare videtur ut ejus initia brevi sermone constituamus, ut finis tandem imponatur dissidiis quæ ex ea occasione emerserunt inter viros doctos. Ac de anno sanè quo is ad remp. administrandam accessit non arbitror ambigi nunc posse, cùm eum fuisse annum Christi CCLXXXIV. luculenter probaverit in libro XI. de doctrina temporum cap. XXX. vir istarum & mul-

tarum aliarum rerum peritissimus Dionysius Petavius. Denique si persecutio adversùs Ecclesiam commota est anno Christi CCCIII. ut certum faciunt plurima loca istius Lactantianæ lucubrationis, quæ nos suprà retulimus, commota autem sit anno imperij Diocletiani XIX. ut omnes consentiunt, negari non potest principatum ejus incipere ab anno CCLXXXIV. exeunte. Major itaque difficultas est in constituendo die quo factus est Imperator. Ante Petavium persuasum erat hominibus eruditis illum Palilibus ipsis id est XI. Kalendas Maias à militibus Imperatorem esse sublatum. quam sententiam, ut falsam, meritò refellit idem vir eruditissimus, & addit. *Resipiscant itaque deinceps Chronologi omnes, & hanc de primo Diocletianei imperij die ἀφόληψιν tam levi imò nullo argumento subnixam dediscant ac meliore commutent. Gratia verò Alexandrino illi Chronico debentur, cujus auctor ex actis publicis diem nobis designat quo primùm Chalcedone Diocletianus Imperator est appellatus, nimirum* XV. *Kal. Octobres.* Si Petavius nunc viveret, certus sum eum, ut erat veri amantissimus, gloriam constitutæ illius diei, quam falsò tribuit auctori Chronici Alexandrini, redditurum Lactantio, & XV. Kal. Octobres mutaturum in XII. Kal. Decembres. quem diem Lactantius docet fuisse natalem imperij Diocletiani, quo vicennalia Romæ celebraturus erat. Atque eo modo solvitur difficultas quam Valesius in annotationibus ad Eusebium pag. 175. indicavit, nimirum ex eo quòd Eusebius dicit Romanum die XVII. Novembris martyrium consummasse, cùm Diocletiani vicennalia agerentur, cùm si illud verum est, sequi videatur primum diem imperij Diocletiani incidere in mensem Novembrem, non autem in Septembrem ut tradit auctor Chronici Alexandrini. Incidit itaque in mensem Novembrem, sed posteriùs die decima septima ejusdem mensis.

LIBERT. P. R. FERRE N. POTERAT] immoderatam videlicet, eò acriorem quòd intermissa erat. Magnam enimverò oportuit fuisse populi Romani petulantiam & loquendi libertatem, quæ Diocletianum, satis bonum alioqui Principem, si persecutionem adversùs nostros motam excipias, coëgerunt urbem relinquere sic præcipitanter. Eadem licentia Constantinum etiam movit ut Romam relinqueret & sedem imperij aliò transferret, ut in libro secundo historiarum suarum narrat Zosimus. Quamquam alia causa transferendi imperij habetur in Donatione Constantini.

PRORVPIT EX VRBE] XIII. Kalendas Ianuarij,

post terminata vicennalia. Nam vicennalium festa duraverunt per mensem integrum, ut jam diximus.

NONVS CONSVLATVS] Hæc etiam evincunt persecutionem excitatam esse anno Christi CCCIII. cùm nonum consulatum Diocletiano destinatum fuisse dicat ad Kalendas Ianuarias quæ proximæ post commotam persecutionem fuerunt. Nonus enim consulatus Diocletiani incidit in annum Christi CCCIV.

DEFEREBATVR] à senatu nimirum. Sed ista explicanda sunt. Nam certum est nominationem Consulum fuisse prorsùs in potestate Imperatorum. Itaque senatus non designabat quidem Consules, sed eos declarabat, eis insignia consulatus tradebat, & sic quodam modo consulatum deferre ac tribuere videbatur. Ita nos docet Valerianus Imp. in oratione ad Aurelianum, qui postea fuit Imperator, apud Flavium Vopiscum: *Nam te Consulem hodie designo, scripturus ad senatum ut tibi deputet scipionem, deputet etiam fasces. Hæc enim Imperator non solet dare, sed à senatu, quando fit Consul, accipere.* Itaque Diocletianus sibi consulatum destinaverat in annum sequentem; & si mansisset Romæ, ejus insignia pro more Consulum accepisset à senatu. Sed tredecim dies tolerare non potuit ut sumeret, propter nimiam populi Romani licentiam.

RAVENNÆ] Discedens igitur Roma Diocletianus profectus est Ravennam, quà rectum iter est in Illyricum & Bithyniam.

PROCEDERET CONSVL] Ælius Lampridius in Heliogabalo: *Denique Kal. Ianuariis, quum simul tum designati essent Consules, noluit cum consobrino procedere.* Fasti Idatiani Diocletiano II. & Aristobulo: *His Coss. occisus est Carinus Margo, qui ipso anno cum Aristobulo Consul processerat.* Chronicon Alexandrinum pag. 641. *Diocletianus Imperator* XV. *Kalendas Octobr. Chalcedone renuntiatus,* V. *Kalendas Octobres Nicomediam purpuratus intravit, & Kalendis Ianuariis Consul processit.* Antiquorum Consulum processio, ut ego quidem arbitror, & ut sunt omnia ferme initia, modesta erat & simplex. Postea vanitas & ambitio multa addidit, quæ dein omnem modum excessere. Hinc illa querela Flavij Vopisci in D. Aureliano: *Vidimus proximè consulatum Furij Placidi tanto ambitu in circo editum ut non præmia dari aurigis sed patrimonia viderentur, quum darentur tunicæ subsericæ, lineæ paragaudæ, darentur etiam equi, ingemiscentibus frugi hominibus. Factum est enim ut jam divitiarum sit non hominum consulatus: quia utique si*

virtutibus defertur, editorem spoliare non debet. Perierunt casta illa tempora, & magis ambitione populari peritura sunt. Profusa autem plurimorum liberalitas in editione consulatus varias extorsit Principum leges, quibus modum ponerent immensitati donorum, ut colligitur ex Novella C V. Iustiniani, qui processiones Consulum enumerat per annum septem, & statuit quomodo illæ celebrandæ sint. De munificentia ejusdem Iustiniani in editione primi consulatus sui vide Marcellinum Comitem.

PROFECTVS HYEME] Henricus Valesius in Notis ad Eusebium pag. 168. disputans adversùs Iosephum Scaligerum, qui contendit Diocletiani triumphum actum esse Romæ anno imperij ejus vigesimo, aliquot mensibus antequam purpuram deponeret, adversùs eum inquam disputans Valesius ait istam opinionem ferri non posse, quòd ex ea sequarur Diocletianum hiberno tempore triumphasse, & media adhuc hyeme ab urbe Roma profectum Nicomediam venisse. *Quorum neutrum probabile est*, inquit, *cùm nec triumphi per hiemem agi solerent ab Imperatoribus Romanis, nec Diocletiani ætas ac valetudo tam longi itineris laborem hibernis mensibus sustinere valuerit.* Hæc tamen, quæ absurda visa sunt viro clarissimo, vera sunt, & ea pro veris agnovisset ipse si hanc Lactantij lucubrationem vidisset. Nam & certum est triumphum actum eodem tempore quo vicennalia, & Diocletianum Roma profectum hyeme, sæviente frigore, & dein Nicomediam venisse, non quidem ipsa hyeme, sed post æstatem sequentem. Neque verum est, quod paulò pòst subdit idem Valesius, morbum illum quo Diocletianus de statu mentis paulùlum deturbatus est, primùm Nicomediæ eum corripuisse paulò post excitatam ab eo persecutionem. Neque id dicit Constantinus. Is morbus eum corripuit post triumphum & vicennalia, cùm in itinere esset, ut heic scribit Lactantius.

RIPÆ STRIGÆ] Aut mendum cubat in hoc loco, aut ripæ strigæ nomine intelligitur ora Propontidis circa Nicomediam.

CIRCVM DEDICARET] apud Nicomediam, quam vir ædificandi cupidissimus urbi Romæ coæquare studebat.

ANNO P. V. REPLETO] id est, ut ego arbitror, XII. Kalendas Decembres. Sic enim postulat sensus. Sanè postea Lactantius cum aliquo intervallo memorat Idus eiusdem mensis. Non deposuit ergo purpuram Diocletianus anno Christi CCCIV. ut placuit viris eruditissimis, sed altero post actum triumphum & celebrata vicennalia, id est,

anno Christi trecentesimo quinto. Melius igitur Scaliger, qui in animadversionibus ad Chronicon Eusebij ait Diocletianum deposuisse purpuram aliquanto tardiùs quàm vulgò censent viri docti, eo inter cetera argumento quòd certum sit Diocletianum gessisse decimum consulatum, & dici non possit eum fuisse Consulem post depositam purpuram. Nam Cassiodorus ait Diocletianum & Maximianum deposuisse purpuram eo anno quo Diocletianus decimum & Maximianus septimum consulatum agebant. Quod etiam legitur in vetustissimo codice MS. bibliothecæ regiæ litteris uncialibus scripto, qui inscriptus est *Chronica Georgij Ambianensis Episcopi*. Quamquam, ut verum fatear, decimus ille Diocletiani consulatus mihi multùm suspectus est, & valde huc inclino ut existimem conflatum esse per errorem ex illis verbis Fastorum, *Item Decies & Maximiano septimum.* quæ referenda sunt ad Maximianum Herculium & Galerium Maximianum. Ista tamen non impediunt quin abdicatio facta dicatur anno trecentesimo quinto, præsertim cùm res eadem aliis adhuc testimoniis probetur. Nam cùm Zosimus scribat à consulatu Chilonis & Libonis, quo Severus ludos seculares exhibuit, centum & unum annos effluxisse usque ad eum quo Diocletianus & Maximianus abdicaverunt, quem falsò notat incidere in Diocletiani IX. & Maximiani VIII. consulatum, & scriptorum omnium consensu ludi illi seculares anno Christi CCIV. celebrati fuerint, luce clarius est rem quæ centesimo primo pòst anno gesta est, anno Christi CCCV. evenisse. Quod adeo verum est ut quum Ioannes Fridericus Hervvartus in capite CCXXX. suæ chronologiæ retulisset hunc Zosimi locum, in eaque sententia esset ut Diocletianum abdicasse anno CCCIV. censeret, centum & unum annos qui à ludis Severi usque ad annum abdicationis fluxerant sic interpretari coactus est ut utrumque extremum eo numero includi assereret, CCIV. nimirum & CCCIV. Videbat enim quòd si inciperet ab anno CCV. ut par erat, numerus annorum centum & unius non congrueret cum anno abdicationis imperij, quam, ut dixi, putavit anno CCCIV. evenisse. At si scivisset eam sequenti tantùm anno peractam, non redactus fuisset in has angustias. Porrò abdicationem contigisse anno quo diximus probatur etiam ex capite XLVI. Lactantij, in quo ille scribit annum octavum nuncupationis Maximini cognomento Dazæ completum fuisse Kalendis Maiis anni quo ille pugnam commisit cum Licinio: quæ cùm pugnata fuerit anno CCCXIII. consequens est Diocletianum abdicasse & Ma-

ximinum fuisse nuncupatum Cæsarem anno CCCV. Kalendis Maiis.

CELARI MORTEM] ut fieri olim solebat post mortem Principum. Nam id de Augusto narrat Tacitus in libro primo annalium, de Constantino Ruffinus lib. I. cap. XI. historiæ ecclesiasticæ. Possunt inveniri etiam alia exempla. Sed ista tanti non sunt.

KAL. MARTIIS] anni sequentis, id est, anni trecentesimi quinti. Nam cùm certum sit Diocletianum vicennalia celebravisse Romæ anno CCCIII. & hinc digressum medio Decembri, Nicomediam pervenisse post æstatem anni CCCIV. & circum dedicavisse anno post vicennalia repleto, id est, mense Novembri, deinde ita ægrotasse ut mortuus crederetur Idibus Decembribus, manifestum est Kalendas Martias quæ post Idus illas subsecutæ sunt incidisse in annum CCCV. adeoque adhuc eo tempore Diocletianum fuisse Imperatorem. Sed paulò pòst eum visuri sumus cum Galerio deliberantem de abdicando imperio.

DEMENS FACTVS EST] Eusebius lib. VIII. cap. XIII. rectè hunc Diocletiani morbum, cujus vi demotus est de mentis suæ statu, accidisse ait post acta vicennalia & post motam adversùs nostros persecutionem. Rectè quidem. Sed idem tamen in eo castigandus est quòd vicennalia ab eo expleta ait antè quàm bellum inferret Christianis, cùm ex Lactantio teste oculato constet motam primò persecutionem, vicennalia deinde acta exeunte anno. Meminit autem amentiæ Diocletiani & Chrysostomus oratione in sanctum Babylam martyrem.

CAP. XVIII. EXEMPLVM NERVÆ] qui senio gravis, ac ideo se contemni videns, Trajanum adoptavit, eodemque die in senatu Cæsarem designavit, ut Xiphilinus tradit ex Dione. Eandem causam adoptionis affert Plinius in panegyrico: *O novum atque inauditum ad principatum iter! Non te propria cupiditas, proprius metus, sed aliena utilitas, alienus timor Principem fecit.* Et infrà: *Vt dare posset imperium Imperator qui reverentiam amiserat, auctoritate ejus effectum est cui dabatur. Simul filius, simul Cæsar, mox Imperator & consors tribunitiæ potestatis.*

INDECENS ESSE] Heic incipit dialogus inter Diocletianum & Galerium, isto socerum urgente ad deponendum imperium, altero repugnante. Quod valde animadvertendum est. Hactenus enim existimavimus spontaneam fuisse Diocletiani abdicationem & longo tempore meditatam. quod certè evidentissimè colligebatur ex vetustis auctoribus,

qui vulgatas tantùm historias scribebant, arcana rerum non noverant. At Lactantius, qui Nicomediam à Diocletiano fuerat accitus, qui frequens erat in palatio, meliùs totam hanc historiam scire potuit quàm illi qui postea animum ad scribendas historias appulerunt.

INHIAVERAT] In veteri codice legitur *invenerat*.

DISPOSITIONEM] formam constituendæ seu regendæ reipublicæ. Recepta tum erat ea vox. Epistola D. Aureliani ad Flavium Arabianum apud Flavium Vopiscum: *Nunc tuum est officium, Arabiane jucundissime, elaborare ne mea dispositiones in irritum veniant.* Valeriani epistola ad Ragonium Clarum apud Trebellium Pollionem in triginta tyrannis cap. XVII. *Dispositionem Balistæ prosequere. Hac in forma remp. vides.* Vide Lactantium lib. II. institut. cap. XVI. & lib. III. cap. VII. & X. & Iacobum Gothofredum ad titulum Codicis Theodos. *De proximis.*

DISPOSIT. CONSERVARI] ut quia ipse primus orbem Romanum in quatuor partes divisisset, quarum duas à duobus Augustis, reliquas duas à duobus Cæsaribus in spem imperij allectis teneri instituerat, jam & ipse hanc dispositionem non immutans, sed custodiens, cederet imperio cum sene Maximiano, & se Constantiumque, qui tum Cæsares erant, Augustos diceret, in istorum verò loco duos novos Cæsares faceret. Daret exemplum posteris quo modo conservari oporteret immensum reipublicæ corpus.

INTER DUOS CONCORDIAM] Proponebat tacitè Galerius exemplum Diocletiani & Maximiani Herculij, qui per tot annos mira concordia imperium tenuerant, ut ostenderet rem non esse difficilem. Re autem vera res est difficillima concordia, præsertim ubi summa potentia est; rectèque Tacitus in libro quarto annalium scribit potentiam & concordiam eodem loci esse vix posse. Idem lib. XIII. loquens de Seneca & Burrho rectoribus juventæ Neronis Imperatoris adnotat, tamquam rem difficilem & extraordinariam, eos pari in societate potentiæ fuisse concordes. Denique discordia quæ postea fuit inter Constantinum & Licinium, qui Romanum imperium æqua potestate tenebant, probavit concordiam difficilè servari inter duos Imperatores.

MINOR ET EXTREMUS] Infrà cap. XX. *Nam Constantium, quamvis priorem nominari esset necesse, contemnebat.* Hæc loca ostendunt priorem in adoptione locum datum esse Constantio, haud dubiè propter nobilitatem generis, quod referebat ad Claudium Imperatorem. Sed de hoc postea.

ITA PLANE] Familiaris Lactantio phrasis. Lib. I. divinar. institut. cap. XI. *Ita planè. Nam cùm idem neque virginibus neque maritatis unquam pepercisset.* Et lib. II. cap. II. *Ita planè: quemadmodum vulgus existimat mortuorum animas circa tumulos & corporum suorum reliquias oberrare.*

ILLOR. FILIOS NVNCVPARI] Æquum sanè ac rationi consentaneum erat quod proponebat Diocletianus, ut filius Herculij Maxentius & Constantij filius Constantinus fierent Cæsares, ne Principum filij privati viverent. Sed contrà obtinuit pervicax Galerius, & alios Cæsares fecit, præsente etiam Constantino.

NEQVE PATREM] Eadem de Maxentio referuntur in Epitome Victoris. *Is Maximianus* (Leg. *Maxentius*, ut patet etiam ex libro XI. historiæ miscellæ) *carus nulli unquam fuit, ne patri aut socero quidem Galerio.* Erat ille, ut vulgò scribitur, Herculij Maximiani filius. Sed tamen paulò antè in eadem Epitome ista leguntur. *Genuit ex Eutropia Syra muliere Maxentium & Faustam conjugem Constantini, cujus patri Constantio tradiderat Theodoram privignam. Sed Maxentium suppositum ferunt arte muliebri tenere mariti animum laborantis auspicio gratissimi partus cœpti à puero.* Hanc enim ego lectionem meritò, ut opinor, reliquis præfero. Historiam hanc confirmat incerti panegyricus Constantino dictus post victum Maxentium: *Vt enim omittam illa quæ non decet comparari, quòd erat ille Maximiani suppositus, tu Constantij pij filius; ille despectissima pravitatis,* (Leg. *parvitatis*) *detortis solutisque membris, nomine ipso abusiva appellatione mutilato, tu, quod sufficit dicere, tantus ac talis.*

TEMVLENTVM, EBRIOSVM] Fragmentum de Constantio Chloro & Constantino: *Severus Cæsar ignobilis & moribus & natalibus, ebriosus, & hoc Galerio amicus.* Censuit enim auctor hujus fragmenti Galerium fuisse ebriosum, quem tamen alibi non facilè reperias temulentiæ accusatum. Sic ergo ille: *Galerius sic ebriosus fuit ut cùm juberet temulentus ea quæ facienda non essent, à Præfecto admonitus constituerit ne jussu ejus aliquis post prandium faceret.* Confudit haud dubiè auctor fragmenti Galerium Maximianum cum Galerio Maximino, quem narrat Eusebius lib. VIII. cap. XIV. temulentiæ & crapulæ eò usque obnoxium fuisse ut in compotationibus insaniret & fureret, & ea imperaret ebrius quorum postridie sobrium pœnitebat. Et ita quidem verba Græca Eusebij verterunt Christophorsonus & Valesius. At Ruffinus alium sensum his dedit, dicens

Maximinum

Maximinum adeo temulentum fuisse ut insanus & mente captus vini furore putaretur, & ea ebrius fieri juberet quæ die postera se jussisse nesciret. De eodem hæc habentur in Epitome Victoris, quæ magis congruunt cum interpretatione virorum clarissimorum. *Vini*, inquit, *avidior: quo ebrius, quadam corrupta mente aspera jubebat, qui cùm pigeret factum, differri quæ præcepisset in tempus sobrium ac matutinum statuit.* Denique victus à Licinio, cùm Tarsum profectus esset, neque ullum speraret refugium, angore & metu confugit ad mortem quasi ad remedium malorum, & prius se cibo infersit ac vino ingurgitavit, ut dicet infrà Lactantius cap. XLIX.

EVM MISI AD MAXIMIANVM] Audax sanè nimiùm fuit Galerius, qui nondum consulto Diocletiano, Severum miserat ad Maximianum ut ab illo fieret Cæsar. Qui locus etiam ostendit quàm præceps & væsanus fuerit Galerius, & quàm parum libera ac spontanea Diocletiani abdicatio.

VT AB EO INDVATVR] purpura videlicet. quod erat insigne principalis fastigij. Itaque idem Severus ab Herculio postea victus ad Ravennam, *vestem & purpuram eidem à quo acceperat reddidit*, ut ait infrà Lactantius cap. XXVI.

OSTENDENS DAIAM] sive Dazam, filium sororis Galerij, ob hoc ipsum Galerium Maximinum dictum in adoptione. Epitome Victoris: *Galerius Maximinus sorore Armentarij progenitus, veroque nomine ante imperium Daza dictus.*

IVSSERAT MAXIMINVM] In veteri codice & heic & ferè semper legitur *Maximianum*, sueto Græcis Latinisque librariis errore ut Maximiani & Maximini nomina persæpe confundant. Quoniam verò certum est istum, non Maximianum, sed Maximinum fuisse vocatum, nos ubique emendavimus, ne qua lectorem difficultas remorari posset.

PROCEDITVR KAL. MAIIS] anno Christi CCCV. CAP. XIX. ut diximus. Mendum itaque est apud Zosimum & in Fastis Idatianis, ubi ista contigisse dicuntur Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Conss. die Kal. Aprilis. Alij abdicationem Imperatorum ponunt in die XI. Kal. Maij, ipsis Palilibus; Labbeus Kalendis Augusti, nescio quo auctore. Sed nunc neque de anno neque de die disputare fas est post tam luculentam & accuratam abdicationis istius historiam quam nobis exhibet Lactantius.

CONSTANTINVM O. INTVEB.] Ex hoc loco &

ex pluribus aliis veterum ſcriptorum teſtimoniis probari poteſt Conſtantinum apud Diocletianum fuiſſe eo tempore quo iſta agebantur. Quare neceſſe eſt mendum eſſe in fragmento de Conſtantio Chloro & Conſtantino pag. 472. ubi ſcriptum eſt Severum & Maximinum Cæſares factos, *Conſtantino nihil tale noſcente*. Vbi legendum eſt *Conſtantio*, abſque quo & abdicatio facta & Cæſares ſuffecti, ut docet Lactantius.

MAXIMIANVS IPSE] Galerius, cognomento Armentarius.

PVRPVRAM SVMPSERAT] Magni momenti ſunt hæc verba, neque leviter prætereunda. Signant enim locum ubi Galerius Maximianus adoptatus eſt à Diocletiano, nimirum prope Nicomediam Quippe altum de ea re ſilentium eſt apud antiquos hiſtoriarum ſcriptores, niſi quòd in Chronico Alexandrino ſcriptum eſt Maximianum Iovium & Conſtantium in conſortium imperij adſcitos eſſe Nicomediæ. Sigonius in libro primo de occidentali imperio putat id factum eſſe in Illyrico. Sed errare illum evincit hic locus Lactantij Rurſum heic adnotandum eſt, Diocletianum & Maximianum, ſicut uno eodemque die imperium depoſuerunt, prior ad Nicomediam, alter apud Mediolanum, ita uno eodemque die Cæſares adoptatos ab illis fuiſſe, Galerium quidem à Diocletiano ad Nicomediam, Conſtantium verò ab Herculio in Italia, ac fortean Mediolani.

REQVIEM PETERE] Hinc haud dubiè orta communis opinio, Diocletianum ſemet volentem ac ſpontaneum imperio exuiſſe propter ſenium & infirmam valetudinem, & id ab eo factum poſt diutinam deliberationem; ut colligunt, & rectè, viri docti ex veteri panegyrico qui Maximiano Herculio & Conſtantino dictus eſt poſt nuptias Conſtantini & Fauſtæ. Verùm Lactantius arcanum iſtius hiſtoriæ aperuit, quod ſe ignorare faſſus eſt Euſebius in libro primo de vita Conſtantini cap. XVIII. ubi ait ſeniores Auguſtos *neſcio quo pacto* imperio ſe abdicaſſe. Ruffinus lib. VIII. cap. XV. ait Diocletianum Auguſtum in id vanitatis atque amentiæ perveniſſe quò depoſitis cum collega pariter Auguſto regni inſignibus, privati & plebeij poſt imperium viverent. At Conſtantinus in oratione ad ſanctorum cœtum cap. XXV. (cui adſtipulari videtur Euſebius lib. VIII. cap. XIII.) diſertè affirmat Diocletianum ob mentis alienationem ſponte ſe imperio abdicaſſe. quem Valeſius in annotationibus ſuis refellit, & meritò. Sed errat idem Valeſius in eo quòd ait conſilium de abdicando imperio diù ante perſecutionem

cepisse Diocletianum, tunc scilicet quum de Persis aliisque barbaris nationibus Romæ triumphavit. Nam ex serie istius lucubrationis Lactantianæ constat consilium de abdicando imperio captum fuisse post commotam persecutionem, post reditum Diocletiani ab urbe, post vicennalia repleta, adeoque post difficilem illum morbum cujus vi demotum de mentis suæ statu visum fuisse Diocletianum tradit Eusebius. Præterea triumphus actus non est ante persecutionem, ut suprà ostensum est.

SEVERUM ET MAXIMINUM] Fasti Idatiani Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Consulibus : *His Conss. deposuerunt purpuram privati effecti Diocletianus & Maximianus, & vestierunt Severum & Maximinum*, Severum quidem Herculius apud Mediolanum, Maximinum Diocletianus ad Nicomediam. Sed malè apud Eusebium in Chronico, ubi scriptum est Galerium solum biennio Augustum imperium tenuisse, & anno post seniorum Augustorum abdicationem Maximinum & Severum à Galerio Maximiano Cæsares factos. Ita quidem in pleriisque editionibus. Sed in Veneta anni MCCCCLXXXIII. & in antiquis codicibus manuscriptis à Pontaco laudatis, tum etiam in vetustissimo & optimo codice Colbertino, ea desunt quæ de Galerio solo imperium per biennium obtinente illic dicuntur, & substitutio Severi & Maximini Cæsarum ponitur in eodem anno quo facta est abdicatio. Petavius tamen vulgatam Eusebiani Chronici lectionem propugnat in libro XI. de doctrina temporum cap. XXXIV. & verba illa de Galerij biennio sic interpretatur ut is biennio solus, id est, nondum creatis Cæsaribus, imperasse dicatur, Cæsares autem electos anno illo quo Constantius excessit è vivis. Itaque in libro XIII. (qui est chronologicus) colligere se ait ex fragmento anonymi scriptoris qui post Ammianum Marcellinum Valesij editus est, Severum aliquanto antea copiis in Italia præfuisse quàm Cæsar fieret, neque tam citò eam dignitatem adeptum, sed eodem ferè tempore quo Constantinus Constantij filius. Quæ omnia falsa esse agnosceret sanè Petavius si librum istum Lactantij videret.

SEVERUM ET MAXIMINUM] Certum est hæc acta Nicomediæ fuisse, ubi tunc erant Diocletianus & Galerius Maximianus. Et tamen Socrates in initio suæ historiæ, ut quidem verterunt Musculus, Christophorsonus, & Valesius, ait Galerium post abdicationem Diocletiani & Maximiani Herculij profectum in Italiam, duos Cæsares, Maximinum in oriente, Severum in Italia constituisse.

Aliter vertit Epiphanius scholasticus, & quidem congruentiùs ad veritatem historiæ: *Cùm Diocletianus & Maximianus Herculius privatam elegissent vitam, & Maximianus Galerius, qui cum eis imperaverat, tenens Italiam duos Cæsares fecisset, Maximinum in oriente, & Severum in Italia, tunc Constantinus in Britannia patre mortuo ordinatur Imperator.* Vtcunque se res habeat, manifestum est Socratem existimasse Maximinum & Severum factos fuisse Cæsares postquàm Italia cessit in ditionem Galerij, quæ tempore abdicationis evenerat Constantio. Atque in eadem sententia fuisse videtur etiam Eutropius in initio libri decimi; ubi scribit Galerium, cùm Italiam quoque sinente Constantio administrationi suæ accessisse sentiret, Cæsares duos creavisse. Errat ergo uterque, cùm ex Lactantio appareat Cæsares factos esse apud Nicomediam eodem tempore quo seniores Augusti deposuerunt imperium. Occasio illis errandi, ut arbitror, illa fuit quòd cùm Maximianus Herculius abdicasset apud Mediolanum, præsente Severo, qui ab eo factus est Cæsar, & ab eo purpuram accepit, crediderunt haud dubiè utrumque Cæsarem in Italia factum esse à Maximiano, non distinguentes inter Maximianum Herculium & Galerium Maximianum, id verò fieri non potuisse nisi post abdicationem. Vide Sigonium in libro secundo de occidentali imperio.

SVSVM] *in superiori parte, in loco signato*, ut ait Papias. Veteres dicebant *susum* pro *sursum*, ut pluribus ostendit in suo Glossario vir clarissimus Carolus Dufresnius. Et Rigaltius ad librum secundum testimoniorum sancti Cypriani ad Quirinum cap. XXVIII. ubi legitur, *Vocavit cœlum sursum*, adnotat in Beneventano & Veronensi codicibus legi *susum*.

SCISCITARI] In veteri libro scriptum est *stare*, & in margine *hesitare* per speciem emendationis. Ego utramque lectionem puto falsam esse, & vocem *sciscitari* meliùs convenire huic loco.

CONSTANTINO REPVLSO] Vel unicus hic locus, quamvis alia argumenta non desint, ostendit Constantinum non fuisse factum Cæsarem cum Severo & Maximino. Illud ipsum probatur etiam ex silentio scriptorum illius ævi & ex quibusdam antiquis inscriptionibus exaratis post abdicationem Diocletiani & ante obitum Constantij; in quibus post Constantium & Galerium Augustos, Severi & Maximini Cæsarum nomina inscripta sunt, omisso nomine Constantini. Harum unam exhibet Onuphrius Panvinius in libro secundo Fastorum, alteram Gruterus pag. CLXXVIII.

Præterea hæc erat dispositio à Diocletiano introducta in administratione reipublicæ, quam in perpetuum conservari debere contendebat Galerius, ut quatuor tantùm essent Principes, *duo majores, qui summam rerum teneant, item duo minores, qui sint adjumento*, ut docet Lactantius cap. XVIII. hujus operis. Itaque quum postea Galerius accepisset mortem Constantij, & Constantinum in loco ejus positum, cùm valde cuperet imperium tenere solus, nec tamen vellet ordinem mutare in republica constitutum, maluit collegam Augustum assumere quàm tertium Cæsarem *extra numerum nuncupare*, ut ait Lactantius in capite XXV. ejusdem historiæ. Ex his quæ hactenus dicta sunt manifestè colligitur Constantinum non fuisse factum Cæsarem cum Severo & Maximino. Et tamen in Epitome Victoris ista leguntur: *Constantius Constantini pater atque Armentarius Cæsares, Augusti appellantur, creatis Cæsaribus, Severo per Italiam, Maximino Galerij sororis filio per orientem. Eodemque tempore Constantinus Cæsar efficitur.* Negari sanè non potest quin Constantinus fuerit Cæsar, cùm id nummi plures proferant, in quibus visitur imago ejus laureata, cum hac inscriptione: CONSTANTINVS NOB CÆS. In uno verò & prænomina etiam Constantini leguntur hoc modo. FL VAL CONSTANTINVS NOB C. Credidit vir eruditissimus, innixus auctoritati Aurelij Victoris, Constantinum à Maximiano Augusto & socero consecutum esse dignitatem Cæsaris eodem mense quo Constantius pater ejus Augustus est renuntiatus. Contrà Iosephus Scaliger in animadversionibus ad Eusebium pag. 247. contendit eum non fuisse Cæsarem sub patre, sed sub Galerio, tametsi postea adnotat nullam historiam referre eum Cæsarem à Galerio dictum. Si isthæc Lactantij historia viris doctissimis nota fuisset, haud dubiè ab his scribendis abstinuissent, quæ veritati consentanea non sunt. Nam primò certum est, uti diximus, Constantinum non fuisse factum Cæsarem cum Severo & Maximino. Deinde non potuit eodem tempore fieri Cæsar à Maximiano Herculio, cùm apud eum non esset, sed apud Diocletianum. Neque tum Herculius socer ejus erat, quandoquidem Constantinus Faustam Herculij filiam duxit tantùm post obitum Constantij, ut dicemus suo loco. Denique videbimus infrà Lactantium docere Constantinum Cæsarem à Galerio dictum fuisse. quod apud nullum historicum reperiebatur ætate Scaligeri.

PVRPVRAM INIECIT] ut eum veste imperatoria indueret ac vestiret quem Galerius veste privata exuerat.

Vestire enim est vocabulum quo tum significabantur insignia summæ potestatis. Fasti Idatiani : *Vestierunt Severum & Maximinum.* Et Lactantius in hoc capite loquens de Severo: *Misi ad Maximianum, ut ab eo induatur.*

VETERANUS REX] Eleganter Diocletianum vocat veteranum Regem, quia regnaverat per annos viginti integros, tamquam si propterea meruisset privilegia similia iis quæ concessa erant militibus qui per viginti annos in legione vel vexillatione militaverant.

IN PATRIAM DIMITTITUR] id est, Diocleam prope Salonas Dalmatiæ oppidum, ubi præclaro otio consenuit.

SCUTARIUS] Varia Scutariorum genera fuerunt in palatio Imperatorum Romanorum, de quibus agit Henricus Valesius in annotationibus ad Ammianum Marcellinum pag. 33.

PROTECTOR, MOX TRIBUNUS] Per eosdem gradus, sed non ita citò, ad imperium pervenerat Constantius. Fragmentum editum ab Henrico Valesio pag. 471. *Constantius D. Claudij optimi Principis nepos ex fratre, Protector primùm, exin Tribunus, postea Præses Dalmatiarum fuit.* Protectores autem dicti sunt ex eo quòd Principis latus protegerent & ad custodiam corporis ejus electi erant. Horum alij in comitatu manebant, alij in provincias cum Comitibus & Magistris militum mittebantur. quidam etiam ad custodiam limitis ex ea schola erant deputati. De his pluribus agit Henricus Valesius in annotationibus ad Ammianum Marcellinum pag. 33. 46. 152.

CAP. XX. SENIBUS EXPULSIS] id est, Diocletiano & Herculio, quorum primus secessit in Dalmatiam, alter in Lucaniam, ut plerique tradunt.

SOLUM ORBIS DOMINUM] non quòd revera esset solus Imperator, cùm collegam haberet Constantium; sed quia cùm istum contemneret, illum pro nullo habebat. Apud Socratem quoque lib. 1. hist. eccles. cap. 11. scriptum est Galerium Maximianum totius imperij clavum tenuisse. Quæ benignè intelligenda esse ait Henricus Valesius. *Neque enim*, inquit, *Galerius totius imperij revera clavum tenuit, cùm duo alij eodem tempore essent Augusti, Constantinus in Galliis, & Maxentius Romæ. Verùm summam imperij nihilominus administrasse dicitur, eò quòd ipse senior erat Augustus, & à junioribus Augustis instar patris colebatur.* Ista viri doctissimi observatio habet aliquid veri, sed non omnia. Nam quamvis concederem Galerium à Constantino, ut erat

ille vir multæ civilitatis, cultum fuisse instar patris, certum est non ita cultum fuisse à Maxentio, quamvis socer ejus esset, immo nunquam bene inter eos convenisse, etiam vivente Diocletiano, & bellum inter eos fuisse gravissimum ex eo tempore quo Maxentius sumpsit purpuram usque ad imperium Licinij.

PRIOREM NOMINARI] Suprà cap. XVIII. Galerius Maximianus alloquens Diocletianum ait, *si ipse cedere noluisset, se sibi consulturum, ne ampliùs minor & extremus esset.* Eusebius in libro primo de vita Constantini cap. XVIII. ait Constantium, quum seniores Augusti imperio se abdicassent, primum Augustum renuntiatum esse, & primum Augustum appellatum inter quatuor qui postmodum designati sunt. Idem semper priore loco nominatur in Fastis Idatianis, à Zosimo, Eutropio, in veteri inscriptione de consecratione Thermarum Diocletianarum, & in aliquot aliis inscriptionibus quæ apud Gruterum leguntur pag. LVIII. CLIX. CLXI. CLXVI CCLXXIX. MLXIII. Et tamen Ælius Spartianus in Ælio vero & Flavius Vopiscus in Carino Galerium Maximianum nominant ante Constantium, & id quidem tempore Diocletiani. Sanè æquum videbatur ut is qui adoptabatur à Diocletiano, & qui filiam ejus Valeriam habebat uxorem, priorem locum haberet supra eum qui adoptabatur à Maximiano secundi loci Principe. Contrà, rationi consentaneum erat ut vir magnæ nobilitatis, cujusmodi erat Constantius, non postponeretur homini agresti, pastori pecorum, atque illum post se haberet in administratione reipublicæ. Ego crediderim Spartiani & Vopisci testimonia postponenda esse auctoritati veterum inscriptionum & eorum auctorum qui disertè aiunt primum locum datum esse Constantio; præsertim cùm ij qui illum Galerio tribuunt, non tractaverint hanc historiam ex professo, sed per transennam, & aliud agentes. Quod etiam dicendum est de auctore vitæ sancti Procopij martyris, quæ habetur in tomo quarto Surij, ubi Galerius primo loco nominatur ante Constantium.

A TRIBVS] id est, à Galerio, Severo, & Maximino.

LICINIVM V. C. AMICVM] Idem tradit Socrates lib. I. cap. II. ubi ait Galerium Maximianum abiisse è vita cùm Licinium priùs Imperatorem creavisset, veterem amicum & contubernalem suum, qui ex Dacia erat oriundus.

NE FILIVM NOMINARET] Ego arbitror hunc istorum & sequentium verborum sensum esse. Cùm Galerius Licinium haberet veterem amicum & contubernalem,

bonum militiæ, ut Taciti verbo utar, *& victoriæ socium*, cujus consiliis ad omnia regenda utebatur, noluit tamen illum facere Cæsarem, ne filium eum nominaret cum quo per omnem vitam vixerat velut frater; sed destinata in longum jaciens, eum in locum Constantij aut brevi morituri aut certè per vim deturbandi substituere cogitabat, ut sic Augustum & fratrem nuncuparet. Nam qui fiebant Cæsares, in filiorum numerum veniebant, & filij Augustorum dicebantur. Qui verò nuncupabantur Augusti, fratres Imperatorum appellabantur, ut suprà vidimus de Maximiano Herculio.

VICENNALIA CELEBRARET) ad exemplum Diocletiani, qui post emensos novendecim annos imperij Romam veniens, initia vigesimi tanto apparatu celebravit ut propterea dixerit Sextus Rufus notam esse pompam victoriæ quæ sub Diocletiano Principe reportata de Persis est. Sed multùm eo tempore distabat Galerius à vicennalibus suis. Nam ex capite XXXV. hujus libri colligitur ea celebrari debuisse Kalendis Martiis quæ mortem ejus subsecutæ sunt. Igitur mortuus est anno ex quo Cæsar factus est decimo nono ineunte, cùm obierit mense Maio qui fuit proximus ante diem vicennalium. Mortuus est autem quum ageret octavum consulatum, ut scriptum est in hac historia & in Fastis Idatianis. At si ista vera sunt, quomodo fieri potest ut Galerius imperaverit annis uno & viginti? Tot enim numerantur à consulatu Tiberiani & Dionis, quo Galerius dicitur factus Cæsar, usque ad consulatum ejus octavum. Deinde ipse in hoc libro Lactantij cap. XVIII. docet se eo tempore quo Diocletianum impellebat ad abdicationem, jam per annos quindecim in Illyrico vel ad ripam Danubij luctasse cum gentibus barbaris interim dum alij intra laxiores & quietiores terras delicatè imperarent. Profectò si annos sex, quibus ille rempublicam administravit post secessum Diocletiani, addas ad quindecim qui effluxerant quum hæc dicebantur à Maximiano, manifestum erit illum mortuum esse *vicesimo primo imperii sui anno*, ut legitur in vulgatis editionibus Eusebiani Chronici. Quamquam in vetustissimo & optimo codice MS. bibliothecæ Colbertinæ & in variis antiquis exemplaribus quæ Pontacus testatur se vidisse, hæc tantùm leguntur: *Galerius Maximianus moritur*. Verùm cùm ea sit auctoritas Lactantij ut ei contradici non possit, & Aurelius Victor scribat Galerium potentiam Cæsaris annos tredecim gessisse, imperium quinquennio, tum Eutropius in initio libri noni & auctor Chronici Alexandrini pag. 651. doceant Constantium, qui Cæsar cum Galerio factus

eſt, obiiſſe Eboraci in Britannia anno decimo tertio principatus ſui, in fragmento prætereà de Conſtantio Chloro pag. 471. legatur Galerium imperaſſe annis novendecim, neceſſe eſt ut in eam ſententiam concedamus quæ potentiam ejus intra novendecim annos coërcet, & quindecim illos annos per quos cum gentibus barbaris luctavit interpretemur partim de bellis quæ illic geſſit quum adhuc privatus eſſet, partim poſtquam Cæſar factus eſt, & initia principatus ejus revocemus ad Kalendas Martias anni CCXCIII. ut ſic per annos XIII. Cæſar fuiſſe dici poſſit anno CCCV. quo Diocletianus depoſuit imperium.

CÆSARE FILIO SUO] Galerij, ut opinor. Infrà cap. XXXV. *commendatis Licinio conjuge ſua & filio.* Nuſpiam alibi legimus Galerio filium fuiſſe. Sanè ſi habuiſſet, ex priore uxore habuiſſet. Quo caſu, Cæſares duos extra ſuam familiam non quæſiiſſet, ſed filium ſuum primo ſaltem loco nominaſſet. Ex Valeria non habuit. Sterilis enim fuit, ut docet infrà Lactantius in capite quinquageſimo. Hæc itaque intelligenda ſunt de Candidiano, qui paulò pòſt nominatur, & quem Lactantius infrà in eodem capite quinquageſimo adnotat ex concubina natum, à Valeria Galerij uxore adoptatum ob ſterilitatem, ac deſponſum filiæ ſeptenni Maximini Auguſti. Hunc ergo Cæſarem facere deſtinabat pater poſt celebrata vicennalia. Occiſus eſt autem à Licinio Candidianus anno Chriſti CCCXIII. ætatis ſuæ XVI.

IPSE DEPONERET] imperium. Meditabatur ergo Galerius ſeceſſionem à republica poſt celebrationem vicennalium, ut fortunam Diocletiani imitaretur. Sed Deus cuncta illius cogitata diſſolvit. Nam neque vicennalia celebravit, neque Candidianum fecit Cæſarem, nec conſequi potuit otij dulcedinem.

TORQUEBANTUR DECURIONES] Remiſſam adnotavit Lactantius tamquam actam contra jus & morem. Nam jure civili Romanorum non licebat torquere Decuriones, ut patet ex epiſtola Conſtantini ad Probianum Proconſulem Africæ. Quare Baronius ad annum CCCXIV. admonet acta purgationis Felicis Epiſcopi Aptungitani corrupta eſſe eo loco ubi Ælianus Proconſul ait ad Ingentium, *Noli itaque tibi blandiri quòd cùm mihi dicas Dei cultorem te eſſe, ac propterea non poſſis torqueri*, & *Decurionem* legendum heic eſſe pro *Dei cultorem.* Poſtea tamen, ut illic obſervat Baronius, Conſtantinus legem tulit ut Decuriones torqueri liceret in crimine falſi.

CAP. XXI. PERFECTISSIMI VIRI] Lactantius lib. v. institut. cap. xv. *Nemo Perfectissimus nisi qui omnes gradus impleverit* Perfectissimatus dignitas, ut ait Valesius ad librum xxi. Ammiani Marcellini, minor erat clarissimatu; & ut Clarissimi apud Præfectum urbi conveniebantur, sic Perfectissimi apud Vicariam præfecturam. Vide etiam Notas Balduini in Eumenij orationem de scholis instaurandis, Iuretum in Notis ad epistolam XL. libri decimi Symmachi, & Iacobum Gothofredum ad Codicem Theodosianum to. III. pag. 418.

GYNÆCEUM] Gynæcea, ut vox ipsa loquitur, erant loca destinata operibus muliebribus, in quæ interdum pœnæ loco dejiciebantur & viri & feminæ. Plura de istiusmodi gynæceis observavit vir clarissimus Carolus Dufresnius in suo Glossario, & nos etiam in Notis ad Reginonem pag. 568. & ad Capitularia pag. 1009. Vide quoque Valesij annotationes ad Eusebium pag. 211.

LVSORIVM] theatrum, sive amphitheatrum, ubi ludi publici edebantur, ut pluribus ostendit idem Dufresnius. Salvianus lib. VI. pag. 122. secundæ editionis nostræ: *Equidem quia longum est nunc dicere de omnibus; amphitheatris scilicet, odeis, lusoriis, pompis, athletis &c.* Acta sanctæ Seraphiæ virginis & martyris cap. III. *Præses verò post tertium diem paravit lusorium trans pontem super arcum Albini, ubi solebat fieri themela.* Aliud sunt lusoriæ apud Vopiscum, naves nimirum quas Romani habebant in fluminibus quæ Romanum imperium disterminabant à barbaris, semper instructas & paratas ad arcendos eorum transitus & incursus, ut explicat Salmasius in Notis ad eundem Vopiscum pag. 475. De quibus etiam fusè agit Iacobus Gothofredus ad tit. Codicis Theodos. *De lusoriis Danubij.* Alibi lusorius idem valet ac derisorius, ut in libro XLIII. Digestor. l. ult. *Ne quid in loco publico fiat.* ubi ita legitur. *Qui adversùs edictum Prætoris ædificaverit, tollere ædificium debet. Alioquin inane & lusorium Prætoris imperium erit.* Item Seneca lib. v. de benefic. cap. VIII. *velut lusorium nomen statim transit.* Apud eundem epist. LXXX. *spectaculum non fidele & lusorium.* Et in epistola Gelasij Papæ ad Euphemium Episcopum Constantinopolitanum, ubi sic vulgò legitur: *aut ad veniam luxuria de me cognosceris ista jactare.* Pro quo in vetustissimis & optimis codicibus MSS. Ecclesiæ Bellovacensis & monasterij Corbeiensis scriptum vidi: *aut, da veniam, lusoriè de me cognosceris ista jactare.* Neque insolens est hic error. Observat enim Salmasius in loco

paulò antè laudato, pro eo quod ipse apud Vopiscum edidit *Romanas lusorias barbari incendissent*, vulgò excudi solitum *Romanas luxurias*. Et Iacobus Gothofredus in loco paulò antè laudato commemorat tria loca Codicis Theodosiani, ubi scriptum est *luxuriis* pro *lusoriis*.

SPIRITUS REDDERETUR] Lactantius lib. v. institut. cap. XI. *Contendunt igitur ut vincant, & exquisitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud devitant quàm ut ne torti moriantur*. Et paulò pòst: *Illi autem pertinaci stultitia jubent curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renoventur, & reparetur novus sanguis ad pœnam.*

NULLA POENA PENES) In veteri exemplari legitur, *Nulla pœnis eum levis.* Pessima lectio bonam nobis indicavit. CAP. XXII.

IN CAUSA CAPITIS) Emendatio quoque ista nostra est. Nam vetus codex habet: *In causa pœna capitis & animadversia gladij admodum paucis &c.* Scilicet vox *pœna* in hunc locum irrepsit ex superiore.

BONAM MORTEM) id est, non coactam vi tormentorum, sed facilem & absque cruciatibus. cujusmodi sunt profectio venarum, strangulatio, & venenum. Infrà cap. XXVI. de Severo: *Quo facto nihil aliud impetravit nisi bonam mortem. Nam venis ei incisis, leniter mori coactus est.* Ex cap. XXX. de Maximiano Herculio. *Postremò datur ei potestas libera mortis, ac nodum informis leti trabe nectit ab alta.* Sed in hoc Lactantius adversantem sibi Tacitum habet quòd ait Severum leniter mori coactum incisis venis. Nam Tacitus lib. XVI. annalium extremo agens de Petronio, qui eo genere mortis extinctus est, ait: *Mox lentitudine exitus graves cruciatus afferente.*

CENSUS IN PROVINCIAS) Censualis professio duo continebat, modum agrorum, & numerum capitum, tam liberorum quàm servilium; ut pluribus eruditè suo more explicat Henricus Valesius ad Ammianum Marcellinum pag. 167. Ceterùm hic Lactantij locus confirmat conjecturam doctissimi viri Iacobi Gothofredi, qui ex l. 2. Cod. Theodos. *De censu* collegit mutationem aliquam à Galerio Maximiano factam esse per Lyciam & Pamphyliam post abdicationem Diocletiani, nimirum urbanam plebem capitationi subjectam. Quæ lex magnam profectò lucem accipit ex isto capite Lactantij. CAP. XXIII.

SERVI CONTRA DOMINOS) Regula juris est, ut Casaubonus ait ad Flavium Vopiscum, servum in caput do-

mini non posse interrogari. Sed excepta sunt constitutione Severi aliquot crimina, adulterij, fraudati census, & majestatis. Hanc igitur constitutionem lege sua antiquavit Tacitus Imperator. Galerius revocavit, nescio an lege lata, certè in executione. Paulus lib. I. sentent. tit. XIII. *In caput domini patronive nec servus nec libertus interrogari potest.*

TRAIANUS DACIS] Galerius enim Maximianus ortus erat è Dacia ripensi, è loco quem ipse Romulianum ex nomine Romulæ matris appellavit, haud longè à Sardica, ut docent Eutropius & Eusebius in chronico. Duæ porrò Trajani expeditiones in Dacos fuere, prima quarto ejus consulatu, altera quinto, cùm sextum jam annum imperaret, ut ad Spartianum observavit Casaubonus. Et Xiphilinus quidem ex Dione commemorat utramque Trajani expeditionem in Dacos, sed nullibi meminit tributi eis imperati. Illud tantùm ait, Daciam factam fuisse provinciam. quod etiam tradit Flavius Vopiscus in D. Aureliano. Sed cùm ea fuerit certa ac constans regula apud Romanos; ut quæcunque gens quæ in provinciæ formam redacta fuerat, vectigalis esset, ac populi Romani magistratui obediret, quemadmodum observat Sigonius in libro primo de jure provinciarum, ambigi non potest quin Dacia tributaria fuerit, præsertim cùm Lactantius id expressis verbis affirmet.

INIURIETATIS) Novum vocabulum, quod alibi non memini me legisse. Sic apud Reginonem lib. I. de eccles. discipl. cap. CCXVI. esurietas ventrisca legitur pro comessatione. Atque ita illic emendandum est pro eo quod nos edidimus *exuri etate ventrisca.* Nam exuriem pro esurie legi apud Petrum de Vineis in codice 1460. bibliothecæ Colbertinæ. Luxurietatem quoque puto me alicubi reperisse. Sed locus nunc mihi non occurrit.

CAP. XXIV. CONSTANTINUM REMITTERET] Zosimus, qui inimicus erat Constantino, historiam hanc aliter tractat quàm Lactantius, discessum ejus à latere Galerij non referens ad mandata Constantij, sed ad ambitionem & cupiditatem Constantini jamdudum cum animo suo de imperio cogitantis, qui ex quo Severum & Maximinum Cæsares factos vidit, ea loca relinquenda statuit in quibus agebat & ad patrem Constantium proficisci, qui apud nationes transalpinas erat, & in Britannia plerunque vivebat. Eadem habet Aurelius Victor in libro de Cæsaribus, scribens Constantinum, cujus jam tum à puero ingens potensque animus ardore imperitandi agitabatur, cùm tolerare nequiret Severum &

Maximinum factos fuisse Cæsares, se videlicet prætermisso, fugæ commento (quod apud Eusebium quoque legitur in libro primo de vita Constantini cap. xx.) in Britanniam ad patrem Constantium vitæ ultima agentem pervenisse, eoque mortuo, cunctis qui aderant annitentibus imperium cepisse. Sed in Epitome Victoris, ubi eadem repetuntur, malè scriptum est Constantinum juvenculum à Galerio in urbe Roma religionis specie obsidem tentum fuisse. quod post Epitomen illam scripsere etiam Baronius, Camdenus, & Morinus. Verùm Galerius Romam tum temporis non viderat, ut certò colligitur ex capite xxvii. istius operis, & nunquam pedem in urbem intulit. Præterea constans est omnium scriptorum opinio eum obsidem apud Diocletianum & Maximianum fuisse, nimirum in Bithynia, ubi Diocletianus habitabat. Atque id certè docet Praxagoras apud Photium cod. LXII. & colligitur etiam ex Politia sanctorum Metrophanis & Alexandri apud eundem Photium cod. CCLXVI. & ex Eusebio in libro primo de vita Constantini cap. xix. Si vera essent quæ Nicephorus Callistus lib. VII. cap. XVIII. refert de Constantino, hæc discrepantia facilè conciliari posset. Ait enim Constantium, quem ille Constantem nominat, puerum Constantinum unà cum matre Romam adduci curavisse, veritum autem ne illi absurdi quicquam à Theodora legitima uxore sua, quæ Constantini noverca erat, per zelotypiam & conjugalem æmulationem accideret, eum Nicomediam ad Diocletianum, qui ibi cum Galerio Maximiano genero erat, misisse, ibique illum in palatio apud Imperatorem vixisse. Antequam verò hinc recedam, admonendus est lector hunc locum ex Epitome Victoris in alienum sensum à Baronio esse translatum, dum quæ illic dicuntur de Constantino *religionis specie* obside tento à Galerio, Baronius interpretatur de religione Christiana; sive quòd juvenis Helena Christiana matre natus & patre Constantio erga Christianos propensiore, specimen aliquod edidisset quo patrocinari videretur ei religioni; seu quòd cùm Constantius admodum favorabilis esset nostris hominibus, apud Galerium de prodita avita superstitione in suspicionem venerit. Quam ob causam censet Constantinum in custodia tentum Romæ à Galerio loco obsidis, ut obtentu religionis arrepto impediret ne optimæ indolis juvenis patri succederet. Verùm hac circuitione opus non erat ad explicandum hunc locum Epitomes, cujus simplex & aperta narratio est. Illud tantùm voluit auctor, Constantinum obsidem apud Galerium fuisse *religionis spe-*

cie, id est, specie amoris præcipui & officij, tamquam si eum à patre petiisset erudiendum in re militari & in arte administrandæ reipublicæ. Nam neque tum Helena Christiana erat, nec Christianismum Constantino objecit Galerius, homo superstitiosus, quum Diocletianus censeret filios Herculij & Constantij creandos esse Cæsares. Aliis artibus juvenem à summo fastigio removere conatus est Galerius, insidiis nimirum, exponendo eum variis magnis periculis.

FRVSTRA REPETIERAT] Hæc verba non habentur in veteri codice. Quoniam verò sensus erat mutilus, & constabat heic aliquid deesse, nos hæc duo vocabula addidimus propter auctoritatem fragmenti de Constantio Chloro, in quo ita legitur: *Constantinus obses apud Diocletianum & Galerium sub iisdem fortiter in Asia militavit. quem post depositum imperium Diocletiani & Herculij Constantius à Galerio repetiit. sed hunc Galerius objecit ante pluribus periculis.* Attamen si quis hiatum illum his verbis non posse suppleri existimat, pro his substituere potest *non viderat* aut aliquid simile.

INSIDIIS ADPETIVERAT] Idem fragmentum. *Sed hunc Galerius objecit ante pluribus periculis. Nam & in Sarmatas juvenis equestris militans ferocem barbarum capillis tentis raptum ante pedes supplicem Galerij Imperatoris adduxerat. Deinde Galerio mittente per paludem equo ingressus suo viam ceteris fecit ad Sarmatas, ex quibus, plurimis stratis, Galerio victoriam reportavit. Tunc eum Galerius patri remisit.* Vide etiam Eusebium lib. I. de vita Constantini cap. XX. & annales Zonaræ.

FERIS OBIECERAT] Praxagoras in libro de gestis Constantini ait Galerium Maximianum insidias adolescenti tetendisse & ad pugnam cum fero leone incundam compulisse, illum verò feram superasse & occidisse. Eadem habet etiam Zonaras in imperio Diocletiani.

SIGILLVM] id est, epistolam dimissoriam sigillo munitam. Vide Glossarium Dufresnij.

A SEVERO TENERETVR] Quippe è Nicomedia eunti in Galliam pergendum erat per Italiam, ubi Severus imperitabat. Fragmentum de Constantio Chloro pag. 471. *Qui ut Severum per Italiam transiens vitaret, summa festinatione veredis post se truncatis Alpes transgressus, ad patrem Constantium venit apud Bononiam.*

SVBLATIS EQVIS PVBLICIS] Zosimus in libro secundo narrat Constantinum veritum ne fortè fugiens

apprehenderetur, equos stabularios, quos respublica alebat, quum primùm aliquod stabulum attigisset, mutilasse & & inutiles reliquisse, quumque id de loco in locum pergens faceret, exclusisse ab ulteriore progressione persequentes. Eadem ferme leguntur in Epitome Victoris.

CVRSVS PVBLICVS] Vide Casaubonum in Notis ad Spartianum, ubi multa doctè & eruditè differit de cursu publico & fiscali.

PERVENIT AD PATREM] XII. Kalendas Augusti, ut ego quidem arbitror. Nam in veteri Kalendario edito ab Hervvarto hæc ad eam diem scripta sunt: *Adventus Divi*; id est Constantini, ut manifestum est. Quipe Kalendarium illud scriptum est eo imperante. Qui verò putant eum pervenisse ad patrem VIII. Kalendas Augusti, hinc decepti sunt quòd Aurelius Victor in libro de Cæsaribus & alij veteres scribunt illum in Britanniam ad patrem Constantium vitæ ultima agentem pervenisse; quæ verba sic interpretantur quasi necesse sit illum qui in extremis erat, mortuum fuisse statim post adventum Constantini. De ejus porrò adventu ad Constantium patrem, & de his quæ tum circa Constantinum gesta sunt, vide Eusebium in libro primo de vita ejus cap. XXI. & Politiam sanctorum Metrophanis & Alexandri apud Photium. Pervenit autem ad patrem è Nicomedia, non verò è Roma, ut falsò scripsit Camdenus in Britannia sua pag. 52. deceptus ab auctore Epitomes Victoris.

IMP. PER MANVS TRADIDIT] Lactantius lib. II. institut. cap. IV. *Vixit enim usque ad senectutem, regnumque per manus filio tradidit.*

IMPERIVM TRADIDIT] Idem scribit Eusebius in libro primo de vita Constantini cap. XXV. Quare frustra Iosephus Scaliger in animadversionibus ad Chronicon Eusebij redarguit auctorem Politiæ sanctorum Metrophanis & Alexandri quòd scripserit Constantinum à Constantio moriente successorem in imperio designatum. Neque ille consensus militum, cui initia imperij Constantiniani assignat Scaliger, quicquam præjudicat adversùs ea quæ scribit auctor Politiæ. Probat hoc Eumenius in panegyrico Constantini; ubi quum dixisset Constantinum manifesta sententia patris electum fuisse Imperatorem, mox subdit. *Dij boni, quanta Constantium pium etiam in excessu suo felicitate donastis! Imperator transitum facturus in cælum, vidit quem relinquebat heredem. Illico enim atque ille terris fuerat exemptus, universus in te consensit exercitus, te omnium mentes ocu-*

lique signarunt. Item Iulianus Imp. in oratione prima ad Constantium: *Igitur quemadmodum pater tuus post parentis sui obitum, non modò ipsius judicio, verùm etiam exercituum omnium suffragio imperium sit adeptus, quid est quòd diligentiùs prosequamur?* Orosius lib. VII. cap. XXVI. *Constantius verò Augustus summa mansuetudinis & civilitatis in Britannia mortem obiit, qui Constantinum filium ex concubina Helena creatum Imperatorem Galliarum reliquit.*

REQVIEM VITÆ ACCEPIT] Fasti Idatiani Constantio VI. & Maximiano VI. Consulibus: *His Conss. diem functus Constantius, & postea levatus est Constantinus* VIII. *Kal. Augusti.* Chronicon Eusebij: *Constantinus sextodecimo imperij anno diem obiit in Britannia Eboraci;* ibidemque sepultus est, si vera sunt quæ de ejus tumulo narrantur à doctissimo viro Guillelmo Camdeno in pagina 572. Britanniæ. Contigit istud anno Christi CCCVI. ut rectè adversùs Petavium contendit Valesius in annotationibus ad Eusebium. Tum verò, ut Socrates ait, Constantinus creatus est Imperator in locum patris sui Constantij, qui ante diem octavum Kalendarum Augusti excesserat è vivis. Hic est itaque primus annus imperij Constantini. Vnde in vetustimo Kalendario ita legitur apud Hervvartum & Bucherium. VIII. *Kal. Augusti. Nat. Divi Constantini.* Malè ergo in libro primo historiæ tripartitæ & in libro undecimo historiæ miscellæ scriptum est Constantinum factum esse Imperatorem VI. Kal. Augusti. Eumenius in panegyrico suprà laudato: *O fortunata & nunc omnibus beatior terris Britannia, quæ Constantinum Cæsarem prima vidisti.*

CHRISTIANOS CVLTVI REDDERE] Lactantius in præfatione libri primi divinarum institutionum ad Constantinum: *Nam cùm ille dies felicissimus orbi terrarum illuxisset quo te Deus summus ad beatum imperij culmen evexit, salutarem universis & optabilem principatum præclaro initio auspicatus es, cùm eversam sublatamque justitiam reducens, teterrimum aliorum facinus expiasti.*

CAP. XXV. IMAGO EIVS ADLATA] Eumenius in panegyrico Constantini: *Et quamquam tu ad seniores Principes de summa repub. quid fieri placeret retulisses, prævenerunt tamen studio quod illi mox judicio probaverunt.* Vir clarissimus Hadrianus Valesius in libro primo rerum Francicarum pag. 20. heic per seniores Principes intelligit Diocletianum, Maximianum Herculium, & Galerium Maximianum, quos ait comprobasse factum militum, qui Constantino purpuram injecerant. Patietur vir doctissimus me ab ea sententia recedere, cùm

cùm certum sit nullas tum Diocletiani & Herculij partes in repub. fuisse, adeoque nullum operæ precium fuisse ut ad eos Constantinus referret de imperio sibi delato. Seniores ergo Principes interpretor Galerium Maximianum Augustum, Severum & Maximinum Cæsares. Quamquam huc valde inclino ut existimem relatum ad solum Galerium fuisse, qui tum solus erat rerum dominus, sed Eumenium pro more oratorum ex formula locutum esse, & ad cunctos Principes retulisse quæ de uno tantùm dici debuerant. Laureatam autem imaginem dixit Lactantius, quoniam qui res lætas & bene gestas nuntiabant, laureatas tabellas adferebant, ut pluribus explicat Salmasius in Notis ad Lampridium pag. 235.

PVRPVRAM MISIT] insigne regiæ dignitatis, ut ait Lactantius lib. IV. institut. cap. VII. *Nunc Romanis indumentum purpuræ insigne est regiæ dignitatis assumptæ.* Non indigebat Constantinus purpura quam ad eum Galerius mitteret, cùm illam in initio imperij accepisset à militibus. Eumenius in loco paulò antè laudato: *Purpuram statim tibi, cùm primum tui fecit egressus, milites utilitati publicæ magis quàm tuis affectibus servientes injecere lacrymanti.* Sic Probus accepit purpuram. Auctor Flavius Vopiscus in libro de vita ejus: *Ornatus etiam pallio purpureo, quod de statua templi oblatum est.* Item idem in Saturnino: *Ibi tamen quum cogitare cœpisset tutum sibi non esse si privatus viveret, deposita purpura ex simulacro Veneris, cyclade uxoria militibus circumstantibus amictus, & adoratus est.* Qua de re vide Casauboni Notas in Capitolinum. Verùm id decentiùs fiebat quum purpura tribuebatur à Principe. Ita Severus accepit ab Herculio, Maximinus à Diocletiano, rursum Herculius à filio Maxentio Romæ imperante. Nam hinc ostendebatur consensus in novum Principem.

EXTRA NVMERVM] id est, præter quatuor, ne mutaret dispositionem Diocletiani, quam ipse tantopere dixerat debere custodiri.

SEVERVM AVG. NVNCVPARET] Certum est Severum hunc nuncupatum fuisse Augustum, cùm id nummi doceant qui apud Adolphum Occonem reperiuntur. De tempore quo titulum Augusti sumpsit non adeo constat. *Sunt qui scribant*, inquit Panvinius in libro secundo Fastorum, *eum, quum adversùs Maxentium cum exercitu veniret, se ipsum Augustum appellasse.* quam sententiam amplectitur Tristanus Santamantius. Dubitari non potest quin id evenerit paulò antè quàm Romam proficisceretur adversùs Maxen-

tium. Verùm id factum non est occasione sumpti à Maxentio imperij, sed eo tempore quo Constantinus Cæsar à Galerio renuntiatus est post mortem Constantij, id est, anno Christi CCCVI. exeunte, ut arbitror. Qua de re postea. Porrò hinc etiam colligi potest Severum dignitate Augusti ornatum fuisse quòd cùm Galerius imperium Licinio dedit, id est, Augustum creavit, eum Lactantius cap. XXIV. scribit substitutum fuisse in locum Severi. Quod planè verum non esset, si Severus non fuisset Augustus. Occo Cæsarem & Augustum à Galerio dictum tradit, sed tempus non adnotat.

SED CÆSAREM] Iam antea ostendimus Constantinum non fuisse factum Cæsarem cum Severo & Maximino. Quia tamen ex nummis constat eum fuisse Cæsarem, & hactenus viri docti frustra quæsierunt tempus quo ad eam dignitatem evectus est, operæ pretium videtur heic aliquantisper immorari, ut istius nuncupationis initia constituamus. Nam cùm auctor panegyrici Maximiano & Constantino dicti post nuptias Faustæ doceat Constantinum, cùm ei pater imperium reliquisset, Cæsaris tamen appellatione contentum, expectare maluisse ut idem illum declararet Augustum qui patrem ejus Constantium eo titulo decoraverat, neque dicat quo tempore istud factum sit, res nobis integra est, tamquam si vetusti illius scriptoris auctoritate careremus. Itaque sic constituere debemus. Constantius obiit anno Christi CCCVI. VIII. Kalendas Augusti. Huic statim successit Consta tinus; & quum laureata imago ejus ad Galerium delata esset, is Constantinum Cæsarem nuncupavit, *ut eum de secundo loco*, quem obtinebat in locum patris suffectus, *rejiceret in quartum*, & sic postremum faceret. Constantinum porrò tum Cæsarem à Galerio nuncupatum fuisse patet etiam ex capite sequenti; ubi scriptum est Galerium, quum ad eum perlatus nuntius esset de Maxentio Romæ facto Imperatore, Severum arcessivisse, & quia *tres Cæsares facere non poterat*, eum hortatum esse ad recipiendum imperium. Ex quo certissima conjectura colligitur jam tum duos in imperio Cæsares fuisse, nimirum Maximinum & Constantinum. Nam Severus nuncupatus erat Augustus post mortem Constantij, adeoque isthic non computatur in numero Cæsarum. Confirmant hanc interpretationem verba quæ statim sequuntur. *Satis visum est*, inquit, *semel fecisse quod noluit*, id est, Constantinum nominasse Cæsarem. Alioqui enim nihil usque ad hunc diem fecerat quod noluisset, immo cuncta fecerat quæ voluerat. Constantinum ergo puto

declaratum à Galerio Cæſarem fuiſſe anno eodem CCCVI. exeunte. Nam in veteri Kalendario quod eo imperante ſcriptum, ab Hervvarto primùm, dein ab aliis quoque editum eſt, hæc leguntur : VIII. *Kal. Ianuarij. Natalis Invicti.* Qui locus non videtur ad alium diem referri poſſe quàm ad eum quo Conſtantinus pronuntiatus eſt Cæſar. Nam quòd vir clariſſimus Petrus Lambecius in libro quarto commentariorum de bibliotheca Vindobonenſi pag. 298. hunc natalem refert ad Conſtantium auctoritate Faſtorum Idatianorum, revincitur ex ipſiſmet eorundem Faſtorum verbis; ubi Vetranio quidem depoſitus dicitur VIII. Kalendas Ianuarij, ſed Conſtantius levatus eſt Cæſar tantùm Idibus Martiis ſequentibus. Qui eſt dies natalis Conſtantij. Præterea quoties in hoc Kalendario legitur ſimpliciter nomen *Divi* aut *Invicti*, abſque alio nomine addito, certum eſt toties debere intelligi Conſtantinum Magnum. Ceterùm nova prorsùs eſt opinio viri clariſſimi Petri Franciſci Chiffletij, qui in Notis ad Vigilium Tapſenſem pag. 134. opinatur Conſtantinum à Galerio Maximiano creatum Cæſarem VIII. Kal. Auguſti anno Chriſti CCCV. quum in ejus aula tamquam à patre datus obſes verſaretur, & deinde rurſus Cæſarem declaratum Eboraci in Britannia anno ſequenti ſecundùm obitum Conſtantij patris. Sed hæc opinio veritate non conſtat. Poſtea Conſtantinus nuncupatus eſt Imperator à Maximiano Herculio bis Auguſto anno CCCVII. quum ducturus eſſet uxorem Fauſtam Herculij filiam. Ita nos docet auctor panegyrici paulò antè laudati. *Dixerint*, inquit, *licèt plurimi multique dicturi ſint ea quibus omnia facta veſtra ſummarumque virtutum merita laudantur, ſacratiſſimi Principes Maximiane, velis nolis, ſemper Auguſte, & Conſtantine oriens Imperator, mihi tamen certum eſt ea præcipuè iſto ſermone complecti quæ ſunt hujus propria lætitiæ, quæ tibi Cæſari additum nomen imperij, & iſtarum cæleſtium nuptiarum feſta celebrantur.* Et paulò pòſt : *Quid enim aut tu carius dare, aut tu carius accipere potuiſti, cùm hac affinitate veſtra & tibi, Maximiane, per generum juventa renovata ſit, & tibi, Conſtantine, per ſocerum nomen Imperatoris accreverit?* Iſta quidem certa & manifeſta ſunt. Ceterùm Labbeus in parte prima Chronologiæ hiſtoricæ pag. 223. laudat ejuſdem rei teſtes Euſebium atque Zoſimum, apud quos ego nihil iſtiuſmodi reperire potui. Quatuor ergo, ut notatur in veteri Kalendario, fuere natales Conſtantini, III. Kalendas Martij, VIII. Kalendas Auguſti, VIII. Kalendas Ianuarij, & pridie Kalendas Aprilis. Primus, ut rectè obſervavit vir eruditiſ-

simus Carolus Dufresnius, pertinet ad genuinum Constantini natalem, quo nempe est in lucem editus, secundus ad eum diem quo patri Constantio successit, tertius ad eum quo Cæsar nuncupatus est à Galerio, quartus denique ad eum quo Imperatoris & Augusti nuncupationem sortitus est. Quintum, quem in die III. Kalendas Aprilis locat Kalendarium Philocali, non puto diversum esse ab eo quem aliæ editiones ponunt III. Kalendas Martias, & hinc arbitror emendandam esse Philocali editionem.

CAP. XXVI. MAXENTIVM F. IMP.] Fragmentum de Constantio Chloro pag. 472. *Subitò in urbe Roma prætoriani milites Maxentium filium Herculij Imperatorem crearunt.* Eutropius lib. x. *Romæ interea prætoriani, excitato tumultu, Maxentium Herculij filium, qui haud procul ab urbe in villa publica morabatur, Augustum nuncupaverunt.* Idem scribit Eusebius in Chronico. Fuit ille filius Maximiani Herculij, gener verò Galerij Maximiani, ut heic & suprà cap. XVIII. & paulò infrà cap. XXVII. docet Lactantius. Quod etiam in Epitome Victoris ita traditur: *Is Maximianus* (Leg. *Maxentius*) *carus nulli unquam fuit, ne patri aut socero quidem Galerio.* Et fragmentum de Constantio Chloro pag. 472. *gener apud socerum, id est, Maxentius apud Galerium.* Quare miror doctissimum virum Iosephum Scaligerum in animadversionibus ad Chronicon Eusebij mirari quòd quum Maxentius fuerit Herculij Maximiani filius, in nummis tamen ejus ita legatur: IMP. MAXENTIVS DIVO MAXIMIANO PATRI SOCERO ÆTERNA MEMORIA. Nummus hic cusus non est in memoriam Maximiani patris, sed Galerij Maximiani soceri.

CASTRA PRÆTORIA SVSTVLERAT] non omnino, sed diminuerat. Alioqui enim quomodo prætoriani, si nulli fuissent, Maxentium Imperatorem nuncupare potuissent? Rectè Aurelius Victor in libro de Cæsaribus: *Hinc etiam quasi truncatæ vires urbis, imminuto prætoriarum cohortium atque in armis vulgi numero.* Vbi fortè legendum, *atque inermis vulgi.*

OCCISIS IVDICIBVS] *Abellio priùs interfecto*, inquit Zosimus, *quòd is Præfecti urbis locum obtinens, horum molitionibus adversari visus esset.*

TVRBATVS EST] Galerius Maximianus.

TRES CÆSARES F. N. POTERAT] obstante dispositione Diocletiani, qui duos Augustos esse debere instituerat, duos Cæsares. eamque dispositionem servaverat Galerius quum Augusti nuncupationem accepit. Postea tamen

tres Cæsares facti sunt à Constantino & Licinio anno Christi CCCXVII. Crispus nimirum, Constantinus Constantini filius, & Licinianus filius Licinij. Deinde victo occisoque Licinio, extinctis quoque Crispo & Liciniano, Constantius & Constans minores filij Constantini facti sunt Cæsares variis temporibus. Ad quæ tempora referenda est illa Eutropij observatio ex libro decimo: *Eo tempore res Romana sub uno Augusto & tribus Cæsaribus (quod nunquam aliàs) fuit, cùm liberi Constantini Galliæ, Orienti, Italiaque præessent.*

MAXENTIVM] In veteri libro legitur *Maximianum*, sanè mendosè, sicut paulò antè vidimus eundem errorem commissum fuisse in Epitome Victoris.

PATERNOS MILITES] qui erant in exercitu Severi, ut dicitur paulò suprà.

IN CAMPANIA) Alij omnes Maximianum Herculium tunc temporis in Lucania, quò se contulerat post abdicationem, fuisse consentiunt, ut Eutropius, Zosimus, Suidas. Itaque sic constituenda res est, secessisse quidem Herculium in Lucaniam quum deposuisset imperium, sed tum quum ista agebantur in Campaniam venisse, ut inde, tamquam è propinquo, militum prætorianorum qui Romæ tendebant animos tentare ac sollicitare posset, &, si daretur, aut imperium resumeret, quod invitus deposuerat, aut Maxentio filio procuraret. Nam ista per longum temporis spatium tractata ab Herculio fuisse docet Aurelius Victor in libro de Cæsaribus: *Interim Romæ vulgus turmaque prætoria Maxentium, retractante diu patre Herculio, Imperatorem confirmant.* Miror autem celeberrimum in rei nummariæ cognitione virum Santamantium in contrarium omnino sensum traduxisse hunc locum, tamquam si Maxentius *retractante*, id est, repugnante patre fuisset factus Imperator, quod etiam placuisse video doctissimo viro Hadriano Valesio. Sed eos decepit haud dubiè falsa Andreæ Schotti admonitio scribentis heic vocem *retractante* idem significare quod *detractante*. Retractare idem significat ac tractare. Lactantius lib. IV. institut. cap. XXVIII. *Qui autem omnia quæ ad cultum deorum pertinent retractarent & tamquam relegerent, ij dicti sunt religiosi.* Et paulò pòst: *religiosos à relegendo appellatos, qui retractent ea diligenter quæ ad cultum deorum pertineant.* Hinc libri retractationum sancti Augustini. Sufficiunt enim hæc exempla. Postquam ergo Maxentius factus est Imperator, statim Maximianus ab eo evocatus Romam profectus, paulò pòst Severum morti tradidit; ac mox in Galliam, illic filiæ Faustæ nuptias cum Constantino celebravit ea æstate

qua Galerius exercitum duxit in Italiam adversùs Maxentium, ut visuri postea sumus. Quare mirum in modum deceptus est Petavius auctoritate anonymi scriptoris de Constantio Chloro res eo quo gestæ sunt ordine non referentis. Scribit ergo Petavius in libro XIII. de doctrina temporum pag. 713. Galerium Maximianum cum ingentibus copiis Romam advolasse anno Christi CCCVII. & contemptum & à plerisque suorum destitutum abiisse in Illyricum, Licinium fecisse Cæsarem, & Sardicam regressum esse, tum Maximianum Herculium ad spem erectum resumendi fastigij Romam advolasse è Lucania, Diocletianumque ut idem faceret adhortatum esse, postea Severum perjurio deceptum custodiæ tradidisse ac jugulasse, deinde, quum insidias Maxentio strueret, pulsum Roma in Galliam ad Constantinum venisse, eique filiam Faustam collocasse, & eum Augusti appellatione donasse. Quæ omnia, non sanè contra fidem historiæ, sed perturbato prorsùs temporum ac rerum ordine scripta esse nullus est dubitandi locus. Fœdiùs aberravit Sethus Calvisius, Maxentium tum demum imperium invasisse scribens postquam Constantinus à Maximiano Herculio creatus fuisset Augustus, & Maximianum à Romanis persuasum anno sequenti resumpsisse imperium. At quomodo Constantium declarare potuit Augustum is qui neque Imperator esset neque Augustus?

RERUM NOVAR. CUPIDUS) Eadem de Herculio tradit Iulianus Imperator in libro de Cæsaribus.

DEPOSUERAT INVITUS) Constans est omnium scriptorum sententia, si incertum panegyristam excipias qui Herculij Maximiani & Constantini laudes prosecutus est in nuptiis Constantini & Faustæ, ominum inquam scriptorum sententia est hunc Maximianum invitum deposuisse imperium. Verùm illi aliter hanc historiam narrant quàm Lactantius. Hic enim cap. VIII. docet Herculium abdicare coactum à Galerio, ab eoque territum injecto armorum civilium metu. Alij contra scribunt Diocletianum, quum ingravescente ævo parum se idoneum moderando imperio esse sentiret, auctorem Herculio fuisse ut in privatam concederent, eique ægrè collegam obtemperavisse, sed tamen obtemperavisse.

LIBENTER ARRIPUIT) purpuram quam deposuerat. Incerti panegyricus paulò antè laudatus. *Fecit enim Roma ipsa pro majestate nominis sui, ut ostenderet posse se etiam Imperatoribus imperare. Abduxit exercitus suos, ac tibi reddidit; & cùm ad sedandos animos auctoritatem privati Principis*

attulisses, supplices tibi manus tendens, vel potiùs queribunda, clamavit : Quousque hoc Maximiane patiar &c. Et paulò pòst : *Imperasti pridem rogatus à fratre, rursus impera jussus à matre.* Purpuram facilè resumebat Herculius, quippe qui ter sumpsisse invenitur. Atque hoc pessimum exemplum causa fuit mortis Licinij : quem cùm Constantinus vicisset, ac ei vitam concessisset, postea *Herculij Maximiani soceri sui motus exemplo, ne iterum depositam purpuram in perniciem reipublicæ sumeret, tumultu militari exigentibus in Thessalonica jussit occidi*; ut legitur in fragmento de Constantio Chloro pag. 475. Bonifacius VIII. timens ne si Cælestinus V. liberam vitam ageret, pontificatum, quo se abdicaverat, resumeret, eum in custodia detineri jussit. Cui præiverat Callisti II. exemplum erga Burdinum.

RAVENNAM CONFVGIT) Zosimus in libro secundo scribit Herculium circumvento sacramentis Severo persuasisse ut Ravenna excedens, quò se contulerat, Romam veniret, eòque pergentem, ubi quendam ad locum venisset quem Tres tabernas vocant, ab insidiis quas eo loco Maxentius collocaverat adprehensum, inserta laqueo cervice necatum. Incerti panegyricus Constantino dictus post victoriam de Maxentio partam : *Duxerat magnum Severus exercitum, & hostem suum perfidia desertus armaverat.* Auctor fragmenti de Constantio Chloro pag. 472. *Desertus Severus à suis fugit Ravennam. Per Maxentium filium* (sic enim legendum) *evocatus illuc venit Herculius, qui per pejurium Severum deceptum custodia tradidit, & captivi habitu in urbem perduxit, & in villa publica Appia via tricesimo milliario custodiri fecit. Postea cùm Galerius Italiam peteret, ille jugulatus est, & deinde relatus ad octavum milliarium, conditus in Galieni monumento.* Ex quo loco collegit Henricus Valesius falli Eutropium & Aurelium Victorem, qui Severum Ravennæ occisum esse scribunt. De loco igitur ubi Severus vitam finivit controvertitur inter eruditos. Nam Scaliger in animadversionibus ad Eusebium ait non dubitare se quin illæ Tres tabernæ in agro Ravennate fuerint, neque aliter colligi posse ex verbis Zosimi. Contrà Valesius contendit Tres illas tabernas fuisse in via Appia prope Romam. Parum autem probabile est, id quod Sigonius in libro secundo de occidentali imperio collegit ex Zosimo, Severum Maximiani fidem secutum Ravenna excessisse, atque ad Tres tabernas sese contulisse, haud dubia spe ductum urbem se Maximiani opera recepturum. Quam Sigonij opinionem secutus est Hieronymus Rubeus in libro secundo histor. Ravennatum.

VENIS INCISIS] Contrà Zosimus lib. II. & auctor fragmenti de Constantio Chloro scribunt, ut paulò antè vidimus, Severum fractis laqueo cervicibus expirasse.

CAP. XXVII. ADIVNCTO MAXIMINO] cognomento Daia vel Daza, qui orientem administrabat.

PROFICISCITVR IN GALLIAM] Huic narrationi fidem adstruit etiam Zosimus, tametsi in rerum erret ordine narrandarum, Herculium inquiens eo conatu frustratum quo Diocletianum pertrahere nisus erat ad resumendum imperium, rursum versus Alpes contendisse, ut commorantem ibi Constantinum conveniret, & filiam ei Faustam promisisse, eoque promisso impleto, fallere conatum hominem. Errat inquam Zosimus. Nam ex capite XXVII. & XXIX. Lactantij patet illum bis in Galliam profectum antequam Carnuntum peteret, & Diocletianum non vidisse nisi post nuptias Constantini & Faustæ. Atenim quod Lactantius & Zosimus aiunt Herculium Constantino filiam promisisse, aliter legitur in panegyrico incerti auctoris dicto in nuptiis Constantini & Faustæ, ubi scriptum est Constantinum eam postulasse à Maximiano. *Sed profectò sicut tuo, Constantine, socero ante est conciliata divinitus quàm ab eo pignus ipsi car:ssimum postulares, sic & nunc quoque in hac gratulatione priùs illa dicenda sunt quæ in te considerans tantus iste, & paterni & tui auctor imperij, lætatus est quòd petisti.* Vbi interim observandum est illud quod ait scriptor istius panegyrici, Herculium esse auctorem imperij Constantini. Qua de re vide quæ suprà dicta sunt ad caput XXV.

SVÆ MINORIS FILIÆ] Heic admoneri convenit mendosè in veteri codice scriptum esse, *sic minoris familia*. Intelligit autem Faustam. Sed inquirendum est in tempus quo nuptiæ Constantini & Faustæ celebratæ sunt. Certum est Severum Augustum extinctum fuisse anno Christi CCCVII. ineunte. quamquam de mense non constat. Postea Maximianus Herculius Faustæ pater in Galliam profectus est, ut Constantinum partibus suis conciliaret, promissis illi Faustæ minoris filiæ nuptiis; eoque promisso impleto, ut Zosimus ait, persuadere conabatur Constantino ut discedentem ex Italia Galerium Maximianum persequeretur. Ex quibus verbis colligitur nuptias fuisse celebratas eo tempore quo Galerius erat in Italia, vel certè quum in procinctu esset Italicæ expeditionis. Cùm autem ille in Illyricum ex Italia redux fuerit anno eodem CCCVII. ante mensem Septembrem, ut opinor, & ex capite XXVIII.

istius libri Lactantiani constet Herculium Romam iterum profectum post fugam Galerij, ac cùm rursum eodem anno rediisset in Gallias, ibi aliquantulùm moratum esse, & postea in Illyricum ad urbem Pannoniæ Carnuntum venisse, ibique fuisse III. Idus Novembris, quo die Licinius à Galerio factus est Imperator, manifestum est Constantini & Faustæ nuptias aliquanto tempore ante mensem Septembrem anni CCCVII. coiisse. Si certa essent quæ de Constantini initiis dicuntur à R. P. Petro Francisco Chiffletio in Notis ad Vigilium Tapsensem, non opus esset ea inquisitione in qua nos hactenus exercuimus. Is enim contendit nuptias Constantini cum Fausta & initium augustæ dignitatis in eum collatæ à Maximiano socero evenisse VIII. Kalendas Augusti anni CCCVII. eadem nimirum auctoritate qua Constantinum scribit primò Cæsarem factum à Galerio anno CCCV. VIII. Kalendas Augusti, & rursum Cæsarem declaratum VIII. Kalendas Augusti anni CCCVI. secundùm obitum patris. Sed quia hæc à viro clarissimo non probantur, necessaria fuit ea cura quam nos adhibuimus in investigando tempore istarum nuptiarum.

ILLE INTEREA] Galerius Maximianus. Ceterùm totum hunc apparatum Galerij sic paucis perstringit Zosimus. *Quum autem Maximianus Galerius haud æquo tulisset animo quæ in Severum Cæsarem designata fuerant, ab oriente Romam eundum statuit, & admissorum nomine meritas Maxentio pœnas irrogandas. Vt in Italiam adpulerat, parum fidos erga se militum animos sentiens, ad orientem nullo commisso prælio rediit.*

POPVLVM TRVCIDATVRVS] Fragmentum de Constantio Chloro pag. 472. *Dehinc Galerius cum ingentibus copiis Romam venit, minatus civitatis interitum, & castra Interamnæ ad Tiberim posuit. Tunc legatos ad urbem misit Licinium & Probum, per colloquium petens ut gener apud socerum, id est, Maxentius apud Galerium precibus magis quàm armis optata mercaretur. Qui contemptus agnovit promissis illorum Maxentij partes suas deseruisse. Quibus perturbatus, retro versus est; & ut militi suo prædam quamcunque conferret, flamminia jussit auferri.* Quid sibi velit hoc loco vox *flamminia* nescire se fatetur Henricus Valesius, & deesse heic nonnulla putat quæ ad Maximianum Herculium pertinebant. Ego potiùs existimaverim postrema hæc verba pertinere ad ea cum quibus conjunguntur, ut sensus sit Galerium, *ut militi suo prædam quamcunque conferret*, id est, ut summam & nullis legibus coërcitam prædandi licentiam daret, etiam

ea flammis tradi jussisse quæ auferri non possent; *ut si quis insequi voluisset, utensilia*, id est, res ad victum necessarias, *non haberet*, ut mox dicet Lactantius. Itaque scribendum censeo *flammis omnia* pro *flamminia*, ob vulgatum errorem librariorum, qui frequenter primas vocabulorum syllabas omittunt. Et admissus fortassis error ab eo qui quum heic *flammonia* vel *flammomnia* vidisset scriptum, neque satis intelligeret quid hoc vocabuli esset, sciret porrò veteres flamonium dixisse pro flaminio, emendandam putavit hanc vocem reducendamque ad suam originem. Nam & veteres glossæ Isidori & aliorum, tum etiam Sidonius, & duæ veteres inscripiones quas ex Gruteri thesauro descripsit Iacobus Gothofredus ad l. XXI. Cod. Theod. De Decurionibus, & harum unam Savaro & Sirmondus ad Sidonium, flamonium dicunt pro flaminio. Scio inelegantem prosùs locutionem esse neque dici solere flammis rem quampiam auferri. Sed in auctore horum excerptorum non requirimus elegantiam sermonis.

FVGAM CAPESSIVIT] Hadrianus Valesius in libro primo rerum Franciarum scribit Licinium creatum Cæsarem à Galerio fuisse anno CCCVIII. eique tutela Illyrici delegata, Galerium cum maximis copiis ingressum Italiam, Maxentium generum suum Romæ obsedisse, & arte Maximiani Herculij ab urbe repulsum esse. Ostensuri postea sumus Licinium factum Imperatorem post reditum Galerij ex Italia. Nunc verò id tantùm observandum, parum probabile videri quod ait vir clarissimus, Galerium arte Maximiani Herculij ab urbe repulsum esse, cùm ex capite XXVII. & XXVIII. Lactantij certò constet illum in Galiia apud Constantinum fuisse per totum illud tempus quo Galerius fuit in Italia. quod etiam colligi facilè potest ex verbis Zosimi.

OPPRIMI POTVIT] Apud Zosimum Herculius dicitur persuadere voluisse Constantino ut discedentem ex Italia Galerium persequeretur. Sed cùm ille natura inquietus & infidus esset, non mirum si Constantinus ejus consilia sprevit.

TITVLVM IMMVTARI] Hæc alibi non leguntur. Et mirùm est ab aliis historias prætermissa fuisse.

DACISCVM] quòd ipse natus esset ex Dacia.

CAP. XXVIIII. MAXIMIANVS ALTER] cognomento Herculius, qui resumpserat imperium, illudque habebat commune cum filio Maxentio.

PRIOR FILII POTESTAS] ratione nimirum ha-

bita novi imperij. Nam pater depoſuerat antea imperium & in privatam vitam conceſſerat. Poſtea in conſortium imperij adſcitus fuerat à Maxentio, qui ad eum purpuram miſit, & bis auguſtum nominavit.

MILITES E. Q. SEVER. RELIQ.] id eſt, milites ex veteri Maximiani Herculij exercitu, à Galerio miſſi cum Severo ad expugnandum Maxentium, qui tranſlatis ſignis, Severum deſerentes, ſe Maxentio tradiderant. Hos, quia ſui olim fuerant, exiſtimabat Maximianus ſibi adhæſuros.

DIRIPVIT PVRPVRAM] Eutropius lib. x. *Herculius tamen Maximianus poſt hæc in concione exercitus filium Maxentium denudare conatus, ſeditionem & convitia militum tulit.* Incerti panegyricus Conſtantino dictus poſt devictum Maxentium: *Ipſe denique qui pater illius credebatur, diſciſſam ab humeris purpuram detrahere conatus &c.* Apud Socratem lib. I. cap. II. legitur Herculium recuperandi imperij cupiditate raptum, conatum eſſe interficere ſive de medio tollere filium ſuum Maxentium. Ita quidem verſiones Chriſtophorſoni & Valeſij, propter vocem ἀπολέσαι, quæ varias ſignificationes habet. Meliùs, ut arbitror, Epiphanius ſcholaſticus: *Hinc ejus pater imperandi cupidine voluit filium regno privare.* Nam iſta interpretatio meliùs congruit cum narratione Lactantij & aliorum.

SVPERBVS ALTER] id eſt, Tarquinius ſuperbus Rex Romanorum ultimus. Lactantius lib. IV. inſtitut. cap. XIV. *Tarquinius ſuperbus exactus eſt.*

MAXIMIANVM] Galerium. CAP. XXIX.

ADERAT IBI DIOCLES] Aurelius Victor loquens de fuga & exitu Severi: *Hoc acrior Galerius, adſcito in conſilium Iovio, Licinium vetere cognitum amicitia Cæſarem creat Auguſtum; eoque ad munimentum Illyrici ac Thraciæ relicto, Romam contendit.* Sed in hoc erraſſe convincitur Victor quòd ait Licinium creatum eſſe Auguſtum poſt mortem Severi & antè quàm Galerius exercitum in Italiam duceret adversùs Maxentium; cùm è contrà teſtimonio Lactantij & aliorum certum ſit Licinium factum eſſe Imperatorem in locum Severi poſt reditum Galerij ex Italia, & eam tum Galerio mentem fuiſſe, quum imperium Licinio tribueret, ut eo uteretur in bello quod ſuſceperat adversùs Maxentium. Zoſimus: *Maximianus Galerius ex ſocietate ſuperiorum temporum familiarem ſibi Licinium Imperatorem creat, quòd ejus opera bello Maxentium perſequi cogitaret.* Auctor fragmenti de Conſtantio Chloro pag. 473. *Licinius itaque ex nova Dacia vilioris originis, à Galerio factus Imperator velut adver-*

sum Maxentium pugnaturus. Et tamen Victor eum ait in Illyrico relictum eo tempore quo Galerius maximè cogitabat de bello Italico. Sed id quoque falsum esse necesse est, cùm auctor ejusdem fragmenti pag. 472. scribat Licinium fuisse in exercitu Galerij Romam obsidentis, & ab eo missum in urbem cum Probo ut viam aliquam invenirent concordiæ inter socerum & generum. Quæ etiam evincunt privatum adhuc fuisse, adeoque nondum Imperatorem. Vt mirum valde sit virum doctissimum Hadrianum Valesium sequutum in hac historia scribenda fuisse Victorem potiùs quàm ceteros auctori istius fragmenti consentaneos.

QVOD ANTE NON FECERAT] nimirum ut Licinium faceret Imperatorem. Quod facere jam tum poterat quum Severum & Maximinum fecit Cæsares; sed noluerat, propter rationes suprà allatas in capite vigesimo.

IMPERIVM LICINIO DARET] Digladiantur inter se viri docti in constituendo anno quo Licinius factus est Imperator, quibusdam id evenisse censentibus anno Christi CCCVII. aliis sequenti. Ego utrorumque rationes adferam. Qui priorem sententiam tuentur, his argumentis aut utuntur aut uti possunt. Anno Christi CCCVII. mota sunt arma adversùs Maxentium, qui fine anni superioris imperium invaserat; & Severus Cæsar Augustus, qui ad expugnandum eum Romam accesserat missus à Galerio Maximiano, repulsus ac postremò miserabili mortis genere extinctus est anno secundo imperij sui, ut legitur in Chronico Eusebij, id est, anno Christi CCCVII. ante Kalendas Maias, quibus biennio antea factus fuerat Cæsar ab Herculio Maximiano. Ita Onuphrius Panvinius in commentario ad librum secundum Fastorum, ad annum V. C. MLIX. qui congruit cum anno Christi CCCVII. *Hoc anno circa Kal. Maij Severus, qui à Galerio Cæsar per Italiam & Africam creatus fuerat, quum adversùm motum prætorianorum atque Maxentij Romam cum exercitu venisset, militum suorum scelere desertus, ipseque fugiens, altero imperij anno Ravennæ interfectus est*. Accensus ea ignominia Galerius, in quem hoc dedecus recidebat ut in auctorem belli, incredibili celeritate ex Illyrico Romam cum immenso exercitu advolat, & ex Italia in Illyricum revolat inglorius, totum illud terrarum spatium bis emensus intra quinque aut sex utplurimùm menses, de castigando pellendoque Maxentio eò acriùs cogitans quòd vincere suetus, nunc cum ingenti dedecore coactus erat terga vertere. Ea de causa Licinium post reditum ex Italia creat Imperatorem, destinans eum Italiæ ad-

versùs Maxentium. Acta hæc III. Idus Novembris, ut legitur in Fastis Idatianis & in Chronico Alexandrino. Sed quamvis hi duo libri consentiant de die, de anno tamen non conveniunt. Nam Chronicon Alexandrinum initia imperij Liciniani refert ad annum quo Fl. Constantinus Augustus solus Consul fuit, Fasti ad annum sequentem, qui sic notatur: *Item decies & Maximiano* VII. Quo etiam modo, ut hoc obiter moneam, Græca illa, πα λιnδεκάτυ, quæ leguntur in Chronico Alexandrino, vertenda sunt, pro eo quod Raderus vertit *Palindecato*, coactus admonere in margine hæc intelligenda esse de decimo Diocletiani consulatu. In quo sanè lapsus est vir eruditissimus. Nam si Diocletianus decies Consul fuit, decimus ejus consulatus incidit in annum Christi CCCV. ut suprà vidimus. Itaque hic locus intelligendus est de decimo Maximiani Herculij consulatu, qui tum imperium resumpserat. Sed his omissis, ad quæ per transennam tantùm & quasi aliud agendo animum advertimus, persequamur argumenta quibus probari potest Licinium factum esse Imperatorem anno Christi trecentesimo septimo. Certum est Constanrinum fuisse factum Imperatorem post mortem partris anno Christi CCCVI. mense Iulio exeunte. Itaque primus imperij ejus annus finitus est eodem mense Iulio anni sequentis. Cùm autem Eusebius in Chronico imperatoriam Licinij dignitatem ponat in anno secundo imperij Constantini, dubium non est quin secundùm Eusebij testimonium ejus initia referenda sint ad annum CCCVII. exeuntem. Denique si tribunitia potestas Imperatorum illius ævi numerabatur à die quo imperium adepti erant, ut placet viris eruditissimis, hinc etiam confirmatur Licinium factum esse Imperatorem anno Christi CCCVII. cùm in edicto quod Galerius moriturus edidit anno CCCXI. in gratiam Christianorum, quod verò Nicomediæ propositum est pridie Kalendas Maias, adnotatus sit annus quartus tribunitiæ potestatis Licinij apud Eusebium in editione Valesij & apud Nicephorum. Atqui si annos Licinij colligas, & illos à mense Novembri anni CCCVII. incipias, nullo negotio reperies annum CCCXI. fuisse quartum tribunitiæ ejus potestatis, adeoque etiam imperij. Et hæc sunt quæ dici possunt pro confirmanda eorum opinione qui arbitrantur Licinium anno CCCVII. evectum ad dignitatem imperatoriam. Sed adversùs hæc reponi potest magnam esse auctoritatem Fastorum Idatianorum, in quibus historia illa refertur ad annum sequentem, & meritò. Primùm enim non potuisse Galerium Maximianum sic raptim &

præcipitanter proficisci in Italiam cum ingentibus copiis, Romam obsidere, ac reducere exercitum in Illyricum ut omnia facta dici possint intra quinque aut sex mensium spatium, adeoque probabilius videri excessum Galerij ex Italia contigisse anno trecentesimo octavo. Præterea credibile non esse. Maximianum Herculium, hominem senem, qui apud Carnuntum cum Diocletiano erat eo tempore quo Licinius factus est Imperator, intra sex mensium spatium Italiam Galliasque emensum esse, nuptias Constantini & Faustæ celebravisse, rursum in Italiam redisse post fugam Galerij, tum etiam iterum in Galliam, & hinc in Pannoniam profectum ad Diocletianum. Denique in Epitome Victoris legi Maximinum Dazam Cæsarem quadriennio fuisse, Augustum triennio. Cùm autem ille factus fuerit Cæsar anno CCCV. Kalendis Maiis, consequens esse ut Cæsaris nomine contentus fuerit usque ad annum CCCVIII. exeuntem. Alioqui quadriennio Cæsar non fuisset, sed triennio, si Licinius factus fuisset Imperator anno superiore. Ista quidem magnum momentum habere statim videntur. Sed profectò si consideremus statum reipublicæ illius temporis, ingenium Galerij ferox, iracundum, præceps, & superbum, instabilitatem & perfidiam ac mobilitatem Herculij, quæ sanè vitia semper eos præcipitant quibus inhærent, quia in animis hominum potentiora virtutibus sunt, ut ait Lactantius in libro primo divinarum institutionum, facilè intelligemus ea quæ primo intuitu ferè impossibilia videntur, fieri tamen potuisse ab hominibus inquietis & summum imperium retinere cupientibus. Nam, exempli gratia, Illyricum, ubi Galerius habitabat, Italiæ adjacet; adeoque facile illi fuit in Italiam venire & dein recedere, etiam cum exercitu, intra illud sex mensium spatium quod diximus; præsertim cùm ex Zosimo & auctore fragmenti de Constantio Chloro intelligamus illum ex Italia discessisse nullo commisso prælio, hoc est, parvam ejus in Italia moram fuisse. Herculium verò, cupidum imperij, quod invitus deposuerat, quis miretur tanta celeritate tot itinera fecisse, quem dubium non est illa fecisse abjecta omni cunctatione ac tarditate? Solvebat à Roma, & mare trajiciens, cùm Massiliam pervenisset, citò ad Augustam Trevirorum, ubi sedes erat Constantini. Quæ omnia itinera confici profectò possunt intra mensem ab homine diligenti. Postea aliquanto tempore apud Constantinum fuit occasione nuptiarum. Mense dein altero ei opus fuit ad redeundum in Italiam, unde brevi pulsus est. Adde alium mensem pro secunda profectione in Gallias, ubi non

multùm moratus est, & mensem pro itinere ab Augusta Trevirorum usque ad Carnuntum in Pannonia. Patet jam totum hunc numerum mensium satis congruere spatio temporis quod fluxit à morte Severi (nam tum primò Herculius in Galliam profectus est) usque ad diem tertium Idus Novembris, quo die Licinius factus est Imperator. Immo suspicor Severum diù ante Kalendas Maias occisum esse, nimirum mense Februario. Nam in veteri Kalendario quod Hervvartus edidit, natalis Constantini notatur pridie Kalendas Apriles. Quod quum de die quo factus est Cæsar interpretari debere putaverit vir eruditissimus, ego crediderim intelligendum esse de eo die quo Maximianus Herculius eum nuncupavit Augustum. quod quidem evenisse anno CCCVII. nullus, ut opinor, dubitandi locus esse potest. Itaque si Maximianus exeunte Martio Constantinum dixit Augustum, jam pro sex mensibus, quos ab exitu Severi usque ad imperium Licinij numerabamus, habemus ferè novem, intra quos utrique Maximiano facile fuit hos cursus & has peregrinationes conficere de quibus antea diximus. Porrò natalem Constantini pridie Kalendas Apriles non posse referri ad diem quo factus est Cæsar hinc puto colligi quòd aut factus fuit Cæsar cum Severo & Maximino, aut quum pervenisset ad patrem, aut certè quum Cæsar nuncupatus est à Galerio. Atqui jam ostendimus factum non fuisse Cæsarem cum Severo & Maximino. Quod tametsi factum fuisset, tamen natalis ille non posset congruere, cùm constet Severum & Maximinum fuisse factos Cæsares, non pridie Kalendas Apriles, sed Kalendis Maiis. Non potest etiam congruere tempori quo patri successit, quum id evenerit exeunte mense Iulio. Congrueret ergo tantùm huic tempori quo Constantinus à Galerio factus est Cæsar. Verùm ne illud quoque incidet in pridie Kalendas Apriles. Quippe ambigi non potest quin laureata Constantini imago ad Maximianum perlata sit statim atque ille in locum Constantij patris successit, id est, exeunte Iulio, non secus ac ejus imago Romam statim adlata est. quod quidem occasio fuit Maxentio invadendi imperij, ut Zosimus docet in libro secundo. At si exeunte Iulio nuntius accepti à Constantino imperij perlatus est ad Galerium, cùm Lactantius non doceat moram fuisse in mittenda purpura ad Constantinum, par est credere & Cæsarem factum & purpuram missam intra eundem annum quo imago adlata est, atque adeo diù ante mensem Martium. Et certè rationi consentaneum est ut dies accepti summi fastigij adnotatus sit in Kalendario: quem si

non referas ad pridie Kalendas Apriles, nullibi notatus reperietur dies quo Constantinus Imperator & Augustus dictus est. Quod attinet ad auctoritatem ex Epitome Victoris allatam, ea non officit his quæ hactenus dicta sunt. Nam multa sunt in hac Epitome quæ non cohærent, nominatim verò in hoc loco, ubi septem tantùm imperij annos tribuit Maximino, quem certum est imperasse per annos octo integros & aliquot menses. Postremò redeundum nobis est ad tribunitiam potestatem, quæ magnum momentum habet in hoc negotio. Quòd quum intelligeret vir clarissimus Henricus Valesius, qui contendit Licinium anno tantùm CCCVIII. factum esse Imperatorem, huc descendit in annotationibus ad Eusebium pag. 171. ut fateatur observationem de tribunitia potestate incommodare sententiæ suæ de initiis Licinij, coactus etiam edictum illud, in quo quartus annus tribunitiæ potestatis Licinij annotatus est, rejicere ad exitum anni CCCXI. ut sic inveniret annum illum quartum tribunitiæ potestatis Licinij. Sed ruit conjectura illa, cùm ex Lactantio constet edictum illud propositum fuisse Nicomediæ pridie Kalendas Maias & Galerium obiisse paulò pòst. Itaque etiam ex illa eruditissimi viri observatione colligimus verissimam esse illorum sententiam qui Licinium anno Christi CCCVII. putant creatum fuisse Imperatorem. Hinc etiam puto confirmari posse Licinium fuisse factum Imperatorem anno CCCVII. quòd Maximianus Herculius & Galerius Maximianus consulatum simul gessisse reperiuntur anno sequenti, & quòd deinceps bellatum non fuit adversùs Maxentium Herculij filium. Concordiam enim, quæ postea inter eos fuit, illo tempore constitutam fuisse oportet quo Herculius & Galerius simul fuerunt apud Carnuntum, cùm videamus Galerium tum maximè de bello adversùs Maxentium gerendo consilia agitasse quum Licinium provehere destinabat ad principale fastigium, & hunc ardorem statim deferbuisse post promotionem ejus. Quòd si consulatus ab Herculio & Galerio, quod negari non potest, communi consensu susceptus est post amicitiam inter eos conglutinatam apud Carnuntum, cùm is in annum Christi CCCVIII. inciderit, manifestum est Licinium exeunte anno CCCVII. factum fuisse Imperatorem. His ita constitutis, reliquum est ut de alia difficultate quæ heic occurrit, an nimirum Licinius primùm factus fuerit Cæsar, ac postmodum Augustus, ut placuit quibusdam, an verò uno eodemque tempore Cæsar & Augustus, ut alij volunt, nonnulla dicamus. Res est quæ facilè decidi potest vel unico Lactantij testimonio,

testimonio, qui imperium Licinio ac primum locum post Galerium datum fuisse scribit, etiam supra Maximinum. quod etiam confirmatur auctoritate Eusebij, ut ostendemus paulò pòst. Itaque difficultas illa non indiget ampliori examine. Orta autem est ex malè intellecto Aurelij Victoris loco ubi agit de Licinio facto Cæsare & Augusto. Vide Scaligerum in animadversionibus ad Chronicon Eusebij.

VTROQVE PRÆSENTE] nimirum Diocletiano & Maximiano Herculio, ut mox dicemus. Venerat Herculius ad Diocletianum, ut Zosimus ait, id temporis Carnunti degentem, ut eum impelleret ad resumendum imperium; sed venerat è Gallia, ut docet Lactantius, non verò ex Italia, ut putavit Cluverius, qui in libro de Vindelicia & Norico cap. v. scribit, auctore, ut ipse ait, Zosimo, Herculium è Lucania Italiæ regione Carnuntum ad Diocletianum profectum fuisse, ac per Ravennam transiisse in eundo & redeundo. Quod utrumque procul dubio falsum est. Nam, ut dixi, Herculius è Gallia profectus est Carnuntum, ubi reperit Diocletianum, & ab eo discedens, in Galliam reversus est; ut etiam colligi potest ex panegyrico quem Eumenius Constantino dixit, ubi varios Herculij errores recto ordine recenset, hoc modo: *Fati necessitas tulit ut ille pietati tuæ hanc referret vicem, quem tu ab urbe pulsum, ab Italia fugatum, ab Illyrico repudiatum, tuis provinciis, tuis copiis, tuo palatio recepisti.* Rectè inquam. Nam quum filium Maxentium denudare ac regno privare vellet, exactus ab urbe; pulsus Italia, ad Constantinum confugit. Dein in Pannoniam Illyrici provinciam profectus est ut Galerio strueret insidias; ibique Diocletianum, quem antea per literas frustra tentasse colligi potest ex Eutropio, hortatus ad resumendum imperium, cùm nihil suis suasionibus effecisset, impeditis consiliis; ut Lactantius ait, tertiam fugam molitus, rediit in Galliam. Quæ ita ut in panegyrico leguntur, gesta esse probat Lactantius. Memorabilis autem in primis est vox Diocletiani imperium respuentis, quum ad illud resumendum eum hortarentur Herculius & Galerius. Epitome Victoris: *Dum ab Herculio atque Galerio ad recipiendum imperium rogaretur, tamquam pestem aliquam detestans, in hunc modum respondit: Vtinam Salonæ possetis visere olera nostris manibus instituta. Profectò nunquam istud tentandum judicaretis.* Itaque ex hoc Lactantij loco habemus, quem antea nesciebamus, annum quo Herculius ad Diocletianum profectus est, eum nempe quo Licinius factus est Imperator. Ceterùm heic observandum est errasse Arnaldum Pontacum

Episcopum Vasatensem in Notis ad Chronicon Eusebij pag. 678. & Iosephum Scaligerum in libro quinto de emendatione temporum pag. 497. postremæ editionis; ubi redarguentes Zosimum, qui dixerat Diocletianum conventum ab Herculio fuisse Carnuti Celtarum oppido, aiunt id falsum esse, cùm Diocletianus post abdicatum imperium nunquam pedem posuerit in Gallia, imò non extulerit Salonis Dalmatiæ. Prima pars observationis vera est, nempe Diocletianum nunquam pedem posuisse in Gallia post abdicatum imperium. Sed tamen fuit Carnunti in Pannonia, ubi eum Herculius convenit. Et pedem eum extulisse Salonis patet ex responso ejus quod paulò antè retulimus: *Utinam Salonæ possetis visere olera.* Nam si tum quum hæc dicebat, fuisset Salonæ, locus non erat huic exclamationi. Itaque longè aberat à Salonis. Graviùs etiam errat vir doctissimus Ioannes Morinus in parte secunda libri de Ecclesia per Constantinum liberata cap. 1. pag. 126. 129. & cap. 111. pag. 153. ubi scribit Maximianum Herculium ea scripsisse ad Diocletianum quæ dicta, non scripta, esse jam vidimus, & longam confingit epistolam ad eum scriptam, cujus nullum vestigium extat apud veteres, & Diocletianum, post acceptam epistolam illam, brevi eam responso dignatum esse quod nos retulimus ex Epitome Victoris. His ita constitutis, videndum est an vera esse possint quæ à viro clarissimo Hadriano Valesio in libro primo rerum Francicarum pag. 22. dicta sunt de profectione Maximiani Herculij in Illyricum & de discessu ejus. Ait ergo Herculium, quum videret omnes Romani imperij provincias teneri à Galerio, Maximino, Maxentio, & Constantino, adeoque nusquam sibi locum consistendi esse, nec se sine provinciis & sine exercitu imperatoriam dignitatem tueri diutiùs posse, iterum cessisse imperio postquam annos circiter duos insignia principatus retinuerat, cùmque se odio esse Maxentio & ejus militibus sciret, à Galerio petiisse sibi ut per filium ex Urbe & Italia expulso in Illyrico reliquum vitæ agere privato liceret, repudiatumque ab Galerio anno secundo post consulatum suum decimum & Galerij septimum, sub specie officij, velut visendi Constantini generi sui gratia, in Galliam profectum, à Maxentio se pulsum simulantem. Hæc sunt enim omnino verba viri clarissimi. Primùm illud stare non potest quod ait Herculium cessisse imperio antequam proficisceretur in Illyricum, quandoquidem Lactantius docet id ab illo factum esse postquam ex Illyrico rediisset ad Constantinum. Deinde certum est eum ad Galerium profectum intra primum an-

sum resumpti imperij, non verò postquam annos circiter duos insignia principatus retinuerat. Nam purpuram resumpsit anno Christi CCCVI. exeunte, & sequenti profectus est in Illyricum mense, ut tardiùs, Octobri. Quod autem ait eum petiisse à Galerio ut sibi in Illyrico reliquum vitæ agere privato liceret, cùm id apud neminem alium reperiam, puto Valesium paraphrasticè traxisse ex illis Eumenij verbis ubi legitur Herculium ab Illyrico repudiatum, tamquam si aliter repudiari non potuisset quàm negata ei habitatione Illyrici. Verus autem verborum Eumenij, ut ego quidem arbitror, sensus hic esse debet, ut ab Illyrico repudiatus dicatur, quia illic, ut diximus, suasionibus suis efficere non potuit ut Diocletianus resumeret imperium. Neque verò repudium illud contigit anno secundo post consulatum decimum Herculij, id est, anno Christi CCCX. ut putat Valesius, sed statim post conlatam in Licinium dignitatem imperatoriam. Siquidem Lactantius de discessu ejus ab Illyrico sic scribit tamquam de fuga desperata, adeoque de discessu subito & præcipiti profectione. Denique reditum Herculij ad Constantinum sic narrat Valesius tamquam si nondum ille Constantinum vidisset post exactionem suam ab urbe Roma, adeoque apud eum conquestus non fuisset de filij sui crudelitate adversùm se; cùm tamen certò sciamus ex Lactantio Herculium Roma profugum venisse primò in Galliam ad Constantinum, & hinc in Illyricum ad Galerium & Diocletianum, & ab isto repudiatum rediisse in Galliam ad Constantinum.

VTROQVE PRÆSENTE] Diocletiano nimirum & Maximiano Herculio. Vnum heic occurrit examinandum, an istorum præsentia trahenda sit ad consensum, præsertim cùm ista agerentur à Galerio, homine admodum pervicaci ac superbo, & qui stricto velut ense supplicare suetus erat, & an consensus ille trahendus rursum sit ad ceteros penes quos reipublicæ potestas erat. Nam id dicere videtur Eusebius lib. VIII. cap. XIII. Λικίνιος δὲ ἐπὶ τούτοις ὑπὸ κοινῆς ψήφου τῶν κρατούντων αὐτοκράτωρ καὶ σεβαστὸς ἀναπέφηνε. Hunc locum interpretes in varios sensus traduxerunt. Et Ruffinus quidem ita vertit: *Sed & Licinius communi omnium sententia adscitus in imperium, Augustus pronuntiatur.* Musculus: *Licinius verò communi sententia potentatuum & ipse Imperator & Augustus creatur.* Christophorsonus: *Licinius deinceps communi eorum suffragio & consensu penes quos summa potestas erat, Imperator & Augustus declaratur.* Denique Valesius: *Licinius communi Imperatorum suffragio Imperator*

& Augustus declaratus est. Ruffinus igitur in ambiguo relinquit quos intelligi velit. Neque clariùs se Musculus explicat, quid potentatuum vocabulo significare velit incertum relinquens. At Christophorsonus & Valesius apertè pronuntiant id factum esse communi Imperatorum sive eorum penes quos summa potestas erat suffragio. Verùm ista interpretatio plurimum habet difficultatis. Nam cùm istud consilium præcipitanter, ut palam est, captum à Galerio sit, temporis angustiæ non permiserunt ut Cæsarum qui in provinciis erant consensus expeteretur, & non erat hic mos Galerij. Præterea certò colligi potest ex Eusebio & Lactantio, uti postea dicemus, neque Maximinum neque Constantinum interrogatos fuisse. Neque probabile item est Maxentij consensum fuisse requisitum, adversùs quem bellum parabatur. Reliquum igitur est ut hic Eusebij locus intelligatur de Imperatoribus, nimirum de Diocletiano veterano Rege, de Maximiano Herculio, qui tum imperium resumpserat, & de Galerio Maximiano. Nam hi tres tum erant Carnunti quum Licinius factus est Augustus. Itaque verum non est omni ex parte quod heic ait Eusebius, Licinium factum esse Imperatorem & Augustum communi eorum consensu qui tum rempublicam possidebant.

SEX FVERVNT] nimirum Maximianus Herculius, Galerius Maximianus, Maximinus cognomento Daja vel Daza, Constantinus, Maxentius, & Licinius.

DEPONIT REGIAM VESTEM] id est, purpuram, & sic iterum ad vitam privatam rediit. Factum istud ab Herculio scribit Hadrianus Valesius in libro primo rerum Francicarum pag. 21. antequàm proficisceretur in Illyricum, id est, anno CCCVII. exeunte. Verùm repugnat Lactantius huic sententiæ, qui secundam Herculij abdicationem disertè revocat ad posteriora tempora, sed annum non indicat. Probabile tamen est id factum non ita multò pòst quàm ad Constantinum rediisset ex Illyrico, id est, anno CCCVIII. ineunte, ipso decies & Maximiano VII. Consulibus. Nam nulla deinceps facinorum ejus mentio habetur usque ad annum CCCX. quo interiit; & vir cupidissimus signandi annos per consulatus suos, Consul deinceps non reperitur fuisse.

QVOD IPSVM NON DECERET] Eumenius in panegyrico Constantini: *Talibus te pro utilitate ac dignitate publica rebus intentum averterunt in se novi motus ejus hominis quem successibus tuis maximè favere decuisset.*

GENERVM SVVM] Constantinum, qui Faustam se-

nioris Maximiani minorem filiam paulò antè duxerat, eodem anno nimirum quo & Severus occisus & Licinius factus est Imperator. Incerti panegyricus Maximiano & Constantino dictus in nuptiis Faustæ: *O divinum tuum, Maximiane, judicium, qui hunc tibi jure adoptionis nepotem, majestatis ordine filium, etiam generum esse voluisti.*

GENERI FILIUM] Nam Constantius Constantini pater, repudiata, ut jussus erat, Helena, Theodoram duxit, quam nonnulli tradunt Herculij filiam fuisse, alij privignam.

RELICTA MILITUM PARTE] in potestate soceri sui Maximiani. Sed homo perfidus eos sollicitavit ad defectionem. Testis, præter Lactantium, Eumenius in Panegyrico quem postea dixit Constantino; ubi quum dixisset Maximianum genero suo pejerasse, statim addit: *Hac est fides, hac religio palatini sacrarij devota penetralibus, ut lentè & cunctanter, jam scilicet cum illis belli consiliis, itinere confecto, consumptis copiis mansionum, ne quis consequi posset exercitus, repentè intra parietes consideret purpuratus, & bis depositum tertiò usurparet imperium, litteras ad sollicitandos exercitus mitteret, fidem militum præmiorum ostentatione turbare tentaret, securè scilicet usurus exercitu quem venales manus habere docuisset.* Istius loci sensum Livineius ait hunc esse, ut Maximianus Herculius intelligatur resumpsisse purpuram Arelati, quum urbe pulsus, Italia fugatus, ab Illyrico repudiatus, à Constantino est exceptus. Rectè sanè, quantum ad historiam. Sed nescio ubi invenerit acta hæc esse apud Arelatem. Neque enim id dicit Eumenius, sed tantùm eum se conclusisse in civitate Arelatensi, quò eum persecutus est exercitus Constantini, & inde Massiliam postea fugisse. Mihi certum videtur Herculium purpuram, quam bis deposuerat, resumpsisse in ipsa civitate Treverorum aut non multò procul. Id mihi colligere videor ex his verbis Lactantij ubi ait eum paucis pòst diebus quàm Constantinus profectus erat adversùm Francos, cùm thesauros publicos invasisset, purpuram repentè sumpsisse, cùm æstimaret Constantinum intrasse fines barbarorum. Nam Francorum limes erat circa Danubium. Et thesauri publici, quos tum invasit Herculius, non alibi potuerunt esse quàm in Palatio Imperatoris, id est, in civitate Treverensi. Itaque Herculius non potuit intra paucos dies purpuram resumere Arelati, quæ longo intervallo distat à Treveris.

REFERT AD MARITUM.] Eutropius lib. x. *Detectis igitur insidiis per Faustam filiam, quæ dolum viro* CAP. XXXI.

enuntiaverat, profugit Herculius Massiliam; ibique oppressus, pœnas dedit justissimo exitu. Fallitur Eutropius. Nam Herculius antè Massiliam profugerat quàm hunc dolum componeret, ut patet ex Lactantio. Graviùs etiam erravit Zosimus aiens Herculium, quòd Fausta conatum illius antevertisset ac rem totam Constantino indicasset, in desperationem rerum omnium adductum, apud Tarsum morbo extinctum esse. Confudit heic videlicet Maximianum cum Maximino, qui orientem tenebat, & qui pulsus à Licinio, apud Tarsum postremò in Cilicia obiit, ut adnotabitur infrà. Sed neuter dolum explicavit, quem retulisse videntur ad invasionem imperij. Vnus Eucherius Episcopus Lugdunensis in historia martyrum Agaunensium adnotavit Maximianum Herculium struxisse insidias Constantino ut ei vitam auferret. *Cùm dispositis insidiis*, inquit, *genero suo Constantino tunc regnum tenenti mortem moliretur, deprehenso dolo ejus, apud Massiliam captus, nec multò post strangulatus, teterrimoque hoc supplicio affectus, impiam vitam digna morte finivit.* Rectè sanè & consentaneè Lactantio. Meminit autem hujus Herculij perfidiæ ac dein mortis Eusebius in libro primo de vita Constantini cap. XLVII. scribens alterum eorum qui se imperio abdicaverant, cùm insidias in necem Constantini pararet, deprehensum, turpissimo mortis genere interiisse. Hæc Eusebius, apertè designans Maximianum Herculium. Sed quoniam statim Eusebius tradit ejus quem ita interiisse scribit imagines & statuas omnes ubique terrarum dejectas esse, & hanc mortem describit longo intervallo post caput in quo egit de profligato Maxentio, huc descendit Valesius in annotationibus suis ut putaverit corruptum esse locum Eusebij, atque ita emendari debere ut Maximinus heic intelligatur, qui unà cum Severo factus est Cæsar. Maximinus enim interiit post victoriam quam Constantinus reportavit de Maxentio, & quidem mortis genere turpissimo, ut ex Eusebij libro octavo & nono colligi posse ait. Et hæc quidem vir doctissimus adnotavit ad hunc locum, quæ ego puto contra veritatem historiæ pugnare. Nam primò certum est Eusebium loqui de altero eorum qui se imperio abdicaverant. Quod de alio quam de Maximiano Herculio intelligi non potest, qui secundum in imperio locum obtinebat, & cum Diocletiano se abdicavit. Id verò nullo pacto dici potest de Maximino, qui nullibi legitur abdicasse. Deinde ille de quo loquitur Eusebius, extinctus est quum deprehensus fuisset insidias parare in necem Constantini. Quam historiam ad Herculium referendam es-

se nihilo minùs certum est quàm certum est Constantinum insidiis appetitum ab Herculio fuisse. id quod & Lactantius in hoc libro & reliqui historici produnt uno consensu. Sanè utriusque imagines dejectæ post mortem eorum sunt, ut patet ex Eusebio. Narratio porrò de cæde Maxentij, quæ præcedit historiam mortis Herculij, nihil huic sententiæ officit. Eusebius enim (ut observat Socrates in initio suæ historiæ) in libris quos de vita Imperatoris Constantini conscripsit, pleraque obiter tantùm perstrinxit: quippe cui, ut in encomiis fieri solet, Imperatoris laudes & panegyricam orationem contexere magis curæ esset quàm res gestas accuratè commemorare. At in libro octavo historiæ ecclesiasticæ cap. XIII. ubi ordinem temporum sequitur, & ubi hæc eadem de Maximiano narrat quæ leguntur etiam in vita Constantini, docet ea non posse neque debere accipi de alio quàm de Herculio, cùm statim initio sequentis capitis dicat Maxentium ejus filium fuisse de quo antea loquutus est.

COMPONITUR SCENA] In manuscripto legitur *schena*. Facilis fuit emendatio. Apud Tacitum lib. XIII. annal. Agrippina Neronis mater sic loquitur: *Nunc per concubinum Atimetum & histrionem Paridem quasi scenæ fabulas componit.* Acta purgationis Felicis Episcopi Aptungitani: *Semper sic falsum per terrorem, per scenam, per inreligiosam mentem actum est ab his qui catholicæ Ecclesiæ consentire noluerunt.*

VIGINTI ANNOR. VOTA] id est, vicennalia, quæ cum Diocletiano Romæ celebravit.

ELISO GUTTURE] Epitome Victoris: *Maximianus Herculius à Constantino apud Maßiliam obsessus, deinde captus, pœnas mortis genere postremo, fractis laqueo cervicibus, luit.* Orosius lib. VII. cap. XXVIII. *Herculius Maximianus in Galliam profectus est ut Constantino genero æquè dolis junctus auferret imperium; sed per filiam deprehensus & proditus, deinde in fugam versus, Maßiliæ oppressus & interfectus est.* Aberrant autem in hoc loco omnes historici, qui in viam reducuntur à Lactantio. Pessimè Suidas, qui Diocletianum à senatu jugulatum esse, Maximianum verò se suspendisse scribit. Ista porrò Maximiani Herculij mors dicitur in Fastis Idatianis evenisse *anno secundo post consulatum decimum & septimum*; qui congruit cum anno Christi CCCX. Non est autem occisus à Constantino Maximianus *ob purpuram tertiùm sumtam*, ut putavit vir doctissimus Hadrianus Valesius, sed quia post violatum jusjurandum, post bellum civile commotum, post sollicitatos

milites, postremò Constantinum occidere voluerat, & occidisset si Faustam sibi consentientem habuisset.

CAP. XXXI. MAXIMIANUM ALTERUM] Galerium, cognomento Armentarium.

PERSECUTIONIS AUCTOREM] Ita etiam Eusebius in libro primo de vita Constantini cap. LVIII. Ruffinus lib. VIII. cap. XV. *Ille verò qui ei secundus in honore, postmodum etiam in primis successor fuit, qui & incentor ac signifer nostræ persecutionis extiterat.* & cap. XVIII. *Ipsum namque auctorem sceleris ultio divina corripuit.* Fragmentum de Constantio Chloro pag. 472. *Tunc Galerius in Illyrico Licinium Cæsarem fecit. Deinde illo in Pannonia relicto, ipse ad Serdicam regressus, morbo ingenti occupatus sic distabuit ut aperto & putrescente viscere moreretur, in supplicium persecutionis iniquissimæ ad auctorem scelerati præcepti justissima pœna redeunte.* Vide Lactantium suprà cap. x. & sequentibus. Frustra ergo Scaliger in animadversionibus ad Chronicon Eusebij ait Galerium Maximianum nunquam persecutum esse Christianos, cùm bonus & laudabilis Princeps fuerit, eximius & fortis bellator. Atque heic eum meritò reprehendit Petavius in libro XI. de doctrina temporum cap. XXXIV. & lib. XIII. pag. 714.

ETIAM VIM MAIESTATIS] In hoc loco desiderantur aliquot litteræ in veteri exemplari, in quo ita legitur: *ut in eo et ..... im majestatis ostenderet.* Nos ex vestigiis litterarum quæ perierunt conjecimus ita legendum esse sicuti se habet hæc editio. Et conjecturam nostram confirmat ipse Lactantius, cujus hæc sunt verba ex libro primo divinarum institutionum cap. III. *Quid quòd summa illa rerum potestas ac divina vis ne semel quidem dividi potest.* Et lib. III. cap. XVII. *Vim majestatemque veri Dei non intellexerunt.* Alibi virtutem dixit pro vi; ut lib. IV. cap XXVI. *virtutem majestatemque Dei singularis interpretari.* & lib. VI. cap. IX. *virtutem ac majestatem Dei singularis enarrat.*

DE AGENDIS VICENNALIB.] ad exemplum Diocletiani, cujus imitationem affectabat, ita ut etiam de deponendo imperio aliquando cogitaverit. Sed tamen vicennalia non celebravit, extinctus antè quàm eorum agendorum tempus adesset.

VOTUM] Sic vocabant festa in quibus vota concipiebantur pro incolumitate & diuturna Principum vita, ut sicut vicennalia, exempli causa, celebrabant, sic dij tribuerent ut tricennalia celebrarent. Sed opus non est me plura dicere de hoc argumento, cùm nuper duo eruditissimi viri

Carolus Dufresnius & Henricus Noris hanc materiam abundè tractaverint, ille in dissertatione de numismatibus inferioris ævi, quæ post tomum tertium Glossarij edita est, alter in dissertatione chronologica de votis decennalibus, quæ edita est cum dissertatione de duobus nummis Diocletiani & Licinij. Vide etiam Casauboni Notas in Spartianum.

QVOD NON ERAT CELEBRATVRVS] Hic locus est magni momenti, cùm ex eo certò colligatur Galerium Maximianum non pervenisse ad vigesimum annum imperij sui.

MAXIMINVS IRATVS] Eusebius lib. VIII. cap. XIII. quum dixisset Licinium & Imperatorem & Augustum factum fuisse, addit: *Quod quidem Maximinus ægrè admodum tulit, qui hactenus Cæsar duntaxat ab omnibus appellabatur. Hic ergo præ ceteris tyrannico ingenio præditus, Augustus à semetipso renuntiatus est.* CAP. XXXII.

MITTIT ERGO] Galerius ad Maximinum, ut eum placaret.

DISPOSIT. SVAM SERVET] qua Licinium veterem contubernalem & victoriæ socium fecerat Imperatorem secundi loci.

DEFERAT CANIS] Dictum id propter Galerium, qui senex erat. Nam de Licinio non posse intelligi hinc patet quòd quum interiit, nondum erat sexagenarius. Epitome Victoris: *Hic Licinius annum dominationis ferè post quintumdecimum, vitæ proximè sexagesimum, occiditur.* In Fastis Idatianis occisus dicitur sub consulatu Paulini & Iuliani, qui in annum CCCXXV. incidit. Obiit autem sub finem anni. In fragmento de Constantio Chloro dicitur regnasse annos XIX. filio & uxore superstitibus. Quod verum ex omni parte non est. Nam ab anno CCCVII. exeunte usque ad annum CCCXXIV. quo ad vitam privatam mense Octobri rediit victus à Constantino, numerantur anni tantùm XVII. Quòd si anno CCCXXIV. quum ageret decimumseptimum imperij sui annum, nondum natus erat annum ætatis suæ sexagesimum, jam constat eum factum fuisse Imperatorem anno circiter ætatis suæ quadragesimo. Itaque quæ de canis heic dicuntur, ad eum referri non possunt.

TOLLIT CÆSARVM NOMEN] non quidem ut nomen Cæsarum aboleret, quod Imperatores semper retinuerunt, sed ut ab eo deinceps abstinerent illi qui in spem imperij adoptarentur, & sic excluderetur Maximinus. Hunc puto hujus loci sensum esse.

MAXENTIVM] Ergo pax erat inter Galerium &

Maxentium, tum haud dubiè conciliata quum Herculius Carnunti esset cum Diocletiano & Galerio. Eutychius Patriarcha Alexandrinus tradit in annalibus suis ita inter Galerium & Maxentium divisum fuisse imperium ut Galerius Orientem & Syriam terramque Romanorum, id est, Thraciam & provincias Thraciæ conterminas, teneret, Maxentius verò Romam & ipsius territoria, id est, Italiam & Africam ac fortasse insulas.

CONSTANTINVM FIL. AVG.] Ex hoc præcipuè loco colligo consensum Constantini requisitum non fuisse quum Licinius factus est Imperator. Quippe probabile non est eum qui Imperator & Augustus dictus ab Herculio fuerat, qui filius & gener Augustorum erat, virum præterea spectatum militia, fortissimorum exercituum ducem, & victoriis multis insignem, passurum fuisse sibi præferri hominem novum. Et sanè nescio an ista sic ex omni parte successerint. Nam in edicto anni CCCXI. ubi tres Imperatores nominantur, Galerij quidem nomen, ut senioris Principis, primo loco ponitur, tum Constantini, deinde postremò Licinij. Quod indicat dignitatem istius passam esse aliquam contradictionem apud Constantinum, eamque non aliter sopitam quàm rejiciendo Licinium in tertium locum.

AVGVSTVM SE NVNCVPATVM] Singularis est huicque Lactantij scriptioni planè conveniens locus Ruffini ex libro IX. cap. V. ubi loquens de eodem Maximino ait: *Et quamvis ei agere cuncta ex sententia liceret, quippe qui jam sibi etiam Augusti inconcessam præsumpserat dignitatem, videri tamen vult quòd aliquibus justis hæc rationibus agat.* Confirmat Eusebius lib. VIII. cap. XIII. ubi quum dixisset Licinium Imperatorem & Augustum declaratum esse, addit: *Quod quidem Maximinus ægrè admodum tulit, qui hactenus Cæsar duntaxat ab omnibus appellabatur. Hic ergo præ cæteris tyrannico ingenio præditus, Augustus à semetipso renuntiatus est.*

CAP. XXXIII. DEC. ET OCT. ANNVS] Is est annus Christi CCCX. ut ostendit tempus mortis Galerij. Nam cùm ille inceperit ægrotare anno XVIII. imperij sui, ægrotaverit autem per annum perpetem, & obierit anno CCCXI. mense Maio, planum est annum octavum & decimum imperij ejus congruere cùm anno Christi CCCX.

INSANABILI PLAGA] Lactantius lib. VII. institut. cap. XV. *Percussit Ægyptum Deus insanabili plaga.*

IN INF. PA. GENITALIVM] Vide Eusebium lib. VIII. hist. ecclesi. cap. XVI. & lib. I. de vita Constantini

cap. LVII. Ruffinum lib. VIII. cap. XVIII. fragmentum de Constantio Chloro pag. 472. & Orosium lib. VII. cap. XXVIII.

VERMES INTVS CREANTVR] Vide Eusebium lib. VIII. cap. XVI. & Orosium lib. VII. cap. XXVII. Similem omnino historiam de Iuliano, qui avunculus Apostatæ fuit, narrant D. Ioannes Chrysostomus oratione in sanctum Babylam, Sozomenus lib. V. cap. VIII. & Theodoretus lib. III. cap. XIII.

DEVM COACTVS EST CONFITERI] Memorabile est quod hoc loco narrat Ruffinus lib. VIII. cap. XVIII. Referam autem ejus verba. *Denique plerosque medicorum*, inquit, *quòd nec morbo aliquid mederi nec vim fœtoris tolerare possent, interfici jubet. In quibus cùm quidam jugulandus potiùs quàm medicaturus assisteret, inspiratus à Deo, Cur, inquit, Imperator erras, & quod Deus infert, ab hominibus putas posse revocari? Nec humanus est iste morbus, nec à medicis curatur. Sed recordare quanta in servos Dei egeris, quàmque in religionem divinam impius & prophanus extiteris, & intelliges unde tibi sint poscenda remedia. Nam & ego quidem mori cum ceteris potero, tu tamen à medicis non curaberis. Tunc primùm se Maximianus hominem esse intellexit &c.* Eandem historiam compendio perstringit Orosius lib. VIII. cap. XXVIII. & ex eo auctor historiæ miscellæ lib. XI. At Eutychius in annalibus tradit Maximianum sponte sensisse ac dixisse se ea pati quia Christianos interfecerit, & literas in omnes provincias suas dedisse ut Christiani qui in carceribus erant dimitterentur. Sed idem tamen in hoc graviter errat quòd eum ex hoc morbo convaluisse scribit precibus Christianorum, ac postea ad majorem impietatis gradum quàm antea prolapsum, Christianos ubique jussisse occidi & penitùs extirpari. Qui error ei evenit ex confusione nominum Maximiani & Maximini, dum uni tribuit quod à duobus factum esse constat. Fallitur etiam Sethus Calvisius, qui tum putat persecutionem decennalem quievisse post edictum illud mortemque Galerij, quum octavus tantùm persecutionis annus esset, ut suprà diximus.

EDICTVM MISIT] Extat apud Eusebium lib. VIII. cap. XVII. ex Latina lingua translatum ab eo in Græcum sermonem, & dein ex Græco versum in Latinum à Ruffino, ut ipse docet: *Hæc de Latino in Græcum versa nos rursum transfudimus in Latinum.* Quòd igitur hodie legimus prima Latina, beneficium est Lactantij.

AD BONAS MENTES RED.] Lactantius lib. V. CAP. XXXIV.

cap. XIX. ad hoc fortassis edictum respiciens: *Sed hæc ipsa ignoratio efficit ut in persequendis sapientibus tam mali sint, fingantque se illis consulere, illos ad bonam mentem velle revocare.* Acta sanctorum Saturnini, Dativi, & Felicis cap. VII. *Debueras alios ad bonam mentem vocare, & non contra præcepta Imperatorum & Cæsarum facere.*

VT NON VET. INST. SEQ.] Taxat Christianos quòd à prisca illa parentum suorum simplicitate defecissent. Eusebius sanè lib. VIII. cap. I. calamitosum Ecclesiæ illius ævi statum describens, invidias, obtrectationes, quasi bella intestina inter Christianos, antistitum adversùs antistites certamina, & cetera, quæ iram Dei adversùs ipsos excitarunt, hinc ortam esse ait persecutionem Diocletiani & Maximiani adversùs Ecclesiam. Vide etiam Ruffinum lib. eod. cap. I. & Lactantium initio libri de opificio Dei.

SIGNIFICATVRI SVMVS] Malè Ruffinus, *indicavimus*, rem quasi jam peractam narrans, cùm ad futurum referatur. Neque istud tribuendum est errori typographorum, cùm hanc lectionem exhibeant tres vetusti codices manuscripti bibliothecæ Colbertinæ. Christophorsonus & Valesius rectè verterunt *significabimus*.

ET SVA] Hæc verba omisit Ruffinus, quæ rectè alij reposuerunt.

IN SEDIBVS] Ruffinus vertit *in laribus*, quemadmodum legitur in uno codice Colbertino. Sed alij & editiones habent *in laboribus*. Christophorsonus vertit *in suis familiis*, Valesius *in suis domiciliis*.

CAP. XXXV. PROPONITVR NICOMEDIÆ] absente nimirum Galerio Augusto, qui apud Sardicam ægrotabat. Itaque verum esse potest quod ait vir eruditissimus Henricus Valesius in annotationibus ad Eusebium pag. 171. hoc edictum emissum fuisse post initium anni CCCXI. ante mensem Martium. Nam anni Galerij Imp. consurgebant ex Kalendis Martiis.

IPSO OCTIES ET MAXIMINO IT. CONS.] In Fastis Maximianus dicitur Consul VIII. solus. Quod etiam tradunt auctor ignotus de Consulibus & auctor quoque de Pontificibus Romanis à Cuspiniano citati. At heic additur Maximinus iterum. Quod valde mirum est, præsertim cùm de primo illius consulatu nulla uspiam mentio habeatur. Verùm dubitare non licet quin is iterum Consul fuerit, cùm luculentissimum de eo extet Lactantij testimonium.

APERTIS CARCERIBVS] Ruffinus lib. IX. cap. I. *Iudices verò per singulas civitates edicta mittentes, legemque*

præferentes, relaxari cunctos qui tenebantur in carcere, quique in metallis aut quibuslibet vinculis asservabantur, omnes abscedere liberos jubent.

CONIVGE SVA] Valeria Diocletiani filia. Hæc tamen non mansit in aula Licinij, ob ferociam ejus, sed ad Maximinum confugit, ubi pessimè habita est, ut videbimus infrà cap. XXXIX.

FILIO] Candidiano, de quo dictum est suprà cap. XX.

HORRENDA TABE CONSVMPTVS] Ruffinus lib. VIII. cap. XV. ait Galerium tam multis variisque morbis & corporis tabe atque insania mentis affectum esse ut *post longos atque inextricabiles langores scelerum suorum furiis agitatus, sponte vitam nefariam proderet*, id est, ut Orosius explicat in capite XXVIII. libri septimi, *vim vitæ suæ attulit*. Sed hæc vera non sunt. Mortuus autem est anno Christi CCCXI. quo inierat nonum & decimum imperij sui annum. Ita enim colligitur in primis ex Lactantio teste luculentissimo. Nam cùm ex capite XXXIII. constet Galerium ægrotare cœpisse anno decimo & octavo imperij sui, & morbum ejus duravisse per annum perpetem, ac postea illum deficientem anno sequenti edictum misisse ut Christianis liceret Deum publicè colere, mortuumque esse *cùm jam futura essent vicennalia Kalendis Martiis impendentibus*, clarum est eum non pervenisse ad annum vigesimum imperij sui, sed mortuum esse anno decimo nono. Consentit Lactantio Aurelius Victor in libro de Cæsaribus, ubi ait Galerium potentiam Cæsaris gessisse annos tredecim, quinquennio imperium tenuisse. *Huic quinquennij imperium*, inquit, *Constantio annum fuit, cùm sanè uterque potentiam Cæsarum annos tredecim gessissent.* Quod confirmatur auctoritate Eutropij in initio libri noni & ex Chronico Alexandrino pag. 651. ubi scriptum est Constantium, qui Cæsar cum Galerio factus est, & eodem die Augustus nuncupatus est quo Galerius, obiisse Eboraci in Britannia anno decimo tertio principatus sui, exacto videlicet, quum ab aliquot mensibus iniisset decimum quartum. Atqui suprà cap. XVII. probavimus Diocletianum & Maximianum deposuisse imperium anno Christi CCCV. Kalendis Maij. Itaque qui tum Cæsar erat ab annis tredecim, adoptatus fuerat anno Christi CCXCIII. Kalendis Martiis. Quòd si addas quinquennium seu potiùs sexennium imperij, facilè reperies consurgere numerum annorum novemdecim quibus eum imperasse colligitur ex Lactantio. Nam & auctor quoque fragmenti de Constantio Chloro pag. 472. eundem Galerium tradit

imperasse annos novendecim. Quod cùm videret vir clarissimus Henricus Valesius, persuasumque haberet illum regnasse per annos viginti & unum, sic locum fragmenti interpretatus est ut diceret annos quidem XIX. integros ac plenos imperasse Galerium, sed præterea duos semiplenos seu cavos. In constitutione sanè quam Lactantius suprà descripsit, quæ data est paulò ante mortem ejus, ipse se vocat Imperatorem XIX. apud Eusebium & Ruffinum. Scio eundem virum eruditissimum quem paulò antè nominavi ista ita interpretari ut hoc loco vox *Imperator* non significet dignitatem augustam. aliud enim illam in titulis Imperatorum significare quum primo loco ponitur, aliud quum subjungitur ceteris titulis. Nam vox *Imperator* quæ secundo loco ponitur, designat victoriam Imperatorum, & quoties post partam victoriam Imperatores ab exercitu appellati sint ostendit; ut docet Dio. Neque ego sanè disputare heic velim adversùs hanc interpretationem viri clarissimi. Illud tantùm volui monere, Galerium Imperatorem XIX. nominari in titulo illius edicti. Obiit autem Galerius, ut colligi potest ex Lactantio, mense Maio apud Sardicam. At Onuphrius Panvinius in commentario ad librum secundum Fastorum tradit eum obiisse circa mensem Septembrem. Meliùs Sigonius in libro secundo de occidentali imperio, ubi scribit Galerium vita excessisse non multò post XI. Kalendas Maias. In hoc tamen errat quòd tum Licinium imperij consortem & Augustum nuncupatum apud Carnuntum putat à Galerio, *cùm se imperio gerendo ineptum conspiceret.* Quippe neque ea causa fuit assumendi Licinij in consortium imperij, sed quò pluribus munimentis insisteret, & ut eo uteretur in bello adversùs Maxentium. Deinde illud factum non est extremis Galerij temporibus, sed quadriennio antè, ut suprà ostensum est. Committendi verò hujus erroris hæc occasio fuit, quòd plerique veteres Galerij mortem consecutam scribunt post conlatam Licinio dignitatem imperialem. Eutropius lib. X. *Per hoc tempus à Galerio Licinius Imperator est factus, Dacia oriundus, notus ei antiqua consuetudine, & in bello quod adversùs Narseum gesserat strenuus laboribus & officiis acceptus. Mors Galerij confestim secuta.* Zosimus lib. II. *Maximianus Galerius ex societate superiorum temporum familiarem sibi Licinium Imperatorem creat, quòd hujus opera bello Maxentium persequi cogitaret. Posteaquam Galerius hac agitans consilia ex incurabili vulnere vitam cum morte commutasset, imperium Licinius quoque sibi vindicabat.* Orosius quoque lib. VII. cap. XXVIII. & auctor frag-

menti de Constantio Chloro pag. 472. sic describunt hanc historiam ut statim post levatum Licinium subsequatur mors Galerij. Et Aurelius Victor, qui Licinium Imperatorem factum ait antequam Galerius iret in Italiam, scribit eum paulò pòst quàm Italia decesserat, vulnere pestilenti consumptum esse. Et in Epitome Victoris: *Hic Licinius annum dominationis ferè post quintum decimum occiditur.* numerando videlicet ab excessu Galerij. Et Socrates lib. I. cap. II. ait Maximianum abiisse è vita quum Licinium priùs Imperatorem creavisset. His igitur ducibus erravit Sigonius. quem secutus est Morinus.

MENSIS EIVSDEM] id est, Maij.

KAL. MARTIIS] Eo enim die Galerius Maximianus factus fuerat Cæsar cum Constantio, adeoque Kalendis semper Martiis inchoabantur anni ejus imperij, & vicennalia celebrati debebant Kalendis Martiis impendentis anni, qui futurus erat vigesimus imperij ejus. Fasti Idatiani Tiberiano & Dione Consulibus: *Eo anno levati sunt Constantius & Maximianus Cæsares die Kal. Mart.* Eumenij panegyricus Constantio dictus: *O Kalendæ Martiæ, sicuti olim annorum volventium, ita nunc æternorum auspices Imperatorum!* Sed heic rursum occurrit difficultas de annis imperij. Nam si verum est Galerium factum fuisse Cæsarem sub consulatu Tiberij & Dionis, & illorum consulatum congruere cum anno Christi CCXCI. ut vulgò putant, constabit eum mortuum fuisse anno XXI. imperij ineunte. Cùm autem contradici non possit argumentis ex Lactantio petitis, quærenda aliqua via est qua nos expediamus ex his difficultatibus. Et sanè optimos illos Fastos Idatianos certum est non carere nævis & erroribus, ut facilè probari posset.

LICINIO MORANTE] qui tum erat in Dacia mediterranea apud Sardicam aut non multò procul. Nam illic mortuus erat Galerius. CAP. XXXVI.

FRETVM CHALCEDONIVM] Hunc itaque limitem orientalis imperij constituere volebat Maximinus ut intra illum esset etiam Bithynia usque ad Chalcedonem, provinciæ verò ultra fretum Chalcedonium pertinerent ad imperium occidentale, ita ut sedes imperij, quæ tum erat apud Nicomediam, ad se, qui prior factus fuerat Cæsar, pertineret, non autem ad Licinium.

BITHYNIAM] In veteri codice legitur *Bhianiam.* Certam esse emendationem probat primò iter Maximini, qui ex oriente ad Chalcedonem properabat; deinde ipse Ma-

ximinus, qui in epistola sequenti anno scripta ad Sabinum, quam recitat Eusebius, docet se anno præterito Nicomediæ fuisse. *Cùm anno præterito*, inquit, *Nicomediam feliciter essem ingressus, cives ejus urbis me illic degentem adierunt.* Quare rectè observatum est ab Henrico Valesio in annotationibus ad Eusebium pag. 185. & seq. Maximinum, mortuo Galerio, Asiam ac Bithyniam occupasse, quas Galerius unà cum Illyrico & Thracia sibi retinuerat.

DIVERSAS RIPAS] nimirum Maximinus, ut palam est, ripam Bithyniæ, Licinius adversam, in qua Byzantium.

IN IPSO FRETO FOEDUS] hauddubiè in faucibus Bosphori Thracij, inter Byzantium & Chalcedonem. Et Bithyniam quidem cessisse in jus & ditionem Maximini colligitur ex martyrio sancti Luciani Antiocheni, quod enarrat Eusebius lib. IX. cap. VI.

INDULGENTIAM] id est, pacem, cessationem à persecutione. Suprà cap. XXXIV. in edicto: *indulgentiam nostram credidimus porrigendam.* quam vocem in suis versionibus rectè Ruffinus & Valesius retinuerunt, Christophorsonus malè omisit. Acta sanctorum Saturnini, Dativi, & Felicis cap. XIII. *Qui vult ex vobis ad indulgentiam pervenire, ut salvus esse possit, profiteatur.* Optatus Milevitanus in libro primo: *Tempestas persecutionis peracta & definita est. Iubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio, Christianis libertas est restituta.* D. Augustinus frequenter hanc vocem usurpat, adversùs Donatistas quum loquitur de rescriptis Principum quibus libertatem sui dogmatis dederant iisdem Donatistis.

COMMUNI TUTELO] Certum est heic agi de edicto quod extremis Galerij temporibus editum est in favorem Christianorum. *Communi* autem *tutelo* dixit pro communi consensu. Hanc vocem non reperi alibi. Fortassis est corrupta.

SUBORNATIS LEGATIONIBUS] Hæc pluribus explicat Eusebius lib. IX. cap. II. initium factum dicens ab Antiochensibus. *Sed & alios*, inquit Ruffinus, *per singulas civitates similiter deterrimos cives ad simile facinus impellit, & ex omnibus provinciis hujuscemodi legationem dirigi componit.* Quæ verba ideo retuli quòd apertiora sint quàm Græca Eusebij.

SACERDOTES MAXIMOS] Hæc confirmantur ab Eusebio lib. VIII. cap. XIV. & lib. IX. cap. IV. Vide Valesij annotationes ad eundem Eusebium pag. 169.

CANDIDIS CHLAMYDIB. ORNATOS] Eusebius in locis mox commemoratis adnotat quidem addita ornamenta sacerdotibus per provincias constitutis à Maximino, quæ coërcet ad militare satellitium, id est, ad lictores & apparitores. qua de re vide annotationes Valesij. At Lactantius addit illum jussisse ut Pontifices illi, qui super provincias erant, incederent ornati candidis chlamydibus. Chlamydem autem heic accipio pro paludamento, ut apud Nonium, seu illa albæ tunicæ specie, auro interdum limbatæ, qua utebantur soli ministri Imperatorum. de quibus plura Salmasius in Notis ad Lampridium pag. 241. Itaque Maximinus vestes ministrorum palatinorum communicavit cum summis Pontificibus quos per provincias ordinavit. Et hinc fortassis explicabitur locus ille Trebellij Pollionis in D. Claudio, *chlamydes veri luminis limbatas duas*, ubi Salmasius verum lumen interpretatur de colore purpureo.

DEBILITARI IVSSIT] Vide Eusebium lib. VIII. cap. XII. & in libro primo de vita Constantini cap. LVIII. ubi in interpretatione Valesij irrepsit nomen Licinij pro nomine Maximini.

EFFODIEBANTVR OCVLI] Non adnotassem ista, quæ ab Eusebio quoque commemorantur, nisi admonere voluissem hanc crudelitatem à Suida referri ad Diocletianum & Maximianum, eumque hoc loco, ut sæpe solet in rebus historicis, lapsum esse.

CONSTANTINI LITTERIS] Constantinus post partam de Maxentio victoriam, quum apud Mediolanum convenisset cum Licinio, constitutionem emiserat admodum favorabilem Christianis, eamque miserat in orientem ad Maximinum, ut is eam in provinciis suis proponi curaret. Auctor est Eusebius lib. IX. cap. IX. illum primùm quidem ad hæc graviter ingemuisse, postea tamen, cùm nec videri vellet Constantino ac Licinio cessisse, nec rursum id quod jussum erat supprimere auderet metu eorum qui jusserant, epistolam ad Sabinum Præfectum scripsisse veluti suopte motu & ex propria auctoritate, in qua eadem ferme de Christianis sancivit quæ in illa Constantini ac Licinij constitutione continentur. Addiderat autem Constantinus litteras ad Maximinum, quarum mentionem facit Eusebius in postrema parte ejusdem capitis. CAP. XXXVII.

A SACERDOTIB. IMMOLAR.] Quod heic ait Lactantius de Maximino cibis immolatitiis quotidie vescente, id ab eo publico edicto constitutum ait Eusebius in libro de martyribus Palæstinæ cap. IX. ita ut cuncti tam viri

quàm mulieres unà cum servulis & infantibus sacrificare & libare diis immortalibus cogerentur & immolatis hostiarum carnibus vesci, & ut cuncta in foro venalia sacrificiorum libationibus inquinarentur. Istud ipsum docent etiam acta passionis sancti Luciani martyris Antiocheni, quem idem Maximinus morte affecit. *Quin etiam ad tantam processit sævitiam ut ne infantibus quidem parceret, sed ipsos quoque interimeret, quoniam nec poterat quidem eis persuadere ut gustarent ea quæ sacrificabantur dæmonibus.* Secutum in hoc fuisse Maximinum vestigia magistri sui Galerij docent acta sanctarum martyrum Agapes, Chioniæ, & Irenes, quæ Thessalonicæ martyrium consummaverunt anno secundo persecutionis, Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Consulibus. In illis enim actis legitur Cassandrum beneficiarium ita scripsisse ad Dulcetium Præsidem: *Scito, mi Domine, Agathonem, Agapen, Chioniam, Irenem, Casiam, Philippam, & Eutychiam nolle his vesci quæ diis sunt immolata.* Eadem habentur in actis sanctorum Sergij & Bacchi, qui sub eodem Maximino passi sunt, item in actis sancti martyris Vari & sociorum ejus, & in actis Theodori Amaseni cognomento tyronis. Immo diù antè hanc superstitionem usurpatam esse reperio in actis sanctorum Terentij, Aphricani, & sociorum; ubi scriptum est Decium Imperatorem in universas Romani imperij provincias edictum misisse ut omnes Christiani ad immolandum & comedendum ea quæ idolis essent immolata pertraherentur. Quare quod ait Lactantius, Maximinum hoc primum invenisse ut animalia omnia quibus vescebatur, non à coquis, sed à sacerdotibus, ad aras immolarentur, intelligendum non est de edicto seu generali lege, cùm multis antè annis id constitutum fuisset à Decio & Galerio Maximiano, sed de privato palatinorum ciborum usu. Porrò hunc usum in regiones quoque extra limitem Romanum positas penetrasse docent acta sancti Sabæ Gothi, qui martyrium consummavit in Cappadocia pridie Idus Aprilis Modesto & Arintheo Conss. id est anno Christi CCCLXXII. Ceterùm ab istiusmodi cibis immolatitiis, quos idolothyta vocabant, semper abhorruisse Ecclesiam notius est quàm ut necesse sit veterum testimoniis comprobari.

PERFUSUM MERO] Lactantius lib. VI. institut. cap. I. *Homines autem neglecta justitia, cùm sint omnibus flagitiis ac sceleribus inquinati, religiosos se putant si templa ac aras hostiarum sanguine cruentaverint, si focos odorati ac veteris vini profusione madefecerint. Quin etiam sacras dapes apparant, & exquisitas epulas quasi aliquid inde libaturis offe-*

runt. Et cap. seq. *Mactant igitur optimas ac pingues hostias Deo quasi esurienti, profundunt vina tamquam sitienti.*

HINC FAMES] Crudelitatem istius famis describit Eusebius lib. IX. cap. VIII. Videndus etiam Ruffinus, qui nonnulla habet quæ apud Eusebium non leguntur. Meminit & hujus famis Eutychius Alexandrinus in suis annalibus.

DONO SVIS DABAT] Ruffinus lib. VIII. cap. XVII. *Vnde & montes auri, ut ita dixerim, congregatos familiaribus suis ac satellitibus largiebatur.*

MORS CLEM. LATRONVM] Salvianus in fine libri octavi de gubernatione Dei pag. 191. *Latrones quidem hoc proverbio uti solent, ut quibus non auferunt vitam, dedisse se dicant.*

VINCIT OFFICIVM] Eadem omnino verba habentur in libro sexto divinarum institutionum cap. XXIII. CAP. XXXVIII.

NOBILIBVS FEMINIS] Ruffinus lib. VIII. cap. XVII. *Cui etiam inter cetera hoc etiam singulare studium erat ne ullam non dico urbem, sed vel breve oppidum, absque adulterio nobilium matronarum quæ per loca fuissent reperta, vel corruptione virginum, præteriret.*

PRÆGVSTATOR] metaphora ducta à cibo & potu, qua etiam usus est Cicero in oratione pro domo suo: *Scilicet tu heluoni spurcissimo, prægustatori libidinum tuarum, homini egentissimo & facinorosissimo Sex. Roscio &c.* Prægustator itaque est qui cibos potusque gustu explorat, apud viros principes præcipuè, ne fortè venenum cum cibo potuque hauriant. Ea de causa Antonius, timens sceleratam Cleopatræ solertiam, nonnisi prægustatos cibos sumebat, ut docet Plinius lib. XXI. cap. III. historiæ naturalis. Suetonius in Claudio cap. XLIV. *Et veneno quidem occisum convenit, ubi autem & per quem dato discrepat. Quidam tradunt epulanti in arce cum sacerdotibus per Halotum spadonem prægustatorem.* Tacitus lib. XIII. annalium: *Illic epulante Britannico quia cibos potusque ejus dilectus ex ministris gustu explorabat.* Gregorius Papa XI. in epistola scripta ad Karolum V. Regem Francorum & Iohannam ejus uxorem edita in tomo quarto Spicilegij Dacheriani pag. 300. *Et insuper ut hi qui hujusmodi ova, lac, butyrum, & caseum, seu fercula ex eis parabunt, & etiam illi qui de eis vobis servient, duntaxat pro proba facienda, gustare de ipsis valeant, concedimus per præsentes.* Quod heic Gregorius dicit *pro proba facienda*, nos dicimus hodie *pour faire l'essay.* Evodius Vzalensis in libro secundo de miraculis sancti Stephani cap. III. *Iubet illi prægustatori vini sui.*

CUBILIA IMPUNE VIOLABANT] Ruffinus lib. VIII. cap. XVII. *Delitiis, luxu, atque omni dissolutionum genere fluitans, turpissima suis militibus præbebat exempla. Denique quicquid lascivè, quicquid petulanter, quicquid luxuriosè gestum à rectoribus vel militum vel provinciarum fuisset, inultum cedebat ob Imperatoris exemplum.*

A GOTHIS PULSI] Quum Diocletianus Italiam petiisset vicennalia celebraturus, Gothi sive populi ripam Istri fluminis incolentes, ea occasione usi, aliquam partem vicinæ provinciæ invaserunt, & indigenas expulerunt. Hi verò pulsi sedibus suis, ad Galerium Maximianum Cæsarem confugerunt, & postea se Maximino, quem Galerius adoptaverat, adjunxerunt, & in numerum satellitum ac protectorum ejus adlecti sunt.

CAP. XXXIX. NE AB AUGUSTA QUIDEM] Valeria Galerij vidua, quæ post mortem mariti in aulam Maximini concesserat, spreto Licinio, cui eam Galerius commendaverat.

PATRIS EIUS] Galerij, qui Maximinum adoptaverat & Cæsarem fecerat.

IPSAM CUM MATRE] Diocletiani uxore, de qua pluribus actum est ad caput XV. Eam Octavius Strada mortuam esse ait aliquot annis ante maritum. Sed errare Stradam probat auctoritas Lactantij, qui dicet infrà eam anno CCCXIII. capite plexam fuisse, cùm Diocletianus vita jam excessisset anno superiore.

CAP. XL. ERATINEO] Locus corruptus. Præsidis nomen est.

QUIDAM IUDÆUS] Non hoc primùm à Maximino inventum. Præiverat enim illi vir boni exempli D. Nero, quum Octaviam uxorem repudiare vellet in gratiam Poppææ. Qua de re videndus Tacitus in libro XIV. annalium.

INSTRUCTIBILE] Puto legendum: *instructi milites & sagittarij præcedunt.*

CAP. XLI. AUGUSTA VERO] Valeria. Ubi notandum est nihil nunc de matre ejus dici, neque repetitam à Diocletiano quum Valeria repeteretur. Et tamen illa vivebat adhuc, ut patet ex capite LI.

CAP. XLII. SENIS MAXIMIANI STATUÆ] Ruffinus lib. VIII. cap. XVI. ait Maximianum Herculium turpiter deprehensum in insidiis quas Constantino struebat, turpiùs periisse, *ita ut post interitum statua ejus atque imagines auferrentur, & in ædibus publicis vocabula ejus nominis mutarentur.* Apud Eusebium lib. VIII. cap. XIII. hæc historia sic describitur tamquam si Herculius primus fuisset cujus statuæ & imagines disjectæ fuissent. Quod quum falsum esse

videret Christophorsonus, ita Eusebium vertit ut velit illum dixisse eam contumeliam irrogatam viventi. Quod non esse verum patet ex sequentibus Lactantij verbis, ubi ait nulli Imperatorum ante Diocletianum contigisse ut imagines viventis dejicerentur. Itaque Henricus Valesius aliò se convertit, non quidem Herculium fuisse primum omnium Imperatorum qui à primordio imperij fuerunt cui inustum sit hoc dedecus, sed primum eorum qui ætate illa rempublicam administraverant. Sic Trebellius Pollio in triginta tyrannis cap. XXVIII. ait imaginem Celsi *novo injuria genere* sublatam esse in crucem; cùm tamen, ut heic adnotat Casaubonus, soliti fuerint Græci Latinique damnatorum imagines dejicere, lutare, frangere, scalis Gemoniis inferre, omni denique contumeliæ genere afficere. quod probat etiam auctoritate Plutarchi.

CVM VIDERET VIVVS] Diocletianus, cujus viventis imagines deponebantur quia conjunctæ erant cum imaginibus Herculij.

SVSPIRIA] Cuspinianus in Diocletiano: *Quidam dicunt stupore mentis & longa ægritudine confectum, animam inter suspiria efflasse.* quod puto illum accepisse ex Cedreno.

FAME ATQVE ANGORE CONFECTVS] Alij Diocletianum aliò mortis genere extinctum tradunt, quidam morbo aquæ intercutis, alij veneno, Suidas suspendio. Vide etiam quæ infrà dicuntur ad caput quinquagesimum. Obiit autem haud procul Salonis in Dalmatia, in villa sua Aspalato, ubi & sepultus est. Vide Henrici Valesij Notas ad Ammianum Marcellinum pag. 112. Variæ porrò sunt doctorum virorum opiniones de anno quo Diocletianus interiit, aliis censentibus id evenisse anno CCCXIII. aliis triennio seriùs. Istos in hanc sententiam impulit auctoritas Fastorum Idatianorum, in quibus scriptum est Diocletianum diem functum esse in Salona III. Nonas Decemb. Sabino & Rufino Consulibus. Sed horum Fastorum auctorem falsò ea scripsisse jam constat, cùm Lactantius doceat Diocletianum esse mortuum ante nuptias Licinij & Constantiæ, & ante Maximinum Dazam. Cùm ergo mortuus sit post Galerium & ante Maximinum, exeunte anno, manifestum est decessisse anno CCCXII. exeunte. Nam Maximinus periit anno sequenti, ut ostendam. Itaque verum non est quod legitur in Epitome Victoris, Diocletianum annos propè novem egisse in communi vita. A Kalendis enim Maiis anni CCCV. usque ad III. Nonas Decembris anni CCCXII. sunt tantùm anni septem & menses septem cum aliquot die-

bus. Sed adversùs hæc dici potest, id quod quibusdam placuisse video, Diocletianum non potuisse dici mortuum anno CCCXII. cùm in l. 2. Cod. Theodos. *De censu*, quæ data est anno CCCXIII. Kalendis Iuniis, Constantinus eum vocet dominum & parentem, divum vocaturus si mortuus fuisset. Verùm eam argumentationem falsam esse probat epistola Maximini Aug. ad Sabinum apud Eusebium lib. IX. cap. IX. ubi is Galerium Maximianum, quem ab anno superiore mortuum fuisse constat, vocat tamen dominum ac parentem suum; qui tamen in edicto quod ibidem apud Eusebium extat, eundem Maximianum & Diocletianum vocat divos parentes suos. Ceterùm cùm ex hoc Lactantij loco constet Diocletianum mortuum esse ante nuptias Licinij & Constantiæ, consequens est falsum esse quod legitur in Epitome Victoris, nimirum eum morte consumptum esse, ut satis patuit, per formidinem voluntaria. *Quippe cùm à Constantino atque Licinio vocatus ad festa nuptiarum, per senectam, quò minùs interesse valeret, excusavisset, rescriptis minacibus acceptus, quibus increpabatur Maxentio favisse ac Maximino favere, suspectans necem dedecorosam, venenum dicitur hausisse.* Parum autem probabile est eum qui noluerat iterum accedere ad regimen reipublicæ, & qui vitam privatam imperio anteposuit memorabili & sapientissimo illo apophthegmate quod suprà pag. 425. ex eadem Epitome retulimus, suspectum fuisse habitum quòd Maxentio & Maximino faveret, præcipuè verò Maximino, à quo sciret gravissimas contumelias irrogatas filiæ Valeriæ conjugique Priscæ, & à quo contemptum illum fuisse, dum Valeriam repeteret, recentius erat quàm ut oblivisci tam citò potuerit.

CAP. XLIII. VNVS SVPERERAT] nimirum Maximinus cognomento Daza. Adversarios Dei Lactantius appellat Diocletianum, Herculium, Galerium, & Maximinum. In eodem numero non ponit Maxentium; quia licèt crudelis ac sævus fuerit, visus tamen est favere Christianis. Inter eos item non numerat Licinium; quia tum quum hæc scribebat Lactantius, ille videbatur esse amicus Christianorum. Postea se prodidit.

NVPER AMICITIAM] id est, eo tempore quo pax inter Licinium & Maximinum constituta est in Bosphoro Thracio, paulò post mortem Galerij.

CONSTANTINI SOROREM] Constantiam, quæ postea sic Arrio favit ut etiam fratrem suum ad eum defendendum impelleret.

MISIT OCCVLTE] Eusebius lib. VIII. cap. XIV.

istud ipsum commemorat, nimirum Maximinum iniisse clam fœdus cum Maxentio.

BELLUM CONSTANTINO INDIXERAT] Ex hoc loco & ex libro secundo Zosimi apparet consilia agitandi belli à Constantino profecta non esse, sed à Maxentio, atque adeo Constantinum velut invitum ad arma prosiliisse, tum etiam invitatum postea à Romanis tyrannidem Maxentij ægrè ferentibus. Et tamen vir clarissimus Hadrianus Valesius in libro primo rerum Francicarum pag.23.bellum istud imputat arrogantiæ Constantini, qui statuas suas Romæ jussu Maxentij eversas adeo iniquo tulerit animo ut eam injuriam armis vindicandam putarit; ejusque memoriam acriter ac contumeliosè sugillat quòd cùm Maximiani soceri sui statuas subverti jussisset in Galliis, parem sibi à Maxentio ejus filio factam injuriam ferre non potuerit. Veri amor & magni Principis memoria postulant ut heic observemus immensum esse discrimen inter hæc duo facinora. Constantinus everterat statuas inimici sui, sed mortui, & qui propterea contumeliam sibi irrogatam ulcisci non potuit. At Maxentius dejecerat venerandas, ut ait Nazarius, imagines Principis viventis ac fortissimorum exercituum ductoris, qui propterea & potuit & debuit eum castigare à quo cum tanta ignominia læsus esset. Sanè Diocletianus, ut infrà scribit Lactantius, adeo commotus est quum videret statuas suas everti quæ cum statuis Herculij conjunctæ erant, tamenetsi ista adversùs eum non fierent consilio, sed necessitate, ut hinc acceperit magnum atque incredibilem dolorem, ac propterea moriendum sibi esse decreverit. At Constantinus injuriam illam, qua erat magnitudine animi, remittere Maxentio paratus erat, si is ad æquas pacis conditiones descendere voluisset. Sed ille Constantinum aspernatus est; appetitum ejus (verba sunt Nazarij) refugit, adversatus est, horruit; & cùm voluntas pacificandi alienata esset, eò dementiæ processit, inquit idem Nazarius, *ut ultro etiam lacesseret quem ambire deberet.* Vnde constat arrogantiæ immeritò argui Constantinum in hoc loco: qui si injuriam suam ultus non fuisset adversùs hostem ferocem ac bonitati ejus illudentem, profectò majorem ignominiam ex ea injuriæ oblivione reportasset quàm ut verbis ullis explicari possit.

NECEM PATRIS SUI] Maximiani Herculij, quem Constantinus strangulari jusserat apud Massiliam. Zosimus lib. II. *Maxentius occasiones gerendi adversùs Constantinum belli quærebat, seque dolere propter obitum patris sui simu-*

lans, cui mortis causam Constantinus præbuisset.

INTESTABILEM] Hoc in loco desunt aliquot litteræ in veteri exemplari, ubi hæc tantùm leguntur, *xtabilem*. Ex quo nos collegimus reponendum esse *intestabilem*. Intestabilis autem idem valet ac detestabilis & invisus.

FINXISSE DISCORDIAM] Eutropius lib. x. *Inde ad Gallias profectus est, dolo composito, tamquam à filio esset expulsus.*

CAP. XLIV. INTER EOS] Maxentium & Constantinum.

RESPONSUM ACCEPERAT] Incerti panegyricus Constantino dictus post devictum Maxentium: *Stultum & nequam animal nusquam extra parietes egredi audebat. Ita enim aut prodigiis aut metus sui præsagiis movebatur.*

SEXTO KAL. NOV.] Hic ergo dies dies primus Maxentium vidit Imperatorem; contrà quàm alij scribunt, qui ad diem VII. Kal. Octobris eum imperium invasisse scribunt, pridie extinctum. quorum neutrum verum est. Cæsus enim est die natali suo, ut docent Lactantius & auctor panegyrici paulò antè laudati. Sed iste tamen in hoc fallitur quòd ait Maxentium diem natalis sui cæde sua signasse, ne septenarium illum numerum sacrum & religiosum vel inchoando violaret. Nam si cæsus est ipso die natalis sui, manifestum est cæsum eo die quo imperium inierat. Hunc quippe diem antiqui vocabant natalem Imperatorum. Occisus est igitur Maxentius anno Christi CCCXII. VI. Kal. Novembris, sexto imperij sui anno exacto; in ipsis initiis septimi. Atque ita intelligendi sunt Aurelius Victor & auctor Chronici Alexandrini, quum aiunt eum periisse anno tyrannidis suæ sexto. At Eutropius ait Constantinum quinto imperij sui anno bellum commovisse adversùs Maxentium? Commovit sanè, sed non perfecit. Itaque verba illa veteris Kalendarij à Bucherio editi, V. *Kal. Novembr. Evictio tyranni*, IV. *Kal. Ingressus Divi*, capienda quidem sunt de Maxentio & Constantino, ut rectè censuerunt eruditissimi viri Petrus Franciscus Chiffletius & Henricus Noris, sic tamen ut dies V. Kal. non referatur ad diem quo Maxentius periit, ut illi arbitrati sunt, sed ad posterum, quo corpus ejus inventum est, ut docet auctor fragmenti de Constantio Chloro, quo certa fuit victoria, IV. verò Kal. ad diem quo Constantinus victor urbem Romam ingressus est. Et hæc quidem certa atque extra omnem omnino controversiam posita esse videntur. Et tamen vir clarissimus Petrus Lambecius in libro quarto commentariorum de bibliotheca Vindobonensi pag. 298. evictionem illam tyranni refert ad tem-

pus illud quo Licinius à Constantino pulsus Byzantio & Chalcedone, Nicomediam se recepit, ibique etiam obsessus, rebus desperatis, ut Zosimus ait, quòd sciret nullas sibi restare justas & satis amplas ad dimicandum copias, egressus urbe, supplex Constantino factus est, & adlata purpura, Imperatorem & Dominum clamavit, veniamque præteritorum poposcit. Quæ omnia contigere anno Christi cccxxiv. Crispo III. & Constantino III. Consulibus, ut est in Fastis Idatianis. Verùm hæc Lambecij sententia vera esse non potest, cùm constet verba illa veteris Kalendarij accipienda esse de Maxentio profligato. Præterea nullibi adnotatum est deditionem Licinij incidisse in diem quintam Kalendarum Novembrium. Quod in primis necessarium esset demonstrare. Immo eam factam aliquanto antè colligi posse videtur ex eo quòd Zosimus ait Licinium, fuso deditoque exercitu, cum equitibus reliquis & paucis peditum millibus Nicomediam se recepisse post captam Chalcedonem, id est, xiv. Kal. Octobris, ut legitur in Fastis. Quàm exiguo autem temporis intervallo victor exercitus pervenire potuerit Nicomediam, nemo est rei geographicæ vel tenuiter peritus qui satis intelligat. Quare profectionem Divi, quæ in veteri Kalendario notatur ad diem V. Kalendas Octobris, valde suspicor accipi debere de Constantini digressu ab urbe Chalcedone ut Nicomediam proficisceretur. Itaque cùm hinc via sit certa neque longa, non absurda conjectura erit si dicamus deditionem Licinij factam esse paucis pòst diebus, id est, sub initium mensis Octobris, cùm ex Zosimo liqueat eum non tolerasse diù obsidionem Nicomediæ, & ex fragmento de Constantio Chloro, quod Henricus Valesius edidit, colligi possit Constantiam uxorem Licinij in castra Constantini fratris venisse sequenti die post adventum ejus. Neque magnum momentum habet quòd idem vir clarissimus adnotat heic, ut in Codice Theodosiano, Licinium κατ' ἐξοχὴν sive per excellentiam appellari tyrannum. Nam & Maxentium quoque tyrannum dictum legimus in panegyrico quem Nazarius dixit Constantino; ubi agens de his quæ post devictum Maxentium acta Romæ sunt à Constantino, addit: *Quarum rerum miraculo sic omnes devinciebantur ut non tam omnes dolerent quòd illum tyrannum ita diù tulerant quàm quod tali principe tam serò fruerentur.* Et suprà de eodem Maxentio: *Illum ipsum tyrannum non mors virilis, sed fuga turpis prodidit.* Item: *Sequebatur hunc comitatum suum tyranni ipsius teterrimum caput.* Fragmentum de Constantio Chloro pag. 475. *Interea Constantinus apud Veronam victis du-*

cibus tyranni, *Romam petiit*. Vetus inſcriptio poſita Conſtantini memoriæ poſt victoriam de Maxentio: *Quòd instinctu divinitatis, mentis magnitudine, cum exercitu ſuo tam de tyranno quàm de omni ejus factione uno tempore juſtis rempublicam ultus eſt armis.* Prudentius libro primo adversùs Symmachum: *Mulvius exceptum Tyberina in ſtagna tyrannum præcipitans.* Immo in Codice quoque Theodoſiano per tyrannum intelligitur Maxentius in l. un. *De ingenuis qui tempore tyranni ſervierunt*, & in l. 1. *De cohortalibus.*

QVINQVENNALIA TERMINABANTVR] Certum eſt Maxentium quinquennalia celebraviſſe. Manifeſta eſt enim auctoritas Lactantij. Sed præterea extat apud Occonem pag. 541. nummus Maxentij, in cujus averſa parte hæc ſcripta ſunt: VICTORIA DD. NN. AVG. ET CÆS. VOT. V. MVLT. X. Quin ergo celebrata à Maxentio ſint quinquennalia, & quidem poſt exactum annum quintum, ambigi non poteſt. Illud tantùm quæro, quomodo fieri poſſit ut quæ ſecundùm morem acta ſunt die prima anni ſexti, terminata fuerint in fine ejuſdem anni. Scio vota illa magno apparatu celebrata fuiſſe, feſta hæc per multos dies duraſſe, & non ſolùm in urbe regia uſurpata, ſed etiam in provinciis. Verùm illa non ſolvunt difficultatem. Niſi ſi dicamus hominem voluptuarium & deſidiæ amatorem, cujuſmodi fuiſſe deſcribitur Maxentius, voluiſſe novo more quinquennalia ſua commendata facere, ac propterea per annum integrum ea continuaſſe. quod parum probabile videtur. Vel fortaſſis, ſicut primus anni dies, quo quinquennalia celebrabantur, ludis ac ſacrificiis tranſigebatur, ſic eadem ſolennia repetebantur in ultimo die ejuſdem anni, ut ſic quinquennalia eo modo terminarentur quo cœperant, pari ferè modo quo proceſſiones Conſulum ſeptem erant per annum, ut patet ex Novella CV. Imperatoris Iuſtiniani. Quid ſi natales Imperatorum feſti erant quum per unumquemque menſem recurrebant? Nam in actis ſancti Marcelli centurionis, qui paſſus eſt in civitate Tingitana ſub imperio Diocletiani, reperio diem XII. Kalendarum Auguſti fuiſſe feſtam in imperio Romano. *Iam die duodecimo Kalendarum Auguſtarum*, inquit, *apud ſigna legionis iſtius, quando diem feſtum Imperatoris veſtri celebraſtis, publica voce reſpondi me Chriſtianum eſſe.* Diocletianus quippe factus eſt Imperator XII. Kal. Decembris. Sic quidam olim natali Epicuri viceſima luna ſacrificabant, feriaſque omni menſe cuſtodiebant, quas icadas vocabant, ut Plinius ait libro XXXV. hiſtoriæ natur. cap. II.

COELESTE SIGNVM] immortale signum, ut alibi dicit Lactantius, id est, signum crucis. Iste porrò locus est magni momenti. Signat enim & locum & diem quo crux, in qua vinceret, ostensa est Constantino. Nam cùm ex testimonio Eusebij, qui se accepisse ait ab ore Constantini, constet visum ab eo crucis tropæum in cœlo horis meridianis, sole in occasum vergente, & addubitanti quidnam hoc spectrum sibi vellet, nocte sequenti Christum Dei dormienti apparuisse cum signo illo quod in cœlo ostensum fuerat, præcepisseque ut militari signo ad similitudinem ejus quod in cœlo vidisset fabricato, eo tamquam salutari præsidio in prœliis uteretur, certum est utramque visionem uno in loco & intra spatium aliquot horarum contigisse. Quod si ita est, ut certè est, habent viri docti unde finem tandem imponant nobili controversiæ de loco ubi signum crucis ostensum est Constantino, & unde fides adstruatur auctori vitæ sancti Artemij ex Duce Ægypti, cujus auctoritatem vir eruditissimus Petrus Franciscus Chiffletius circuitione & anfractu infringere & elevare conatus est. Hæc sunt verba Artemij memoriam Constantini defendentis coram Iuliano Imperatore: *Ad Christum autem declinavit ab illo vocatus, quando difficillimum commisit prœlium adversùs Maxentium. Tunc enim ei in meridie apparuit signum crucis, radiis solis splendidius, & litteris aureis belli significans victoriam. Nam nos quoque ipsi signum adspeximus, cùm bello interessemus, & litteras legimus. Quin etiam totus quoque id est contemplatus exercitus, & multi hujus rei testes sunt in tuo exercitu.* Apud Surium die XX. mensis Octobris. Mirum verò fortassis cuidam videbitur quod heic ait Artemius, multos hujus rei testes tum fuisse in exercitu Iuliani Imperatoris. Nam si ista dicebantur anno Christi CCCLXII. exeunte, effluxerant anni quinquaginta à morte Maxentij, & difficile est multos milites superfuisse ex eo exercitu qui tum adversùs eum pugnarunt. Verùm id mirum nequaquam videri debet. Nam in dialogo de claris oratoribus, cujus auctorem esse Quintilianum plerique censent; alij Tacitum, quidam Suetonium, in dialogo inquam illo, qui scriptus est anno sexto principatus Vespasiani, testatur auctor vidisse se in Britannia senem qui se fateretur ei pugnæ interfuisse qua Cæsarem inferentem arma Britanniæ arcere littoribus & pellere aggressi sunt. quod contigerat ante annos ferè centum viginti. Et sanctus Hieronymus in dialogo adversùs Luciferianos (quem Baronius putat scriptum circa annum Christi CCCLXXXII.) ait

tum superfuisse homines qui synodo Nicænæ interfuerant, raros tamen propter antiquitatem. Itaque ut ad rem nostram redeamus, ita constituendum est, visionem illam crucis Constantino ostensæ contigisse in castris, dum Romam obsideret, VII. Kal. Novembris anno Christi CCCXII. Audax enimverò nimiùm fuit Iacobus Oiselius, qui in Thesauro numismatum antiquorum pag. 463. ait eum qui totum hoc negotium de cruce ostensa Constantino ad pias veterum fraudes retulerit, parum à rei veritate aberraturum. Quid enim deinceps verum censebitur, si historiam hanc, quæ Lactantij, Publij Optatiani Porphyrij, Eusebij, ac veterum etiam numismatum testimonio nititur, inter fabulas & pias, ut ille ait, veterum fraudes connumerare fas fuerit? Religiosiùs ista tractanda sunt, & irreligiosa illa temeritas procul abesse debet à pectoribus Christianorum.

LIBROS SIBYLLINOS INSPICI] Zosimus lib. II. *Maxentius inclusus, diis hostias immolat, & extispices de belli eventu consulit, ipsis quoque Sibyllinis oraculis pervestigatis. Quumque reperisset oraculum quo significaretur in fatis esse ut qui ad detrimentum populi Romani spectantia designaret, miserabili morte periret, de semetipso id oraculum accipiebat, quasi qui Romam adortos eamque capere cogitantes propulsaret. Eventus autem comprobavit id quod verum erat.* Hæc verò prorsùs congruunt cum narratione Lactantij.

CAP. XLV. HYEME PROXIMA] id est, hyeme quæ mortem Maxentij statim subsecuta est. Atqui Maxentius periit anno CCCXII. VI. Kalendas Novembris. Igitur Constantinus Mediolanum profectus est eo anno exeunte, aut sub initium sequentis. quod magis credo. Quippe Nazarius in panegyrico quem Constantino dixit, sic de mora quam ille Romæ traxit loquitur ut planè constet eum illic fuisse per duos menses. *Quicquid mali*, inquit, *sexennio toto dominatio feralis inflixerat, bimestris ferè cura sanavit.* Probabile autem non est eum qui sic proximus erat Kalendis Ianuariis, Romam reliquisse illis impendentibus, ut alibi potiùs quàm Romæ procederet Consul. Præterea extat in Codice Iustiniani Imp. lib. XI. tit. 57. lex à Constantino data Romæ XV. Kalend. Febr. ipso & Licinio tertiùm Consulibus, id est, mense Ianuario qui proximus fuit post extinctum Maxentium, ex qua colligi posse videtur Constantinum Roma digressum non esse ante diem qua lex illa data dicitur. Quod si ita est, sic accipienda videntur verba Nazarij ut illa bimestris *ferè* cura, quam componendis rebus

urbanis Constantinum impendisse tradit, eo modo intelligatur quo sanctus Augustinus in libro ad Donatistas post collationem cap. XXXIII. ait Ælianum Proconsulem causam Felicis Episcopi Aptungitani audivisse XV. Kalendas Martias, *post menses ferme quatuor* quàm Cæcilianus à Melchiade fuerat judicatus; cùm tamen à die VI. Nonas Octobris, quo ille judicatus est, usque ad XV. Kalendas Martias, quo causa Felicis audita est, intercesserint menses quatuor cum dimidio. Eadem ratione sanctus Leo Papa in epistola quinquagesima secunda ad Ravennium Arelatensem & ceteros Galliarum Episcopos scribens ait synodum Chalcedonensem constitisse ex sexcentis *ferè* Episcopis, cui interfuisse DCXXX. Episcopos constans est omnium scriptorum sententia. Accessit ergo Mediolanum Constantinus sub finem mensis Ianuarij. Eò verò venit etiam Licinius, uxorem ducturus Constantiam Constantini sororem. Eadem commemorat & Zosimus, rectè adnotans hæc acta post devictum Maxentium & antè quàm bellum esset inter Maximinum & Licinium. Quare lapsum esse patet virum doctissimum Ioannem Morinum, qui in libro de Ecclesia per Constantinum liberata pag. 328. scribit Licinium venisse Mediolanum ad Constantinum post devictum extinctumque Maximinum, ibique Constantiam in matrimonium duxisse. *Eo peracto*, inquit Zosimus, *Constantinus ad Celtas revertitur*, Licinius in Illyricum, ut tradit auctor fragmenti de Constantio Chloro pag. 473. Sed antè quàm Mediolano discederent, legem pro Christianis ediderunt quæ paulò pòst recitabitur.

Existimant viri quidam doctissimi nuptias Licinij & Constantiæ celebratas fuisse Mediolani mense Martio, argumento petito ex lege prima Codicis Theodosiani *De bonis vacantibus*, quæ scribitur data à Constantino VI. Idus Martias Mediolani Constantino Aug. III. & Licinio Consulibus. Quamquam mensem Martium in Maium esse mutandum in hac constitutione censet Morinus in libro de Ecclesia per Constantinum liberata pag. 329. quia, ut inquit ille, Constantinus mense Martio illius anni adversùs barbaros pugnavit in Germania. Sanè, quod semel heic observasse sufficiat, nihil certi colligi potest ex subscriptionibus legum Codice Theodosiano comprehensarum; adeoque ex eis concludi non potest Constantinum eo tempore in iis locis fuisse in quibus datæ dicuntur. Nam si id certum esset, certum quoque esset eum intra sex dierum spatium fuisse Heracleæ in Macedonia aut in Thracia & Mediolani in

Italia, cùm lex de qua diximus data legatur Mediolani VI. Idus Martias, & lex prima *De actoribus* Heracleæ III. Non Mart. sub iisdem Consulibus. Fortiùs urget exemplum quod sumi potest ex l. 2. *De pœnis* & ex l. I. *Si petitionis socius sine herede defecerit:* quarum prima data dicitur Cabilluno, altera Antiochiæ, utraque XII. Kal. April. Constantino Aug. IV. & Licinio IV. Consulibus. Vir doctissimus Iacobus Gothofredus vidit difficultatem esse in subscriptione posterioris istius legis, & aut eam pronuntiavit tribuendam esse Licinio, qui orientem, cujus vertex Antiochia, tenebat, aut reponendum esse nomen Antigoniæ prope Stopis in Macedonia, quæ Constantino cessit quum pax inter eum & Licinium constituta est post pugnam Cibalensem. Sed hæc non solvunt difficultatem. Nam semper difficile erit istam discrepantiam componere, cùm certum sit Constantinum non potuisse uno eodemque die esse in Gallia & in Macedonia. Rursum quomodo fieri potest ut idem, qui Cabilluno & Heracleæ fuerit XII. Kal. Aprilis, eodem anno VIII. Idus Martias fuerit Thessalonicæ, & biduo pòst, id est, VI. Idus Martias, Romæ? Nam id colligitur ex subscriptionibus l. I. *De diversis officiis*, & ex l. 2. *Ad l. Iuliam de vi pub. & privata.* Idem deinde Idibus Septembris ejusdem anni censendus esset fuisse Romæ, & sexto pòst die apud Naissum in Dacia. Quippe lex prima *De jure fisci* data dicitur Idibus Septembris Romæ, & lex prima *De Centonariis* XIV. Kal. Octobris Naisso. Denique idem Constantinus, si hæc regula certa esset, fuisset anno sequenti XII. Kal. Maias Sardicæ, Romæ verò ipsis Kalendis Maiis, intra spatium dierum duodecim, cùm id colligi possit ex subscriptionibus l. 2. & 3. *De donationibus.* Possent & alia exempla adferri. Sed ista sufficiunt. Vnde colligi debet, id quod antea dicebamus, ex subscriptionibus legum Codicis Theodosiani nihil colligi posse certi ad signanda loca in quibus Constantinus habitavit per varia tempora imperij sui, adeoque infirma esse argumenta quæ viri doctissimi hinc sumpserunt ad confirmandas & constabiliendas conjecturas suas historicas.

AD HUIUSMODI CASUS] In veteri codice legitur, *ad hujusmodi causa Licinio conlocati.* Nostra emendatio bona est. Et sæpe in antiquis codicibus reperitur scriptum *causa* pro *casus.* ut apud S. Ambrosium epist. XLIII *In natura casus est, in electione judicium.* pro quo in vetustissimo codice MS. Eccesiæ Bellovacensis scriptum est *causa*, quamvis non bene.

PERINTHO] id est, Heraclea. Sic enim vocatur Heraclea Thraciæ ad differentiam aliarum ejusdem nominis urbium, ut rectè notavit Henricus Valesius ad librum XXII. Ammiani Marcellini. Menologium Græcorum ad diem decimam Maij: *Perinthum urbem Thraciæ, quæ nunc Heraclea dicitur.* Apud Canisium to. II. antiquæ lectionis pag. 768.

MILLIA P. DECEM ET OCTO] Circa Resiston. qui locus primus occurrit in itinerario Antonini euntibus ab Heraclea Hadrianopolim. quamquam ibi dicitur abesse M. P. XXII. ab Heraclea.

KAL. MAIAR.] Hoc enim die factus fuerat Cæsar anno Christi CCCV. ut suprà vidimus. Ex quo etiam confirmantur quæ à nobis dicta sunt de anno quo Diocletianus deposuit imperium. Nam si Kalendis Maiis anni CCCXIII. complebatur annus octavus nuncupationis Maximini, ut ait Lactantius, necessarium est illum nuncupatum fuisse Cæsarem anno CCCV. Kalendiis Maiis. Errant ergo qui putant eum per annos tantùm septem imperium tenuisse, & quadriennio quidem Cæsarem, triennio Augustum per orientem fuisse. Imperavit enim per annos octo integros & aliquam partem noni. CAP. XLVI.

SICVT ILLE] id est, Maxentius, qui victus est ipso die natali suo.

VOCANT SERENVM] Circa Resiston, ut diximus, locum Thraciæ inter Hadrianopolim & Heracleam. Campus sanè hac pugna illustris, quæ pacem afflictæ Ecclesiæ peperit. Fallitur ergo Zosimus, qui pugnam illam in Illyriis pugnatam putat. Hæc sunt ejus verba: *Bellis civilibus inter Licinium & Maximianum accensis, acrique facto prælio in Illyriis, ab initio quidem superari visus est Licinius, sed confestim redintegrata pugna, Maximianum in fugam vertit.*

TENAX] Avarum fuisse Licinium multis exemplis probat Eusebius lib. I. de vita Constantini cap. LV. Fragmentum de Constantio Chloro pag. 474. *Licinius scelere, avaritia, crudelitate, libidine sæviebat.*

DEVS SVMMVS] Martyrium sancti Basilei Episcopi Amaseæ: *Licinius igitur omnipotente Domini nostri Iesu Christi manu adjutus victoriam de Maximino reportavit.* CAP. XLVII.

SVMPTA VESTE SERVILI] Confirmat hanc narrationem Eusebius lib. IX. hist. ecclesi. cap. X. & lib. I. de vita Constantini cap. LVIII.

FRETVM TRAIECIT] Pugnatum est igitur in ea parte imperij quam Licinius tenebat, id est, inter Hera-

cleam & Hadrianopolim, in campo quodam vocato sereno, ut in capite superiori dixit Lactantius. Aberat autem M. P. CLX. à Nicomedia.

PETIVIT ORIENTEM] Zosimus: *Per orientem in Ægyptum discedens, spe cogendarum copiarum quanta gerendo bello sufficerent.*

VESTEM RESVMPSIT] nimirum purpuram, signum imperatoriæ majestatis.

CAP. XLVIII. NICOMEDIAM INGRESSVS] Meminit adventus Licinij Nicomediam Ioannes Presbyter Nicomediensis in vita sancti Basilei Episcopi Amaseæ, ex quo discimus Constantiam quoque Licinij uxorem venisse cum eo Nicomediam post victum Maximinum. *Itaque post justam Maximini pœnam & divinitus invectam iram Licinius, cùm totum orientem sub se haberet, magno cum apparatu ad nostræ regionis urbem Nicomediam venit unà cum conjuge sua, ut in regia domo habitaret & orientis imperium gubernaret. Iam verò primùm summa quadam pax repentè per totum nostræ regionis orbem, post vehementes illas insanientis idololatriæ commotas fluctuationes ac pugnas, Licinij arbitrio atque opera invecta est.* Quamquam sint quibus hæc Basilei acta videntur esse falsa ac supposititia, in hoc tamen loco sincera esse satis manifestum est.

DIE IDVVM IVNIAR.] Ista non sunt intelligenda de die quo datum est edictum, sed de die quo Licinij jussu propositum est Nicomediæ.

CONSTANTINO ATQ. IPSO TER CONS.] id est, anno Christi CCCXIII.

LITTERAS] Eas descripsit Eusebius lib. x. cap. v. sed è Romanana lingua in Græcum sermonem translatas, ut ipse ait. Quòd ergo eas nunc habemus Latinè, uti editæ primò sunt, unius Lactantij diligentiæ debemus. Sed iste omisit præfationem, quam Eusebius habet.

VT POSSIT NO. S. DIV.] Eusebius vertit, *ὅπως ὅ, τι ποτὲ ἐςὶ θειότης καὶ οὐρανίου πράγματος.* Ait autem Valesius hanc lectionem non esse sanam. Certè non congruit cum verbis edicti.

CVIVS R. L. M. OBSEQVIMVR] Hæc Eusebius non reddidit Græcè.

DICATIONEM] id est, dignationem. Hæc enim vocabula promiscuè & indifferenter usurpari video. Paulò pòst in hac epistola legitur: *intelligit dicatio tua.* Eadem vox reperitur in Collatione prima Carthaginensi cap. x. & XIX. & in relatione Anulini Proconsulis ad Constantinum Augustum

ctum in collatione tertia cap. C C X X. & apud ſanctum Auguſtinum epiſt. LXVIII. Plura exempla ſi quis requiret, conſulat Gloſſarium Dufreſnij.

CONDITIONIBVS] Euſebius vertit, τῶν αἱρέσεων. Quæ vox multum laboris attulit hominibus eruditis, ut patet ex Valeſij annotationibus ad hunc locum. Nunc itaque facilis erit loci iſtius intellectus. Nam juris periti apud Græcos hæreſes vocarunt quas nos conditiones appellamus, ut videre eſt in variis locis Baſilicorum, præcipuè verò in libro XLIV. tit. XIX. XXX. & ſequenti, in Codice Iuris Græco-Romani, & alibi. Conſtantinus Harmenopulus lib. VII. tit. VIII. αἱ παράνομοι καὶ καταγέλαστοι αἱρέσεις περὶ αἱρέσεως ταῦτα παρέχονται. αἱρέσεως τῶν ἐνστάσεων καὶ τῶν λεγάτων, καὶ χωρὶς αἱρέσεως ταῦτα παρέχονται. Quem locum ſic rectè vertit Ioannes Mercerus. *Conditiones quæ contra leges vel deriſoriæ ſunt, in inſtitutionibus & legatis pro non adjectis habentur, atque adeo hæc abſque ejuſmodi conditione præſtantur.* In Codice Theodoſiano l. 9. & 10. *De prædiis naviculatior.* hæreſis ſignificat functionem ſive conditionem navalem. *Navalem hæreſim in omnibus volumus cuſtodiri, ut uſque ante viginti annos quæcunque poſſeſſiones ſubhaſtariæ ſorte diſtractæ ſunt, & propter contractum publicum navali fuerant hæreſi ſeparatæ, ſi huic oneri antè eas ſubjacuiſſe conſtiterit, rurſus ad debitam functionem teneantur obnoxiæ.*

QVAS. . . . . . HONORI] Hæc corrupta ſunt apud Euſebium, ubi ſic legitur ex interpretatione Valeſij: *Atque id à nobis eò factum eſt ut ne cui divino cultui atque honori quidquam à nobis detractum eſſe videretur.* Meliùs ſanè quàm Muſculus & Chriſtophorſonus.

DATIS LITTERIS] Loquitur de priore Conſtantini & Licinij conſtitutione, quæ lata erat paulò poſt devictum Maxentium. Vide annotationes Valeſij.

VICARIVM] Cùm Euſebius Græcè loqui vellet, nec verbum haberet quo Vicarij dignitas ſignificaretur, interpretatione & circuitione uſus eſt. Deinde Euſebij interpretes Præfectum verterunt qui in illa provincia ſeu regione jus dicit.

HORTATVS EST] nempe Licinius.

ANNI DECEM] Hic locus oſtendit, ut ſuprà diximus, perſecutionem cœpiſſe die VII. Kalendas Martias, quo die everſa eſt Eccleſia Nicomedienſis. Nam ſi numeres à die vigeſima tertia Februarij anni CCCIII. uſque ad diem tertiam decimam menſis Iunij anni CCCXIII. qua propoſitum eſt Nicomediæ edictum de reſtaurandis Eccleſiis,

reperies effluxisse annos decem, menses tres, dies verò novendecim, id est, ut heic ait Lactantius, annos decem, menses plus minùs quatuor.

CAP. XLIX. TAVRI MONTIS ANGVSTIAS] sive fauces, ut alij loquuntur. Sunt autem inter Cappadociam & Ciciliam. Nam Maximinum fugientem transiisse per Cappadociam docet Lactantius cap. XLVII. Et certè venienti è Bithynia in Ciliciam rectum iter est per Cappadociam. Itaque angustias illas eo loci positas reor ubi portæ Ciliciæ notantur in tabulis geographicis.

TARSVM CONFVGIT] Lactantius in capite XLVII. testatur campum serenum, ubi Maximinus victus ac fugatus est ab exercitu Licinij, absuisse à Nicomedia M. P. CLX. In Itinerario autem Burdegalensi notatum est à Nicomedia usque Ancyram Galatiæ numerari M. P. CCLVIII. ab Aucyra Tarson usque M. P. CCCXLIII. Fiunt M. P. DCCLXI. Scio Maximinum fugisse cum summa diligentia donec Nicomediam pervenisset. Sed postea puto conquievisse aliquatenus animum ejus & deferbuisse aliquantisper ardorem fugiendi. Itaque quum ei superfuerint peragranda M. P. DCI. ut Tarsum Ciliciæ urbem perveniret, collectis autem ex fuga & ab oriente militibus in Cappadocia primùm substiterit, dein in Tauri montis angustiis, ubi munimenta ac turres fabricavit ad arcendos insequentium Licinianorum impetus, fieri non potuit ut is qui Kalendis Maiis pervenit Nicomediam, Tarsum pervenerit ante mensem Iulium sequentem. Quod ideo heic adnotare visum est quòd videam plerisque placere Maximinum hunc Iunio mense extinctum fuisse, & virum alioqui eruditissimum Henricum Noris in dissertatione de numismate Licinij cap. II. contendere mortem ei evenisse anno CCCXIV. ineunte vere. Sed de anno postea videbimus. Interim observare oportet non statim mortuum esse Maximinum ac Tarsum pervenit, sed aliquando tempore supervixisse ignominiæ suæ, gravissimosque dolores perdiù sustinuisse, ita ut affirmare fas sit non esse mortuum ante mensem Augustum.

INSANIA PERCITVS] Ita nos emendavimus, cùm in codice veteri scriptum sit *insania percutis*. Lactantius lib. I. institut. cap. IX. *Idem furore atque insania percitus uxorem suam cum liberis interemit.* D. Ioannes Chrysostomus in oratione de sancto Babyla loquens de mortibus persecutorum, ait uni ex illis adhuc viventi pupillas ex oculis exiliisse, id est, Maximino, alium furore percitum, alium alio oppressum incommodo mortem oppetiisse. Quod

autem heic de furore dicitur, Henricus Valesius interpretatus est de Diocletiano, quem ex Eusebio & Constantino colligit dementem periisse. Verùm id non dicunt Eusebius & Constantinus, sed tantùm illum de mentis statu vi morbi deturbatum extremo anno imperij sui. Et sanè Lactantius, qui morbum ejus describit, nihil adnotat de dementia ac furore. Quòd si Chrysostomus se non explicasset, facilè crederem ea quæ de Imperatore furore percito ab eo dicuntur, ad Maximinum referenda esse, propter hunc locum Lactantij.

CAPVT PARIETIB. INFLIGERET] Hoc est unum ex detestabilibus, ut in tertia Tusculana Cicero vocat, generibus lugendi. Vide Casauboni Notas in Iulium Capitolinum.

EXILIERVNT OCVLI] Idem scribit Eusebius lib. IX. hist. eccles. cap. X. lib. I. de vita Constantini cap. LIX. item Eutychius, Theophanes, & Anastasius. Meminit etiam D. Chrysostomus oratione in sanctum Babylam, & sanctus Hieronymus in Zachariam; ut videbimus paulò pòst.

TAMQVAM CREMARETVR] In annalibus Eutychij scriptum est Maximinum in morbum incidisse quo adustum est corpus ipsius, adeo ut carbonis instar esset, & ita tostum fuisse ut rumperentur viscera ejus præ calore quem intus sentiebat, & excidentes ipsius oculos in terram decidisse, adustamque carnem ab ossibus separatam esse. Sed ista meliùs explicat Anastasius Bibliothecarius in historia ecclesiastica, his verbis: *Divina praveniens ira comprehendit eum. Flamma ènim de medio viscerum & medullarum succensa cum dolore intolerabili pronum super terram anhelantem prostravit, ita ut uterque oculus ejus exiliret, & cæcus, ut re vera scelestus, relinqueretur. Porrò cùm carnes ejus putrefacta pra innumerabili ossium incendio caderent, ipse impugnantem Deum projecit animam.* Sumpsisse autem ista Anastasium ex Theophane manifestum est.

NOCENTEM SPIRITVM EFFLAVIT] In Epitome Victoris scriptum est illum simplici morte periisse, id est, naturali, seu fato suo. Et Eutropius tradit eum vicinum exitium fortuita morte prævenisse. Quod utcumque verum est. Communis doctorum virorum sententia est eam mortem evenisse anno Christi CCCXIII. Petavius tamen lib. XI. de doctrina temporum cap. XXXIV. scribit, auctore, ut ipse ait, Eusebio in Chronico, adstipulantibus Victore & Eutropio, Maximinum extinctum fuisse anno altero quàm Galerius Maximianus periit, id est, anno Christi

CCCXII. Verùm cùm certum ſit illum obiiſſe anno ſequenti poſt cædem Maxentij, jure hoc loco Petavium reprehendit Henricus Noris. Sed ipſe tamen in hoc errare convincitur quòd, ſecutus Baronium, contendit mortem Maximini contigiſſe anno CCCXIV. ineunte vere. Nam cùm ex poſtremis Lactantij capitibus conſtet illum periiſſe eo anno quo pax data eſt Eccleſiæ, quo etiam Lactantius finem impoſuit huic operi, & perſecutionem oſtenderimus cœpiſſe anno CCCIII. exeunte Februario, luce clarius eſt Maximinum extinctum fuiſſe anno CCCXIII. qui decimus erat à cœpta perſecutione. Nititur ſanè vir doctus probabili in ſpeciem argumento, iis nimirum Maximini verbis ex edicto quod paulò ante mortem dedit in gratiam Chriſtianorum apud Euſebium lib. IX. cap. X. ubi ait ſe ſuperiore anno datis ad ſingulos provinciarum Præſides litteris ſtatuiſſe eadem quæ in Conſtantini & Licinij litteris continebantur. Cùm itaque ea Conſtantini ac Licinij conſtitutio lata fuerit anno CCCXIII. ineunte, evidentiſſimè lucere iſtam, quæ ſequenti anno data eſt, in annum CCCXIV. rejiciendam eſſe, adeoque eo anno tyrannum imperium cum vita amiſiſſe. Gravis ſanè argumentatio, ſi conſtaret Maximinum numeraſſe annos ſuos à Kalendis Ianuariis. Sed cùm octavus imperij ejus annus impletus fuerit Kalendis Maiis anni CCCXIII. ut docet Lactantius, edictum ab eo poſt aliquot menſes datum ad ſequentem id eſt nonum imperij ejus annum refertur, ſed non ad annum Chriſti CCCXIV. præſertim cùm ex narratione Euſebij conſtet datum eſſe paulò pòſt quàm à Licinio victus erat. Itaque Baronius & victoriam Licinij & exitum Maximini conjungens, iſta contigiſſe ſcribit anno Chriſti CCCXIV. unius anni errore. Nam quæ de ſexto anno Maximini Auguſti addit ex nummis vir doctiſſimus Henricus Noris, ea ſanè non officiunt opinioni eorum qui anno Chriſti CCCXIII. aſſignant mortem Maximini, cùm is qui titulum Auguſti ſumpſerat exeunte anno CCCVII. aut ſub initium ſequentis, ſextum imperij ſui annum numerare potuerit anno CCCXIII. Quo anno mortuum eſſe illum probari poteſt etiam auctoritate Aurelij Victoris, qui ſcribit eum poſt biennij auguſtum imperium, id eſt, biennio poſt mortem Galerij, fuſum fugatumque à Licinio, apud Tarſum periiſſe. Nam cùm Galerius extinctus ſit anno CCCXI. menſe Maio, Maximinus moriens anno CCCXIII. rectè ſcribitur biennium in oriente regnaſſe: qui ſi anno tantùm CCCXIV. mortuus fuiſſet, exceſſiſſet biennium quod illi tribuitur ab Aurelio Victore.

PERSECVTORES DEBELLAVIT] Lactantius lib. VII. institut. cap. XXVI. *Illi enim qui ut impias religiones defenderent, cœlestis ac singularis Dei cultum tollere voluerunt, profligati jacent.* Eadem observant Eusebius in libro primo de vita Constantini cap. III. & auctor fragmenti de Constantio Chloro pag. 475. Hieronymus in caput XIV. Zachariæ: *Legamus ecclesiasticas historias, quid Valerianus, quid Decius, quid Diocletianus, quid Maximianus, quid sævissimus omnium Maximinus, & nuper Iulianus passi sint; & tunc rebus probabimus etiam juxta litteram prophetiæ veritatem esse completam, quòd computruerint carnes eorum, & oculi contabuerint, & lingua in pedorem & saniem dissoluta sit.* Scaliger in animadversionibus ad Eusebium pag. 248. sic interpretatur hunc locum ut Hieronymum putet Maximinum inter eos posuisse quorum carnes computruerint. Sed ego puto hunc non esse sensum verborum Hieronymi. Loquitur primò de miserabili morte Valeriani & Decij, sed mortis genus non explicat. Nam verba prophetiæ quæ susceperat interpretanda non poterant trahi ad genus mortis quo duo illi Principes perierunt. Deinde putredinem carnium refert ad Maximianum, tabem oculorum ad Maximinum, linguæ pedorem & saniem ad Diocletianum, si vera sunt quæ de eo narrant Eutychius Alexandrinus & Georgius Cedrenus, nimirum eum morti propinquum ex faucibus multitudinem vermium ipsa cum lingua, quæ computruerat, ejecisse. CAP. LI.

VALERIVM] Nescio quis fuerit homo ille. Filium enim Galerij Maximiani non fuisse hinc liquet quòd Lactantius suprà cap. XX. quum narrat consilium Galerij de substituendo filio suo in locum suum, Candidianum nominat, haud dubiè Valerium nominaturus si is Galerij filius fuisset. Deinde si Valerius ille fuisset filius Galerij, eum ex priore uxore sustulisset, adeoque annos ut minimùm quatuordecim natus fuisset quum Severus & Maximinus Cæsares facti sunt à Galerio. An verò putamus Cæsarem in aliena familia quæsiturum fuisse Galerium, si in sua habuisset? Denique, quur non eum Valeria æquè adoptasset ac Candidianum ex concubina natum, quem adoptavit ob sterilitatem? Itaque nescio quis fuerit hic Valerius.

MATER EORVM] id est, uxor Maximini. Ejus verò nomen se nescire fatentur eruditi.

CORRVMPERET VERITATEM] Lactantius lib. III. institut. cap. I. *Deus hanc voluit esse rei naturam ut simplex & nuda veritas esset luculentior, quia satis ornata per* CAP. LII.

se est, ideoque ornamentis extrinsecus additis fucata corrumpitur.

IOVIOR. ET HERCVLIOR.] Sic vocatæ familiæ Diocletiani, qui se Iovium dicebat, & Maximiani senioris, qui Herculius dictus est, tamquam si à Iove & Hercule genus ducerent, ut observatum est à viris eruditissimis. Annotat Aurelius Victor hinc militaribus auxiliis in exercitu præstantibus nomen impositum, id est, ut Herculiani vocarentur. Vnde apud Ammianum Marcellinum lib. XX. & XXII. mentio Iovianorum & Herculianorum.

ATQVE heic tandem finis esto Notarum nostrarum ad librum Lactantij de mortibus persecutorum. Ejusdem argumenti opus, si vera fides, scripserat Aurelius Victor historiam comprehendens persecutionum Ecclesiæ usque ad Diocletianum, quod in bibliotheca Vaticana extitisse sua ætate testatur Marianus Victorius ad epistolam XXI. Hieronymi, quæ inscripta est Paulo monacho Concordiensi, à quo Hieronymus postulabat *commentarios Fortunatiani, & propter notitiam persecutionum, Aurelij Victoris historiam.* Multùm tamen ambigo an verè dici possit Aurelium Victorem, hominem minimè Christianum, scripsisse historiam istiusmodi, cùm locus ille Hieronymi corruptus sit in vulgatis editionibus adeoque intricatus ut virum doctissimum Andream Schottum in horrendas ambages impulerit, dum Aurelium Victorem persecutionum Ecclesiæ scriptorem quærit, huc descendere coactus ut existimaret plures Victores historiæ augustæ scriptores fuisse & unum etiam Christo nomen dedisse. Nam si historia illa extitisset in bibliotheca Vaticana qua tempestate Victorius scholia sua scribebat in Hieronymum, certè non evasisset eruditas ac diligentes Baronij manus neque tot doctissimorum & antiquitatis ecclesiasticæ amantissimorum hominum qui post Pij IV. pontificatum & Mariani Victorij tempora Romæ vitam egerunt & in edendis recensendisque ac emendandis veterum scriptorum, in primis verò ecclesiasticorum, lucubrationibus laudabilem operam posuerunt. Profectò concors illud ac perpetuum tot præstantissimorum virorum silentium de re tanti momenti, qui ne verbo quidem ullam istius Aurelij Victoris historiæ mentionem uspiam faciunt, me vel invitum ac reluctantem suspicari cogit aut memoria lapsum esse Victorium, aut impositum illi fuisse; præsertim cùm ex verbis Hieronymi colligi non possit Aurelium Victorem scripsisse historiam persecutionum, sed tantùm ejus historiam, in

qua tractatur de vita Imperatorum uſque ad Iulianum, utilem eſſe ei qui velit habere *notitiam perſecutorum*, id eſt, eorum Imperatorum qui perſecuti ſunt Eccleſiam Dei. *Perſecutorum* enim heic legendum eſſe, non verò *perſecutionum*, docent in primis codices 173 & 2789. bibliothecæ regiæ, tum codex 305. bibliothecæ Colbertinæ, prima editio Romana anni MCCCCLXVIII. Veneta anni MCCCCLXXXVIII. & Lugdunenſes duæ annorum MDXIII. & MDXVIII. Primus omnium Eraſmus repoſuit *perſecutionum*, auctoritate haud dubiè vetuſti alicujus exemplaris, cùm in codice quoque 1110. ejuſdem bibliothecæ Colbertinæ ita legatur. Hunc ſecutus eſt Victorius. Sed profectò ex his quæ dicta hactenus ſunt ſatis conſtat hanc lectionem non eſſe bonam, & eam retineri debere quam veteres libri & editiones exhibent, cùm nullam habeat difficultatem. Agamus autem gratias immenſæ Dei optimi maximi benignitati, qui iſtum Lactantij librum nobis poſt tot ſecula redonavit, eoque utamur ad majorem ipſius gloriam & ſanctæ Eccleſiæ utilitatem, in cujus gratiam ſuſceptus eſt hic labor.

AD PASSIONEM SANCTI SAVINI.

Acta iſta, quorum fragmentum edidit illuſtriſſimus Cardinalis Baronius in annalibus eccleſiaſticis, nos invenimus integra in vetuſtiſſimo codice MS. bibliothecæ Colbertinæ. Sunt autem ſinceriſſima & optima, ut monuit idem Baronius, & digna quæ veniant in manus hominum eruditorum. Cujuſnam porrò civitatis Epiſcopus fuerit Savinus, variæ ſunt inter ſcriptores Italos ſententiæ, quibuſdam eùm Aſſiſinatem Epiſcopum fuiſſe cenſentibus, aliis Spoletinum, nonnullis etiam Cluſinum & Faventinum. Baronius eum vocavit Epiſcopum Spoletinum, non aliam, ut opinor, ob cauſam quàm quòd martyrium conſummaverit in civitate Spoletina. Et Baronium quidem propterea reprehendit Philippus Ferrarius in Catalogo ſanctorum Italiæ pag. 761. quòd contra fidem actorum ſcripſerit eum Spoletinæ Eccleſiæ præfuiſſe. Sed Ferdinandus Vghellus in catalogo Epiſcoporum Spoletinorum pag. 170. ait Ferrarium hallucinatum fuiſſe & fruſtra Baronium ſugillaſſe, & Savinum contendit ſedis illius cathedram verè tenuiſſe, ſed eundem tamen Aſſiſinatibus, Cluſinis, Faventinis, aliiſque vicinis Eccleſiis vel præfuiſſe vel evangelium prædicaſſe. quod etiam repetit in catalogo Epiſcoporum Aſſiſienſium.

Mihi, qui partium studio non ducor, ea verior videtur esse sententia quam acta confirmant, nimirum illum fuisse Assisinatem Episcopum, sed Spoleti occisum nomine Christi.

CAP. I. MISSO SEXTO] Suetonius in Domitiano: *Fecit & ludos seculares. In his, Circensium die, quò faciliùs centum missus peragerentur, singulos à septenis spatiis ad quina corripuit.* id est, ut Beroaldus interpretatur, instituit ut singuli missus, qui per septena spatia priùs peragi solebant, quinis spatiis peragerentur. Centum igitur, ut idem Beroaldus observat, missus equestres exhibebantur. Vnde in veteri Kalendario Romano frequenter legitur *cm.* XXIV. quod quidam explicant *Circenses missus* XXIV. Porrò locus iste ex vita sancti Savini singularis est, cùm hinc elici posse videatur Imperatores quoque ipsos cursu quandoque contendisse in ludis Circensibus, & cursus illos fuisse inter celebres factiones Prasinam, Venetam, Albatam, & Russatam; de quibus vide veteres inscriptiones apud Gruterum, præcipuè verò eam quæ pag. CCCXXXVII. extat in honorem Diocletis agitatoris. Vide etiam Notas Nicolai Alemanni ad historiam arcanam Procopij pag. 24. & 33. & Savaronem ad carmen XXIII. Sidonij.

CAP. II. LIBROS EXPONIT] libros nimirum deificos, divinos, dominicos, sacras scripturas. Tum enim bellum primò commotum fuit propter libros dominicos, ut alibi diximus.

ATQUE AUCTORITATE] In margine monuimus legendum videri *hanc auctoritatem*, id est, præceptum, jussionem, litteras. Vide Glossarium Dufresnij.

EADEM FISCO] Hæc est lectio codicis quo usus est Baronius, & quæ sanior videtur. In codice Colbertino legitur: *fisci tributis adplicandis socientur.*

CAP. III. IN MEDIO FORO] Consuevisse judices judicare Christianos in foro, spectante populo, probant, præter alia veterum testimonia, acta sanctorum Saturnini, Dativi, & sociorum cap. III. & acta sancti Pontij martyris cap. XVI.

AD ACTA SANCTORUM SATURNINI, Dativi, & sociorum.

INCIPIUNT CONFESSIONES] Addidimus hunc titulum ex codice 930. bibliothecæ Colbertinæ. Deerat enim in editionibus Surij & Henschenij. Cùm autem ille sit vetus, & in eo quædam, quæ ad historiam sanctorum

martyrum pertinent, contineantur quæ in actis ipsis non habentur, visum est alicujus momenti eum dare qualem invenimus in veteri codice. Scripta sanè sunt ista, quod negari non potest, ab aliquo Donatista, sed docto & erudito; dignaque mihi visa sunt quæ cum Lactantio conjungerentur, cùm ob similitudinem argumenti, tum ob elegantiam sermonis. Quamquam enim ea non sint ipsamet acta martyrum quæ in Collatione Carthaginensi laudata sunt, ut apparet ex sancto Augustino, opus est tamen antiqui scriptoris, & qui non admodum remotus fuit ab ævo Diocletiani. Falluntur ergo vehementer qui auctoritate Augustini abutuntur ut probent ea esse ipsa proconsularia gesta excepta à Notariis, cùm è contrà ex testimonio Augustini colligatur non extare hodie ea gesta, sed tantùm historiam quam Donatista ille ex iisdem gestis concinnavit. Nam Augustinus in Breviculo diei tertiæ cap. XVII. docet gesta martyrum notata fuisse Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Consulibus, pridie Idus Februarij, cùm in hoc libro scriptum simpliciter sit, absque ulla temporis nota, bellum ex quo orti sunt traditores commotum fuisse temporibus Diocletiani & Maximiani. Præterea quæ in capite XVI. & sequentibus dicuntur de Mensurio & Cæciliano, ea profectò non pertinent ad gesta proconsularia, & lecta in Collatione Carthaginensi non fuisse rectè observatum est à Baronio.

In archivo memoriæ] Infrà cap. IX. *Ejusque confessionem in memoriam unà cum ceterorum confessionibus redigens.* ubi Baronius adnotat memoriam dictum fuisse locum in quo gesta proconsularia asservabantur. Verùm cùm id nullo veterum testimonio comprobet, & res obscura sit, nondum mihi persuasum est veram esse interpretationem illam. Notum est fuisse in palatio Imperatorum magistros memoriæ, qui dictabant ad memoriam. de quibus multa pro suo more dixit Salmasius in Notis ad scriptores historiæ augustæ pag. 207. & 480. Verùm hæc memoria diversa fuit ab ea cujus heic mentio. Puto autem heic memoriam significare codices publicos, in quibus causæ scribebantur quæ in foro agitabantur, ne earum memoria aboleretur. Sed in initio hujus historiæ, ubi legitur acta martyrum ideo in archivo memoriæ conscripta esse ne seculis transeuntibus obsolesceret gloria martyrum, existimo eam vocem diverso sensu positam esse, & heic non referri ad codices publicos, quorum custodia non erat penes clerum, sed ad libros ecclesiasticos, in quibus conscripta erant gesta martyrum ad memoriam omnium sempiternam. Cap. I.

CAP. II. TESTAMENTA] In codice Colbertino ſcriptum eſt *ſacramenta*, id eſt, myſteria. quod eodem recidit.

ALUTINENSI] Ita Surius & codex Colbertinus. Editio Henſchenij habet *Abitinenſi*, ex duobus antiquis codicibus, ut ipſe ait. Sanè in Collatione Carthaginenſi legimus Maximum & Victorem Epiſcopos Abitinenſes, & in Concilio Carthaginenſi ſub Cypriano adſuit Saturninus Epiſcopus ab Abitinis. Ego tamen, qui ſcio periculoſam eſſe quamlibet mutationem in nominibus propriis, præcipuè verò in nominibus civitatum Africæ, veterem lectionem retinui.

OCCANI] In codice Colbertino legitur *Octavi*. Sic etiam in Trevirenſi ſcriptum fuiſſe admonet Henſchenius.

BELLICA TUBA] Ne quis exiſtimare poſſit hæc dicta eſſe more rhetorum, non autem ſtylo ſimpliciter hiſtorico, proferendus eſt locus inſignis ex actis ſanctæ Euphemiæ martyris, quæ hac ipſa perſecutione fervente ad Deum tranſlata eſt apud Chalcedonem. Illic ergo ſcriptum eſt fuiſſe in ea civitate *templum Martis & inſigne illius ſimulacrum. Vocabant autem edicta cives ad feſtum & eos qui habitabant circa Chalcedonem. Minabantur verò mortem & ſupplicia iis ad quos erant ventura, ſi non perſuaderentur ut adorarent dæmones. Tubaque clarè ſonantes & terribiliter erant ſignum conveniendi ad templum.* Acta ſancti Alexandri martyris hac ipſa perſecutione ſublati, apud Surium die XIII. Maij: *Itaque omnes audita præconum voce & tuba clangore, parati erant cum Imperatore in Iovis templo præſto eſſe.*

CAP. IV. IN IPSA LANIAMENTA] Ita omnino codex Colbertinus. Idem autem hoc loco valet vox *in* ac *inter*; ut infrà cap. XI. *animam in tormenta carceris ponens.*

CAP. VII. AD BONAM MENTEM] Vide quæ dicta ſuprà ſunt ad caput XXXIV. Lactantij.

CAP. XIV. AD ÆDEM PUDICITIÆ] id eſt, ad templum Dei. Figurata & elegans loquendi ratio, ut quæ virginitatem ſuam dedicare ac conſecrare Chriſto volebat, intelligeretur. De æde pudicitiæ patriciæ, quæ Romæ in foro boario erat ad ædem rotundam Herculis, mentio eſt apud T. Livium lib. x. & Feſtum. Eam in regione octava fuiſſe ſcribit P. Victor.

SACR. CRINEM SERVAVIT] Non totondit ergo Victoria crinem ſuum quum ſe Chriſto conſecravit. Quippe olim feminis Chriſtianis interdictum erat ne comam deponerent, etiam quibus placebat perpetuæ profeſſio continentiæ. Sed tamen paulò pòſt, ut in epiſtola XLVIII. ad

Sabinianum ſcribit Hieronymus, in Ægypti ac Syriæ monaſteriis hic mos fuit ut tam virgo quàm vidua, quæ ſe Deo voverent & ſeculum conculcarent, crinem monaſteriorum matribus offerrent deſecandum.

COMAM] Editiones habent *collum*, omnino contra mentem Proconſulis. Nam his infantem minis terrere volebat, quo modo ſi verbera minaretur aut præcipitium ex edito loco, non tamen periculoſo. At colli amputatio ultra progreditur, nec inter minas pueriles cenſeri poteſt. Meliùs igitur codex Colbertinus, qui *comam* habet. Sunt enim pueri amatores comarum ſuarum. Hinc Statij carmen de coma Earini. CAP. XV.

Quæ deinceps ſequuntur, quia manifeſtas calumnias continent in Menſurium Epiſcopum Carthaginenſem & Diaconum ejus Cæcilianum, qui & ipſe poſtea fuit Epiſcopus Carthaginenſis, omiſſa ſunt in ſecunda editione Surij & in Henſcheniana. CAP. XVI.

PANNVS ILLOTVS] Ita codex Colbertinus. Editiones habent, *panis luctus*. Quo etiam modo habetur apud Oſeam in omnibus editionibus. Neſcio autem unde orta ſit hæc lectio in veteri codice. Sed eam confirmant ſequentia; ubi pro eo quod in vulgatis Oſeæ codicibus legitur, *Omnes qui comedent eum contaminabuntur*, ſcriptum eſt in veteri codice, *Omnis qui tetigerit illum inquinabitur*. CAP. XVII.

AD ACTA SANCTI FELICIS EPISCOPI Tubyzacenſis.

PRimus hæc acta edidit Surius, ſed valde mendoſa & mutila. Poſtea integriora nobis in tomo duodecimo ſui Spicilegij dedit vir clariſſimus Lucas Dacherius, ex ſchedis, ut ipſe præfatur, viri item clariſſimi Petri Franciſci Chifletij. Nos illa diligenter contulimus cum quatuor antiquis & optimis codicibus manuſcriptis bibliothecæ Colbertinæ, & vel ob eam rationem heic addidimus. Præterea cùm hinc, ſicut ex hiſtoria paſſionis ſanctorum Saturnini & Dativi, & ex actis purgationis Felicis Epiſcopi Aptungitani & Cæciliani Carthaginenſis, intelligamus originem traditorum, quo nomine nihil aut vulgatius aut contumelioſius fuit in Eccleſia Africana, peti ex initio perſecutionis quam deſcribit Lactantius, officij noſtri eſſe arbitrati ſumus cum illo conjungere vetera illius ævi monumenta ſincera quæ reperiri poſſent, emendata ex fide veterum exemplarium.

INCIPIT PASSIO] Ita codices 59. & 930. bibliothecæ Colbertinæ. At codex 401. sic habet. *Incipit passio sancti Felicis Episcopi Bituzacensis* XVIII. *Kal. Ianuarij*. Breviùs codex 316. *Passio sancti Felicis Episcopi.*

DIOCLETIANO OCTIES] Ita rectè omnia vetera exemplaria & editio Dacheriana. Malè apud Surium, ubi scriptum est : *Diocletiano novies & Maximiano octies Consulibus*. Nam certum est edictum fuisse propositum eo anno quo Diocletianus VIII. & Maximianus VII. Consules fuere.

TVNC] id est, Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Consulibus. Nam hæc referenda sunt ad annum qui sequitur post initium persecutionis, cùm hæc acta Carthagine & in Africa sint mense Ianuario.

TVBYZACENSE] Ita codices 59. & 930. Sed codex 401. habet *Tubizocense*, 316. & editio Dacheriana *Tubzocense*. Nihil autem moror editionem Surianam, quam tot veterum exemplarium consensus ostendit esse mendosam in hoc loco. Infrà hæc civitas in codice 930. vocatur Tupuza pro Tubyza, nullo discrimine. Nota enim est permutatio litterarum. Tubyzam ego puto fuisse civitatem Numidiæ, eam fortassis cujus Episcopus Frumentius Tubuscensis, ut apud Victorem Vitensem legit Abrahamus Ortelius, nominatus reperitur inter Episcopos qui Carthaginem ex præcepto regali venerunt pro reddenda ratione fidei anno sexto Regis Vandalorum Hunerici. Sed in editionibus Sirmondi & Chiffletij legitur *Tubursicensis*. In collatione porrò prima Carthaginensi cap. CXXI. mentio est Servi Dei Episcopi Tuburficensis Buræ, cap. CXLII. Maurentij Episcopi Ecclesiæ Tuburficensis, & cap. CCII. Ianuarij Episcopi de Tuburficu seu Tuburfico Numidiarum. Certè tanta est difficultas in constituendis veris nominibus civitatum Africæ, propter eorum inter se similitudinem & affinitatem, ut affirmare non ausim utrum heic apud Victorem legendum sit *Tubusicensis*, quemadmodum in codice suo vidit Ortelius, an *Tuburficensis*, ut alij. Nam, exempli gratia, in Notitia illa Episcoporum Africæ Rusticus Episcopus Tipasensis nominatur inter Episcopos Numidiæ, & Reparatus Tipasitanus inter Episcopos Mauritaniæ Cæsariensis. Rursum inter Episcopos provinciæ Byzacenæ ponitur Felix Forontonianensis, & paulò pòst Bonifacius Frontonianensis. Sufficiunt enim hæc exempla. Interim omittendum non est, in eadem collatione Carthaginensi cap. CLXXXVII. nominari Martinianum loci Tibuzabetensis Episcopum.

MAGNILIANUS] Ita constanter scriptum est in veteribus libris bibliothecæ Colbertinæ. Ado & Dacherij editio habent *Magnellianus*, Suriana & Martyrologium Romanum *Magdellianus*.

UBI EST] Hanc totam pericopen,quæ in codicibus 401. & 930. non invenitur, exhibent codices 59. & 316. & editio Dacheriana. Eandem habet etiam Suriana.

DATE ILLOS IGNI ADURI] Hanc jussionem Magniliani Curatoris & responsionem martyrum defuisse in veteri exemplari Chiffletij hinc colligi potest quòd omissa est in editione Dacheriana. Eam tamen exhibent omnia nostra vetera exemplaria (uno 316. excepto) & editio Surij. Et sanè constat sensum non esse integrum in illis exemplaribus quæ illam magistratus interlocutionem & Clericorum responsionem non habent.

UT POSSINT] Hæc verba desunt in duobus antiquis exemplaribus. Possunt autem omitti absque ullo incommodo. Suprà: *Date illos igni aduri.*

APUD EIUS ACTA] Hæc est vera & germana lectio. Malè in codicibus 59. 401. & 930. *apud eum actu.*

EXAMINE] Ita codices 401. & 930. Alij habent *examinatione.*

TUNC VIROS SUOS] Mirum est quo modo fieri potuerit ut depravatissima lectio heic obrepserit in codicibus 59. 401. & 930. ubi legitur: *Uxor itaque ejus virum suum iis allocuta est verbis.*

NULLO MODO] In eisdem tribus codicibus scriptum est *nulla ratione.*

UT A TE DOMINE] Hæc est lectio eorundem trium veterum exemplarium. Sed codex 316. & editio Dacheriana habent. *Attende Domine, sicut nobis promittere dignatus es, ut tecum merear suscipere immortalitatem.* Nos retinuimus lectionem quæ sincerior esse videtur, & quæ plurium veterum exemplarium auctoritate nititur.

NUNQUAM ADVERSUS ME] Secuti heic quoque sumus fidem veterum librorum. Nam editio Dacherij habet: *nunquam inimicus adversùs me habebit potestatem.*

SEDECIM] Codex 401. Colbertinus habet *duodecim.*

NON TE DE VOCABULO] In quatuor vetustis codicibus Colbertinis legitur: *Non tibi vocabulum quæsivi professionis.*

AD PRÆFECTUM PRÆTORIO] Editio Suriana addit *Idibus Iulij*, ineptè sanè. Nam cùm ista agerentur mense Ianuario, ridiculum est dicere martyrem missum

AD ACTA PURGATIONIS FELICIS Episcopi Aptungitani.

Unicum exemplar vetus istorum actorum habuimus ex bibliotheca Thuana, illud ipsum nimirum ex quo Collationem Carthaginensem & hæc gesta superiore seculo desinente edidit Papirius Massonus. Et ille quidem ea postposuerat actis purgationis Cæciliani, ordinem fidemque ejusdem veteris exemplaris secutus. Sed & tempus repugnat, & auctoritas sancti Augustini: qui quum in eundem errorem incidisset, docuit postea lib. II. retractat cap. XXVII. absolutionem Felicis præcedere debere. *Absolutionem*, inquit, *Felicis Aptungensis ordinatoris Cæciliani non hoc ordine posuimus quo postea nobis claruit Consulibus diligenter inspectis, sed tamquam post Cæcilianum fuerit absolutus, cùm antè sit factum.* Quo loco respicere eum ad hæc gesta Felicis & Cæciliani satis constat. Item idem Augustinus in Breviculo diei tertiæ cap. XIV. *Inveniet posteriùs ab Imperatore Constantino absolutum esse Cæcilianum quàm Felicis causam ab Æliano Proconsule discussam atque purgatam.* Sed id tamen intelligendum est de secunda ac tertia Cæciliani absolutione, non autem de prima, qua Cæcilianus absolutus est in Concilio Romano, ut rectè notat Henricus Valesius in Dissertatione de schismate Donatistarum cap. XI. Nam ita docet nos ipse Augustinus in epistola CLII. nomine Concilij Cirtensis scripta ad Donatistas: *Nam & ordinem Consulum & dierum qui expressus est si quis nunc diligenter advertat, inveniet primò Cæcilianum episcopali judicio fuisse purgatum. Deinde non multò pòst Felicis Aptungensis causa ab Æliano Proconsule examinata est, ubi eum constitit innocentem. in qua causa ad comitatum mitti jussus est Ingentius. Et longè postea ipse Imperator causam inter partes cognovit atque finivit.* Vide eundem in libro de unico baptismo contra Petilianum cap. XVI. & in libro ad Donatistas post collationem cap. XXXIII. Rectè præterea observat idem Valesius maximam partem horum gestorum proconsularium temporis injuria periisse, priorem videlicet, in qua acta municipalia & interrogationes ac professiones Curatorum ac Stationarij continebantur. Hæc autem ab Imperatore Constantino ita fieri jussa sunt ut omnis criminandi occasio adimeretur Donatistis, qui de synodo Romana sive de Melchiadis Papæ judicio frequentissimè apud Constantinum conquesti,

affirmabant non omnem causam ab Episcopis illic auditam fuisse. Nam Melchiades silentio transmiserat Felicem Episcopum Aptungitanum & reliquos ordinatores Cæciliani, quos Donatistæ dicebant reos esse traditionis. Itaque Imperator volens, ut dixi, omnem criminandi ansam ipsis adimere, mandavit Vero, ut vocatur apud sanctum Augustinum, seu potiùs Lucrino Verino agenti vicariam præfecturam per Africam ut de crimine traditionis, quod Felici objiciebatur, diligenter inquireret. Quum verò ille jussionem Principis exequi cœpisset, incommoda valetudine tentus, ut ad Probianum scribit Constantinus, necessariò postea abstinuit à cognitione ejusdem negotij. Quare Ælianus Proconsul Africæ *partibus ejus functus*, *id negotium ad examen suum atque jussionem credidit esse revocandum*, ut ait Constantinus. Ex quibus verbis colligitur Ælianum partes Vicarij non suscepisse mandato Principis, ut putavit Valesius, sed propria sponte, ob repentinum videlicet Vicarij morbum. Quamquam sententia viri clarissimi juvari posset ex libro primo Optati, ubi scriptum est Constantinum ad Ælianum Proconsulem scripsisse *ut remotis necessitatibus publicis de vita Felicis Autungitani publicè quæreretur*, & ex Augustini epistola CLXII. in qua scriptum est Felicem Aptungitanum *ad ejusdem Principis jussionem* proconsularibus gestis fuisse purgatum. Verùm hæc verba sic accipienda sunt ut quoniam Constantinus ad Verinum Vicarium scripserat de inquisitione criminum quæ Felici objiciebantur, & is morbo impeditus est sacræ jussioni parere, Ælianus Proconsul, qui partibus ejus functus, cognitionem & judicium istius causæ suscepit, *ad ejusdem Principis jussionem* fecisse dicatur quia rem fecit quam Princeps jusserat, tametsi specialia ad eum rescripta non emanassent. Nam quomodo fieri potest ut sat citò post morbum Verini, quem evenisse postremis diebus mensis Ianuarij aut sub initium Februarij colligi non absurdè potest ex lege prima Codicis Theodos. *De curatoribus Kalendarij*, quomodo inquam fieri potest ut sat citò de hoc morbo admoneri potuerit Constantinus ut novum ejus rescriptum ex Gallia ad Ælianum pervenire potuerit ante diem XV. Kalendas Martias? Itaque necesse est, ut dixi, verba Optati & Augustini benignè interpretari, ita nimirum ut Ælianus de causa Felicis cognoverit auctoritate rescripti dati ad Verinum Vicarium, cujus partibus pro necessitate temporis functus est. Ceterùm postea Donatistæ id reprehenderunt in causa Felicis, quòd Episcopus cùm esset, proconsulari judicio, non verò ecclesiastico,

purgatus

purgatus fuit. quam criminationem graviter refellit Augustinus in eadem epistola. Iidem ei vitio verterunt (ut docet Augustinus in Breviculo diei tertiæ cap. XXIV.). quòd abfuerit quum Ælianus de causa ejus inquireret, & dixerunt eum præsentem debuisse purgari; ut legitur in Collatione tertia Carthaginensi cap. DLXXI. Contrà catholici cap. DLXXIV. reposuerunt *majoris esse innocentiæ documentum quòd absens purgatus est Felix.*

AUTUMNITANORUM] id est, Aptungitanorum, sive Aptungensium, ut apud sanctum Augustinum frequenter. Sed in veteri codice & heic & infrà Autumnitani vocantur qui alibi Aptungitani. Immo viri clarissimi qui novissimam epistolarum sancti Augustini editionem curarunt, adnotant ad epistolam XLIII. (quæ est CLXII. in antiquis editionibus) pro eo quod illic legitur *Felicis Aptungitani*, editiones Amerbachij & Erasmi & decem manuscriptos codices habere *Autumnitani*. Aptungis porrò fuit municipium provinciæ proconsularis, ut manifestum est ex hoc loco Augustini in Breviculo diei tertiæ cap. XVI. ubi ait hanc esse catholicæ Ecclesiæ consuetudinem ut non Numidiæ sed propinquiores Episcopi Episcopum Ecclesiæ Carthaginis ordinent.

ÆLII PAULINI] Nulla dubitatio est quin hic locus sit egregiè mendosus. Nam eo tempore quo hæc gesta sunt, Ælius Paulinus non erat Vicarius Africæ, ut planum est vel ex epistola Constantini ad Probianum. Sanè Paulinus ea dignitate ornatus multò antè fuerat, nimirum anno Christi CCCIII. quum persecutio fervebat in Africa, quum Alfius Cæcilianus esset Duumvir Aptungitanorum, ut scribitur infrà pag. 85. in iisdem gestis. Verinum porrò fuisse Vicarium Africæ ineunte anno CCCXIV. Volusiano & Anniano Consulibus, qua tempestate hæc gesta sunt, colligitur ex eadem epistola Constantini. Nam ex libro sancti Augustini contra Donatistas post collationem cap. XXXIII. discimus cognitionem de causa Felicis cœptam esse XV. Kalendas Martias. Immo vicariam præfecturam obtinuisse in ipsis anni initiis probare videtur lex prima Codicis Theodosiani *De Curatoribus Kalendarij*, quæ III. Kal. Februarij ab eo proposita est sub consulatu eorundem Volusiani & Anniani. Omnino enim sentio cum viris doctissimis Francisco Iureto & Iacobo Gothofredo Vicarium illum Africæ de cujus morbo agit Constantinus in epistola ad Probianum, Verinum fuisse; ut propterea emendandum sit nomen ejus in eadem epistola, ubi librariorum vitio vocatur Verus.

Mirum enim videri non debet heic mutatum esse in Verum, qui apud Augustinum in libro ad Donatistas post collationem cap. XXXIII. degeneravit in Valerium & Valerianum, ut dicemus infrà. Itaque pro nomine Ælij Paulini, quod in hæc gesta irrepsit, substituendum est nomen ejusdem Verini, qui aliquot etiam pòst annis vicariam præfecturam Africæ gessisse reperitur apud sanctum Augustinum in Breviculo diei tertiæ cap. XXII. *Addiderunt etiam illi sua falsitati convincendæ magnum aliud firmamentum, recitantes ipsius Constantini litteras scribentis ad Verinum Vicarium ut libero eos dimittat arbitrio, se jussisse insinuans ut de exilio remearent.* Idem in epistola CLII. nomine Cirtensis Concilij scripta ad Donatistas: *Tertiò protulerunt litteras ejusdem Constantini ad Verinum Vicarium datas, ubi eos graviter detestatur, ac propterea dicit de exilio relaxandos & furori suo dimittendos, quia jam Deus cœperat in illos vindicare.* Sumpsit autem ista sanctus Augustinus ex actis collationis tertiæ Carthaginensis cap. DXLVIII. ubi ita habetur in editionibus Massoni, Pithœi, & Binij: *Ubi recitatur epistola Constantini ad Vicarium Vicarium destinata, qua libertatem agendi tribuit Donatistis.* Vidit Iuretus mendum heic esse, & in Miscellaneis ad Symmachum pag. 312. rectè conjecit legi debere *ad Verinum Vicarium.* quam emendationem amplexus est Henricus Valesius in Dissertatione de schismate Donatistarum cap. XVII. Sanè in antiquissimo exemplari ex quo gesta Collationis illius edidit Massonus, disertè scriptum est *ad Vicarium Verinum.* Non viderant Augustinum, neque hæc Miscellanea Iureti, neque demum vetus exemplar ij qui editioni operum Optati Episcopi Milevitani præfuerunt anno MDCXXXI. post mortem illustrissimi Episcopi Aurelianensis Gabrielis Albaspinæi. Nam si vidissent, haud dubiè abstinuissent à periculosa illa nimiùmque temeraria emendatione quam huic loco adhibuerunt. Quum enim putarent vocem *Vicarium* bis heic positam esse superfluè vitio librariorum, semel tantùm posuerunt contra fidem actorum & veteris libri, tum etiam repugnante sancto Augustino. Qui error retentus est à nupero editore operum Optati & in novissima Conciliorum editione Parisiensi. Magis miror de ea quæ prodiit anno MDCXLIV. ex typographia regia: quam cùm fama sit procuratam à viris eruditissimis, & quidem in hac civitate Parisiensi, ubi facilè consuli poterat vetus codex in loco difficili & obscuro, rejecta ab illis est lectio quæ in prioribus editionibus extabat, & retenta temeritas editoris operum Optati. His ita consti-

tutis, cùm certum sit epistolam Constantini, quæ refertur in indiculo collationis tertiæ, eam esse quam Augustinus in capite XXXIII. libri ad Donatistas ait à Constantino scriptam esse ad Vicarium Valerium (sive Valerianum, ut habet codex vetus bibliothecæ Colbertinæ) Crispo & Constantino iterum Consulibus, certum quoque est mendum heic esse apud Augustinum, & pro Valerio reponendum esse Verinum. Rursum cùm hinc constet Verinum fuisse Vicarium Africæ sub consulatu eorundem Cæsarum, qui in annum Christi CCCXXI. incidit, & ex variis constitutionibus Codice Theodosiano comprehensis colligatur eum annis quoque CCCXVIII. & CCCXIX. eandem vicariam præfecturam administrasse, patet eum non solùm convaluisse ex morbo quo detinebatur tempore absolutionis Felicis, sed etiam continuatam ei fuisse potestatem. Sed tamen negotium heic mihi facessit idem Augustinus, qui in eodem capite XXXIII. libri ad Donatistas ait Constantinum ad Eumalium Vicarium scripsisse de purgatione Cæciliani Sabino & Ruffino Conss. IV. Idus Novembris, id est, anno Christi CCCXVI. exeunte; cujus epistolæ fragmentum idem Augustinus describit in libro tertio contra Cresconium cap. LXXI. eandemque in Collatione tertia Carthaginensi lectam fuisse docet in Breviculo diei tertiæ cap. XIX. ubi ejus sensum refert. Et antea quidem, id est, anno superiore, Domitium Celsum Africæ Vicarium fuisse docet inscriptio legis unicæ Cod. Theodos. *De his qui filios involant alienos*, data Kalendis Augustis Constantino Aug. IV. & Licinio IV. Consulibus. Quare oportet remotum aliquantisper fuisse Verinum, ut spatium daretur Celso & Eumalio, & dein Africæ redditum; sicut post Ælianum reperimus in Codice Theodosiano Catullinum Africæ Proconsulem fuisse per annos Christi CCCXV. CCCXVII. CCCXIX. & hoc ultimo anno Proculum quoque ea dignitate ornatum, ac postea Ælianum eam recepisse anno CCCXX. annoque CCCXXIV. Hilarianum proconsulare hoc imperium habuisse, & rursum Ælianum proconsulatu Africæ fulgentem anno Christi CCCXXVI.

CUM SCRIBA TUO] In veteri codice legitur, *cum scripta tua*. Massonus emendavit, omninò rectè. quod sequentia ostendunt.

UT VENIRET ET ACTA] In vetusto exemplari & in editione Massoni legitur, *venit ut acta*. Nos emendavimus. Certa autem est emendatio.

INQUIRIT, QUONIAM] In veteri libro & in edi-

tione Massoni, *inquirit. & quoniam.* Particulam *&*, quæ sensum dividebat ac turbabat, nos sustulimus.

ANNI SUNT UNDECIM] Ergo Cæcilianus duumviratum gesserat in municipio Aptungitanorum anno Christi CCCIII. eo nimirum quo edictum de diruendis basilicis & comburendis sacris scripturis propositum est in Africa, ut docent etiam sequentia.

SUPPLETO ANNO] id est, expleto, finito.

SI MEI IN CERA] Hæc emendatio nostra est, quam puto placituram viris doctis. Nam antea nullo sensu legebatur in veteri codice: *sed in ei in cera possit.* Massonus vocem *sed* mutaverat in *si.* Sensus autem istius loci ita mihi videtur posse constitui. Magistratus codices publicos domum suam tulit post expletum annum suæ potestatis, atque adeo illi non sunt apud me. Habeo tantùm ceratas tabulas in quibus primò perscripta sunt acta; & inquiro utrum actus quos Proconsul petit, in eis inveniantur. Nam *plerunque*, ut Priscianus ait in libro primo grammaticæ, *in ceratis tabulis antiqui scribere solebant, & postea delere.* Hoc erat officium notariorum & scribarum, qui ea tabulis ceratis excipiebant quæ dictabantur. Hieronymus epist. CXL. ad Principiam: *Stylus scribit in cera, calamus vel in charta vel in membranis aut in quacunque materia quæ apta est ad scribendum. Mea autem lingua in similitudinem scribæ velocis, quem notarium possumus intelligere, quodam signorum compendio breviatum evangelij strictumque sermonem exaravit in tabulis cordis carnalibus.* Sexta synodus act. XII. *Misit nos sanctissimus Patriarcha noster ad sanctissimum Patriarcham Constantinopoleos, deferentes ad relegendum in notis.* Hinc apud Possidium in vita sancti Augustini cap. VI. *Apertis notariorum tabulis disputatio cœpta.* Porrò ceratis tabulis utebantur notarij propter facilitatem delendi, ut docet Priscianus. Hieronymus epist. XLIV. ad Chrysogonum: *Ita nostra es necessitudinis penitùs oblitus ut illam epistolam quam in corde Christianorum scriptam Apostolus refert, non parva litura sed imis, ut aiunt, ceris eraseris.*

ÆLIANUS PROC.] cujus crebra mentio apud Augustinum & in Collatione tertia Carthaginensi, tum etiam in Codice Theodosiano, ut suprà vidimus. Itaque cùm eum constet eadem prorsùs tempestate Proconsulis dignitatem habuisse in Africa quo Volusianus & Annianus gesserunt consulatum, sub quibus habitum est Concilium Arelatense in causa Donatistarum, facilè adducor ut credam veram esse eorum sententiam qui suspicantur ad eum scriptam esse

epistolam Constantini de Episcopis Africanis Arelatem mittendis intra diem Kalendarum Augustarum, ac pro Ælasio, cui inscribitur in veteri codice Thuano & in editionibus vulgatis, reponendum esse Ælianum. Cur autem ad Proconsulem potiùs quàm ad Vicarium scripta sit, non alia esse ratio potest quàm quia eo tempore Vicarius incommoda valetudine detinebatur, ut docet Constantinus Aug. in epistola ad Probianum Æliani successorem. Vnde patet corrigendum esse lemma istius epistolæ in tomis Conciliorum, ubi dicitur scripta ad Vicarium Africæ. Non est mirum autem Æliani nomen mutatum esse in Ælasium in codice depravatissimo, id est, Thuano, ex quo unico prodiere omnes usque ad hunc diem istius epistolæ editiones.

VOLUSIANO] Heic locus vacuus relictus erat in veteri exemplari & in editione Massoni. Nos Volusiani nomen addidimus ex Fastis & Codice Theodosiano, præcipuè verò ex Augustino, qui in libro ad Donatistas post collationem cap. XXXIII. de hac ipsa re agens ait: *Ælianus Proconsul causam Felicis audivit Volusiano & Anniano Conss. XV. Kalendas Martias.* Contigit ergo ista Felicis purgatio anno Christi CCCXIV.

XIIII. KAL.] Ita vetus exemplar, cùm Massonus ediderit XIII. Sed pro eo quòd isthic legitur gesta hæc esse XIIII. Kal. Septembris, apud Augustinum, ut paulò antè vidimus, hæc inquisitio refertur ad XV. Kal. Martias; atque hinc emendanda esse ait Baronius acta purgationis Felicis, quæ alioqui depravata atque mendosa satis esse pronuntiat. Sed heic Baronium reprehendit Valesius in dissertatione de schismate Donatistarum cap. XI. eo inter cetera argumento quòd intra unius diei spatium tot gestorum documenta perlegi, tot personæ interrogari non potuerint; ac propterea necesse esse ait ut in plures dies protracta sit tantæ causæ cognitio. Itaque contendit ab Æliano inchoatam XV. Kalendas Martias, sed propter necessitates publicas & provinciæ negotia intermissam, & finitam demum XIII. Kalendas Septembris, id est, sexto mense post initium gestorum. Equidem ut facilè concesserim hanc quæstionem pluribus diebus agitatam fuisse, ita gravatè admodum crederem tanto tempore sub judice pependisse cognitionem quam Augustinus in epistola CLXII. vocat diligentissimum examen & diligentem ac terribilem inquisitionem; præsertim cùm Optatus in libro primo doceat Constantinum Imp. scripsisse in Africam *ut remotis necessitatibus publicis de vita Felicis Autungitani publicè quæreretur.* Et cùm necesse sit

existimare mendum esse in libro Augustini ad Donatistas aut in hoc loco gestorum, & quæ ab Augustino referuntur extra mendum esse hinc constet quòd cognitionem de causa Felicis ab Æliano susceptam esse ait quarto ferme mense post judicium Melchiadis, quod initio mensis Octobris proximè præteriti factum fuerat, non video quo modo repudiari possit Baronij sententia, qui hunc locum gestorum pronuntiavit emendandum esse ex libro Augustini ad Donatistas.

DUUMVIRUM SPLENDIDÆ] In veteri libro & in editione Massoni legitur: *Duoviru recitavit. Splendida.* Nos sustulimus vocem *recitavit*, quæ omnino superflua heic erat, & sensum turbabat.

APUD MAX. IMPERATORES] Constantinum & Licinium, qui tum temporis remp. administrabant.

CUM PERSECUTIO ESSET INDICTA] anno Christi CCCIII. ut toties diximus suprà. Hinc ortum vocabulum traditorum in Africa.

IUSSIONE PROCONSULARI] id est, Anulini, quem fuisse tum Proconsulem Africæ produnt acta martyrum qui tum apud Africam exagitati sunt pro nomine Christi.

SECUNDUM SENS EST] Ita vetus exemplar. Massonus edidit, *Secundus senex est*, nullo sensu. Heic enim non agitur de Secundo, sed de Alfio Cæciliano Exduumviro Aptungitanorum.

EPISTOLAS SALUTATORIAS] Infrà: *Epistolas salutatorias de basilica protulerit.* Difficile est explanare quid heic intelligatur per epistolas salutatorias. Neque enim mihi hactenus probatur quòd quidam ex hoc loco colligunt epistolas salutatorias eas esse quibus quis alicui salutem impertit. Manifestum quippe est heic agi de codice quodam venerando, quem Alfius Cæcilianus duumvir ex basilica Aptungitana sustulit, haud dubiè ut ureret. Nam post cathedram episcopalem & epistolas salutatorias sublatas, etiam *ostia omnia combusta sunt secundùm sacrum præceptum.*

INGENTIUS SCRIBA] qui postea Decurio fuit civitatis Ziquensium, & tunc convictus est falsasse & interpolasse epistolam quam Alfius Cæcilianus scripserat ad Felicem Episcopum Aptungitanum. Augustinus epist. CLII. nomine Concilij Cirtensis scripta ad Donatistas: *Ingentius confessus fuerat in cognitione Æliani Proconsulis falsum se fecisse adversùs Felicem Cæciliani ordinatorem.* Idem in libro ad Donatistas post collationem cap. XXXII. *Ingentius, qui eidem judicio contra Felicem falsum se fecisse confessus est.* Vi-

de epistolam Constantini ad Probianum, cujus mentio in his Augustini locis.

COLLEGAM MEVM] Antea legebatur *collega meus*, non solùm in editionibus, sed etiam in antiquo exemplari manuscripto. Verùm cùm hæc verba referri debeant ad Augentium, qui fuit collega Alfij Cæciliani, necessaria visa est emendatio quam nos huic loco adhibuimus.

HOC SIGNVM] Hic locus refertur etiam infrà pag. 87. sed multùm diversus.

PAVLINO ADM. VICES PRÆF.] anno Christi CCCIII. quum cœpta persecutio est in Africa, ut suprà diximus.

MODVM CVRSORIS] Codex vetus & editio Massoni habent *modicum*, manifesto errore. Modum cursoris dixit, id est, formam, speciem. Vox est Latina.

SCRIBAS ILLO] id est, illi. Sic plerique veteres, qui etiam *alio* frequenter scribebant pro *alij*. Sic apud Commodianum lib. 1. cap. XIX. *perituro creditis uno.* & cap. XXXIII. *Vno crede Deo.*

HVIVS LATERA] Retinui scripturam veteris exemplaris. Editio Massoni habet *ejus literas.* quod fortassis rectius est.

SVSPENDATVR] Constantinus in epistola ad Probianum: *Eundem ipsum Ingentium suspensum actis, quæ suberant, pervidimus.* Optatus libro primo: *Ingentius scriba publicus pependit sub metu imminentium tormentorum.*

CONSTANTINVS] Locus heic vacuus erat relictus in veteri codice & in editione Massoni. Dubium autem non est quin Constantini nomen scribi debuerit.

DECVRIONEM] In veteri codice & in editione Massoni legitur, *Dei cultorem.* Et quamvis hæc lectio tolerari possit propter ea quæ antecedunt, maluimus tamen amplecti conjecturam Baronij, quia in epistola Constantini ad Probianum videbamus Constantinum ex actis istis collegisse Ingentium *ideo minimè tortum quòd se Decurionem Ziquensium civitatis asseveraverit.* Nam Decurionum hoc erat privilegium quòd torqueri non poterant, ut diximus ad Lactantium.

EX PROFESSIONE] Hæc & quæ sequuntur usque ad finem sententiæ, extant etiam apud Augustinum lib. III. adversùs Cresconium cap. LXX.

FELICEM AVTEM] Hanc partem sententiæ descripsit Optatus in libro primo, & addit: *Vnde pulsa atque extersa infamia, cum ingenti laude illo judicio recessit.*

AD ACTA PVRGATIONIS CÆCILIANI.

ACtorum istorum vetus exemplar, ex quo edita sunt à Massono, extat in bibliotheca Thuana, sed depravatissimum & contaminatissimum, ut ante me observavit illustrissimus Cardinalis Baronius. Meminit autem illorum Optatus Milevitanus in libro primo, ubi etiam admonet se ea subjunxisse operi suo. *Harum namque plenitudinem rerum*, inquit, *in novissima parte istorum libellorum ad implendam fidem adjunximus.* Certè in veteri libro verba quæ sequuntur scripta sunt post collectionem istorum & aliorum quorundam actorum. *Expliciunt sancti Optati Episcopi libri numero* VII. *vel gesta purgationis Caciliani Episcopi & Felicis ordinatoris ejusdem.* Meminit eorundem Augustinus epist. CLXII. ubi adnotat ea lecta non fuisse in collatione Carthaginensi, quia tempus non fuit. Vide etiam epistolam CLXV. & lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. ubi fragmenta quædam istorum actorum describuntur.

Pag. 91. ORDINAVIT MAIORINVM] cui Donatus, à quo Donatistæ, successit in cathedra Carthaginensi. Itaque primò pars Majorini dicebatur quæ postea pars Donati dicta est, ut legitur in epistola LXVIII. sancti Augustini. Collatio tertia Carthaginensis cap. CCXX. *Libellus Ecclesiæ catholicæ criminum Caciliani, traditus à parte Majorini.* Quæ verba descripsit etiam sanctus Augustinus in eadem epistola. Quare verissimam puto sententiam Henrici Valesij, qui in dissertatione de schismate Donatistarum cap. IV. verba illa ex libro primo Optati, *Data à Luciano, Digno, Nassutio, Capitone, Fidentio, & ceteris Episcopis partis Donati*, sic emendanda esse pronuntiat ut, sublato nomine Donati, Majorini nomen heic reponatur.

CONSTANTINO] Assentior eidem Valesio, qui in eadem dissertatione cap. III. probat adversùs Baronium hæc gesta non esse anno Christi CCCVI. sed CCCXX.

THAMVGADIENSI] In veteri libro & in editione Massoni legitur *Thamugudiensi*. Nostram emendationem confirmant acta Concilij Carthaginensis sub Cypriano, in quibus legitur nomen Novati à Thamugade. Et apud sanctum Augustinum celebre est nomen Gaudentij Thamugadensis Episcopi partis Donatistarum; adversùs quem idem sanctus duos libros scripsit, quorum & ipse meminit lib. II. cap. LIX. Retractationum. Item apud eundem in epistola

LXI. legitur: *Debeo autem Thamugadensibus ejusmodi ministerium caritatis.* Lex porrò secunda Codicis Theodosiani *De honorariis codicillis*, quæ est Constantij, accepta dicitur Thamugadi; ubi Iacobus Gothofredus adnotat eam urbem fuisse in Mauritania Tingitana, ejusque nomen corruptum esse in Notitia imperij & in utroque Itinerario. In collatione prima Carthaginensi cap. CXXVIII. nominatur Faustinianus Episcopus plebis Tamogadensis, & in Notitia Episcoporum Africæ Secundus Tamogaziensis inter Numidas.

NVNDINARIO] Hic totius istius inquisitionis auctor fuit, ut se ulcisceretur adversùs Silvanum Cirtensem Episcopum, à quo læsus erat. Augustinus epist. CLXII. *Extant gesta apud Zenophilum consularem, ubi Nundinarius quidam Diaconus à Silvano Cirtensi Episcopo, quantum ipsis gestis intelligitur, degradatus, cùm ei* (sic legendum, ut rectè habet prima editio Parisiensis, non *eis*) *satisfacere per aliorum Episcoporum literas frustra conatus esset, multa patefecit iratus & in judicium publicum protulit: inter quæ id quoque commemoratum legitur, quòd Lucillæ pecunia corruptis Episcopis, in Carthaginensi Ecclesia, in Africæ capite, altare contra altare levatum est.* Idem epist. CLXV. *Recita illi gesta apud Zenophilum consularem, ubi Nundinarius quidam Diaconus iratus Silvano, quòd ab eo fuerit excommunicatus, hæc omnia judiciis prodidit, quæ certis documentis & responsionibus testium & recitatione gestorum & multarum epistolarum luce clariùs constiterunt.*

VIR CLARISSIMVS] Hæc duo vocabula sic plerunque scribuntur in veteribus libris, V. C. Sed hoc loco ponuntur in veteri codice uti nos edidimus. Quas notas quum librarius non intelligeret, deinceps posuit *vicarius* pro *vir clarissimus*, inepto errore, quem tamen Massoni editio retinuit in aliquot locis. Alij putarunt notas illas explicandas esse per hæc verba; *vir consularis.* quos in Miscellaneis suis ad Symmachum pag. 282. reprehendit, & meritò, vir eruditissimus Franciscus Iuretus. Certè si ista interpretatio valeret, Zenophilus heic consequenter bis vocaretur consularis. Quo nihil fingi potest absurdius. Eadem ratione explicandæ essent notæ illæ apud Gruterum pag CXCIII. in illa inscriptione ubi Postumius Lampadius *V. C. Cons. Camp.* nominatur: quas tamen per *vir clarissimus* exponendas esse probat altera inscriptio apud Gruterum pag. CCLXXXIII. in qua legitur *Decimius Geminianus vir clariss. Consularis provinciæ Bæticæ.* Quin & Consules ipsi ordinarij & Præfecti Vrbi, quorum dignitas erat supra dignitatem consularium,

editio Massoni. Quo etiam modo habetur apud Augustinum lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. Sed idem tamen epist. CLXV. mentionem faciens istorum actorum, undecimo Kalendas Iunias gesta esse commemorat, certo, ut mihi videtur, errore. Nam & in ipsis actis quæ nos heic edidimus, & in exemplari quod extare monuimus in libro tertio contra Cresconium, disertè & constanter notatus est dies XIV. Kal. Iunias. Excidit autem hæc emendatio viris doctissimis qui recensendis emendandisque Augustini epistolis operam suam nuper contulerunt utiliter in publicum. Sed falsa profectò est clarissimi viri Ioannis Broei Biturigis conjectura, qui in dissertatione de epocha Concilij Cirtensis scribit mensem Iunium in hoc Augustini loco mutandum esse in Ianuarium, ita ut quæ heic referuntur de Munatio Felice, gesta fuerint mense Ianuario qui post cœptam persecutionem proximus fuit. Frustra inquam, cùm & omnes veteres libri & omnes editiones uno consensu mensem Iunium præferant, & ista res nihil habeat commune cum actis Concilij Cirtensis.

MVNATII FELICIS] In epistola CLXV. sancti Augustini legitur *Numatium*, sed emendata est ex libro tertio contra Cresconium in novissima editione. Sirmondus tamen in Notis ad Ennodium pag. 95. prætulit lectionem quæ Numatij nomen habet. Valesius verò in annotationibus ad Eusebium pag. 161. Munatium maluit quàm Numatium. Rectè, ut opinor. Quippe frequens est in antiquis inscriptionibus nomen Munatiorum, qui etiam plerunque Felices vocantur; ut videre est apud Gruterum pag. LXVI. & MCXXIV.

FLAMINIS PERPETVI] In veteri codice legitur *præpositi*, propter notas illas PP. quas cùm librarius non intelligeret, eas per vocem *præpositi* explicavit. Sed apud Augustinum lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. & lib. IV. cap. LVI. reperta est vera lectio. Flaminum porrò qui per provincias constituti erant, alij erant temporarij, alij perpetui; ut observatum est à viris eruditissimis.

PAVLO EPISCOPO) Cirtensi, qui convictus est instrumenta dominica tradidisse, etiam quæ diligenter fuerant occultata; ut ait Augustinus in epistola CLXV.

PRÆCEPTO ET IVSSIONI] In veteri libro & in editione Massoni legitur: *ut præceptum est, ut jussioni &c.* Emendatum est ex his quæ sequuntur.

Pag. 93. POSTEAQ. IN BIBLIOTHECIS] Ita omnino vetus exemplar. Verùm Augustinus hunc locum referens

lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. ita scribit : *Posteaquam apertum est in bibliothecam.* At in libro quarto cap. LVI. idem habet : *Posteaquam perventum est ad bibliothecam.* Massonus ex hac duplici editione Augustiniana suam composuit, & ita scripsit : *Posteaquam perventum est in bibliothecam.* Ego lectionem veteris libri puto veram esse. Bibliothecæ vocantur in his actis armaria in quibus libri erant inclusi. Vnde paulò pòst Silvanus tum Subdiaconus ait: *Nihil remansit, totum hoc ejecimus.* Valerius in vita sancti Pontij martyris cap. II. *copiam voluminum librorumque, quos bibliotheca portare non poterant, in suo parvo corpusculo transfundens.* Possidius in vita sancti Augustini cap. XXXI. *Monasteria virorum ac feminarum continentium cum suis Prapositis plena Ecclesia dimisit, unà cum bibliothecis libros & tractatus vel suos vel aliorum sanctorum habentibus.*

CAPITULATAM ARG.] Vetus exemplar habet: *capitulata argentea & lucerna argentea.* Pro quibus Massonus ista substituit : *capitula argentea & lucernas argenteas.* prorsùs malè. Quippe in variis horum gestorum locis & apud Augustinum mentio est unius tantùm lucernæ. Nam Augustinus hunc ipsum locum pluries refert, & in duobus locis scribit, *capitulatam argenteam & lucernam argenteam,* uti nos reposuimus. Quare emendandus est idem Augustinus lib. IV. contra Cresconium cap. LVI. ubi *capsulam* legitur pro *capitulatam.* Infrà pag. 100. pro *capitulatam* legitur *tabulam.* Itaque aut mendosus est hic locus, aut per capitulatam intelligitur tabula.

MORTUUS FUERAS] Hunc locum refert Augustinus epist. CLXVII. & lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. & lib. IV. cap. LVI.

ORCAM] Malè apud Augustinum legitur *arcam.* Orca est vas fictile, ut pluribus testimoniis ostendit vir clarissimus Carolus Dufresnius in suo Glossario.

FELICIS SARSORIS] id est, opificis marmorarij. Pag. 94.
Hinc opus sarsorium apud Ennodium, cùm variæ discolorum marmorum crustæ committuntur, ut unum corpus & unam quasi picturam efficiant; quemadmodum illic adnotavit Sirmondus.

BOVI SERVO PUBLICO] officiali, apparitori. Pag. 95.

EPISTOLAS EPISCOPORUM] quas pro Nundinario scripserant ad Silvanum Episcopum Cirtensem & ad clerum plebemque ejusdem civitatis. Meminit harum epistolarum sanctus Augustinus epist. CLXII. CLXV.

Mirum enim videri non debet heic mutatum esse in Verum, qui apud Augustinum in libro ad Donatistas post collationem cap. XXXIII. degeneravit in Valerium & Valerianum, ut dicemus infrà. Itaque pro nomine Ælij Paulini, quod in hæc gesta irrepsit, substituendum est nomen ejusdem Verini, qui aliquot etiam pòst annis vicariam præfecturam Africæ gessisse reperitur apud sanctum Augustinum in Breviculo diei tertiæ cap. XXII. *Addiderunt etiam illi suæ falsitati convincendæ magnum aliud firmamentum, recitantes ipsius Constantini litteras scribentis ad Verinum Vicarium ut libero eos dimittat arbitrio, se jussisse insinuans ut de exilio remearent.* Idem in epistola CLII. nomine Cirtensis Concilij scripta ad Donatistas: *Tertiò protulerunt litteras ejusdem Constantini ad Verinum Vicarium datas, ubi eos graviter detestatur, ac propterea dicit de exilio relaxandos & furori suo dimittendos, quia jam Deus cœperat in illos vindicare.* Sumpsit autem ista sanctus Augustinus ex actis collationis tertiæ Carthaginensis cap. DXLVIII. ubi ita habetur in editionibus Massoni, Pithœi, & Binij: *Vbi recitatur epistola Constantini ad Vicarium Vicarium destinata, qua libertatem agendi tribuit Donatistis.* Vidit Iuretus mendum heic esse, & in Miscellaneis ad Symmachum pag. 312. rectè conjecit legi debere *ad Verinum Vicarium.* quam emendationem amplexus est Henricus Valesius in Dissertatione de schismate Donatistarum cap. XVII. Sanè in antiquissimo exemplari ex quo gesta Collationis illius edidit Massonus, disertè scriptum est *ad Vicarium Verinum.* Non viderant Augustinum, neque hæc Miscellanea Iureti, neque demum vetus exemplar ij qui editioni operum Optati Episcopi Milevitani præfuerunt anno MDCXXXI. post mortem illustrissimi Episcopi Aurelianensis Gabrielis Albaspinæi. Nam si vidissent, haud dubiè abstinuissent à periculosa illa nimiùmque remeraria emendatione quam huic loco adhibuerunt. Quum enim putarent vocem *Vicarium* bis heic positam esse superfluè vitio librariorum, semel tantùm posuerunt contra fidem actorum & veteris libri, tum etiam repugnante sancto Augustino. Qui error retentus est à nupero editore operum Optati & in novissima Conciliorum editione Parisiensi. Magis miror de ea quæ prodiit anno MDCXLIV. ex typographia regia; quam cùm fama sit procuratam à viris eruditissimis, & quidem in hac civitate Parisiensi, ubi facilè consuli poterat vetus codex in loco difficili & obscuro, rejecta ab illis est lectio quæ in prioribus editionibus extabat, & retenta temeritas editoris operum Optati. His ita consti-

tutis, cùm certum sit epistolam Constantini, quæ refertur in indiculo collationis tertiæ, eam esse quam Augustinus in capite XXXIII. libri ad Donatistas ait à Constantino scriptam esse ad Vicarium Valerium (sive Valerianum, ut habet codex vetus bibliothecæ Colbertinæ) Crispo & Constantino iterum Consulibus, certum quoque est mendum heic esse apud Augustinum, & pro Valerio reponendum esse Verinum. Rursum cùm hinc constet Verinum fuisse Vicarium Africæ sub consulatu eorundem Cæsarum, qui in annum Christi CCCXXI. incidit, & ex variis constitutionibus Codice Theodosiano comprehensis colligatur eum annis quoque CCCXVIII. & CCCXIX. eandem vicariam præfecturam administrasse, patet eum non solùm convaluisse ex morbo quo detinebatur tempore absolutionis Felicis, sed etiam continuatam ei fuisse potestatem. Sed tamen negotium heic mihi facessit idem Augustinus, qui in eodem capite XXXIII. libri ad Donatistas ait Constantinum ad Eumalium Vicarium scripsisse de purgatione Cæciliani Sabino & Ruffino Conss. IV. Idus Novembris, id est, anno Christi CCCXVI. exeunte; cujus epistolæ fragmentum idem Augustinus describit in libro tertio contra Cresconium cap. LXXI. eandemque in Collatione tertia Carthaginensi lectam fuisse docet in Breviculo diei tertiæ cap. XIX. ubi ejus sensum refert. Et antea quidem, id est, anno superiore, Domitium Celsum Africæ Vicarium fuisse docet inscriptio legis unicæ Cod. Theodos. *De his qui filios involant alienos*, data Kalendis Augustis Constantino Aug. IV. & Licinio IV. Consulibus. Quare oportet remotum aliquantisper fuisse Verinum, ut spatium daretur Celso & Eumalio, & dein Africæ redditum; sicut post Ælianum reperimus in Codice Theodosiano Catullinum Africæ Proconsulem fuisse per annos Christi CCCXV. CCCXVII. CCCXIX. & hoc ultimo anno Proculum quoque ea dignitate ornatum, ac postea Ælianum eam recepisse anno CCCXX. annoque CCCXXIV. Hilarianum proconsulare hoc imperium habuisse, & rursum Ælianum proconsulatu Africæ fulgentem anno Christi CCCXXVI.

CUM SCRIBA TUO] In veteri codice legitur, *cum scripta tua.* Massonus emendavit, omnino rectè. quod sequentia ostendunt.

UT VENIRET ET ACTA] In vetusto exemplari & in editione Massoni legitur, *venit ut acta.* Nos emendavimus. Certa autem est emendatio.

INQUIRIT, QUONIAM] In veteri libro & in edi-

tione Massoni, *inquirit. & quoniam.* Particulam *&*, quæ sensum dividebat ac turbabat, nos sustulimus.

ANNI SUNT UNDECIM] Ergo Cæcilianus duumviratum gesserat in municipio Aptungitanorum anno Christi CCCIII. eo nimirum quo edictum de diruendis basilicis & comburendis sacris scripturis propositum est in Africa, ut docent etiam sequentia.

SUPPLETO ANNO] id est, expleto, finito.

SI MEI IN CERA] Hæc emendatio nostra est, quam puto placituram viris doctis. Nam antea nullo sensu legebatur in veteri codice: *sed in ei in cera possit.* Massonus vocem *sed* mutaverat in *si.* Sensus autem istius loci ita mihi videtur posse constitui. Magistratus codices publicos domum suam tulit post expletum annum suæ potestatis, atque adeo illi non sunt apud me. Habeo tantùm ceratas tabulas in quibus primò perscripta sunt acta; & inquiro utrum actus quos Proconsul petit, in eis inveniantur. Nam *plerunque*, ut Priscianus ait in libro primo grammaticæ, *in ceratis tabulis antiqui scribere solebant, & postea delere.* Hoc erat officium notariorum & scribarum, qui ea tabulis ceratis excipiebant quæ dictabantur. Hieronymus epist. CXL. ad Principiam: *Stylus scribit in cera, calamus vel in charta vel in membranis aut in quacunque materia quæ apta est ad scribendum. Mea autem lingua in similitudinem scribæ velocis, quem notarium possumus intelligere, quodam signorum compendio breviatum evangelij strictumque sermonem exaravit in tabulis cordis carnalibus.* Sexta synodus act. XII. *Misit nos sanctissimus Patriarcha noster ad sanctissimum Patriarcham Constantinopoleos, deferentes ad relegendum in notis.* Hinc apud Possidium in vita sancti Augustini cap. VI. *Apertis notariorum tabulis disputatio cœpta.* Porrò ceratis tabulis utebantur notarij propter facilitatem delendi, ut docet Priscianus. Hieronymus epist. XLIV. ad Chrysogonum: *Ita nostra es necessitudinis penitùs oblitus ut illam epistolam quam in corde Christianorum scriptam Apostolus refert, non parva litura sed imis, ut aiunt, ceris eraseris.*

ÆLIANUS PROC.] cujus crebra mentio apud Augustinum & in Collatione tertia Carthaginensi, tum etiam in Codice Theodosiano, ut suprà vidimus. Itaque cùm eum constet eadem prorsùs tempestate Proconsulis dignitatem habuisse in Africa quo Volusianus & Annianus gesserunt consulatum, sub quibus habitum est Concilium Arelatense in causa Donatistarum, facilè adducor ut credam veram esse eorum sententiam qui suspicantur ad eum scriptam esse

epistolam Constantini de Episcopis Africanis Arelatem mittendis intra diem Kalendarum Augustarum, ac pro Ælafio, cui inscribitur in veteri codice Thuano & in editionibus vulgatis, reponendum esse Ælianum. Cur autem ad Proconsulem potiùs quàm ad Vicarium scripta sit, non alia esse ratio potest quàm quia eo tempore Vicarius incommoda valetudine detinebatur, ut docet Constantinus Aug. in epistola ad Probianum Æliani successorem. Vnde patet corrigendum esse lemma istius epistolæ in tomis Conciliorum, ubi dicitur scripta ad Vicarium Africæ. Non est mirum autem Æliani nomen mutatum esse in Ælafium in codice depravatissimo, id est, Thuano, ex quo unico prodiere omnes usque ad hunc diem istius epistolæ editiones.

VOLVSIANO] Heic locus vacuus relictus erat in veteri exemplari & in editione Massoni. Nos Volusiani nomen addidimus ex Fastis & Codice Theodosiano, præcipuè verò ex Augustino, qui in libro ad Donatistas post collationem cap. XXXIII. de hac ipsa re agens ait: *Ælianus Proconsul causam Felicis audivit Volusiano & Anniano Conss. XV. Kalendas Martias.* Contigit ergo ista Felicis purgatio anno Christi CCCXIV.

XIIII. KAL.] Ita vetus exemplar, cùm Massonus ediderit XIII. Sed pro eo quòd isthic legitur gesta hæc esse XIIII. Kal. Septembris, apud Augustinum, ut paulò antè vidimus, hæc inquisitio refertur ad XV. Kal. Martias; atque hinc emendanda esse ait Baronius acta purgationis Felicis, quæ alioqui depravata atque mendosa satis esse pronuntiat. Sed heic Baronium reprehendit Valesius in dissertatione de schismate Donatistarum cap. XI. eo inter cetera argumento quòd intra unius diei spatium tot gestorum documenta perlegi, tot personæ interrogari non potuerint; ac propterea necesse esse ait ut in plures dies protracta sit tantæ causæ cognitio. Itaque contendit ab Æliano inchoatam XV. Kalendas Martias, sed propter necessitates publicas & provinciæ negotia intermissam, & finitam demum XIII. Kalendas Septembris, id est, sexto mense post initium gestorum. Equidem ut facilè concesserim hanc quæstionem pluribus diebus agitatam fuisse, ita gravatè admodum crederem tanto tempore sub judice pependisse cognitionem quam Augustinus in epistola CLXII. vocat diligentissimum examen & diligentem ac terribilem inquisitionem; præsertim cùm Optatus in libro primo doceat Constantinum Imp. scripsisse in Africam *ut remotis necessitatibus publicis de vita Felicis Autumgitani publicè quæreretur.* Et cùm necesse sit

existimare mendum esse in libro Augustini ad Donatistas aut in hoc loco gestorum, & quæ ab Augustino referuntur extra mendum esse hinc constet quòd cognitionem de causa Felicis ab Æliano susceptam esse ait quarto ferme mense post judicium Melchiadis, quod initio mensis Octobris proximè præteriti factum fuerat, non video quo modo repudiari possit Baronij sententia, qui hunc locum gestorum pronuntiavit emendandum esse ex libro Augustini ad Donatistas.

DUUMVIRUM SPLENDIDÆ] In veteri libro & in editione Massoni legitur: *Duoviru recitavit. Splendida.* Nos sustulimus vocem *recitavit*, quæ omnino superflua heic erat, & sensum turbabat.

APUD MAX. IMPERATORES] Constantinum & Licinium, qui tum temporis remp. administrabant.

CUM PERSECUTIO ESSET INDICTA] anno Christi CCCIII. ut toties diximus suprà. Hinc ortum vocabulum traditorum in Africa.

IUSSIONE PROCONSULARI] id est, Anulini, quem fuisse tum Proconsulem Africæ produnt acta martyrum qui tum apud Africam exagitati sunt pro nomine Christi.

SECUNDUM SENS EST] Ita vetus exemplar. Massonus edidit, *Secundus senex est*, nullo sensu. Heic enim non agitur de Secundo, sed de Alfio Cæciliano Exduumviro Aptungitanorum.

EPISTOLAS SALUTATORIAS] Infrà: *Epistolas salutatorias de basilica protulerit.* Difficile est explanare quid heic intelligatur per epistolas salutatorias. Neque enim mihi hactenus probatur quòd quidam ex hoc loco colligunt epistolas salutatorias eas esse quibus quis alicui salutem impertit. Manifestum quippe est heic agi de codice quodam venerando, quem Alfius Cæcilianus duumvir ex basilica Aptungitana sustulit, haud dubiè ut ureret. Nam post cathedram episcopalem & epistolas salutatorias sublatas, etiam *ostia omnia combusta sunt secundùm sacrum præceptum.*

INGENTIUS SCRIBA] qui postea Decurio fuit civitatis Ziquensium, & tunc convictus est falsasse & interpolasse epistolam quam Alfius Cæcilianus scripserat ad Felicem Episcopum Aptungitanum. Augustinus epist. CLII. nomine Concilij Cirtensis scripta ad Donatistas: *Ingentius confessus fuerat in cognitione Æliani Proconsulis falsum se fecisse adversùs Felicem Cæciliani ordinatorem.* Idem in libro ad Donatistas post collationem cap. XXXII. *Ingentius, qui eodem judicio contra Felicem falsum se fecisse confessus est.* Vi-

de epistolam Constantini ad Probianum, cujus mentio in his Augustini locis.

COLLEGAM MEVM] Antea legebatur *collega meus*, non solùm in editionibus, sed etiam in antiquo exemplari manuscripto. Verùm cùm hæc verba referri debeant ad Augentium, qui fuit collega Alfij Cæciliani, necessaria visa est emendatio quam nos huic loco adhibuimus.

HOC SIGNVM] Hic locus refertur etiam infrà pag. 87. sed multùm diversus.

PAVLINO ADM. VICES PRÆF.] anno Christi CCCIII. quum cœpta persecutio est in Africa, ut suprà diximus.

MODVM CVRSORIS] Codex vetus & editio Massoni habent *modicum*, manifesto errore. Modum cursoris dixit, id est, formam, speciem. Vox est Latina.

SCRIBAS ILLO] id est, illi. Sic plerique veteres, qui etiam *alio* frequenter scribebant pro *alij*. Sic apud Commodianum lib. 1. cap. XIX. *perituro creditis uno*. & cap. XXXIII. *Vno crede Deo*.

HVIVS LATERA] Retinui scripturam veteris exemplaris. Editio Massoni habet *ejus literas*. quod fortassis rectius est.

SVSPENDATVR] Constantinus in epistola ad Probianum: *Eundem ipsum Ingentium suspensum actis, quæ suberant, pervidimus*. Optatus libro primo: *Ingentius scriba publicus pependit sub metu imminentium tormentorum*.

CONSTANTINVS] Locus heic vacuus erat relictus in veteri codice & in editione Massoni. Dubium autem non est quin Constantini nomen scribi debuerit.

DECVRIONEM] In veteri codice & in editione Massoni legitur, *Dei cultorem*. Et quamvis hæc lectio tolerari possit propter ea quæ antecedunt, maluimus tamen amplecti conjecturam Baronij, quia in epistola Constantini ad Probianum videbamus Constantinum ex actis istis collegisse Ingentium *ideo minimè tortum quòd se Decurionem Ziquensium civitatis asseveraverit*. Nam Decurionum hoc erat privilegium quòd torqueri non poterant, ut diximus ad Lactantium.

EX PROFESSIONE] Hæc & quæ sequuntur usque ad finem sententiæ, extant etiam apud Augustinum lib. III. adversùs Cresconium cap. LXX.

FELICEM AVTEM] Hanc partem sententiæ descripsit Optatus in libro primo, & addit: *Vnde pulsa atque extersa infamia, cum ingenti laude illo judicio recessit*.

AD ACTA PURGATIONIS CÆCILIANI.

Actorum istorum vetus exemplar, ex quo edita sunt à Massono, extat in bibliotheca Thuana, sed depravatissimum & contaminatissimum, ut ante me observavit illustrissimus Cardinalis Baronius. Meminit autem illorum Optatus Milevitanus in libro primo, ubi etiam admonet se ea subjunxisse operi suo. *Harum namque plenitudinem rerum*, inquit, *in novissima parte istorum libellorum ad implendam fidem adjunximus*. Certè in veteri libro verba quæ sequuntur scripta sunt post collectionem istorum & aliorum quorundam actorum. *Expliciunt sancti Optati Episcopi libri numero* VII. *vel gesta purgationis Cæciliani Episcopi & Felicis ordinatoris ejusdem*. Meminit eorundem Augustinus epist. CLXII. ubi adnotat ea lecta non fuisse in collatione Carthaginensi, quia tempus non fuit. Vide etiam epistolam CLXV. & lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. ubi fragmenta quædam istorum actorum describuntur.

Pag. 91. ORDINAVIT MAIORINUM] cui Donatus, à quo Donatistæ, successit in cathedra Carthaginensi. Itaque primò pars Majorini dicebatur quæ postea pars Donati dicta est, ut legitur in epistola LXVIII. sancti Augustini. Collatio tertia Carthaginensis cap. CCXX. *Libellus Ecclesiæ catholicæ criminum Cæciliani, traditus à parte Majorini*. Quæ verba descripsit etiam sanctus Augustinus in eadem epistola. Quare verissimam puto sententiam Henrici Valesij, qui in dissertatione de schismate Donatistarum cap. IV. verba illa ex libro primo Optati, *Data à Luciano, Digno, Nassutio, Capitone, Fidentio, & ceteris Episcopis partis Donati*, sic emendanda esse pronuntiat ut, sublato nomine Donati, Majorini nomen heic reponatur.

CONSTANTINO] Assentior eidem Valesio, qui in eadem dissertatione cap. III. probat adversùs Baronium hæc gesta non esse anno Christi CCCVI. sed CCCXX.

THAMUGADIENSI] In veteri libro & in editione Massoni legitur *Thamugudiensi*. Nostram emendationem confirmant acta Concilij Carthaginensis sub Cypriano, in quibus legitur nomen Novati à Thamugade. Et apud sanctum Augustinum celebre est nomen Gaudentij Thamugadensis Episcopi partis Donatistarum; adversùs quem idem sanctus duos libros scripsit, quorum & ipse meminit lib. II. cap. LIX. Retractationum. Item apud eundem in epistola

LXI. legitur: *Debeo autem Thamugadensibus ejusmodi ministerium caritatis.* Lex porrò secunda Codicis Theodosiani *De honorariis codicillis*, quæ est Constantij, accepta dicitur Thamugadi; ubi Iacobus Gothofredus adnotat eam urbem fuisse in Mauritania Tingitana, ejusque nomen corruptum esse in Notitia imperij & in utroque Itinerario. In collatione prima Carthaginensi cap. CXXVIII. nominatur Faustinianus Episcopus plebis Tamogadensis, & in Notitia Episcoporum Africæ Secundus Tamogaziensis inter Numidas.

NVNDINARIO] Hic totius istius inquisitionis auctor fuit, ut se ulcisceretur adversùs Silvanum Cirtensem Episcopum, à quo læsus erat. Augustinus epist. CLXII. *Extant gesta apud Zenophilum consularem, ubi Nundinarius quidam Diaconus à Silvano Cirtensi Episcopo, quantum ipsis gestis intelligitur, degradatus, cùm ei* (sic legendum, ut rectè habet prima editio Parisiensis, non *eis*) *satisfacere per aliorum Episcoporum literas frustra conatus esset, multa patefecit iratus & in judicium publicum protulit: inter quæ id quoque commemoratum legitur, quòd Lucillæ pecunia corruptis Episcopis, in Carthaginensi Ecclesia, in Africæ capite, altare contra altare levatum est.* Idem epist. CLXV. *Recita illi gesta apud Zenophilum consularem, ubi Nundinarius quidam Diaconus iratus Silvano, quòd ab eo fuerit excommunicatus, hæc omnia judiciis prodidit, quæ certis documentis & responsionibus testium & recitatione gestorum & multarum epistolarum luce clariùs constiterunt.*

VIR CLARISSIMVS] Hæc duo vocabula sic plerunque scribuntur in veteribus libris, V. C. Sed hoc loco ponuntur in veteri codice uti nos edidimus. Quas notas quum librarius non intelligeret, deinceps posuit *vicarius* pro *vir clarissimus*, inepto errore, quem tamen Massoni editio retinuit in aliquot locis. Alij putarunt notas illas explicandas esse per hæc verba; *vir consularis.* quos in Miscellaneis suis ad Symmachum pag. 282. reprehendit, & meritò, vir eruditissimus Franciscus Iuretus. Certè si ista interpretatio valeret, Zenophilus heic consequenter bis vocaretur consularis. Quo nihil fingi potest absurdius. Eadem ratione explicandæ essent notæ illæ apud Gruterum pag CXCIII. in illa inscriptione ubi Postumius Lampadius *V. C. Cons. Camp.* nominatur: quas tamen per *vir clarissimus* exponendas esse probat altera inscriptio apud Gruterum pag. CCLXXXIII. in qua legitur *Decimius Geminianus vir clariss. Consularis provinciæ Bæticæ.* Quin & Consules ipsi ordinarij & Præfecti Vrbi, quorum dignitas erat supra dignitatem consularium,

consulares tamen dicti reperirentur, si vera esset interpretatio quam nos refellimus. Extant enim apud Gruterum pag. CXCIII. aliquot inscriptiones in quibus *Ti. Fabius Titianus V. C. Cos. ordin. & Præf. urbi* nominatur. Quare necesse est mendosum esse codicem Gemeticensem epistolarum sancti Augustini, in quo notæ illæ per *vir consularis* explicantur in relatione Anulini Proconsulis Africæ ad Constantinum, quæ extat in epistola LXXXVIII. sancti Augustini in nova editione; cùm tamen in collatione tertia Carthaginensi, ubi eadem relatio reperitur inserta, exponantur per *vir clarissimus*, omnino rectè. Nam cùm hoc non sit nomen famæ & celebritatis, ut ait idem Iuretus, sed honoris & dignitatis, & conjungebatur cum titulis eorum ad quos scribebatur, & ipsi qui clarissimi erant, se eo nomine decorabant; sicut olim Reges nostri primæ stirpis se in titulis suis vocabant viros illustres, ut cuivis notum est, & observatum etiam à Sirmondo in Notis ad Ennodium pag. 19.

CONSTANTINIENS.] sive Cirtensium. Cirta enim dicebatur antè quæ tum Constantina vocabatur. Vide Valesium in dissertatione de schismate Donatistarum cap. III.

SECVNDVS EPISCOPVS] Tigisitanus, *qui tunc agebat in Numidia primatum*, ut in epistola CLXII. ait Augustinus. Idem principatum Concilij Cirtensis tenuit, ut ibidem Augustinus scribit, ubi præsentes & confessos traditores reliquit Deo judicandos, & eos in episcopalibus sedibus manere permisit. Vide eundem in libro primo contra epistolam Parmeniani cap. III. Breviculo diei tertiæ cap. XIII. & lib. I. contra Gaudentium cap. XXXVII.

CÆCILIANVM EPISCOPVM] Carthaginensem catholicum, Mensurij successorem, tot tempestates perpessum à parte Donati ut propterea nomen ejus valde inclaruerit. Notissima est historia calamitatum ejus.

ALIVM INSTITVERVNT] Majorinum, cui Donatus successit, ut antè diximus.

VNAM ECCLESIAM HABET] id est. Nos Cirtenses nescimus divisionem. Neque enim duos Episcopos habemus, ut pleræquæ civitates Africæ, quæ unum habent partis Donati, alium partis Cæciliani. Nos unicum tantùm habemus, sed qui Donato communicat, Cæciliano non communicat. Postea tamen Cirtenses duos habuerunt Episcopos, Fortunatianum nimirum & Petilianum, ut patet ex Collatione prima Carthaginensi cap. LXV. CXXXVIII. & sequenti.

SILVANO] Episcopo Cirtensi, qui cum secundo Ti-

gisitano primate Numidiæ & ceteris ordinavit Majorinum adversùs Cæcilianum.

INTERMISSO EO] Vir doctissimus Henricus Valesius in dissertatione suprà laudata cap. III hæc verba interpretatur de Cæciliano, cujus innocentia multis tum indiciis probata fuerat. Verùm hæc interpretatio non caret difficultate. Quippe hæc non dicebantur Carthagine, sed in Numidia, cujus Consularis erat Zenophilus. Præterea Victor nondum dixit se non communicate cum Cæciliano. Itaque dubium est ùtrum hæc accipi debeant de Cæciliano, an verò de Felice Aptungitano.

PURGATA] Ita vetus codex. Massoni editio habet *probata*. Legitimam porrò esse nostram emendationem probatur etiam ex Collatione tertia Carthaginensi cap. DLXXI. ubi ita legitur: *Donatistarum prosecutio, qua dicunt præsentem Felicem debuisse purgari.* Et cap. DLXXIV. *Prosecutio catholicorum, majoris esse innocentiæ documentum quòd absens purgatus est Felix.* Sanctus Augustinus epist. CLXII. *Nec de Felicis Aptungitani causa negligentiam consecutam, sed ad ejusdem Principis jussionem proconsularibus gestis etiam ipsum fuisse purgatum.* Et infrà de eodem Felice: *Non debuit Episcopus proconsulari judicio purgari.* Idem lib. III. contra Cresconium grammaticum cap. LXI. *Publica monimenta proclamant dictam esse causam & ad debitum finem esse perductam usque ad purgationem Felicis Aptungensis.*

TRADITOR] Traditores dicebantur qui tempore persecutionis scripturas divinas & supellectilem ecclesiasticam tradiderant ministris reipublicæ. Et magna in hoc querela erat Donatistarum, qui catholicos, eos nimirum qui Cæciliano communicabant, passim vocabant traditores & progeniem traditorum. Contrà catholici proditionem imputabant Donatistis, quos appellabant heredes traditorum & schismaticorum, adeo ut Optatus Milevitanus manifestum esse dicat principes eorum fuisse traditores. Pag. 92.

NUM] In veteri codice legitur *non*. Massonus reposuit *nam*. Utraque lectio falsa est. Ea verò vera quam nos retinuimus.

MONTEM BELLONÆ] prope Cirtam.

NE STRICTIUS INTERROGERIS] id est, ne torquearis. Acta purgationis Felicis pag. 89. *Est enim arctiori interrogationi necessarius.*

DIOCLETIANO VIII.] id est, anno Christi CCCIII. quo cœpit persecutio.

XIV. KAL. IUN.] Ita omnino vetus exemplar &

editio Massoni. Quo etiam modo habetur apud Augustinum lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. Sed idem tamen epist. CLXV. mentionem faciens istorum actorum, undecimo Kalendas Iunias gesta esse commemorat, certo, ut mihi videtur, errore. Nam & in ipsis actis quæ nos heic edidimus, & in exemplari quod extare monuimus in libro tertio contra Cresconium, disertè & constanter notatus est dies XIV. Kal. Iunias. Excidit autem hæc emendatio viris doctissimis qui recensendis emendandisque Augustini epistolis operam suam nuper contulerunt utiliter in publicum. Sed falsa profectò est clarissimi viri Ioannis Broei Biturigis conjectura, qui in dissertatione de epocha Concilij Cirtensis scribit mensem Iunium in hoc Augustini loco mutandum esse in Ianuarium, ita ut quæ heic referuntur de Munatio Felice, gesta fuerint mense Ianuario qui post cœptam persecutionem proximus fuit. Frustra inquam, cùm & omnes veteres libri & omnes editiones uno consensu mensem Iunium præferant, & ista res nihil habeat commune cum actis Concilij Cirtensis.

MVNATII FELICIS] In epistola CLXV. sancti Augustini legitur *Numatium*, sed emendata est ex libro tertio contra Cresconium in novissima editione. Sirmondus tamen in Notis ad Ennodium pag. 95. prætulit lectionem quæ Numatij nomen habet. Valesius verò in annotationibus ad Eusebium pag. 161. Munatium maluit quàm Numatium. Rectè, ut opinor. Quippe frequens est in antiquis inscriptionibus nomen Munatiorum, qui etiam plerunque Felices vocantur; ut videre est apud Gruterum pag. LXVI. & MCXXIV.

FLAMINIS PERPETVI] In veteri codice legitur *præpositi*, propter notas illas PP. quas cùm librarius non intelligeret, eas per vocem *præpositi* explicavit. Sed apud Augustinum lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. & lib. IV. cap. LVI. reperta est vera lectio. Flaminum porrò qui per provincias constituti erant, alij erant temporarij, alij perpetui; ut observatum est à viris eruditissimis.

PAVLO EPISCOPO) Cirtensi, qui convictus est instrumenta dominica tradidisse, etiam quæ diligenter fuerant occultata; ut ait Augustinus in epistola CLXV.

PRÆCEPTO ET IVSSIONI] In veteri libro & in editione Massoni legitur: *ut præceptum est, ut jussioni &c.* Emendatum est ex his quæ sequuntur.

Pag. 93. POSTEAQ. IN BIBLIOTHECIS] Ita omnino vetus exemplar. Verùm Augustinus hunc locum referens

lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. ita scribit: *Posteaquam apertum est in bibliothecam.* At in libro quarto cap. LVI. idem habet: *Posteaquam perventum est ad bibliothecam.* Massonus ex hac duplici editione Augustiniana suam composuit, & ita scripsit: *Posteaquam perventum est in bibliothecam.* Ego lectionem veteris libri puto veram esse. Bibliothecæ vocantur in his actis armaria in quibus libri erant inclusi. Unde paulò pòst Silvanus tum Subdiaconus ait: *Nihil remansit, totum hoc ejecimus.* Valerius in vita sancti Pontij martyris cap. II. *copiam voluminum librorumque, quos bibliotheca portare non poterant, in suo parvo corpusculo transfundens.* Possidius in vita sancti Augustini cap. XXXI. *Monasteria virorum ac feminarum continentium cum suis Præpositis plena Ecclesiæ dimisit, unà cum bibliothecis libros & tractatus vel suos vel aliorum sanctorum habentibus.*

CAPITULATAM ARG.] Vetus exemplar habet: *capitulata argentea & lucerna argentea.* Pro quibus Massonus ista substituit: *capitula argentea & lucernas argenteas.* prorsùs malè. Quippe in variis horum gestorum locis & apud Augustinum mentio est unius tantùm lucernæ. Nam Augustinus hunc ipsum locum pluries refert, & in duobus locis scribit, *capitulatam argenteam & lucernam argenteam,* uti nos reposuimus. Quare emendandus est idem Augustinus lib. IV. contra Cresconium cap. LVI. ubi *capsulam* legitur pro *capitulatam.* Infrà pag. 100. pro *capitulatam* legitur *tabulam.* Itaque aut mendosus est hic locus, aut per capitulatam intelligitur tabula.

MORTUUS FUERAS] Hunc locum refert Augustinus epist. CLXVII. & lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. & lib. IV. cap. LVI.

ORCAM] Malè apud Augustinum legitur *arcam.* Orca est vas fictile, ut pluribus testimoniis ostendit vir clarissimus Carolus Dufresnius in suo Glossario.

FELICIS SARSORIS] id est, opificis marmorarij. Pag. 94.
Hinc opus sarsorium apud Ennodium, cùm variæ discolorum marmorum crustæ committuntur, ut unum corpus & unam quasi picturam efficiant; quemadmodum illic adnotavit Sirmondus.

BOVI SERVO PUBLICO] officiali, apparitori. Pag. 95.

EPISTOLAS EPISCOPORUM] quas pro Nundinario scripserant ad Silvanum Episcopum Cirtensem & ad clerum plebemque ejusdem civitatis. Meminit harum epistolarum sanctus Augustinus epist. CLXII. CLXV.

A FORTE] Verum est Fortem quoque scripsisse pro Nundinario. Attamen oportet ejus nomen heic loco non suo positum esse, aut postea desunt aliquot verba quæ doceant epistolas Episcoporum factas à Forte & cetèris.

EXEMPLAR LIB. TRA. EPISCOPIS] Hæc verba desunt in veteri exemplari, per incuriam videlicet & oscitantiam librarij. Suppleta autem sunt ex libro tertio sancti Augustini contra Cresconium cap. XXIX.

FUR RERUM PAUPERUM] Ideo Silvanus dicitur fur rerum pauperum quia viginti folles, quos Victor fullo dederat ut fieret Presbyter, apud se retinuerat, nullaque eorum pars pervenerat ad populum, in quo pauperes, ut legitur infrà pag. 105. Præterea idem cum reliquis Episcopis, quos propterea sanctus Augustinus in libro primo contra Parmenianum cap. III. vocat fures ecclesiastici argenti, diviserat quadringentos folles quos Lucilla clarissima femina dedit ut Majorinus fieret Episcopus; quorum nullam partem ad pauperes pervenisse scribitur pag. 102. & 104.

DE QUADRING. FOLL.] Hic locus restitutus est ex Augustino. Malè enim in veteri exemplari scriptum est: *scitis & vos & Lucilla consul felix pro quod vobis &c.* Scriptum erat in antiquiori codice *Lucilla C. F. pro quod.* Itaque cùm librarius non intelligeret notas illas, perperam interpretatus est.

FOLLIBUS] Monetæ genus. Vide Glossarium Dufresnij & Iacobi Gothofredi Notas ad Codicem Theodosianum. Vide etiam Sirmondum ad sermonem XXXIX. sancti Augustini, ubi conjicit follium & solidorum nostratium eundem valorem esse vel affinem.

LUCILLÆ] Femina fuit dives & factiosa: *quæ ante concussam persecutionis turbinibus pacem*, ut ait Optatus, *dum adhuc in tranquillo esset Ecclesia, cùm correptionem Archidiaconi Cæciliani ferre non posset, quæ ante spiritalem cibum & potum os nescio cujus martyris, si tamen martyris, libare dicebatur, & cùm præponeret calici salutari os nescio cujus hominis mortui, etsi martyris, sed necdum vindicati, correpta, cum confusione irata discessit. Irascenti & dolenti, ne disciplinæ succumberet, occurrit subitò persecutionis enata tempestas.* Meminit autem hujus loci sanctus Augustinus libro primo contra Parmenianum cap. III. & in epistola CLXII.

INDE FACTUM EST SCHISMA) Optatus paulò post locum heic descriptum: *Schisma igitur illo tempore confusæ mulieris iracundia peperit, ambitus nutrivit, avaritia roboravit. Ab iis tribus personis contra Cæcilianum causa con-*

ficta sunt ut vitiosa ejus ordinatio diceretur. A Botro nimirum, Celesio, & Lucilla. Itaque iracundia referri sine dubio debet ad Lucillam, ambitus ad Botrum & Celesium, qui apud Carthaginem ordinari cupiverant, avaritia ad Episcopos qui Majorinum ordinarunt, qui folles quadringentos, quos Lucilla dederat, inter se diviserunt, & amore pecuniæ Episcopum levarunt adversùs Cæcilianum. Erat autem Majorinus domesticus Lucillæ, ut idem Optatus docet.

PURPURIUS EPISCOPUS) Limarensis, quem homicidam vocat Optatus, quòd interrogatus de filiis sororis suæ, quòd eos in carcere Milei necasse diceretur, confessus sit dicens : *Et occidi non eos solos, sed & quicunque contra me fecerit.* Sumpsit ista Optatus ex actis Concilij Cirtensis, quæ extant apud sanctum Augustinum lib. III. contra Cresconium cap. XXVII. Limata ergo fuit civitas Numidiæ.

LAPIDATUS) id est, degradatus, ut ait Augustinus, adeoque contumelia affectus. Infrà pag. 97. *à quibus lapidarentur pro veritate.* Vide Glossarium Dufresnij. Pag. 96.

NON EST VERUM) id est, æquum. Livius lib. XXXII. *Ceterùm & sociorum audiri postulata verum esse.* Apud sanctum Ambrosium epist. LXX. legitur : *Tributarios perditum iri nequaquam justum & æquum.* Pro quo in vetustissimo codice MS. Ecclesiæ Bellovacensis vidi scriptum *verum.*

SINE SANGUINE SPIRITALI) Locus est elegantiæ non vulgaris. Sanguinem spiritalem fundi ait quum discordiæ gladius sævit in Ecclesiam, quum Episcopi dissident cum Clericis, quum hæ dissensiones erumpunt in vulgus & dant locum sermonibus.

PURPURIUS EPISCOPUS] Hæc non extant in veteri codice, neque in editione Massoni, ubi locus vacuus relictus est. Nos itaque addidimus, quia ex contextu sequentis epistolæ apparet & istius & superioris eundem esse auctorem.

VESTRA SUNT] Leg. *vera*, ut patet ex epistola Purpurij ad Silvanum. Pag. 97.

SILVANO) Et hanc quoque vocem nos addidimus. Nam heic relictus erat locus vacuus in veteri exemplari & in editione Massoni. Certum quippe est hanc epistolam scriptam esse ad Silvanum, cùm in ea agatur de discordia quæ inter illum erat & Nundinarium Diaconum.

FORTIS) Episcopus, cujus jam suprà mentio. Cujusnam verò sedis Episcopus fuerit, mihi non est compertum. In collatione prima Carthaginensi cap. CLXIII. memoratur Fortis Episcopus Cediensis.

PACEM CELEBRARE) Leg. *Pascha.* quod sequentia probant. Pag. 98. *ut cum pace Pascha celebremus.* Et infrà: *Nundinarius in pace tecum Pascha celebret.*

FRATRIBUS ET FILIIS) id est, Clericis & Senioribus Ecclesiæ Cirtensis, ut in superioribus.

IUDICATUR, SED APUD) Ita vetus codex. Massonus edidit: *judicio contendit, & hoc apud.*

Pag. 98. FRATRI SILVANO SABINUS) Et hæc quoque nos addidimus; quæ neque in veteri libro habentur, neque in editione Massoni. Certa autem est hæc restitutio.

SABINUS) Episcopus Numida.

Pag. 99. DIEBUS ISTIS) Paschalibus.

QUID ADMINISTRABAT) Hic locus mendosus est apud sanctum Augustinum, ubi sic legitur lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. *Quis administrabat? Tunc Silvanus in clericatu respondit, sub Paulo.* Et lib. IV. cap. LVI. *Qui administrabat? Tunc Silvanus in clericatu victor respondit: sub Paulo.* Hinc ergo emendandus utrobique est Augustinus.

SILVANUS SUBDIAC. FUIT) Meminit hujus loci Augustinus in epistola CLXV. Is ergo ex Subdiacono Pauli Cirtensis Episcopi, in cathedra ejus postea locatus est.

Pag. 100. CIVEM NOSTRUM PETEBAMUS) id est, Donatum, ut constat ex pagina sequenti extrema.

TABULAM) Iam suprà monuimus aut mendosum esse hunc locum, aut per tabulam debere intelligi capitulatam cujus & heic & apud Augustinum mentio est.

Pag. 101. ACETUM) sive acetabulum. Vide Glossarium Dufresnij.

SUPERIO) Vetus exemplar & editiones omnes habent *Luciano*, certo errore. Nos Superij nomen ideo substituimus, quia infrà, dum ista repetuntur, semper Superij nomen ponitur pro Luciano. Lucianus enim Diaconus tantùm fuit, ut statim dicitur.

ANTE CATHEDRAM EPISCOPOR.) Ergo jam tum certus ac fixus erat episcopalis cathedræ locus in Ecclesia.

IPSI EPISCOPI) Ergo plures Episcopi ordinaverunt Presbyterum Victorem fullonem.

Pag. 102. AB HARENARIIS) non à clero, nec ab honoratis, sed à plebecula, in qua fuerunt harenarij, cujusmodi tandem generis fuerunt homines illi. Unde paulò pòst dicitur, *prostibula illic fuerunt*, ut ostenderetur electionem Episcopi per vim ac seditionem factam esse. Qui locus evincit justissimam esse constitutionem synodi Laodicenæ, quæ sancivit

civit ne turbis liceret electiones Episcoporum facere.

GESTAVERUNT] id est, levaverunt, tulerunt in thronum Episcopi.

AREA MARTYRUM] Aream plerique interpretantur cœmeterium, auctoritate sumpta ex libro Tertulliani ad Scapulam, ubi ait sub Hilariano præside de areis sepulturarum nostrarum acclamatum ab adversariis nostris fuisset *Area non sint*. Verùm in isto loco area martyrum non potest intelligi de cœmeterio, cùm constet ædificium fuisse, in quo furens plebecula populum Dei sive cives honoratos inclusit, ut libertatem haberet constituendi quem vellet Episcopum. Vnde infrà pag. 104. quum Crescentianus Subdiaconus interrogatus esset à Zenophilo utrum præsens fuisset quum Silvanus factus est Episcopus, respondit: *Præsens cum populo fui, inclusus in casa majore.* Iam ergo habemus aream martyrum & casam majorem civitatis Cirtensis eandem rem fuisse.

NULLAM DIGN. HABEO] Interrogatio ergo Zenophili non erat de dignitate ecclesiastica, sed de conditione civili. Pag. 103.

CAMPENSES] In veteri codice legitur *Campeses*, eadem ratione qua frequenter scribitur *Monteses* pro *Montenses*. Per campenses autem intelliguntur qui in campis & agris habitant, ut vox ipsa loquitur. Alij sunt Campenses apud Hieronymum in epistola LVII. qui & cum Arrianis conjunguntur & cum Tarsensibus hæreticis. Rursum alij sunt Campitæ, ut habet editio Mariani Victorij, sive Campates, ut Ioannes Andreæ Episcopus Aleriensis & Desiderius Erasmus ediderunt, apud Hieronymum in fine dialogi adversùs Luciferianos. Hi enim fuere iidem cum Montensibus, id est, Donatistis. Falluntur enim Erasmus & Victorius, qui existimant Montenses dictos à Montani hæresi. Falluntur inquam, ut patet etiam ex epistola CXXXIII. ejusdem Hieronymi. Pag. 104.

CETERA DESVNT] Præter ultimam partem horum gestorum, quæ desideratur, lecta sunt apud Zenophilum Consularem gesta Concilij Cirtensis, ut docet Optatus Milevitanus in libro primo: *Hi & ceteri, quos principes tuos fuisse paulò pòst docebimus, post persecutionem apud Cirtam civitatem, quia basilicæ necdum fuerant restitutæ, in domum Vrbani Carisi consederunt die III. Iduum Maiarum, sicut scripta Nundinarij tunc Diaconi testantur.* Lapsus est autem, ut hoc obiter moneam, in hujus loci interpretatione vir illustrissimus Gabriel Albaspinæus Episcopus Aurelianensis, Pag. 106.

persecutionem quæ heic commemoratur referens ad Maxentium, cùm ex gestis Concilij Cirtensis appareat heic agi de persecutione Diocletiani. Quod etiam manifestè colligitur ex Augustino in Breviculo diei tertiæ cap. XVII. Porrò gesta Concilij Cirtensis habentur, ut monuimus, apud Augustinum.

AD PASSIONEM SANCTÆ SERAPHIÆ.

POstremam istorum actorum partem edidit Boninus Mombritius, Surius priorem, sed valde mutatam ab illis antiquis. Nos cùm illa integra & sincera reperissemus in codice 316. bibliothecæ Colbertinæ, existimavimus conjungenda esse cum vetustis martyrum actis quæ cum Lactantij libro edere nobis persuaserunt viri quidam & clarissimi & doctissimi. Magnum autem sinceritatis & antiquitatis argumentum est quòd Sabina dicitur fuisse filia Herodis, *qui sub Vespasiano Augusto ter in urbe Roma candidam confessionem dedit Romanis*. Quippe vir doctissimus Henricus Valesius acta sancti Bonifacij martyris, quæ ab Holstenio edita sunt, hoc magnum indicium vetustatis habere scribit quòd illic de Aglaë dicatur: *Hæc ergo ter candidam egerat apud urbem Romam ex præfectura*. Candida autem est editio ludorum quæ fiebat à Prætoribus vel Quæstoribus candidatis, sumptu ipsorum, non ex arca publica, ut idem Valesius observavit ad librum XXVII. Ammiani Marcellini pag. 332. & in præfatione ad acta sanctarum Perpetuæ & Felicitatis.

CAP. I. OPPID. VENDIN.] Infrà cap. XII. scribitur *Vindennensi*, quod idem est. Fuit porrò oppidum Umbriæ, cujus incolæ Vindenates dicebantur, ut ostendit Cluverius in libro secundo Italiæ antiquæ cap. VIII.

CONFESSIONEM] Puto hanc vocem redundare & ab ejus ingenio profectam qui *candidam* putaret heic esse positam adjectivè.

VIRILLUS] Alij vocant Berillum.

BASTERNAM] vehiculum tectum, quo præcipuè utebantur feminæ. Vide Glossarium Dufresnij.

CAP. III. LUSORIUM] theatrum. Vide quæ suprà dicta à nobis sunt ad caput XXI. Lactantij.

ARCUM ALBINI] ejus nimirum, ut arbitror, qui remp. tenuit cum Severo, & postea ab eo victus interiit. Fuit autem hic arcus trans Tyberim.

CAP. IX. BIOTHANATA] id est, vitæ tuæ inimica, quæ te in

mortem voluntariam temerè præcipitas. Vide Petri Ciaconij annotationes in Cassianum, & Glossarium Dufresnij.

ARCUM FAUSTINI] Infrà cap. XII. *Posuerunt in monumento ipsius in oppido Vindennensi ad arcum Faustini.* CAP. X.

AREAM VINDICIANI] Frustra Baronius ad diem tertiam Septembris huc trahit locum Tertulliani ex libro ad Scapulam, ut doceat aream heic accipiendum esse locum ipsum ubi sepelirentur defuncti Christiani. Quamvis enim, quod negari non potest, area interdum sumatur pro cœmeterio, istud tamen non semper verum est, cùm certum sit, etiam ex eodem Tertulliani loco, areas fuisse quæ non essent cœmeteria.

ILLUSTRISSIMA] Ab hoc verbo incipit fragmentum quod Mombritius edidit; quod etiam reperi eodem modo incipiens in vetustissimo codice MS. bibliothecæ regiæ.

EX MORE] Apud Mombritium & in codice regio legitur, *& ex more.*

INCLUSOS] Mombritius & codex regius, *reclusos.*

PRÆSES INDICAVIT EI] Codex regius, *indicatum est ei de religiosissima femina Sabina omnia quæ.* CAP. XI.

UXOR VALENTINI] Mombritius & codex regius, *uxor quondam Valentini.*

ADORAS DEOS] Codex regius, *adoras magis deos & honoras.* Mombritius, *magis deos adoras & honoras.*

NON SOLUM] Codex regius & Mombrit. *ergo non solùm.*

NON DEUM] Codex regius & Mombritius, *non deos.*

CHRISTI MARTYRIS] Codex regius, *famula Christi.* CAP. XII.

SABINA] Codex regius, *sancta Sabina.*

AD PASSIONEM SANCTÆ MARIÆ.

Acta ista primus edidit Boninus Mombritius, sed valde imperfecta. Eadem paulò diversa descripsit Surius ex Vincentio Bellovacensi, qui se ea accepisse scribit ex gestis ejus. Nos, quum vetus eorum exemplar reperissemus in codice 184. bibliothecæ Colbertinæ, constetque veterem esse scriptionem non inelegantem, illa heic edere integra credidimus operæ pretium, quæ valde manca & mutila extant etiam apud Vincentium.

PRINCIPALIS] Augustinus epist. CLVIII. *Ruffinum Cirtensem principalem commendo eximietati tuæ.* Idem

consulares tamen dicti reperirentur, si vera esset interpretatio quam nos refellimus. Extant enim apud Gruterum pag. CXCIII. aliquot inscriptiones in quibus *Ti. Fabius Titianus V. C. Cos. ordin. & Praf. urbi* nominatur. Quare necesse est mendosum esse codicem Gemeticensem epistolarum sancti Augustini, in quo notæ illæ per *vir consularis* explicantur in relatione Anulini Proconsulis Africæ ad Constantinum, quæ extat in epistola LXXXVIII. sancti Augustini in nova editione; cùm tamen in collatione tertia Carthaginensi, ubi eadem relatio reperitur inserta, exponantur per *vir clarissimus*, omnino rectè. Nam cùm hoc non sit nomen famæ & celebritatis, ut ait idem Iuretus, sed honoris & dignitatis, & conjungebatur cum titulis eorum ad quos scribebatur, & ipsi qui clarissimi erant, se eo nomine decorabant; sicut olim Reges nostri primæ stirpis se in titulis suis vocabant viros illustres, ut cuivis notum est, & observatum etiam à Sirmondo in Notis ad Ennodium pag. 19.

CONSTANTINIENS.] sive Cirtensium. Cirta enim dicebatur antè quæ tum Constantina vocabatur. Vide Valesium in dissertatione de schismate Donatistarum cap. III.

SECVNDVS EPISCOPVS] Tigisitanus, *qui tunc agebat in Numidia primatum*, ut in epistola CLXII. ait Augustinus. Idem principatum Concilij Cirtensis tenuit, ut ibidem Augustinus scribit, ubi præsentes & confessos traditores reliquit Deo judicandos, & eos in episcopalibus sedibus manere permisit. Vide eundem in libro primo contra epistolam Parmeniani cap. III. Breviculo diei tertiæ cap. XIII. & lib. 1. contra Gaudentium cap. XXXVII.

CÆCILIANVM EPISCOPVM] Carthaginensem catholicum, Mensurij successorem, tot tempestates perpessum à parte Donati ut propterea nomen ejus valde inclaruerit. Notissima est historia calamitatum ejus.

ALIVM INSTITVERVNT] Majorinum, cui Donatus successit, ut antè diximus.

VNAM ECCLESIAM HABET] id est. Nos Cirtenses nescimus divisionem. Neque enim duos Episcopos habemus, ut pleræquæ civitates Africæ, quæ unum habent partis Donati, alium partis Cæciliani. Nos unicum tantùm habemus, sed qui Donato communicat, Cæciliano non communicat. Postea tamen Cirtenses duos habuerunt Episcopos, Fortunatianum nimirum & Petilianum, ut patet ex Collatione prima Carthaginensi cap. LXV. CXXXVIII. & sequenti.

SILVANO] Episcopo Cirtensi, qui cum secundo Ti-

gisitano primate Numidiæ & ceteris ordinavit Majorinum adversùs Cæcilianum.

INTERMISSO EO] Vir doctissimus Henricus Valesius in dissertatione suprà laudata cap. III hæc verba interpretatur de Cæciliano, cujus innocentia multis tum indiciis probata fuerat. Verùm hæc interpretatio non caret difficultate. Quippe hæc non dicebantur Carthagine, sed in Numidia, cujus Consularis erat Zenophilus. Præterea Victor nondum dixit se non communicare cum Cæciliano. Itaque dubium est ùtrum hæc accipi debeant de Cæciliano, an verò de Felice Aptungitano.

PVRGATA] Ita vetus codex. Massoni editio habet *probata*. Legitimam porrò esse nostram emendationem probatur etiam ex Collatione tertia Carthaginensi cap. DLXXI. ubi ita legitur: *Donatistarum prosecutio, qua dicunt præsentem Felicem debuisse purgari.* Et cap. DLXXIV. *Prosecutio catholicorum, majoris esse innocentiæ documentum quòd absens purgatus est Felix.* Sanctus Augustinus epist. CLXII. *Nec de Felicis Aptungitani causa negligentiam consecutam, sed ad ejusdem Principis jussionem proconsularibus gestis etiam ipsum fuisse purgatum.* Et infrà de eodem Felice: *Non debuit Episcopus proconsulari judicio purgari.* Idem lib. III. contra Cresconium grammaticum cap. LXI. *Publica monimenta proclamant dictam esse causam & ad debitum finem esse perductam usque ad purgationem Felicis Aptungensis.*

TRADITOR] Traditores dicebantur qui tempore persecutionis scripturas divinas & supellectilem ecclesiasticam tradiderant ministris reipublicæ. Et magna in hoc querela erat Donatistarum, qui catholicos, eos nimirum qui Cæciliano communicabant, passim vocabant traditores & progeniem traditorum. Contrà catholici proditionem imputabant Donatistis, quos appellabant heredes traditorum & schismaticorum, adeo ut Optatus Milevitanus manifestum esse dicat principes eorum fuisse traditores. Pag. 91.

NVM] In veteri codice legitur *non*. Massonus reposuit *nam*. Vtraque lectio falsa est. Ea verò vera quam nos retinuimus.

MONTEM BELLONÆ] prope Cirtam.

NE STRICTIVS INTERROGERIS] id est, ne torquearis. Acta purgationis Felicis pag. 89. *Est enim arctiori interrogationi necessarius.*

DIOCLETIANO VIII.] id est, anno Christi CCCIII. quo cœpit persecutio.

XIV. KAL. IVN.] Ita omnino vetus exemplar &

editio Massoni. Quo etiam modo habetur apud Augustinum lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. Sed idem tamen epist. CLXV. mentionem faciens istorum actorum, undecimo Kalendas Iunias gesta esse commemorat, certo, ut mihi videtur, errore. Nam & in ipsis actis quæ nos heic edidimus, & in exemplari quod extare monuimus in libro tertio contra Cresconium, disertè & constanter notatus est dies XIV. Kal. Iunias. Excidit autem hæc emendatio viris doctissimis qui recensendis emendandisque Augustini epistolis operam suam nuper contulerunt utiliter in publicum. Sed falsa profectò est clarissimi viri Ioannis Broei Biturigis conjectura, qui in dissertatione de epocha Concilij Cirtensis scribit mensem Iunium in hoc Augustini loco mutandum esse in Ianuarium, ita ut quæ heic referuntur de Munatio Felice, gesta fuerint mense Ianuario qui post cœptam persecutionem proximus fuit. Frustra inquam, cùm & omnes veteres libri & omnes editiones uno consensu mensem Iunium præferant, & ista res nihil habeat commune cum actis Concilij Cirtensis.

MVNATII FELICIS] In epistola CLXV. sancti Augustini legitur *Numatium*, sed emendata est ex libro tertio contra Cresconium in novissima editione. Sirmondus tamen in Notis ad Ennodium pag. 95. prætulit lectionem quæ Numatij nomen habet. Valesius verò in annotationibus ad Eusebium pag. 161. Munatium maluit quàm Numatium. Rectè, ut opinor. Quippe frequens est in antiquis inscriptionibus nomen Munatiorum, qui etiam plerunque Felices vocantur; ut videre est apud Gruterum pag. LXVI. & MCXXIV.

FLAMINIS PERPETVI] In veteri codice legitur *præpositi*, propter notas illas PP. quas cùm librarius non intelligeret, eas per vocem *præpositi* explicavit. Sed apud Augustinum lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. & lib. IV. cap. LVI. reperta est vera lectio. Flaminum porrò qui per provincias constituti erant, alij erant temporarij, alij perpetui; ut observatum est à viris eruditissimis.

PAVLO EPISCOPO) Cirtensi, qui convictus est instrumenta dominica tradidisse, etiam quæ diligenter fuerant occultata, ut ait Augustinus in epistola CLXV.

PRÆCEPTO ET IVSSIONI] In veteri libro & in editione Massoni legitur : *ut præceptum est*, *ut jussioni &c.* Emendatum est ex his quæ sequuntur.

Pag 93. POSTEAQ. IN BIBLIOTHECIS] Ita omnino vetus exemplar. Verùm Augustinus hunc locum referens

lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. ita scribit : *Posteaquam apertum est in bibliothecam.* At in libro quarto cap. LVI. idem habet : *Posteaquam perventum est ad bibliothecam.* Massonus ex hac duplici editione Augustiniana suam composuit, & ita scripsit : *Posteaquam perventum est in bibliothecam.* Ego lectionem veteris libri puto veram esse. Bibliothecæ vocantur in his actis armaria in quibus libri erant inclusi. Vnde paulò pòst Silvanus tum Subdiaconus ait : *Nihil remansit, totum hoc ejecimus.* Valerius in vita sancti Pontij martyris cap. II. *copiam voluminum librorumque, quos bibliotheca portare non poterant, in suo parvo corpusculo transfundens.* Possidius in vita sancti Augustini cap. XXXI. *Monasteria virorum ac feminarum continentium cum suis Præpositis plena Ecclesia dimisit, unà cum bibliothecis libros & tractatus vel suos vel aliorum sanctorum habentibus.*

CAPITULATAM ARG.] Vetus exemplar habet : *capitulata argentea & lucerna argentea.* Pro quibus Massonus ista substituit : *capitula argentea & lucernas argenteas.* prorsùs malè. Quippe in variis horum gestorum locis & apud Augustinum mentio est unius tantùm lucernæ. Nam Augustinus hunc ipsum locum pluries refert, & in duobus locis scribit, *capitulatam argenteam & lucernam argenteam,* uti nos reposuimus. Quare emendandus est idem Augustinus lib. IV. contra Cresconium cap. LVI. ubi *capsulam* legitur pro *capitulatam.* Infrà pag. 100. pro *capitulatam* legitur *tabulam.* Itaque aut mendosus est hic locus, aut per capitulatam intelligitur tabula.

MORTUUS FUERAS] Hunc locum refert Augustinus epist. CLXVII. & lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. & lib. IV. cap. LVI.

ORCAM] Malè apud Augustinum legitur *arcam.* Orca est vas fictile, ut pluribus testimoniis ostendit vir clarissimus Carolus Dufresnius in suo Glossario.

FELICIS SARSORIS] id est, opificis marmorarij. Pag. 94.
Hinc opus sarsorium apud Ennodium, cùm variæ discolorum marmorum crustæ committuntur, ut unum corpus & unam quasi picturam efficiant ; quemadmodum illic adnotavit Sirmondus.

BOVI SERVO PUBLICO] officiali, apparitori. Pag. 95.

EPISTOLAS EPISCOPORUM] quas pro Nundinario scripserant ad Silvanum Episcopum Cirtensem & ad clerum plebemque ejusdem civitatis. Meminit harum epistolarum sanctus Augustinus epist. CLXII. CLXV.

A FORTE] Verum est Fortem quoque scripsisse pro Nundinario. Attamen oportet ejus nomen heic loco non suo positum esse, aut postea desunt aliquot verba quæ doceant epistolas Episcoporum factas à Forte & ceteris.

EXEMPLAR LIB. TRA. EPISCOPIS] Hæc verba desunt in veteri exemplari, per incuriam videlicet & oscitantiam librarij. Suppleta autem sunt ex libro tertio sancti Augustini contra Cresconium cap. XXIX.

FVR RERVM PAVPERVM] Ideo Silvanus dicitur fur rerum pauperum quia viginti folles, quos Victor fullo dederat ut fieret Presbyter, apud se retinuerat, nullaque eorum pars pervenerat ad populum, in quo pauperes, ut legitur infrà pag. 105. Præterea idem cum reliquis Episcopis, quos propterea sanctus Augustinus in libro primo contra Parmenianum cap. III. vocat fures ecclesiastici argenti, diviserat quadringentos folles quos Lucilla clarissima femina dedit ut Majorinus fieret Episcopus; quorum nullam partem ad pauperes pervenisse scribitur pag. 102. & 104.

DE QVADRING. FOLL.] Hic locus restitutus est ex Augustino. Malè enim in veteri exemplari scriptum est: *scitis & vos & Lucilla consul felix pro quod vobis &c.* Scriptum erat in antiquiori codice *Lucilla C. F. pro quod.* Itaque cùm librarius non intelligeret notas illas, perperam interpretatus est.

FOLLIBVS] Monetæ genus. Vide Glossarium Dufresnij & Iacobi Gothofredi Notas ad Codicem Theodosianum. Vide etiam Sirmondum ad sermonem XXXIX. sancti Augustini, ubi conjicit follium & solidorum nostratium eundem valorem esse vel affinem.

LVCILLÆ] Femina fuit dives & factiosa: *quæ ante concussam persecutionis turbinibus pacem*, ut ait Optatus, *dum adhuc in tranquillo esset Ecclesia, cùm correptionem Archidiaconi Caciliani ferre non posset, quæ ante spiritalem cibum & potum os nescio cujus martyris, si tamen martyris, libare dicebatur, & cùm præponeret calici salutari os nescio cujus hominis mortui, etsi martyris, sed necdum vindicati, correpta, cum confusione irata discessit. Irascenti & dolenti, ne disciplinæ succumberet, occurrit subitò persecutionis enata tempestas.* Meminit autem hujus loci sanctus Augustinus libro primo contra Parmenianum cap. III. & in epistola CLXII.

INDE FACTVM EST SCHISMA) Optatus paulò post locum heic descriptum: *Schisma igitur illo tempore confusæ mulieris iracundia peperit, ambitus nutrivit, avaritia roboravit. Ab iis tribus personis contra Cæcilianum causa con-*

ficta sunt ut vitiosa ejus ordinatio diceretur. A Botro nimirum, Celesio, & Lucilla. Itaque iracundia referri sine dubio debet ad Lucillam, ambitus ad Botrum & Celesium, qui apud Carthaginem ordinari cupiverant, avaritia ad Episcopos qui Majorinum ordinarunt, qui folles quadringentos, quos Lucilla dederat, inter se diviserunt, & amore pecuniæ Episcopum levarunt adversùs Cæcilianum. Erat autem Majorinus domesticus Lucillæ, ut idem Optatus docet.

PURPURIUS EPISCOPUS) Limatensis, quem homicidam vocat Optatus, quòd interrogatus de filiis sororis suæ, quòd eos in carcere Milei necasse diceretur, confessus sit dicens: *Et occidi non eos solos, sed & quicunque contra me fecerit.* Sumpsit ista Optatus ex actis Concilij Cirtensis, quæ extant apud sanctum Augustinum lib. III. contra Cresconium cap. XXVII. Limata ergo fuit civitas Numidiæ.

LAPIDATUS) id est, degradatus, ut ait Augustinus, adeoque contumelia affectus. Infrà pag. 97. *à quibus lapidarentur pro veritate.* Vide Glossarium Dufresnij. Pag. 96.

NON EST VERUM) id est, æquum. Livius lib. XXXII. *Ceterùm & sociorum audiri postulata verum esse.* Apud sanctum Ambrosium epist. LXX. legitur: *Tributarios perditum iri nequaquam justum & æquum.* Pro quo in vetustissimo codice MS. Ecclesiæ Bellovacensis vidi scriptum *verum.*

SINE SANGUINE SPIRITALI) Locus est elegantiæ non vulgaris. Sanguinem spiritalem fundi ait quum discordiæ gladius sævit in Ecclesiam, quum Episcopi dissident cum Clericis, quum hæ dissensiones erumpunt in vulgus & dant locum sermonibus.

PURPURIUS EPISCOPUS] Hæc non extant in veteri codice, neque in editione Massoni, ubi locus vacuus relictus est. Nos itaque addidimus, quia ex contextu sequentis epistolæ apparet & istius & superioris eundem esse auctorem.

VESTRA SUNT] Leg. *vera*, ut patet ex epistola Purpurij ad Silvanum. Pag. 97.

SILVANO) Et hanc quoque vocem nos addidimus. Nam heic relictus erat locus vacuus in veteri exemplari & in editione Massoni. Certum quippe est hanc epistolam scriptam esse ad Silvanum, cùm in ea agatur de discordia quæ inter illum erat & Nundinarium Diaconum.

FORTIS) Episcopus, cujus jam suprà mentio. Cujusnam verò sedis Episcopus fuerit, mihi non est compertum. In collatione prima Carthaginensi cap. CLXIII. memoratur Fortis Episcopus Cediensis.

PACEM CELEBRARE) Leg. *Pascha.* quod sequentia probant. Pag. 98. *ut cum pace Pascha celebremus.* Et infrà: *Nundinarius in pace tecum Pascha celebret.*

FRATRIBUS ET FILIIS) id est, Clericis & Senioribus Ecclesiæ Cirtensis, ut in superioribus.

IUDICATUR, SED APUD) Ita vetus codex. Massonus edidit: *judicio contendit, & hoc apud.*

Pag. 98. FRATRI SILVANO SABINUS) Et hæc quoque nos addidimus; quæ neque in veteri libro habentur, neque in editione Massoni. Certa autem est hæc restitutio.

SABINUS) Episcopus Numida.

Pag. 99. DIEBUS ISTIS) Paschalibus.

QUID ADMINISTRABAT) Hic locus mendosus est apud sanctum Augustinum, ubi sic legitur lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. *Quis administrabat? Tunc Silvanus in clericatu respondit, sub Paulo.* Et lib. IV. cap. LVI. *Qui administrabât? Tunc Silvanus in clericatu victor respondit: sub Paulo.* Hinc ergo emendandus utrobique est Augustinus.

SILVANUS SUBDIAC. FUIT) Meminit hujus loci Augustinus in epistola CLXV. Is ergo ex Subdiacono Pauli Cirtensis Episcopi, in cathedra ejus postea locatus est.

Pag. 100. CIVEM NOSTRUM PETEBAMUS) id est, Donatum, ut constat ex pagina sequenti extrema.

TABULAM) Iam suprà monuimus aut mendosum esse hunc locum, aut per tabulam debere intelligi capitulatam cujus & heic & apud Augustinum mentio est.

Pag. 101. ACETUM) sive acetabulum. Vide Glossarium Dufresnij.

SUPERIO) Vetus exemplar & editiones omnes habent *Luciano*, certo errore. Nos Superij nomen ideo substituimus, quia infrà, dum ista repetuntur, semper Superij nomen ponitur pro Luciano. Lucianus enim Diaconus tantùm fuit, ut statim dicitur.

ANTE CATHEDRAM EPISCOPOR.) Ergo jam tum certus ac fixus erat episcopalis cathedræ locus in Ecclesia.

IPSI EPISCOPI) Ergo plures Episcopi ordinaverunt Presbyterum Victorem fullonem.

Pag. 102. AB HARENARIIS) non à clero, nec ab honoratis, sed à plebecula, in qua fuerunt harenarij, cujusmodi tandem generis fuerunt homines illi. Unde paulò pòst dicitur, *prostibula illic fuerunt*, ut ostenderetur electionem Episcopi per vim ac seditionem factam esse. Qui locus evincit justissimam esse constitutionem synodi Laodicenæ, quæ sancivit

civit ne turbis liceret electiones Episcoporum facere.

GESTAVERVNT] id est, levaverunt, tulerunt in thronum Episcopi.

AREA MARTYRVM] Aream plerique interpretantur cœmeterium, auctoritate sumpta ex libro Tertulliani ad Scapulam, ubi ait sub Hilariano præside de areis sepulturarum nostrarum acclamatum ab adversariis nostris fuisset *Area non sint.* Verùm in isto loco area martyrum non potest intelligi de cœmeterio, cùm constet ædificium fuisse, in quo furens plebecula populum Dei sive cives honoratos inclusit, ut libertatem haberet constituendi quem vellet Episcopum. Vnde infrà pag. 104. quum Crescentianus Subdiaconus interrogatus esset à Zenophilo utrum præsens fuisset quum Silvanus factus est Episcopus, respondit: *Præsens cum populo fui, inclusus in casa majore.* Iam ergo habemus aream martyrum & casam majorem civitatis Cirtensis eandem rem fuisse.

NVLLAM DIGN. HABEO] Interrogatio ergo Zenophili non erat de dignitate ecclesiastica, sed de conditione civili. Pag. 103.

CAMPENSES] In veteri codice legitur *Campeses*, eadem ratione qua frequenter scribitur *Monteses* pro *Montenses*. Per campenses autem intelliguntur qui in campis & agris habitant, ut vox ipsa loquitur. Alij sunt Campenses apud Hieronymum in epistola LVII. qui & cum Arrianis conjunguntur & cum Tarsensibus hæreticis. Rursum alij sunt Campitæ, ut habet editio Mariani Victorij, sive Campates, ut Ioannes Andreæ Episcopus Aleriensis & Desiderius Erasmus ediderunt, apud Hieronymum in fine dialogi adversùs Luciferianos. Hi enim fuere iidem cum Montensibus, id est, Donatistis. Falluntur enim Erasmus & Victorius, qui existimant Montenses dictos à Montani hæresi. Falluntur inquam, ut patet etiam ex epistola CXXXIII. ejusdem Hieronymi. Pag. 104.

CETERA DESVNT] Præter ultimam partem horum gestorum, quæ desideratur, lecta sunt apud Zenophilum Consularem gesta Concilij Cirtensis, ut docet Optatus Milevitanus in libro primo: *Hi & ceteri, quos principes tuos fuisse paulò pòst docebimus, post persecutionem apud Cirtam civitatem, quia basilicæ necdum fuerant restitutæ, in domum Vrbani Carisi consederunt die III. Iduum Maiarum, sicut scripta Nundinarij tunc Diaconi testantur.* Lapsus est autem, ut hoc obiter moneam, in hujus loci interpretatione vir illustrissimus Gabriel Albaspinæus Episcopus Aurelianensis, Pag. 106.

persecutionem quæ heic commemoratur referens ad Maxentium, cùm ex gestis Concilij Cirtensis appareat heic agi de persecutione Diocletiani. Quod etiam manifestè colligitur ex Augustino in Breviculo diei tertiæ cap. XVII. Porrò gesta Concilij Cirtensis habentur, ut monuimus, apud Augustinum.

AD PASSIONEM SANCTÆ SERAPHIÆ.

Postremam istorum actorum partem edidit Boninus Mombritius, Surius priorem, sed valde mutatam ab illis antiquis. Nos cùm illa integra & sincera reperissemus in codice 316. bibliothecæ Colbertinæ, existimavimus conjungenda esse cum vetustis martyrum actis quæ cum Lactanij libro edere nobis persuaserunt viri quidam & clarissimi & doctissimi. Magnum autem sinceritatis & antiquitatis argumentum est quòd Sabina dicitur fuisse filia Herodis, *qui sub Vespasiano Augusto ter in urbe Roma candidam confessionem dedit Romanis*. Quippe vir doctissimus Henricus Valesius acta sancti Bonifacij martyris, quæ ab Holstenio edita sunt, hoc magnum indicium vetustatis habere scribit quòd illic de Aglaë dicatur: *Hæc ergo ter candidam egerat apud urbem Romam ex præfectura*. Candida autem est editio ludorum quæ fiebat à Prætoribus vel Quæstoribus candidatis, sumptu ipsorum, non ex arca publica, ut idem Valesius observavit ad librum XXVII. Ammiani Marcellini pag. 332. & in præfatione ad acta sanctarum Perpetuæ & Felicitatis.

CAP. I. OPPID. VENDIN.] Infrà cap. XII. scribitur *Vindennensi*. quod idem est. Fuit porrò oppidum Umbriæ, cujus incolæ Vindenates dicebantur, ut ostendit Cluverius in libro secundo Italiæ antiquæ cap. VIII.

CONFESSIONEM] Puto hanc vocem redundare & ab ejus ingenio profectam qui *candidam* putaret heic esse positam adjectivè.

VIRILLUS] Alij vocant Berillum.

BASTERNAM] vehiculum tectum, quo præcipuè utebantur feminæ. Vide Glossarium Dufresnij.

CAP. III. LUSORIUM] theatrum. Vide quæ suprà dicta à nobis sunt ad caput XXI. Lactantij.

ARCUM ALBINI] ejus nimirum, ut arbitror, qui remp. tenuit cum Severo, & postea ab eo victus interiit. Fuit autem hic arcus trans Tyberim.

CAP. IX. BIOTHANATA] id est, vitæ tuæ inimica, quæ te in

mortem voluntariam temerè præcipitas. Vide Petri Ciaconij annotationes in Cassianum, & Glossarium Dufresnij.

ARCUM FAUSTINI] Infrà cap. XII. *Posuerunt in monumento ipsius in oppido Vindennensi ad arcum Faustini.* CAP. X.

AREAM VINDICIANI] Frustra Baronius ad diem tertiam Septembris huc trahit locum Tertulliani ex libro ad Scapulam, ut doceat aream heic accipiendum esse locum ipsum ubi sepelirentur defuncti Christiani. Quamvis enim, quod negari non potest, area interdum sumatur pro cœmeterio, istud tamen non semper verum est, cùm certum sit, etiam ex eodem Tertulliani loco, areas fuisse quæ non essent cœmeteria.

ILLUSTRISSIMA] Ab hoc verbo incipit fragmentum quod Mombritius edidit; quod etiam reperi eodem modo incipiens in vetustissimo codice MS. bibliothecæ regiæ.

EX MORE] Apud Mombritium & in codice regio legitur, *& ex more.*

INCLUSOS] Mombritius & codex regius, *reclusos.*

PRÆSES INDICAVIT EI] Codex regius, *indicatum est ei de religiosissima femina Sabina omnia quæ.* CAP. XI.

UXOR VALENTINI] Mombritius & codex regius, *uxor quondam Valentini.*

ADORAS DEOS] Codex regius, *adoras magis deos & honoras.* Mombritius, *magis deos adoras & honoras.*

NON SOLUM] Codex regius & Mombrit. *ergo non solùm.*

NON DEUM] Codex regius & Mombritius, *non deos.*

CHRISTI MARTYRIS] Codex regius, *famula Christi.* CAP. XII.

SABINA] Codex regius, *sancta Sabina.*

AD PASSIONEM SANCTÆ MARIÆ.

Acta ista primus edidit Boninus Mombritius, sed valde imperfecta. Eadem paulò diversa descripsit Surius ex Vincentio Bellovacensi, qui se ea accepisse scribit ex gestis ejus. Nos, quum vetus eorum exemplar reperissemus in codice 184. bibliothecæ Colbertinæ, constetque veterem esse scriptionem non inelegantem, illa heic edere integra credidimus operæ pretium, quæ valde manca & mutila extant etiam apud Vincentium.

PRINCIPALIS] Augustinus epist. CLVIII. *Ruffinum Cirtensem principalem commendo eximietati tuæ.* Idem

epist. XLI. in nova editione : *Fratrem Hilarinum Hipponensem archiatrum & principalem multùm commendamus.* Salvianus lib. v. pag. 103. secundæ editionis nostræ : *Quis ergo, ut dixi, locus est, ubi non à principalibus civitatum, viduarum & pupillarum viscera devorentur?* Quos heic dicit principales, paulò antè curiales vocat. *Quæ enim sunt non modò urbes, sed etiam municipia atque vici, ubi non quot curiales fuerint, tot tyranni sint?* Vide Iuretum in Miscellaneis ad Symmachum pag. 217. & sequentibus.

CAP. I. NATALE FILII] Sic solebant antiqui liberorum suorum natalia celebrare. Testis, præter ceteros, Capitolinus in Albino : *Convivio quod celebritati pueri deputabatur.*

NATUM] Malè apud Vincentium, Mombritium, & Surium *iratum.*

SUPER DEUM] Apud Vincentium, Mombritium, & Surium scriptum est, *nuper dominum.* Quam lectionem ego lubenter præfero.

CIBI ALIQUID] Ado in Martyrologio hunc locum intellexit de cibis immolatitiis. Hæc sunt ejus verba ad diem Kal. Novembris. *Natale sanctæ Mariæ virginis ; quæ cùm esset ancilla, & die natalis filij domini sui jejunaret, nec ullo modo flecti potuisset ut manducaret de idolothytis &c.*

CAP. II. IN ABD. MEM. PARTE] Vincentius, Mombritius, & Surius habent *in carcerem.*

CAP. III. EX CODICE] id est, ex regesto publico, in quo descriptum ex more fuerat edictum.

ADRIANUS] Baronius ad annum Christi CXX. adnotat nullum in Christianos edictum ab Adriano promulgatum apparere ; & ut ostendat nullum datum fuisse, adducit auctoritatem Tertulliani ex capite quinto apologetici, ubi ita scriptum est. *Quales ergo leges istæ, quas adversùs nos soli exequuntur impij, injusti, turpes, truces, vani, dementes, quas Trajanus ex parte frustratus est vetando inquiri Christianos, quas nullus Hadrianus, quamquam curiositatum omnium explorator, nullus Vespasianus, quamquam Iudæorum debellator, nullus Pius, nullus Verus impressit?* Quid igitur faciemus huic edicto, quod videtur esse vetus, & disciplinam sapit illorum temporum?

CAP. IV. MUNERARIUS CIVITATIS] Hieronymus epist. XXVI. ad Pammachium : *Munerarius pauperum & egentium candidatus.* Vide Iuretum in Miscellaneis ad Symmachum pag. 189. 190. & Sirmondi Notas ad sermonem quartum Augustini inter quadraginta ab eo editos.

CAP. V. PRÆFECTUS] Ita constanter legitur in veteri codice,

cùm certum ſit legi ubique debere *Præſes* in hoc capite. Nos tamen mutare noluimus.

ANTE DEUCALIONEM] In veteri codice legitur, *ante dm caligionem*, nullo ſenſu. Nos emendavimus. CAP. IX.

NEOCORENSIUM] Apud Mombritium & Surium, qui ex Vincentio Bellovacenſi ſe accepiſſe profitetur, ſcriptum eſt *Veronenſium*. Sic profectò legitur in Duacenſi editione Speculi hiſtorialis lib. X. cap. LXXXVII. Sed antiqua habet *Neccorenſium*. Surius ſcripſit in margine *Netromenſium*; ſed non indicat utrum illud ex conjectura ſit, an verò ex veteri codice. Neocori ſunt æditui templorum; & Imperatores civitatibus, quibus gratificari volebant, hunc honorem tribuebant ut celebriorum templorum Neocori eſſent. Qua de re vide Ioannis Seldeni commentarios ad Marmora Arundeliana pag. 166. & Triſtani Santamantij commentarios hiſtoricos to. I. pag. 39. & to. II. pag. 187. Si vera eſt lectio quæ extat apud Petrum de Natalibus lib. X. cap. IV. hæc acta ſunt apud civitatem Nicomediæ. Porrò *Neocorenſium* heic ſcriptum eſt in veteri exemplari, cùm ſcribi debuiſſet *Neocororum*. CAP. XII.

NECCORUS] Error fuit typographi; pro quo reponendum eſt *Neocorus*. Apud Vincentium in antiqua editione legitur *Neccoris*, in Duacenſi *Nechorus*, apud Mombritium *Nec chorus*, denique apud Surium *Neccorus*, utrobique malè.

AD VITAM SANCTI PONTII.

Istius vitæ auctorem Eutropium facit Salmaſius in Trebellium Pollionem pag. 276. ubi fragmentum illius refert ex veteri codice Petri Puteani, qui nunc extat in bibliotheca regia; in quo tamen nulla Eutropij mentio. Falſam autem eſſe illam doctiſſimi viri ſcriptionem docent varia loca ejuſdem vitæ, ex quibus conſtat eam ſcriptam eſſe à Valerio Pontij contubernali & ſtudiorum ſocio à prima adoleſcentia. Ejus porrò fragmentum quoddam ſeu veriùs epitomen ediderat Boninus Mombritius. Nos invenimus integram in duobus antiquiſſimis codicibus manuſcriptis bibliothecæ Colbertinæ, ac præterea in alio fragmentum ejuſdem. Hinc ergo edidimus. Poſtea verò contulimus etiam cum codice regio, qui vetuſtiſſimus eſt, & variantes lectiones adnotavimus. Habuit ejuſdem operis exemplar Petrus Iofredus, ex quo vitam ſancti Pontij ſuo ſtylo conſcripſit in

historia Nicææ civitatis, interferens tamen interdum fragmenta ex opere Valerij.

CAP. I. PROPRIAM DOMVM] Codex regius habet *propositam*, unus Colbertinus *prope positam*. quo etiam modo scriptum fuit in exemplari Ioffredi.

CAP. III. SPERAMVS] id est, credimus. Paulò pòst: *Nam quod videt quis quid sperat?* Et infrà cap. v. *sperans eum vanam philosophorum audire sectam.* Epiphanius scholasticus in interpretatione epistolæ Pulcheriæ Augustæ ad Archimandritas & reliquos monachos in Ælia & circa eam habitantes: *ne, quod non sperat nostra clementia, tamquam veritatis impugnatoribus nomen adscribatur hæreseos.* Vide Notas ad Capitularia pag. 1019. & 1031.

SAPIENTIA] id est, scientia. Vide Notas ad Reginonem pag. 541.

CAP. V. SICVT AGNI] Ita exemplar regium & duo ex Colbertinis. Tertium habet *agri*.

CAP. VII. MAIESTATEM POSSIDEANT) In uno codice Colbertino legitur: *majestatem aut obtineant vel possideant.*

CVNCTA HABENT] Idem vetus codex: *cuncta bona habeant.*

SIBI ET DEOS] Idem codex: *sibimet deos.*

CAP. VIII. VIGINTI] Idem codex Colbertinus habet *duodeviginti.* Sic etiam scriptum fuit in exemplari quo usus est Iofredus.

IN CVRIAM PERDVCTVS] Apud Iofredum Pontius non tantùm dicitur factus senator, sed Romanæ præfecturæ dignitate insignitus, quam pater ejus gesserat. Quod utrumque falsum esse convincunt hæc acta.

ROMANA] In codice regio & in duobus Colbertinis legitur *diversa.*

CAP. IX. MENSE NON AMPLIVS VNO] Eadem tradit Eusebius lib. VI. cap. XXIX. *Hic intra unius mensis spatium sacerdotio perfunctus, Fabianum successorem reliquit.* Ruffini versio magis congruit cum verbis Valerij: *Pontiano verò sex annis episcopatu urbis Romæ functo succedit Antherus: qui cùm mensem unum non ampliùs ministrasset, Fabiano sacerdotium dereliquit.* Eusebius in Chronico: *Romæ octavus decimus ordinatur Episcopus Anteros mense uno.* Ex his ergo corrige gesta pontificalia, ubi Anterus sedisse dicitur annos XII. mense uno, diebus XII.

CAP. X. EXPLETO MILL. ANNO] In codice regio & in duobus Colbertinis scriptum est: *ipse est millesimus annus.*

VNICO VERBO SVO] Vnum exemplar Colbertinum habet: *unici verbi sui providentia.*

SICUT LITTERAE] In eodem veteri exemplari legitur: *à Iano, sicut littera vestra declarant.* Atque ita reponendum est.

PIUS DOMINUS] Idem vetus exemplar: *Pius Deus & misericors.* CAP. XI.

QUATRIDUANUM] In alio exemplari Colbertino & in regio scriptum habetur: *quatriduanum Lazarum de monumento aspiciente populo suscitaret.*

ITER VITÆ CÆL. MONST.] Idem vetus exemplar Colbertinum: *viam fidelibus demonstravit.*

SPECTACULA] Eutropius lib. IX. de Philippis: *His imperantibus millesimus annus Romæ urbis ingenti ludorum apparatu spectaculorumque celebratus est.* Epitome Victoris de Philippo juniore: *Adeo severi & tristis animi ut jam tum à quinquenni ætate nullo prorsùs cujusquam commento ad ridendum solvi potuerit, patremque ludis secularibus petulantiùs cachinnantem, quamquam adhuc tener, vultu notaverit aversato.* Hunc locum referens Baronius ad annum CCXLIX. illam pueri abstinentiam à risu suspicatur profectam ab institutione matris ejus Severæ Christianæ feminæ. Frustra, ut opinor. Neque enim quinque annorum puer istius disciplinæ capax esse potest. Meminit autem horum spectaculorum etiam Iulius Capitolinus in Gordiano juniore. CAP. XII.

FUNDITUS SUBVERTERENT] Hæc historia suspecta visa est Baronio, cujus hæc sunt verba ad annum CCXLVI. *Quæ verò illic apponuntur de Iovis templo diruto à Philippo Imp. atque Fabiano Papa, ab alio aliquo potiùs fuisse addita putamus. Nam in aliis ejusdem Pontij actis ea desiderantur,* in iis nimirum quæ Mombritius descripsit. Mirum sanè non est desiderari in actis à Mombritio descriptis, cùm sint, ut monuimus, multùm imperfecta & mutila. Sed extant in omnibus antiquis exemplaribus. CAP. XIII.

FRUENDAS] Codex regius habet *fovendas.* quod melius est. CAP. XV.

CYMELAM] sive Cemelam, cujus postea Episcopus fuit Valerianus.

OBTUTIBUS] Codex regius, *aspectibus.* CAP. XVI.

PIORUM] Quidam codices habent *priorum.*

CONSOLATOR] Ita habent omnia vetera exemplaria. *Consultor* tamen legitur in eo quo usus est Iofredus. Quod idem est. Quippe constat consultationem & consolationem promiscuè scribi in antiquis libris, ut innumeris propemodum exemplis probari posset.

CAP. XVIII. CERIMONIARI] id est, sacrificare. Passio sancti Cypriani. *Galerius Maximus Proconsul dixit: Iusserunt te sacratissimi Imperatores ceremoniari.* Pro quo in aliis vetustissimis actis legitur: *Iusserunt te sacratissimi Imperatores sacrificare.* Apud Augustinum verò in sermone de sancto Cypriano retenta est prisca vox: *Iusserunt te Principes ceremoniari.*

CAP. XIX. TROCHLEAM] Mombritius & Surius habent *cocleam.* Trochlea, ut Baronius ait ad diem septimam Decembris, propriè rota est rotam continens volubilem, per quam funis tractorius immissus ligatum brachiis revinctum reum sursum trahit, vel remissus deorsum relaxat. Vide Alteserram ad librum V. Gregorij Turon. cap. XLIX.

CAP. XX. VENATORES] homines qui ferarum curam gerebant, easque emittere solebant & incitare adversùs homines devorandos.

TAVREIS] id est, flagellis ex pelle taurina factis. Itaque vox *nervicis*, quæ statim sequitur, eandem aut similem significationem habere debet. Oportet autem mendosum heic fuisse exemplar quo usus est Iofredus, cùm ille hinc collegerit tauros immissos cum ursis adversùs sanctum Pontium.

CAP. XXI. MARSORVM ARS] Marsi sunt populi Italiæ, quibus (ut Gellius ait lib. XVI. cap. XI.) *vi quadam genitali datum est ut serpentium virulentorum domitores sint, & incentionibus herbarumque succis faciant medelarum miracula.*

FLAMMA GYRANS] In uno codice Colbertino legitur, *gyrans flammis.*

CLVSIT] In eodem codice & in regio scriptum est, *elisit.*

CAP. XXII. QVAM SI VENTVS] Sic habet hic locus in codice regio: *quæ, si ventus perflaverit, statim in momento temporis, quasi non fuerit, penitùs evanescit.*

CAP. XXIV. VALERIANVS] Vide quæ de hac Valeriani calamitate dicta sunt ad caput quintum Lactantij.

AD VITAM SANCTI EVSEBII.

VItam istam sancti Eusebij Presbyteri Romani, qui crudeli novoque mortis genere extinctus est Romæ jussu Constantij Imperatoris, ediderat olim Boninus Mombritius, sed valde corruptam. Nos, quum illam invenissemus in quatuor vetustissimis codicibus manuscriptis, quorum tres extant in bibliotheca Colbertina, quartus in regia, eam dili-

genter recensuimus & emendavimus, & sic emendatam putavimus emittendam rursum esse. Continet enim res scitu dignissimas, quarum nulla mentio extat in annalibus ecclesiasticis.

LIBERIUS DE EXILIO] Baronius ejus restitutionem retulit ad annum CCCLVII. Valesius in annotationibus in librum quartum Sozomeni pag. 125. ad sequentem. De ejus porrò restitutione hæc habentur in vita sancti Felicis Papæ & martyris, quæ edita quidem est à Mombritio, sed multò emendatior habetur in antiquissimis codicibus manuscriptis bibliothecæ regiæ. *Post paucos autem dies zelo ducti Ursatius & Valens Presbyteri rogaverunt Constantium Augustum ut revocaret Liberium Papam de exilio, ut una tantummodo communione participaret, excepto rebaptizare. Tunc missa auctoritate per Catulinum agentem in rebus & simul Ursacium & Valentem, venerunt ad Liberium Papam urbis Romæ. Qui Liberius consensit præceptis Augusti, ut una participatio conveniret communionis. Tunc revocaverunt Liberium de exilio.* Pag. 141.

EICITUR FELIX] Eadem vita sancti Felicis: *In ipsa autem hora Constantius Augustus fecit Concilium cum hæreticis, simul etiam cum Ursatio & Valente, & ejecit sanctum Felicem urbis Episcopum de episcopatu suo, qui erat catholicus & timens Deum & justus homo, & revocavit Liberium in voce sua.* Eadem ferè habentur in gestis pontificalibus. Ratio autem dejectionis ejus hæc adfertur in eadem vita: *Et fecit Concilium idem Felix, & invenit duos Presbyteros Romanos consentientes Constantio Augusto Arriano nomine Ursatium & Valentem, & damnavit eos in Concilio coram quadraginta & octo Episcopis qui fuerant congregati. Hic declaravit Constantium filium Constantini hæreticum & secundò rebaptizatum ab Eusebio Nicomediense juxta Nicomediam in Aquilone villa; & pro hoc declarato eicitur sanctissimus Felix de episcopatu suo à Constantio Augusto filio Constantini Augusti.*

IN PRÆDIOLO SUO] quod erat in via Portuensi, ut legitur in eadem vita sancti Felicis & in gestis pontificalibus. *Et levatus exinde, & ductus in civitatem Coronam, passus est ibi capite truncato, & martyrio coronatus*, inquit auctor vitæ ejus. Ac sanè licèt de martyrio Felicis constans fuerit olim auctoritas, cùm & in vetustis quoque martyrologiis illud conceptis verbis adnotatum sit, ejus tamen sanctitas in magno periculo constituta fuit anno Christi MDLXXXII. quum de emendando Romano Martyrolo- Pag. 142.

gio ageretur. Tum enim, ut ad annum CCCLVII. ait Baronius, ingens inter viros eruditos ad hoc à Gregorio XIII. delectos controversia incidit, expungendusne esset Felix ex eodem Martyrologio ob vitiosum ingressum ejus, quia locum Liberij viventis invaserat, vel absque martyrij titulo relinquendus. Scripserat autem Baronius de eodem argumento volumen haud breve, cui favebant adstipulabanturque complures viri eruditi in urbe Roma tunc existentes. Accidit ergo veluti divino miraculo ut cùm in Diaconia sanctorum martyrum Cosmæ & Damiani in foro ad templum pacis posita quidam, quibus fortuna, ut Taciti verbo utar, illudebat per vanitatem eorum & promissa cujusdam impostoris, clam altare unum à dextris positum suffoderent ut thesaurum invenirent quem acceperant ibi esse repositum, in marmoream arcam inciderent, in cujus altero latere repertum est corpus sancti Felicis, de quo agimus, unà cum lapideo laterculo ibidem intus posito hisce litteris exarato: CORPUS S. FELICIS PAPÆ ET MARTYRIS, QUI DAMNAVIT CONSTANTIUM. Sic impositus est finis huic controversiæ, & suus Felici locus servatus in Martyrologio Romano.

PUNIRETUR] Leg. *puniebatur*.

FACTA SYNODO] Istius synodi nulla mentio alibi extat quàm in hac vita sancti Eusebij.

CHRONOLOGIA DIOCLETIANEA.

ANNO CHRISTI

CCLXXXIV.

Diocletianus levatur Imperator XII. Kal. Decembris.

CCLXXXV.

Kalendis Aprilis Maximianus Herculius à Diocletiano assumitur in consortium imperij.

CCXCIII.

Kalendis Martiis Diocletianus & Maximianus adoptant Constantium cognomento Chlorum & Galerium Maximianum cognomento Armentarium, eosque nuncupant Cæsares. Constantius repudiat Helenam, ex qua Constantinum, cui postea Magno cognomen hæsit, susceperat, & Theodoram Herculij privignam ducit. Galerius, repudiata quoque conjuge, Valeriam Diocletiani & Priscæ Augustæ filiam accepit uxorem.

CCXCVII.

Narseus Rex Persarum victus fugatusque est à Galerio; & conjux filiæque ejus captæ, cum maxima pudicitiæ custodia reservatæ sunt ad augendam triumphi pompam. Capta magna præda cum ingentibus manubiis.

CCCII.

Diocletianus è Nicomedia, ubi tum regia sedes erat, in orientem profectus, illic substitit usque ad hyemem. Tum verò Nicomediam redux, ibi cum Galerio consultavit de bello Christianis inferendo.

CCCIII.

Persecutio adversùm Christianos hoc anno commota, omnium quæ unquam fuerunt atrocissima. Initium factum à civitate Nicomediensi, cujus Ecclesia eversa est VII. Kalendas Martias, ipso Terminalium die. Postridie propositum est edictum Imperatorum & Cæsarum adversùs Christianos, ut per universum orbem sacrificare cogerentur.

Diocletianus Romam proficiscitur, illicque vicennalia celebrat & triumphum agit de Persis. Mox facta pace, quæ in tempus Divi Constantini reservata duravit, Persæ Mesopotamiam cum Transtigritanis quinque regionibus reddiderunt, limite imperiorum super ripam Tigridis constituto.

Gothi, trajecto Istro, vicinam provinciam invaserunt, & indigenas expulerunt.

Diocletianus offensus nimia Romanorum dicacitate, statim post peracta vicennalia discedit, & XIII. Kalendas Ianuarias proficiscitur Ravennam.

CCCIV.

Diocletianus nonum consulatum auspicatur Ravennæ. Postea in difficilem morbum incidit, cujus vi de statu mentis suæ demotus, demens factus est; ac post æstatem, Nicomediam pervenit. Circum illic dedicavit anno post vicennalia repleto; & Idibus Decembribus, intercepto spiritu, visus est expirasse.

Eodem tempore quo Diocletianus nonum consulatum auspicatus est Ravennæ, Maximianus Herculius octavum iniit Romæ; & annum imperij vicesimum ingressus postea est Kalendis Aprilis. Deinde æstate ejus anni fuit in Campania.

Fine anni Galerius Maximianus Cæsar Nicomediam venit ad Diocletianum, ut eum compelleret ad deponendum imperium, quum antea idem persuasisset Herculio.

CCCV.

Kalendis Martiis Diocletianus apud Nicomediam processit in publicum, ut se vivum esse probaret populo.

Kalendis Maiis Diocletianus prope Nicomediam, Maximianus Herculius Mediolani purpuram deponunt, & Constantium Galeriumque Augustos nuncupant, Diocletianus Galerium, Herculius Constantium.

Eodem die Severus & Maximinus Daza facti sunt Cæsares, nominati quidem à Galerio, sed induti à Maximiano Severus, à Diocletiano Maximinus. Tum Diocletianus in patriam suam, hoc est, Diocleam in Dalmatia, revertitur; ubi præclaro otio consenuit. Herculius in Lucaniam concessit.

CCCVI.

Constantius Aug. filium suum Constantinum repetit à Galerio, apud quem velut obses tenebatur. Is ergo in Galliam profectus, ad patrem in extremis agentem pervenit XII. Kalendas Augusti. Quatriduo pòst Constantius extinguitur Eboraci in Britannia: cui successit Constantinus, cùm patris suprema voluntate, tum militum consensu, qui ei purpuram injecerunt.

Imago laureata Constantini defertur ad Galerium. Ille verò purpuram ad eum misit, Cæsaremque nuncupavit VIII. Kalendas Ianuarias, quum aut eodem die aut paulò antè Severum Augustum dixisset.

Interim, quum imagines Constantini Romam allatæ essent, Maxentius Herculij filius, patre diù retractante, imperium invadit VI. Kalendas Novembris; & patrem, qui tum in Campania erat, ad se vocans, eumque bis Augustum nominans, consortem imperij facit.

CCCVII.

Galerius Maximianus Severum Augustum, cui Italiæ custodia demandata fuerat, exercitum jubet ducere adversùs Maxentium. Ille verò statim Romam obsidet, Ravennam fugit, ad Tres tabernas extinguitur mense, ut videtur, Februario.

Maximianus Herculius bis Augustus in Gallias proficiscitur, ubi Constantinum, qui hactenus Cæsaris appellatione contentus fuerat, Augustum nuncupat pridie Kalendas Aprilis, & eidem in matrimonium locat filiam suam Faustam.

Interea Galerius Maximianus immensum exercitum ducit in Italiam, mortem Severi vindicaturus. Romam frustra obsidet, & redit inglorius in Illyricum.

Tum verò Herculius è Gallia redux, filium Maxentium denudare conatus in concione, convitia militum tulit; & urbe Italiaque pulsus, rursus ad Constantinum pergit in Gallias. Illic aliquantulum moratus, mox Carnuntum in Pannonia ad Galerium profectus, ibi Diocletianum inve-

nit; interfuitque III. Idus Novembris nuncupationi Licinij Augusti, quem Galerius Maximianus substituit in locum Severi. Cùm verò frustra Diocletianum hortatus esset ad resumendum imperium, ab eo repudiatus rediit in Galliam; ubi iterum deposuit imperium, ac postea illic reliquum vitæ suæ egit.

CCCVIII.

Maximianus Herculius X. & Galerius Maximianus VII. Consules fuere, constituta jam concordia inter eos & Maxentium.

CCCX.

Quum Franci turbarent statum Galliarum, & de eis reprimendis Constantinus cogitaret, Herculius semper inquietus, subdolus, & infidus, auctor ei fuit ne omnem exercitum secum duceret, posse barbaros à paucis debellari. Credidit Constantinus & seni & socero. Interim Herculius cupiditate imperij stimulatus, cùm putaret Constantinum longiùs abesse, milites largitionibus & promissis sollicitat ad defectionem, thesauros invadit, & purpuram tertiò induit in Belgica; & redeunte Constantino mira celeritate, timens quod meruerat, fugit in secundam Narbonensem, & se civitatis Arelatensis mœnibus includit. Dein adventante Constantini exercitu, Massiliam contendit; ubi obsessus à Constantino, captus est, & increpito vita donata. Verùm paulò pòst ejusdem Constantini jussu strangulatus est, quum deprehensus esset in insidiis quas Constantino moliebatur ut eum perimeret.

Eodem anno Galerius Maximianus in gravem ac periculosum morbum incidit, quo per annum perpetem afflictatus est; isque morbus eum invasit quum iniret decimum octavum imperij sui annum.

CCCXI.

Galerius semper ægrotus, admonitus morbum illum evenisse sibi propter mala quæ Christianis intulerat, edicto proposito persecutionem quiescere jussit anno postquàm cœperat octavo. Tum apertis carceribus, Christiani qui illic detinebantur, abire permissi sunt. Paulò pòst Galerius moritur Sardicæ mense, ut videtur, Maio, quum priùs Licinio Valeriam conjugem filiumque Candidianum commen-

dasset atque in manibus tradidisset. Sed hi quum comitatum Maximini infeliciter prætulissent, miserandam sortem habuerunt, ut postea dicetur.

Bellum inde inter Licinium & Maximinum de imperio certantes. Sed conditionibus certis pax & amicitia componitur in Bosphoro Thracio, ubi constitutus est limes imperij utriusque.

Maximinus postea indulgentiam communi Principum consensu Christianis datam tollit, subornatis legationibus civitatum quæ peterent ne illis intra civitates suas conventicula extruere liceret. Hinc acriùs in eos sævitum, donec Constantini literis Maximinus deterreretur.

CCCXII.

Valeria Galerij vidua in exilium jussu Maximini projecta cum matre Prisca, & in desertas Syriæ solitudines relegata, patrem suum Diocletianum per occultos nuntios gnarum calamitatis suæ facit. Repetenti verò eam patri Maximinus negavit.

Eodem tempore Maximiani Herculij statuæ Constantini jussu revellebantur; & imagines quoque Diocletiani, quia cum Herculio pictus erat, detrahebantur. Hinc dolor Diocletiani, qui paulò pòst fame atque angore confectus interiit III. Nonas Decembris.

Maximinus legatos Romam ad Maxentium mittit occultè, & amicitiam cum eo facit.

Iam antea Maxentius bellum Constantino indixerat, quasi necem Herculij patris sui vindicaturus. Itaque Constantinus exercitum adversùs eum in Italiam ducit, Romam obsidet, Maxentium superat VI. Kalendas Novembris, & biduo pòst urbem victor ingreditur cum magna senatus populique Romani lætitia. In castris ei ostensa est VII. Kalendas Novembris crux, signum victoriæ, pridie quàm pugnam committeret in qua Maxentius periit.

CCCXIII.

Rebus in urbe compositis, Constantinus circa XV. Kalendas Februarij Roma digressus, Mediolanum contendit, ibique nuptias Constantiæ sororis suæ cum Licinio celebravit. Ea re peracta, Constantinus in Gallias revertitur, Licinius in Illyricum.

Interim Maximinus exercitum movet è Syria, bellum

Licinio illaturus, provincias ejus occupaturus. Occurrit ei Licinius in Thracia. Pugnatur pridie Kalendas Maias in campo quem vocabant serenum, inter Hadrianopolim videlicet & Heracleam. Victoria penes Licinium fuit.

Maximinus summa celeritate fugit Nicomediam, hinc in Cappadociam, postremò in Ciliciam, ubi miserando horrendoque mortis genere extinctus est apud Tarsum.

Fuso fugatoque Maximino, Licinius trajecit exercitum in Bithyniam; & Nicomediam ingressus, die Iduum Iuniarum proponi jussit edictum de restituenda Ecclesia, verboque etiam hortatus est ut conventicula in statum pristinum redderentur.

Pax Ecclesiæ data post bellum decennale.

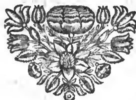
Licinius Valerium, Candidianum Galerij Maximiani filium, Severi filium Severianum, liberos Maximini, Valeriam & Priscam occidi jubet. Mitiùs actum cum uxore Maximini, quam satis habuit in orientem præcipitare.

FINIS.

Syllabus

Syllabus auctorum qui citantur, notantur, emendantur, illustrantur in Notis.

INDEX
LIBRI SECVNDI.

A

B

C

Catenarum

D

E

H

I

Pp

M

N

V

ERRATA.

Mirum videri non debet, lector, si in edendo isto Lactantij libro, cujus unicum exemplar habuimus, illudque depravatissimum & contaminatissimum, multæ mendæ nos evaserunt, quarum medicinam cura posterior indicavit. Et conjecturarum quidem quas heic tibi proponimus, aliæ certæ sunt, aliæ multùm probabiles, ut tu ipse agnosces.

Pag. 11. *lin.* 1. *leg.* & qui aliter sentieb.

Pag. 16. *lin.* 24. *leg.* Illyrico id est ad rip.

Pag. 18. *lin.* 15. *leg.* exutum. *Hoc enim refertur ad Maximinum.*

Pag. 2. *lin.* 19. *leg.* Quæ victores adversùs victos jure belli fecerant, ea ille adversùs

Ibid. lin. 36. *leg.* genere injuriæ tutos miseria. *In veteri libro legitur* injuria&atis, *certo mendo. Itaque delenda nota nostra ad hunc locum.*

Pag. 22. *lin.* 23. *leg.* cùm jam diutiùs negare non posset

Ibid. lin. 34. *leg.* publicos. *Error fuit typographi, non veteris libri.*

Pag. 25. *lin.* 19. *leg.* donec promissis ingentibus flexit animos eorum, & retro

Pag. 28. lin. 27. *Quamquam vetus codex exhibeat lectionem quam nos dedimus, quia tamen constat eam non esse sanam, non vana fortassis conjectura fuerit si putemus ita legendum esse:* Venia non habentibus nulla sustinendi multiplices cruciatus, nisi

Ibid. lin. 36. *ita fortasse reponendum.* Quamquam intolerabile sit eripi ab ore hominum cibos labore quæsitos, tamen tolerab.

Pag. 29. *lin.* 1. *leg.* generis. *Error fuit typographi.*

Ibid. lin. 31. *In codice MS. legitur:* sed inducta jam cicatrice scindit vulnus. *Ex quibus confeceramus lectionem editam. Sed tu, lector, vide annon convenientius sit ita scribere:* sed inducta jam cicatrice scinditur vulnus. *Paulò pòst lacuna sic fortè supplenda est:* Rursus levi corporis motu vulneratus.

Pag. 30. lin. 15. *Vide num locus corruptissimus, quem ita ut in veteri exemplari legitur edidimus, ita restitui possit.* Odor teter non modò per palatium

Ibib. lin. 18. *leg.* urinæ comesti à vermibus

Pag. 34. *lin.* 12. *pro* imminutas *videtur legendum*, invitas

Pag. 36. *lin.* 1. *leg.* instructi velites & sagittarij prosequuntur. *Rectè enim heic conjunguntur velites & sagittarij, cùm utrique sint levis armaturæ milites.*

Pag. 37. lin. 34. CIRCVMFLEXO CHRISTO] *Hæc ita intelligenda sunt ut Christi monogramma circumflexum fuerit in capite labari, ut videmus in nummis veteribus.*

Pag. 39. *lin.* 17. *leg.* jam secundam mansionem tenente distantem milibus totidem, atque collectis. *Vide autem num paulò pòst legendum sit* pergente *pro* pergebat.

Pag. 46 *lin.* 13. *leg.* Ecclesias perpetua quiete custodiat.

Pag. 50. *lin.* 14. *leg.* colatur

Pag 50. *lin.* 32. *leg.* tutudit

Pag. 61. *lin.* 2 *leg.* defatigato

Pag. 68. *lin.* 28. *leg.* ulteriùs

Pag. 93. *lin.* 10. *leg.* Samsurici

Pag. 97. *lin.* 2. *leg.* Vera

Ibid. lin. 30. *leg.* gaudio Pascha celebrare.

Pag. 106. *lin.* 13. *leg.* Roma

Pag. 109. *lin.* 19. *leg.* exanimes

Pag. 122. *lin.* 28. *leg.* sensu

Ibid. lin. 32. *leg.* Neocorus

Pag. 127. *lin.* 22. *leg.* qui

Pag. 134. *lin.* 19. *leg.* fovendas

Pag. 169. *lin.* 32. *leg.* legatis

Pag. ·91. *lin.* 5. *leg.* postulantur

Pag. 216. *lin.* 17. *leg.* Signum Gaufridi Andegav.

Ibid. lin. 23. *leg.* altercatione

Pag. 273. *lin.* 11. *leg.* Lemovicensi

Pag. 310. *lin* 6. *leg.* Bernardus

Pag. 414. *lin.* 30. *leg.* omnium

Pag. 444. lin. 31. leg. *velites*

Pag 447. *lin* 23 *leg.* ignominia

Pag. 449. *lin.* 20. *leg.* peritus qui non satis

Pag. 464. *lin.* 3. *leg.* occisum pro nomine

Pag. 488. *lin.* 41. *leg* fuerint

In Elencho, pagina ult. lin. 7. *leg.* 1059.

Extrait du Privilege du Roy.

LE Roy par ſes Lettres patentes données à ſaint Germain en Laye le 17. Ianvier 1677. ſignées LOVIS, & plus bas, *Par le Roy*, COLBERT, a permis à Eſtienne Baluze Prieur de Beauvais de faire imprimer un ouvrage intitulé *Miſcellanea Stephani Baluzij* en un ou pluſieurs volumes, & autant de fois que bon luy ſemblera pendant le temps & eſpace de trente années, à compter du jour que chacun deſdits volumes aura eſté achevé d'imprimer pour la premiere fois, avec défenſes à toute ſorte de perſonnes, autres que celuy ou ceux qui auront eſté choiſis par ledit Baluze, de les imprimer ou faire imprimer, vendre ny debiter pendant ledit temps, à peine de dix mil livres d'amende, de confiſcation des exemplaires contrefaits, & de tous deſpens, dommages, & intereſts.

Regiſtré ſur le livre de la Communauté des Libraires & Inprimeurs de Paris le 13. *Mars* 1677.

Et ledit Eſtienne Baluze a cedé ledit privilege pour ce ſecond volume de *Miſcellanea* à François Muguet Imprimeur & Libraire ordinaire du Roy, pour en joüir ſelon ſa forme & teneur.

PRIVILEGE DU ROY.

LOUIS par la grace de Dieu Roy de France & de Navarre à nos amez & feaux Conseillers les Gens tenans nos Cours de Parlement, Maistres des Requestes ordinaires de nostre Hostel, grand Conseil, Baillifs, Seneschaux, Prevosts, ou leurs Lieutenans, & à tous nos autres Iusticiers & Officiers qu'il appartiendra, Salut. Nostre cher & bien amé ESTIENNE BALUZE Prieur de Beauvais nous a fait representer qu'il luy est tombé en main un livre intitulé *Lucij Cacilij Firmiani Lactantij liber de persecutione sive de mortibus persecutorum:* qu'il desireroit donner au public, s'il nous plaisoit de luy accorder nos lettres sur ce necessaires. A CES CAUSES, voulant favorablement traitter ledit Baluze, Nous luy avons permis & permettons par ces presentes de faire imprimer ledit livre en Latin & en François par tel Libraire & Imprimeur qu'il luy plaira choisir, en tels volumes, marges & caracteres, & tout autant de fois que bon luy semblera, pendant le temps & espace de dix années, à compter du jour que chacun desdits volumes aura esté achevé d'imprimer pour la premiere fois; pendant lequel temps nous avons fait & faisons tres-expresses inhibitions & défenses à tous Libraires & Imprimeurs de nostre Royaume, païs, terres, & seigneuries de nostre obeïssance, & à toutes autres autres personnes, de quelque qualité & condition qu'elles puissent estre, d'imprimer ou faire imprimer, vendre ny debiter ledit livre en Latin ou en François, sans le consentement exprés dudit Baluze, ou de celuy ou ceux qui auront droit de luy, sous pretexte de changement de titre, augmentation, impression estrangere,

estrangere, notes, additions marginales, nouvelle version, ny autrement en quelque sorte & maniere que ce puisse estre, sur peine de mil livres d'amende, applicable un tiers à Nous, un tiers à l'Hospital general de Paris, & l'autre tiers audit Baluze, ou à celuy ou ceux qui auront droit de luy, de confiscation des exemplaires qui se trouveront contrefaits, & de de tous despens, dommages & interests ; à la charge neanmoins de mettre deux exemplaires dudit livre en nostre Bibliotheque publique, un dans nostre cabinet du chasteau du Louvre, & un autre dans celle de nostre amé & feal le sieur le Tellier Chevalier Chancellier de France, avant que de les exposer en vente, à peine de nullité des presentes ; du contenu desquelles nous vous mandons & enjoignons de faire joüir & user pleinement & paisiblement ledit Baluze & celuy ou ceux qui auront droit de luy, cessant & faisant cesser tous troubles & empeschemens. Voulons aussi qu'en mettant au commencement ou à la fin dudit livre copie ou extrait des presentes, elles soient tenuës pour deuëment signifiées, & que foy y soit ajoustée & aux copies d'icelles collationnées par l'un de nos amez & feaux Conseillers-Secretaires comme à l'original. Mandons au premier nostre Huissier ou Sergent sur ce requis de faire pour l'execution des presentes tous exploits, significations, defenses, saisies & autres actes requis & necessaires, sans pour ce demander autre permission ; nonobstant Clameur de Haro, Chartre Normande, Edits, Declarations, Arrests, Reglemens, Status & confirmations d'iceux, oppositions ou appellations quelconques, dont, si aucunes interviennent, & contraventions à ces presentes, nous reservons la connoissance à Nous & à nostre Conseil, & l'interdisons à tous autres Iuges. Car tel est nostre plaisir. Donné à saint Germain en

Laye le treiziéme jour du mois de Mars l'an de grace mil six cent soixante dix-neuf, & de nostre regne le trente-sixiéme; Par le Roy en son Conseil. Signé, IVNQVIERES.

Registré sur le Livre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs de Paris le 17. Mars 1679. suivant l'Arrest de la Cour du Parlement du 18. Avril 1653. lequel enregistrement nous avons fait à la charge que ledit Livre sera debité par un Libraire ou Imprimeur, suivant les Ordonnances. COVTEROT *Syndic.*

Je cede & transporte le present Privilege à François Muguet Libraire & Imprimeur ordinaire du Roy pour en joüir selon sa forme & teneur. Fait à Paris le 18. *Mars* 1679. BALVZE.

Achevé d'imprimer pour la premiere fois le 15. jour du mois d'Avril 1679.

Les Exemplaires ont esté fournis.

